

Миколаївський національний аграрний університет
Міністерство освіти і науки України
Миколаївський національний аграрний університет
Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

Лункіна Тетяна Іванівна

УДК 338.43:005.35

ДИСЕРТАЦІЯ

**Формування соціальної відповідальності суб'єктів
аграрного сектору економіки України**

08.00.04 – економіка та управління підприємствами – за видами економічної
діяльності

Подається на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

 Т. І. Лункіна

Науковий консультант Сіренко Наталя Миколаївна, доктор економічних
наук, професор

Миколаїв – 2019

АНОТАЦІЯ

Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. – кваліфікаційна праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук за спеціальністю 08.00.04 – економіка та управління підприємствами – за видами економічної діяльності. – Миколаївський національний аграрний університет, м. Миколаїв, 2019 р.

Інтенсивний розвиток суспільства, яке обрало людство протягом останніх століть призводить до суттєвих дискусій щодо отримання суспільних вигод за рахунок безвідповідального поведіння суспільства. На сьогодні, є нагальною потребою вирішення питань стосовно подальшого розвитку на принципах холістичності, ключовими аспектами якого є збалансованість економічних, екологічних, соціальних та духовних складових.

Останніми десятиліттями роль соціальної відповідальності в світовому масштабі постійно зростає, набуваючи значного впливу на соціально-економічний розвиток та динаміку, формується нова парадигма результативного функціонування суспільства, яка базується не на максимізації прибутку, а на відповідальному поведінні до основних груп стейкхолдерів. Аграрний сектор економіки країни характеризується достатнім ресурсним і економічним потенціалом для такого розвитку, проте нераціональна структура природокористування, ресурсо- та енергомісткість технологій, низька економічна ефективність, великі фінансові витрати, низький рівень конкурентоспроможності аграрних підприємств не дають змоги ефективно розвиватися. Саме тому соціальна відповідальність є одним із ефективних напрямів розвитку, яка передбачає принципово нову комбінацію факторів в процесі функціонування аграрного сектору.

У роботі вперше сформовано концептуальну схему управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору

економіки, яка відображає об'єкт і предмет наукового дослідження за рівнями функціонування. Розроблено та верифіковано методологічні підходи оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств по кожній її структурній складовій (економічній, кадровій, екологічній, відповідальності соціального спрямування) з урахуванням специфіки функціонування аграрного виробництва.

Автором уточнено зміст понять «соціальна відповідальність», «соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки», «соціально відповідальний бізнес», «корпоративна соціальна відповідальність», «локальна соціальна відповідальність», «соціальна політика», «соціальна діяльність», «соціальний контроль», «холістичний розвиток суспільства», «соціальна економіка», «соціальне забезпечення», «соціальне середовище», «соціально орієнтоване мислення», що відображають об'єкт і предмет дослідження від загального до часткового.

Обґрунтовано, що соціалізація економіки повинна здійснюватися на основі холістичного розвитку, який збалансовує економічні, екологічні, соціальні та духовні елементи розвитку суб'єктів сучасного аграрного сектору. Охарактеризовано міжнародний та вітчизняний досвід формування стандартів соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

Доведено, що основні концепції формування локальної соціальної відповідальності аграрного сектору повинні бути інтегровані в управлінські рішення аграрних підприємств, що дозволить поєднати економічні та суспільні інтереси як аграрного підприємства, так і країни в цілому. Запропоновано методологію наукового пошуку в дослідженні соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, яка включає всі рівні функціонування. До основних компонентів методології формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки включено: державну політику та регулювання соціальної відповідальності, соціально орієнтовану політику та фінансові механізми щодо її формування

та реалізації, стратегічне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору.

Сформовано рівні функціонування локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств: базовий, середній, достатній, які адекватно відображають дійсність та мають визначальний вплив на формування й розвиток соціально орієнтованої спрямованості на всіх рівнях функціонування.

Розроблено ресурсно-результативний аспект стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України, результатом чого на інституціональному рівні повинен стати активізований механізм реалізації стратегії соціальної відповідальності як основний інструмент щодо розвитку даного напрямку. На нижчих рівнях ієрархії в обов'язковому порядку повинні бути введені в дію стратегії, що стосуються соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України, підходи до створення яких подано в роботі.

Розроблено алгоритм популяризації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України, який охоплює всі рівні функціонування аграрного сектору та базується на визначенні й узгодженості їх цілей, що є визначальним, адже поєднує всю ієрархічну систему принципів популяризації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.

Встановлено позитивний вплив локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств на показники результативності їх діяльності, серед яких: підвищення конкурентоспроможності за рахунок взаємодії із зацікавленими сторонами, управління бізнес-процесами, інноваційна спрямованість, зацікавленість працівників результатами своєї праці, економне використання ресурсів, підвищення фінансових результатів тощо. Доведено, що при взаємодії видів синергії (структурної, функціональної, адміністративної, управлінської) переважає ефект їхньої сумарної взаємодії.

Запропоновано матрицю впливу та вагомості стейкхолдерів, ключовими серед яких є працівники, споживачі, акціонери, постачальники, адже саме вони відіграють важливу роль щодо соціальної орієнтованості аграрного підприємства, яка безпосередньо впливає на його фінансові результати.

Обґрунтовано механізм інституціонального забезпечення локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. Встановлено, що за умови ефективної взаємодії між різними рівнями можливе раціональне та нове утворення сучасних організаційних форм інституціонального забезпечення (соціальне партнерство, агропромислова інтеграція, соціальне підприємництво, нові моделі управління підприємством (бірюзова модель, принцип укладених кіл, паралельні команди, мережа індивідуальних контрактів тощо)).

Доведено, що працівники є ключовими стейкхолдерами підприємства, тому виникає необхідність запровадження на підприємствах аграрного спрямування елементів нової форми (моделі) розвитку підприємництва – «бірюзова стратегія розвитку», яка сприятиме підвищенню продуктивності праці, підприємництву, творчості, креативності, ініціативності працівників, з урахуванням використання соціальних аспектів ведення бізнесу, що підтверджено результатами здійсненого PEST-аналізу та SWOT-аналізу.

Запропоновано проект «Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів в Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства Новоодеської районної, міської, сільських рад та бізнесових структур», результатом реалізації якого є: прискорення реформування та розвитку галузі ЖКГ та сфери поводження з твердими побутовими відходами в Новоодеському районі; покращення стану навколишнього природного середовища в районі та на території басейну Чорного моря; згуртування районної та місцевих громад в процесі спільного вирішення проблем життєзабезпечення.

Основними цільовими завданнями формування та реалізації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору визначено нарощення та зміцнення наукового й інтелектуального потенціалів аграрного сектору на основі формування необхідних навичок у здобувачів вищої освіти (управління проектами, вирішення комплексних проблем, стратегічне мислення). При цьому, з'ясовано, що особливої актуальності набувають навички соціально орієнтованого спрямування здобувачів вищої освіти України, які формуються під впливом різних аспектів життєдіяльності (гносеологічні, аксіологічні, праксіологічні, онтологічні). Доведено, що формування неосів (субстанційних носіїв новизни) в процесі холістичного розвитку відбувається на основі онтологічних навичок, які є носіями нової якості антропогенного походження й поєднують економічні, екологічні, соціальні та духовні аспекти розвитку індивіда.

Доведена необхідність створення на базі закладів вищої освіти України інкубатора новацій, в межах якого формуватимуться сприятливі умови для реалізації творчих і креативних ідей здобувачів вищої освіти, що в результаті призведе до холістичного розвитку економіки.

Встановлено, що для активного залучення до формування нефінансової звітності бізнесовими структурам відповідно до Цілей сталого розвитку Глобального договору ООН, необхідно об'єднати зусилля між аграрним бізнесом, органами державної влади та громадою (активними учасниками соціальних проблем) у суспільстві на основі розробки напрямів активізаційної політики щодо розвитку нефінансового звітування аграрними підприємствами України. Обґрунтована необхідність у формалізованих звітах аграрних підприємств не залежно від форми власності запровадження локальної соціальної відповідальності у відповідних статтях уніфікованої звітності.

Отримані теоретичні, методологічні та практичні напрацювання спрямовані на розроблення заходів щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.

Ключові слова: соціальна відповідальність, аграрний сектор, соціально відповідальний бізнес, корпоративна соціальна відповідальність, локальна соціальна відповідальність, соціальна орієнтованість, аграрні підприємства, соціалізація економіки, холістичний розвиток, соціальна звітність, соціальна політика, соціальна діяльність, соціальний контроль.

ANNOTATION

Lunkina T.I. Formation of agrarian subjects' social responsibility in the economy of Ukraine. – Qualifying scientific work on the rights of the manuscript.

Thesis for a Doctor of Economics degree on specialty 08.00.04 - Economics and Enterprise Management by types of economic activity. - Mykolayiv National Agrarian University, Mykolayiv, 2019.

The intensive development of society, which has been chosen by mankind in recent centuries, leads to significant discussions about obtaining public benefits at the expense of irresponsible behavior of society. Today, there is an urgent need to address issues of further development on the principles of holistic, the key aspects of which are the balance of economic, environmental, social and spiritual components.

In recent decades, the role of social responsibility on a global scale is constantly increasing, gaining significant influence on social and economic development and dynamics. The new paradigm of effective social functioning is formed, which is based not on profits' maximization but on responsible attitude to the main stakeholders. The agrarian sector of the country's economy is characterized by sufficient resource and economic potential for such development. However, the inefficient structure of natural resources, energy intensity of technologies, low economic efficiency, high financial costs, and low level of competitiveness of agrarian enterprises do not allow to develop the agrarian sector in an appropriate way. That is why social responsibility is one of the effective ways of development, which provides a fundamentally new combination of factors in the process of the agrarian sector's functioning.

In the research a conceptual scheme of social responsibility development of the economic agrarian sector subjects is given for the first time. It reflects the object and subject of scientific research on the levels of functioning. Methodological approaches to assessing the level of local social responsibility of agrarian enterprises for each of its structural components (economic, personnel, environmental, social responsibility) are developed and verified, taking into account the specifics of the functioning of agrarian production.

The author clarifies the content of «social responsibility», «social responsibility of the subjects of the agrarian sector of the economy», «socially responsible business», «corporate social responsibility», «local social responsibility», «social policy», «social activity», «social control», «holistic development of society», «social economy», «social security», «social environment», «socially oriented thinking» concepts which reflect the research's object and subject from general to partial .

It is substantiated that the socialization of the economy should be based on a holistic development that balances the economic, ecological, social and spiritual elements of the development of the subjects of the modern agrarian sector. The international and national experience of standards of social responsibility of subjects of the agrarian sector of economy has been characterized.

It is proved that the basic concepts of the local social responsibility of the agrarian sector should be integrated into the management decisions of agrarian enterprises. That will allow combining the economic and social interests of both the agrarian enterprise and the country as a whole. The methodology of scientific research for the analyzing the social responsibility of subjects of the agrarian sector of the economy, which includes all levels of functioning, is proposed. The main components of the methodology of forming the social responsibility of the subjects of the agrarian sector of the economy are state policy and regulation of social responsibility, socially oriented policy and financial mechanisms for its formation and implementation, strategic provision of social responsibility of the subjects of the agrarian sector.

The levels of functioning of local social responsibility of agrarian enterprises are formed. They are basic, medium and appropriate which adequately reflect the reality and have a decisive influence on the formation and development of socially oriented business at all levels of functioning.

The resource and efficiency aspects of social responsibility of the subjects of the agrarian sector of Ukraine have been worked out. As a result, at the institutional level, the mechanism of implementation of the strategy of social responsibility as the main tool for the development of this direction should become activated. On the lower levels of the hierarchy, the strategies of social responsibility of the subjects of the agrarian sector of the Ukrainian economy must be put into effect. The approaches to it are set out in the research.

The algorithm of popularization of social responsibility of the subjects of the agrarian sector of the Ukrainian economy which covers all levels of functioning is developed. It is based on the definition and coherence of their goals, which is crucial, as it combines the whole hierarchical system of principles of promoting social responsibility of the subjects of the agrarian sector of the Ukrainian economy.

The positive influence of the local social responsibility of agrarian enterprises on the indicators of their activities is established. Among them there are high competitiveness through interaction with stakeholders, management of business processes, innovation orientation, employee interest in the results of their work, economical use of resources, increase of financial results, etc. It is proved that interaction of synergy types (structural, functional, administrative, managerial) prevails.

The matrix of the influence and importance of stakeholders is proposed where the key factor are employees, consumers, shareholders, suppliers, because they play an important role in the social orientation of the agrarian enterprise, which directly affects its financial results.

The mechanism of institutional provision of local social responsibility of the subjects of the agrarian sector of the economy is substantiated. It has been

established that effective interaction between different levels is possible can lead to the rational and new formation of modern organizational forms of institutional support (social partnership, agro industrial integration, social entrepreneurship, new models of enterprise management (turquoise model, principle of concluded circles, parallel teams, network of individual contracts, etc.))

It is proved that the employees are the key stakeholders of the enterprise. Therefore, it is necessary to introduce elements of a new form (model) of entrepreneurship development at the enterprises of agrarian direction such as "turquoise development strategy", which will promote increase of labor efficiency, entrepreneurship, creativity, employees' initiative, taking into account the social aspects of doing business, which is confirmed by the results of PEST-analysis and SWOT-analysis.

The "Development of a cluster model of separate collection and utilization of solid waste in Novoodesky region on the basis of public and private partnership of Novoodesky regional administration and business structures" project is given in the research. The result of its implementation is accelerating the reform of the housing and communal services sector and the sphere of solid waste utilization management in Novoodesky region; improvement of the environment in the area and on the territory of the Black Sea basin; uniting of regional and local communities in the process of joint decision of life support problems.

The main objectives of the formation and implementation of social responsibility of the agrarian sector actors are to increase and strengthen its scientific and intellectual potential on the basis of the necessary skills of higher education graduates (project management, solving complex problems, strategic thinking). At the same time, it was found out that the skills of the socially oriented direction of the applicants of higher education of Ukraine, which are formed under the influence of various aspects of life (epistemological, axiological, praxiological, ontological), become acutely relevant. It is proved that the formation of neos (substantive innovators) in the process of holistic development takes place on the

basis of ontological skills of anthropogenic origin together with economic, ecological, social and spiritual aspects of the individual's development.

The necessity of creation of innovation incubators with favorable conditions for creative ideas' implementation by applicants of higher education is proved. It will have a positive impact on the holistic development of the economy.

It has been established that in order to actively engage business entities in the formation of non-financial reporting in accordance with the United Nations Goal of Sustainable Development of the UN Global Agreement, it is necessary to unite efforts between the agrarian business, public authorities and the community (active solving of social problems), based on the elaboration of policies for the development of non-financial reporting by agrarian enterprises of Ukraine. The necessity of formalized reports of agrarian enterprises is substantiated, regardless of the form of ownership, introduction of local social responsibility in the relevant unified reporting.

The received theoretical, methodological and practical achievements are aimed at the development of special measures of social responsibility formation with the subjects of the agrarian sector of the Ukrainian economy.

Key words: social responsibility, agrarian sector, socially responsible business, corporate social responsibility, local social responsibility, social orientation, agrarian enterprises, socialization of the economy, lobbying, social reporting, social policy, social activity, social control.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації

Монографії:

1. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І Соціальна відповідальність у формуванні економічної безпеки аграрного сектора економіки // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : монографія у 2 т. Дніпропетровськ : «ФОП Дроб'язко С.І.», 2014. Т. 1. С. 146-158. *(Особистий внесок: проаналізовано формування соціальної відповідальності на рівні аграрних підприємств).*

2. Sirenko N., Burkovskaya A., Lunkina T. Social responsibility as of the policy strategies of the agrarian sector development in Ukraine // Mechanisms of interaction between competitiveness and innovation in modern international economic relations : collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 4 Vol. / ISMA University. Riga : «Landmark» SIA, 2017. Vol. 2. P. 169-178. *(Особистий внесок: досліджено стримуючі фактори реалізації соціальної відповідальності та переваги від її запровадження в аграрному секторі).*

3. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України // Social and economic aspects of sustainable development of regions : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. P. 96-101. *(Особистий внесок: доведено ключову роль агрохолдингів при формуванні соціальної відповідальності в аграрному секторі).*

4. Т. І. Лункіна Соціальна відповідальність в аграрному секторі економіки України : монографія, Дизайн і поліграфія, м. Миколаїв, 2018. 632 с.

**Статті, у наукових фахових виданнях України та виданнях, які
включені до міжнародних наукометричних баз:**

5. Лункіна Т. І. Основні аспекти розвитку сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2012. Вип. 3 (67). С. 66—72.

6. Лункіна Т. І. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві // Інноваційна економіка : всеукраїнський науково-виробничий журнал. Тернопіль : Тернопільський інститут агропромислового виробництва УААН, 2012. № 9 (35). С. 49—52.

7. Лункіна Т. І. Державне фінансування соціального розвитку населення в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Вип. 3 (73). С. 49—53.

8. Лункіна Т. І. Сталий економічний розвиток України: сутність, значення // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Вип. 2 (72). С. 35—41.

9. Лункіна Т. І. Соціально-екологічна направленість розвитку аграрного сектора України // Економіка. Фінанси. Право. 2013. № 7/1. С. 30—32. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

10. Лункіна Т. І. Розвиток економіки України : сучасний стан // Економіка и управление. Симферополь, 2013. № 4. С. 91—95. **Включено до міжнародної наукометричної бази: РІНЦ.**

11. Лункіна Т. І. Соціалізація аграрного сектора економіки України // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 6. Ч. 4. С. 152—155. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Google Scholar, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського.**

12. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Інвестування аграрного сектора економіки України // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. № 4 (81). С. 41—46. (*Особистий внесок: досліджено сучасний стан інвестування аграрного сектора економіки України*).

13. Лункіна Т. І. Соціально-відповідальний університет – запорука успішного розвитку // Економіка. Фінанси. Право. 2015. № 8/1. С. 47-50. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

14. Лункіна Т. І. Інноваційний розвиток України на засадах соціальної відповідальності // Інноваційна економіка : науково-виробничий

журнал. 2015. № 3 (58). С. 17-21. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

15. Лункіна Т. І. Екологічна компонента соціального розвитку України // Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць : Серія «Економіка». 2015. Вип. № 1 (45). Т. 3. С. 103-107. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, ResearchBib, РІНЦ, Google Scholar, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.**

16. Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності у ВНЗ України // Науковий вісник Херсонського державного університету : серія «Економічні науки». 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 145-148. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Google Scholar, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського.**

17. Лункіна Т. І., Каратай Т. М. Основні напрями розвитку соціальної відповідальності у ВНЗ України // Наукові праці. Економіка. 2015. Вип. 253. Т. 265. С. 100-106. *(Особистий внесок: доведено ключову роль закладів вищої освіти при формуванні соціальної відповідальності у суб'єктів економіки).*

18. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2015. № 4 (87). С. 38-43. *(Особистий внесок: розглянути основні аспекти розвитку корпоративної соціальної відповідальності).*

19. Бурковська А. В., Лункіна Т. І., Корабахіна А. Ю. Вплив фінансової децентралізації на суспільно-економічний розвиток регіонів України // Актуальні проблеми економіки. 2016. № 11 (185). С. 230-237. *(Особистий внесок: доведено вплив фінансової децентралізації на суспільно-економічний розвиток регіонів).* **Включено до міжнародних наукометричних баз: «Scopus», Індекс Copernicus.**

20. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І. Соціальне підприємництво в Україні : основні аспекти // Сталий розвиток економіки : міжнародний науково-

виробничий журнал. 2016. № 1. С. 5-11. (*Особистий внесок: охарактеризовано соціальне підприємництво як новий вид соціальної діяльності*). **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

21. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Законодавче регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні потребує удосконалення // Галицький економічний вісник. 2016. № 1 (50). С.32-37. (*Особистий внесок: розглянуто окремі аспекти законодавчого регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні*). **Включено до міжнародної наукометричної бази: Google Scholar.**

22. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність ведення бізнесу в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2016. № 3 (91). С. 13-19. (*Особистий внесок: розглянуто соціально відповідальний бізнес як один із напрямів підвищення добробуту суспільства*).

23. Лункіна Т. І., Белоусова Т. П. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств на соціальних засадах // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 263. Т. 275. С. 129-133. (*Особистий внесок: обґрунтовано вплив соціальної діяльності на ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств*).

24. Лункіна Т. І., Белоусова Т. П. Механізми підвищення рівня фінансування соціального розвитку сільськогосподарських підприємств // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 267. Т. 279. С. 43-47. (*Особистий внесок: запропоновано механізми підвищення рівня фінансування соціального розвитку сільськогосподарських підприємств*).

25. Лункіна Т. І., Каратай Т. М. Утилізація твердих побутових відходів як фактор економічного піднесення України // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 273. Т. 285. С. 118-124. (*Особистий внесок: доведено необхідність утилізації твердих побутових відходів в Україні*).

26. Лункіна Т. І., Власюк І. М. Особливості органічного виробництва на сільськогосподарських підприємствах в Україні // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 273. Т. 285. С. 113-118. *(Особистий внесок: розглянуто окремі аспекти органічного виробництва на сільськогосподарських підприємствах в Україні).*

27. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як складова частина збалансованого розвитку держави // Інтелект ХХІ століття. 2016. № 5. С. 20-23. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

28. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Становлення та розвиток соціальної відповідальності: зарубіжний та вітчизняний досвід // Сталий розвиток економіки. 2017. № 1. С. 5-11. *(Особистий внесок: розглянуто особливості розвитку та становлення соціальної відповідальності).* **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

29. Лункіна Т. І. Основна роль і необхідність розвитку соціальної відповідальності в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 12. № 2. С. 6-10. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

30. Лункіна Т. І. Міжнародний досвід формування соціальної відповідальності // Наукові праці. Економіка. 2017. Вип. 284. Т. 296. С. 15-19. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

31. Лункіна Т. І. Соціалізація економіки як один із інноваційних напрямів ефективного функціонування держави // Інноваційна економіка : науково-виробничий журнал. 2017. № 11-12 (72). С. 48-54. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, РІНЦ.**

32. Лункіна Т. І. Особливості оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора // Інфраструктура ринку : електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 14. С. 34-38. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus.**

33. Лункіна Т. І., Бурковська А. В., Бурковська А. І. Оцінювання ефективності соціальної відповідальності підприємств крізь призму сучасних економічних умов // Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 25. С. 26-30. *(Особистий внесок: проведена оцінка ефективності соціальної відповідальності підприємств)*. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

34. Lunkina T., Burkovskaya A. Basic approaches to social responsibility level's assessment // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2018. Вип. № 1 (97). С. 64-72. *(Особистий внесок: запропоновано педологічний підхід щодо оцінки рівня соціальної відповідальності)*. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Journal Factor, Ulrichweb, Open Academic Journals Index, Google Scholar, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського.**

35. Лункіна Т. І. Роль держави у формуванні соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки // Наукові праці. Економіка. Т. 312. Вип. 300. 2018. С.117-121. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

36. Лункіна Т. І., Широка А. І. Локальна соціальна відповідальність в аграрному секторі України // Modern Economics. 2018. Вип. 9. С. 60-66. *(Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетну роль локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки)*. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Crossref, Google Scholar, Jifactor, CiteFactor, Scientific Indexing services, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського, ResearchBib, DRJI, Journal Factor, DOAJ.**

Статті у наукових виданнях інших держав:

37. Lunkina T., Burkovskaya A. The development of socially responsible business of Ukraine // British journal of science, education and culture. 2015. № 1 (7), January-june, vol. III. P. 385-391. *(Особистий внесок: обґрунтовано роль соціально відповідального бізнесу в економіці країни)*. **Включено до міжнародної наукометричної бази: РІНЦ.**

38. Лункіна Т. І. Вплив соціальної відповідальності на формування навичок здобувачів вищої освіти // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2016. vol. 2-4. С. 130-138. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Google Scholar**

39. Сиренко Н. Н., Бурковская А. В., Лункина Т. И. Роль и значение социальной ответственности в Украине // *United-Journal : международный научный журнал*. 2018. № 15. С. 48-52. (*Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетну роль соціальної відповідальності в Україні*). **Включено до міжнародних наукометричних баз: In.SlideShare, Google Scholar, GIF, ReserchBib, Quality factor, SSOAR, CiteFactor, The Asian Education Index, Jifactor.**

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

40. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Инвестиционная деятельность аграрного сектора экономики Николаевской области // *Научные исследования – основа модернизации сельскохозяйственного производства : междунар. научн.-практ. конф. (г. Тюмень, 9-11 нояб., 2011 р.)*. Тюмень, 2011. С. 103—106. (*Особистий внесок: проаналізовано інвестиційну діяльність аграрного сектора економіки Миколаївської області*).

41. Лункіна Т. І. Фінансові аспекти господарювання агропідприємств // *Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпропетровськ, 16-17 січ., 2013 р.)*. Дніпропетровськ, 2013. С. 100—102.

42. Лункіна Т. І. Економіка України: рейтингова оцінка в світі // *Формування конкурентоспроможної національної економіки : світовий досвід та вітчизняні реалії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 19-20 квіт., 2013 р.)*. Херсон, 2013. С. 31—32.

43. Лункіна Т. І. Основні концепції сталого розвитку України в сучасних умовах // *Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф.*

професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 24-26 квіт., 2013). Миколаїв, 2013. С.25—27.

44. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Стан сучасної економіки України // Финансовая система Украины : проблемы и перспективы развития в условиях трансформации социально-экономических отношений : I научн.-практ. конф. (г. Севастополь, 16-18 мая, 2013 г.). Севастополь, 2013. С. 23—24. (*Особистий внесок: розглянуто стан сучасної економіки України*).

45. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Основні засади зрівноваженого розвитку в аграрному секторі // Перспективи розвитку України в умовах глобальної кризи : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпропетровськ, 14-15 черв., 2013 р.) Дніпропетровськ, 2013. С. 28 —29. (*Особистий внесок: доведено важливу роль зрівноваженого розвитку в аграрному секторі*).

46. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Развитие сельского хозяйства Украины при условиях экологизации производства // Инновационные подходы в управлении агропромышленным комплексом : материалы XII научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 2-3 июля, 2013 г.). Барнаул, Россия, 2013. С. 249—251. (*Особистий внесок: доведено важливість екологізації виробництва у сільського господарстві України*).

47. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Особенности формирования социальной ответственности в Украине // Modern Agriculture – Achievements and Prospects : International Scientific Symposium / 80 th Anniversary of State Agrarian University of Moldova. (Chisinau, October 09-11, 2013). Chisinau, 2013 С. 41—43. (*Особистий внесок: охарактеризовано особливості формування соціальної відповідальності*).

48. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як одна із складових економічної безпеки держави // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 23-25 квіт., 2014). Миколаїв, 2014. С.31-32.

49. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Основная роль и особенности развития социальной ответственности в Украине // Формирование конкурентоспособной экономики АПК региона: теоретический и практический аспекты : материалы XIII междунар. научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 23-24 сент., 2014 г.). Барнаул, 2014. С. 322—324. (*Особистий внесок: досліджено основні аспекти розвитку соціальної відповідальності в Україні*).

50. Лункіна Т. І. Соціально-економічний розвиток аграрного сектора в економіці держави // Аграрна наука – освіта – виробництво: сучасний стан, проблеми та перспективи інтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 30-річчю МНАУ (м. Миколаїв, 12-14 листоп., 2014 р.). Миколаїв, 2014.

51. Лункіна Т. І. Соціально-економічний потенціал України : основні аспекти // матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-експозиційної та вербально-демонстраційної конф. : Вдосконалення механізмів активізації економічних процесів та формування конкурентоспроможності національної економіки, регіону, підприємства в умовах глобалізації (м. Ужгород, 20-24 квіт., 2015 р.). Ужгород, 2015. С. 94-96.

52. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Особливості кредитування підприємств аграрної сфери економіки України // Актуальні проблеми економіки та фінансів : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Санкт-Петербург-Вена, 29 квіт., 2015 р.). Київ-Санкт-Петербург-Вена, 2015. С. 38-40. (*Особистий внесок: проаналізовано особливості кредитування підприємств аграрної сфери як один із напрямів їх фінансування*).

53. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Розвиток соціальної відповідальності в університетах України // Науково-економічний розвиток: менеджмент, фінанси та аудит : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24-25 лип., 2015 р.) Ч. 2. Київ, 2015. С. 51-53. (*Особистий внесок: доведено роль закладів вищої освіти у формуванні соціальної відповідальності*).

54. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Популяризація принципів соціальної відповідальності в суспільстві через освітньо-виховний процес // Наукові здобутки на шляху до вдосконалення економіки країни : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 7-8 серп. 2015 р.) Ч. 2. Дніпропетровськ, 2015. С. 26-29. *(Особистий внесок: здійснено дослідження щодо популяризації принципів соціальної відповідальності).*

55. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Влияние социальной ответственности на инновационное развитие Украины // Формирование инфраструктуры развития регионального АПК : теория и практика : материалы XIV междунар. научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 24-25 сент., 2015 г.). Барнаул, 2015. С. 301—303. *(Особистий внесок: досліджено основні впливи соціальної відповідальності на інноваційний розвиток України).*

56. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Розвиток соціально-культурної сфери України за допомогою корпоративної соціальної відповідальності // Економіка і менеджмент : сучасні трансформації в епоху глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Клайпеда, 29 січ., 2016 р.). Клайпеда, Литва, 2016. С. 96-99. *(Особистий внесок: досліджено соціально-культурну сферу та вплив корпоративної соціальної відповідальності на її формування).*

57. Бурковська А. В., Лункіна Т. І., Корабахіна А. Ю. Роль фінансової децентралізації у забезпеченні ефективного розвитку територій // Агроекологические, социальные и экономические аспекты создания и эффективного функционирования экологически стабильных территорий : материалы I междунар. научн.-практ. конф. (г. Полтава, 26 февр., 2016 р.). Полтава, 2016. С. 99-102. *(Особистий внесок: розглянуто вплив фінансової децентралізації на ефективний розвиток територій).*

58. Лункіна Т. І. Соціальне підприємництво – бізнес із соціальною місією // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-

викладацького складу (м. Миколаїв, 22-24 квіт., 2016). Миколаїв, 2016. С.48-50.

59. Лункіна Т. И. Особенности развития социально-ответственного агробизнеса в Украине // Украина – Болгария – Европейский Союз : современное состояние и перспективы : материалы междунар. научн.-практ. конф. (г. Варна, 2016 г. Т. 1.). Варна, 2016 г. С. 103-106.

60. Бурковська А.В., Лункіна Т.І. Про необхідність удосконалення законодавчого регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : Формування, механізм зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах (м. Тернопіль, 22-24 верес., 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 200-202.

61. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. «Зелена логістика» невід’ємна складова соціальної відповідальності підприємств // Логістичний менеджмент: проблеми та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 17 листоп., 2016 р.). Умань, 2016. С. 26-29. (*Особистий внесок: охарактеризовано «зелену логістику» як один із напрямів соціальної відповідальності підприємств*).

62. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Основні аспекти корпоративної соціальної відповідальності // Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб’єктів господарювання : національні, глобалізаційні та євроінтеграційні аспекти : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 23-25 листоп., 2016 р.). Миколаїв, 2016. С. 369-372. (*Особистий внесок: розглянуто особливості розвитку корпоративної соціальної відповідальності*).

63. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як інструмент досягнення сталого (збалансованого) розвитку держави // матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри (м. Київ, 5-6 квіт., 2017 р.).

Київ, 2017. С. 73-75. (*Особистий внесок: досліджено збалансований розвиток держави на основі соціальної відповідальності*).

64. Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців аграрного сектора // матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 26-28 квіт., 2017 р.). Миколаїв, 2017. С. 26-28. (*Особистий внесок: розглянуто особливості формування соціальної відповідальності у здобувачів вищої освіти*).

65. Лункіна Т. І. Вплив соціалізації освіти на майбутніх фахівців аграрного сектора // Практичні можливості та перспективи використання в освітньому процесі сучасних інформаційних технологій : матеріали наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 11 трав., 2017 р.). Миколаїв, 2017.

66. Лункіна Т. І., Бурковська А. В., Сіренко Н. М. Основні засади розвитку соціальної відповідальності // Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств : проблеми і перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 трав., 2017 р.). Львів, 2017. С. 270-271. (*Особистий внесок: здійснено дослідження щодо розвитку соціальної відповідальності*).

67. Лункіна Т. І. Становлення соціальної відповідальності в Україні // The modern trends in the development of business social responsibility : матеріали міжнар. наук. конф. (Lisabon, may 19ht, 2017). Lisabon, 2017. P. 3-7.

68. Лункіна Т. І. Соціалізація економіки як новий етап розвитку суспільства // Трансформація фінансової системи України : тенденції та перспективи розвитку : матеріали I Всеукраїн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 20-21 листоп. 2017 р.). Миколаїв, 2017. С. 80-81.

69. Лункіна Т. І. Особливості розвитку органічного ринку в Україні // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 25-27 квіт., 2018 р.). Миколаїв, 2018.

70. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Розвиток соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки // Соціально-економічні проблеми сучасності : матеріали II Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Маріуполь, 15 черв., 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 194-199. *(Особистий внесок: проаналізовано особливості формування соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі).*

71. Лункіна Т. І. Формування інституціонального забезпечення локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі // Економіка, фінанси, управління та право : теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 лип., 2018 р.). Полтава, 2018. С. 27-29.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

72. Лункіна Т. І. Аналіз основних тенденцій сталого розвитку України // Економічний дискурс : міжнародний збірник наукових праць. 2015. Вип. 4. С. 45-54.

73. Лункіна Т. І. Соціалізація освіти як засіб підвищення соціальної відповідальності в аграрному секторі. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ, 2016. 30 с. (Препринт/Миколаїв).

74. Лункіна Т. І. Соціалізація освіти як засіб підвищення соціальної відповідальності в аграрному секторі : науковий твір. Миколаїв : МНАУ, 2016. 30 с. (авторське свідоцтво від 30.11.2016 р. №70828).

75. Лункіна Т. І., Власюк І. М. Корпоративна соціальна відповідальність ведення бізнесу в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення // Modern Economics. 2017. Вип. 1. С. 24-30. *(Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетну роль корпоративної соціальної відповідальності ведення бізнесу в Україні).*

76. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І. Методологічні аспекти оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора. Миколаїв : видавничий відділ

МНАУ, 2017. 35 с. (Препринт/Миколаїв). *(Особистий внесок: запропоновано методологію оцінки рівня соціальної відповідальності).*

77. Сіренко Н. М. Лункіна Т. І. Методологічні аспекти оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора : науковий твір. Миколаїв : МНАУ, 2017. 35 с. (авторське свідоцтво від 07.03.2018 р. №77448). *(Особистий внесок: запропоновано методологію оцінки рівня соціальної відповідальності).*

78. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України // Social and economic aspects of sustainable development of regions : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. Р. 96-101. (авторське свідоцтво від 07.03.2018 р. № 77449). *(Особистий внесок: доведено ключову роль агрохолдингів у формуванні соціальної відповідальності).*

79. Лункіна Т. І. Соціально орієнтована діяльність аграрних підприємств. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ, 2018. 48 с. (Препринт/Миколаїв).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	29
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ.....	42
1.1 Соціалізація економіки як ціннісний орієнтир хо- лістичного розвитку.....	42
1.2 Ретроспектива становлення та розвитку соціальної відповідальності.....	77
1.3 Концептуальні підходи щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.....	95
Висновки до розділу 1.....	109
РОЗДІЛ 2. МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ	114
2.1 Механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.....	114
2.2 Методологія оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.....	126
2.3 Стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки	153
Висновки до розділу 2.....	163
РОЗДІЛ 3. РІВЕНЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	167
3.1 Оцінка соціальної спрямованості бізнесу в аграрному секторі економіки України.....	167
3.2 Вплив локальної соціальної відповідальності підприємств на результативність аграрного сектору економіки України.....	203
3.3 Аналіз соціально відповідальної поведінки споживачів продукції аграрного сектору економіки України.....	215
Висновки до розділу 3.....	246
РОЗДІЛ 4. СИСТЕМНЕ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	253

4.1 Інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.....	253
4.2 Стратегія розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.....	276
4.3 Удосконалення соціальної інфраструктури як форми соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України	299
Висновки до розділу 4.....	325
РОЗДІЛ 5. ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	332
5.1 Фінансове забезпечення формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.....	332
5.2 Соціалізація освіти як засіб зміни парадигми розвитку суб'єктів аграрного сектору економіки України.....	357
5.3 Соціальна звітність як інструмент управління соціальною відповідальністю суб'єктів аграрного сектору економіки України.....	400
Висновки до розділу 5.....	424
ВИСНОВКИ.....	430
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	436
ДОДАТКИ	505

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВДЕ	– відновлювальні джерела енергії
ГД	– Глобальний Договір ООН
ДПП	– державно-приватне партнерство
ДРП	– державна регіональна політика
ДФРР	– державний фонд регіонального розвитку
ЄК	– Європейська Комісія
ЄС	– Європейський Союз
ІЛР	– Індекс людського розвитку
ІСЦ	– Індекс споживчих цін
КМУ	– Кабінет міністрів України
КСВ	– Корпоративна соціальна відповідальність
ЛСВ	– Локальна соціальна відповідальність
НПП	– науково-педагогічні працівники
ОДА	– обласні державні адміністрації
ОМС	– органи місцевого самоврядування
ОТГ	– об'єднані територіальні громади
СВ	– Соціальна відповідальність
СВБ	– Соціально відповідальний бізнес
СВП	– сукупний вимір підтримки
СОТ	– Світова організація торгівлі
ТПВ	– тверді побутові відходи
УФСІ	– український фонд соціальних інвестицій
Центр «Розвитку КСВ»	– Центр «Розвитку Корпоративної соціальної відповідальності»
ЦНАП	– центр надання адміністративних послуг
ЦРС	– Цілі сталого розвитку
ІРС	– Міжнародний комітет з інтегрованої звітності

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Суспільно-економічні тенденції розвитку на сучасному їх етапі зумовили суттєві дискусії стосовно отримання вигод за рахунок використання природних та людських ресурсів. У результаті постала проблема щодо збалансованості в процесі розвитку його складових, забезпечення чого можливо лише на основі холістичності, яка, в свою чергу, досягається засобами сформованої системи соціальної відповідальності. Первісного значення це набуває для аграрного сектору економіки, особливості функціонування якого полягають в специфічному поєднанні й використанні соціально-природних факторів.

Суб'єкти аграрного сектору економіки, перебуваючи під тиском зростаючих вимог суспільства щодо процесів та результатів ведення бізнесу, усвідомлюють необхідність формування соціальної відповідальності, стикаючись із відсутністю відповідної практики та багатогранністю процесу.

Питання соціальної відповідальності ставали об'єктом досліджень як зарубіжних, так і вітчизняних вчених-економістів, серед яких: Г. Боуен, Т. Іванова, А. Колот, О. Охріменко, О. Плахотний, М. Саприкіна, Н. Супрун, Н. Ткаченко, М. Фрідман, О. Чирва та ін. Ряд науковців, досліджують соціальну відповідальність через призму її впливу на інноваційний розвиток держави, зокрема: О. Гудзинський, О. Єрмаков, О. Лазаренко, Н. Сіренко. Різні аспекти розвитку соціальної відповідальності в закладах вищої освіти висвітлені у працях таких вітчизняних та закордонних науковців і практиків: О. Грішнова, С. Бех, О. Ковальчук, І. Кочетова, Н. Кузнєцова, А. Лавров та ін. Ці дослідження доповнюються результатами наукового пошуку ефективного функціонування аграрного сектору економіки, які представлені в роботах: А. Ключник, І. Червена, В. Шобаніна, О. Шобаніної та ін. Окремим елементам соціальної відповідальності в аграрній сфері присвячені дослідження: О. Вишневської, О. Котикової (природно-екологічна складова); М. Дубініної (інституціонально-структурні зміни в аграрному секторі економіки); І. Новак

(інституційна інтеграція суб'єктів процесу інвестування аграрної сфери на основі сталого розвитку суб'єктів господарювання).

Численність наукових публікацій та досліджень підтверджують високу суспільну актуальність питань щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки країни. Однак, концептуальна невизначеність, дискусійність сутності понять категорійного апарату та методологічного підходу, низький рівень обізнаності суб'єктів аграрного сектору щодо позитивного впливу локальної соціальної відповідальності на результати їх господарювання, безсистемність формування соціальної відповідальності (в т. ч. локальної) на всіх рівнях функціонування, формує систему специфічних питань, які потребують додаткових та поглиблених досліджень.

Зазначене в сукупності й обумовило вибір теми дисертаційної роботи, визначило її логіко-структурну побудову, мету, предмет, об'єкт та завдання.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційну роботу виконано відповідно до плану науково-дослідних робіт Миколаївського національного аграрного університету за темою: «Соціальна відповідальність в аграрному секторі економіки» (№ 0114U007395), в межах якої автором: розмежовано значення специфічних понять категорійного апарату; обґрунтовано методологічні засади оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; встановлено особливості формування локальної соціальної відповідальності в аграрних підприємствах; сформовано концептуальну модель управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; розроблено фінансові механізми реалізації стратегії розвитку соціальної відповідальності та пропозиції щодо її стратегічного забезпечення в аграрному секторі економіки України.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є комплексне обґрунтування теоретико-методологічних засад та практичних рекомендацій щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів

аграрного сектору економіки як забезпечуючого фактора холістичного розвитку суспільства.

Відповідно до мети були поставлені і вирішені наступні завдання:

- дослідити сутність поняття холістичного розвитку як системно-комплексного процесу;
- сформувати категоріальний апарат системи соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки в розрізі окремих понять, що базується на системно-комплексному підході;
- розробити концептуальні засади формування системи соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки як засобу досягнення цілей холістичного розвитку суспільства;
- визначити структурні особливості локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки із визначенням базових її компонентів;
- обґрунтувати механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, враховуючи систему факторів впливу;
- розробити методологічні підходи щодо інтегральної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств;
- вдосконалити стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності аграрного сектору економіки диференційовано стосовно її рівнів;
- проаналізувати рівень та тенденції розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки та впливу на неї інституціональних компонентів;
- обґрунтувати заходи покращення соціально орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки;
- дослідити науково-практичні положення оцінювання впливу інституціонального середовища на формування локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки;

- доповнити положення теорії соціалізації освіти з метою зміни траєкторії розвитку аграрного сектору економіки на соціально відповідальну;
- проаналізувати теоретичні положення суспільства знань з обґрунтуванням особливостей сучасного етапу суспільного розвитку та встановленням континууму поколінь здобувачів вищої освіти;
- визначити напрями вдосконалення науково-освітнього середовища і процесу формування практичних навичок здобувачів вищої освіти;
- уніфікувати систему нефінансової звітності аграрних підприємств, враховуючи комунікативні зв'язки між різними рівнями функціонування галузі.

Об'єктом дослідження є процеси формування і розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.

Предметом дослідження є сукупність теоретико-методологічних, методичних, та практичних засад щодо формування і розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

Методи дослідження. Методологічною і теоретичною основою дисертаційної роботи є наукові положення фундаментальних та прикладних досліджень у галузі економічної теорії, аграрної економіки, стратегічного управління, праці вітчизняних і зарубіжних учених різних галузей економічної науки, в яких наведені фундаментальні теорії формування та розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. У процесі дослідження були використані загальнонаукові та спеціальні методи, а саме: історичний та логічний (дослідження теоретичних поглядів на сутність соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки), герменевтичний (дослідження правових аспектів регулювання розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі), монографічний (вивчення особливостей формування та передового досвіду розвитку соціальної відповідальності в інших країнах світу), порівняльний і графічний (оцінювання динаміки і структурних змін у формуванні соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки); системно-

структурного аналізу і синтезу (вивчення та узагальнення структурних пропорцій та зрушень щодо соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, стану та динаміки її формування та впливу на ефективність господарювання), методи системного аналізу, групування (визначення і розрахунок показників оцінювання соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки на всіх рівнях функціонування, ефективності її формування), SWOT-аналізу (виявлення сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для подальшого розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки), кластерного аналізу (формування у наглядні структури даних локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств), кореляційно-регресійного аналізу (оцінювання впливу капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища та витрат аграрних підприємств на персонал).

Інформаційною базою дослідження слугували: матеріали Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України; інформація Міністерства аграрної політики та продовольства України, Державної служби статистики України, Головного управління статистики в Миколаївській області, Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації; річна звітність аграрних підприємств; науково-аналітичні матеріали та наукові розробки зарубіжних й вітчизняних вчених; Internet-ресурси; матеріали дискусій наукових конференцій, особисті спостереження та розрахунки автора.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в обґрунтуванні сукупності теоретичних, методологічних та практичних висновків і пропозицій щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки як забезпечуючого фактора холістичного розвитку суспільства. Основними результатами дослідження, що характеризують наукову новизну, є:

вперше:

визначено концептуальні засади формування системи соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки як засобу досягнення цілей холістичного розвитку суспільства, які диференційовані стосовно рівнів її функціонування (глобальний, національний, рівень суб'єктів господарювання, особистісний рівень) та включають напрями (інституційно-інфраструктурний, локальний, індивідуальний), стратегічні підходи розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, які покладено в основу обґрунтування стратегічних завдань, положень галузевої комплексної програми, напрямів державної підтримки, програм соціально-економічного розвитку країни;

розроблено та верифіковано методологічні підходи щодо інтегральної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств в розрізі структурних складових (економічній, кадровій, екологічній, соціального спрямування) та розрахунком інтегрального показника на основі бальної оцінки з урахуванням специфіки функціонування аграрного виробництва, що дає можливість здійснювати системний моніторинг за станом та розгортанням локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств;

удосконалено:

визначення поняття холістичного розвитку, яке трактується як системно-комплексний процес зміни всіх структурно-функціональних складових суспільства з урахуванням їх взаємозв'язку та функціонування, результатом якого є цілісне суспільне утворення на основі взаємодоповнюваності та збалансованості економічних, соціальних, екологічних, духовних складових, що дозволяє глибше усвідомити суспільно-економічну значимість даного феномену та впливати на механізми його функціонування;

підхід до структуризації локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, яка включає корпоративну соціальну

відповідальність та соціально відповідальний бізнес, що зумовлено виділенням різнорівневих стейкхолдерів та факторів впливу і дало можливість розробити систему заходів щодо підвищення локальної соціальної відповідальності на внутрішніх та зовнішніх рівнях;

категорійний апарат системи соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки в розрізі окремих понять («соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки», «соціально відповідальний бізнес», «корпоративна соціальна відповідальність», «локальна соціальна відповідальність», «соціальна політика», «соціальна діяльність», «соціальний контроль», «соціально орієнтоване мислення», «соціальна економіка», «соціальне забезпечення», «соціальне середовище»), в основу яких покладено позицію щодо сутності соціальної відповідальності як комплексного явища, яке полягає в суспільному зобов'язанні та поєднує різні рівні взаємодії суспільної соціалізації (міжнародний, національний, локальний та особистісний рівні), спрямоване на вирішення соціальних питань суспільства, виокремлення місця соціальних цінностей в суспільній ієрархії й досягнення цілей холістичного розвитку суспільства;

механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки на основі комплексного поєднання рівнів функціонування, цільової спрямованості його впливу на аграрний сектор економіки та врахування напрямів, структурних елементів, факторів впливу, основних груп стейкхолдерів;

теоретичні положення суспільства знань, які доповнено обґрунтуванням особливостей сучасного етапу суспільного розвитку та встановленням континууму поколінь здобувачів вищої освіти, на основі зміни підходів до підготовки сучасних фахівців в аграрному секторі економіки («знаннєвий», «розвиваючий», «соціально орієнтований», «соціально відповідальний») із різними суспільними проявами, що дозволяє переорієнтовувати майбутні покоління на соціально відповідальну діяльність;

систему нефінансового звітування аграрних підприємств на основі встановлення комунікативних зв'язків між різними рівнями функціонування галузі, що закладено в основу розроблених рекомендацій щодо формування уніфікованих форм нефінансової звітності у розрізі напрямів локальної соціальної відповідальності;

дістали подальшого розвитку:

стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, який базується на визначених принципах і механізмах функціонування, сформованих цілях, методах стратегічного аналізу, джерелах фінансування стратегії з урахуванням ресурсно-результативного аспекту із іманентними йому об'єктами та суб'єктами, що дало змогу обґрунтувати диференційовані пропозиції по його вдосконаленню;

заходи щодо інституціонального вдосконалення процесу формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки на основі податкового стимулювання та кредитування;

стратегічні вектори покращення соціально орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки як ресурсу і можливостей, що забезпечать формування та розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, що ґрунтуються на інвестиційній привабливості, активності, потенціалі, управлінні інвестиційним ризиком, пов'язані діалектичними відносинами, забезпечуючи позитивний інвестиційний клімат;

науково-практичні положення оцінювання впливу інституціонального середовища на формування локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки з подальшим обґрунтуванням концептуальних підходів до розвитку інституціонального забезпечення його підтримки;

теорія соціалізації освіти як засобу зміни траєкторії розвитку аграрного сектору економіки на основі трансформації парадигми суспільного мислення на соціально відповідальну, в основі чого застосування сучасних функцій

освіти (освітньої, наукової, методологічної, виховної, інноваційної, професійно-виробничої, соціальної, дорадчої, прогностичної), що у кінцевому результаті має забезпечити соціально орієнтовану активність суб'єктів (неосів) у суспільстві знань;

напрями вдосконалення науково-освітнього середовища і процесу формування практичних навичок здобувачів вищої освіти (в тому числі через створення інкубатора соціальних новацій на базі ЗВО України), які сприятимуть підвищенню соціальної відповідальності людського капіталу в аграрному секторі економіки, що дозволить переорієнтувати суспільство в напрямі холістичного розвитку.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що розроблені науково-методологічні та практичні положення, висновки та рекомендації збагачують теорію і практику щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України.

Теоретичні висновки та науково-практичні рекомендації автора безпосередньо використано і впроваджено в діяльності: Департаменту агропромислового розвитку Миколаївської обласної державної адміністрації – пропозиції щодо формування соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки (довідка від 22.11.2018 р. №432/02/06.03-27/18); Управління агропромислового розвитку Очаківської районної державної адміністрації – щодо ефективного функціонування суб'єктів господарювання аграрного сектору економіки на основі холістичного типу розвитку економіки (довідка від 04.09.2018 р. №358/02/08); Сухоеланецької сільської ради Новоодеського району Миколаївської області – пропозиції до програми «Сприяння розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі» (довідка від 16.05.2017 р. №823/04-03); Троїцької сільської ради Новоодеського району Миколаївської області – пропозиції щодо програми «Сприяння розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі» (довідка від 23.05.2017 р. №8399/04-03); Української асоціації з розвитку менеджменту та бізнес-освіти – модель створення інкубатора соціальних

новацій на базі закладів вищої освіти (довідка від 06.06.2018 р. №01-18/448); ТОВ «Агротехсоюз» Васильківського району Київської області – пропозиції щодо нової моделі управління організацією «Бірюзова стратегія розвитку компаній» (довідка від 13.02.2018 р. №23); ФГ «Тофтул» Новоодеського району Миколаївської області – рекомендації щодо системного підходу вивчення економічної, кадрової, екологічної та відповідальності соціального спрямування локальної соціальної відповідальності (довідка від 06.04.2017 р. №116); ТОВ «Союз-Агро» Новоодеського району Миколаївської області – обґрунтований механізм формування соціальної відповідальності підприємств аграрного сектору економіки з урахуванням взаємодії різних рівнів функціонування (довідка від 02.08.2017 р. №196); ТОВ «Золотий Колос» Вітовського району Миколаївської області – пропозиції щодо застосування у примітках до фінансової звітності додаткових статей витрат у розрізі локальної соціальної відповідальності (довідка від 12.03.2018 р. №158); ФГ «Бджілка» Голопристанського району Херсонської області – рекомендації щодо прогностичного підходу формування стратегії локальної соціальної відповідальності на рівні аграрних підприємств (довідка від 08.08.2018 р. №92); ФГ «Надія-В» Голопристанського району Херсонської області – рекомендації щодо методичного інструментарію оцінки рівня локальної соціальної відповідальності (довідка від 13.08.2018 р. №58); ФГ «Зоря» Голопристанського району Херсонської області – пропозиції щодо мотивації працівників на основі локальної соціальної відповідальності тощо (довідка від 21.08.2018 р. №48); Миколаївського національного аграрного університету – розроблено Стратегію розвитку соціальної відповідальності Миколаївського національного аграрного університету (2019-2024 рр.), окремі теоретико-методологічні та практичні положення застосовуються при викладанні навчальних дисциплін «Соціальна відповідальність», «Інноваційний розвиток підприємств», «Сталий розвиток суспільства» (довідка від 27.11.2018 р. №1-18/1573/1).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійним науковим дослідженням, висновки та рекомендації якого отримані особисто автором. Опубліковані наукові праці містять положення, висновки і пропозиції, сформульовані особисто автором, і відображають його конкретний внесок у розвиток економічної науки. Із наукових праць, опублікованих у співавторстві, використано лише ті положення, які є результатом особистих досліджень. Дисертація не містить матеріалів кандидатської дисертації.

Апробація матеріалів дисертації. Основні наукові положення результатів дисертаційного дослідження апробовано на конференціях різного рівня, а саме: Международной научно-практической конференции «Научные исследования – основа модернизации сельскохозяйственного производства» (г. Тюмень, 9-11 ноября, 2011 г.); Науково-практичній інтернет-конференції «Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління» (м. Дніпропетровськ, 16-17 січня, 2013 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Формування конкурентоспроможної національної економіки: світовий досвід та вітчизняні реалії» (м. Херсон, 19-20 квітня, 2013 р.); I Научно-практической конференции «Финансовая система Украины: проблемы и перспективы развития в условиях трансформации социально-экономических отношений» (г. Севастополь, 16-18 мая, 2013 г.); Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Перспективи розвитку України в умовах глобальної кризи» (м. Дніпропетровськ, 14-15 червня, 2013 р.); XII Научно-практической конференции «Инновационные подходы в управлении агропромышленным комплексом» (г. Барнаул, 2-3 июля, 2013 г.); International Scientific Symposium: 80 th Anniversary of State Agrarian University of Moldova «Modern Agriculture – Achievements and Prospects» (Chisinau, October 09-11, 2013); XIII Международной научно-практической конференции «Формирование конкурентоспособной экономики АПК региона: теоретический и практический аспекты» (г. Барнаул, 23-24 сентября, 2014 г.); Міжнародній науково-практичній

конференції, присвяченій 30-річчю МНАУ «Аграрна наука – освіта – виробництво: сучасний стан, проблеми та перспективи інтеграції» (м. Миколаїв, 12-14 листопада, 2014 р.); Міжнародній науково-практичній Інтернет-експозиційної та вербально-демонстраційної конференції «Вдосконалення механізмів активізації економічних процесів та формування конкурентоспроможності національної економіки, регіону, підприємства в умовах глобалізації» (м. Ужгород, 20-24 квітня, 2015 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Актуальні проблеми економіки та фінансів» (м. Київ-Санкт-Петербург-Вена, 29 квітня, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Науково-економічний розвиток: менеджмент, фінанси та аудит» (м. Київ, 24-25 липня, 2015 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Наукові здобутки на шляху до вдосконалення економіки країни» (м. Дніпропетровськ, 7-8 серпня, 2015 р.); XIV Международной научно-практической конференции «Формирование инфраструктуры развития регионального АПК : теория и практика» (г. Барнаул, 24-25 сентября, 2015 г.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка і менеджмент : сучасні трансформації в епоху глобалізації» (м. Клайпеда, 29 січня, 2016 р.); I Международной научно-практической конференции «Агроэкологические, социальные и экономические аспекты создания и эффективного функционирования экологически стабильных территорий» (г. Полтава, 26 февраля, 2016 г.); Международной научно-практической конференции «Украина – Болгария – Европейский Союз : современное состояние и перспективы» (г. Варна, 24 сентября, 2016 г.); Міжнародній науково-практичній конференції «Формування, механізм зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах» (м. Тернопіль, 22-24 вересня, 2016 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Зелена логістика» невід’ємна складова соціальної відповідальності підприємств: логістичний менеджмент: проблеми та перспективи (м. Умань, 17 листопада, 2016 р.); Міжнародній науково-

практичній конференції «Цілі Сталого розвитку: глобальні та національні виміри» (м. Київ, 5-6 квітня, 2017 р.); Науково-практичному семінарі «Практичні можливості та перспективи використання в освітньому процесі сучасних інформаційних технологій» (м. Миколаїв, 11 травня, 2017 р.); Міжнародній науковій конференції «The modern trends in the development of bussiness social responsibility» (Lisabon, may 19ht, 2017); Міжнародній науково-практичній конференції молодих вчених «Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств: проблеми і перспективи» (м. Львів, 18-19 травня, 2017 р.); I Всеукраїнській науково-практичній конференції «Трансформація фінансової системи України: тенденції та перспективи розвитку» (м. Миколаїв, 20-21 листопада, 2017 р.); II Міжнародній науково-практичній конференції «Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання: освітньо-наукові та виробничі засади» (м. Миколаїв, 22-24 листопада, 2017 р.); II Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Соціально-економічні проблеми сучасності» (м. Маріуполь, 15 червня, 2018 р.); Міжнародній науково-практичній конференції «Економіка, фінанси, управління та право : теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку» (м. Полтава, 23 липня, 2018 р.); щорічних науково-практичних конференціях професорсько-викладацького складу Миколаївського національного аграрного університету (2013-2018 рр.).

Структура та обсяг дисертації. Дисертаційна робота складається з анотації, вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Основний обсяг дисертації складає 354 сторінки друкованого тексту, включає 56 таблиць (з яких 18 розміщено на повну сторінку), 112 рисунків (з яких 36 розміщено на повну сторінку), 76 додатків на 215 сторінках. Список використаних джерел складається з 480 найменувань на 54 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

1.1 Соціалізація економіки як ціннісний орієнтир холістичного розвитку

Становлення та розвиток сучасного типу економіки на основі високого рівня соціалізації свідчить про новий етап в розгортанні соціально-економічних та культурних процесів, який нерозривно пов'язаний із соціально відповідальною поведінкою суспільства, держави, окремих юридичних та фізичних осіб. Соціалізація економіки є одним із механізмів узгодження та досягнення консенсусу між суспільними та особистими інтересами. Тобто, соціальна спрямованість економіки зорієнтовує останню не тільки на економічні та матеріальні аспекти, а й на людські, екологічні, адже з бурхливим розвитком суспільства виникає потреба у переосмисленні основних підходів та цілей розвитку.

З наукової точки зору, термін «соціалізація економіки» не має однозначного тлумачення та інтерпретується по-різному. З одного боку, це взаємовідносини суспільства і держави щодо задоволення вимог і потреб індивіда, а з другого – прийняття певних норм його поведінки, закладених суспільством, на основі яких він буде формуватися як особистість та поширювати норми і цінності в суспільстві. Тобто це нерозривний та двосторонній зв'язок між державою та індивідом, який формується через соціалізацію економіки.

Варто відмітити, що група авторів (Л. Герман [48], Н. Добрева [78], А. Колот [118], О. Попадинець [256]) вважають, що соціалізація економіки відбувається через загальний зріст доходів населення та національний добробут. В протиположності Т. Власова [40], І. Костюк, В. Харко [132], І. Луценко

[204], А. Чухно [398] вважають, що підвищення добробуту населення є важливим, проте ключовим елементом соціалізації економіки, де людина виступає, як і мірило, і головний чинник розвитку суспільства.

Погоджуючись із останньою позицією авторів, варто додати, що у сучасних умовах господарювання важливу роль у соціалізації економіки відіграє особистість, яка витісняє на другий план перспективи, пов'язані тільки з отриманням прибутків. Людина посідає ключове та вагоме місце у соціалізації економіки, нерозривно поєднуючи добробут, соціальний статус, духовність й соціальну відповідальність.

Як наука про людину, термін «соціалізація» виокремився з політичної економії, де спочатку означав «усуспільнення». Американський соціолог Ф. Гіддінгс (F. Giddings) у 1887 р. у книзі «Теорія соціалізації» вперше використав його стосовно людини, визначаючи, що це розвиток соціальної природи або характеру індивіда, підготовка людського матеріалу до соціального життя [430].

До середини ХХ ст. соціалізація перетворилася на самостійну сферу досліджень. Аналіз численних концепцій соціалізації показує, що усі вони тяжіють до одного з двох підходів, які трактуються по-різному, зважаючи на розуміння ролі самої людини у процесі соціалізації.

Соціалізація (від латів. *socialis* – громадський) – це процес привласнення людиною соціального виробленого досвіду, насамперед системи соціальних ролей, в результаті якого відбувається формування таких індивідуальних утворень, як особа і самосвідомість. У рамках цього процесу здійснюється засвоєння соціальних норм, умінь, стереотипів, соціальних установок, прийнятих у суспільстві форм поведінки і спілкування, варіантів життєвого стилю [336].

З економічної точки зору, соціалізація поєднує соціальні складові державної політики у розрізі різних соціальних програм, створення різних соціальних позабюджетних фондів, популяризації соціально орієнтованих інститутів тощо, забезпечуючи таким чином збалансованість суспільного

розвитку. Гармонійне поєднання природи, виробництва і людини дає можливість досягати економічного, екологічного, соціального й духовного ефектів як результатів збалансованості розвитку (рис. 1.1).

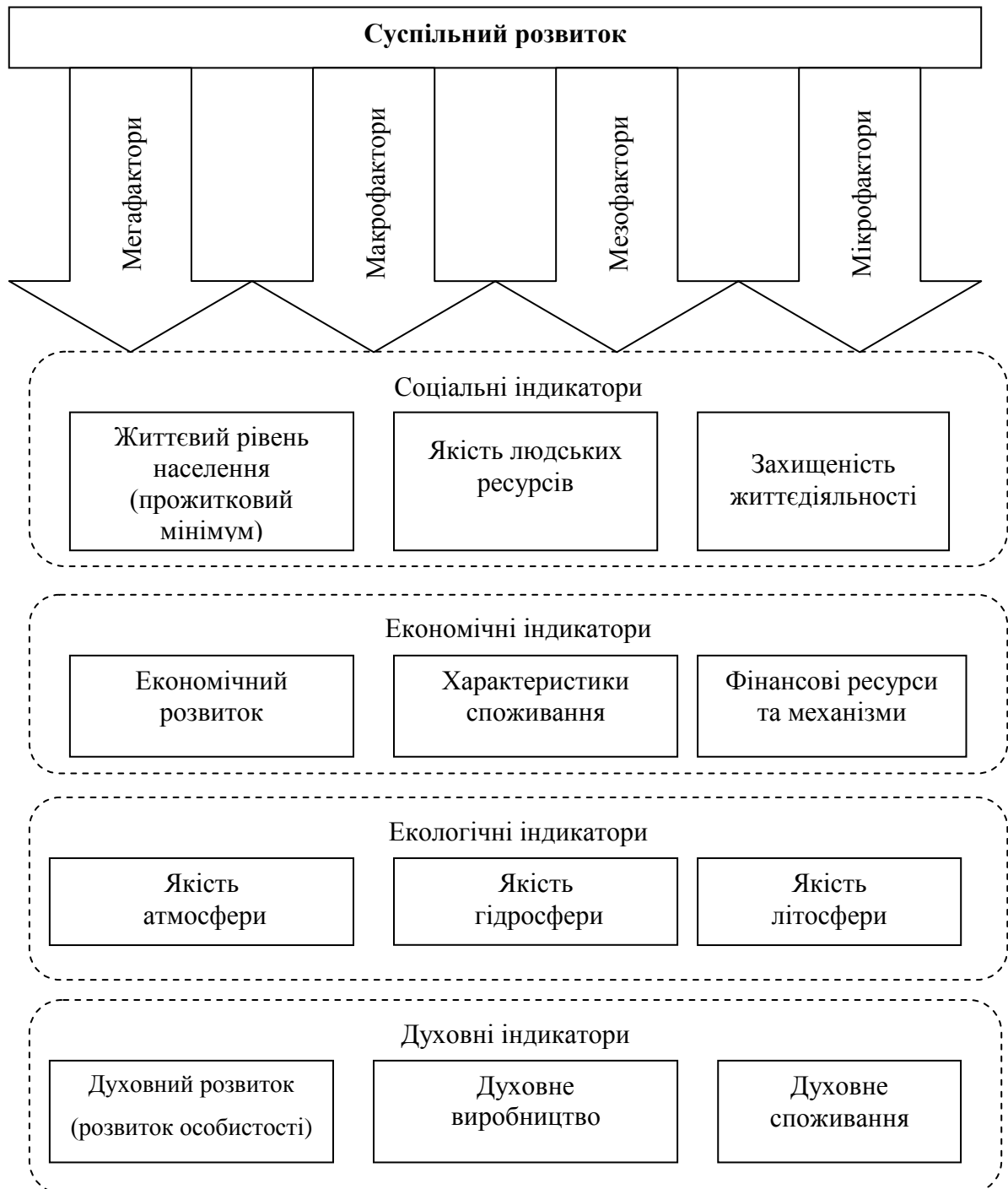

Рисунок 1.1 — Взаємозв'язок суспільної соціалізації та розвитку

Джерело: побудовано автором з використанням ідеї [247]

Фактори суспільної соціалізації поділяються на групи: мегафактори (космос, земля), макрофактори (країна, суспільство, держава), мезофактори

(регіон, населення, належність до ЗМІ (радіо, телебачення,) належність до відповідних субкультур), мікрофактори (мікросоціум – однодумці, працівники, державні та приватні підприємства, організації, сім'я). Значна частина в оцінці соціалізації суспільства відводиться духовним індикаторам, які базуються на гуманістичних ціннісних орієнтирах, доброзичливості, душевності, самопізнанні (самореалізації). В духовному житті суспільства духовні потреби, духовне виробництво й духовне споживання є нерозривним процесом, результатом якого стає створення, збереження й поширення у суспільстві духовності.

На основі проведених досліджень з'ясовано, що у більшості розвинених країн світу актуальними залишаються економічні показники розвитку, проте все більшої уваги заслуговують індикатори соціально-екологічного розвитку суспільства. Соціалізація економіки нерозривно пов'язується із соціально відповідальною поведінкою держави у процесі виконання нею своїх функцій та процедури звітування перед суспільством. Говорячи про соціалізацію економіки, необхідно, з одного боку розглядати державу як координатора та регулятора соціальних відносин, а з іншого, людину (особистість), яка долучається до соціальної політики держави та формується як індивід. На нашу думку, ефективність взаємодії цього механізму можлива лише при захисті інтересів й збалансуванні потреб людства з можливостями держави, що досягається на основі збалансованого розвитку.

Варто відмітити, що в науковій та практичних сферах існує певна дискусійність щодо понять збалансованого та сталого розвитку (додаток Б). Так, фахівці Інституту економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України трактують збалансований розвиток як суспільно-економічну модель поступального технологічного і соціального розвитку українського суспільства для задоволення життєвих потреб нинішнього й майбутніх поколінь, згідно з якою виробнича і соціальна сфери розвиваються збалансовано, не завдаючи довкіллю непоправної шкоди [106].

У Програмі сталого розвитку України зазначається, що сталий розвиток – це модель економічного зростання, в якій ресурси використовуються на задоволення потреб людини при збереженні навколишнього середовища, так, щоб ці потреби були задоволені не тільки у сьогоденні, але й для майбутніх поколінь [301].

Стосовно збалансованого розвитку, то варто зазначити, що це гармонійне поєднання інтересів людини і потреб та функціонування природи на основі урівноваженості всіх складових (економічної, соціальної, екологічної та духовної). Збалансований розвиток – це нова концепція розвитку суспільства, побудована на таких цінностях суспільства, які б не виснажували природні та людські ресурси, це нова парадигма бачення сучасного суспільства.

У вітчизняній науковій літературі популярності набув термін «сталий розвиток», проте дискусійним є саме поєднання «сталий» та «розвиток». Зокрема, вбачаємо певну змістовну невідповідність, адже розвиток – це динамічний показник, а сталий – статична характеристика. Вважаємо, що відбулося певне термінологічне неузгодження при перекладі з російської мови «устойчивое развитие», в результаті чого увійшов вираз «сталий розвиток» в наукову літературу та законодавство України.

На нашу думку, не варто ототожнювати поняття «збалансований розвиток» та «сталий розвиток», адже перший покликаний урівноважено поєднувати цілісну систему елементів соціальної, екологічної, економічної діяльності суспільства. А «сталий розвиток», якщо використовувати саме таке словосполучення, характеризується узгодженням поточних і майбутніх потреб, а якими ці потреби будуть, залежить від самого суспільства та його розвитку.

Основним поштовхом до популяризації принципів збалансованого розвитку стала конференція ООН з навколишнього природного середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро, яка відбулася у 1992 р. [461], з подальшою їх

популяризацією, що досягли певного переосмислення у 2017 р. в доповіді Римського Клубу (рис. 1.2).

VII етап		2017 р. – доповідь «Римського клубу» – «Альтернативна економіка»
VI етап		2012 р. – Конференція з питань сталого розвитку «Ріо-2012» («Ріо +20») (Ріо-де-Жанейро)
V етап		2002 р. – Всесвітній саміт зі сталого розвитку (Йоганнесбург, Південна Африка)
IV етап		1997 р. – Програма дій зі сталого розвитку на спеціальній сесії Генеральної Асамблеї (Нью-Йорк)
III етап		1995 р. – Всесвітня зустріч щодо соціального розвитку (Копенгаген, Данія)
II етап		1993 р. – створення Комісії зі сталого розвитку (Нью-Йорк)
I етап		1992 р. – Конференція ООН з навколишнього природного середовища і розвитку (Ріо-де-Жанейро)

Рисунок 1.2 – Еволюційні етапи світової популяризації принципів збалансованого розвитку

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [38, 440, 452,457, 458, 460]

Відповідно до доповіді Римського клубу, на основі синергії примирення протилежностей можливе збалансування таких важливих елементів суспільного розвитку через соціалізацію економіки:

- у відносинах між людиною і природою – збалансований розвиток, екологічна свідомість;
- між швидкістю і стабільністю – зміни і прогрес не повинні сприйматися як самоцінності;
- між індивідуальним та колективним – баланс і облік загального блага (держава або суспільство) має встановлювати правила для ринків, а не навпаки;
- між жінками і чоловіками – «зміни типології функцій»;

- між рівністю і справедливою винагородою – забезпечення державою механізмів, що гарантують соціальну справедливість;
- між державою та релігією – терпимість до всіх присутніх в країні релігій тощо [474].

Останніми роками Україна активно долучається до міжнародних документів (договорів) у напрямі збалансованого розвитку, таким чином підтверджуючи своє прагнення впроваджувати принципи збалансованого розвитку, ключовими серед яких є: дбайливе ставлення до навколишнього природного середовища, дотримання прав людини, забезпечення належних умов і стандартів праці, боротьба з корупцією тощо.

Варто відмітити Програмний документ щодо збалансованого розвитку та еко-соціальної ринкової економіки України, який розроблений українською Асоціацією Римського клубу. Даний документ є одним із ключових напрямів адаптування європейської моделі еко-соціальної ринкової економіки до умов України, який дозволить переорієнтувати лінійну економіку нашої держави на економіку циркулярного спрямування розвитку суспільства. Шляхом комплексного застосування екологічного, соціального, екологічного та духовного факторів можливе якісне економічне зростання та соціально справедливий розподіл і використання його результатів, що призведе до збалансованого розвитку суспільства [289, 474].

В основу збалансованого розвитку покладено системний підхід, який базується на моделюванні різних варіантів напрямів розвитку з обранням найбільш оптимального. Проте досягнення оптимального рівня розвитку в різних країнах відрізняється, хоча й відбувається з урахуванням єдиних принципів збалансованого розвитку (Японія, США, країни Європейського Союзу тощо).

На сучасному етапі темпи трансформування суспільства надто швидкі, тому необхідна інтегрованість соціуму для задоволення викликів часу, що вимагає мобільної адаптивності, взаємозв'язку та включення інститутів, інституцій, суб'єктів господарювання та окремих особистостей до

збалансованого розвитку. Одним із нових напрямів такого розвитку є холістична концепція, яка базується на єдності, винятковості та створенні взаємовідносин за умови, що різні складові приведені в рівновагу. Основою холістичного розвитку є духовність, тобто економічна, соціальна, екологічна складові є забезпечуючи ми по відношенню до духовної, яка є дійсною сутністю людини (суспільства).

Термін «холізм» (з грецької мови – цілий, увесь, цілісний), вживається для окреслення органічного підходу в процесі аналізу явищ. Холізм, у цьому контексті, є ідеєю про те, що властивості системи в будь-якому аспекті її вивчення не можуть визначатися як сума її компонентів. Натомість, система, як окреме ціле, визначає поведінку її складових [451].

Однією із ознак холістичного розвитку є органічний підхід до етнічних і цивілізаційних систем, тобто суспільство розглядається як певний організм, ізоморфний (подібний) по відношенню до індивіда (особистості). Сучасне інтелектуальне суспільство вивчає процеси соціальних трансформацій на основі інформаційної цивілізації, що функціонує на матеріальній, емоційній, когнітивній (інтелектуальній) і духовній складових.

Найбільш прийнятною на теперішньому етапі вважаємо холістичну модель розвитку суспільства, адже зрозумілим є те, що економічні та фінансові кризи виникають не внаслідок нестачі енергоносіїв, продуктів харчування, досвідчених працівників, виважених рішень на всіх рівнях влади, а відсутності системного підходу до суспільства, яке самоорганізовується та є цілісним розумним організмом.

З позицій цілісності, нерозривності й пріоритету духовності холістика наголошує на тому, що світ є динамічним балансом різних сил. Цілісність охоплює радість і страждання, жіноче й чоловіче. Згідно з цією теорією, світ не поділений на окремі категорії і протиріччя, що неможливо розв'язати. Навпаки, світ приймає ці парадокси, цю різноманітність. Мислителі-холісти вважають, що ніщо не може існувати повноцінно в автономному аспекті [444].

На думку О. Хакслі (O. Huxley), істина є абсолютність, котра криється за зовнішнім, фізичним виглядом речей, що все створене не може бути обмежене фізичним існуванням та має більш широкий сенс та кінцеву ціль [414].

Погоджуючись з думкою Р. Міллера (R. Miller), замість розділення феноменів та їх протистояння повинна домінувати їх взаємодоповнюваність, і світ повинен отримати динамічну рівновагу – збалансований розвиток [450].

Побудова економіки на засадах збалансованого розвитку передбачає збалансування соціальних, економічних та екологічних чинників, а також взаємопроникнення потреб та включення суспільства й окремої особистості в новий тип розвитку, який враховує не тільки економічні, соціальні та екологічні чинники, а й духовні. На нашу думку, досягнення холістичного розвитку в Україні можливе при лише при соціалізації економіки як однієї із сучасних вимог сьогодення. Таким чином, раціональна модель розвитку суспільства, адекватна вимогам сучасності (рис. 1.3) й результатом якої буде збалансування економічних, соціальних, екологічних й духовних складових, формується за умови дотримання визначених принципів, засобом якої є соціалізація економіки.

Зазначена модель покликана гармонійно та раціонально функціонувати на основі принципів загальних та специфічних:

- 1) справедливості – справедливі відносини при взаємодії усіх учасників суспільного розвитку;
- 2) єдності – гармонійне поєднання елементів суспільного розвитку (людини й Всесвіту), ґрунтуючись на правових нормах діяльності;
- 3) прозорості (відкритості) – ведення прозорої політики як на рівні держави, так і на рівні підприємств;

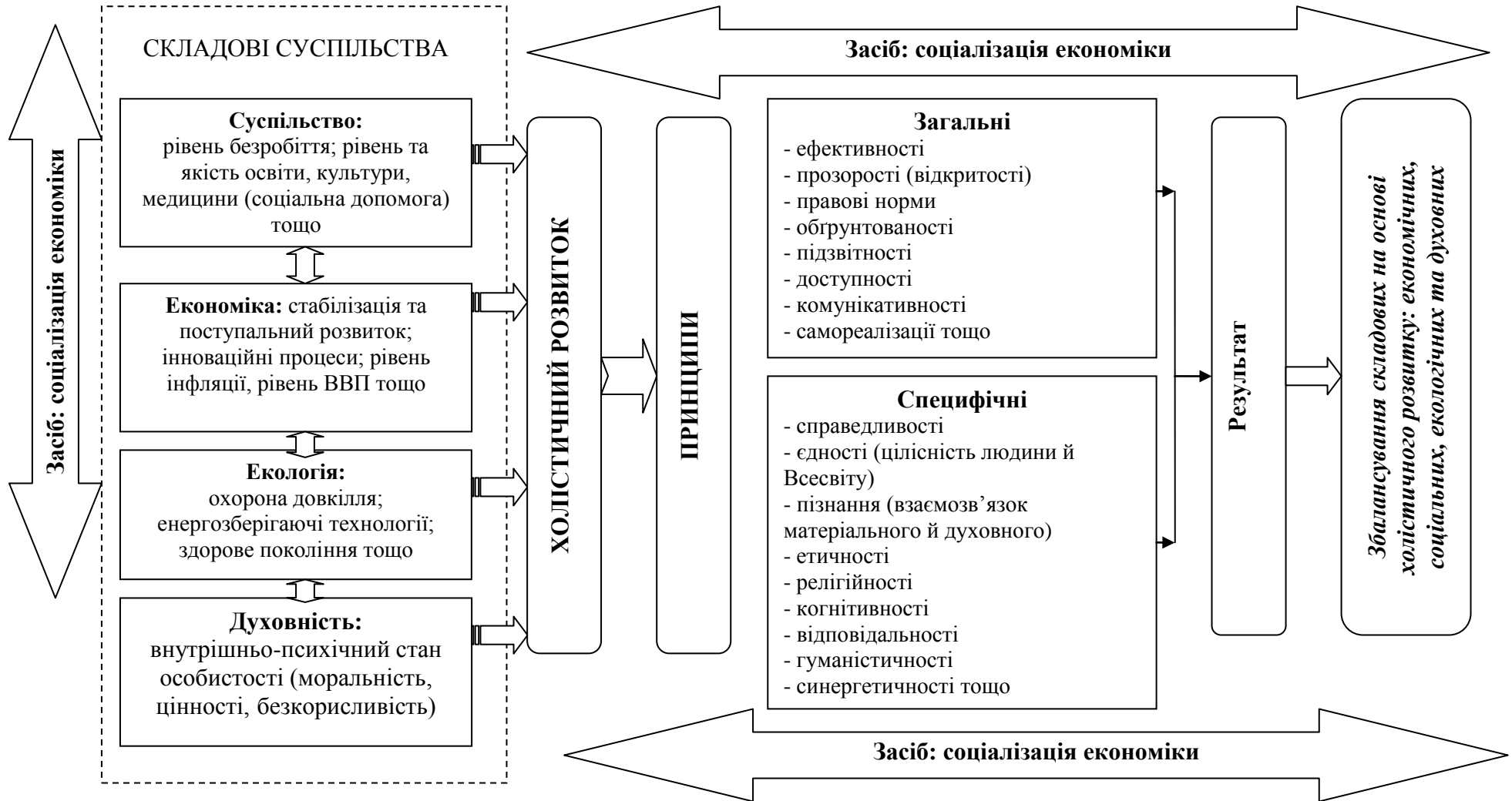

Рисунок 1.3 – Модель функціонування холістичного розвитку економіки

Джерело: авторська розробка

4) правові норми – дотримання вимог чинного законодавства усіх сторін даного процесу;

5) обґрунтованості – формування цілей та задач на основі реальних потреб сьогодення (стратегії, програми);

6) підзвітності – формування та ведення політики, яка забезпечує відповідальність перед суспільством;

7) доступності – вільний доступ усіх зацікавлених осіб до участі у різноманітних програмах, стратегіях, прийнятті рекомендацій як на регіональному, так і державному рівнях;

8) ефективності – досягнення усіма учасниками поставлених цілей при гармонійному поєднанні людини та природи з урахуванням економічних, соціальних, екологічних та духовних чинників;

9) відповідальності – кожен учасник даної моделі несе відповідальність за свої дії чи бездіяльність;

10) пізнання – активне відображення дійсності у свідомості людини (взаємозв'язок матеріального й духовного);

11) комунікативності – процес ефективної взаємодії між людьми;

12) етичності – норми поведінки й сукупність моральних правил;

13) релігійності – поведінка людей на основі приписів й традицій;

14) самореалізації – прагнення людини до виявлення своїх особистісних можливостей;

15) когнітивності (інтелектуальності) – духовна зрілість, яка виникає як результат активного пізнання дійсності;

16) гуманістичності – система ідей і поглядів на людину як на найбільшу соціальну цінність;

17) синергетичності – саморганізація в системах різноманітної природи.

На основі проведених досліджень нами сформовано тлумачення холістичного розвитку суспільства, яке трактується як системно-комплексний процес зміни, всіх структурно-функціональних складових

суспільства з урахуванням їх взаємозв'язку та функціонування, результатом чого є цілісне суспільне утворення на основі взаємодоповнюваності та збалансованості економічних, соціальних, екологічних та духовних складових.

Особливістю холістичного типу розвитку як й інших типів розвитку в суспільстві знань є значна роль відповідальності кожного суб'єкта. Проблема відповідальності особи за свої діяння, громадянина перед державою та держави перед громадянином досліджувалася протягом багатьох століть, починаючи з античних часів. Так, на думку Сократа, людина, яка уникла відповідальності, відчувається набагато гірше, ніж та, що її зазнала, адже така особа не в змозі позбутися страждань та мук совісті [367]. Платон характеризує відповідальність у двох аспектах: моральну відповідальність (позитивна) та відповідальність перед законом (негативна, у випадку недотримання норм) [249]. Філософ та юрист Тертуліан в «Апології» осмислює відповідальність крізь призму теоцентризму, як справедливого природного закону (законів природи) [17].

Термін «відповідальність» у лінгвістичних довідкових джерелах трактується як положення, при якому особа, яка виконує певну роботу, бере на себе обов'язок відповідати за результати, дії і прийняти на себе вину за можливі наслідки, які можуть наступити при виконанні. Суспільна відповідальність враховує прояви: об'єктивний (активна соціальна позиція суб'єкта) та суб'єктивний (усвідомлення суб'єктом свого соціального обов'язку перед суспільством). Досягнення холістичного розвитку економіки можливе лише за допомогою певних інструментів та механізмів, в основу яких покладено взаємоузгодженість всіх елементів. Засобом досягнення збалансування елементів в процесі холістичного розвитку є соціалізація економіки, механізмом досягнення якої, в свою чергу, є соціальна відповідальність кожного суб'єкта, яка взаємопов'язана із соціальною політикою, соціальною діяльністю та соціальним контролем (рис. 1.4).

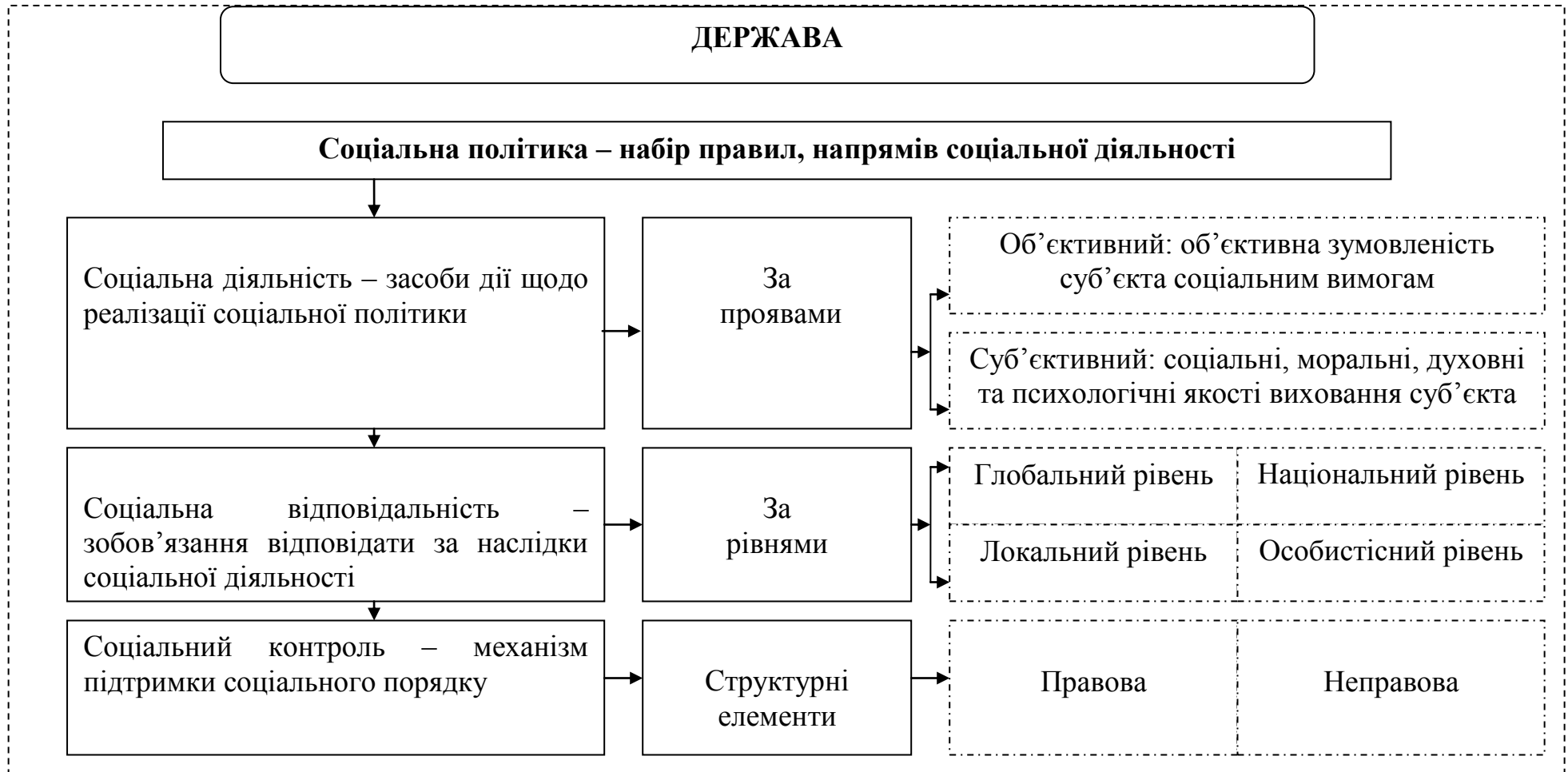

Рисунок 1.4 – Взаємозв’язок поняття соціальної відповідальності з іншими категоріями

Джерело: авторська розробка

Соціальна відповідальність явище багатоаспектне та багаторівневе, яке на індивідуальному рівні проявляється через світосприйняття особистістю певних принципів, засад і поведження в суспільстві. На рівні держави проявляється через належний рівень життя людини, культурний та моральний розвиток, на рівні підприємств – через дотримання високих стандартів виробництва, соціальних стандартів та якості роботи з персоналом.

Варто відмітити, що соціальна відповідальність комплексно поєднує відповідальність не тільки суб'єктів суспільних відносин щодо поведження в суспільстві, а й відповідальність держави перед своїми громадянами на основі провадження соціальної політики, соціальної діяльності та соціального контролю.

Залежно від рівня формування зобов'язань соціальна відповідальність поділяється на глобальний, національний, рівень суб'єкта господарювання та особистісний, які є сукупністю загальної системи. Так, особистісний рівень не може розвиватися без достатньої соціальної відповідальності на національному рівні, який, в свою чергу, не прогресує без глобального, особистісного та рівня суб'єктів господарювання (рис. 1.5).

Соціальна відповідальність рівня суб'єктів господарювання формується під впливом зовнішніх і внутрішніх чинників, що формують локальну соціальну відповідальність підприємства, складовими якої є корпоративна соціальна відповідальність (далі КСВ) та соціально відповідальний бізнес (далі СВБ). На нашу думку, холістичний розвиток суспільства нерозривно пов'язаний із соціальною відповідальністю. Збалансування економічних, соціальних, екологічних, духовних компонентів з метою задоволення потреб людини без ускладнення можливостей для майбутніх поколінь – це передумова такого розвитку, і, одночасно, ключові елементи соціальної відповідальності.

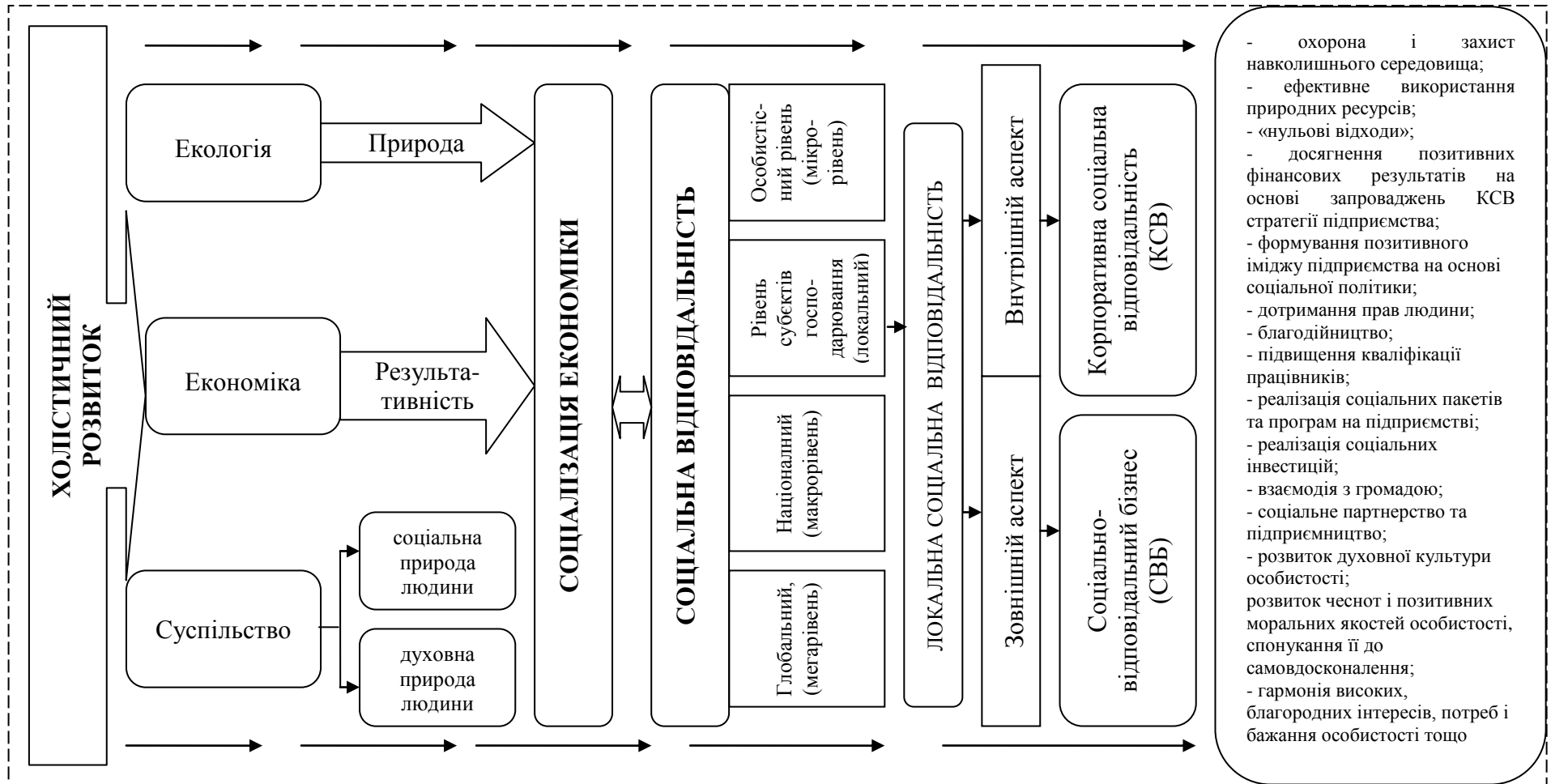

Рисунок 1.5 – Рівневий розподіл соціальної відповідальності та холістичного розвитку держави

Джерело: авторська розробка

Адже досить часто у науковій літературі соціальну відповідальність розглядають з різних позицій (економічної, екологічної, соціальної, духовної), основою якої є розвиток позитивних факторів впливу на бізнес та мінімізація негативних наслідків.

Умовою досягнення результатів холистичного розвитку є високий рівень в суспільстві соціальної відповідальності, а засобом – соціалізація економіки. Тільки за умови усвідомлення та реалізації принципів якісно нового етапу розвитку суспільства та суспільної свідомості (і її соціалізації) можливий достатній розвиток майбутніх поколінь без шкідливого впливу на оточуюче середовище. Так, постіндустріальному етапі суспільного розвитку, залежно від переважаючих цілей суспільства та засобів їх досягнення, послідовно формуються переважаючі типи розвитку, зокрема на сьогодні – це холистичний тип розвитку (рис. 1.6), кінцевою метою якого є збалансування чотирьох складових: економічних, екологічних, соціальних та духовних. У результаті формуються соціально орієнтовані інноваційні аграрні підприємства, які спрямовують свої інноваційні ідеї та ресурси для вирішення соціальних, екологічних, духовних проблем суспільства, діяльність яких приводить до холистичного розвитку та позитивних соціальних змін.

Сучасні тенденції розвитку соціально орієнтованої економіки зумовлені домінуючими напрямками суспільного розвитку, що враховують системну взаємодію в контексті холізму, тобто використання відповідної системи принципів та методів, які мають спільну основу, разом з тим характеризуються специфічними особливостями інноваційного соціоекономічного спрямування (екологізація виробництва, використання ресурсозберігаючих технологій, розвиток соціального підприємництва, соціальний капітал тощо).

Рисунок – 1.6 Еволюція етапів суспільного розвитку в контексті соціально орієнтованої направленості суспільства

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [332]

Варто відмітити, що соціально орієнтовані високотехнологічні аграрні підприємства є новаторами, які використовують інноваційні ідеї й ресурси для вирішення соціальних проблем. Результат діяльності соціально орієнтованого аграрного підприємства заключається у забезпеченні додаткового механізму фінансування на основі локальної соціальної відповідальності (ЛСВ) – соціальні програми, покриття операційних витрат за рахунок створення та реалізації інновацій, також він може слугувати стійким системним механізмом забезпечення соціальної місії аграрного підприємства.

Соціально орієнтовані високотехнологічні аграрні підприємства варто класифікувати відповідно до рівня інтеграції між ЛСВ, інноваційністю та бізнес-активністю аграрного підприємства, з урахуванням відповідної моделі функціонування (рис. 1.7).

Вбудована модель соціально орієнтованого інноваційного аграрного підприємства націлена на реалізацію двох складових – інноваційну та локальну соціальну відповідальність в однаковій мірі. Інтегрована модель – інноваційна діяльність аграрного підприємства, що поєднує соціальну місію з бізнесом, переважаючим фактором, є покриття операційних витрат (№1); у разі паралельного ведення соціальної та інноваційної діяльності аграрного підприємства реалізується модель №2.

Зовнішню модель соціально орієнтованого інноваційного аграрного підприємства варто розглядати з позиції трьох моделей: 1) підприємницька інноваційна діяльність фінансує локальну соціальну відповідальність – модель №1; 2) фінансування інновацій соціально активного аграрного бізнесу – модель №2; 3) підприємницька діяльність аграрного підприємства націлена на отримання прибутку, який є джерелом фінансування як локальної соціальної відповідальності, так і інноваційних проектів – модель №3.

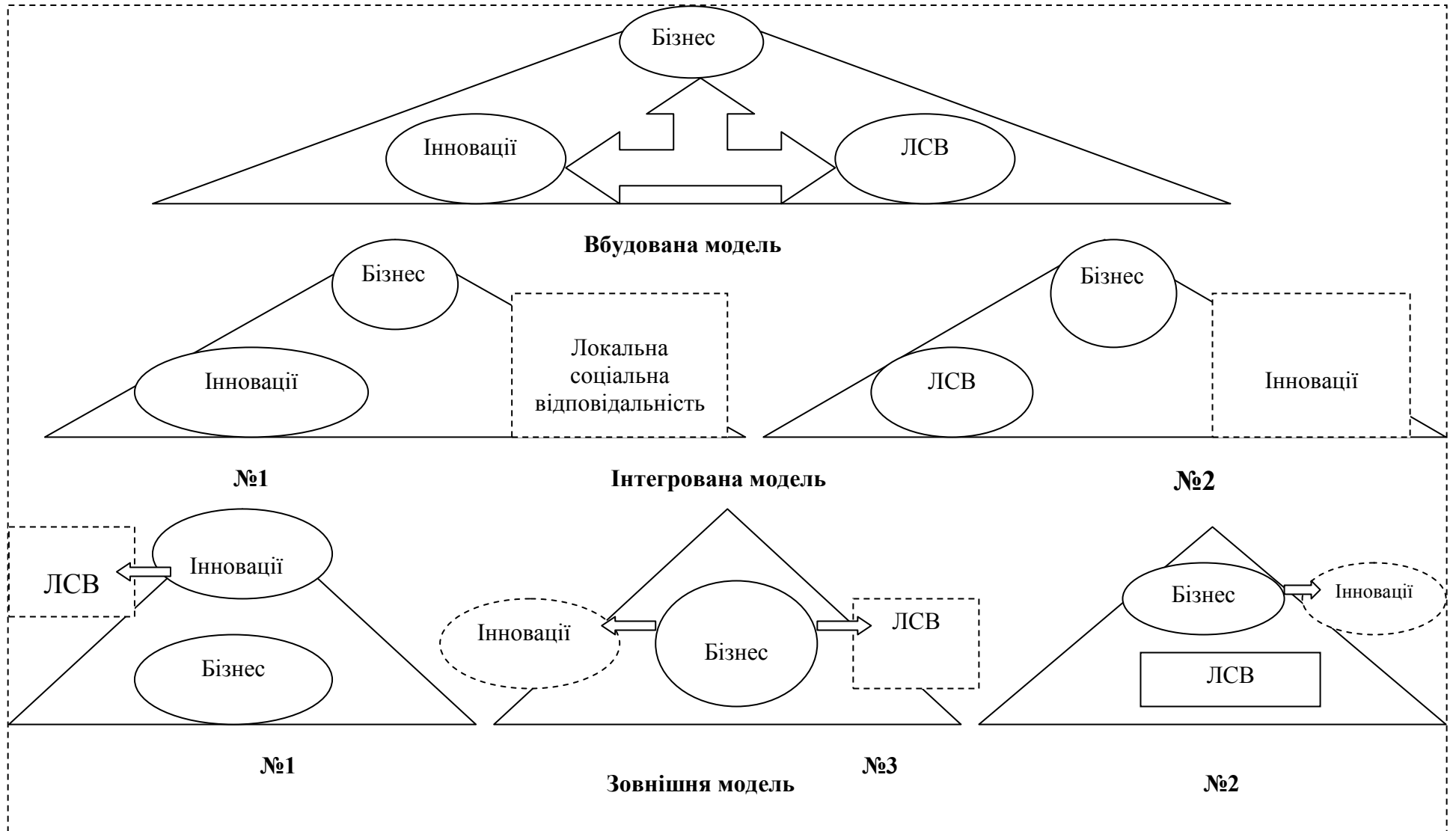

Рисунок 1.7 – Моделі соціально орієнтованого інноваційного аграрного підприємства

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [47]

Варто відмітити, що найчастіше в аграрних підприємствах України реалізовується зовнішня модель №3, у результаті якої формується прибуток, який і виступає джерелом фінансування локальної соціальної відповідальності й інновацій. Найменше використовуються зовнішні моделі №2 та №3, що пояснюється низьким рівнем розвитку як соціальної активності аграрних підприємств, так і нестачею фінансових ресурсів для запровадження інноваційних проектів.

Інтеграція України у світове співтовариство вимагає від всіх економічних агентів запровадження та дотримання нових концепцій і підходів діяльності на основі соціальної відповідальності. Становлення ідеї соціальної відповідальності первісно розпочалося на корпоративному рівні у 50-ті рр. XX ст., а в окремих проявах ще у XIX ст. Починаючи з 50-х р. XX ст., американськими науковцями було розроблено ряд концепцій щодо визначення та сутності поняття соціальної відповідальності. В Європі поняття «соціальна відповідальність» виникло лише наприкінці XX ст. й офіційно було виконано у «Зеленій книзі з корпоративної соціальної відповідальності» у 2001 р.

Значної актуальності соціальна відповідальність на світовому рівні досягла у 70-80-ті рр., коли діяльність підприємств почала завдавати серйозних збитків та загроз як населенню, так і природному середовищу – забруднення річок, катастрофи, спричинені виробничою діяльністю, негативний вплив на здоров'я людей.

Глобальне посилення ідеї соціальної відповідальності науковці пов'язують із антикорпоративними настроями у суспільстві, які виникли як реакція на рішення компанії Shell затопити в Північному морі Нафтову вежу «Brend Spar». Саме тоді підприємства та компанії починають розглядати соціальну відповідальність як засіб створення позитивного іміджу та позитивної громадської думки [205]. З часом соціальна відповідальність стала частиною політики окремих держав (Фінляндія, Данія, Франція), тобто виокремився її макрорівень.

У свою чергу, країни СНД у 2008 р. розробили і затвердили Міжнародний стандарт «Соціальна відповідальність організації», який включає в себе такі складові: соціальні права персоналу; соціальні гарантії персоналу; якість продукції, робіт, послуг; охорона навколишнього середовища; економні витрати ресурсів; підтримка місцевих співтовариств; менеджмент соціальної діяльності.

Розкриття природи та трактування поняття соціальної відповідальності знайшли своє відображення у роботах зарубіжних науковців: Р. Акермана (R. Ackerman), Г. Боуена (H. Bowen), П. Друкера (P. Drucker), М. Зігеля (M. Siegel), Дж. Елкінгтона (J. Elkington), Ф. Котлера (Ph. Kotler), М. Портера (M. Porter), А. Керрола (A. Carroll), С. Сеті (S. Sethi), Д. Свансона (D. Swanson) М. Статмана (M. Statman), М. Фрідмена (M. Friedman), В. Фредерика (W. Frederick) та інших.

Підходи до трактування поняття соціальної відповідальності різняться, ще А. Сміт (A. Smith) стверджував, що ця сфера діяльності, безумовно, морально навантажена і спрямована на те, щоб створювати добробут, а не зводити добробут виключно до наповненості видаткової частини того чи іншого бюджету [334].

Так, у книзі «Соціальна відповідальність бізнесу» Г. Боуен (H. Bowen) описав, як концепція соціальної відповідальності пристосована до бізнесу і які соціально-економічні вигоди можуть виникнути завдяки визнанню важливості соціальних цілей [411]. На думку відомого економіста М. Фрідмена (M. Friedman), соціальна відповідальність бізнесу пов'язана з отриманням максимального прибутку, так як доктрина соціальної відповідальності може підірвати основи вільного суспільства [428].

Ф. Котлер (Ph. Kotler) розглядає корпоративну соціальну відповідальність як вільний вибір на користь зобов'язання підвищувати добробут громади через відповідні підходи до ведення бізнесу, а також надання корпоративних ресурсів [134].

У країнах ближнього зарубіжжя та в Україні проблематикою соціальної відповідальності займаються такі вчені-науковці: В. Барова, В. Воробей, З. Данаєва, С. Івченко, В. Кондрат'єв, Н. Кричеський, Є. Кубко, Л. Лаптева, М. Ліборакіна, В. Маслов, В. Сміренський, М. Стародубська та ін.

Конфедерація роботодавців України визначає корпоративну соціальну відповідальність як добровільну ініціативу власника компанії або засновників організації з розробки і реалізації певних соціально-спрямованих, неприбуткових заходів, що мають на меті якісне покращення зовнішнього для компанії або організації середовища [123].

Досить цікавим є визначення корпоративної соціальної відповідальності, яке дали фахівці з маркетингової діяльності – це філософське поняття, що визначає позицію компанії щодо своєї країни, суспільства, співробітників та навколишнього середовища. Сучасна компанія розуміє свою відповідальність і прагне стати компанією з «людяним обличчям» [207].

За визначенням Європейської Комісії, корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) – це «концепція, згідно з якою компанії інтегрують соціальні та екологічні питання у свою комерційну діяльність та взаємодію із зацікавленими сторонами на добровільній основі» [385].

Соціальна відповідальність до початку ХХІ ст. мала близько 70-80 різних значень та понять і ототожнювалась із: соціально відповідальним бізнесом, корпоративною соціальною відповідальністю, благодійністю, соціальною відповідальністю корпорацій, тощо, що значно ускладнювало розуміння і трактування цього поняття.

Відмінності і дискусії щодо трактування зазначеного поняття (табл. 1.1) пояснюються географічним розташуванням, соціально-економічним розвитком країни, традиціями, ментальністю, особливістю державного управління та регулювання, рівнями функціонування, інституційно-інституціональним середовищем тощо.

Таблиця 1.1 Соціальна відповідальність та корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) у розумінні різних авторів

Автор	Тлумачення
Соціальна відповідальність	
Г. Боуен (Н. Bowen) [411]	Реалізація такої політики, ухвалення таких рішень або проведення такої лінії поведінки, які б були бажаними з позицій цілей та цінностей суспільства
О. Охріменко, Т. Іванова [245]	Соціальне явище, що являє собою добровільне та свідоме виконання, використання і дотримання суб'єктами суспільних відносин, приписів, соціальних норм, а у випадку їхнього порушення – застосування до порушників заходів впливу, передбачених цими нормами
О. Зайчук, Н. Оніщенко [90]	Соціальна відповідальність є комплексною категорією, що передбачає наявність різноманітних форм та видів: моральна, політична, юридична, професійна
Р. Хачатуров, Р. Ягутян [389]	Дотримання суб'єктами суспільних відносин вимог соціальних норм, а у випадках безвідповідальної поведінки, що не відповідає вимогам норм чи порушує суспільний порядок, вони зобов'язані нести обов'язок особистого чи майнового характеру
О. Плахотний [250]	Соціальна відповідальність поєднує дві форми, два різні види відповідальності: 1) відповідальність як реакція суспільства на поведінку індивіда (суспільна відповідальність); 2) відповідальність як система відповідей індивіда на вимоги суспільства (особиста відповідальність)
Л. Білецька [355]	Обов'язок особи оцінити власні наміри та здійснювати вибір поведінки відповідно до норм, що відображають інтереси суспільного розвитку, а в разі порушення їх – обов'язок звітувати перед суспільством і нести покарання
А. Колот [118]	Соціальна відповідальність – це складне суспільне явище, комплексна характеристика якого передбачає виокремлення суб'єктів, об'єктів, компонентів (форм вияву, моделей, видів), місця в системі цінностей людини та суспільства загалом
О. Грішнова [58]	Соціальна відповідальність – це усвідомлення суб'єктами соціальної держави єдності соціального простору, свідоме виконання своїх обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою. Соціальна відповідальність як концепція заохочує кожну людину й організацію враховувати інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив своєї діяльності на інших людей, громади та навколишнє середовище в усіх аспектах
Корпоративна соціальна відповідальність	
М. Фрідман (М. Friedman) [428]	Існує тільки одна соціальна відповідальність бізнесу використовувати ресурси і робити дії, спрямовані на підвищення своїх прибутків, граючи за правилами відкритої та вільної конкуренції без обману або підробки

Продовження таблиці 1.1

Ф. Котлер (Ph. Kotler) [134]	Вільний вибір компанії на користь зобов'язання підвищувати добробут суспільства, реалізуючі відповідні підходи до ведення бізнесу і виділяючи для цього корпоративні ресурси
Л. Холм, Р. Уаттс (L. Holme and R. Watts) [434]	Постійна прихильність бізнесу щодо ведення справ на засадах етики і здійснення свій внеску в економічний розвиток, в той же час покращуючи якість життя своїх працівників та їх сімей і суспільства в цілому
Н. Фіцджеральд (N. Fitzgerald) [38]	Корпоративна соціальна відповідальність є безкомпромісним бізнес-рішенням. Не тому, що це хороша практика, а тому, що люди змушують нас зробити це, тому що це добре для нашого бізнесу
Дж. Райлі (J. Riley) [38]	Зобов'язання для бізнесу – переслідувати довгострокові цілі, які корисні для суспільства
Ю. Благов [24]	Раціональна відповідь компанії на систему суперечливих очікувань зацікавлених сторін, спрямована на сталий розвиток економіки
Європейський Альянс корпоративної соціальної відповідальності [257]	Концепція залучення соціальних і екологічних напрямків у діяльність бізнесу на засадах добровільності та взаємодії між усіма зацікавленими сторонами
Міжнародна організація праці [213]	Добровільна ініціатива ділових кіл, яка стосується діяльності, що перевищує просту вимогу дотримання букви закону
«Зелена книга» ЄС [94]	Концепція, за якою організації враховують інтереси суспільства, беручи на себе відповідальність за вплив усіх сфер своєї діяльності на споживачів, постачальників, працівників, акціонерів, громаду та навколишнє середовище
Конфедерація роботодавців України [123]	Добровільна ініціатива власника компанії або засновників організації з розробки і реалізації певних соціально спрямованих, неприбуткових заходів, що мають на меті якісне покращення зовнішнього для компанії або організації середовища
Соціально-відповідальний бізнес (спільнота - Україна) [343]	Відповідальне ставлення будь-якої компанії до свого продукту або послуги, до споживачів, працівників, партнерів; активна соціальна позиція компанії, що полягає в гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному діалозі із суспільством, участі у вирішенні найгостріших соціальних проблем
Ф. Євдокімов, М. Губська [84]	Діяльність підприємства зі здійснення соціальних програм у межах економічної доцільності
Н. Водницька [41]	Добровільні соціальні зобов'язання, які визнаються такими суспільством та які бере на себе власник або уповноважений ним орган підприємства з метою задоволення соціальних інтересів персоналу та всіх зацікавлених сторін в межах економічної доцільності
Л. Грицина [55]	Добровільна діяльність, яка перевищує визначені у законодавстві вимоги до роботи підприємства, та охоплює екологічну, суспільну, трудову та економічну сфери відповідальності перед навколишнім середовищем, суспільством в цілому, територіальними громадами, працівниками, постачальниками, споживачами, акціонерами

Продовження таблиці 1.1

С. Литовченко, М. Корсакова [132]	Добровільне зобов'язання підприємства переслідувати довгострокові суспільно корисні цілі в соціальній, економічній та екологічних сферах, пов'язаних з основною діяльністю підприємства, прийняті підприємством у відповідності до законодавства та економічних умов
Є. Суєтенков, М. Пасько [351]	Певні зобов'язання перед суспільством, усвідомлення значимості соціальних цілей при прийнятті ділових рішень

Джерело: узагальнено автором за матеріалами [24, 38, 41, 55, 58, 84, 91, 94, 118, 123, 132, 134, 217, 245, 250, 343, 351, 355, 389, 411, 428, 434]

Проте з прийняттям у 2010 р. стандарту «Міжнародне керівництво із соціальної відповідальності» ISO 26000 соціальна відповідальність на рівні суб'єкта господарювання розуміється як відповідальність організації, компанії за вплив рішень і дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки, яка:

- сприяє сталому розвитку, у тому числі здоров'ю і добробуту суспільства;
- зважає на очікування зацікавлених сторін;
- відповідає чинному законодавству і міжнародним нормам поведінки;
- інтегрована у діяльність організації та практикується в її відносинах [214].

Цей стандарт розтлумачив поняття «соціальна відповідальність» і значно полегшив його розуміння, адже різна термінологія не сприяла розумінню і популяризації зазначеного поняття. Разом з тим, вважаємо за доцільне розмежовувати поняття за рівнями соціальної відповідальності. Так, найбільш узагальнене поняття соціальної відповідальності ми розглядаємо як комплексне явище, яке полягає в суспільному зобов'язанні та поєднує різні рівні взаємодії суспільної соціалізації (міжнародний, національний, локальний та особистісний рівні), спрямоване на вирішення соціальних питань суспільства, виокремлення місця соціальних цінностей в суспільній ієрархії й досягнення цілей холистичного розвитку суспільства. У цілому ж, хоча поняття як соціальної відповідальності, так і КСВ трактуються різними

авторами по-різному, вони мають спільні ознаки:
а) добровільна діяльність (зобов'язання); б) простежується єдина ціль – користь для суспільства; в) дотримання букви закону тощо.

Однією з перших наукових праць, присвячених проблемі соціальної відповідальності корпорацій, було дослідження Г. Боуена (H. Bowen) за назвою «Соціальна відповідальність бізнесмена», опубліковане у 1953 р. Автор стверджував, що відколи соціальні інституції формували економічні наслідки, слід було очікувати, що бізнесові фірми в якості економічного результату суспільних інтересів повинні враховувати соціальні аспекти бізнесової діяльності [411].

Ключову роль у формуванні й популяризації соціальної відповідальності в Україні відіграє експертна організація Центр «Розвиток КСВ», заснована у 2008 р. і метою діяльності якої є впровадження соціальної відповідальності задля системних і якісних змін в Україні. Зазначена організація об'єднує 40 компаній України серед яких: «ЕУ», «Небесна криниця», «Василь Кісіль і Партнери», «Нова пошта», «ДТЕК», «Артеріям», «Оболонь», 1+1, тощо. З них із аграрного сектору: ПАТ «Миронівський хлібопродукт», «Астарта -Київ», агроходлінг «Мрія», «Монсанто Україна» тощо. Близько 20 компаній виступають партнерами Центру КСВ в освітніх проектах, а саме: «Ericsson», «Samsung», «Melexis», «Syngenta», «Київстар» та інші. Працює на всій території України з більш, ніж 100 компаніями, 200 університетами, 20 школами, 60 державними компаніями і 40 муніципалітетами. Основними здобутками Центру КСВ є: приєднання України до розробки міжнародного стандарту з соціальної відповідальності ISO 26000; формування спільноти соціально відповідальних компаній; проведення щорічного Конкурсу кейсів з КСВ; запровадження Індексу прозорості державних компаній як індикатора реформ державної власності; створення платформи для взаємодії бізнесу та університетів і шкіл задля підвищення якості вищої і середньої освіти в Україні (Національний форум «Бізнес і університети», Лабораторія «Бізнес і університети») [393].

Протягом досліджуваного періоду в Україні з'явилися перші фахові організації, українська мережа Глобального Договору охоплює понад 160 організацій, близько ста підприємств декларують власну локальну соціальну відповідальність, причому лише 13 з них публікують звіти із соціальної відповідальності і 24 компанії декларують на корпоративних веб-сайтах діяльність у 3 і більше категоріях соціальної відповідальності (із дев'яти). Створено групу менеджерів, відповідальних за аспекти соціальної відповідальності українських компаній тощо [342].

Як в іноземній, так і у вітчизняній науковій літературі існує значна кількість думок щодо видів соціальної відповідальності. Так, на думку Н. Головки, соціальна відповідальність існує у формі політичної, правової та моральної відповідальності [50].

О. Плахотний розглядав соціальну відповідальність з двох позицій: соціальної та правової, тобто загальне поняття соціальної відповідальності складає методологічний фундамент, на якому повинна ґрунтуватися конструкція правової відповідальності, ігнорування цього не може гарантувати правильності як самого руху до істини, так і отриманих результатів [250].

На рівні підприємництва розуміння соціальної відповідальності відображає два підходи:

- підприємництво вважається соціально відповідальним, якщо при отриманні прибутку воно не порушує законодавство та норми державного регулювання;

- підприємство, окрім отримання високих економічних результатів, враховує людські і соціальні аспекти розвитку бізнесу, тобто досягається соціальний ефект [50].

На основі проведених досліджень щодо основних структурних елементів соціальної відповідальності нами виокремлено найбільш суттєві з них (рис. 1.8).

Рисунок – 1.8 Основні види соціальної відповідальності

Джерело: розвинуто ідею [205]

У разі недотримання неправової соціальної відповідальності можливі наслідки: негативне ставлення суспільства, формування негативного іміджу, відмова від співпраці, відмова або зменшення інвестування, зменшення попиту населення на продукцію виробника, ротація кадрів на підприємстві та у результаті зниження результативності господарювання тощо. Дотримання правової відповідальності є обов'язковим, оскільки, у разі недотримання можливе застосування штрафних санкцій, зниження платоспроможності суб'єкта господарювання тощо. Правова соціальна відповідальність є обов'язковою, примусовою щодо дотримання й реалізується через юридичну, етичну, економічну та екологічну відповідальності. Щодо принципів соціальної відповідальності, то більшість іноземних та вітчизняних науковців розглядають їх лише на рівні суб'єктів господарювання – локальної соціальної відповідальності (табл. 1.2).

Таблиця 1.2 Сутність основних принципів локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання

Принципи	Характеристика
1. Підзвітність	Готовність організації брати на себе відповідальність за діяльність перед своїми керівними органами, органами правового захисту та у більш широкому сенсі перед іншими зацікавленими сторонами
2. Прозорість	Організація повинна розкривати в зрозумілій, збалансованій і правдивій формі політику, прийняті рішення і свою діяльність, за які вона несе відповідальність, включаючи фактичний і можливий вплив їх на суспільство та довкілля
3. Етична поведінка	Поведінка організації повинна ґрунтуватися на принципах і правилах, що базуються на цілісності, чесності, рівності, розумному керівництві, добропорядності. Із цих етичних принципів випливає турбота про оточуючих людей і довкілля, а також зобов'язання задовольняти потреби зацікавлених сторін
4. Зацікавлені сторони (стейкхолдери)	Організація поважає і розглядає інтереси її зацікавлених сторін. Зацікавлені сторони організації – особи або групи, які мають інтерес у якій-небудь діяльності організації. Хоча завдання організації можуть обмежуватися інтересами її власників, співробітників або довіритель, інші зацікавлені сторони можуть мати свої права, вимоги та специфічні інтереси, які також варто брати до уваги
5. Правові норми	Закони викладені у письмовому виді, загальнодоступні і втілені в життя відповідної до встановлених процедур. У контексті соціальної відповідальності повага правових норм означає, що організація дотримує всіх застосованих законів і правил
6. Права людини	Організація поважає права, які прописані у Всесвітній Декларації по правах людини; визнає те, що ці права носять загальний характер, що означає їхню застосованість у будь-якій країні, будь-яких культурах

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [129, 245]

На сьогодні, розвиток локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі України здійснюється здебільшого на рівні окремих проектів та ініціатив. Поки не сформовано узагальнену систему показників оцінки соціальної відповідальності як на національному рівні, так і на рівні аграрних підприємств. При цьому локальна соціальна відповідальність в Україні проявляється у розрізі (рис. 1.9).

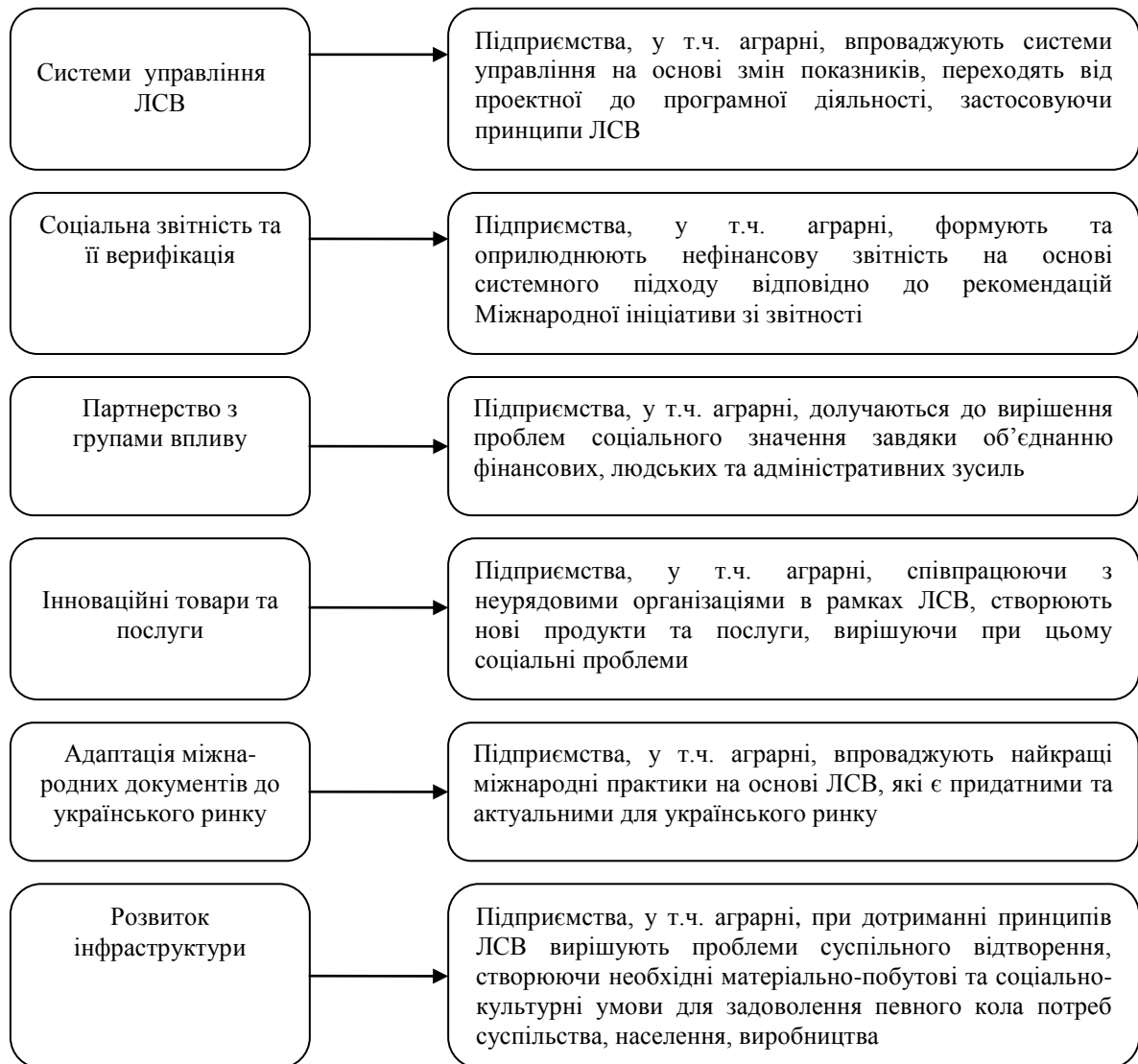

Рисунок 1.9 – Прояви локальної соціальної відповідальності підприємств України

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [342, 393]

На глобальному рівні розвиток соціальної відповідальності у країнах світу відбувається за різними моделями (табл. 1.3).

Таблиця 1.3 Переваги і недоліки основних світових моделей соціальної відповідальності (СВ)

Модель КСВ	Характеристика	Переваги моделі	Недоліки моделі	Можливість використання положень моделі в Україні
Американська модель	Свобода і мінімальне втручання держави у функціонування приватного сектору. Систематична участь бізнесу у фінансуванні різних некомерційних проектів через корпоративні фонди	Різноманітність методів з СВ. Тенденції переважання підтримки місцевого співтовариства	Невисокий рівень законодавчо закріплених правил поведінки підприємств	Розвиток СВ на регіональному рівні
Європейська, в тому числі Британська та Скандинавські моделі	Характеризується регулюванням соціально-трудових відносин на рівні підприємства і в меншій мірі на рівні галузі або регіону. Переважно держава відіграє роль законодавця і регламентатора, а не регулятора.	Активна роль держави щодо розвитку СВ за рахунок законів, урядових постанов та програм	Надмірно високі податки, що значно знижують доходи суб'єктів господарювання. Низький рівень регіонального розвитку СВ	Формування національної соціальної ідеї розвитку
Японська або Азіатська модель	Характерне сприйняття підприємства як «виробничої сім'ї», а працівника – як її члена. Специфічні інститути «довічного найму», «принцип старшинства» при оплаті праці та кар'єрному зростанні	Активна роль держави щодо розвитку СВ, яка здійснюється за допомогою урядових інституцій, бізнес-асоціацій	Низька мотивація підприємств для більш ефективних інвестицій капіталу, адже вони захищені від негативних впливів зовнішнього середовища	Створення відповідних бізнес-асоціацій, інституцій
Латиноамериканська модель	Характеризується гарною обізнаністю громадськості з СВ завдяки роботі медіа, університетів та неурядових організацій за підтримки міжнародних агенцій та мінімальним втручанням держави	Громадська обізнаність з СВ. Високий вплив міжнародних інституцій	Слабо розвинений приватний сектор. Низьке залучення уряду до СВ	Популяризація СВ серед громадськості
Африканська модель	Характеризується розвитком інноваційних форм партнерства з СВ. Надання допомоги на проекти розвитку з урахуванням інтересів місцевої громади	Масштабні проекти з розвитку громад. Чіткий підхід підприємств щодо СВ	Низький рівень доходів населення, бідність, унеможливорює активно розвивати СВ	Децентралізація влади на основі соціальної рівності регіонів
Модель країн БРІКС (Бразилія, Росія, Індія, Китай)	Знаходиться на високому рівні і проявляється через кодекси корпоративного управління, використання енергопостачання, соціальна звітність, спонсорство, соціальна політика тощо	Ефективна інтеграція політики корпоративного управління, природоохоронної та соціальної політики	Деякі країни (Росія, Бразилія) дещо відстають в економічному розвитку від інших країн даної моделі	Державна інтеграційна політика з СВ

Джерело: авторська розробка

Значимий вплив на формування соціальної відповідальності мають: історичне підгрунття, ментальність, економічний і соціальний розвиток країни, державна політика, пріоритетність соціальної діяльності. Враховуючи відмінність, нами проаналізовано моделі соціальної відповідальності та наведено основні їх переваги та недоліки. На основі цього (рис. 1.10) нами запропоновано новий підхід щодо термінологічного трактування соціальної відповідальності, який ґрунтується на ієрархічності її системного явища. Так, виокремлено рівні функціонування соціальної відповідальності, які включають: глобальний, національний, суб'єктів господарювання (КСВ, СВБ) та особистісний рівень, сукупність яких формує систему відповідальності. Особливою умовою є взаємодія та взаємопроникнення усіх наведених рівнів соціальної відповідальності, в іншому випадку – втрачається основне призначення та ціль соціальної відповідальності.

Щодо України, то найбільш поширеними напрямками локальної соціальної відповідальності, у т. ч. в аграрному секторі, є: добросовісна сплата податків, дотримання законодавства, благодійність. У той час, як підприємства іноземного походження, окрім наведених аспектів, також вбачають ще дотримання норм громадянського суспільства, турботу про навколишнє середовище, піклування про співробітників тощо.

Варто зазначити, що терміни «корпоративна соціальна відповідальність» та «соціально відповідальний бізнес» є поняттями одного рівня (мезорівня), проте знаходяться під впливом різних факторів впливу та стейкхолдерів, які і визначають розвиток відповідного напрямку функціонування. Зокрема, корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) та соціально відповідальний бізнес (СВБ) – це рівень підприємства, внутрішній та зовнішній прояв соціальної відповідальності, які формують локальну соціальну відповідальність.

Рисунок 1.10 – Термінологічні взаємозв'язки соціальної відповідальності різних ієрархічних рівнів

Джерело: авторська розробка

На основі проведених досліджень з'ясовано, що в аграрному законодавстві України не існує окремого поняття соціальної відповідальності, воно визначається як юридична відповідальність, яка полягає у застосуванні до правопорушників (фізичних і юридичних осіб) передбачених законодавством санкцій, що стягуються у примусовому порядку державою [46].

Підкріплюючи власну позицію щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору відповідним категоріальним апаратом (табл. 1.4), вважаємо, що основним методологічним підходом у формуванні соціальної відповідальності є стратегічний на основі забезпечення розвитку соціальної відповідальності на всіх рівнях (глобальному, національному, локальному, особистісному).

Таблиця 1.4 Категоріальне забезпечення формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Категорія	Дефініція
Соціальна політика	комплекс заходів, набір правил та напрямів державної й недержавної соціальної діяльності, спрямованих на вирішення проблем та забезпечення потреб суспільства
Соціальна діяльність	цілеспрямовані дії, що базуються на потребах та інтересах людей, які визначаються життєдіяльністю, соціальною поведінкою й направлені на реалізацію соціальної політики
Соціальний контроль	система соціальної регуляції поведінки суб'єкта на основі впорядкованості нормативного регулювання між суспільством та державою
Соціальна відповідальність як системне явище	комплексне явище, яке полягає в суспільному зобов'язанні та поєднує різні рівні взаємодії суспільної соціалізації (міжнародний, національний, локальний та особистісний рівні), спрямоване на вирішення соціальних питань суспільства, виокремлення місця соціальних цінностей в суспільній ієрархії й досягнення цілей холістичного розвитку суспільства
Соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки	багатосторонній процес зобов'язання усіх учасників суб'єктів холістичного розвитку в аграрному секторі економіки, які базуються на дії економічних, екологічних, соціальних та духовних законів, специфічних особливостях аграрного сектору
Локальна соціальна відповідальність	структуроване комплексне зобов'язання суб'єкта господарювання, яке має зовнішній прояв через соціально відповідальний бізнес та внутрішній прояв через корпоративну соціальну відповідальність і реалізується диференційовано в розрізі економічної, кадрової, екологічної, соціальної відповідальності та стратегічними заходами

Продовження таблиці 1.4

Соціально відповідальний бізнес	відповідальність підприємства перед зовнішніми стейкхолдерами в процесі ведення бізнесової основної і неосновної діяльності (споживачі, постачальники, партнери, інвестори) тощо
Корпоративна соціальна відповідальність	відповідальність перед внутрішніми стейкхолдерами у процесі ведення бізнесової основної і неосновної діяльності (працівники, акціонери) тощо
Суб'єкти соціальної відповідальності	особи та інститути, які беруть на себе зобов'язання щодо дотримання, виконання та популяризації принципів соціальної відповідальності
Холістичний розвиток суспільства	системно-комплексний процес зміни всіх структурно-функціональних складових суспільства з урахуванням їх взаємозв'язку та функціонування, результатом чого є цілісне суспільне утворення на основі взаємодоповнюваності та збалансованості економічних, соціальних, екологічних, духовних складових
Об'єкти соціальної відповідальності	особа, процес, явище, щодо якого суб'єкт соціальної відповідальності прийняв на себе зобов'язання
Соціально орієнтоване мислення	процес відображення об'єктивної дійсності, оснований на принципах соціальної відповідальності
Соціальна економіка	наукові знання про соціально-економічний розвиток суспільства та його добробут, що забезпечуються дієвою системою законодавчих, економічних, екологічних, соціальних і психологічних чинників
Соціальне забезпечення	система соціально-економічних заходів, у результаті яких досягається належний рівень розвитку суспільства
Соціальне середовище	сукупне співіснування зовнішнього світу і суспільства, що враховує економічні, екологічні, соціальні й духовні фактори їх прояву

Джерело: авторська розробка

Підсумовуючи вищезначене, варто відмітити, що соціалізація економіки це не тільки соціально-економічне явище, а й ціннісний орієнтир збалансованого розвитку суспільства, який ґрунтується на холістичних принципах. Досягнення холістичного розвитку в Україні можливе лише на основі активного розгортання соціальної відповідальності, тобто формування соціально відповідальної поведінки держави (в тому числі галузі аграрного сектору), суб'єктів господарювання та окремих громадян (особистості).

1.2 Ретроспектива становлення та розвитку соціальної відповідальності

Процес глобалізації економіки закономірно зумовлює зростання кількості підприємств, які у своїй діяльності спираються на стандарти соціальної відповідальності: права людини, екологічна та економічна складові, соціальне забезпечення, охорона здоров'я тощо. На даному етапі стандарти соціальної відповідальності включають положення щодо стійкого розвитку, соціально відповідального інвестування, соціального аудиту тощо. Тобто, відбувається поширення цих стандартів на різні сфери і напрями бізнесової діяльності. Соціальна відповідальність поєднує у собі саме ті елементи, за рахунок яких забезпечується ефективне господарювання при одночасному дотриманні соціальних зобов'язань: реалізація соціальних проектів, захист і турбота про працівників, екологічне ставлення до навколишнього середовища, соціальне партнерство, виробництво екологічної продукції тощо.

З методологічної точки зору, світовий досвід формування соціальної відповідальності доцільно досліджувати стосовно створення відповідних інститутів щодо управління й регулювання та стосовно нормативно-правових актів, методичних інструментів для оцінки досягнення цілей соціальної відповідальності їхніх цілей (додаток В). Крім того, в аграрному секторі враховуються відповідні галузеві нормативно-правові акти, якими прямо чи опосередковано регулюються положення соціальної відповідальності.

Варто відмітити, що більшість із перерахованих стандартів, договорів мають добровільний характер. На нашу думку, впровадження даних документів соціального спрямування є необхідним як для держави, так і для суб'єктів господарювання. Адже приведення нормативно-правової бази у відповідність з міжнародними вимогами дасть можливість застосовувати нові механізми ефективного управління підприємствами, які потребує сьогодення. На глобальному рівні дотримання стандартів корпоративної поведінки

традиційно регулюється ООН. Важлива роль у цьому як на глобальному, так і на регіональному рівнях належить Всесвітньому економічному форуму, впливовим міжнародним організаціям. У Західній Європі значний вплив на формування соціальної відповідальності має Європейський Союз.

Як напрямок менеджменту, соціальна відповідальність підприємств виокремився у 1950-х р. у США. Практика компаній, що може бути позначена як соціально відповідальна, приймала різноманітні форми: пожертвування на благодійність, послуги спільноті, покращення добробуту найманих працівників та популяризація релігійної поведінки.

Протягом ХХ ст. локальна соціальна відповідальність стала частиною управління в системі менеджменту підприємств, організацій, корпорацій і отримала подальший розвиток у міжнародних нормативних документах (додаток Д).

Таким чином, процес становлення корпоративної соціальної відповідальності в світі починає свій відлік ще з середини ХХ ст. В Україні історичний аспект становлення є не досить довгим – близько 12-13 років (додаток Е), проте, все більше підприємств, організацій і компаній долучаються до соціальної діяльності.

На початку третього тисячоліття проблема соціальної відповідальності стала основоположною. Ще у січні 1999 р. Генеральний Секретар Організації Об'єднаних Націй К. Аннан (K. Annan) звернувся до бізнес-лідерів із закликом приєднатися до міжнародної ініціативи – Глобального Договору, яка повинна об'єднати компанії, агенції ООН, а також трудові та громадські організації з метою підтримки світових екологічних і соціальних принципів.

Метою Договору стало поширення принципів, пов'язаних із захистом прав людини, стандартами праці, боротьбою з корупцією та захистом навколишнього середовища, на стратегію та діяльність ділових кіл у всьому світі. З цього часу ініціатива активно допомагає у розвитку партнерства між приватним сектором та урядами, агенціями ООН, трудовими та громадськими організаціями на підтримку Цілей Тисячоліття.

На сьогодні у світі налічується близько 8000 організацій із 130 країн, які зобов'язалися виконувати принципи Глобального Договору у сфері прав людини, праці, екології та протидії корупції, серед яких: бізнес-структури, громадські організації, університети тощо [214].

В Україні останнім часом спостерігається зацікавленість бізнесових структур щодо соціальної відповідальності у веденні бізнесу. Одним із перших кроків щодо залучення України до Міжнародного співробітництва стало офіційне підписання Головного договору ООН, яке відбулося 25.04.2006 р. Представництво Організації Об'єднаних Націй в Україні започаткувало ініціативу Глобального договору за участю 34 українських та міжнародних компаній, асоціацій та громадських організацій. На сьогодні в Україні налічується близько 200 підписантів Глобального договору серед яких підприємства, організації, торгові союзи, навчальні заклади тощо [217].

Десять принципів Глобального Договору у сфері прав людини, праці, екології та протидії корупції були прийняті на основі ряду документів:

1. Загальна Декларація прав людини [88].
2. Декларація фундаментальних принципів і прав на робочому місці Міжнародної організації праці [69].
3. Ріо-де-Жанейрська Декларація з екології та розвитку [312].
4. Конвенція ООН проти корупції [121].

Основне призначення Головного договору – це досягнення суспільної відповідальності серед корпоративного громадянства та вирішення глобальних проблем, пов'язаних з економічним, екологічним, соціальним розвитком та дотримання і запровадження основних цінностей у сфері захисту прав людини, стандартів праці, охорони навколишнього середовища і боротьба з корупцією (табл. 1.5).

Варто відмітити, що 01.01.2017 р. офіційно вступили в дію 17 цілей сталого розвитку (ЦСР), які є частиною порядку денного в напрямі розвитку на період до 2030 р., прийнятого світовими лідерами на історичному Самміті ООН у вересні 2015 р.

Таблиця 1.5 Принципи Глобального договору ООН

Принципи	Характеристика
I. Права людини	
Принцип 1	Ділові кола повинні підтримувати та поважати підхід, який в результаті не порушує права людини в процесі своєї діяльності
Принцип 2	Ділові кола не повинні мати відношення до порушення прав людини
II. Стандарти праці	
Принцип 3	Ділові кола повинні підтримувати свободу зібрань та ефективне визнання права на колективний договір
Принцип 4	Ділові кола повинні підтримувати ліквідацію усіх форм примусової праці
Принцип 5	Ділові кола повинні підтримувати ліквідацію дитячої праці
Принцип 6	Ділові кола повинні підтримувати ліквідацію дискримінації при прийомі на роботу та у професійній діяльності
III. Навколишнє середовище	
Принцип 7	Ділові кола повинні застосовувати (підтримувати) дбайливий (обережний) підхід до питань екології
Принцип 8	Ділові кола повинні вживати заходи на підтримку посилення екологічної відповідальності
Принцип 9	Ділові кола повинні заохочувати розвиток та розповсюдження екологічно безпечних технологій
Принцип 10	Ділові кола повинні боротися з будь-якими проявами корупції, включаючи здирицтво та хабарництво

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [212]

Основними цілями сталого розвитку є: подолання бідності у всіх її проявах; подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства; забезпечення здорового способу життя та сприяння благополуччю для всіх і в будь-якому віці; забезпечення всеохоплюючої і справедливої якісної освіти та заохочення можливості навчання впродовж усього життя для всіх; забезпечення тендерної рівності, розширення прав і можливостей усіх жінок та дівчат; забезпечення наявності та раціонального використання водних ресурсів і санітарії для всіх; забезпечення доступу до недорогих, надійних, стійких і сучасних джерел енергії; сприяння поступальному, всеохоплюючому та сталому економічному зростанню, повній і продуктивній зайнятості та гідній праці; створення стійкої інфраструктури, сприяння всеохоплюючій і сталій індустріалізації та інноваціям; скорочення нерівності всередині країн і між ними тощо [403].

На світовому просторі локальну соціальну відповідальність підприємств намагаються регулювати. Наприклад, Комісія США з цінних паперів і бірж випустила правила, що регулюють торгівлю «конфліктними мінералами» (мінерали, місцем походження яких є Конго, їх видобуток супроводжується загибеллю мільйонів людей щорічно), прозорість виплат за ліцензії на користування надрами, забезпечення гендерної рівності всередині підприємства. У 2014 р. Європейський Союз випустив директиву про розкриття фінансової інформації та даних, пов'язаних з расовими і гендерною рівністю. В Австралії бізнес зобов'язаний розкривати інформацію про управління соціальними та екологічними ризиками. Китайські і японські банківські установи стали публікувати звітність з локальної соціальної відповідальності без будь-яких законодавчих вимог з боку держави у 2015-2016 рр. Слід зауважити, що Індія є лідером щодо запровадження локальної соціальної відповідальності. Так, у 2013 р. вона ввела в дію розділ 135 Акту про підприємства, який зобов'язує великі підприємства розкривати інформацію про локальну соціальну відповідальність. Крім того, документ встановлює обов'язкові відрахування на КСВ у розмірі 2% від середнього чистого прибутку за три фінансові роки для підприємств, що мають власний капітал понад 5 млрд рупій (понад 77 млн дол. США) або оборот, що перевищує 10 млрд рупій (понад 155 млн дол. США), або чистий прибуток, що перевищує 50 млн рупій (понад 775 млн дол. США) протягом будь-якого фінансового року [33].

Значну роль у процесі становлення соціальної відповідальності відіграє Глобальна рада щодо стандартів у галузі сталого розвитку (GSSB), незалежний орган зі встановлення стандартів GRI. Стандарти GRI представляють собою набір з 36 модульних стандартів, які полегшують корпоративну звітність за такими темами, як викиди парникових газів, енергетика та водокористування, а також трудові практики. Новий формат дозволяє GRI оновлювати окремі теми відповідно до потреб ринку і сталого розвитку, не вимагаючи зміни всього набору стандартів GRI. Стандарти GRI

зосереджені на істотності (матеріальності) – зосередження уваги на темах, які представляють найбільш істотний вплив організації та є найбільш важливими для зацікавлених організацій – що підтримує звітність зі сталого розвитку, адаптовану для кожної окремої компанії. Компанія може підготувати звіт про сталий розвиток у відповідності зі стандартами GRI «Основний» або «Розширений», або розкривати окремі теми звітності. У жовтні 2016 р. у м. Амстердам організація GRI представила перші у світі глобальні стандарти звітності у сфері сталого розвитку. Стандарти допомагають організаціям приймати більш обґрунтовані рішення і сприяти досягненню Цілей Сталого Розвитку Організації Об'єднаних Націй. Згідно з даними дослідження, опублікованого у MIT Sloan Management Review, 75% керівників вищої ланки інвестиційних компаній вважають, що нефінансові показники компанії важливо враховувати під час прийняття інвестиційних рішень. Більшість найбільших компаній світу публікують цю інформацію, а з новими GRI стандартами набагато більше організацій – у тому числі невеликих компаній – зможуть надати інвесторам, споживачам, співробітникам та іншим зацікавленим сторонам інформацію про нефінансові показники, які вони потребують [393].

Задля впровадження дієвого механізму щодо поширення концепції соціальної відповідальності в Україні ООН постійно організовує зустрічі з представниками бізнесових структур, ділових асоціацій, трудових спілок та громадських організацій. Результатом проведення таких заходів є, те що в Україні учасниками Глобального договору ООН стали: Агропромхолдинг «Астарта-Київ», «Актив Банк» комерційний банк, Американська торгівельна палата, Банк «Надра», «Британські авіалінії», «ГлаксоСмітКляйн», «Гештальт консалтінг груп», «С.К. Джонсон Україна», «Європейська Бізнес Асоціація», «Київстар Дж.Ес.Ем.», Інвестиційна компані «ІНТЕРПАЙП», «Інститут Сталих Спільнот», «Кока-кола Беверіджіс Україна», «Консорціум із удосконалення менеджмент-освіти в Україні», «Лео Бернетт Україна», Львівська регіональна торгово-промислова палата, Львівська регіональна

асоціація малого та середнього бізнесу, Міжнародний Центр Перспективних Досліджень, «Ніссан Мотор Україна», Одеська Регіональна торгово-промислова палата, «Про100 Страхування», «Сіменс Україна», «Систем Капітал Менеджмент», Торгово-промислова палата України, Туристична Компанія «Бітско», «Tetra Pak Україна», ТНК-ВР «Україна», Українська асоціація якості, Український жіночий фонд, Всеукраїнська ліга із зв'язків з громадськістю, Український Національний комітет Міжнародної Торгової Палати, Федерація професійних спілок України, Федерація Роботодавців України, «ХФБ Банк» Україна [212, 342, 385].

На світовому рівні значну роль щодо соціальної відповідальності відіграє Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), яка об'єднує понад 700 активних організацій-учасників у близько 110 країнах світу. Зазначена організація запровадила чотири принципи для розвитку органічного сільського господарства. Кожен принцип сільського господарства ґрунтується на таких складових: принцип здоров'я, принцип екології, принцип справедливості, принцип турботи. Ці принципи охоплюють певний спектр функціонування сільського господарства, а саме: раціональний догляд за землею, водними ресурсами, тваринний та рослинний світ, розподіл та переробка продуктів харчування, тощо. Вони регулюють розвиток основ, програм і стандартів IFOAM. Більше того, вони представлені з урахуванням можливості їх застосування в усьому світі (додаток Ж). Протягом свого існування IFOAM розробила органічне регулювання (інструментарій) для надання допомоги урядам, організаціям органічного сектору, опублікувала ряд інструментів та рекомендації з питань політики, пов'язані з органічними правилами [437].

Також варто відмітити міжнародну продовольчу і сільськогосподарську організацію об'єднаних націй (ФАО), основною метою якої є досягнення продовольчої безпеки у світі. В якості структурного підрозділу даної організації створено Департамент сільського господарства і захисту споживачів, основні напрями діяльності якого включають:

тваринництво і охорону здоров'я тварин, ядерні методи в галузі продовольства та сільського господарства, рослинництво та захист рослин, сільську інфраструктуру й агропромисловість, якість і безпеку продуктів харчування. З метою забезпечення узгодженості та сумісності статистичних даних різних країн світу надає національним статистичним органам визнані на міжнародному рівні визначення, поняття і класифікації, а саме: 1) список сільськогосподарських товарів ФАОСТАТ – це використовується ФАО класифікація сільськогосподарських товарів; 2) класифікатор основних продуктів, розроблений і оновлюваний Статистичним відділом ООН; 3) узгоджена система опису і кодування товарів – найпоширеніша торгова класифікація, товари в якій, як правило, класифіковані за такими ознаками, як: сировина, ступінь переробки, функція або призначення, економічна діяльність; 4) пошук по списку товарів ФАОСТАТ – пошукова система, розроблена статистичним відділом ФАО. Дозволяє користувачам здійснювати пошук товарів в списку ФАОСТАТ, а також їх зіставлення з Класифікатором основних продуктів і Узгодженої системою; 5) центральна рамкова програма Системи еколого-економічного обліку – дозволяє розглядати вплив на навколишнє середовище в контексті економіки [305].

Як свідчить світова практика, для ефективного соціально-економічного розвитку держави необхідно дотримуватися вимог міжнародних стандартів та провадити відповідну соціальну політику. Держава повинна підтримувати міжнародні ініціативи, пов'язані з популяризацією принципів соціальної відповідальності на всіх рівнях функціонування, запроваджувати відповідні програми та стратегії. З метою створення відповідної системи регулювання розвитку соціальної сфери підприємств аграрного сектору економіки в Україні було прийнято ряд винятково важливих нормативно-правових документів (рис. 1.11), (додаток 3), які систематизовано нами відповідно до їх сприяння соціально-економічному розвитку аграрного сектору на принципах соціальної відповідальності.

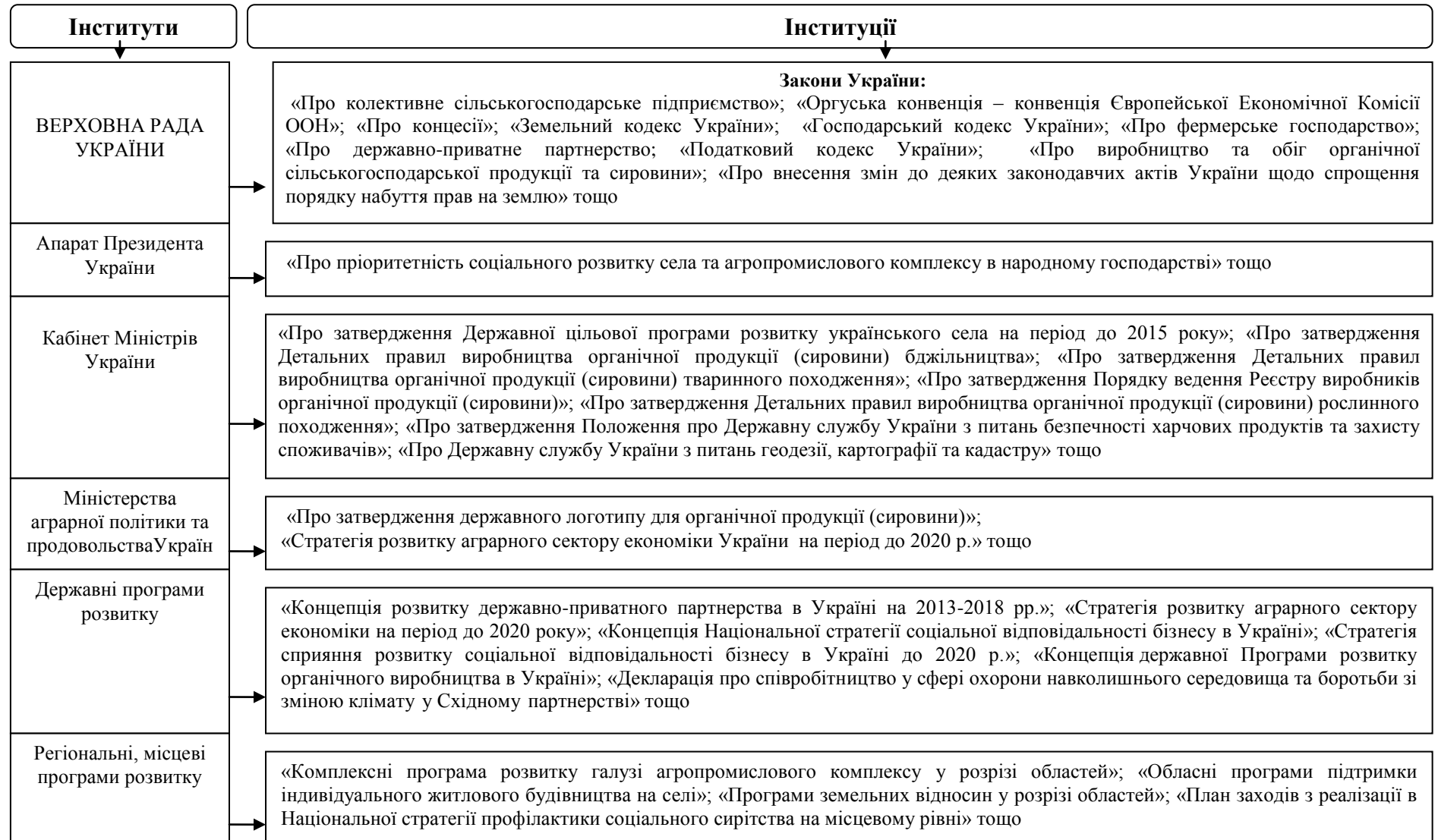

Рисунок –1.11 Інституційно-інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України

Джерело: сформовано автором

Таким чином, починаючи з 1991 р., в Україні значно збільшилася кількість нормативно-правових документів, спрямованих на соціально-економічний розвиток аграрної сфери. Варто відмітити, що хоча деякі документи ще не повністю розроблені та врегульовані на законодавчому рівні, проте існує позитивна динаміка щодо їх розвитку.

Профільним органом виконавчої влади є Міністерство аграрної політики та продовольства України, до його компетенцій належить [218]:

- сільське господарство, продовольча безпека, охорона прав на сорти рослин, тваринництво;
- насінництво та розсадництво;
- рибне господарство та рибна промисловість;
- охорона, використання та відтворення водних ресурсів, лісового та мисливського господарства;
- ветеринарна медицина;
- безпечність та окремі показники якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин;
- топографо-геодезична і картографічна діяльність, земельні відносини тощо.

Органами, що здійснюють контроль та нагляд у сфері сільського господарства, є Державна служба України з питань безпечності харчових продуктів та захисту справ споживачів та Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру (додаток И).

Щодо виробництва та поширення здорової, безпечної для споживання продукції, при вирощуванні та переробці якої враховується дбайливе ставлення навколишнього природного середовища та до людей, які на ній працюють, то варто відмітити Федерацію органічного руху України, яка об'єднує зусилля всіх підприємств, наукових та навчальних закладів, переробних та інших підприємств та установ. Основними напрямками Федерації є:

- збереження та відтворення навколишнього природного середовища завдяки впровадженню органічних технологій у виробництво;
- розповсюдження інформації та пропаганда переваг органічного, біодинамічного виробництва;
- роз'яснення виробникам та споживачам особливостей згаданих напрямків;
- допомога у розробленні систем органічного та біодинамічного сільського господарства для виробників сільськогосподарської продукції з використанням найкращого вітчизняного та іноземного наукового і виробничого досвіду;
- сприяння розробленню нормативних документів у галузі органічної освіти, у написанні та виданні науково-методичної літератури, підручників, посібників, періодичних видань;
- сприяння формуванню в усіх регіонах України мережі виробників та переробників органічної продукції та розвитку не лише її експорту, але й, особливо, створенню ринку такої продукції в самій Україні. До членів Федерації органічного руху України входить більше 200 юридичних та фізичних осіб, громадських, державних наукових організацій України [304]. Для ефективного розвитку і дотримання екологічних принципів сільського господарства важливу роль відіграють стандарти та певні установи й інспекції, які сертифікують продукцію. Оскільки в Україні переважна більшість виробників здійснюють власне виробництво за стандартами Європейського Союзу, то і використовують відповідне маркування з нанесенням на етикетку Євролистка.

В Україні функціонує більше 15 сертифікаційних органів (табл. 1.6) відповідно до регламенту ЄС №1235/2008. Варто відмітити, що серед сертифікаційних органів на ринку органічної продукції присутні різні країни (Німеччина, Італія, Швейцарія, Австрія, Франція).

Таблиці 1.6 Акредитовані сертифікаційні органи, стосовно продукції сільського господарства, які функціонують в Україні

Назва сертифікаційного органу	Країна	Напрямок сертифікації					
		Продукти рослинництва, що не піддавалися переробці	Живі тварини або продукти тваринництва, що не піддавалися переробці	Продукти аквакультури та водорості	Продукти переробки с. г. походження для споживання в якості продуктів харчування	Продукти переробки с. г. походження для використання в якості кормів	Посадковий матеріал та насіння
1. Органік Стандарт	Україна	+	+	-	+	-	-
2. Інститут ринкової екології	Швейцарія	+	+	-	+	-	+
3. Ecocert SA	Франція	+	-	-	-	-	-
4. Austria Bio Garantie GmbH	Австрія	+	+	-	-	+	+
5. SGS Austria-Co. GmbH	Австрія	+	-	-	+	-	-
6. Control Union Certifications	Нідерланди	+	-	-	+	-	-
7. Ekolojik Tarim Kontrol Organi-zasyonu (ETKO)	Туреччина	+	-	-	+	-	-
8. CERES Certification of Environmental Standards GmbH	Німеччина	+	+	-	+	-	-
9. Abcert AG	Німеччина	+	-	-	+	-	-
10. Lacon GmbH	Німеччина	+	-	-	-	-	-
11. QC&I GMBH	Німеччина	+	-	-	+	-	-
12. BCS Oko-Garantie GmbH	Німеччина	+	-	-	+	+	-
14. Istituto Certificazione Etica e ambientale (ICEA)	Італія	+	-	-	+	-	-
15. Suolo e salute srl	Італія	+	-	-	-	-	-

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [379]

Найпоширенішим напрямом сертифікації є продукти рослинництва, що не піддавалися переробці та продукти переробки сільськогосподарського походження для споживання в якості продуктів харчування (сертифікують майже всі органи, які представлені в Україні). Менше сертифікують: живі тварини або продукти тваринництва, що не піддавалися переробці, посадковий матеріал та насіння.

Наприкінці 2015 р. Міністерство аграрної політики та продовольства України своїм наказом № 495 від 25.12.2015 р. затвердило державний логотип для органічної продукції (сировини) та відповідний його технічний опис. Проте, вітчизняні виробники не можуть його використовувати на маркуванні продукції, адже відсутні відповідні підзаконні акти та державні стандарти органічного виробництва, виконання яких дозволило б виробникам використовувати державний логотип для органічних продуктів.

Країни, які активно використовують принципи соціальної відповідальності (Австралія, Австрія, Бельгія, Великобританія, Франція, Японія), як правило, займають лідируючі позиції рейтингу конкурентоспроможності та мають високий економічний рівень. У більшості розвинених країнах світу соціальна відповідальність визнається на державному рівні і є складовою національної політики (табл. 1.7)

Важливу роль у розвитку соціальної відповідальності в Україні відіграє український фонд соціальних інвестицій (УФСІ), який є неприбутковою організацією, що створена з метою підтримки найменш соціально захищених верств населення, а також ініціатив територіальних громад і громадських організацій. УФСІ інвестує кошти міжнародних донорів у соціальну сферу за такими напрямками: сприяння реформуванню системи соціальних послуг (розробка проектів нормативних документів та методичних документів, спрямованих на регулювання діяльності у сфері соціальних послуг вразливим групам населення); створення інноваційних моделей соціальних послуг для вразливих груп населення (осіб з обмеженими можливостями, дітей-сиріт, безпритульних, осіб похилого віку, жертв насилля тощо); ремонт об'єктів

соціальної та комунальної інфраструктури у сільській місцевості (дитячих садків, шкіл, фельдшерсько-акушерських пунктів, клубів, водогонів, доріг); розвиток потенціалу територіальних громад у вирішенні місцевих проблем, активізація їх участі у процесі прийняття рішень [377].

Таблиця 1.7 Перелік країн, які активно використовують принципи соціальної відповідальності

Країни	Статус соціальної відповідальності
	Визнається на національному рівні, є політики в різних міністерствах (заходи, програми):
Австрія, Великобританія,	- стратегія сталого розвитку;
Великобританія	- призначення міністра з корпоративної соціальної відповідальності (на сьогодні скасовано);
Італія	- проект «КСВ – соціальне зобов’язання»; - національний план дій уряду щодо клімату;
Нідерланди	- «Бачення уряду в сфері КСВ»
Німеччина	- програма екологічних і соціальних стандартів; - програма «Нові якості робочих ініціатив»;
Словенія	- щорічна нагорода «Краще підприємство для родини»; - національна стратегія з КСВ;
Швеція	- партнерство для глобальної відповідальності;
Литва	Національна програма розвитку КСВ;
Македонія	Національний порядок денний з КСВ;
Бельгія	Національний план дій з СВ, є Міністерство сталого розвитку, щорічно готується нефінансовий звіт;
Канада, Норвегія	Визнається на національному рівні, є політики в різних міністерствах, окрема політика МЗС для просування соціально-відповідальних компаній у світі;
Іспанія	Визнається на національному рівні, є окрема урядова рада з КСВ;
Франція	Активно просувається державою, є політика в різних міністерствах, була однією з перших країн, з впровадження обов’язкової екологічної звітності;
Данія	Департамент з КСВ, є окремий закон про звітність великих компаній з КСВ;
Польща	Створення Групи зі сприяння розвитку КСВ;
Норвегія	Біла книга з КСВ;
Європейський Союз	- Зелена книга з КСВ; - Комюніке Європейської комісії з КСВ: «Внесок бізнесу у сталий розвиток»; - Комюніке Європейської комісії з КСВ: «Впровадження партнерства задля зростання: Європа як приклад досконалості в сфері КСВ»

Джерело: сформовано автором на основі даних [393]

При впровадженні проектів на рівні громад фонд приділяє особливу увагу сучасним технологіям енергозбереження та енергоефективності.

Донорами УФСІ у різні роки був Світовий банк, Уряд Великої Британії (DFID), Уряд Швеції (Sida), Уряд Японії (JSDF), Уряд Німеччини (KfW), Фонд імені Чарльза Стюарта Мотта, Канадське агентство міжнародного розвитку, Міжнародний фонд «Відродження», Програма розвитку ООН. Український фонд соціальних інвестицій мобілізує ресурси та спрямовує їх на покращення соціально-комунальної інфраструктури та соціальних послуг. Через партнерство між органами центральної та місцевої влади, громадами та приватними і громадськими організаціями, УФСІ вирішує нагальні потреби місцевих громад ефективними та прозорими способами. Виконуючи свої функції, УФСІ сприяє зміцненню громад та допомагає у побудові регіонального потенціалу щодо ефективного виконання програм на рівні громад, які націлені на соціальний розвиток. УФСІ реалізував 80 мікропроектів зі створення інноваційних соціальних послуг для вразливих груп населення у семи областях України: Харківській (12), Хмельницькій (26), Львівській (25), Дніпропетровській (5), Полтавській (5), Чернівецькій (5), Київській (2) областях. Загальна вартість цих мікропроектів склала 7,8 млн дол. США. Користь від їх впровадження отримують 74 665 осіб [377].

Щодо відповідальності, то підставою є порушення правил поведінки, що регулюють здійснення виробничо-господарської діяльності суб'єктів аграрного підприємництва, враховується специфіка сільськогосподарського виробництва, яка залежить від природнокліматичних та біологічних факторів. До неправомірних діянь, що суперечать нормам аграрного законодавства, належать: екологічні правопорушення (порушення приписів про поліпшення сільськогосподарських земель, охорону ґрунтів та інших природних ресурсів, що використовуються у сільському господарстві); порушення організаційних основ і правил ведення сільськогосподарського виробництва (недодержання правил внутрішнього розпорядку, ветеринарних правил обслуговування тварин, правил і норм техніки безпеки та виробничої санітарії, охорони здоров'я працівників сільськогосподарських підприємств); заподіяння збитків майну сільськогосподарських підприємств тощо [46].

Аграрні правопорушення здебільшого пов'язані з порушенням норм трудового, цивільного і адміністративного права:

1. Дисциплінарна (трудова) відповідальність осіб, зайнятих у сільському виробництві, регулюється загальними нормами трудового законодавства, які поширюються на всіх найманих працівників, а також спеціальними нормами аграрного права, які стосуються працівників окремих видів аграрних підприємств. Дисциплінарна відповідальність полягає в накладенні на працівників аграрних підприємств, які порушили правила внутрішнього розпорядку та інші норми організації праці, дисциплінарних стягнень, передбачених Кодексом законів України про працю (КЗпП) та аграрним законодавством. Згідно зі ст. 147 КЗпП за порушення трудової дисципліни до працівника може бути застосовано тільки один із таких заходів стягнення: догану, звільнення. Аграрним законодавством передбачені певні особливості дисциплінарної відповідальності працівників сільськогосподарських підприємств. Наприклад, у сільськогосподарських кооперативах дисциплінарні відносини регламентуються насамперед статутними нормами. Член кооперативу зобов'язаний дотримуватися статуту, виконувати свої обов'язки перед підприємством, сумлінно працювати, додержуватися трудової, виробничої, технологічної, санітарної дисципліни і правил техніки безпеки. Відповідно до ч. 2 ст. 166 ЦК України у разі невиконання чи неналежного виконання обов'язків, покладених на нього, а також в інших випадках, встановлених статутом кооперативу і законом, член виробничого кооперативу може бути відрахований із кооперативу за рішенням загальних зборів. Відповідно до Закону України «Про фермерське господарство» члени цього господарства самостійно визначають і регламентують свої трудові відносини, розробляючи правила внутрішнього трудового розпорядку свого господарства, в яких можуть визначати також заходи дисциплінарної відповідальності для порушників [138].

2. Майнова відповідальність за аграрні правопорушення регулюється нормами цивільного, земельного й аграрного законодавства. Майнова відповідальність полягає в обов'язку суб'єкта, винного в заподіянні шкоди особі аграрного товаровиробника або його майну, відшкодувати в повному обсязі заподіяні збитки. Загальні положення про відшкодування збитків передбачено ст-1166 Цивільного Кодексу, якою, зокрема, встановлено, що майнова шкода, завдана неправомірними рішеннями, діями чи бездіяльністю особистим немайновим правам фізичної або юридичної особи, а також шкода, завдана майну фізичної або юридичної особи, відшкодовується в повному обсязі особою, яка її завдала. Специфічною для сільського господарства є майнова відповідальність за порушення земельного законодавства. Частиною 2 ст. 152 Земельного Кодексу передбачено, що власник земельної ділянки або землекористувач може вимагати усунення будь-яких порушень його прав на землю, навіть якщо ці порушення не пов'язані з позбавленням права володіння земельною ділянкою, і відшкодування завданих збитків [138].

3. Адміністративна відповідальність настає за порушення норм адміністративного права, що охороняються адміністративними санкціями. Глава 9 Кодексу України про адміністративні правопорушення України (КпАП) передбачає адміністративну відповідальність за правопорушення у сільському господарстві, порушення ветеринарно-санітарних правил. До таких видів порушень у цій сфері діяльності належать: потрава посівів, псування або знищення зібраного врожаю сільськогосподарських культур, пошкодження насаджень сільськогосподарських підприємств, порушення правил боротьби з карантинними шкідниками, хворобами рослин і бур'янами, незаконні посіви і вирощування снотворного маку та коноплі, порушення правил щодо карантину тварин та інших санітарно-ветеринарних вимог, грубе порушення механізаторами правил технічної експлуатації тракторів, комбайнів, інших самохідних сільськогосподарських машин, правил техніки безпеки під час їх експлуатації. Глава 7 КпАП передбачає адміністративну

відповідальність за правопорушення у сфері охорони природи, використання природних ресурсів, охорони пам'яток історії і культури. До таких видів порушень у цій сфері діяльності зокрема належать: псування сільськогосподарських та інших земель, забруднення їх хімічними та радіоактивними матеріалами, неочищеними стічними водами, виробничими та іншими відходами, а також відсутність заходів щодо боротьби з бур'янами, використання земель не за цільовим призначенням, невиконання природоохоронного режиму використання земель, розміщення, проектування, будівництво, введення в експлуатацію об'єктів, що негативно впливають на стан земель, неправильна експлуатація, знищення або пошкодження протиерозійних гідротехнічних споруд, захисних лісонасаджень, несвоєчасне повернення тимчасово зайнятих земель або невиконання обов'язків щодо приведення їх у стан, придатний для використання за призначенням, або невиконання умов зняття, збереження й нанесення родючого шару ґрунту [138].

В Україні ще не створено відповідного законодавчого підґрунтя для розвитку і популяризації локальної соціальної відповідальності, тому лише деякі підприємства аграрного спрямування беруть на себе зобов'язання провадити соціальну діяльність, спираючись на досвід зарубіжних підприємств та використовуючи міжнародні документи щодо розвитку локальної соціальної відповідальності. Соціальна відповідальність в нашій державі є несистемною, «точковою» і тому потребує подальшого розвитку як елемент підвищення рівня ефективності господарювання підприємств (локальна соціальна відповідальність), влади та громадськості. На жаль, на сьогодні локальну соціальну відповідальність підприємства сприймають як насамперед сплату податків, благодійність, а не використання практик принципів і підзвітності та залучення до програм розвитку, соціальних проектів.

На нашу думку, для популяризації соціальної відповідальності в Україні на всіх рівнях функціонування, необхідно прийняти ряд важливих

законодавчих документів, а саме: необхідно ухвалити закони України «Про соціальну відповідальність», «Про соціальне підприємництво», впорядкувати права та обов'язки суб'єктів ринку органічного виробництва та посилити відповідальність за порушення процесів виробництва, маркування та обігу органічної продукції в Україні. Також варто гармонізувати українське законодавство щодо органічної продукції із законодавством європейського Союзу тощо. Необхідно перейняти міжнародний досвід українськими аграрними підприємствами щодо принципів, напрямів соціальної відповідальності та соціального звітування. Адже саме за рахунок локальної соціальної відповідальності спостерігається позитивна динаміка діяльності аграрних підприємств за рахунок підвищення довіри та підтримки населення.

Запропоновані заходи необхідно впорядкувати на законодавчому рівні, що має сприяти підвищенню ефективності господарювання бізнесових структур при провадженні локальної соціальної відповідальності на основі ведення КСВ та СВБ.

1.3 Концептуальні підходи щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

В основі загальної системи соціальної відповідальності невід'ємною складовою є локальна соціальна відповідальність суб'єктів господарювання як основне підґрунтя, на якому формується соціалізація економіки. У сучасному світі на економічні відносини, що виникають між суб'єктами господарювання, все частіше впливають соціальні відносини, які стають домінуючими та визначають роль й актуальність локальної соціальної відповідальності.

Інтеграція України у світове співтовариство вимагає від підприємств різних форм власності запроваджувати та дотримуватися нових концепцій і підходів на основі локальної соціальної відповідальності. Основні концепції формування локальної соціальної відповідальності аграрного сектору

повинні бути інтегровані в управлінські рішення аграрних підприємств, що дозволить поєднати економічні та суспільні інтереси як аграрного підприємства, так і країни в цілому.

В основі ЛСВ суб'єктів господарювання лежать концептуальні підходи до формування загальної соціальної відповідальності. Зважаючи на це, досліджено світовий досвід щодо них (додаток К).

Концепція економічної відповідальності – це в першу чергу відповідальність підприємства за свої економічні результати (рівень рентабельності, прибуток). Прибічниками даної концепції були М. Фрідман (M. Friedman), М. Портер (M. Porter), які були зорієнтовані на економічну діяльність, а потім вже на соціальну.

Симбіотичний зв'язок між бізнесом і суспільством вбачає концепція базової бізнес-стратегії. Ця концепція акцентує увагу на тому, що бізнес не може гарно розвиватися, якщо рівень суспільства (послуг) є дуже низьким.

Представником концепції обов'язків є А. Керролл (A. Carroll), який стверджує, що діяльність підприємства повинна оцінюватися не тільки з економічної точки зору, а й з неекономічної. За даної концепції соціальна відповідальність проявляється через певні обов'язки: правові, етичні, філантропічні, концепцію стейкхолдерів [413].

Концепція корпоративної підзвітності стверджує, що підприємства у процесі своєї діяльності повинні функціонувати шляхом прозорості та етичної поведінки, формуючи при цьому нефінансову звітність.

Прагнути досягти для суспільства довгострокових цілей за допомогою законів або економіки – це добровільна концепція (представники Р. Буххгольц (R. Buhholz), С. Роббінсон (S. Robbinson), Д. ДеСензо (D. DeSenzo) [421].

На сьогодні актуальною є концепція проактивності, яка забезпечує реагування бізнесу на виклики сталого розвитку. Підприємства можуть реагувати на зміни в суспільстві реактивно (підхід на основі реакції) або проактивно (стратегічно), прораховуючи певні наслідки змін [129].

Концепції опортунізму, недостатності ресурсів, корпоративного громадянства та корпоративної стійкості є досить новими концепціями, які виникли наприкінці ХХ ст. Варто відмітити, що перелік концепцій не є вичерпним і передбачає їх інтеграцію у процесі формування локальної соціальної відповідальності. Прояви ЛСВ постійно еволюціонують, формуючи нові, адекватні вимогам часу концепції локальної соціальної відповідальності.

Враховуючи вищезазначене, нами розроблено концептуальну модель розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України (рис. 1.12).

Відповідно до даної моделі, розвиток соціальної відповідальності можливий за умови включення всіх рівнів взаємодії, так на глобальному та національному рівнях необхідно розвивати інституційно-інфраструктурне забезпечення (закони, положення, стратегії, концепції), рівень суб'єктів господарювання забезпечує зональний рівень розвитку ЛСВ, адже від соціального спрямування аграрного підприємства залежить розвиток сільських територій, громад. Масове охоплення ЛСВ спостерігається тоді, коли не тільки аграрні підприємства та їх працівники дотримуються принципів ЛСВ, а й коли сільське населення є активним і долучається до вирішення актуальних проблем сьогодення. Держава виступає у ролі регулятора та регламентатора, стимулюючи при цьому розвиток нових напрямів ЛСВ (соціальне підприємництво, соціальне партнерство, інкубатори соціальних новацій).

В Україні локальна соціальна відповідальність перебуває на досить низькому рівні, проте останнім часом активізувалася діяльність підприємств в напрямі розвитку соціальної політики. Але на сьогодні вже недостатньо просто займатися благодійністю для створення позитивного іміджу, підприємствам необхідно дотримуватися соціальних норм, інтересів працівників, екологізації виробництва та управління якістю виробництва.

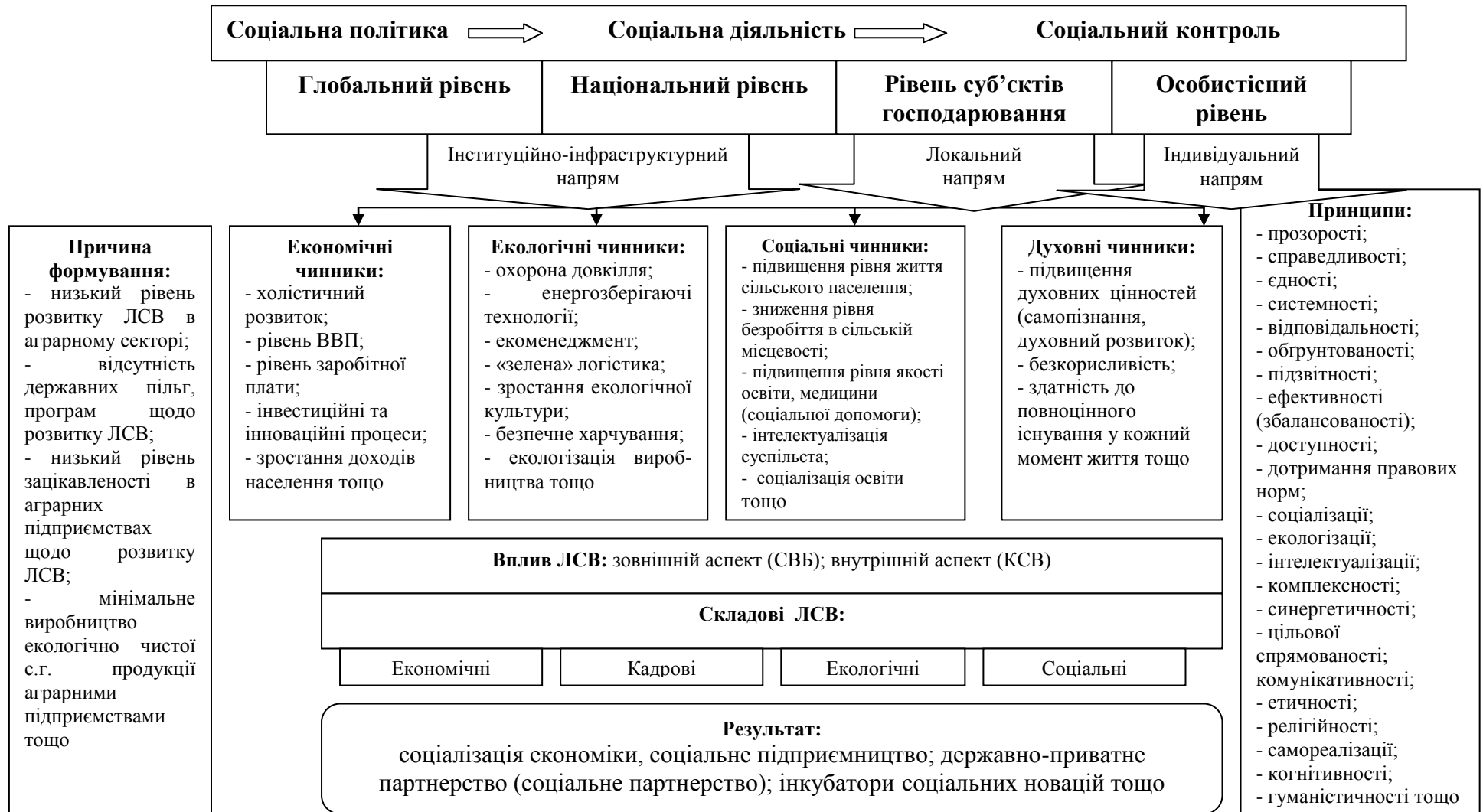

Рисунок 1.12 – Концептуальна схема формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Джерело: авторська розробка

Локальна соціальна відповідальність на сьогодні залишається абсолютно добровільними питаннями, насамперед зорієнтованою на підприємства й організації у сфері бізнесу, але із можливістю залучення професійних спілок, неурядових організацій, що діють у сфері прав людини.

Як показує досвід, соціальна відповідальність є корисною для всіх – підприємств, держави, суспільства, адже в кінцевому результаті підвищується рівень життя населення, розвивається інфраструктура, відбувається дбайливе та заощадливе ставлення до природних ресурсів, тобто досягається соціальний ефект на усіх рівнях функціонування (глобальному, національному, суб'єкта господарювання та особистісному). Щодо локальної соціальної відповідальності – це певний рівень реагування саме підприємства на соціальні проблеми, які вимагає сьогодення.

Ефективність господарювання аграрної сфери в Україні нерозривно пов'язана із соціальною відповідальністю та набуває особливої актуальності в контексті стратегічного розвитку аграрної економіки країни.

На ефективний розвиток трудового потенціалу сільського населення в Україні, в першу чергу, впливають соціально-економічні чинники: система освіти та зайнятість населення; перепідготовка кадрів, особливості виробничо-господарського механізму; психологічний клімат, розвиток соціальної інфраструктури (густота населених пунктів, житлові умови, рівень забезпеченості дитячими дошкільними закладами, закладами охорони здоров'я, відпочинку) тощо.

Актуальність локальної соціальної відповідальності пов'язана з постійним дефіцитом державних коштів як на місцевому, так і на національному рівнях. Тому аграрні підприємства у процесі господарювання відіграють важливу роль і значно впливають на соціально-економічний розвиток сільських територій. Вони виступають посередниками між державними органами влади та суспільством щодо реалізації відповідних повноважень соціально-економічного спрямування.

Локальна соціальна відповідальність, як правило, позитивно сприймається суспільством, формує позитивну репутацію для підприємства, нейтралізує негативний вплив господарської діяльності на соціум і в кінцевому результаті – сприяє зростанню прибутку. Тому вплив соціальної відповідальності на аграрний сектор проявляється через чотири рівні функціонування. Як правило, кожен наступний рівень не може розвиватися без функціонування попереднього рівня (рис. 1.13).

Так, підприємство може бути належним платником податків, вчасно виплачувати працівникам заробітну плату, проте воно не завжди розробляє соціальні програми та не долучається до соціально відповідальних напрямів. На третьому найвищому рівні локальна соціальна відповідальність є складовою діяльності аграрного підприємства, розробляється окрема стратегія розвитку (локальна соціально відповідальна стратегія) або основні напрями локальної соціальної відповідальності включені у стратегію розвитку аграрного підприємства. Аграрне підприємство активно співпрацює з органами державної влади на умовах державно-приватного партнерства; із ЗВО на умовах дуальності навчання; здійснює соціальні та екологічні проекти; ініціює розвиток локальної соціальної відповідальності на території приналежної громади, долучається до програм, проектів соціального спрямування тощо.

У результаті локальна соціальна відповідальність аграрного підприємства впливає і на зовнішні аспекти його господарювання (СВБ: розвиток громад, позитивний вплив на навколишнє середовище, розвиток інфраструктури, зацікавленість споживачів у продукції) й на внутрішні (КСВ: виробництво екологічно-безпечної продукції, підвищення продуктивності праці, використання ресурсозберігаючих технологій).

Сьогодення вимагає від аграрних підприємств, які перспективно розвиваються, окрім забезпечення першого (базового) рівня розвивати другий та третій рівні. Якщо аграрне підприємство налаштоване не на миттєвий прибуток, а на довгострокову перспективу, то в процесі своєї

діяльності окрім функціонування на комерційних засадах, повинна здійснюватися соціальна діяльність.

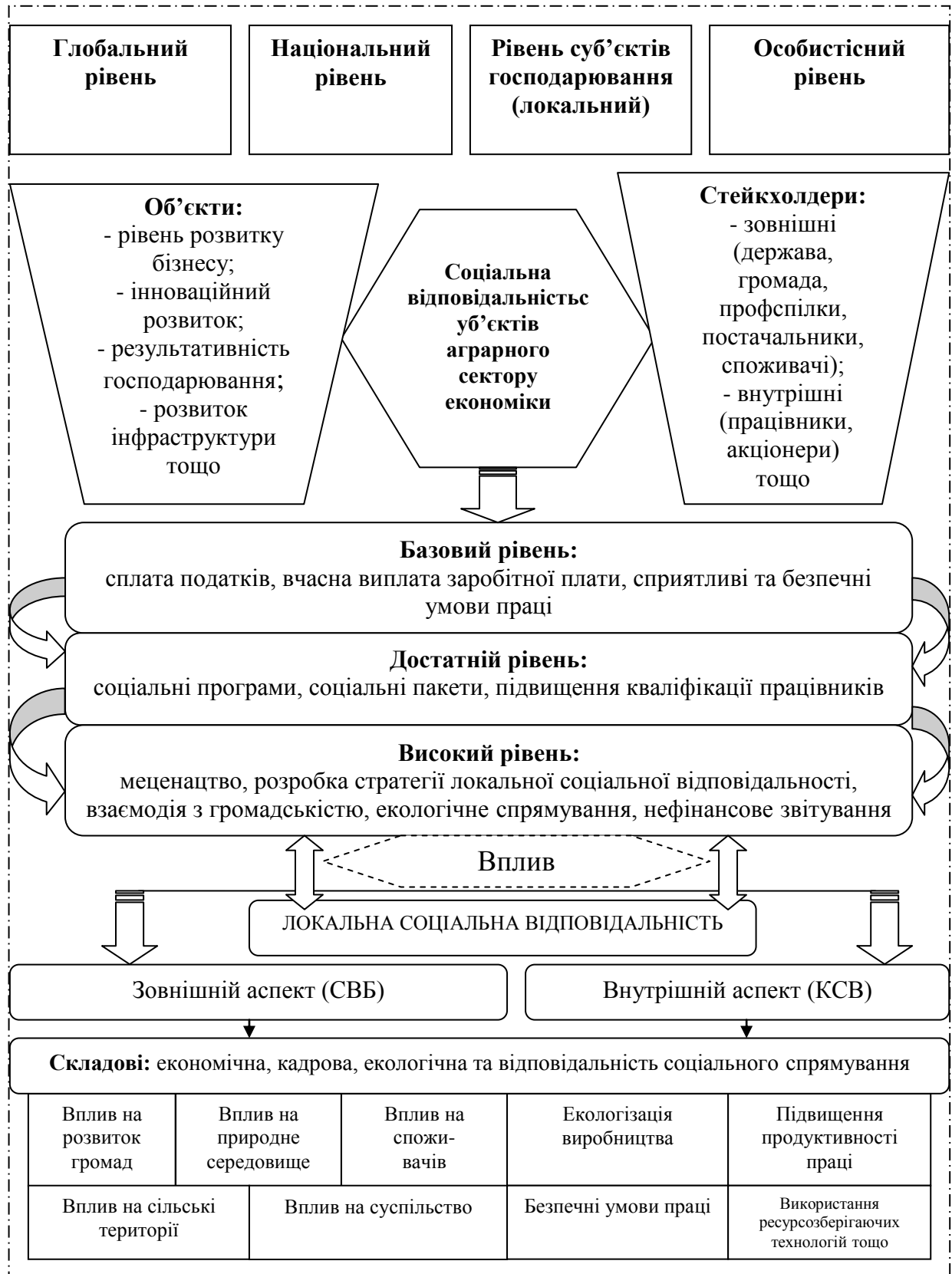

Рисунок 1.13 – Формування соціальної відповідальності у суб'єктів аграрного сектору економіки

Джерело: авторська розробка

Нами розроблено систему засобів підвищення локальної соціальної відповідальності відповідно до таких деяких напрямів розвитку діяльності аграрного підприємства: техніко-технологічна, економічна, екологічна та індивідуальна (табл. 1.8).

Відповідно до кожного напрямку існують три рівні відповідальності: низький, достатній та високий. Так, техніко-технологічний напрям ефективно функціонує на аграрному підприємстві, якщо використовуються новітні технології, інновації. Економічна відповідальність розглядається з позиції високого рівня, якщо аграрне підприємство формує позитивний імідж та здійснює соціальні інвестиції.

Екологічний напрям – відповідність аграрної продукції міжнародним стандартам та її сертифікації (використання ГМО, орієнтація на прибуток без урахування негативних екологічних наслідків). Індивідуальний (особистісний) напрям відповідальності лідера аграрного підприємства вважається високим, коли підприємець є агентом соціальних позитивних змін й здійснює соціальне підприємництво. Низький рівень техніко-технологічного напрямку характеризує лише ситуаційне вдосконалення по мірі потреби. Економічний напрям – отримання поточного прибутку без перспективи на майбутнє. На низькому рівні щодо напрямку індивідуальної відповідальності лідера знаходиться асоціальна особистість, яка здатна до правопорушень (тінізація економіки, невчасна виплата заробітної плати, несприятливі та небезпечні умови праці).

Між наведеними напрямками існує достатній (проміжний) рівень локальної соціальної відповідальності, який є вищим за низький рівень, проте ще не досяг високого рівня, наприклад: амортизаційна політика, конкурентоспроможність, виробництво екологічної продукції та соціальна діяльність (згода на неї) відповідно до напрямів. У процесі господарської діяльності найвищого рівня локальної соціальної відповідальності можливо досягти лише за рахунок раціонального поєднання між суб'єктами господарювання, які задіяні в повному циклі функціонування.

Таблиця 1.8 **Формування локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства у розрізі деяких напрямів**

Рівень локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства (СВБ, КСВ)	Високий рівень	Диверсифікація	Випереджаюча амортизація	Інноваційний розвиток	Якість та рівень життя працівників	Стратегія ЛСВ як окремий документ	Імідж, соціальні інвестиції	Вплив на біорізноманіття	Державний логотип органічної продукції	Відповідність продукції міжнародним стандартам та сертифікація	Соціальна участь (точкова)	Соціальний активіст	Соціальне підприємство (агент змін)
	Достатній рівень	Вибіркова амортизація	Нормативна амортизаційна політика	Модернізація за потреби	Додана вартість	Конкурентоспроможність	Валовий дохід	Раціональне використання природних ресурсів	Виробництво екологічної продукції	Дотримання добровільних стандартів	Досягнення консенсусу	Згода на соціальну діяльність	Соціальна роль
	Низький рівень	Ситуаційне вдосконалення	Вдосконалення за вимогою фахівця	Планове вдосконалення	Поточний прибуток	Середньостроковий прибуток	Стратегічний прибуток	Використання ГМО	Вплив на парниковий ефект	Вплив на агро-екосистему	Асоціальна особистість	Маргінал	Еліта
	Низький рівень	Достатній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Достатній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Достатній рівень	Високий рівень	Низький рівень	Достатній рівень	Високий рівень	
	Напрямок техніко-технологічної діяльності аграрного підприємства				Напрямок економічної діяльності аграрного підприємства			Напрямок екологічної діяльності аграрного підприємства			Напрямок індивідуальної діяльності аграрного підприємства		

Джерело: узагальнено та доповнено автором на основі матеріалів [84]

За критеріями міжнародної організації стандартизації (ISO), існує шість груп зацікавлених осіб при формуванні соціальної відповідальності: бізнес-організації, органи державної влади, профспілкові організації, організації споживачів, громадські організації та дослідницькі інститути.

Варто зауважити, що для того, щоб локальна соціальна відповідальність підприємства (КСВ, СВБ) розвивалася в перспективі, необхідна активна участь усіх стейкхолдерів, які задіяні та мають прямий вплив на аграрне підприємство. Нами доповнено перелік суб'єктів локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки України з урахуванням критеріїв стандартизації ISO (рис. 1.14).

Крім того, на нашу думку, доцільно окремо виділити суб'єктів особистісної ЛСВ на аграрному підприємстві. До них належать акціонери, як власники підприємства, які зацікавлені в результатах своєї діяльності; постачальники, партнери, які впливають на процес виробництва, та конкуренти, які виконують стимулюючу функцію стосовно аграрного підприємства (табл. 1.9).

Кожен із наведених суб'єктів локальної соціальної відповідальності безпосередньо впливає на аграрне підприємство у розрізі законодавчої (виконавчої) влади; інноваційного, консультаційного та дорадчого спрямування; фінансової, виробничої та організаційної діяльності.

Особиста зацікавленість працівників у результатах своєї праці залежить від матеріальних і культурно-побутових умов та послуг, можливостей використання свого робочого часу, прояву своїх творчих здібностей, від фізичних та духовних сил, інтелектуального зростання кожної конкретної особи. Тому, існує тісний зв'язок між найбільш сприятливими і позитивними умовами праці та рівнем розвитку локальної соціальної відповідальності.

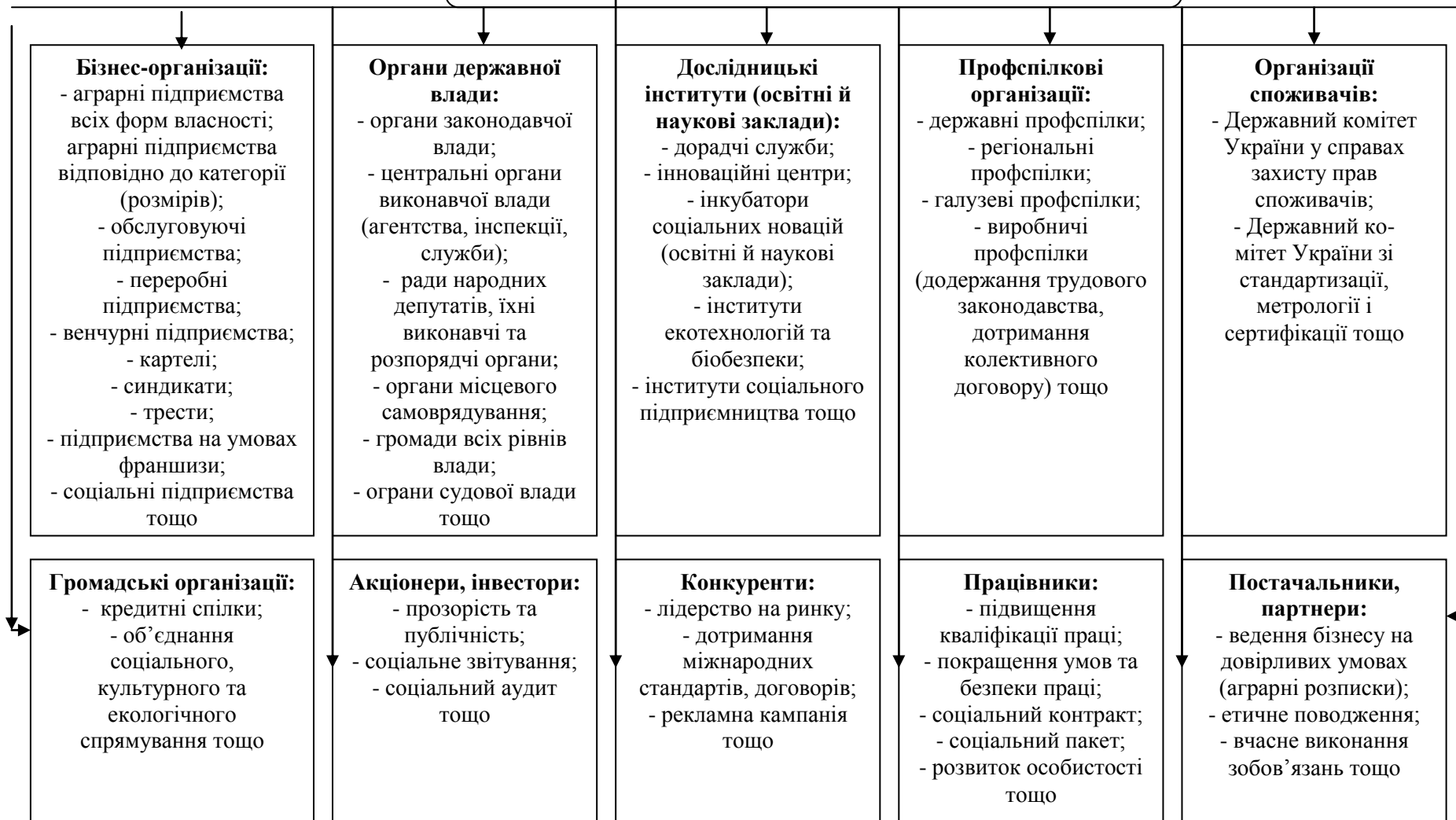

Рисунок 1.14 – Суб'єкти локальної соціальної відповідальності аграрного сектору економіки

Джерело: авторська розробка

Таблиця 1.9 Вплив напрямів локальної соціальної відповідальності за групами стейкхолдерів на кінцеві результати діяльності аграрних підприємств

Суб'єкти ЛСВ	Напрями ЛСВ	Кінцеві результати діяльності аграрних підприємств
Бізнес-організації	<ul style="list-style-type: none"> - соціальні інвестиції; - соціальне партнерство; - соціальне підприємництво; - виробництво екологічної продукції; - забезпечення спонсорської підтримки на благодійні та екологічні заходи; - прозора та етична поведінка; - рішення в галузі чистих технологій та сталого розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> - формування іміджу; - збільшення доходу; - підвищення фінансових результатів; - підвищення рівня рентабельності; - зменшення рівня податкового навантаження; - використання ресурсозберігаючих технологій
Органи державної влади	<ul style="list-style-type: none"> - соціальні інвестиції; - соціальне партнерство; - державні гарантії; - державні пільги; - співпраця з громадськими організаціями 	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток інфраструктури; - підвищення рівня життя населення; - підвищення рівня етично-моральних цінностей; - зменшення тінізації економіки; - позитивна громадська думка; - зменшення фінансового навантаження на місцевий бюджет
Дослідницькі інститути (освітні й наукові заклади)	<ul style="list-style-type: none"> - дорадчі служби; - інноваційні центри соціальної відповідальності; - освітньо-виховний процес; - конференції, круглі столи; - підвищення рівня обізнаності через виховний процес 	<ul style="list-style-type: none"> - співпраця та функціонування на соціально-відповідальних засадах; - переосмислення цінностей суспільства; - залучення до соціальних програм, проектів
Профспілкові організації	<ul style="list-style-type: none"> - демократичність та доступність; - захист трудових та соціально-економічних прав; - відстоювання вигідних умов праці для працівників 	<ul style="list-style-type: none"> - обізнаність працівників щодо своїх прав; - забезпечення прав і гарантій у нормативній, правовій діяльності та контролі за дотриманням законодавства про працю та охорону праці
Організації споживачів	<ul style="list-style-type: none"> - оцінка та вибір продукції; - споживання якісної та безпечної продукції; - формування громадської думки; - формування соціальної відповідальності у споживачів 	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення кількості споживачів; - збільшення попиту на продукцію; - обізнаність в сфері соціальної відповідальності; - вплив на асортимент продукції та технології її виробництва

Продовження таблиці 1.9

Громадські організації	<ul style="list-style-type: none"> - об'єднання споживачів щодо екологічної та безпечної продукції харчування; - різні об'єднання соціального, культурного забезпечення (соціальне підприємство) 	<ul style="list-style-type: none"> - виробництво екологічної та безпечної продукції харчування; - покращення сільської інфраструктури; - зацікавленість сільського населення щодо проживання у сільській місцевості
Акціонери, інвестори	<ul style="list-style-type: none"> - прозорість та публічність; - соціальний аудит; - вчасне реагування на зміни за рахунок звітності 	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення кількості акціонерів; - підвищення курсу акцій; - підвищення кінцевих результатів
Конкуренти	<ul style="list-style-type: none"> - дотримання міжнародних стандартів і договорів; - активна господарська діяльність; - рекламна кампанія 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення конкурентоспроможності; - певна позиція на ринку; - реклама; - підвищення іміджу; - збільшення кінцевих результатів
Працівники	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення кваліфікації персоналу; - соціальний пакет; - кар'єрне зростання; - розвиток особистості; - підвищення якості виконання процесів 	<ul style="list-style-type: none"> - зменшення ротації кадрів; - зацікавленість працівників у результатах праці; - підвищення продуктивності праці; - виявлення односторонців щодо соціальних заходів на підприємстві (волонтерство); - згуртованість працівників
Постачальники, партнери	<ul style="list-style-type: none"> - ведення бізнесу на довірливих умовах; - етична відповідальність 	<ul style="list-style-type: none"> - розвиток партнерства; - взаємовигідні умови; - підвищення результативності господарювання

Джерело: авторська розробка

На основі проведених досліджень з'ясовано, що впровадження практики локальної соціальної відповідальності в Україні обмежено внаслідок відсутності інформації. Так, кожне п'яте підприємство не інформовано про її переваги. До найменш поінформованих належать підприємства транспорту – 52,9% від загальної кількості підприємств. При цьому, локальна соціальна відповідальність більш за все пов'язується з впровадженням соціальних програм поліпшення умов праці (65,5%), навчанням персоналу (63,2%), благодійною допомогою (56%), застосуванням в діяльності принципів етичного та відповідального ставлення до споживачів (49,5%).

Ще однією важливою перешкодою щодо розвитку локальної соціальної відповідальності в Україні є недостатнє усвідомлення аграрними підприємствами своєї ролі у вирішенні соціальних та екологічних проблем суспільства. Низький рівень виконання державними установами соціальних функцій, недовіра до них призвели до того, що тільки 11,8% підприємств абсолютно переконані в необхідності кооперації бізнесу та держави при вирішенні соціальних проблем. Особливістю впровадження ЛСВ в Україні є те, що майже 25% підприємств здійснюють соціальні заходи, не усвідомлюючи цього. Так, заходи локальної соціальної відповідальності, все ж таки, реалізуються, зокрема 31,3% підприємств реалізують їх кожний місяць або постійно, 22,2% – кілька разів на півроку, 10% – раз на рік [129, 393].

Отже, концепція соціальної відповідальності виникла ще на початку ХХ ст. як концепція відповідального ставлення (поведінки) до навколишнього середовища, суспільства. Протягом останніх років значно розширилися підходи щодо розуміння концепцій та напрями реалізації у сфері соціальної відповідальності й локальної соціальної відповідальності (КСВ, СВБ). В Україні соціальна відповідальність набуває поступово поширення зі збільшенням інтеграції у світове співтовариство, де дотримання принципів соціальної відповідальності є обов'язковим та регулюється на законодавчому рівні. У державі існує ряд проблем, які стримують розвиток соціалізації економіки, а саме: відсутність нормативної бази щодо регулювання відносин у сфері соціальної відповідальності; низький рівень конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу, особливо в аграрній сфері; відсутність системності серед місцевих громад та постачальниками; відсутність поняття «культури» ведення бізнесу та інші.

У державі існує ряд проблем, які стримують розвиток соціалізації економіки, а саме: відсутність нормативної бази щодо регулювання відносин у сфері соціальної відповідальності; низький рівень конкурентоспроможності вітчизняного бізнесу, особливо в аграрній сфері; відсутність системності

серед місцевих громад та постачальниками; відсутність поняття «культури» ведення бізнесу та інші.

Підсумовуючи вищезазначене, варто відмітити, що для досягнення холістичного розвитку на основі соціалізації економіки необхідно здійснити ряд заходів, серед яких: державна підтримка суб'єктів господарювання, які провадять соціальну політику у вигляді пільгового оподаткування, державних нагород, грантів, заохочень; відкритість державних органів влади та всезагальна поінформованість щодо здійснення соціальних заходів; розроблення та затвердження нормативних документів (законів), що стосуються здійснення соціальної діяльності в країні; зацікавленість місцевих органів влади у співробітництві з бізнесовими структурами; проведення конкурсів соціальних проектів та соціальних інвестицій на відповідних територіях підприємств, які займаються благодійністю; створення у державі благодійних фондів, які мають спеціальне призначення; проведення спеціальних семінарів, круглих столів з даної проблематики державними органам влади, із залученням фахівців університетів тощо.

Висновки до розділу 1

1. У процесі дослідження доведено, що в Україні соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору хоча і набуває поширення, але й досі має несистемний, фрагментарний характер, що і надало питанню формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (з урахуванням різних рівнів функціонування) високої актуальності. На початковому етапі наукового пошуку з'ясовано, що різна термінологія не сприяла розумінню і популяризації соціальної відповідальності. Разом з тим, вважаємо за доцільне розмежовувати дане поняття за рівнями соціальної відповідальності (соціальна відповідальність – глобальний, національний, локальна соціальна відповідальність, соціально-відповідальний бізнес, корпоративна соціальна відповідальність – рівень суб'єктів господарювання). У результаті сформовано поняття соціальна

відповідальність, яке трактується як комплексна явище, яке полягає в суспільному зобов'язанні та поєднує різні рівні взаємодії суспільної соціалізації (міжнародний, національний, локальний та особистісний рівні), спрямоване на вирішення соціальних питань суспільства, виокремлення місця соціальних цінностей в суспільній ієрархії й досягнення цілей холистичного розвитку суспільства.

2. Ключовим аспектом розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є соціалізація економіки як ціннісного орієнтуру холистичного розвитку держави. Адже з бурхливим розвитком суспільства виникає потреба в переосмисленні основних підходів та цілей розвитку. За умови збалансованого поєднання економічних, соціальних, екологічних та духовних факторів на відповідних принципах та при умові соціалізації економіки (з урахуванням соціальних потреб та можливостей як держави, так і особистості) запропоновано раціональну модель холистичного розвитку економіки, яка є адекватною вимогам сучасності й результатом якої буде збалансування економічних, соціальних, екологічних й духовних складових.

3. Вважаємо, що суспільство повинно розвиватися за холистичною моделлю розвитку, адже зрозумілим є те, що економічні та фінансові кризи виникають не внаслідок нестачі енергоносіїв, продуктів харчування, досвідчених працівників, виважених рішень на всіх рівнях влади, а відсутності системного підходу до суспільства, яке самоорганізовується та є цілісним розумним організмом. Побудова ефективної сучасної економіки передбачає збалансування соціальних, економічних та екологічних чинників та взаємопроникнення потреб та включення суспільства й окремої особистості в новий тип розвитку, який враховує окрім вищезазначених елементів, ще й духовні. На нашу думку, досягнення холистичного розвитку в Україні можливе при лише при соціалізації економіки як однієї із сучасних вимог сьогодення. Взнявши зазначене за основу, нами сформовано тлумачення холистичного розвитку, яке трактується як системно-комплексний процес зміни, всіх структурно-функціональних складових суспільства з урахуванням

їх взаємозв'язку та функціонування, результатом чого є цілісне суспільне утворення на основі взаємодоповнюваності та збалансованості економічних, соціальних, екологічних, духовних складових.

4. Узагальнивши категорійний апарат наукового пошуку соціальної відповідальності, запропоновано терміни «корпоративна соціальна відповідальність» та «соціально відповідальний бізнес» розмежовувати відповідно до стейкхолдерів та факторів впливу. Зокрема, корпоративна соціальна відповідальність (КСВ) та соціально-відповідальний бізнес (СВБ) – це рівень підприємства, внутрішній та зовнішній аспекти, відповідно, які формують локальну соціальну відповідальність. Так, вищезазначені поняття нами трактуються як: а) соціальна відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки – багатосторонній процес зобов'язання усіх учасників суб'єктів холістичного розвитку в аграрному секторі економіки, які базуються на дії економічних, екологічних, соціальних та духовних законів, специфічних особливостях аграрного сектору; б) локальна соціальна відповідальність – структуроване комплексне зобов'язання суб'єкта господарювання, яке має зовнішній прояв через соціально відповідальний бізнес та внутрішній прояв через корпоративну соціальну відповідальність і реалізується диференційовано в розрізі економічної, кадрової, екологічної, соціальної відповідальності та заходами стратегічного впливу; в) соціально відповідальний бізнес – відповідальність підприємства перед зовнішніми стейкхолдерами в процесі ведення бізнесової основної і неосновної діяльності (споживачі, постачальники, партнери, інвестори); г) корпоративна соціальна відповідальність – відповідальність перед внутрішніми стейкхолдерами в процесі ведення бізнесової основної і неосновної діяльності (працівники, акціонери).

5. Доведено, що для досягнення поставлених цілей в розрізі соціальної відповідальності важливо сформувавши адекватну цільовій спрямованості модель розвитку суспільства, економіки в цілому та її галузей, підприємств як базову основу розвитку соціально-економічних систем. Нами виокремлено

основні світові моделі розвитку соціальної відповідальності, які в процесі дослідження оцінені за такими параметрами: характеристика, переваги моделі, недоліки та можливість використання положень моделі в Україні. З огляду на вищезазначене, з'ясовано, що значимий вплив на формування соціальної відповідальності в Україні мають: історичне підґрунтя, ментальність, економічний і соціальний розвиток країни, державна політика, пріоритетність соціальної діяльності тощо.

6. Обґрунтовано, що впродовж останніх років в аграрній сфері економіки України відбуваються структурні зрушення, які спрямовані на ефективне господарювання даної галузі. Проте актуальним на сьогодні є впорядкування національних (регіональних, місцевих) тенденцій соціально відповідального розвитку з міжнародними стандартами розвитку даного процесу. З'ясовано, що в Україні ще не створено відповідного законодавчого підґрунтя для розвитку й популяризації локальної соціальної відповідальності, дана концепція в нашій державі є несистемною, «точковою» і тому потребує подальшого розвитку як елемент готовності суспільства до нової парадигми розвитку, яка базується на збалансованому поєднанні економічних, екологічних, соціальних та духовних чинників.

7. Інтеграція України у світове співтовариство вимагає від аграрних підприємств різних форм власності запроваджувати та дотримуватись нових концепцій і підходів на основі локальної соціальної відповідальності. Доведено, що основні концепції формування локальної соціальної відповідальності аграрного сектору повинні бути інтегровані в управлінські рішення аграрних підприємств, що дозволить поєднати економічні та суспільні інтереси як аграрного підприємства, так і країни в цілому.

8. Узагальнюючи існуючі напрацювання в якості концептуальних підходів щодо розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору запропоновано концептуальну модель управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, яка гармонізує логіко-змістовне відображення напрямів та рівнів функціонування

локальної соціальної відповідальності. Доведено позитивний вплив локальної соціальної відповідальності на аграрний сектор економіки за рахунок формування позитивного іміджу аграрного підприємства, нейтралізації негативного впливу господарської діяльності на соціум, що сприяють підвищенню кінцевих результатів господарювання аграрних підприємств.

9. Враховуючи особливості аграрної сфери, сформовано рівні функціонування локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств: базовий, середній, достатній. З'ясовано, що сьогодення вимагає від аграрних підприємств, які перспективно розвиваються, окрім забезпечення першого (базового) рівня розвивати й другий та третій рівні, адже це впливає на зовнішні (СВБ) та внутрішні (КСВ) аспекти його господарювання й дозволяє створювати новий орієнтир розвитку аграрного сектору з урахуванням потреб та цінностей суспільства.

10. Доведено, для того, щоб локальна соціальна відповідальність розвивалася в перспективі, необхідна активізація та залучення усіх стейкхолдерів, які задіяні та мають прямий вплив на аграрне підприємство. Нами доповнено перелік суб'єктів локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки України, враховуючи критерії стандартизації ISO, серед яких: акціонери, постачальники, партнери, конкуренти. Встановлено прямопропорційний вплив напрямів локальної соціальної відповідальності за групами стейкхолдерів на кінцеві результати діяльності аграрних підприємств.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора: [27, 148, С. 322-324; 149, С. 41-43; 151, С. 45-54; 159, С. 6-10; 161, С. 25-27; 167, С. 152-155; 168, С. 80-81; 169, С. 48-54; 172, С. 20-23; 173, С. 31-32; 181, С. 3-7; 186; 190, С. 28-29; 197, с.24-30; 201, С. 270-271; 320, С. 48-52; 325, С. 73-75; 328, С. 146-158].

РОЗДІЛ 2

МЕТОДОЛОГІЯ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ

2.1 Механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Економічна криза, яка спостерігається в Україні протягом останніх років, значно призупинила процес розвитку соціальної відповідальності. Вона значно вплинула на глобальний і національний рівень розвитку, а саме: рівень макроекономічної стабільності, ефективність діяльності державних і приватних інституцій, ефективність і розмір ринку товарів та праці. Тому, одним із напрямів виходу із кризи є відновлення соціальної відповідальності та довіри до соціально відповідальних підприємств, яке сприятиме стійкому економічному зростанню та стабільності, створенню робочих місць у перспективі.

Механізм забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинен відображати сукупність організаційних форм, рівнів регулювання, напрямів діяльності, економічних процесів і суспільних дій, спрямованих на створення відповідних умов, які націлені на підвищення ефективності господарювання аграрних підприємств, враховуючи потреби зацікавлених сторін (стейхолдерів), на основі використання економічних, екологічних, соціальних та духовних чинників розвитку суспільства (рис. 2.1).

Особливістю зазначеного механізму є комплексне поєднання усіх рівнів функціонування соціальної відповідальності, які націлені на єдину мету – соціально відповідальний розвиток аграрного сектору економіки.

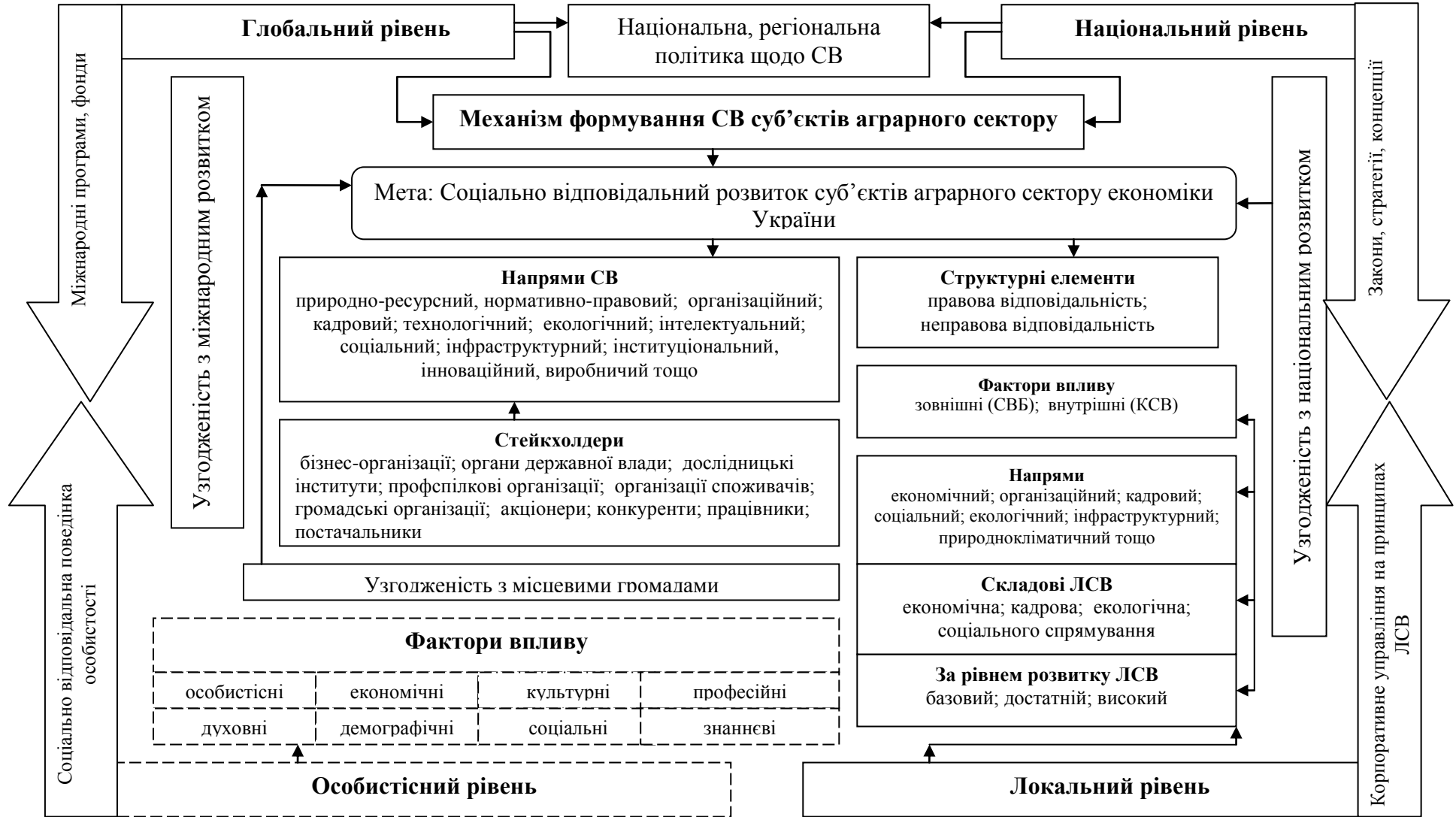

Рисунок 2.1 – Механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Джерело: авторська розробка

Кожен рівень включає фактори впливу та напрями діяльності, на основі яких буде здійснюватися соціальна відповідальність. Обов'язкою умовою є взаємоузгодженість всіх рівнів розвитку соціальної відповідальності (довідка від 02.08.2017 р. №196).

Досягнення мети механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки здійснюється через виконання ним певних функцій: планування, організація, мотивація, оцінка, моніторинг, контроль, прогнозування (додаток Л).

Необхідно раціонально підійти до важелів та інструментів впливу розвитку соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі на кожному з наведених рівнів. При чому, чим більше будуть взаємопов'язані функції та рівні управління, тим більшою є вірогідність ефективного розвитку соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності у суспільстві.

Таким чином, функціонування механізму соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки передбачає взаємодію різних рівнів суб'єктів економіки – держави, суб'єктів господарювання аграрного сектору, індивіда, при цьому головним регулятором та координатором є держава, яка визначає основні напрями та цілі розвитку соціальної відповідальності в економіці. Тому, на нашу думку, необхідно посилити роль держави через системність у формуванні соціальної відповідальності суб'єктів як в аграрному секторі, так і в суспільстві в цілому.

Зважаючи на вищевикладене, нами сформовано бачення щодо формування механізму соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, яке трактується як сукупність конкретних напрямів, умов, інструментів, спрямованих на створення важливих змін соціального бачення сільського населення, стійка взаємодія різних рівнів економіки, кінцевим результатом якого є досягнення добробуту суспільства на основі економічної, екологічної соціальної та духовної складових.

Соціальну відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки України необхідно розглядати як можливість виходу на нові світові ринки, підвищення іміджу підприємств, збільшення прибутковості та рентабельності продукції, зменшення ризиків та максимізації капіталу.

Відповідно до Цілей Сталого розвитку в Україні, які вступили в дію у січні 2016 р., у межах цілі «Подолання голоду, досягнення продовольчої безпеки, поліпшення харчування і сприяння сталому розвитку сільського господарства» зазначаються елементи, які характеризують соціальну відповідальність суб'єктів аграрного сектору:

1) до 2030 року забезпечити створення стійких систем виробництва продуктів харчування й упровадити методи ведення сільського господарства, які дозволяють підвищити життєстійкість і продуктивність та збільшити обсяги виробництва, сприяють збереженню екосистем, зміцнюють здатність адаптуватися до зміни клімату, екстремальних погодних явищ, засух, повеней та інших лих і поступово покращують якість земель та ґрунтів; 2) до 2020 року забезпечити збереження генетичного різноманіття насіння і культивованих рослин, а також сільськогосподарських і домашніх тварин та відповідних ним диких видів, у тому числі шляхом належного утримання різноманітних банків насіння і рослин на національному, регіональному та міжнародному рівнях, сприяти розширенню доступу до генетичних ресурсів і пов'язаних з ними традиційних знань та спільному використанню на справедливій і рівній основі вигод від їх застосування на умовах, погоджених на міжнародному рівні; 3) збільшити інвестування, у тому числі шляхом активізації міжнародного співробітництва, у сільську інфраструктуру, сільськогосподарські дослідження й агропропаганду, розвиток технологій і створення генетичних банків рослин і тварин з метою зміцнення потенціалу країн, що розвиваються, особливо найменш розвинених країн, у галузі сільськогосподарського виробництва; 4) вжити заходи для забезпечення належного функціонування ринків продовольчих товарів і продукції їх переробки та сприяти своєчасному доступу до ринкової інформації, у тому

числі про продовольчі резерви, з метою обмеження надмірної волатильності цін на продовольство [394].

Спільнотою Соціально відповідального бізнесу в Україні сформовано основні критерії поведінки підприємств на основі соціальної відповідальності, серед яких увага приділяється інноваційному розвитку, ролі корпоративного управління на підприємстві, взаємодії зі стейкхолдерами, розвитку людського капіталу та ін. (табл. 2.8).

В Україні соціальна відповідальність знаходиться на початковій стадії розвитку, адже її запровадження на вітчизняних підприємствах вимагає чіткої ділової досконалості та цільової збалансованості. Тому в основу механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору може бути закладено можливість використовувати зарубіжний досвід та практику. Основні критерії соціальної відповідальності в Україні здійснюються через: підвищення динаміки інноваційного розвитку, відповідальне корпоративне управління, співпраця з групами впливу, розвиток людського капіталу, гідна праця та соціальний діалог, суспільний добробут, збереження та відтворення довкілля, відповідальна інтеграція і міжнародні ринки (додаток М).

Центром «Корпоративної соціальної відповідальності» у 2016 р. проведено опитування серед 92 осіб бізнесових структур щодо «Бізнесу, що змінить країну на краще» (рис. 2.2). У результаті опитування встановлено, що більше 26% респондентів вважають прозорий бізнес, який сплачує податки і орієнтований на якість продукції і послуги, бізнесовим напрямом майбутнього. На другому місці – підприємства, що працюють за правилами, враховуючи інтереси всіх зацікавлених осіб (21,7%), третє місце – соціальні підприємства, діяльність і прибуток яких сприятиме розвитку науки і технологій (16,3%), четверте та п'яте місця – бізнес, що змінює уявлення людей про світ (10,9%), шосте – бізнес, що дбає про екологію та інше (7,6%) й на останньому місці знаходиться – бізнес, який відстоює свої цінності незалежно ні на що – 6,5 відсотки [472].

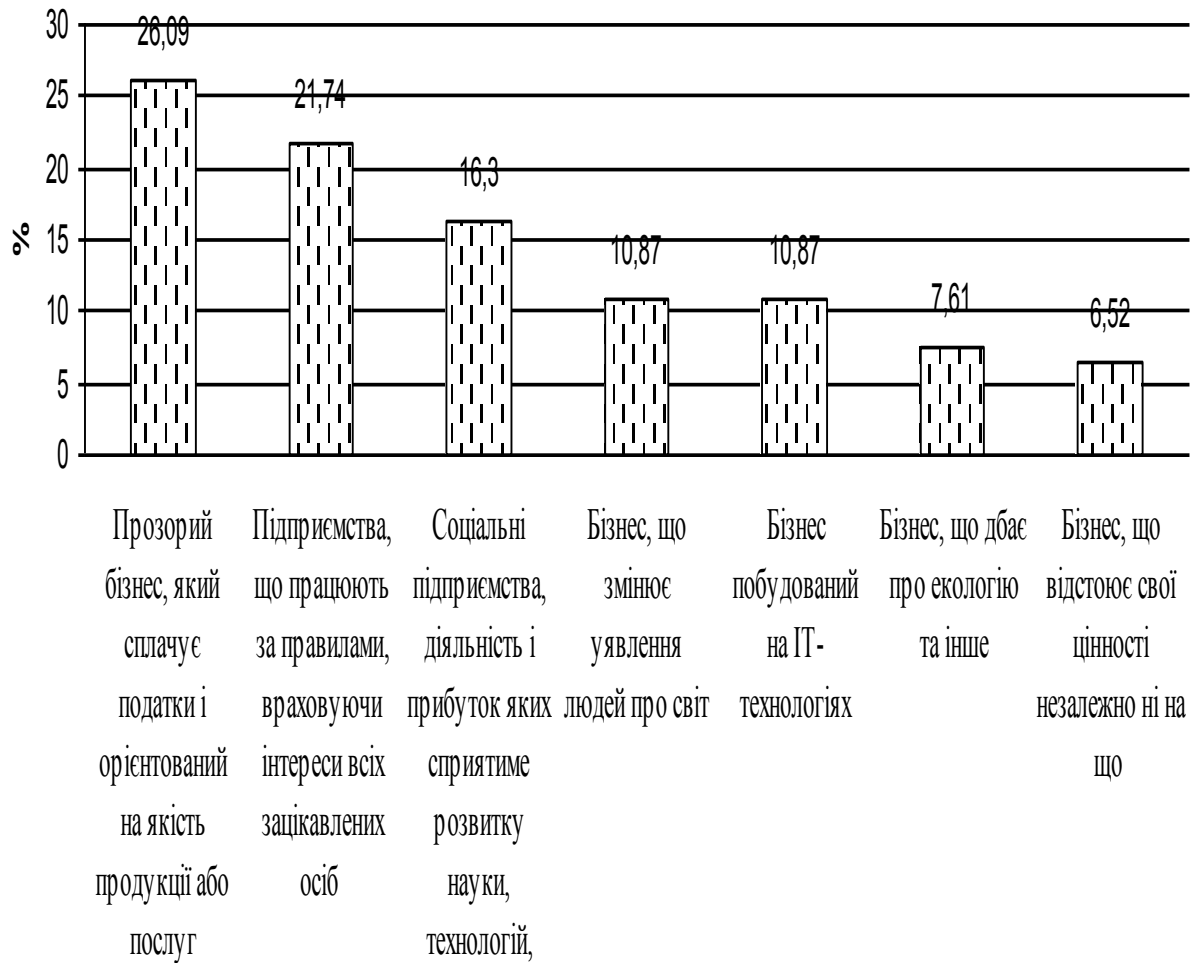

Рисунок 2.2 – Результати опитування щодо «Бізнес, що змінить країну на краще», 2016 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [472]

Особистісний рівень формує відповідальне ставлення та поведіння окремої людини (громадянина) (рис. 2.3).

На рівні суб'єктів господарювання формується локальна соціальна відповідальність окремих аграрних підприємств за рахунок підвищення кваліфікації працівників, пільгового кредитування, розробки різних програм та надання соціальних пакетів для працівників, що позитивно впливає на фінансові результати та ефективність господарювання.

Рисунок 2.3 – Взаємодія рівнів механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Джерело: авторська розробка

Зважаючи на це, нами охарактеризовано гальмуючі та стримуючі фактори щодо реалізації механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору та заходи для нівелювання їхнього негативного впливу (рис. 2.4).

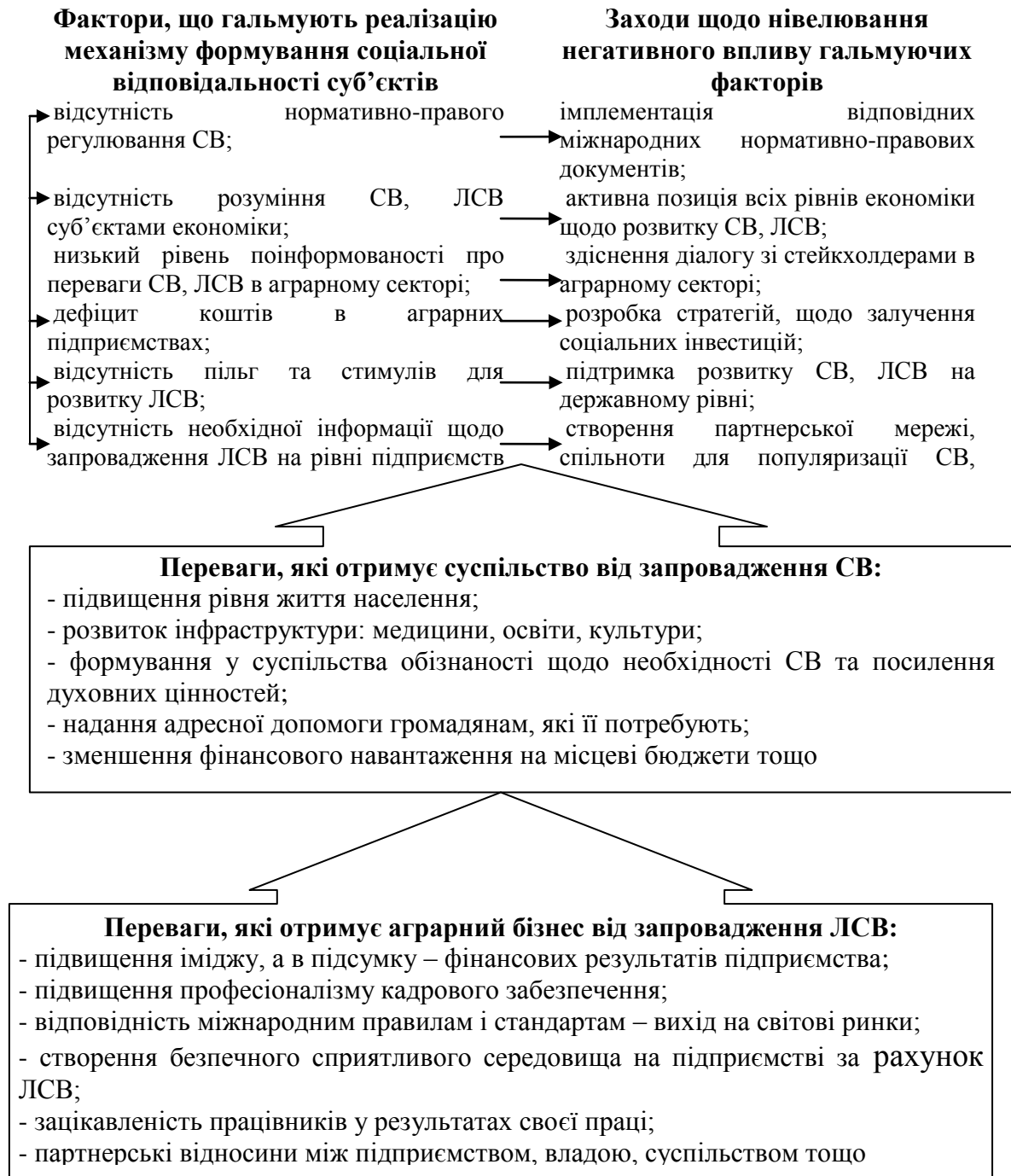

Рисунок – 2.4 Стримуючі фактори щодо реалізації механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки та заходи щодо уникнення їхнього негативного впливу

Джерело: авторська розробка

Таким чином, у процесі формування соціальної відповідальності позитивні переваги отримують як аграрні підприємства, так і суспільство у цілому. Проте, існує ряд важливих проблем, які стримують розвиток соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності, адже при невчасному їх вирішенні можливі негативні наслідки як для суспільства, так і для аграрного бізнесу.

Вирішальну роль у популяризації соціальної відповідальності відіграє держава як основний регулятор посилення соціальної відповідальності на національному рівні (рис. 2.5).

Вважаємо, що на національному рівні необхідне врегулювання нормативно-правового забезпечення щодо розвитку соціальної відповідальності та здійснення соціальних діалогів з підприємствами, спільнотою й громадськістю. Існує потреба у стимулюванні соціальної відповідальності, локальної соціальної відповідальності (КСВ, СВБ) із застосуванням інструментів прямого та опосередкованого впливу. Основою для цього, може бути зарубіжний досвід затвердження єдиного підходу щодо розуміння соціальної відповідальності на всіх рівнях функціонування, поширення міжнародних стандартів та створення систем управління соціальною відповідальністю в Україні.

У результаті комплексного поєднання інструментів механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору можливий розвиток нового сучасного типу економіки на основі високого рівня соціалізації – холістичний розвиток суспільства, який збалансовує економічні, екологічні, соціальні та духовні чинники та покликаний вирішувати соціально-економічні та культурні дисбаланси в економіці країни. Адже спільна місія та цінності держави й суспільства є основою зазначеного типу розвитку економіки, що ґрунтуються на відповідному інституційно-інституціональному забезпеченні, належному рівні розвитку суспільства та створенні сприятливих умов в країні.

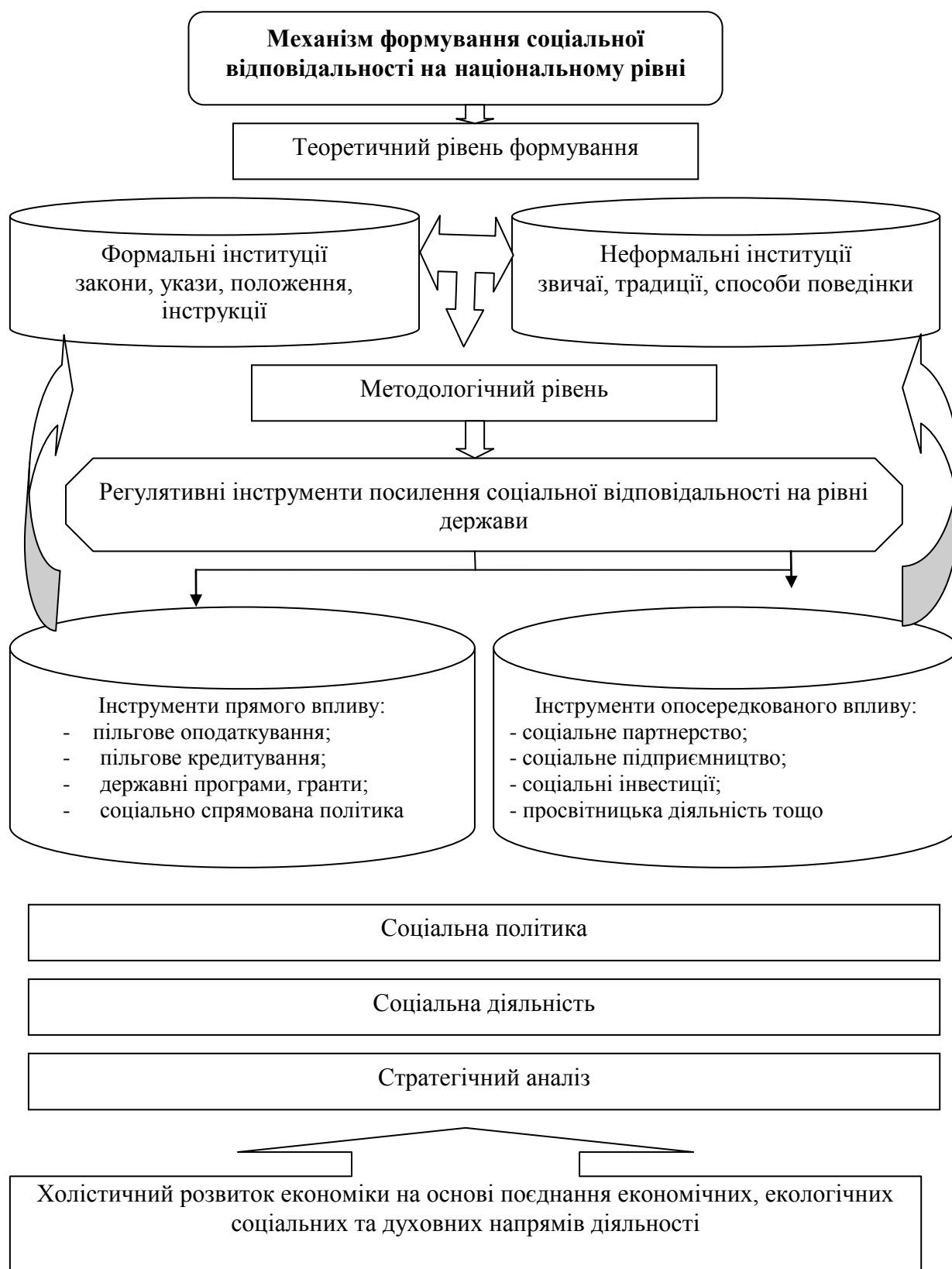

Рисунок 2.5 – Механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору на національному рівні

Джерело: авторська розробка

Для того, щоб популяризувати соціальну відповідальність суб'єктів на рівні аграрного сектору, варто на національному рівні сформувати пріоритетність попиту на основі визначення цілей соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (рис. 2.6).

Розроблений нами алгоритм популяризації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору охоплює всі рівні функціонування та базується на визначенні й узгодженості їх цілей.

Так, на початковому етапі для поширення принципів соціальної відповідальності необхідно на всіх рівнях сформувати цільову спрямованість. Наступний крок – розроблення етапів реалізації відповідних заходів (розроблення та затвердження відповідної документації на всіх рівнях влади; розробка, обґрунтування та вибір відповідних заходів). Обов'язковою умовою розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки є оцінка відповідності існуючого стану галузі поставленим цілям та доведення необхідної інформації до суб'єктів господарювання (зацікавленість та мотивація у розвитку соціальної відповідальності, локальної соціальної відповідальності). У підсумку при врегулювання основних моментів розвитку СВ та ЛСВ, можливе створення нових форм суб'єктів господарювання на засадах соціального підприємництва, соціального партнерства. Мотивацією для виробників сільськогосподарської продукції, які провадять соціальну діяльність, можуть бути: пільгове кредитування, пільгове оподаткування, нефінансові нагороди (грамоти, подяки, похвальні листи) та офіційне визнання аграрних підприємств як соціально відповідальних на державному рівні.

Узгодження цілей та оцінка впливу на суспільство, на нашу думку, є визначальним у запропонованому алгоритмі, адже поєднує в собі всю ієрархічну систему принципів популяризації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору (принцип єдності економіки і політики, принцип єдності централізації і децентралізації, принцип справедливості, принцип прозорості, принцип ефективності, принцип збалансованості тощо).

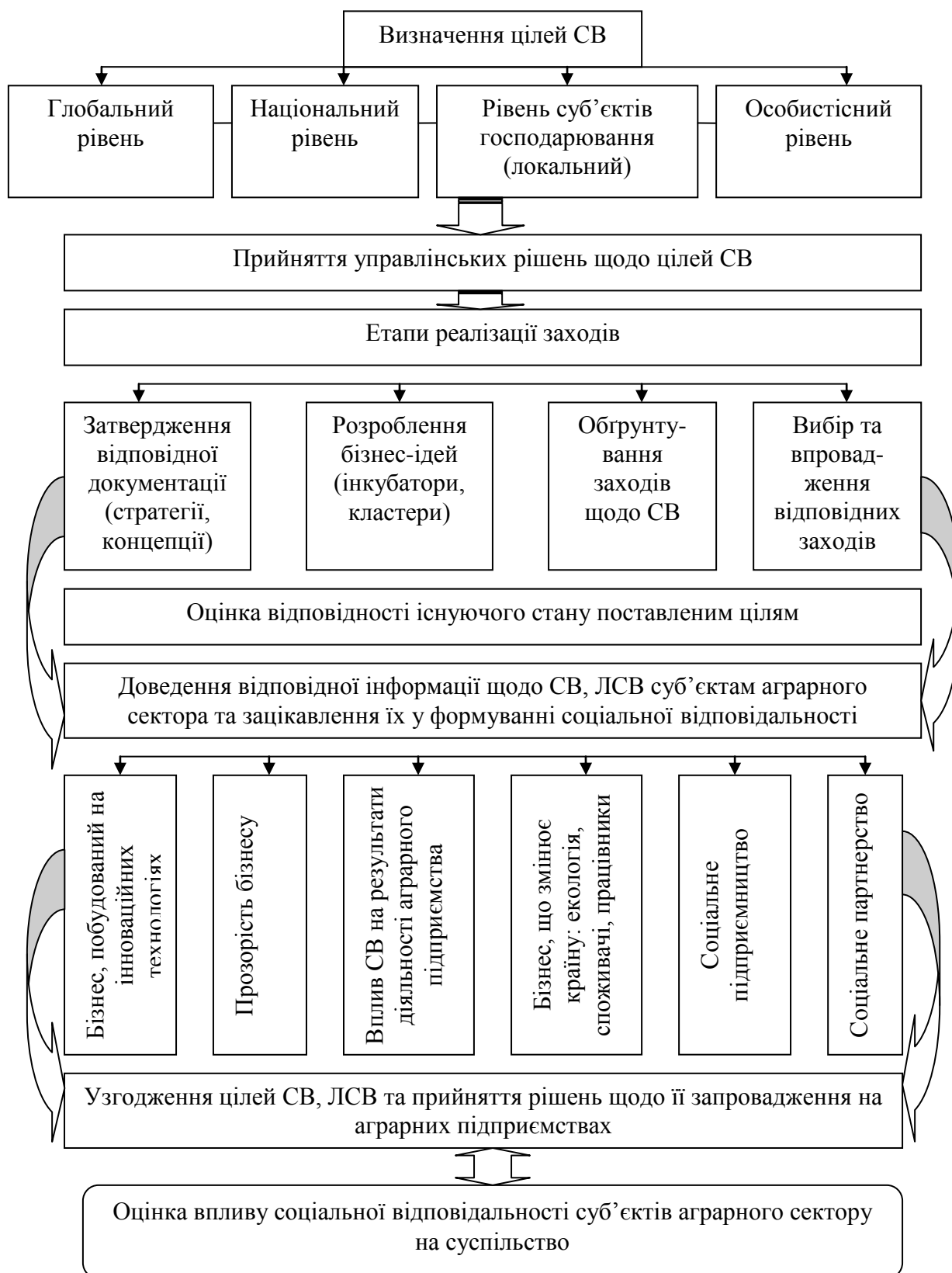

Рисунок 2.6 — Алгоритм популяризації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектора економіки

Джерело: авторська розробка

Таким чином, механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинен реалізовуватися, враховуючі всі рівні функціонування аграрного сектору економіки. Проте розвиток та поширення ЛСВ серед аграрних підприємств неможливий без державної координації та регулювання, використання інструментів прямого й опосередкованого впливу. Також необхідним є поступова зміна бачення аграрним бізнесом ролі локальної соціальної відповідальності та її актуальності в теперішніх умовах господарювання, адже позитивний вплив від її використання підтверджується світовим досвідом.

2.2 Методологія оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Аграрний сектор України є локомотивом розвитку економіки, адже він становить близько 20% від ВВП України, посідає лідируючі позиції щодо експорту аграрної продукції (40%), понад трьох млн осіб, зайняті в сільському господарстві. Аграрний сектор економіки України має значний потенціал щодо подальшого розвитку, однак специфіка господарювання та його особливості впливають на його потенційну ефективність. Розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору полягає в особливостях формування сільськогосподарської продукції, де поєднуються економічні та природно-біологічні чинники. Біологічні чинники обумовлюють таку особливість, як сезонність виробництва, тобто виконання всього циклу виробництва в обумовлений термін.

Одним із чинників прогресивного розвитку аграрного сектору є активна позиція щодо соціальної відповідальності суб'єктів його господарювання. Так, вимоги сьогодення висувають на перший план не тільки досягнення економічної відповідальності аграрних підприємств, а й кадрової, екологічної та соціальної (табл. 2.1).

2.1 Специфіка розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору

Особливість аграрного сектору	Характерні особливості			Результативна направленість соціальної відповідальності
	Глобальний	Національний	Рівень суб'єктів господарювання	
Високий ступінь ризиків сільськогосподарського виробництва	Використання міжнародного досвіду у розподілі ризиків сільськогосподарського виробництва	Оптимальний розподіл ризиків аграрного сектору, для забезпечення цілей, передбачених аграрною політикою	Запровадження у своїй діяльності заходів щодо мінімізації ризиків (страхування, перестраховування тощо)	Високий ступінь довіри стейкхолдерів (страховиків, партнерів) до аграрного підприємства на основі прозорості та етичного поведіння
Низька інвестиційна привабливість	Залучення міжнародних організацій, приватних підприємств-донорів до інвестиційної діяльності	Створення сприятливого інвестиційного клімату з метою залучення додаткових інвестицій	Генерація ефективних і обґрунтованих інвестиційних проектів	Активізація соціальних інвестицій як закордонних, так і вітчизняних інвесторів
Низький рівень виробництва органічної продукції	Впорядкованість і узгодженість у сфері сертифікації органічного виробництва	Тісна співпраця зі світовими лідерами у сфері сертифікації органічного виробництва	Інтеграція аграрних підприємств у міжнародну торгівлю через сертифіковану органічну продукцію	Збільшення кількості виробництва органічної продукції; безпека харчування
Низький рівень обізнаності суспільства щодо локальної соціальної відповідальності	Впорядкованість і узгодженість всіх міжнародних документів для можливості застосування їх в Україні	Формування високо-інтегрованої структури розвитку соціальної відповідальності на основі нормативно-правових документів	Функціонування аграрного підприємства на засадах ЛСВ та інформування населення щодо визначення потреб та їх реалізації	Активна співпраця з основними стейкхолдерами (громада, органи державної влади, споживачі, профспілки тощо)
Низький рівень соціально відповідальної культури суспільства	Взаємодія з міжнародними організаціями, інститутами щодо соціалізації економіки	Формування національної соціально відповідальної культури	Ведення відповідної соціальної політики на аграрному підприємстві (Кодекс етики, «зелений офіс» тощо)	Пропаганда успішного впровадження принципів ЛСВ через комунікаційні канали; конференції, круглі столи з відповідної тематики тощо
Низький рівень оплати праці у сільському господарстві	Закордонний досвід стажування працівників аграрної сфери для виявлення необхідних здібностей і навичок працівників на основі державної підтримки	Створення сприятливих умов для розвитку сільської інфраструктури, раціональний розподіл державних коштів	Визначення системи економічних і неекономічних стимулів щодо мотивації працівників аграрного підприємства	Зацікавленість працівників в результатах праці; підвищення продуктивності праці; зменшення ротації кадрів тощо

Джерело: авторська розробка

За умови комплексного поєднання зазначених складових аграрні підприємства мають можливість бути агентами змін, які стратегічно функціонують, задовольняючи вимоги основних своїх стейкхолдерів. Специфіка розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору функціонує з урахуванням трьох рівнів, кожен з яких відповідає за свої напрями діяльності.

За умови врахування особливостей розвитку аграрного сектору на всіх рівнях можливе результативне значення соціальної відповідальності. Методологія оцінки рівня соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки є системою, яка об'єднує оцінку на різних рівнях функціонування і здійснюється за допомогою певних інструментів (соціологічні опитування, порівняння вітчизняного досвіду ефективних методів із зарубіжним досвідом, рейтингові системи соціальної відповідальності). Соціальна відповідальність це добровільна діяльність, тому суб'єкти соціальної відповідальності самостійно обирають критерії, показники, за якими проводять оцінку рівня локальної соціальної відповідальності. Разом з тим, існують певні рекомендації відповідних стандартів та інструкцій.

Необхідно зазначити, що програми і пріоритети щодо соціальної відповідальності окреслені й на рівні окремих країн. Тому первісно необхідно визначити, на якому саме рівні буде проводитися оцінка: глобальному, національному чи на рівні підприємства. Організація ООН з розвитку в межах проекту «Прискорюючи КСВ» розробила показники виміру соціальної відповідальності країни, спираючись на досвід Литви. Оцінку розвитку соціальної відповідальності відповідно до їх методики рекомендовано проводити за бальною шкалою (табл. 2.2).

Відповідно до даної методики оцінка рівня соціальної відповідальності держави оцінюється за 100-бальною шкалою. Найвищий бал оцінки припадає на управління політикою у сфері соціальної відповідальності, громадянське суспільство та рівень корупції. При цьому, більшість показників враховують рівень розвитку саме локальної соціальної відповідальності, які є основними

суб'єктами господарювання. Погоджуємося з керівником експертної організації Центр «Розвиток КСВ» М. Саприкіною, що у даній методиці зовсім не приділяється увага правам людини, партнерству, недобросовісній конкуренції.

Таблиця 2.2 **Оцінка соціальної відповідальності на рівні країни**

Показники	Бали
<u>1. Управління і політика</u>	
1.1 Існування опублікованої національної стратегії з соціальної відповідальності або сталого розвитку	7,5
1.2 Існування окремого урядового департаменту або іншої урядової інституції, відповідальної за соціальну відповідальність	7,5
1.3 Існування законодавства, що просуває широке прийняття практик соціальної відповідальності	5
1.4 Відсоток «зелених закупівель» у загальній системі закупівель	5
<u>2. Залучення зацікавлених сторін і комунікація</u>	
2.1 Відсоток активних членів національної мережі Глобального Договору	5
2.2 Відсоток бізнес-асоціацій, які реалізують секторальні напрями локальної соціальної відповідальності	5
2.3 Відсоток місцевих компаній, які регулярно і структуровано звітують з локальної соціальної відповідальності (топ 110 компаній за рівнем обороту)	5
<u>3. Громадянське суспільство</u>	
3.1 Відсоток ВНЗ, які пропонують спеціальні програми або курси з соціальної відповідальності або сталого розвитку, або етики ведення бізнесу	7,5
3.2 Кількість згадувань соціально відповідальних концепцій у громадських медіа протягом року	7,5
<u>4. Навколишнє середовище</u>	
4.1 Відсоток компаній, які котируються на біржі і використовують систему еко-управління	5
4.2 Викиди парникових газів і використання джерел енергії	5
4.3 Урядові витрати на захист навколишнього середовища, на одиницю ВВП	5
<u>5. Трудові практики</u>	
5.1 Відсоток компаній, які котируються на біржі і використовують систему управління трудовими практиками	3
5.2 Відсоток співробітників, які залучені до переговорів щодо колективної угоди	3
5.3 Гендерна рівність у бізнесі й уряді	5
5.4 Нещасні випадки, на 100000 робітників	4
<u>6. Прозорість і бізнес середовище</u>	
6.1 Рівень корупції (як зазначено Transparency International)	10
6.2 Існування активності щодо соціально відповідальних інвестицій	5
Всього:	100

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [129, 419]

Тому, на наш погляд, при оцінці рівня соціальної відповідальності на національному рівні, окрім зазначених показників, варто застосовувати показники макроекономічного середовища держави (валові національні заощадження, % від ВВП; рівень інфляції; рівень державного боргу тощо).

Важливим критерієм оцінки рівня соціальної відповідальності на національному рівні вважається Індекс соціального розвитку (ICR), який розроблений американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки компанії «Делойт». Відповідно до даних Індeksu соціального розвитку (ICR), за рівнем життя населення у 2017 р. Україна посіла 64 місце серед 128 країн світу. Усі показники соціального розвитку України залишилися переважно на рівні 2016 року. Незначне покращення відбулося у показниках «доступ до інформації та комунікацій», «свобода вибору та особиста свобода», «доступ до вищої освіти». Водночас незначне погіршення спостерігається у показниках «особиста безпека» та «толерантність». Найвищий бал, аналогічно до минулого року, має «харчування та базове медичне обслуговування» (98,47 зі 100) та «доступ до базової освіти» (97,52). Найнижчі показники – «толерантність» (40,52) та «якість навколишнього середовища» (50,37). Крім того, за рівнем ВВП з урахуванням паритету купівельної спроможності зі 128 країн Україна з показником 7,457 тисяч доларів посіла 81 місце [103].

Для ефективного розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору на національному рівні нами розроблено індикатори соціальної відповідальності, моніторинг заходів, що здійснюється в межах державної соціально відповідальної політики (рис. 2.7).

Критерії оцінки соціальної відповідальності в аграрному секторі на національному рівні розподіляються нами на такі елементи: загальнодержавні показники, демографічні показники, соціально-економічні та екологічні показники. Кожна група показників характеризує відповідно напрям діяльності, а у сукупності надає інформацію про рівень соціальної відповідальності держави в аграрному секторі.

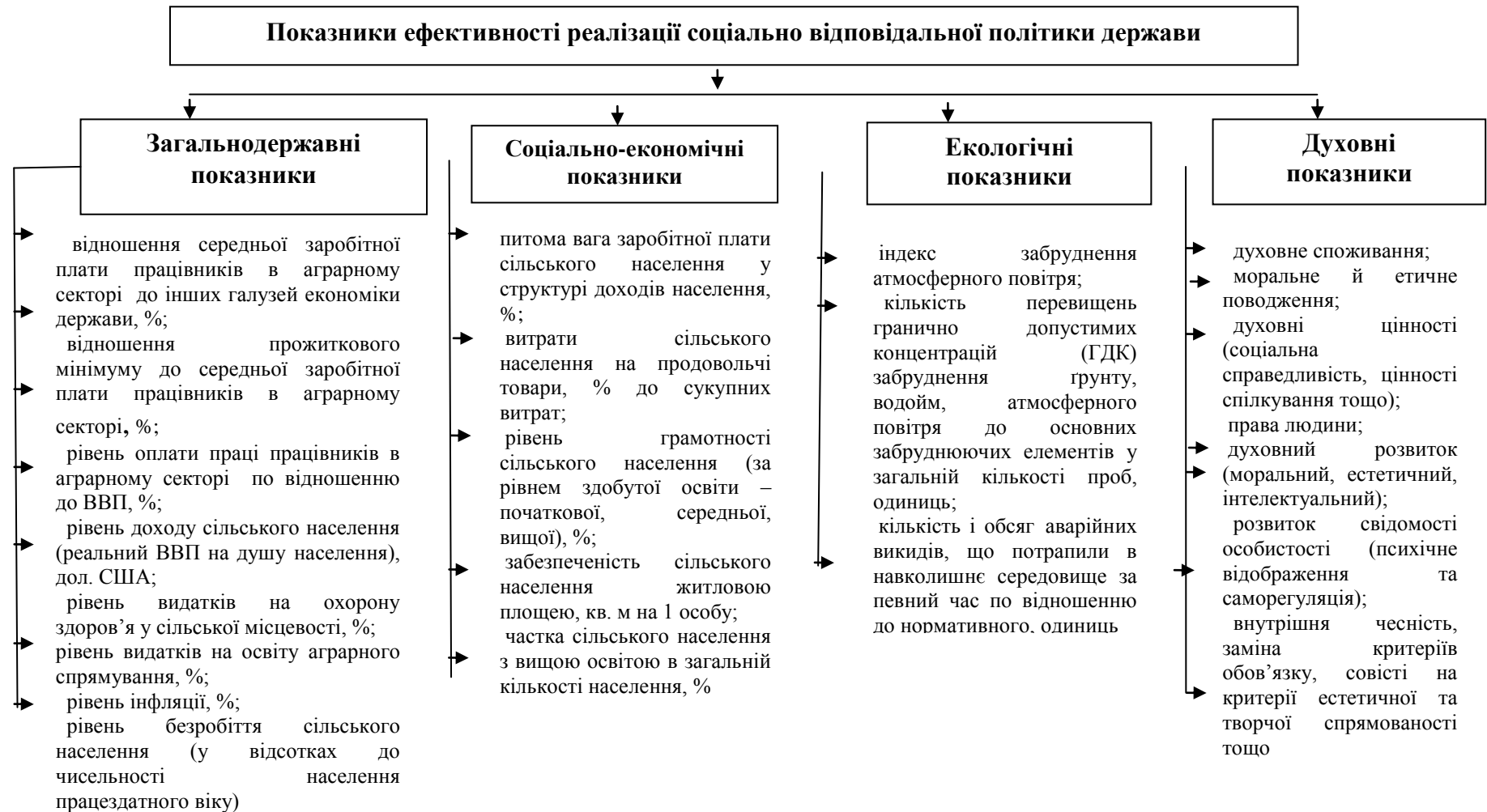

Рисунок 2.7 – Показники ефективності реалізації соціально відповідальної політики держави

Джерело: сформовано автором

Загальнодержавні та демографічні показники зосереджені на державному та регіональному рівнях, а соціально-економічні та екологічні показники окрім наведених рівнів враховують місцевий рівень.

Для оцінювання рівня локальної соціальної відповідальності необхідно визначитися, на якому рівні і якими нормативно-правовими документами потрібно керуватися. Якщо підприємство планує вийти на міжнародні ринки або займається зовнішньоекономічною діяльністю, то при оцінці рівня локальної соціальної відповідальності воно повинно визначати та аналізувати ряд специфічних показників (додаток Н), серед яких: індекс сталого розвитку Доу-Джонса, індекс британської організації «Бізнес у суспільстві», індекс FTSE 100, Індекс FTSE 250, індекс корпоративної відповідальності БІТС, метод Лондонської групи порівняльного аналізу (London Benchmarking Group), індексу соціального розвитку (ICP), метод потрійного підсумку (Triple Bottom Line), метод збалансованої карти оцінки (Balanced Scorecard) тощо.

Варто відмітити позитивну практику щодо методики вимірювання та оцінки національного (регіонального) рівня розвитку соціальної відповідальності в Україні Центром розвитку корпоративної соціальної відповідальності (Центр «Розвиток КСВ»). Центр є провідною експертною організацією з КСВ в Україні, національним партнером CSREurope (Бельгія) та WBCSD (Швейцарія) та об'єднує 37 компаній України. Спеціалісти Центру надають консультації з питань розроблення стратегії, програм та комунікацій із локальної соціальної відповідальності, проводять моніторинг та оцінку ефективності проектів, підготовки й верифікації нефінансової звітності [393].

Для формування євроінтеграційних реформ в Україні створено Дорадчу групу з питань сталого розвитку. Дорадча група з питань сталого розвитку – це команда експертів галузей економіки України, що функціонує задля свідомої побудови всіх євроінтеграційних реформ, від планування до моніторингу й оцінювання. Вона створена з урахуванням критеріїв,

застосованих при формуванні Дорадчої групи європейської сторони EU Civil Society Advisory Group on the EU-Ukraine trade agreement на засадах соціальної відповідальності. На сьогоднішній день до її складу входить 29 організацій [35].

В аграрному секторі економіки України немає єдиного підходу щодо оцінки рівня соціальної відповідальності, що можна пояснити низьким рівнем обізнаності стосовно соціальної відповідальності та зацікавленості в її реалізації. Тому обов'язковою умовою механізму формування соціальної відповідальності на глобальному рівні є активна позиція щодо соціальної політики та діяльності держави (табл. 2.3).

На основі стратегічного аналізу поєднуються економічні, екологічні, соціальні та духовні чинники, і в підсумку досягається збалансованість сучасного розвитку економіки. Нами виділено чотири етапи системи оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору. Зазначені етапи є взаємоузгодженими і взаємопроникливими, адже при не дотриманні попереднього етапу можливий дисбаланс всієї системи оцінки.

Перший етап включає аналіз глобальних показників соціальної відповідальності (управління і політика, громадянське суспільство, навколишнє середовище, залучення зацікавлених сторін і комунікація тощо). На другому етапі здійснюється аналіз рівнів розвитку соціальної відповідальності, враховуючи систему оцінки, суб'єктів та об'єкти дослідження. Третій етап включає інституційно-інституціональний аналіз соціальної відповідальності на основі нормативно-правового забезпечення. Четвертий – заключний етап, характеризується структурно-компонентними елементами, які містять рівні (глобальний, національний, локальний, особистісний), напрями (природно-кліматичні, нормативно-правові, економічні, екологічні, соціальні, кадрові, організаційні, технологічні) та елементи соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (правова та неправова).

Таблиця 2.3 Логічна послідовність системи оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

<u>I етап. Оцінка показників соціальної відповідальності</u>		
Глобальний	Національний	Рівень суб'єктів господарювання
<u>II Етап. Аналіз рівня розвитку соціальної відповідальності</u>		
Система оцінки	Суб'єкти	Об'єкти
1.1 Соціалізація економіки	- органи державної влади; - громадські організації; - профспілкові організації	- суспільство; - аграрний бізнес; - екологія; - економіка
1.2. Науково-освітня складова	- дослідницькі інститути; - ЗВО	- наукові кадри із соціальним баченням; - нова парадигма мислення освіти на основі СВ, ЛСВ
1.3 Соціальна спрямованість бізнесу	- працівники; - акціонери (інвестори); - конкуренти; - постачальники (партнери)	- соціальні інвестиції; - нові технології; - екологізація виробництва; - інноваційні рішення керівництва щодо ЛСВ
1.4 Індивідуальна соціальна відповідальність	- споживачі; - агенти соціальних змін; - соціальні активісти	- соціально відповідальна поведінка особистості (морально-етична, духовні цінності, екологічна тощо)
<u>III Етап. Інституційно-інституціональний аналіз (правова складова) соціальної відповідальності</u>		
Інститути	Інституції	Суб'єкти регулювання
<u>IV Етап. Структурно-компонентний аналіз розвитку соціальної відповідальності</u>		
Рівні	Напрями СВ	Елементи
- глобальний; - національний; - рівень суб'єктів господарювання; - особистісний рівень	- природнокліматичні; - нормативно-правові; - економічні; - організаційні; - кадрові; - технологічні; - екологічні; - соціальні; - інфраструктурні; - інституціональні	- правова відповідальність (юридична, економічна, екологічна, етична); - неправова відповідальність (моральна, політична, релігійна, корпоративна)

Джерело: авторська розробка

Для ґрунтовної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства аналіз проводити на 3-х рівнях: глобальному, національному, локальному, враховуючи зовнішні (СВБ) та внутрішні (КСВ) фактори (рис. 2.8).

Рисунок 2.8 – Схема оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства

Джерело: авторська розробка

Кожне аграрне підприємство може обирати для себе власні критерії та показники оцінки локальної соціальної відповідальності як на глобальному (Індекс сталого розвитку Доу Джонса, індекс британської організації «Бізнес у суспільстві» тощо), так і на національному (Індекс Прозорості та Підзвітності, рейтинг найбільш соціально відповідальних підприємств тощо).

Проте, якщо підприємство не в змозі активно впроваджувати ЛСВ на глобальному та національному рівнях, воно має можливість бути активним учасником на локальному рівні й здійснювати оцінку лише на цьому рівні (СВБ, КСВ).

Єдиних критеріїв щодо оцінки рівня локальної соціальної відповідальності в Україні не існує, хоча існують різні класифікації й методики.

Адже на практиці це зробити досить важко, зважаючи на різноплановість економіки, сферу господарювання бізнесу, зовнішніх та внутрішніх користувачів (стейкхолдерів), напрямів діяльності та рівня її формування.

Варто зауважити, що методологічні питання щодо оцінки рівня локальної соціальної відповідальності досліджують багато науковців. На думку Г.Тульчинського, ефективність локальної соціальної відповідальності (СВБ, КСВ) необхідно розглядати з внутрішніх та зовнішніх аспектів, які включають: ефективність КСВ перед споживачами, перед працівниками, добросовісна ділова практика, відносини з громадкістю тощо. Кожен із зазначених елементів включає групу показників, які оцінюються за бальною шкалою. В основу методики покладено показники, які характерні для будь-якого бізнесу і тому можуть використовуватися незалежно від сфери діяльності, розмірів, форми власності [370].

Н. Кричевський та С. Гончаров оцінку локальної соціальної відповідальності підприємств проводять за допомогою таких основних показників, як соціальна відповідальність перед працівниками, соціальна відповідальність перед навколишнім природним середовищем та показники екологічної соціальної відповідальності [136].

Слід відмітити методикау якісного індексу питомих соціальних інвестицій підприємства [81]. Методика включає 13 показників, які сформовані у три групи: інституційне оформлення стратегії локальної соціальної відповідальності (документальне підтвердження стратегії, відділ стратегічного розвитку на підприємстві тощо); система обліку соціальних заходів (формування нефінансової звітності відповідно до міжнародних стандартів); комплексність здійснюваних соціальних заходів (акцентується увага на розвиткові персоналу, споживачеві, природоохоронній діяльності, ресурсозбереженні тощо) (Додаток П).

Зазначену методику доцільно використовувати підприємствам, для яких важлива оцінка локальної соціальної відповідальності з кількісної і якісної сторони та які мають однаковий набір ознак.

У роботі С. В. Івченко обґрунтовано методичні підходи до оцінки рівня локальної соціальної відповідальності підприємства на основі інтегрального показника та побудови «пелюсткової» діаграми з урахуванням бальної оцінки часткових критеріїв [99]:

$$I = \frac{K_{b1} K_{b2} K_{b3} + \dots + k_{bi}}{i}, \quad (2.1)$$

де K_{bi} – бальна оцінка i -го часткового показника;

i – кількість часткових показників.

Значення інтегрального показника рівня локальної соціальної відповідальності підприємства може коливатися в межах від 0 до 1 (значення еталонного підприємства). Варто зауважити, що бальна оцінка виставляється суб'єктивно, тому і значення інтегрального показника можна оцінити по різному. На нашу думку, запропонована методика може бути використана для рейтингової оцінки соціально відповідальних підприємств в Україні.

Заслуговує на увагу розроблена Т. Хлевицькою методика щодо оцінки ефективності локальної соціальної відповідальності підприємств на інтегративній платформі. Запропонована методика ґрунтується на розумінні причинно-наслідкових зв'язків між здійсненням соціальних та

або екологічних інвестицій та економічними результатами локальної соціальної відповідальності. Вона передбачає розрахунок таких трьох проміжних інтегральних показників: економічна ефективність діяльності у сфері локальної соціальної відповідальності, екологічна ефективність та соціальна ефективність. На основі цих показників розраховується узагальнюючий інтегральний показник ефективності локальної соціальної відповідальності діяльності [391]:

$$I_{KCBj} = \frac{I_{eej}K_{eej} + I_{cej}K_{cej} + I_{ekoej}K_{ekoej}}{K_{eej} + K_{cej} + K_{ekoej}}, \quad (2.2)$$

де I_{KCBj} – інтегральний показник ефективності діяльності у сфері локальної СВ окремого підприємства;

I_{eej} , I_{cej} , I_{ekoej} – інтегральний показник, що характеризує економічну, соціальну і екологічну ефективність діяльності в сфері локальної СВ в окремому підприємстві;

K_{eej} , K_{cej} , K_{ekoej} – важливість забезпечення економічної, соціальної та екологічної ефективності діяльності у сфері локальної СВ в окремому підприємстві.

Даний підхід заслуговує на увагу, проте не зрозуміло, яким чином буде розраховуватися знаменник даної формули, а саме – важливість економічної, соціальної та екологічної ефективності діяльності у сфері КСВ.

Для того, щоб на рівні підприємства оцінити рівень локальної соціальної відповідальності, варто скористатися моделлю оцінки ефективності соціальних інвестицій та корпоративної соціальної відповідальності, яка розроблена Інститутом економіки міста [392]:

$$KI_i = \frac{Ti + CEi + Sei}{TOCi}, \quad (2.3)$$

де KI_i - комплексний індекс і-тої компанії ($i = 1, 2, \dots, n$);

Ti – сплачені податки, тис. грн;

CEi – інвестиції в основний капітал, тис. грн;

SEi – соціальні видатки, тис. грн;

$ТОС_i$ – поточні витрати виробничого призначення, тис. грн.

Окрім комплексного індексу компанії в даній моделі запропоновано розрахувати індикатор перспективного розвитку IP_i та індикатор соціальних видатків ICB_i .

$$IP_i = \frac{CE_i + Sei}{NE_i}, \quad (2.4)$$

де IP_i – індикатор перспективного розвитку, тис. грн;

NE_i – чистий прибуток підприємства, тис. грн.

$$ICB_i = \frac{Sei}{NE_i}, \quad (2.5)$$

де ICB_i – індикатор соціальних видатків підприємства, тис. грн.

Вищенаведені індикатори дають змогу оцінити в динаміці рівень локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства, співставити фінансовий результат з витратами на соціальні цілі.

На думку О. Березіної, для порівняння неспівставних часткових показників та визначення рейтингу локальної соціальної відповідальності підприємства варто використовувати кількісну оцінку локальної соціальної відповідальності. Автор зосереджує увагу на тому, що рейтинг оцінки рівня локальної соціальної відповідальності необхідно проводити послідовно, використовуючи 24 показники соціально-трудового характеру, кожен з яких входить до однієї з шести груп за різними напрямками діяльності:

1) загальні показники – індекс соціальної відповідальності, індекс перспективного розвитку, співвідношення соціальних інвестицій та прибутку, частка соціальних інвестицій у сумарному обсязі продажу;

2) показники зайнятості – частка звільнених протягом досліджуваного періоду з ініціативи роботодавця в загальній чисельності працівників, коефіцієнт плинності кадрів;

3) показники оплати праці – співвідношення середнього розміру заробітної плати працівників підприємства з середнім по галузі, частка

витрат на оплату праці у собівартості продукції, премій заохочувальних та інших виплат у розрахунку на одного працівника;

4) показники охорони праці – коефіцієнт виробничого травматизму, витрати на покращення умов праці в розрахунку на одного працівника підприємства;

5) показники навчання та охорони здоров'я працівників – витрати підприємства на охорону здоров'я працівників у розрахунку на працівника, частка працівників, що проходять щорічний медичний огляд за рахунок підприємства в загальній чисельності працівників;

6) складання рейтингу за наведеними напрямками і визначення інтегрованого показника [23].

На нашу думку, варто виокремити запропоновану методику визначення локальної соціальної відповідальності науковцями Н. Ушаковою, Н. Супрун, А. Данилюк, яка включає в себе розробку алгоритму аналізу впливу заходів локальної соціальної відповідальності на ефективність фінансово-господарської діяльності бізнесу (додаток Р).

Застосування методики скероване на досягнення таких цілей: розробка інструментарію оцінки ефективності як загальних програм соціальної відповідальності, так і окремих видів соціальних інвестицій; створення механізмів мотивації бізнесу до поширення соціально відповідальних ініціатив; розробка рекомендацій щодо переходу від суто витратних форм локальної соціальної відповідальності до оптимізації політики соціального інвестування та локальної соціальної відповідальності, що повинна стати основою формування конкурентних переваг підприємства [378].

В Україні на сьогодні не визначено на законодавчому рівні, які саме критерії та показники необхідні для оцінки рівня локальної соціальної відповідальності. Підприємства самостійно обирають різні методології визначення локальної соціальної відповідальності.

У 2011-2012 рр. Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» почав визначати Індекс Прозорості та Підзвітності

державних компаній України, який ґрунтується на методології компанії Beyond Business (Ізраїль), щодо впровадження технологій КСВ та інформування стейкхолдерів компанії про політику і практики у сфері КСВ. Тобто, будь-який Інтернет-користувач може переконатися у результатах оцінки даної методики за допомогою веб-сайтів досліджених підприємств. Дослідження проводять за такими напрямками: нефінансова звітність, висвітлення інформації за основними сферами соціальної відповідальності, зручність користування сайтом та доступність[393].

Також Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» щорічно проводить всеукраїнський конкурс бізнес-кейсів з локальної соціальної відповідальності, завдання якого полягає у тому, щоб переконати бізнес, що престижно бути соціально відповідальним. Мета цього конкурсу полягає у відборі та створенні бази даних кращих практик компаній з соціальної відповідальності, залученні академічної спільноти до співпраці з приватним сектором у питаннях розробки концепції соціальної відповідальності, просуванні іміджу українських компаній та їхніх соціальних проєктів в Україні й за кордоном, отримання консультацій експертів відносно ефективності дій підприємств в сфері соціальної відповідальності [393].

Отже, дослідженням встановлено, що для оцінки рівня локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору необхідно розробити систему показників, за якими буде здійснюватися моніторинг і контроль локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання. Доречно наголосити, що для розвитку локальної соціальної відповідальності у процесі функціонування аграрні підприємства повинні постійно проводити моніторинг, базуючись на процесі вимірювання, адже сам процес є важливішим, ніж оцінка. Оцінка відбувається завжди після процесу, а вимірювання – до процесу, тому спочатку необхідно сформулювати ціль для реалізації задуму, а вже потім проводити оцінювання (рис. 2.9).

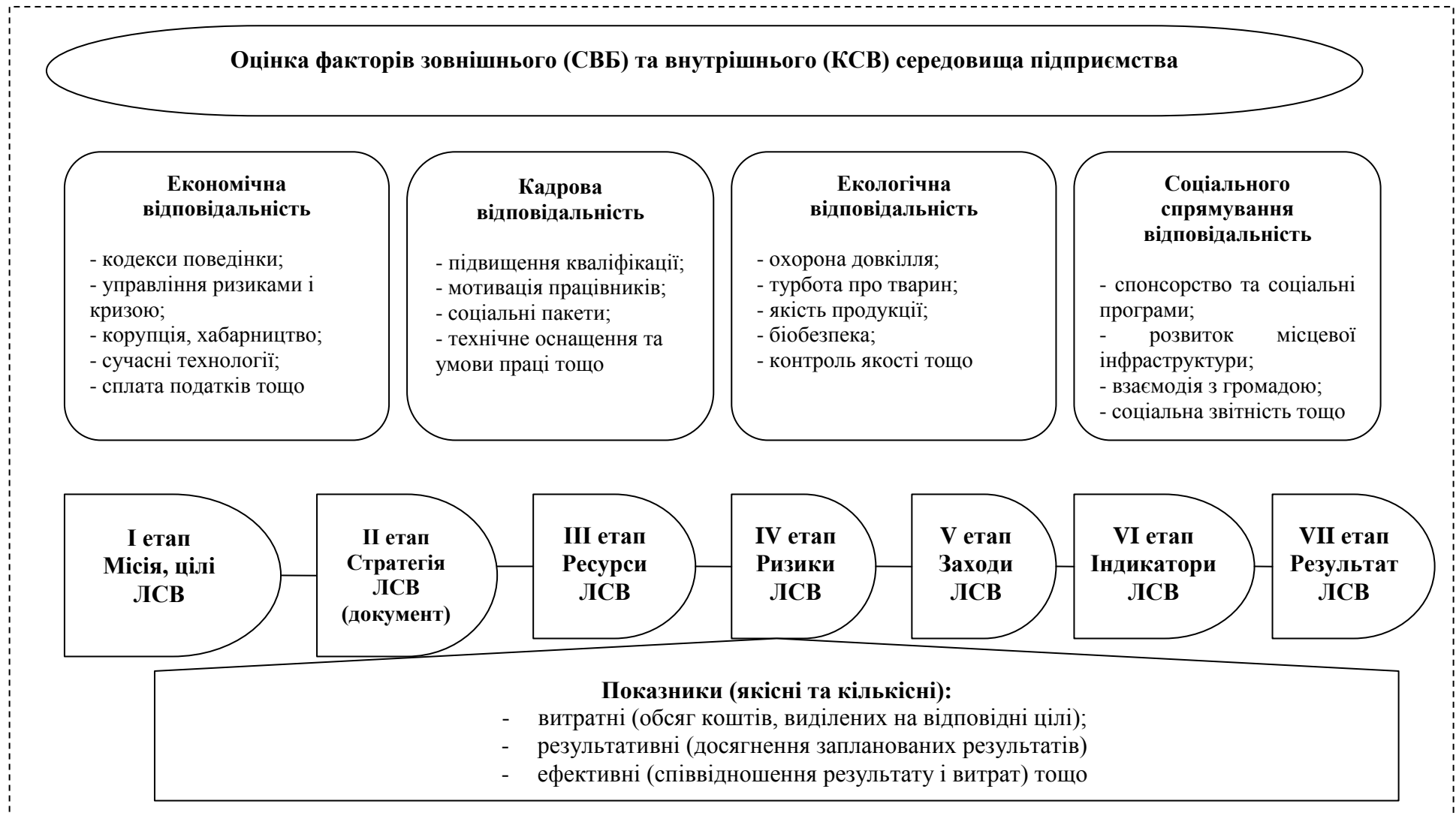

Рисунок 2.9 – Схема оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств

Джерело: авторська розробка

Оцінку рівня локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства вважаємо за необхідне проводити за такими її складовими: економічна, кадрова, екологічна та соціальна кожна з яких має свої показники та критерії оцінки. У результаті проведення моніторингу аграрні підприємства повинні співставляти та порівнювати показники оцінки рівня локальної соціальної відповідальності у динаміці, чи досягнуто запланованих результатів і який ефект отримано від запровадження та реалізації соціальних проектів.

Враховуючи зовнішні (відповідальність перед органами державної влади, громадськими організаціями, споживачами, постачальниками (партнерами), інвесторами) та внутрішні фактори впливу (відповідальність перед працівниками, акціонерами) оцінку необхідно проводити за чотирма складовими соціальної відповідальності, які характеризують різні сторони діяльності підприємства: економічна відповідальність, кадрова відповідальність, екологічна відповідальність та відповідальність соціального спрямування. Кожен із наведених напрямів має свої показники щодо оцінки рівня ЛСВ відповідного напрямку.

Основною ідеєю зазначеного методичного підходу є те, що місія та цілі локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства повинні простежуватися на кожному етапі процесу, бути включені до стратегії підприємства, повинен здійснюватися моніторинг, і в підсумку отримувати очікуваний результат від дотримання локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства.

Для узагальнення та співставлення результатів оцінки нами запропоновано визначати локальну соціальну відповідальність аграрних підприємств на основі інтегральної оцінки (формула 2.6):

$$ЛСВ = \sum_{j=1}^n ЛСВ_j k_j^n, \quad (2.6)$$

при цьому задовольняється вимога $\sum_{j=1}^n ЛСВ_j = 1, C_j > 0,$

де $ЛСВ_j$ – інтегральний показник складових локальної соціальної відповідальності j -го аграрного підприємства, k_j – коефіцієнт ваги кожної складової ЛСВ, n – кількість складових.

Інтегральний показник ЛСВ j -го аграрного підприємства вимірюється за певною групою показників:

$$ЛСВ_j = \sum_{i=1}^N ЧП_i k_i, \quad (2.7)$$

де $ЧП_i$ – частковий показник i - складової ЛСВ j -го аграрного підприємства, i – кількість показників ЛСВ, k_i – вага i -го часткового показника ЛСВ (додаток С, довідка від 06.04.2017 р. № 116).

Визначення інтегральних показників складових локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства проводили на основі системи показників та методу експертних оцінок, яким визначається вагомість кожного показника. Експертами доцільно залучати керівників і головних бухгалтерів аграрних підприємств, докторів та кандидатів економічних наук в аграрній сфері (в кількості не менше 200 осіб).

Для визначення вагомості складових локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств використовується десятибальна шкала.

У процесі дослідження нами (із залученням експертів) визначено коефіцієнти вагомості запропонованих показників, за складовими: економічна відповідальність, кадрова, екологічна, відповідальність соціального спрямування (додаток Т). Так, відповідно до даних додатку Е, на перших місцях знаходиться кадрова відповідальність підприємств (0,28) та економічна відповідальність (0,28), на другому – екологічна відповідальність підприємств (0,24), на третьому – відповідальність соціального спрямування (0,20) (довідка від 22.11.2018 р. №432/02/06.03-27/18).

У результаті дослідження виявлено проблему щодо наявності статистичного матеріалу для визначення запропонованого інтегрального показника ЛСВ, що пояснюється обмеженням доступу до даних та відсутністю офіційної статистики щодо більшості показників аграрних підприємств. Тому, на нашу думку, застосування запропонованого інтегрального показника ЛСВ більшою мірою можливе для ґрунтовної внутрішньої оцінки керівництвом (внутрішніми структурними підрозділами), тобто для використання внутрішніми стейкхолдерами, які мають доступ до відповідної інформації. Для зовнішньої оцінки рівня ЛСВ з метою використання зовнішніми стейкхолдерами пропонується застосовувати розроблений інтегральний показник на основі бальної оцінки (формула 2.8).

$$ЛСВ_{\text{бальнооцінка}} = \sum B_{\text{рівень}} \cdot x(n/B) \cdot K_{\text{корегуючий}} \quad (2.8)$$

де $ЛСВ_{\text{бальнооцінка}}$ – загальний бал локальної соціальної відповідальності;
 $B_{\text{рівень}}$ – рівень ЛСВ; n – кількість досліджуваних підприємств; B – бальна оцінка підприємств; $K_{\text{корегуючий}}$ – корегуючий коефіцієнт (частка відрахувань на соціальні цілі від чистого прибутку).

На основі диференціації ЛСВ на рівні (базовому, достатньому, високому) пропонується застосовувати 10-бальну шкалу (табл. 2.4).

Таблиця 2.4 Бальна оцінка рівнів локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства

Напрями локальної соціальної відповідальності за відповідними рівнями	Бали
Високий рівень	
<ul style="list-style-type: none"> - розроблення КСВ стратегії на підприємстві та нефінансове звітування; - взаємодія з громадою та участь у розбудові сільської інфраструктури; - екологічне спрямування (ресурсозберігаючі технології, «Зелений офіс»); - благодійництво; - є договори соціального та державно-приватного партнерства; - є відповідні сертифікати якості продукції; - підтримка здорового способу життя населення; - є відповідні нагороди районного та обласного значення; - соціальне підприємництво (різні форми прояву) тощо - соціальне інвестування тощо 	7-10

Продовження таблиці 2.4

Достатній рівень	
<ul style="list-style-type: none"> - підвищення кваліфікації працівників; - застосування новітніх технологій (подяки); - надання соціальних пакетів; - розроблені соціальні програми для працівників (медичне страхування, путівки в санаторії та оздоровчі дитячі табори); - матеріальне та моральне стимулювання працівників (соціальні пільги, нематеріальні програми винагород); - підготовка спеціалістів підприємства у ЗВО України; - зменшення викидів у навколишнє середовище; - використання екологічно-безпечних гербіцидів і отрутохімікатів; - дотримання умов годівлі тварин (кормосуміші лише натуральні, збалансовані); - виробництво якісної продукції тощо 	4-6
Базовий рівень:	
<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - вчасна виплата заробітної плати; - реалізація заходів щодо покращення умов та безпеки праці; - атестація робочих місць; - можливість для працівників отримати продукцію підприємства за собівартістю; - реалізація продукції школам (дитячим садкам) за собівартістю; - використання сучасних агротехнологій; - використання відходів як органіки на полях; - взаємовідносини із постачальниками та партнерами (прозорість, етичне ставлення) тощо 	0-3

Джерело: розроблено автором

В основу визначення корегуючого коефіцієнта нами закладено питому вагу відрахувань на соціальні цілі в обсязі чистого прибутку підприємства (табл. 2.5).

Таблиця 2.5 Значення корегуючого коефіцієнта при визначенні локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства

Частка відрахувань на соціальні заходи в обсязі чистого прибутку аграрного підприємства, %	$K_{\text{корегуючий}}$ – корегуючий коефіцієнт
$10 \geq$	1
7-9	0,90
5-8	0,80
2-4	0,70
0-1	0,60

Джерело: розроблено автором

Чим більша сума відрахувань, тим вищим є корегуючий коефіцієнт.

Отже, для визначення локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств ми дотримуємося структурованого комплексного підходу відносно її складових. На основі системного підходу до оцінки економічної, кадрової, екологічної та відповідальності соціального спрямування запропоновано найсуттєвіші показники, які дають змогу оцінити мінімально необхідний і кількісно вимірний набір даних. Інтегральну формулу для визначення локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств представлено як окремо за складовими, так і за господарською діяльністю в цілому. Запропонована інтегральна формула може застосовуватися для оцінювання рівня локальної соціальної відповідальності внутрішніми користувачами (керівництвом, підлеглими) за умови наявності та моніторингу відповідної інформації.

Для зовнішніх користувачів, зважаючи на складність проведення оцінки інтегральної локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств, рекомендовано проводити її за більш спрощеною бальною шкалою з урахуванням рівнів локальної соціальної відповідальності, корегуючого коефіцієнта (питома вага витрат на соціальні заходи в обсязі чистого прибутку підприємства) та з урахуванням специфіки аграрних підприємств.

Зважаючи на вищевикладене, отримані дані локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств необхідно сформулювати у наглядні структури на основі кластерного аналізу. Поняття кластерного аналізу походить від англійського слова «cluster», що означає гроно, скупчення, група. Розподіл об'єктів по кластерам здійснюється при одночасному формуванні кластерів [15]:

Нами досліджено мережу Кохонена, на основі якої відбувається кластеризація об'єктів, які описуються кількісними характеристиками. Описує кластеризацію М. Купріянов як наявність безлічі об'єктів $I = \{ i_1, i_2, \dots, i_n \}$, кожен з яких характеризується вектором x_j , $j = 1, 2, \dots, n$ атрибутів

(параметрів): $x_j = \{ x_{j1}, x_{j2}, \dots, x_{jm} \}$. Потрібно побудувати безліч кластерів C і відображення F безлічі I на безліч C , тобто $F: I \rightarrow C$. Задача кластеризації полягає в побудові множини I :

$$C = \{ c_1, c_2, \dots, c_k, \dots, c_g \}, \quad (2.9)$$

де c_k – кластер, що містить «схожі» об'єкти з безлічі I (формула 2.10):

$$c_k = \{ i_j, i_p \mid i_j \in I, i_p \in I \text{ і } d(i_j, i_p) < \sigma \}, \quad (2.10)$$

де σ – величина, що визначає міру близькості для включення об'єктів в один кластер, $d(i_j, i_p)$ – міра близькості між об'єктами, котра має назву відстань.

Якщо відстань $d(i_j, i_p)$ менше деякого значення σ , то об'єкти вважаються близькими і розміщуються в одному кластері. В протилежному випадку вважається, що об'єкти відмінні один від одного і їх поміщають у різні кластери.

Кластеризація базується на використанні відстані між векторами [15]. Невід'ємне число $d(x, y)$ називається відстанню (метрикою) між векторами x і y , якщо виконуються такі умови:

1. $d(x, y) \geq 0$ для всіх x і y ;
2. $d(x, y) = 0$, тоді і тільки тоді, коли $x = y$;
3. $d(x, y) = d(y, x)$;
4. $d(x, y) \leq d(x, k) + d(k, y)$ – нерівність трикутника.

У мережах Кохонена зазвичай застосовується евклідова відстань (формула 2.11):

$$d_E(x, y) = \sqrt{\sum_{i=1}^m (x_i - y_i)^2} = \|x - y\| \quad (2.11)$$

Евклідова відстань між векторами x і y являє собою евклідову норму різниці векторів, або довжину відрізка, що з'єднує точки x і y .

Мережа Кохонена (рис. 2.10) – це одношарова мережа, побудована з нейронів типу WTA (Winner Takes All – переможець отримує все).

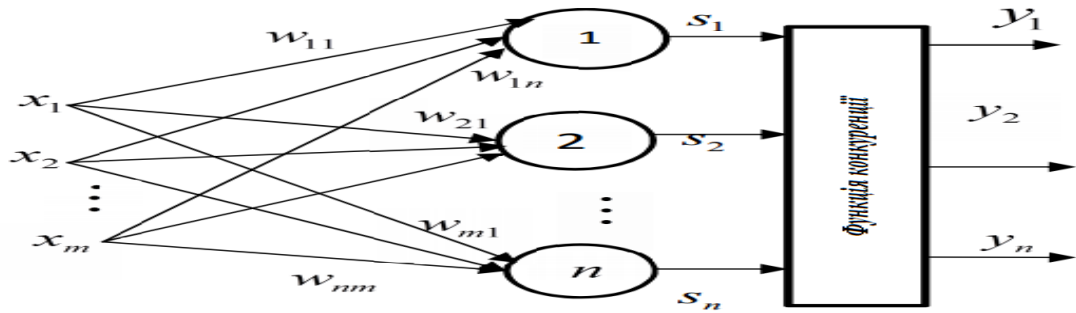

Рисунок 2.10 – Структура мережі Кохонена

Джерело: побудовано автором на основі даних [15]

Кожен нейрон мережі з'єднаний з усіма компонентами m -мірного вхідного вектора $x_i = (x_{i1}, x_{i2}, \dots, x_{im})$. Вхідний вектор – це опис одного з об'єктів, що підлягають кластеризації. Кількість нейронів співпадає з кількістю кластерів, які повинні виділити мережу.

В якості нейронів мережі Кохонена використовуються лінійні зважені суматори:

$$s_j = b_j + \sum_{i=1}^m w_{ij} x_i, \quad (2.12)$$

де j – номер нейрона, i – номер входу, s_j – вихід адаптивного суматора, w_{ij} – вага i -го входу j -го нейрона, b_j – поріг.

Кожен j -й нейрон описується вектором ваги $w_j = (w_{1j}, w_{2j}, \dots, w_{mj})$, де m – число компонентів вхідних векторів. З виходів адаптивних суматорів сигнал надходить до функції конкуренції, що працює за правилом «переможець отримує все».

Для вивчення мережі застосовуються механізми конкуренції. При подачі на вхід мережі вектора x перемагає той нейрон, вектор якого в найменшій мірі відрізняється від вхідного вектора. Для нейрона-переможця виконується співвідношення:

$$d(x, w_j) = \min d(x, w_i), \quad (2.13)$$

де n – кількість нейронів, j – номер нейрона-переможця, $d(x, w)$ – відстань між векторами x і w .

У мережі Кохонена вхідні значення бажано нормувати. Для цього слід скористатися однією з наступних формул:

$$x_{hi} = \frac{x_i}{\sqrt{\sum_{i=1}^m x_i^2}}, \quad x_{hi} = \frac{x_i}{|x_i|}, \quad (2.14)$$

де x_{hi} – нормований компонент вхідного вектора.

Процес вивчення мережі Кохонена складається з циклічного повторення ряду кроків:

1. Подача вихідних даних на входи. Звичайно це випадкова вибірка одного з вхідних векторів.
2. Перебування виходу кожного нейрона.
3. Визначення «виграшного» нейрону (вага якого найменшою мірою відрізняється від відповідних компонент вхідного вектора), або нейрона-переможця.
4. Коригування «виграшного» нейрону за правилом Кохонена (формула 2.15):

$$w_i^{(k+1)} = w_i^{(k)} + \eta_i^{(k)} [x - w_i^{(k)}], \quad (2.15)$$

де x – вхідний вектор, k – номер циклу навчання, $\eta_i^{(k)}$ – коефіцієнт швидкості навчання i -го нейрону в k -му циклі навчання.

При вивченні мережі Кохонена виникає проблема так званих «мертвих» нейронів. Одне з обмежень будь-якого конкуруючого шару полягає в тому, що деякі нейрони виявляються неактивними. Це проявляється в тому, що нейрони, які мають початкові вагові вектори, значно віддалені від векторів входу, ніколи не виграють конкуренції, незалежно від того, як довго продовжується навчання. У результаті виявляється, що такі вектори не використовуються при навчанні, а відповідні нейрони ніколи не виявляються переможцями. Такі «нейрони-невдахи» називають «мертвими» нейронами, оскільки вони не виконують ніякої корисної функції. Таким чином, вхідні дані будуть інтерпретуватися меншим числом нейронів. Тому

необхідно дати шанс перемогти всім нейронам. Для цього алгоритм навчання модифікують таким чином, щоб «мертві» нейрони брали участь в навчанні.

Алгоритм навчання буде модифікований таким чином, щоб нейрон-переможець втратив активність. Одним із прийомів обліку активності нейронів є підрахунок потенціалу p_i кожного нейрона у процесі вивчення.

Спочатку нейронам присвоюється потенціал $p_i(0) = \frac{1}{n}$,

де n – кількість нейронів (кластерів). У k -му циклі вивчення потенціал встановлюється за правилами:

$$p_i(k) = \begin{cases} p_i(k-1) + \frac{1}{n}, & i \neq j \\ p_i(k-1) - p_{min}, & i = j \end{cases}, \quad (2.16)$$

де j – номер нейрона-переможця.

Якщо значення потенціалу $p_i(k)$ падає нижче рівня p_{min} , то нейрон виключається із розгляду – «відпочиває». При $p_{min} = 0$ нейрони не виключаються з боротьби. При $p_{min} = 1$ нейрони перемагають по черзі, оскільки у кожному циклі навчання тільки один з них готовий до боротьби. На практиці хороший результат отримують при $p_{min} \approx 0.75$ [15].

Зазвичай нейрони розташовуються у вузлах двовимірної сітки з прямокутними або шестикутними осередками (рис. 2.11). Нейрони-сусіди визначаються відстанню між нейронами на карті. Шестикутні осередки більш коректно відображають декартову відстань між об'єктами на карті, оскільки для цих осередків відстань між центрами суміжних осередків однакові [88].

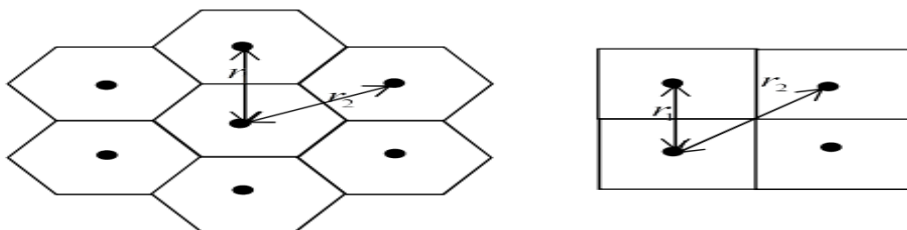

Рисунок 2.11 – Шестикутні і прямокутні осередки з нейронами

Джерело: побудовано автором на основі даних [15, 302]

Кожному осередку відповідає нейрон мережі Кохонена. Тобто в карті Кохонена число нейронів дорівнює числу осередків карти і більше числа нейронів мережі Кохонена, рівного числу кластерів. Число осередків карти залежить від необхідної детальності зображення і підбирається експериментально. Для кожного осередку обчислюється одна із статистичних характеристик обраного компонента вхідних векторів, що потрапили в клітинку. Залежно від величини цієї характеристики осередок забарвлюється в певний колір.

Кarti Кохонена дозволяють по забарвленню осередків висувати гіпотези про наявність кластерної структури в числі кластерів, залежностях між значеннями окремих змінних. Висунуті гіпотези повинні перевірятися і підтверджуватися іншими способами [116].

Таким чином, методологічно оцінка рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинна проводитися на: мега-, макро- та мезорівнях. Оскільки, на сьогоднішній день, для визначення оцінки рівня соціальної відповідальності в Україні не сформовано єдиного методологічного підходу (критерії, показники), ні на рівні держави, ні на рівні підприємств, нами запропоновано на рівні держави оцінку рівня соціальної відповідальності проводити, ґрунтуючись на критеріях оцінки соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору на глобальному та національному рівнях, а на рівні аграрного підприємства використовувати інтегральний показник оцінки локальної соціальної відповідальності, який включає в себе економічну, кадрову, екологічну та відповідальність соціального спрямування (для внутрішньої оцінки) та спрощену оцінку локальної відповідальності за бальною шкалою (для зовнішньої оцінки). Це дасть можливість у підсумку оцінити соціальну відповідальність суб'єктів аграрного сектору економіки враховуючи різні рівні функціонування.

2.3 Стратегічний підхід до формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Особливість функціонування аграрних підприємств України визначається на основі стратегічного планування, яке враховує специфіку ресурсного забезпечення та належних соціальних умов. Стратегія є об'єднуючим елементом цілей аграрного підприємства (потенціалу) та факторів зовнішнього (СВБ) та внутрішнього (КСВ) впливу. Стратегія соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинна враховувати економічний розвиток України через призму соціальних проблем, різноманітних інструментів, за рахунок чого досягається ефективність реалізації стратегії.

Стратегічний підхід формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки є головним напрямом ефективного розвитку всіх рівнів функціонування, адже соціальна відповідальність індивіда є прямо пропорційною соціальній відповідальності держави. Стратегія соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору покликана вивести Україну на найвищі світові рейтинги за економічними та соціальними показниками, адже аграрний сектор є одним із пріоритетних напрямів розвитку держави, який демонструє стабільні фінансові результати, що підтверджується рядом досліджень (табл. 2.6) [42].

Таблиця 2.6 Основні драйвери майбутньої економіки та їх вклад у загальне зростання економіки держави (кількість експертів 25 осіб)

Галузі економіки	Внесок у загальне зростання економіки, %	Внесок у загальне зростання економіки, %	Оцінка внеску в загальне зростання економіки за шкалою Міллера (1-7)	Оцінка внеску в загальне зростання економіки за шкалою Міллера (1-7)	Часовий інтервал зростання галузі економіки, роки
	2020 р.	2030 р.	2020 р.	2030 р.	
Аграрний сектор	19	24	7,0	7,0	2015-2020
Військово-промисловий комплекс	15	17	4,0	6,0	2015-2030

Продовження таблиці 2.6

Інформаційно-комунікаційні технології	9	12	3,7	4,5	2015-2025
Створення нових речовин і матеріалів, нанотехнології	5	8	3,3	4,0	2020-2025
Нова енергетика	5	8	3,3	4,0	2017-2025
Високотехнологічне машино- та приладобудування	5	7	3,0	3,8	2020-2030
Розвиток транзитної інфраструктури	5	7	3,0	3,8	2020-2030
«Науки про життя» (біомедична інженерія, клітинна медицина)	2	7	2,0	3,8	2017-2030
Туризм	2	5	2,0	3,0	2017-2025
Інші галузі (низькотехнологічні, сировинні)	35	5	7	3,8	2015-2030

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [384]

У майбутньому в розрізі галузей економіки України найбільший внесок у загальне зростання економіки як у 2020 р. – 19%, так і 2030 р. – 24% буде здійснювати аграрний сектор. На другому місці військово-промисловий комплекс – 15% у 2020 р. та 17% – 2030 р. Найменший вклад у загальне зростання економіки – від біомедичної інженерії, клітинної медицини – 2% у 2020 р. та 7% – 2030 р. та туризму – 2% у 2020 р. та 5% – 2030 р.

Такі прогнози показників соціально-економічного розвитку можливі лише за рахунок підвищення показників соціально-економічного зростання та зміни бачення суспільства та суб'єктів господарювання щодо ведення бізнесу. Тому, одним із перспективних напрямів побудови ефективної економіки в державі є стратегічний підхід формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (рис. 2.12) (довідка від 04.09.2018 р. №358/02/09).

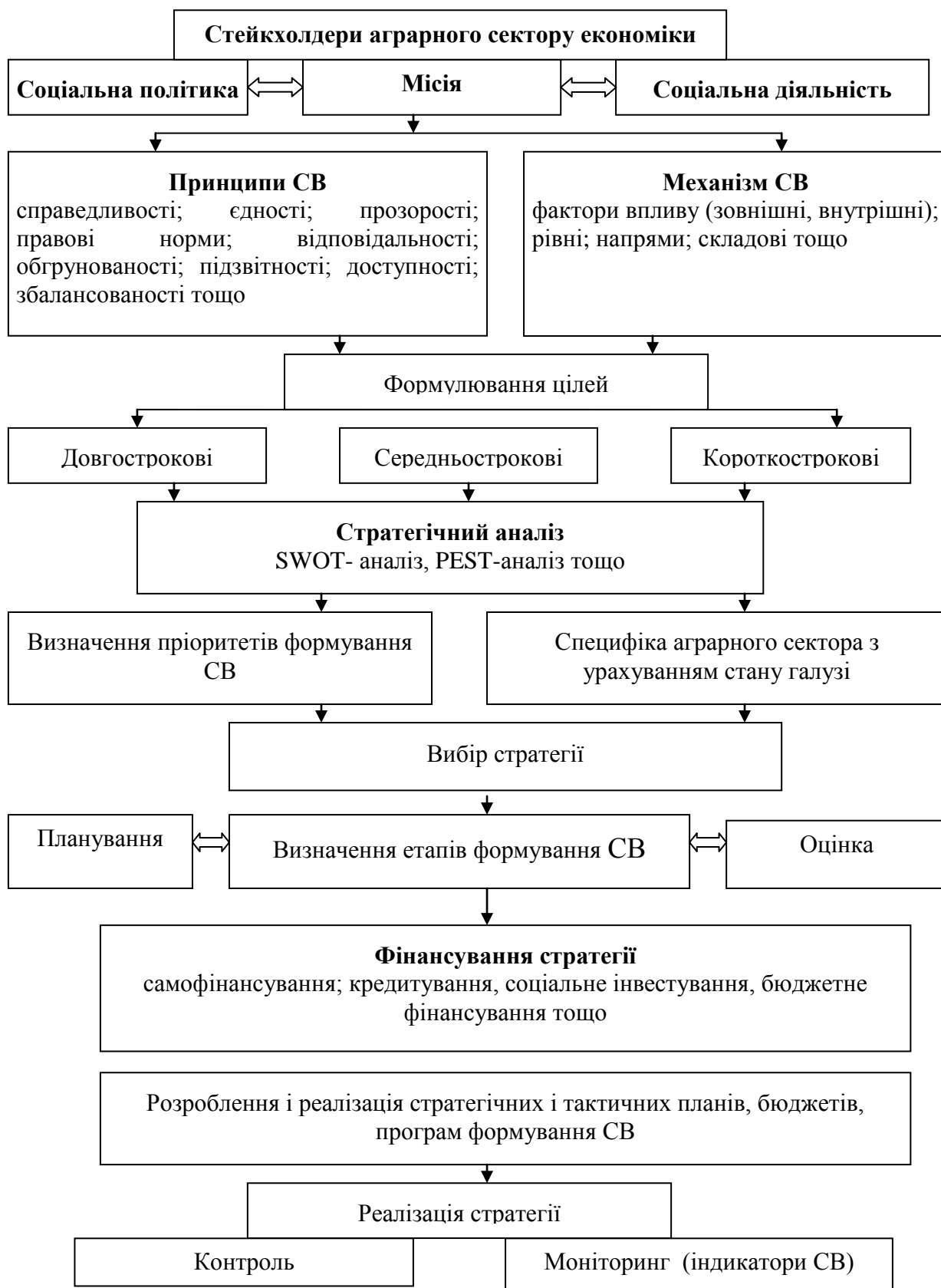

Рисунок 2.12 – Формування стратегії СВ суб'єктів аграрного сектору економіки

Джерело: авторська розробка

Метою стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є ґрунтовний аналіз об'єкта дослідження, формування місії з урахуванням основних стейкхолдерів (бізнес-організацій, органів державної влади, дослідницьких інститутів, профспілкових організацій, споживачів, громадських організацій, працівників та ін.), виявлення особливостей розвитку аграрного сектору (природнокліматичні умови, сезонність) та його можливих і неможливих тенденцій його розвитку. Головним аспектом розробки стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки є аналіз потреб основних стейкхолдерів, тобто стратегія виступає проектом реалізації інтересів зацікавлених сторін. Формування цілей стратегії побудовано на основних принципах та механізмах розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

З огляду на вищевикладене, стратегія соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору трактується нами як сукупність дій на основі розробленого плану заходів, необхідного для досягнення поставлених цілей соціального та економічного спрямування, розроблення позитивних напрямів дій щодо усунення негативних факторів впливу на формування соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки країни.

Залежно від терміну прогнозування стратегії (довгострокова, середньострокова, короткострокова) здійснюється стратегічний аналіз у розрізі соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (SWOT-аналіз, PEST-аналіз). Наступним кроком є вибір оптимальної стратегії та формування етапів щодо її реалізації. Важливим аспектом реалізації стратегії є фінансування, яке здійснюється за рахунок власних, залучених, запозичених чи бюджетних асигнацій. У підсумку, обов'язковою умовою є контроль за дотриманням належного функціонування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки та моніторинг змін показників стратегії й вивчення наслідків її запровадження.

Як зазначалося, стратегічний розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки залежить від рівнів функціонування.

Адже наскільки економічно розвинені та соціально спрямовані, залежить рівень розвитку соціальної відповідальності як у державі, так і в аграрному секторі економіки.

Розвиток соціальної сфери у сільській місцевості з кожним роком ускладнюється, адже низький рівень оплати праці, високий рівень безробіття та занепад інфраструктури, що не сприяє заохоченню населення до проживання у сільській місцевості. Тому при розробленні стратегії на місцевому рівні необхідно враховувати основні економічні та соціальні показники розвитку суспільства. Зважаючи на вищезазначене, нами сформовано систему фінансового забезпечення соціальної сфери сільської місцевості (рис. 2.13).

Рисунок 2.13 – Система фінансового забезпечення соціальної сфери сільської місцевості

Джерело: побудовано та доповнено автором з використанням ідеї [247]

Навантаження фінансового забезпечення соціальної сфери сільської місцевості на державний та місцеві бюджети є досить значним, що призводить до занепаду сільських територій. Тому задля зменшення фінансового навантаження на місцеві та державний бюджет необхідно при формуванні стратегії розвитку соціальної відповідальності в аграрній сфері зосереджуватися на самофінансуванні та саморозвитку.

Як бачимо, основними фінансовими ресурсами соціальної сфери сільської місцевості є бюджетне фінансування та позабюджетне фінансування. Оскільки, держава не в змозі повністю покрити витрати, які необхідні для розвитку сільської місцевості, то необхідно активізувати напрями роботи, що пов'язані із самофінансуванням. Одним із таких напрямів можуть бути гранти, донорство міжнародних організацій та компаній, які інвестують кошти у сільську місцевість, соціальне підприємництво, а також фінансові ресурси, які вкладають аграрні підприємства, дотримуючись принципів соціальної відповідальності.

Світова практика свідчить, що ефективність господарювання підприємств значною мірою залежить від рівня локальної соціальної відповідальності. Хоча запровадження та реалізація соціальних програм на підприємстві на початковому етапі збільшує витрати, проте в майбутньому при стратегічному плануванні витрати компенсуються підвищенням продуктивності праці працівників, зростанням доходу від покращення іміджу та підвищенням інвестиційної привабливості підприємства.

Головним аспектом у підвищенні результативності господарювання підприємства є стратегічне бачення на перспективу. Так, відповідно до міжнародного досвіду від впровадження стратегії локальної соціальної відповідальності на підприємствах заощаджується до 40% витрат на просування товарів чи послуг. Тому реалізація стратегії локальної соціальної відповідальності на підприємстві значно підвищує його рівень рентабельності та конкурентоспроможності (рис. 2.14) (довідка від 13.08.2018 р. №58).

Рисунок 2.14 – Формування стратегії локальної соціальної відповідальності на рівні суб'єктів господарювання в аграрному секторі економіки

Джерело: авторська розробка

Стратегія локальної соціальної відповідальності є документом, в якому відображаються ціль, місія, цінності та стандарти, відповідно до яких функціонує підприємство. Якщо підприємство заявляє про свої соціальні цілі та місію, таким чином воно реалізує основні принципи локальної соціальної відповідальності. Ефективне управління зовнішніми та внутрішніми факторами впливу аграрного підприємства повинно бути скероване на формування стратегії локальної соціальної відповідальності на засадах компетентності економічного, кадрового, екологічного та соціального спрямування. У межах формування та реалізації стратегії ЛСВ аграрне підприємство повинно налагоджувати постійну роботу із зацікавленими особами щодо виявлення основних проблем та потреб, вирішення яких можливо на рівні аграрного підприємства.

Варто зазначити, що формування стратегії ЛСВ на аграрному підприємстві повинне базуватися на загальноприйнятих міжнародних стандартах і методиках оцінки рівня ЛСВ, з урахуванням її складових, рівня розвитку, фінансових аспектів господарювання. Стратегія ЛСВ аграрного підприємства повинна ґрунтуватися на таких засадах: холістичний розвиток економіки, взаємовигідна співпраця, ведення нефінансової звітності та постійний діалог з групами зацікавлених осіб.

Розроблення стратегії розвитку локальної соціальної відповідальності є довготривалим та комплексним процесом. Для того, щоб запровадити стратегію розвитку локальної соціальної відповідальності, необхідно насамперед оцінити рівень розвитку локальної соціальної відповідальності на аграрному підприємстві та за його межами за відповідними напрямками (додаток У).

Стратегія розвитку локальної соціальної відповідальності повинна орієнтуватися на потреби основних стейкхолдерів та заохочення до активної співпраці між ними й аграрними підприємствами у забезпеченні довгострокового та холістичного розвитку економіки.

Створення необхідних умов для реалізації ЛСВ стратегії ґрунтується на етапах її формування (додаток Ф). Виконання стратегії ЛСВ в аграрному підприємстві передбачає 11 етапів, що дозволяє забезпечити гнучкість управління підприємством та створити умови для формування і реалізації ЛСВ (довідка від 08.08.2018 р. №92).

У результаті створюються умови для оптимізації та вдосконалення заходів, передбачених стратегією, розробляються напрями усунення негативних факторів з боку зовнішнього та внутрішнього середовища. Кожен етап є взаємозалежним від попереднього, адже наступний етап виконується за умови виконання попереднього етапу. Втілення у виробничий процес стратегії ЛСВ на аграрному підприємстві повинно бути поступовим, з урахуванням можливостей та специфіки господарювання суб'єкта.

Для того, щоб визначитися із пріоритетними напрямками при розробленні стратегій локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства, варто скористатися класифікатором істотних питань GRI, який зорієнтований на показники, що містяться у нефінансових звітах суб'єктів господарювання (рис. 2.15).

Перш ніж розробляти та запроваджувати стратегію розвитку локальної соціальної відповідальності на аграрних підприємствах, необхідно врахувати ризики, які притаманні даній галузі господарювання (додаток X).

Зазначені ризики містять зовнішні (політичні, економічні, соціальні, регулятивні, юридичні) та внутрішні (кадрові, підприємницькі, стратегічні, операційні) фактори, їх враховують при розробленні стратегії в комплексі із заходами щодо нівелювання їх негативного впливу у разі настання.

Отже, оцінка рівня локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання включає в себе ряд важливих етапів, які ґрунтуються на певних чинниках, показниках, критеріях.

Рисунок 2.15 – Основні напрями локальної соціальної відповідальності відповідно до класифікатора істотних питань GRI

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [433]

Розвиток соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки ґрунтується на основі стратегічного підходу з урахуванням усіх рівнів функціонування. Розроблення комплексного плану на основі виважених дій щодо розвитку соціальної відповідальності включає принципи, інструменти, механізми, які ідентифікують сигнали внутрішнього та зовнішнього середовища й слугують беззаперечними чинниками ефективного розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки країни у перспективі.

Висновки до розділу 2

1. На основі проведеного дослідження встановлено, що розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинен комплексно поєднувати усі структурні складові механізму забезпечення соціальної відповідальності в аграрному секторі, що відображає сукупність організаційних форм, рівнів регулювання, напрямів діяльності, напрямів, економічних процесів і суспільних дій спрямованих на створення відповідних умов, які націлені на підвищення ефективності господарювання аграрних підприємств, враховуючи потреби зацікавлених сторін (стейхолдерів), на основі використання економічних, екологічних, соціальних та духовних чинників розвитку суспільства. Враховуючи результати наукових досліджень пропонуємо власне бачення щодо формування механізму соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору, яке трактується як сукупність конкретних напрямів, умов, інструментів, спрямованих на створення важливих змін соціального бачення сільського населення, стійка взаємодія різних рівнів економіки, кінцевим результатом якого є досягнення добробуту суспільства на основі економічної, екологічної соціальної та духовної складових.

2. Охарактеризовано гальмуючі та стримуючі фактори щодо реалізації механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору та заходи для нівелювання їхнього негативного впливу, в результаті яких переваги від запровадження соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності отримує як суспільство, так і аграрний бізнес. Вважаємо, що на державному рівні необхідне врегулювання нормативно-правового забезпечення щодо розвитку соціальної відповідальності та здійснення соціальних діалогів з підприємствами, спільнотою й громадськістю. Існує потреба в стимулюванні соціальної відповідальності, локальної соціальної відповідальності (КСВ, СВБ), використовуючи інструменти прямого та опосередкованого впливу.

3. Розроблений нами алгоритм популяризації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України охоплює всі рівні функціонування аграрного сектору та базується на визначенні й узгодженості їх цілей, що є визначальним в даному алгоритмі, адже поєднує в собі всю ієрархічну систему принципів популяризації соціальної відповідальності аграрного сектору України (принцип єдності економіки і політики, принцип єдності централізації і децентралізації, принцип справедливості тощо).

4. Вважаємо, що одним із напрямів прогресивного розвитку аграрного сектору є активна позиція щодо соціальної відповідальності її суб'єктів. Враховуючи специфіку господарювання аграрного сектору оцінка рівня соціальної відповідальності повинна проводитися на трьох рівнях функціонування (глобальному, національному, локальному), кожен з яких відповідає за свої напрями діяльності, які базуються на загальних та специфічних принципах, методах і способах визначення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору. Критерії оцінки соціальної відповідальності в аграрному секторі на національному рівні розподіляються нами на такі елементи: загальнодержавні показники, соціально-економічні, екологічні та духовні показники.

5. Доведено, що в аграрному секторі України відсутній єдиний підхід щодо оцінки рівня соціальної відповідальності, тому вважаємо за необхідне виокремити чотири етапи системи оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору: оцінка показників соціальної відповідальності, аналіз рівня розвитку соціальної відповідальності, інституційно-інституціональний аналіз соціальної відповідальності та структурно-компонентний аналіз розвитку соціальної відповідальності. Дані етапи є взаємоузгодженими і взаємопроникливими, адже при не дотриманні попереднього етапу можливий дисбаланс всієї системи оцінки.

6. Узагальнюючи існуючі напрацювання в якості оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства з'ясовано, що єдиних критеріїв щодо її оцінки в Україні не існує, хоча існують різні

класифікації й методики. Тому, враховуючи вищезазначене нами запропоновано для ґрунтовної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства проводити її базуючись на трьох рівнях функціонування: глобальному, національному, локальному, враховуючи зовнішні (СВБ) та внутрішні (КСВ) фактори. На рівні аграрного підприємства вважаємо за необхідне оцінку рівня локальної соціальної відповідальності проводити за такими її складовими: економічна, кадрова, екологічна та соціального спрямування відповідальність, кожна з яких має свої показники та критерії оцінки.

7. Вважаємо, що оцінювання рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинне враховувати кількісні та якісні показники діяльності з урахуванням галузевої специфіки, для чого нами було розроблено методологічну схему оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств. Основною ідеєю даного методичного підходу є те, що місія та цілі локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства повинні простежуватися на кожному етапі процесу, бути включені в стратегію підприємства, повинен здійснюватися моніторинг, і в підсумку є можливість отримати очікуваний результат від ведення локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства.

8. Для узагальнення та співставлення результатів оцінки внутрішніми стейкхолдерами, нами запропоновано локальну соціальну відповідальність аграрних підприємств визначати на основі інтегральної оцінки. Визначення інтегральних показників складових локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства проведене на основі системи показників та методу експертних оцінок, яким визначається вагомість кожного показника за складовими: економічна відповідальність, кадрова, екологічна та соціального спрямування відповідальність. Для зовнішньої оцінки рівня локальної соціальної відповідальності з метою використання зовнішніми стейкхолдерами, пропонується застосовувати розроблений інтегральний

показник на основі бальної оцінки, який базується на диференціації рівнів розвитку аграрного підприємства (базовому, достатньому, високому).

9. Вважаємо, що одним із перспективних напрямів побудови ефективної економіки в державі є стратегічний підхід формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України. З огляду на вищесказане, стратегія соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору трактується нами як сукупність дій, на основі розробленого плану заходів, необхідного для досягнення поставлених цілей соціального та економічного спрямування, розробка позитивних напрямів щодо усунення негативних факторів впливу на формування соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки. Трансформаційні зміни економіки наглядно демонструють необхідність розробки стратегії соціальної відповідальності як на національному рівні так і на рівні суб'єктів господарювання стратегії локальної соціальної відповідальності, враховуючи потреби основних стейкхолдерів, тобто стратегія виступає проектом реалізації інтересів зацікавлених сторін.

10. Обґрунтовано, що ефективність реалізації стратегії локальної соціальної відповідальності ґрунтується на етапах її формування, що дозволяє забезпечити гнучкість управління аграрним підприємством та створити умови для її формування та реалізації. Встановлено, що при формуванні стратегії локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства необхідно визначитися із пріоритетними напрямками розвитку та ризиками, які притаманні даній галузі господарювання та впливають на її розробку.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора: [26, С. 32-37; 28, С. 200-202; 158, С. 15-19; 162, С. 34-38; 186; 196, 26-30; 321; 326, С. 5-11; 329; 447, С. 64- 72; 448, С. 385-391].

РОЗДІЛ 3

РІВЕНЬ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

3.1 Оцінка соціальної спрямованості бізнесу в аграрному секторі економіки України

Особливість господарювання підприємств аграрного сектору економіки, яка впливає на масштаб їхньої соціальної спрямованості, зумовлена їх належністю до малих, середніх чи великих підприємств. У різних країнах набір цих критеріїв є різним, включаючи особливості розвитку бізнесу, провадження державної політики, ментальність, рівень добробуту населення тощо.

У Великобританії, наприклад, до малих належать підприємства з числом зайнятих до 200 осіб у промисловості і до 25 – у будівництві. У Франції до малих належать підприємства з кількістю зайнятих від 10 до 50 осіб, до ремісничих – з числом працюючих до 10. У Болгарії до малих належать підприємства з числом зайнятих до 50 осіб, у Японії до середніх і дрібних підприємств у видобувній та оброблювальній промисловості, на транспорті і в будівництві відносять підприємства зі статутним капіталом до 0,1 млрд ієн (близько 700 тис. дол.) і числом працюючих до 300 осіб. В оптовій торгівлі відповідно – до 30 млн ієн і до 100 працюючих. У роздрібній торгівлі і сфері послуг – 10 млн ієн і 50 працюючих. У Німеччині до дрібного і середнього підприємництва відносять фірми з числом зайнятих менше 300 осіб і з річним оборотом до 100 млн євро [405].

Основним документом в Україні, який визначає, до якої категорії віднести підприємство (мале, середнє, велике), є Господарський Кодекс України (стаття 55.3). Проте Законом № 4646-Д від 16.06.2017 р. внесено зміни до Закону України «Про бухгалтерський облік та

фінансову звітність в Україні». Так, категорії підприємств для визначення цілей бухгалтерського обліку поділяють на 4 види (табл. 3.1).

Таблиця 3.1 **Визначення та характеристика основних категорій підприємств в Україні**

Відповідно до Господарського Кодексу України			Відповідно до змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»		
Категорія підприємства	Середня чисельність працівників	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Середня чисельність працівників	Чистий дохід від реалізації продукції (товарів, робіт, послуг)	Балансова вартість активів
Суб'єкти мікро підприємництва (мікро)	≤ 10	≤ 2 млн євро	≤ 10	≤ 700 тис. євро	≤ 350 тис. євро
Суб'єкти малого підприємництва (малі)	≤ 50	≤ 10 млн євро	≤ 50	≤ 8 млн євро	≤ 4 млн євро
Суб'єкти середнього підприємництва (середні)	Не включені до інших груп		≤ 250	≤ 40 млн євро	≤ 20 млн євро
Суб'єкти макропідприємництва (великі)	> 250	> 50 млн євро	> 250	> 40 млн євро	> 20 млн євро

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [52, 237]

Категорії підприємств поділені на 4 групи на основі середньої чисельності працівників, чистого доходу від реалізації продукції та балансової вартості активів. Існують певні відмінності між визначенням, до якої категорії належатимуть підприємства відповідно до Господарського Кодексу та відповідно до змін до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні». Так, якщо до суб'єктів мікро підприємництва, відповідно до Господарського Кодексу, відносять підприємства, чистий дохід від реалізації продукції (робіт, послуг) яких складає не більше 2 млн євро, то відповідно до змін у Законопроекті до Закону України «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні»,

показник чистого доходу зменшено і складає не більше 700 тис. євро. Теж саме стосується суб'єктів малого, середнього та макропідприємництва. При цьому середня чисельність працівників залишається без змін.

Аналізуючи динаміку показників діяльності основних суб'єктів господарювання в Україні протягом 2013-2017 рр., варто відмітити, що спостерігається скорочення кількості суб'єктів господарювання (додаток Ц). Так, у 2017 р. їх налічується 338254 одиниці, а у 2013 р. їх було – 393327 одиниць, що менше на 15 відсотків. У розрізі суб'єктів господарювання скорочення у 2017 р. у порівнянні з 2013 р. відбулося: малих підприємств на 13,6% (у т.ч. мікропідприємств на 12,7%), великих – 39,5 відсотків. Щодо середніх за розміром суб'єктів господарювання, то їх кількість збільшилася у вісім разів. У результаті чого відбувається суттєве скорочення зайнятих осіб на даних підприємствах, зокрема у 2013 р. кількість їх становила 7406,5 тис. осіб, а у 2017 р. лише 5771,4 тис. осіб (зменшення на 22%), що із соціальної точки зору є негативною тенденцією.

Позитивним є те, що протягом досліджуваного періоду по всіх категоріях підприємств спостерігається підвищення вартості валової продукції майже вдвічі. Найбільший обсяг реалізованої продукції (робіт, послуг) було отримано за даний період від великих підприємств: у 2013 р. – 42,4%, у 2014 р. – 41,8 відсотків. У 2015-2017 рр. отримано від середніх підприємств найбільший обсяг реалізованої продукції, що свідчить про інтенсивний розвиток виробництва сільськогосподарської продукції. У сільському, лісовому та рибному господарстві України протягом 2011-2017 рр., навпаки, спостерігається збільшення кількості суб'єктів господарювання на 20% (табл. 3.2). Найбільшу питому вагу мають малі підприємства, протягом досліджуваного періоду їх відсоткове співвідношення коливається від 92 до 95% від загальної кількості підприємств, переважно за рахунок мікропідприємств (від 78 до 84% відповідно).

Таблиця 3.2 Динаміка основних показників діяльності суб'єктів господарювання у сільському, лісовому та рибному господарстві України

Роки	Суб'єкти господарювання								Усього
	Малі		у т. ч. мікро		Середні		Великі		
	Кількість підприємств, одиниць								
	показник	у % до загальної кількості	показник	у % до загальної кількості	показник	у % до загальної кількості	показник	у % до загальної кількості	
2011	38387	92,1	33081	78,7	3274	7,9	16	0,0	41677
2012	44487	94,3	39103	78,5	3143	5,5	26	0,2	47656
2013	46906	94,1	41495	83,2	2915	5,8	27	0,1	49848
2014	43389	94,3	38430	83,5	2595	5,6	28	0,1	46012
2015	44182	94,5	39237	83,9	2533	5,4	29	0,1	46744
2016	42477	95,0	37457	80,8	2501	4,9	20	0,1	44998
2017	47783	95,2	42572	84,8	2380	4,8	21	0,0	50184
<u>Кількість зайнятих працівників на підприємствах, тис. осіб</u>									
2011	197,6	27,7	68,2	9,5	477,5	66,8	39,5	5,5	714,6
2012	220,4	31,0	81,0	11,4	447,1	62,8	44,5	6,2	712,0
2013	238,7	34,7	92,3	13,4	409,7	59,6	38,8	5,7	687,2
2014	218,2	34,7	98,5	15,7	364,1	57,9	46,6	7,4	628,9
2015	203,3	34,0	88,9	14,9	346,0	57,9	48,3	8,1	597,6
2016	217,2	35,4	96,5	15,7	359,0	58,4	38,1	6,2	614,3
2017	229,3	38,2	104,2	17,4	335,0	55,9	35,6	5,9	599,9
<u>Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млд грн</u>									
2011	35,3	27,8	11,0	8,7	79,1	62,3	12,6	9,9	127,0
2012	49,2	30,2	14,9	9,2	94,0	57,8	19,5	12,0	162,6
2013	48,8	30,3	14,4	8,9	88,9	55,1	23,4	14,6	161,1
2014	65,3	30,5	19,3	9,0	117,0	54,7	31,6	14,8	213,9
2015	117,9	32,5	34,1	9,4	183,2	50,6	61,2	16,9	362,3
2016	144,0	35,6	45,5	11,3	206,6	51,2	53,0	13,1	403,6
2017	177,8	38,0	54,3	11,6	236,7	50,6	53,2	11,4	467,7

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [73]

Цей факт підтверджує існуючу у сільській місцевості тенденцію до самозайнятості. Динаміка великих підприємств також є позитивною. Проте значно зменшилася кількість середніх підприємств у 2017 р., у порівнянні з 2011 р. на 27 відсотків. Варто зазначити, що при цьому спостерігається зменшення кількості зайнятих працівників за рахунок їх звільнення із середніх та великих підприємств. Відповідно, у 2011 р. кількість працівників склала 714,6 тис. осіб, а у 2017 р. лише 599,9 тис. осіб, що на 114,7 тис. осіб менше, ніж у 2011 р. Позитивним фактором є підвищення обсягу реалізованої продукції протягом останніх років. Зокрема, у 2017 р. реалізовано продукції на 340,7 млрд грн більше, ніж у 2011 р. (більше у 4 рази). У розрізі суб'єктів господарювання за їхнім розміром ситуація не змінилася, найбільшу питому вагу щодо обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) посідають середні підприємства (більше 50%), на другому місці знаходяться малі підприємства (більше 30%), на третьому – великі (більше 10%).

У розрізі областей України ситуація відрізняється (додаток Ч). Найбільша питома вага великих підприємств зосереджена у Донецькій (68,6%), Дніпропетровській (58,7%) та Запорізькій (56,5%) областях. За наявністю середніх підприємств перше місце посідає Волинська область (68,2%), друге – Хмельницька (58%), третє – Кіровоградська (53,2 відсотки). Малі (у т.ч. мікропідприємства) поширені найбільше у Херсонській (41,2%), Чернівецькій (38,9%), Кіровоградській (38,8%), Закарпатській (30,1%) областях.

Найменша питома вага великих підприємств зосереджена у Кіровоградській (8%) та Рівненській (12,7%) областях. Малих підприємств (у т.ч. мікропідприємств) найменше у Донецькій (7,3%) та Дніпропетровській (14,8%) областях. Щодо середніх підприємств, то вони розсерджені більш рівномірно з питоною вагою більше 25 відсотків.

Миколаївська область посідає сьоме місце за показником реалізації продукції (товарів, послуг) у 2017 р. великими підприємствами, питома вага яких складає – 39,0 відсотків. Обсяг реалізації продукції (товарів, послуг)

середніми підприємствами Миколаївської області – 34,4% (16 місце серед регіонів України). Щодо малих підприємств (у т. ч. мікропідприємств), то їх питома вага – 26,6% (13-те місце).

Сільське господарство – друга за обсягами та перша за зайнятістю трудових ресурсів галузь матеріального виробництва Миколаївської області. Загальна площа сільськогосподарських угідь становить 2054 тис. га, з них орні землі займають 1669 тис. га (5,2% ріллі України), у господарствах області налічується 190,3 тис. га зрошуваних земель (8,6% зрошуваних земель України). На одного жителя області припадає майже 1,3 га ріллі, а на одного працівника, зайнятого у сільському господарстві – понад 11 га орної землі [5].

Найбільша питома вага суб'єктів господарювання у Миколаївській області зосереджена у сільському, лісовому та рибному господарстві – 37,73% (рис. 3.1), на другому місці знаходиться оптова та роздрібна торгівля, ремонт автотранспортних засобів і мотоциклів – 20%, промисловість – 10%, будівництво – 6%.

Рисунок 3.1 – Питома вага кількості підприємств за видами економічної діяльності у Миколаївській області, 2017 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [51]

Це свідчить про сприятливість Миколаївської області для ведення сільського господарства та зосередження необхідних природних ресурсів для ефективного господарювання.

Протягом останніх років відбулося несуттєве зменшення кількості суб'єктів господарювання (додаток Ш). Так, у 2016 р., у порівнянні з 2010 р., їх кількість зменшилася на 338 одиниць. Також спостерігається зменшення кількості зайнятих працівників, що є логічним наслідком зменшення кількості суб'єктів господарювання. Кількість зайнятих працівників несуттєво збільшується (близько 3%). Позитивним також є те, що обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг) значно збільшився і склав – 16452,1 млн грн у 2017 р.

Зважаючи на сконцентрованість в аграрному секторі економіки України основних природних ресурсів та близько 3 млн працюючих, постає проблема покладання соціальної відповідальності на суб'єктів, що його формують. В іншому разі втрачається довіра до них, знижується купівельна спроможність працюючих, що у наслідку призводить до зниження показників ефективності економіки у цілому.

Дослідженням встановлено, що розуміння локальної соціальної відповідальності представниками аграрного сектору України є досить широким та певною мірою обмеженим (табл. 3.3)

Найбільша кількість представників аграрного сектору розуміють під ЛСВ благодійну допомогу (12,5%), на другій позиції – вчасна сплата податків (11,5%), на третій – створення сприятливих умов для працівників (10,5%), на четвертій – підвищення кваліфікації працівників (10%), відповідальність перед споживачами посідає п'яте місце (9,5 відсотків). На останньому місці знаходяться соціальні інвестиції (3,5%) та оплата культурних заходів працівникам (2,5%), що свідчить про обмеження в аграрному секторі досвіду залучення соціальних інвестицій.

Таблиця 3.3 Розуміння ЛСВ представниками аграрного сектору України

Питання	Кількість респондентів	%	Місце в рейтингу
Благодійна допомога	25	12,5	1
Вчасна сплата податків	23	11,5	2
Створення сприятливих умов праці для працівників	21	10,5	3
Підвищення кваліфікації працівників	20	10,0	4
Відповідальність перед споживачами	19	9,5	5
Надбавки та премії для працівників	19	9,5	5
Благоустрій територій	15	7,5	6
Харчування працівників	13	6,5	7
Екологічне ставлення до природи	13	6,5	7
Співпраця з органами державної влади	11	5,5	8
Соціальні пакети та програми	9	4,5	9
Соціальні інвестиції	7	3,5	10
Оплата культурних заходів працівникам	5	2,5	11
Всього	200	100	x

Джерело: сформовано автором на основі анкетного опитування, 2015-2017 рр.

Розмір підприємства безпосередньо впливає на масштаби його локальної соціальної відповідальності, оскільки великі підприємства, як правило, демонструють вищий рівень локальної соціальної відповідальності, адже це є обов'язковою умовою виходу на міжнародні ринки. Середні та малі підприємства мають більше гальмуючих факторів для реалізації ЛСВ, що значною мірою пов'язано з фінансовими результатами діяльності.

До основних суб'єктів господарювання в аграрному секторі, як правило, відносять: державу (суспільство), сільськогосподарські підприємства різних форм власності та індивідуальних виробників сільськогосподарської продукції (фермери, сімейно-індивідуальні господарства). Особливості господарювання суб'єктів аграрного сектору

визначаються формою власності на землю як основного засобу виробництва продукції.

В Україні агрохолдинги відіграють ключову роль у формуванні українського експорту зернових та олійних культур і загальному виробництві цих культур (рис. 3.2).

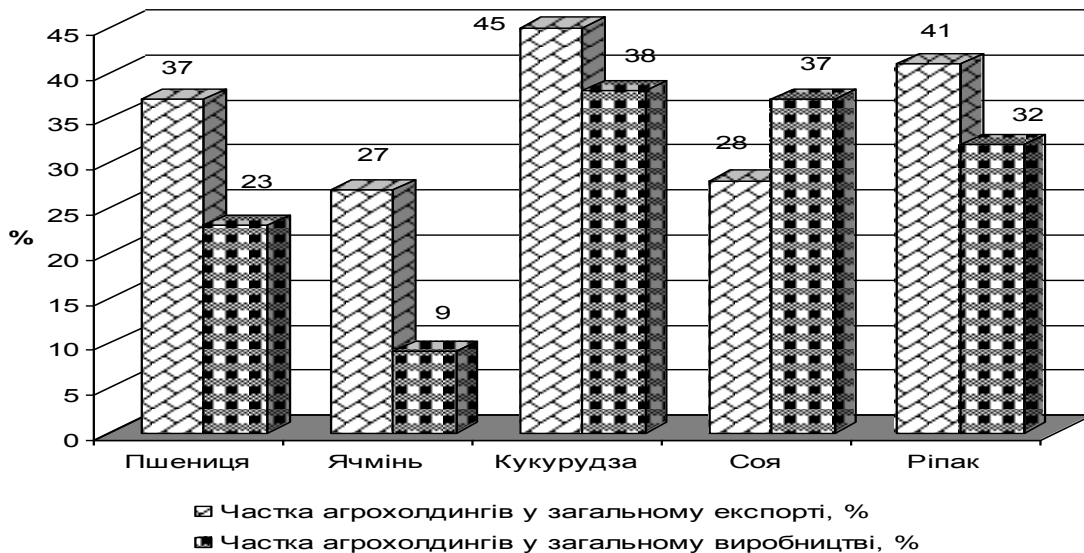

Рисунок 3.2 – Структура експорту та виробництва у розрізі сільськогосподарської продукції серед агрохолдингів України, 2017 р., %

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [14]

На ефективне господарювання аграрного сектору впливає розмір землекористування (його інтенсивне використання). Згідно з дослідженнями, у 1940 р. в Україні валовий збір зернових культур склав 26,5 млн т зерна. У 2017 р. статистичні дані свідчать, що валовий збір зернових культур склав близько 61,3 млн т зерна (у два рази більше у порівнянні з 1940 р), земельні площі України при цьому суттєво не змінилися.

Відповідно до даних національного агропорталу «Латифундист.com», найбільшу питому вагу щодо землекористування (42,6%) мають агрохолдинги з площею земель від 25 до 50 тис. га. На другому місці знаходяться агрохолдинги, з площею земель до 25 тис. га землі (30,4%). Від 50 до 100 тис. га землі мають лише 17 агрохолдингів (18%). Варто зауважити,

що відсутні підприємства із земельним банком від 200 до 250 тис. га, від 300 до 350 тис. га, від 450 до 550 тис. га.

Таблиця 3.4 Групування агрохолдингів України за площею сільськогосподарських угідь відповідно до Земельного банку підприємства, 2018 р.

Земельний банк, тис. га	Кількість агрохолдингів	
	одиниць	у % до загальної кількості
Агрохолдинги– всього: з них з площею, тис. га:	115	100,0
до 25	49	42,6
25,01-50,0	35	30,4
50,01-100,0	17	14,7
100,01-150,0	8	7,0
150,01-200,0	1	0,9
200,01-250,0	0	-
250,01-300,0	1	0,9
300,01-350,0	0	-
350,01-400,0	1	0,9
400,01-450,0	1	0,9
450,01-500,0	0	-
500,01-550,0	0	-
550,01-600,0	2	1,7
Понад 600,0	0	-

Джерело: згруповано автором на основі матеріалів [13]

Понад 500 тис. га землі володіють лише 2 агрохолдинги «UkrLandFarming» та ТОВ «Кернел-трейд», земельний банк яких складає 570 та 560 тис. га землі відповідно. Хоча у порівнянні з 2017 р. агрохолдинг «UkrLandFarming» мав площу земельного банку 605 тис. га землі.

Великими площами сільськогосподарських угідь досить складно керувати, особливо, якщо вони знаходяться у різних областях України. Тому останнім часом агрохолдинги не залучають додатково земельні паї, діяльність здійснюється на основі підвищення ефективності використання існуючого земельного фонду (табл. 3.5).

Протягом останніх років земельний банк найбільших агрохолдингів України дещо змінювався. Так, значно зменшилася площа у «HarvEast» Holding (на 52,76%), «Мрія» агрохолдинг – 44,6%, «Приват-

АгроХолдинг» – 16,7%. Проте деякі агрохолдинги, навпаки, протягом останніх років збільшили свій земельний банк: «Агропросперис» (НСН) на 7,5%, ПАТ «Миронівський хлібопродукт» – на 2,8%, «Астарта-Київ» – 2%, «Агрейн» – 10%, «Укрпромінвест-агро» на 21,4 відсотків. У агрохолдинга «AgroGeneration» площа земель протягом п'яти останніх років не змінилася.

ТОВ «Кернел-трейд» у червні 2017 року придбало 92,1% частки бізнесу агрохолдингу «Українські аграрні інвестиції», який управляє більш ніж 190 тис. га орендованих сільськогосподарських угідь і зерносховищ об'ємом близько 200 тис. Тому ТОВ «Кернел-трейд» є лідером серед поповнення земельного банку протягом досліджуваного періоду, а саме збільшення земельного банку відбулося у 2017 р. на 42,8%. Проте у 2018 р. земельний банк дещо зменшився і склав 560 тис. га сільськогосподарських угідь.

Велика площа сільськогосподарських угідь та висока врожайність сільськогосподарських культур не є гарантом отримання прибутковості, адже ціни на продукцію сільського господарства не є достатньо високими, а орендна плата підвищується.

Застосування інтенсивних факторів виробництва – підвищення врожайності сортів та гібридів рослин; залучення інвестицій задля вдосконалення технологій виробництва та переробки аграрної продукції; підвищення продуктивності праці за рахунок підвищення кваліфікації працівників є запорукою успішного господарювання. Все частіше, орієнтуючись на міжнародні соціальні стандарти, аграрний бізнес долучається до соціальних чинників розвитку як суспільства, так і підприємства.

Розвиток локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств залежить від наявності ресурсів (можливостей), місії та цінностей підприємства, розуміння та зацікавленості у веденні соціальної політики на підприємстві.

Таблиця 3.5 Земельний банк ТОП- 15 найбільших агрохолдингів України, тис. га, 2013-2018 рр.

Назва підприємства	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2018 р.	2018 р. у порівнянні з 2013 р., %
1. «UkrLandFarming»	670,0	654,0	654,0	654,0	605,0	570,0	85,1
2. «Агропросперис» (НСН)	400,0	400,0	430,0	430,0	430,0	430,0	107,5
3. ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	422,0	422,0	390,0	390,0	602,5	560,0	132,7
4. ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	360,0	360,0	360,0	370,0	370,0	370,0	102,8
5. «Астарта-Київ»	245,0	245,0	245,0	250,0	250,0	250,0	102,0
6. «Українські аграрні інвестиції»	240,0	240,0	240,0	220,0	Земельний банк викупив ТОВ «Кернел-трейд»	-	-
7. «HarvEast» Holding	205,0	197,0	197,0	97,0	97,0	97,0	47,3
8. «Мрія» агрохолдинг	298,0	320,0	180,0	175,0	185,0	165,0	55,4
9. «Індустріально-молочна компанія» (ІМК)	136,0	136,7	136,7	137,0	137,0	129,6	94,9
10. «Агрейн»	100,0	100,0	130,0	127,0	127,0	110,0	110,0
11. «Укрпромінвест-агро»	96,0	96,0	122,0	122,0	122,0	116,5	121,4
12. «AgroGeneration»	120,0	120,0	120,0	120,0	120,0	120,0	100,0
13. «Приват-АгроХолдинг»	120,0	116,0	110,0	100,0	100,0	100,0	83,3
14. «Агротон»	120,0	120,0	108,0	108,0	151,0	110,0	91,7
15. «Укragропром»	107,0	107,0	107,0	107,0	107,0	-	-

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [363, 365]

Найбільш гармонійно поєднані економічні процеси виробництва аграрної продукції з екологічними та соціальними в агрохолдингах України, в яких ЛСВ здебільшого є невід'ємною складовою стратегічного розвитку підприємства.

Варто відмітити, що у вітчизняних агрохолдингах ЛСВ узгоджується з глобальним та національним рівнями (додаток Щ).

Досліджуючи локальну соціальну відповідальність аграрних підприємств України, варто відмітити провідну диверсифіковану агропромислову компанію – ТОВ «Кернел-трейд», діяльність якої базується на збалансованості розвитку сільськогосподарського виробництва. Експортуючи щорічно близько 5 млн тонн сільськогосподарської продукції, ТОВ «Кернел-трейд» є великим постачальником соняшникової олії і шроту на міжнародний ринок і одним з найбільших експортерів зернових культур з Чорноморського регіону.

Підхід компанії до аграрного виробництва базується на збереженні і поліпшенні довгострокової продуктивності ґрунтів, що включає застосування сівозміни, внесення необхідної кількості добрив і збереження вологи в землі. ТОВ «Кернер-трейд» поступово збільшує частку земель, що обробляються за мінімальною і нульовою технологією обробітку ґрунту, які дозволяють уникнути ерозії ґрунту, а також зменшують витрати палива при обробці. Використовується сучасна техніка для мінімізації втрат продукції. Наприклад, тільки використання сучасних комбайнів дозволяє економити до 7-10% насіння соняшнику під час збирання врожаю, такі ж результати отримано і для інших культур. Вісім з десяти маслоекстракційних заводів Кернел використовують лушпиння соняшнику як паливо для виробництва пари й електроенергії для власних потреб, а також поставляють надлишок енергії місцевим співтовариствам. На підприємстві працює близько 17 тис. людей, у регіонах, де розміщені філії підприємства, створено належні умови для працівників та забезпечено конкурентоспроможну заробітну плату, яка перевищує середні показники в аграрному секторі України. Крім того, ТОВ

«Кернел-трейд» інвестує в навчання, пов'язане з безпекою для своїх працівників, і підтримує місцеві клініки у сільських регіонах. Політика виділення грошових дотацій підприємства сконцентрована на допомозі сільським школам та інвестуванні у критичну інфраструктуру в сільських районах [112].

Нами було проведено оцінку рівня локальної соціальної відповідальності у ТОП 115 агрохолдингів України. Для аналізу було обрано типового представника з кожної групи відповідно до земельного банку на основі інформації, висвітленої на сайтах підприємств (додаток Ю).

З'ясовано, що майже у всіх агрохолдингах здійснюється соціальна діяльність та підтримка соціальних заходів. Так, незалежно від розміру землі, одним із ключових напрямів розвитку агрохолдингів є турбота про навколишнє середовище, підвищення кваліфікації працівників, взаємодія із сільськими громадами. У деяких підприємствах створено окрему сторінку на сайті, де характеризується соціальна діяльність підприємства: ТОВ СП «Нібулон», «Астарта-Київ», ТОВ «Кернел-трейд». Недостатньо висвітлюється інформація соціального спрямування на сайті агрохолдингу «Україна-2001».

На розвиток соціальної відповідальності в агрохолдингах безпосередньо впливають фінансові результати їхньої діяльності (табл. 3.6).

Таблиця 3.6 Чистий прибуток найбільших агрохолдингів України протягом 2012-2017 рр., млн грн

Назва підприємства	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у порівнянні до 2013 р., %
ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	310,	162,0	-412,0	-125,0	69,0	230,0	74,2
ТОВ «Кернел»	182,0	-1,6	16,0	171,0	226,0	178,0	97,8
«Астарта-Київ»	45,0	22,0	-68,0	15,0	86,0	74,0	164,4
«AgroGeneration»	-5,0	-20,0	-23,0	-7,0	-0,9	-15,0	-

Джерело: сформовано автором на основі даних [239]

Найприбутковішим підприємством є ПАТ «Миронівський хлібопродукт», яке отримало прибуток у 2017 р. у розмірі 230 млн грн. Другу позицію посідає ТОВ «Кернел» – 178 млн грн. Третє місце – «Астарта-Київ» (74 млн грн). Збитковим підприємством є «AgroGeneration», яке протягом 2012-2017 рр. наростило збиток втричі. Варто відмітити, що чистий прибуток в агрохолдингах зменшився протягом досліджуваного періоду, що свідчить про негативну динаміку, адже фінансові результати впливають на розвиток локальної соціальної відповідальності.

Відповідно до досліджень міжнародної компанії Korn Ferry Hay Group, яка складає рейтинг кращих роботодавців України серед агрохолдингів, то найкращим роботодавцем 2017 р. визнано агрохолдинги, які володіють великою кількістю земель (ТОВ «Кернел-трейд», ПАТ «Миронівський хлібопродукт, «Астарта-Київ», «Мрія» агрохолдинг), (рис. 3.3).

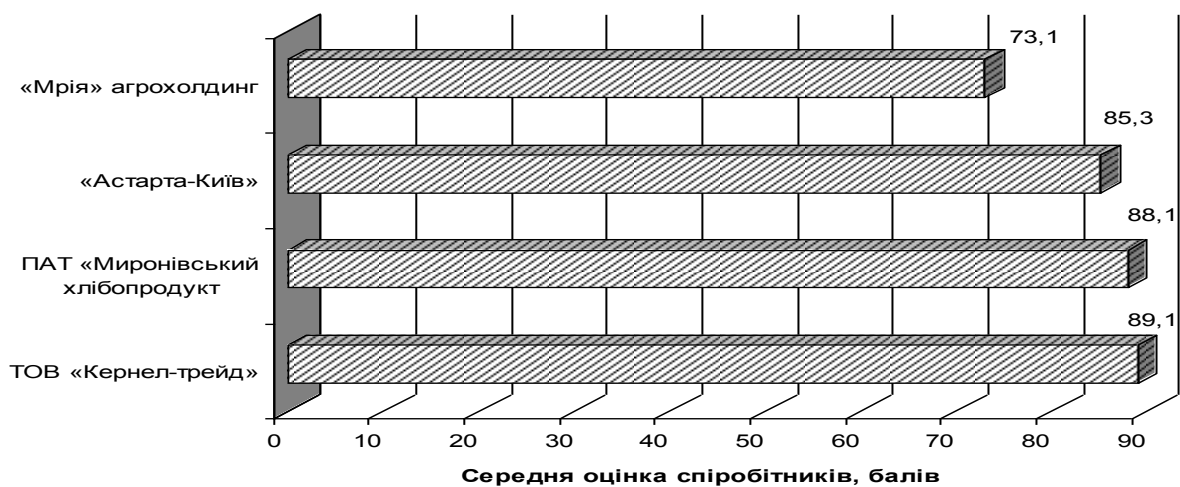

Рисунок 3.3 – Рейтинг найкращого роботодавця 2017 р. серед агрохолдингів України

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [366]

У трійку лідерів найкращих роботодавців України аграрного сектору потрапили: ТОВ «Кернер-трейд» – середня оцінка співробітників становить 89,1; друге місце посідає ПАТ «Миронівський хлібопродукт» – 88,1 відповідно та третє місце – «Астарта-Київ» – 85,1, четверту позицію займає

«Мрія агрохолдинг». Варто відмітити, що, відповідно до досліджень, при пошуку роботи в аграрній сфері претендентам важливий не тільки розмір матеріальної винагороди, а й можливості для особистісного та кар'єрного зростання, особливості управління компанією-роботодавцем, внутрішня корпоративна культура, організація дозвілля, про що і свідчить рейтинг найкращих роботодавців серед агрохолдингів України.

З боку держави, в свою чергу, прослідковується зворотній зв'язок із агрохолдингами стосовно локальної соціальної відповідальності у вигляді повернення сум ПДВ (рис. 3.4).

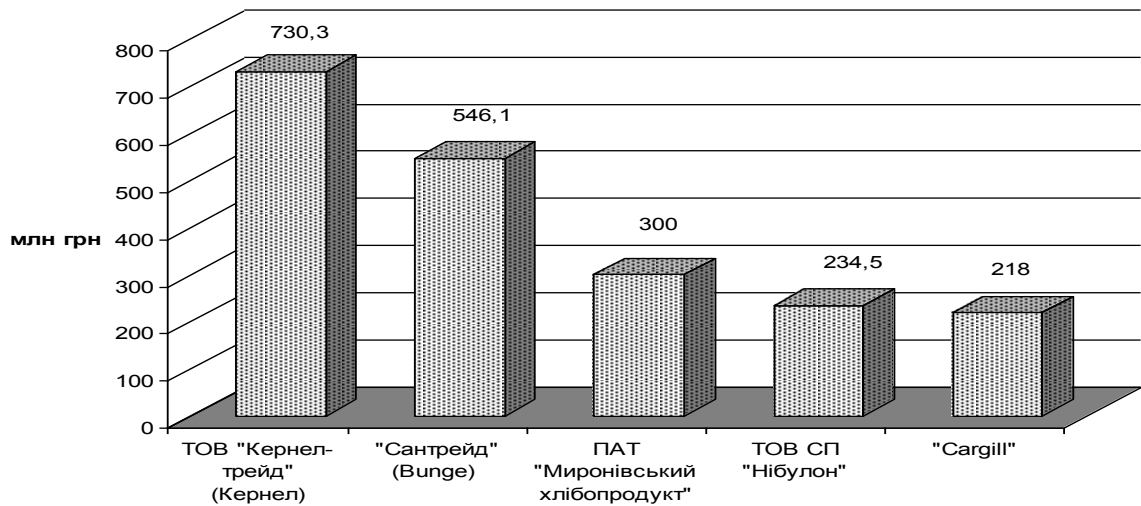

Рисунок 3.4 – Повернення сум ПДВ агропідприємствам у 2017 р., млн грн

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [364]

Так, лідером щодо повернення сум ПДВ з бюджету у 2017 р. стала компанія ТОВ «Кернел-трейд» – 730,3 млн грн. На другому місці знаходиться «Сантрейд» (Bunge) – 546,1 млн грн, ПАТ «Миронівський хлібопродукт» займає третю позицію – 300,0 млн грн., ТОВ СП «Нібулон» отримав 234,5 млн грн (четверте місце), на останньому місці у рейтингу

знаходиться «Cargill» – 218 млн грн. У цілому, наведеним агропідприємствам повернено суму ПДВ у 2017 р. у розмірі 2028,9 млн грн.

На основі дослідження агрохолдингу «Мрія» із земельним фондом 165 тис. га, кількістю співробітників 2 тис. осіб, встановлено основні напрями локальної соціальної відповідальності. Так, за кожний гектар орендованої землі агрохолдинг спрямовує 130 грн на реалізацію соціальних проектів, з них: 100 грн розподіляються рішенням сільської громади, 20 грн – на реалізацію районних проектів, 10 грн – на підтримку воїнів АТО (рис. 3.5).

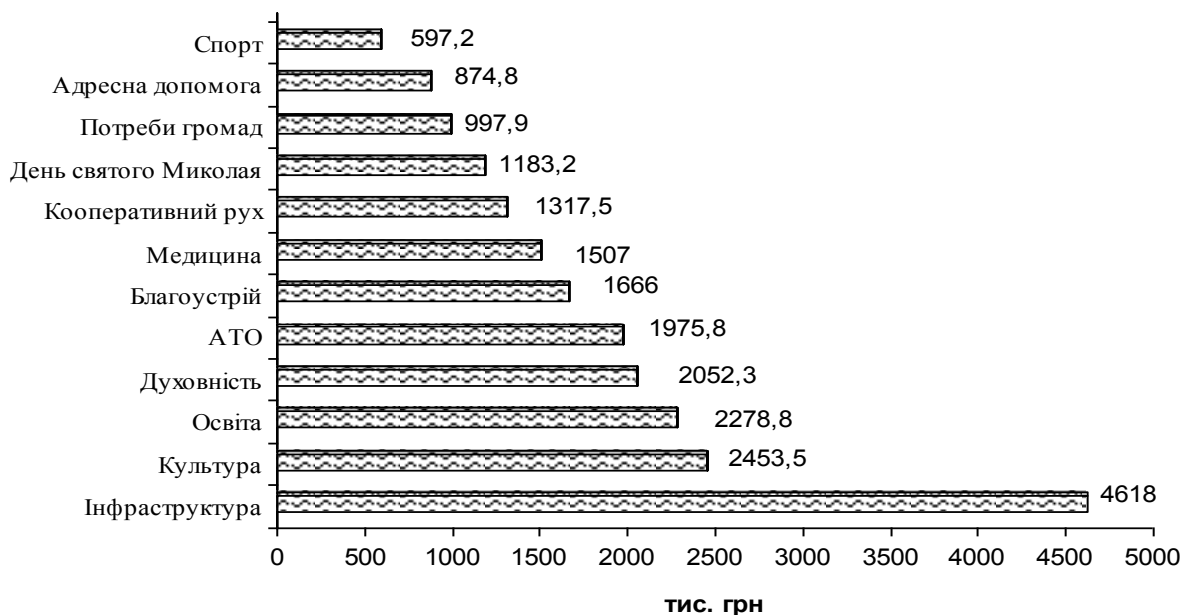

Рисунок 3.5 – Реалізація соціальних проектів агрохолдингу «Мрія» у 2017 р., тис. грн

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [10]

Загальна сума інвестицій в соціальні проекти агрохолдингу «Мрія» складає 21522,2 тис. грн, у тому числі по областях: Івано-Франківська область – 1370,7 тис. грн; Львівська – 804,1 тис. грн; Рівненська – 256,3 тис. грн; Тернопільська – 12320,8 тис. грн; Хмельницька – 4394,1 тис. грн; Чернівецька – 2376,2 тис. грн. Найбільше коштів було вкладено в Тернопільську

область – 12320,8 тис. грн, а найменше в Рівненську – 256,3 тис. грн. Якщо розглядати за напрямками діяльності, то найбільше коштів виділяється на інфраструктуру, освіту і духовність, найменше – на адресну допомогу та спорт. У 2017 р. на базі агрохолдингу «Мрія» створено 20 кооперативів із залученістю 1000 осіб та розпочато роботу корпоративного об'єднання, де учасники можуть отримати кваліфіковану консультацію щодо функціонування кооперативів, у цілому соціальні інвестиції у даний напрямок склали 1,8 млн грн. Напрями діяльності у 2018 р. агрохолдингу «Мрія»: створення нових кооперативів; розроблення карти медоносних полів для співпраці з пасічними кооперативами; створення доданої вартості в діючих кооперативах (будівництво кооперативного цеху заморозки, сушки, переробки ягід, сироварень); розширення функцій кооперативного об'єднання: надання фахових юридичних послуг та консультацій з отримання грантів, проведення колективних закупівель і спільна реалізація продукції тощо [10].

Соціально-активним є агрохолдинг «Монсанто» – один з провідних міжнародних компаній, що працює у сфері сільського господарства та пропонує сільгоспвиробникам високоякісне насіння товарних культур та овочів, засоби захисту рослин. Локальна соціальна відповідальність є частиною усього, чим займається компанія, прагне поліпшити життя людей – як за допомогою інвестицій у розвиток сільського господарства, так і через здійснення соціальних програм. «Монсанто» підтримує принципи сталого розвитку та зростання сільськогосподарської галузі. Ця підтримка характеризується щорічними витратами більш ніж 4 млн дол. США на дослідження та розробки, надання аграрних і наукових стипендій та співпраці з молодіжними організаціями й навчальними закладами, щоб допомогти розвивати лідерство в науці та сільському господарстві. Так, компанія «Монсанто» є партнером наукового парку Миколаївського національного аграрного університету «Агроперспектива», який створений з метою розвитку науково-технічної та інноваційної діяльності, комерціалізації

результатів наукових досліджень та їх впровадження на вітчизняному та закордонному ринках, на основі поєднання виробничих, наукових і комерційних інтересів. У 2018 р. компанія Bayer придбала компанію «Монсанто», це придбання зміцнило сільськогосподарський підрозділ і розширило біопромислове портфоліо компанії [222].

У суспільстві здебільшого негативно сприймається діяльність агрохолдингів в Україні і далеко не всі агрохолдинги можуть позиціонувати себе як соціально відповідальні. Проте, на нашу думку, соціальне несприйняття агрохолдингів, є перебільшеним, зважаючи на фінансовий ресурс, який вкладається у співробітників, навколишнє середовище, розвиток сільської інфраструктури, освіти, медицину тощо.

Отже, в аграрному секторі України прояви практик локальної соціальної відповідальності спостерігаються серед великих іноземних компаній зі своєю політикою та баченням. Тому, вважаємо, задля популяризації локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі необхідно перейняти досвід функціонування великих підприємств з іноземними інвестиціями.

Для дослідження відповідно до категорій (розміру) середніх та малих суб'єктів господарювання нами були обрані підприємства Миколаївської та Херсонської областей. Всього у Миколаївській області нараховується близько 3970 підприємств аграрного спрямування, з яких для дослідження обрано 31 підприємство Миколаївської області та аграрних підприємств Херсонської області з 2560 – 20 обрано для дослідження.

Варто відмітити, що для дослідження були обрані підприємства різні за розміром підприємницької діяльності (малі (у т.ч. мікропідприємства), середні та великі), в яких спостерігаються прояви локальної соціальної відповідальності.

Коефіцієнт (індекс) множинної кореляції R використовується для оцінки тісноти спільного впливу факторів на залежну змінну (формула 3.1):

$$R_{xy} = r = \sqrt{1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (3.1)$$

де y – вектор (матриця-стовпець) значень залежної змінної;

$\hat{y}_i$ – оцінка математичного сподівання залежної змінної;

y_i – нормально розподілена випадкова величина;

$\bar{y}$ – середнє значення залежної змінної.

Властивості коефіцієнта множинної кореляції R :

1. Коефіцієнт множинної кореляції приймає значення на відрізку $[0,1]$, тобто $0 \leq R \leq 1$. Чим ближче R до одиниці, тим тісніше зв'язок між залежною y та факторами $x_1, x_2, \dots, x_n$.

2. При $R=1$ кореляційний зв'язок є лінійною функціональною залежністю.

3. При $R=0$ лінійний кореляційний зв'язок відсутній.

Оцінку значущості зв'язку моделі нами здійснено за допомогою індексу кореляції:

$$r = \sqrt{1 - \frac{0,231^2}{0,462}} = 0,707.$$

Отриманий індекс кореляції означає, що встановлений за рівнянням регресії зв'язок між загальною сумою балів локальної соціальної відповідальності по підприємствам Миколаївської області та відповідно коригуючим коефіцієнтом наближений до високого.

Значущість коефіцієнта детермінації $d = R^2 = 0,501^2 = 0,251$ показує, що 25,1% загальної варіації пояснюється зміною факторної ознаки x . Порівняння отриманого значення d із критичним дозволяє зробити висновок про невиконання умови $d > d_{\text{табл}}$ ($0,251 > 0,500$), тобто коефіцієнт детермінації не є значущим.

Оцінка значущості коефіцієнта детермінації d здійснюється за F -критерієм:

$$F_d = \frac{\frac{0,501}{1 - 0,501}}{N} = 31$$

Табличне значення $F_{dтабл(0,05)} = 6,61$. Відповідно, при $F_d > F_{dтабл(α)}$ зв'язок визнається значущим, тому модель адекватна фактичним даним. Перевірка точності моделі здійснена нами за допомогою показників середньоквадратичного відхилення σ_ε та середньої відносної похибки апроксимації $\bar{\varepsilon}$. Середнє квадратичне відхилення $\sigma_\varepsilon = 0,128$. Обчислене значення середньої похибки апроксимації

$$\bar{\varepsilon} = \frac{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^n |Y_i - Y_i^*|}{\sum_{i=1}^n Y_i^* \cdot 100} = 15,97\% > 15\%$$

це свідчить про недостатню точність моделі. Нами проведено економічний аналіз отриманих результатів, та розраховано коефіцієнт еластичності:

Модель визнана адекватною, про що свідчить перевірка типовості (надійності) параметрів і статистичних характеристик моделі за допомогою перевірки істотності коефіцієнта детермінації та істотності зв'язку за допомогою F-критерію. Модель перевірена на адекватність фактичним даним, та виявлено, що для дослідження рівня локальної соціальної відповідальності підприємств Миколаївської області за допомогою методів економіко-математичного моделювання відібрано 31 підприємство. Значення показника середньої відносної похибки апроксимації складає 15,97%, що не зовсім задовольняє умові точності економічних моделей. В результаті здійсненої економічної інтерпретації моделі визначено, що збільшення коригуючого коефіцієнта на 1% збільшить загальну суму балів локальної соціальної відповідальності Миколаївської області на 0,00031%.

Для Херсонської області коефіцієнт (індекс) множинної кореляції R використовується для оцінки тісноти спільного впливу факторів на залежну змінну (формула 3.2):

$$R_{xy} = r = \sqrt{1 - \frac{\sum_{i=1}^n (y_i - \hat{y}_i)^2}{\sum_{i=1}^n (y_i - \bar{y})^2}}, \quad (3.2)$$

де y – вектор (матриця-стовпець) значень залежної змінної;

$\hat{y}_i$ – оцінка математичного сподівання залежної змінної;

y_i – нормально розподілена випадкова величина;

$\bar{y}$ – середнє значення залежної змінної.

Властивості коефіцієнта множинної кореляції R :

1. Коефіцієнт множинної кореляції приймає значення на відрізку $[0,1]$, тобто $0 \leq R \leq 1$. Чим ближче R до одиниці, тим тісніше зв'язок між залежною y та факторами $x_1, x_2, \dots, x_n$.

2. При $R=1$ кореляційний зв'язок є лінійною функціональною залежністю.

3. При $R=0$ лінійний кореляційний зв'язок відсутній.

Оцінку значущості зв'язку моделі нами здійснено за допомогою індексу кореляції:

$$r = \sqrt{1 - \frac{0,371^2}{0,627}} = 0,639.$$

Отриманий індекс кореляції означає, що встановлений за рівнянням регресії зв'язок між загальною сумою балів локальної соціальної відповідальності по підприємствам Херсонської області та відповідно коригуючим коефіцієнтом середній.

Значущість коефіцієнта детермінації $d = R^2 = 1 - 0,591 = 0,409$ показує, що 40,9% загальної варіації пояснюється зміною факторної ознаки x . Порівняння отриманого значення d із критичним дозволяє зробити висновок про невиконання умови $d > d_{\text{табл}}$ ($0,409 > 0,500$), тобто коефіцієнт детермінації не є значущим.

Оцінка значущості коефіцієнта детермінації d здійснюється за F -критерієм:

$$F_d = \frac{\frac{0,409}{1 - 0,409}}{N} = 20$$

Табличне значення $F_{дтабл(0,05)} = 4,183$. Відповідно, при $F_d > F_{дтабл(α)}$ зв'язок визнається значущим, тому модель адекватна фактичним даним. Перевірка точності моделі здійснена нами за допомогою показників середньоквадратичного відхилення σ_ε та середньої відносної похибки апроксимації $\bar{\varepsilon}$. Середнє квадратичне відхилення $\sigma_\varepsilon = 0,113$. Обчислене значення середньої похибки апроксимації

$$\bar{\varepsilon} = \frac{\frac{1}{N} \sum_{i=1}^n |Y_i - Y_i^*|}{\sum_{i=1}^n Y_i^* \cdot 100} = 4,72\% < 15\%$$

, це свідчить про достатню точність моделі. Нами проведено економічний аналіз отриманих результатів, та розраховано коефіцієнт еластичності:

Модель визнана адекватною, про що свідчить перевірка типовості (надійності) параметрів і статистичних характеристик моделі за допомогою перевірки істотності коефіцієнта детермінації та істотності зв'язку за допомогою F-критерію. Модель перевірена на адекватність фактичним даним, та виявлено, що для дослідження рівня локальної соціальної відповідальності підприємств Херсонської області за допомогою методів економіко-математичного моделювання відібрано 20 підприємств. Значення показника середньої відносної похибки апроксимації складає 4,72%, що задовольняє умові точності економічних моделей. В результаті здійсненої економічної інтерпретації моделі визначено, що збільшення коригуючого коефіцієнта на 1% збільшить загальну суму балів локальної соціальної відповідальності Херсонської області на 0,020%.

На основі проведених опитувань з'ясовано, що ключовими елементами локальної соціальної відповідальності серед досліджуваних аграрних підприємств є (рис. 3.6): безпека праці (Миколаївська область – 93%, Херсонська область – 100,0%), поліпшення умов праці працівників

(Миколаївська область – 74%, Херсонська область – 68,4%), підвищення

кваліфікації (Миколаївська область – 72,6%), соціальні програми та соціальні пакети на підприємстві (Миколаївська область – 52,1%), введення морального кодексу поведінки (Херсонська область – 52,6%). Найменше асоціюють із локальною соціальною відповідальністю на підприємстві: гендерну рівність (Миколаївська область – 9,5%, Херсонська область – 10,5%), запровадження «Скриньки довіри» (Миколаївська область – 8,6%, Херсонська область – 10,5%), заборону куріння на робочому місці (Миколаївська область – 13,1%, Херсонська область – 15,8%) тощо.

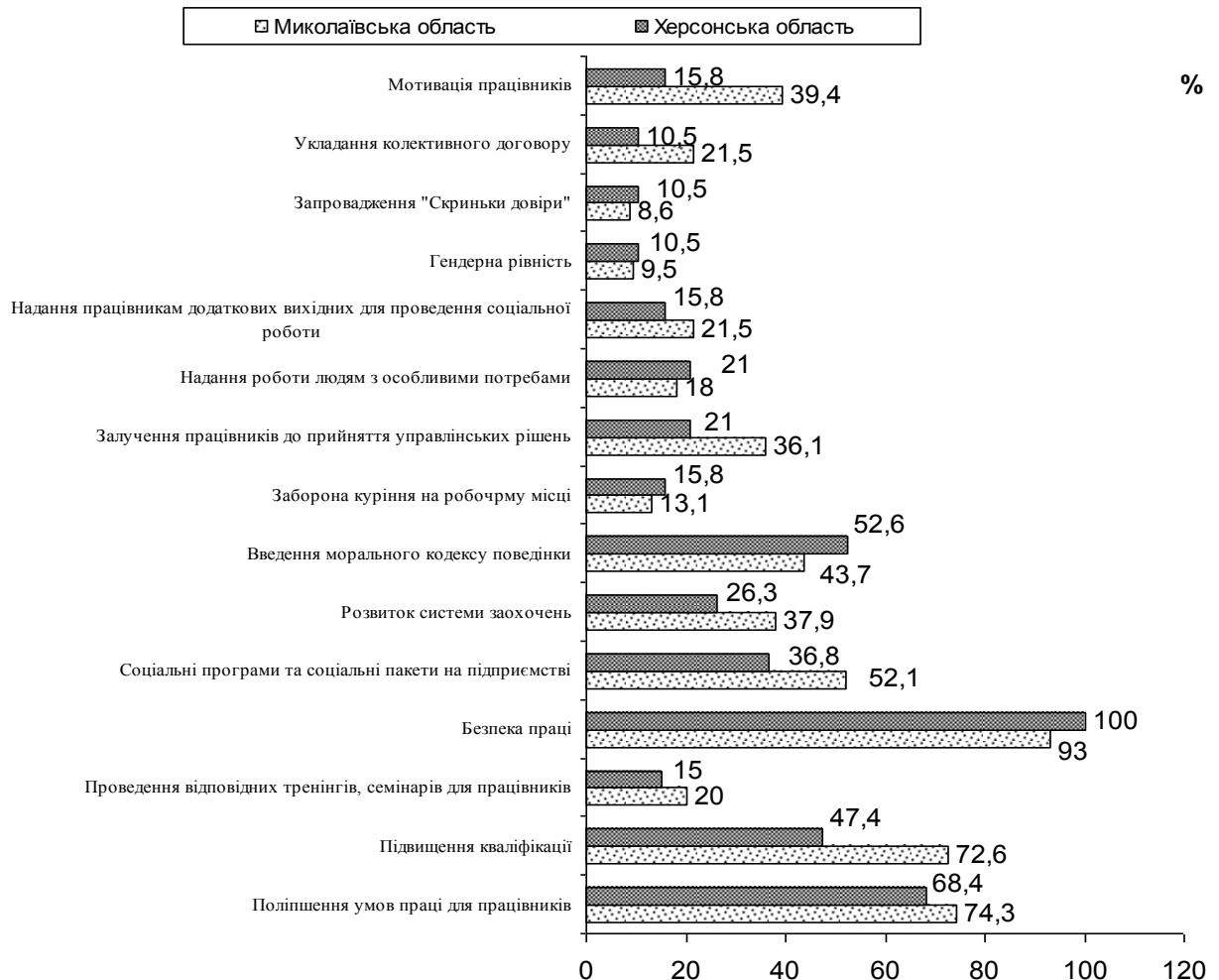

Рисунок 3.6 – Результати опитування серед представників аграрних підприємств Миколаївської та Херсонської областей «Чи є на Вашу думку,

наведені заходи частиною локальною соціальною відповідальністю у розрізі трудових практик», %

Джерело: побудовано на основі анкетного опитування, 2015-2017 рр.

Анкетні дані щодо опитування наведено в додатку Я.

Найбільшими мотивуючими чинниками, які спонукають вести локальну соціальну відповідальність на підприємстві (рис. 3.7), є пільгове оподаткування та кредитування (Миколаївська область – 93,1%, Херсонська область – 89,0%), друге місце посідає визнання підприємства (імідж) – (Миколаївська область – 56,7%, Херсонська область – 63,2%), третє місце – зв'язки з великими підприємствами (Миколаївська область – 46,4%, Херсонська область – 52,6%). Найменше вагомості надається грантам (Миколаївська область – 16,0%, Херсонська область – 21,0%) та участі у бізнес-мережах (форумах) – (Миколаївська область – 17,3%, Херсонська область – 15,8%), що пов'язано із відсутністю на підприємствах практики участі в них, але є додатковою можливістю для подальшого розгортання локальної соціальної відповідальності.

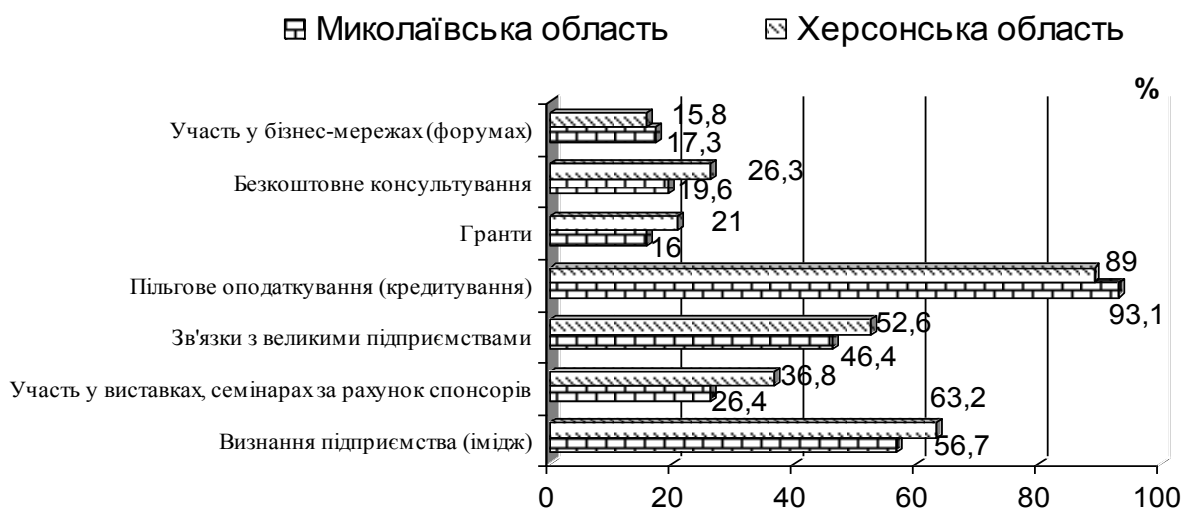

Рисунок 3.7 – Питома вага відповідей керівників аграрних підприємств Миколаївської та Херсонської областей на питання: «Які стимули є

мотивуючими чинниками для розвитку локальної соціальної відповідальності на підприємстві», %

Джерело: побудовано на основі анкетного опитування, 2015-2017 рр.

Дослідженнями, встановлено основні прояви локальної соціальної відповідальності серед аграрних підприємств Миколаївської та Херсонської областей (табл. 3.7).

Таблиця 3.7 Питома вага обраних аграрних підприємств Миколаївської та Херсонської областей в реалізації напрямів ЛСВ, %

Напрями локальної соціальної відповідальності	Аграрні підприємства Миколаївської області	Аграрні підприємства Херсонської області
Ніколи не затримуємо заробітної плати	95,0	93,0
Регулярно підвищуємо заробітну плату	75,0	83,0
Відсутність дискримінації	100,0	100,0
Підвищення кваліфікації для працівників	78,4	84,2
Гнучкий графік роботи	31,6	42,1
Надання медичної допомоги	43,8	36,8
Безкоштовні чай, кава	12,5	26,3
Додаткове фінансове заохочення для працівників	65,7	35,4
Система кредитування	0,0	0,0
Здійснюємо спонсорську допомогу (дитячі будинки, школи, лікарні)	46,4	20,0
Наявність спеціального бюджету соціальних і екологічних програм	17,1	0,0
Взаємозв'язок із громадськістю для провадження соціальної відповідальності	39,5	0,0
Зменшення викидів в навколишнє середовище	64,2	5,0
Впровадження енергозберігаючих технологій	24,6	5,0
Програми використання та утилізації відходів	31,3	0,0
Поінформованість про підприємство на сайті	12,0	5,0
Інші	-	-

Джерело: побудовано автором на основі анкетного опитування, 2015-2017 рр.

Найбільша питома вага досліджених підприємств запроваджує в рамках локальної соціальної відповідальності такі заходи: «ніколи не затримуємо заробітну плату» (95 та 93% відповідно в Миколаївській та Херсонській областях), «відсутність дискримінації» (одногосно 100%), «регулярне підвищення заробітної плати» (75 та 83% відповідно), «додаткове фінансове заохочення для працівників» (65,7 та 35,4% відповідно),

«зменшення викидів в навколишнє середовище» (64,2 та 5,0% відповідно), «взаємозв'язок із громадкістю» (39,5% підприємства Миколаївської області). Найменшу кількість голосів отримали: «поінформованість про підприємство на сайті» (12 та 5,0% відповідно), «безкоштовний чай, кава» (12,5 та 26,3% відповідно), «наявність спеціального бюджету соціальних і екологічних програм» (17,1% підприємства Миколаївської області).

Враховуючи запропоновану у підрозділі 2.1 методичну схему оцінки ЛСВ аграрних підприємств, нами визначено відповідальність до її бальної оцінки – рейтинг досліджених підприємств (табл. 3.8; 3.9).

Заходи локальної соціальної відповідальності зазначених аграрних підприємств Миколаївської та Херсонських областей, які було переведено в бальну оцінку, наведено в додатках АА, АБ.

Таблиця 3.8 Бальна оцінка рівня локальної соціальної відповідальності досліджених аграрних підприємств Миколаївської області

Підприємство	Рівень ЛСВ	Оцінка ЛСВ (бали)	Корегуючий коефіцієнт	Загальна сума балів ЛСВ	Рейтинг ЛСВ
Суб'єкти малого підприємництва (в т.ч. мікропідприємництва)					
ПП «Агроальянс» Арбузинський район	Базовий	3	1,0	15,30	10
Агрофірма «Василівка» Березанський район	Базовий	3	0,7	10,71	14
ФГ «Валентина» Березнегуватський район	Базовий	2	0,8	8,16	15
ФГ «Гавенко І. В» Єланецький район	Базовий	3	0,8	12,24	13
СТОВ «Промінь» Новоодеський район	Достатній	6	1,0	30,6	4
ТОВ «Білоцерківське» Новобузький район	Базовий	2	0,8	8,16	15
ПП «Арго» Новобузький район	Базовий	2	0,7	7,14	16
СТОВ «Зірка» Новобузький район	Базовий	3	0,8	12,24	13
ТОВ «Новосілля» Казанківський район	Достатній	6	1,0	30,60	4

ПП «Думітраш» Новоодеський район	Базовий	3	0,9	13,77	12
-------------------------------------	---------	---	-----	-------	----

Продовження таблиці 3.8

СГВК «Урожайний» Миколаївський район	Достатній	6	0,8	24,48	6
ФГ «Владам» Вітовський район	Достатній	6	0,8	24,48	6
ФГ «Тофтул» Новоодеський район	Базовий	2	0,7	7,14	16
ТОВ «Союз-Агро» Новоодеський район	Базовий	2	0,7	7,14	16
ТОВ «Золотий Колос» Вітовський район	Достатній	6	1,0	30,60	4
Суб'єкти середнього підприємництва (середні)					
ТзДВ «імені Т. Г. Шевченка» Новоодеський район	Високий	7	1,0	35,70	3
СТОВ ім. Т.Г. Шев- ченка Березнегуват- ський район	Достатній	5	1,0	25,5	5
АК «Врадіївський» Врадіївський район	Достатній	6	1,0	30,6	4
СПрАТ «Україна» Доманівський район	Достатній	6	0,7	21,42	8
ПОП «Вікторія» Новобузький район	Достатній	5	0,9	22,95	7
ПОП «Лан» Новобузький район	Достатній	5	0,9	22,95	7
ТзДВ «Південний колос» Новоодеський район	Достатній	6	1,0	30,60	4
ТОВ «Очаківський райагрохім» Очаківський район	Базовий	3	1,0	15,30	10
ПСП «Козирське» Очаківський район	Базовий	3	1,0	15,30	10
ПОСП «Веселий Кут- III» Снігурівський район	Достатній	4	0,9	18,36	9
ДП «Південне» Снігурівський район	Достатній	4	0,7	14,28	11
ТОВ «Ареал- Снігурівка» Снігурівський район	Базовий	3	0,7	10,71	14
Суб'єкти макропідприємництва (великі)					
ТОВ СП «Нібулон»	Високий	9	1,0	45,90	1
ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	Високий	9	1,0	45,90	1
ТОВ «Аграрний					2

холдинг Авангард»	Високий	8	1,0	40,80	
«Україна-2001»	Високий	7	1,0	35,70	3

Джерело: розраховано та сформовано автором, станом на 01.04.2018 р.

З'ясовано, що на зазначених аграрних підприємствах сформовано соціальну політику та ведеться робота щодо локальної соціальної відповідальності. Незалежно від форми власності, розмірів, фінансових ресурсів спостерігаються прояви локальної соціальної відповідальності на всіх її рівнях. А саме, базовому: це сплата податків, відсутність дискримінації; середньому: соціальні програми (пакети), підвищення кваліфікації працівників; високому: взаємодія з громадкістю, відповідальне ставлення до споживачів, формування нефінансової звітності. Позитивним є те, що аграрні підприємства не залишаються осторонь проблем незахищених верств населення, активно беруть участь у різних заходах, які пропагують здоровий спосіб життя та збереження навколишнього середовища.

Слід відмітити тенденцію до покращення соціальної діяльності у середніх за розміром аграрних підприємствах, рейтинг оцінки локальної соціальної відповідальності яких є вищим, та великих аграрних підприємствах, які посідають лідируючі позиції за даним показником.

У відсотковому співвідношенні серед досліджуваних підприємств Миколаївської області (31 аграрне підприємство) найбільша питома вага ЛСВ знаходиться на базовому та достатньому рівні – 42% відповідно по кожному рівню, третю позицію посідає високий рівень відповідальності – 16%.

Проведений рейтинг зазначених підприємств дав змогу оцінити лідируючі позиції аграрних підприємств Миколаївської області з максимальним рейтингом 45,9 (серед яких знаходиться 3 суб'єкти господарювання) та низьким рівнем запровадження ЛСВ із мінімальним рейтингом 7,14 (серед яких знаходиться 2 суб'єкти господарювання). Даний рейтинг дає можливість оцінити аграрні підприємства щодо використання ними ЛСВ і є визначальним при формуванні іміджу аграрних підприємств, що прямопропорційно впливає на їх фінансові результати.

Таблиця 3.9 Бальна оцінка рівня локальної соціальної відповідальності досліджуваних аграрних підприємств Херсонської області

Підприємство	Рівень ЛСВ	Оцінка ЛСВ (бали)	Корегуючий коефіцієнт	Загальна сума балів ЛСВ	Рейтинг ЛСВ
Суб'єкти малого підприємництва (у т.ч. мікропідприємництва) Херсонської області – Голопристанський район					
ФГ «Руслан-Агро»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «Енергія-Х»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «Лиман»	Базовий	3	0,8	12,24	3
ФГ «Колосок»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «Бджілко»	Базовий	2	0,5	5,10	6
ФГ «Надія-В»	Базовий	2	0,5	5,10	6
ФГ «Вікторія-Агро»	Базовий	3	0,8	12,24	2
ФГ «Туркаєнко і сім'я»	Базовий	2	0,5	5,10	6
ФГ «Градарь»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «Клярове»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «Хижняк-2014»	Базовий	2	0,7	7,14	4
ФГ «Штела»	Базовий	2	0,5	5,10	6
ФГ «Ціленко»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «Еталон»	Базовий	2	0,5	5,10	6
ФГ «Олексій»	Базовий	3	0,7	7,14	4
ФГ «Лагуна»	Базовий	2	0,7	7,14	4
ФГ «Суворов-А»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «АСГ»	Базовий	2	0,6	6,12	5
ФГ «Приморське-2012»	Базовий	2	0,5	5,10	6
Суб'єкти макропідприємництва (великі) Херсонської області					
- ДПДГ «Асканійське» Каховського району	Високий	9	1,0	45,90	1

Джерело: розраховано та сформовано автором, станом на 01.04.2018 р.

У досліджених підприємствах Херсонської області задовольняється базовий рівень локальної соціальної відповідальності у фермерських господарствах та високий рівень локальної соціальної відповідальності на ДПДГ «Асканійське» Каховського району, це свідчить про вплив форми господарювання на соціальну активність суб'єкта. Приватні підприємства

координують свою діяльність відповідно до фінансових ресурсів, адже інвестори, як правило, не фінансують у цю форму власності. Тому приватні підприємства на основі власних суджень та цінностей точково реалізують деякі заходи локальної соціальної відповідальності. А підприємства державної форми власності мають доступ до бюджетного фінансування розвитку локальної соціальної відповідальності, тому прояви та рівні соціальної відповідальності є високими. У структурному співвідношенні найбільшу питому вагу мають аграрні підприємства, у яких забезпечується базовий рівень розвитку ЛСВ – 95%, високий рівень розвитку ЛСВ спостерігається лише у одного аграрного підприємства – 5 відсотків.

Відповідно до методичних аспектів, обґрунтованих у підрозділі 2.1 та на основі проведених досліджень, нами розроблено самоорганізаційні карти Кохонена щодо оцінки рівня локальної соціальної відповідальності досліджуваних аграрних підприємств Миколаївської області. Змінні, які використовувалися для визначення бізнес-моделей, розраховані за допомогою MS Excel та програми Deductor Studio Academic, разом з їх описовою статистикою наведено у таблиці 3.10.

Таблиця 3.10 Показники змінних бізнес-моделей оцінки рівня ЛСВ досліджуваних підприємств Миколаївської області, балів

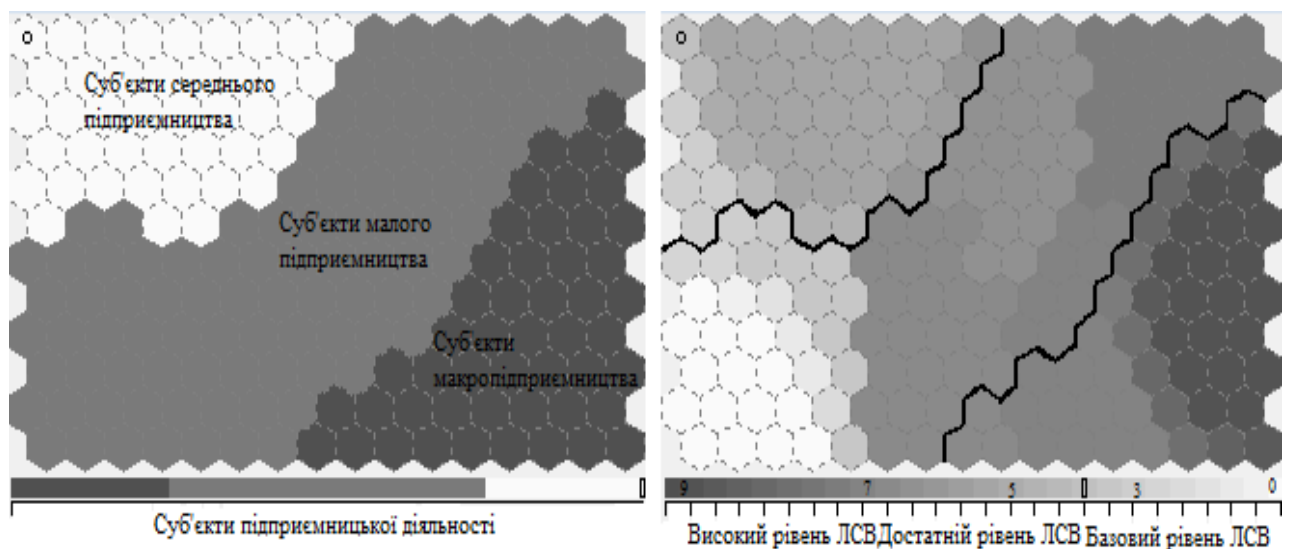
Змінна	Середнє значення ЛСВ	Стандартне відхилення ЛСВ	Мінімум ЛСВ	Максимум ЛСВ	Медіана ЛСВ
Суб'єкти малого підприємництва (у т.ч. мікропідприємництва)	3,67	1,76	2,0	6,0	3,0
Суб'єкти середнього підприємництва (середні)	4,75	1,36	3,0	7,0	5,0
Суб'єкти макропідприємництва (великі)	8,25	0,96	7,0	9,0	8,5

Джерело: побудовано автором на основі програми Deductor Studio Academic

Зазначені змінні є основою побудови самоорганізаційних карт Кохонена, які показують розташування кожної бізнес-моделі (додаток АВ). На даному рисунку ми бачимо, як 300 нейронів організовано у двовимірну

решітку. Кожен нейрон може містити одне підприємство, кілька суб'єктів підприємницької діяльності або може бути порожнім. Різні кластери суб'єктів на карті позначені відповідними відтінками та мають свої межі. Карти розфарбовані відповідно до значень змінних. Більш темний колір на карті свідчить про більше значення змінної. Карти відображають характеристики визначених кластерів.

На основі даних побудовано карту Кохонена, яка містить рівень локальної соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності у розрізі великі, середні, малі (у т.ч. мікропідприємства) аграрного сектору Миколаївської області (рис. 3.8).

а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) у розрізі рівня розвитку ЛСВ

Рисунок 3.8 – Карта оцінки рівня локальної соціальної відповідальності досліджуваних підприємств аграрного сектору Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

Аналіз карти оцінки рівня локальної соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності аграрних підприємств свідчить, що суб'єкти макропідприємництва (ТОВ СП «Нібулон», ТОВ «Кернер-трейд», ТОВ «Аграрний холдинг Авангард») мають високий її рівень, що є результатом скоординованого стратегічного підходу до формування ЛСВ та

нефінансового звітування; взаємодії з громадою та участю у розбудові сільської інфраструктури; благодійництві; дотримання якості продукції на основі сертифікації; підтримки здорового способу життя населення; соціального підприємництва (різні форми прояву); соціального інвестування. Суб'єкти середнього підприємництва аграрного сектору мають переважно достатній рівень локальної соціальної відповідальності (СТОВ ім. Т.Г. Шевченка Березнегуватського району, СПрАТ «Україна» Доманівського району, ТзДВ «Південний колос» Новоодеського району інші), за напрямками: підвищення кваліфікації працівників; застосування новітніх технологій (є відповідні подяки); надання соціальних пакетів; розроблення соціальних програм для працівників (медичне страхування, путівки в санаторії та оздоровчі дитячі табори); матеріального та морального стимулювання працівників (соціальні пільги, нематеріальні програми винагород); підготовку спеціалістів підприємства у ЗВО України; зменшення викидів в навколишнє середовище; використання екологічно безпечних гербіцидів і отрутохімікатів; дотримання умов годівлі тварин (кормосуміші лише натуральні, збалансовані); виробництво якісної продукції.

Суб'єкти малого підприємництва (у т.ч. мікропідприємництва) відповідно до побудованої карти мають базовий рівень ЛСВ (ПП «Агроальянс» Арбузинський район, агрофірма «Василівка» Березанського району, ФГ «Валентина» Березнегуватський район, ПП «Агро» Новобузький район, ФГ «Тофтул» Новоодеський район та інші) та характеризуються вчасною сплатою податків (зборів, платежів); відсутністю дискримінації; вчасною виплатою заробітної плати; реалізацією заходів щодо покращення умов та безпеки праці; атестацією робочих місць; можливістю для працівників отримати продукцію підприємства за собівартістю; реалізацією продукції школам (дитячим садкам) за собівартістю; використанням сучасних агротехнологій; використанням відходів як органіки на полях; взаємовідносинами із постачальниками та партнерами.

Варто відмітити, що у середньому прослідковується тенденція залежності від категорій підприємств, чим більше підприємство, тим рівень ЛСВ є вищим. Проте, є яскраві приклади підприємств, які належать до суб'єктів малого підприємництва (ТОВ «Золотий колос» Вітовського району) – спостерігається середній рівень ЛСВ; середнього підприємництва (ТзДВ ім. Т. Г. Шевченка Новоодеського району) – високий рівень локальної соціальної відповідальності. А серед суб'єктів малого аграрного підприємництва спостерігаються прояви достатнього рівня ЛСВ (СТОВ «Промінь» Новоодеський район, ТОВ «Новосілля» Казанківський район, СГВК «Урожайний» Миколаївський район, ФГ «Владам» Вітовський район).

Нами зображено детальну характеристику інструментів для побудови самоорганізаційних карт Кохонена:

Стандартне відхилення – показник розсіювання значень випадкової величини відносно її математичного сподівання показує, на скільки у середньому відхиляються конкретні значення ЛСВ від середнього їх значення (додаток АД).

Найменше стандартне відхилення зосереджено в області суб'єктів макропідприємництва, що пов'язано з мінімальним відхиленням значень оцінки рівня локальної соціальної відповідальності. З чотирьох підприємств високий рівень з оцінкою 9 балів мають ТОВ СП «Нібулон» та ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел), 8 балів має ТОВ «Аграрний холдинг Авангард» та 7 балів – «Україна – 2001». ЛСВ суб'єктів середнього підприємництва має помірні відхилення, що пов'язано з присутністю у даному сегменті підприємств з високим рівнем ЛСВ (7 балів) – ТзДВ «імені Т.Г. Шевченка» та базовим рівнем ЛСВ (3 бали) – ТОВ «Ареал-Снігурівка», ПСП «Козирське», ТОВ «Очаківський райагрохім». Найбільше стандартне відхилення зосереджено в області суб'єктів малого підприємництва, що пов'язано з присутністю у кластері підприємств з базовим рівнем ЛСВ (2 бали) ФГ «Валентина», ТОВ «Білоцерківське» і т.д., та підприємств з достатнім рівнем ЛСВ – ФГ

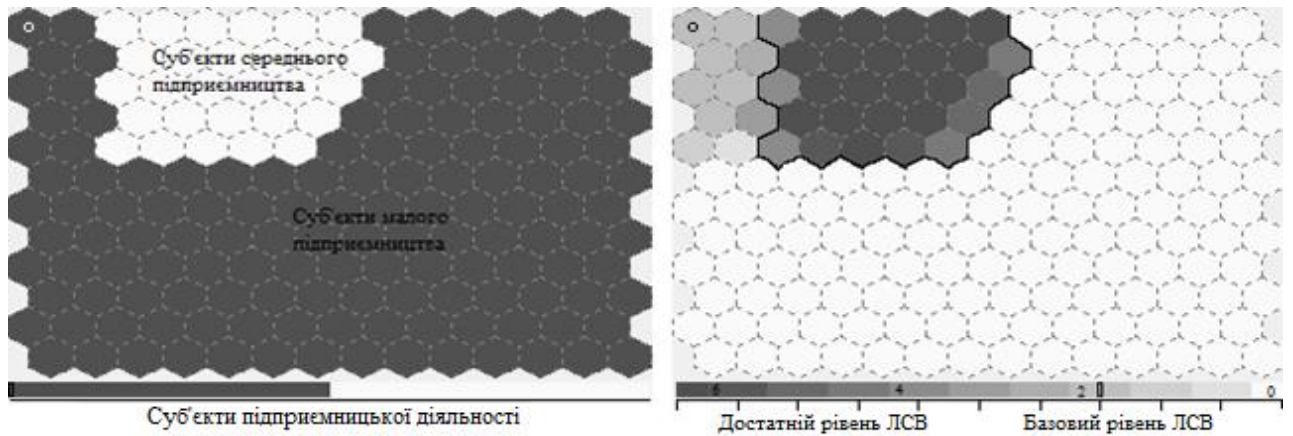
«Владам». Найменше середнє значення ЛСВ має сегмент суб'єктів малого підприємництва – 3,67 бали, що пов'язано з різним рівнем ЛСВ (від 2 до 6 балів) та великою кількістю підприємств саме базового рівня. Суб'єкти середнього підприємництва мають середнє значення 4,75, що пов'язано з більшою кількістю підприємств достатнього рівня ЛСВ. Найбільше середнє значення має сегмент суб'єктів макропідприємництва, що пов'язано з високим рівнем ЛСВ та невеликою кількістю підприємств.

Для суб'єктів малого підприємництва мінімальним значенням рівня ЛСВ є 2 бали, середнього підприємництва – 3 бали, макропідприємництва – 7 балів. Найбільше значення рівня ЛСВ характерне для сегмента суб'єктів макропідприємництва з її оцінкою 9 балів (рис. 3.13), для середніх підприємств – 7 балів, для суб'єктів малого підприємництва – 6 балів, тобто максимальне значення ЛСВ для середніх підприємств відповідає мінімальному для великих, що наочно демонструє розрив у розвитку їхньої ЛСВ.

Для ЛСВ суб'єктів малого підприємництва медіаною є оцінка 3 бали, для середнього підприємництва – 5 балів, для суб'єктів макропідприємництва – 8,5 балів, що свідчить про розташування в середині ряду величин суб'єктів господарювання з різним рівнем розвитку ЛСВ.

Для детального відображення оцінки рівня ЛСВ суб'єктів підприємницької діяльності Миколаївської області нами побудовано самоорганізаційні карти Кохонена середніх та малих, і середніх та великих підприємств (рис. 3.9).

Аналіз даних карти оцінки ЛСВ малих та середніх підприємств підтверджує, що суб'єкти середнього підприємництва мають достатній її рівень (4-6 балів), а суб'єкти малого підприємництва – базовий (0 до 3 бали).

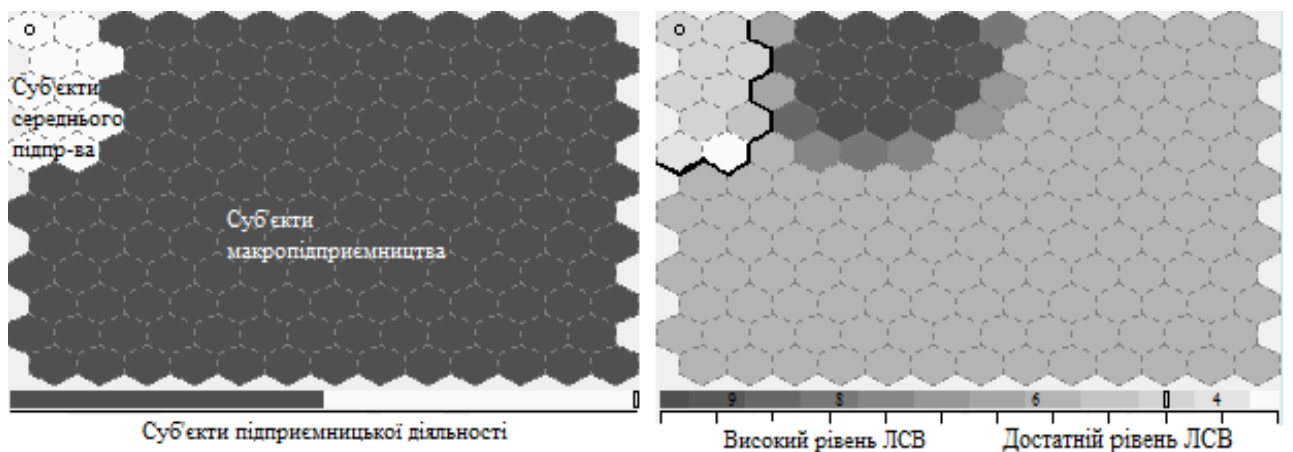
а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) у розрізі рівнів розвитку ЛСВ

Рисунок 3.9 – Карта оцінки рівня локальної соціальної відповідальності малих та середніх суб'єктів підприємницької діяльності аграрного сектору Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

Суб'єкти макропідприємництва характеризуються високим рівнем ЛСВ (7-10 балів) (рис. 3.10), адже розробляють стратегію розвитку ЛСВ; формують нефінансові звіти; активно співпрацюють з органами державної влади на основі державного та соціального партнерства; здійснюють соціальні інвестиції.

а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) у розрізі рівнів розвитку ЛСВ

Рисунок 3.10 – Карта оцінки рівня локальної соціальної відповідальності середніх та великих суб'єктів підприємницької діяльності аграрного сектору Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

Щодо суб'єктів середнього підприємництва, то рівень розвитку ЛСВ знаходиться на достатньому рівні, у перспективі можливий перехід на більш високий рівень, у разі здійснення вищезазначених заходів.

Отже, на основі проведеного дослідження встановлено, що рівень локальної соціальної відповідальності у бізнесових структурах аграрного сектору Миколаївської області залежить від їхніх розмірів та наявності стратегічного підходу. Так, на великих підприємствах, як правило, рівень ЛСВ є найвищим (від 7 до 10 балів). На середніх підприємствах рівень ЛСВ знаходиться на достатньому рівні (від 4 до 6 балів, а на малих (мікропідприємствах) спостерігається базовий рівень ЛСВ (від 0 до 3 балів)). Проте, є окремі поодинокі позитивні прояви як серед середніх підприємств аграрного сектору – спостерігається не тільки достатній рівень, а й високий (одне підприємство), так і серед малих (мікропідприємств) аграрного сектору спостерігається не базовий рівень, а достатній (п'ять підприємств).

3.2. Вплив локальної соціальної відповідальності підприємств на результативність аграрного сектору економіки України

Останнім часом у науковій літературі зосереджується увага на локальній соціальній відповідальності підприємств та її впливі на ефективність їх діяльності – результативності програм, стратегій соціальної відповідальності. У розвинених країнах локальна соціальна відповідальність не сприймається лише як благодійна діяльність. Світова практика показує, що вона допомагає підприємствам підвищити ділову репутацію, встановити збалансовані й довірчі відносини як з державою, так і з суспільством. Усі підприємства, компанії, організації несуть відповідальність за добробут суспільства, вплив на природне середовище та розробляють основні принципи власної соціальної відповідальності.

М. Фрідман (M. Friedman) вважав, що участь бізнесу у різних соціальних заходах являє собою нераціональне використання капіталу. Так, на

початкових етапах запровадження елементів локальної соціальної відповідальності призводить до збільшення витрат та зменшення прибутковості. Проте, з часом, значно покращується інвестиційна привабливість підприємства та його імідж, що у підсумку приводить до збільшенні фінансових показників діяльності підприємства.

Агентство Oekom Research (Італія) на основі дослідження встановило, що сума інвестицій в соціально-активні підприємства протягом останніх років значно підвищилася і складає близько 100 трлн євро. Це свідчить про те, що підвищення інвестиційної привабливості відбувається за рахунок локальної соціальної відповідальності підприємств. Відповідно до одного з наймасштабніших досліджень споживчих переваг, проведеного Cone/Roper, 78% респондентів заявили, що з більшою ймовірністю куплять товар, який асоціюється з небайдужою для них соціальною ініціативою, а 66% задля підтримки такої ініціативи готові змінити думку щодо «свого» бренда. За даними дослідження «Монітор корпоративної соціальної відповідальності», соціально-відповідальні фактори визначають імідж компанії на 49%, її бренд — на 35%, а фінансовий стан — на 10 відсотків [369].

За результатами соціологічного опитування, проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України та благодійним фондом «Інтелектуальна перспектива», в якому взяли участь 811 підприємств різних розмірів, форм власності та сфер діяльності, бізнес-структури позиціонують своє ставлення до аспектів локальної соціальної відповідальності таким чином:

- до реалізації соціальних проектів 60% респондентів ставляться позитивно та вважають її корисною для суспільства у цілому; чверть опитаних продемонструвала «нейтралітет»; 5% респондентів зафіксували негативне ставлення, оцінивши таку діяльність як «марну витрату часу та ресурсів» [108].

- в оцінках можливостей своєї участі у реалізації соціальних проектів 4% респондентів зазначили відсутність будь-яких можливостей у бізнес-

структур для реалізації соціальних проектів; третина вважає, що ця можливість існує стосовно всіх бізнесових організацій; половина опитаних переконана, що така можливість є, але лише в окремих компаній [108];

- у визначенні сфер, які потребують соціальних проектів – допомога дітям-інвалідам – 69%; допомога інвалідам, людям похилого віку, знедоленим – 60%; охорона здоров'я – 58%; освіта – 50%; екологія – 39%; наука – 30%; культура, мистецтво – 22 відсотки. За даними дослідження проекту AISEC, найменша поінформованість про локальну соціальну відповідальність характерна для підприємств транспорту та тих, що надають побутові і комунальні послуги – 52,9 і 57,5% відповідно. Найбільше інформовані про концепцію локальної соціальної відповідальності компанії фінансового сектору (94%), з виробництва промислових товарів (84,5%) і торгівлі (83,2%). Значні відмінності спостерігаються на регіональному рівні. Якщо у Києві та області поінформованість про локальну соціальну відповідальність продемонструвало 90,7% опитаних компаній, то у Львові та області тільки 62,9%, а у Донецьку й області – 61,5% компаній [108].

За результатами Світового банку, основним джерелом зростання ВВП у розвинених країнах світу є людський капітал – 62,0% приросту ВВП, на частку виробничих засобів припадає 16-18% приросту, а на природні ресурси – 20-22% [61]. Тому одним із чинників економічного зростання підприємств, держави є інвестування в людський капітал. Саме за рахунок поєднання зусиль бізнесових структур та державних органів влади можна говорити про активізацію соціальної діяльності. Причому, ці взаємовідносини можливі через посередництво інститутів громадянського суспільства, громадських благодійних організацій, наукових установ тощо.

Наслідки для країн, які ігнорують та не використовують принципи соціальної відповідальності, можуть бути негативними. Адже це може призвести до збільшення податкового тягаря та зменшення рівня конкурентоспроможності держави. Індекс конкурентоспроможності визначає здатність економіки зростати у довгостроковій перспективі. Складається зі

114 показників, 2/3 яких – це результати опитування керівників бізнесу, 1/3 – статистична інформація.

Так, за даними рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у 2017-2018 рр. Україна покращила свої позиції і посіла 81 місце серед 137 країн світу (у 2016-2017 рр. посідала 85 місце) (рис. 3.11).

Традиційно, у 2017-2018 рр. рейтинг очолила Швейцарія. До десятки найконкурентоспроможніших, як і в попередньому році, увійшли США (2 місце), Сінгапур (3 місце), Нідерланди (4 місце), Німеччина (5 місце), Гонконг (6 місце), Швеція (7 місце), Великобританія (8 місце), Японія (9 місце) та Фінляндія (10 місце).

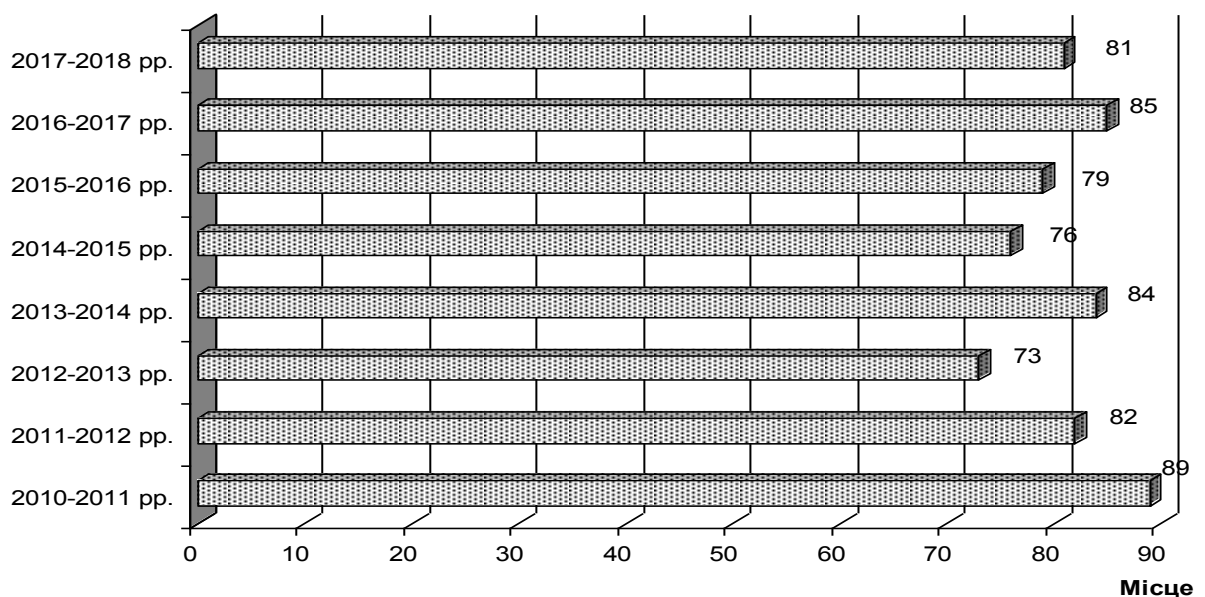

Рисунок 3.11 – Місце України у глобальному рейтингу конкурентоспроможності ВЕФ, 2010-2018 рр.

Джерело: розроблено автором на основі матеріалів [254]

Позиції України за основними складовими різняться, значне покращення відбулося у 2017-2018 рр. щодо інституцій. Так, право власності підвищилося на 2 позиції у порівнянні з попереднім роком (128 місце із 137 країн), етика і корупція – 106 місце (у 2016-2017 рр. – 109 місце), безпека – 106 місце (у 2016-2017 рр. – 123 місце). Проте значно відстає за показником гнучкість

визначення заробітної плати – 126 місце (у 2016-2017 рр. – 81 місце), здатність країни утримувати таланти – 129 місце (у 2016-2017 рр. – 127 місце) та здатність залучати таланти – 106 місце (у 2016-2017 рр. – 93 місце). Варто відмітити, що місце України поступово знижується до перехідного етапу між економікою, що рухається факторами виробництва (використання основних засобів виробництва, конкуренція цін) та економікою, заснованою на ефективності [254]. Проте, у цілому, у розрізі позицій України за основними складовими, то Україна значно покращила свої позиції (додаток АЕ).

Відповідно до результатів досліджень, по інституціях країна піднялася на 12 позицій і посіла 118 місце у 2017-2018 рр. (130 місце у 2014-2015 рр.), вищій освіті й професійній підготовці – 35 місце (40 місце), ефективність ринку товарів – 101 місце (112 місце), по технологічній готовності – 81 місце (85 місце) відповідно. Дещо втратила свої позиції Україна по інфраструктурі – 78 місце у 2017-2018 рр. (68 місце у 2014-2015 рр.), макроекономічному середовищі – 121 місце (105 місце), охороні здоров'я та початковій освіті – 53 місце (43 місце), ефективності ринку праці – 86 місце (80 місце), розвитку фінансового ринку – 120 місце (107 місце), розміру ринку – 48 місце (38 місце) відповідно.

Також варто відмітити, що, відповідно до рейтингу легкості ведення бізнесу «Doing Business 2017», Україна посіла 80 місце. У порівнянні з минулим роком результат покращився на 3 позиції (враховуючи зміну методології на 1 позицію). Рейтинг «Doing Business» укладається Світовим Банком щорічно на наступний рік та встановлює індекс задля порівняння простоти підприємницької діяльності між країнами світу. Оцінка охоплює низку показників по 189 країнам світу та опрацьовується з використанням відгуків представників урядів, учених, фахівців-практиків і рецензентів. Рейтинг покликаний дати об'єктивну основу для розуміння і вдосконалення систем нормативно-правового регулювання підприємницької діяльності по всьому світу [423].

Тому, активізація бізнесових структур стосовно формування ЛСВ залежить від усвідомлення позитивних наслідків вищенаведених процесів.

На нашу думку, головні причини ведення ЛСВ в аграрному секторі залежно від можливостей та розмірів підприємства полягають у наступному: природні ресурси є обмеженими та вичерпними (земля, вода, енергія); кількість населення у майбутньому буде зростати (очікується, що до 2050 р. кількість населення на планеті буде складати близько 10 млрд осіб); сільське господарство відіграє ключову роль у продовольчому забезпеченні світу тощо.

Ефективне ведення бізнесу дедалі більше пов'язують із локальною соціальною відповідальністю, її позитивним впливом на навколишній світ та добробутом суспільства. Соціально відповідальні підприємства сприймають прибутковість як показник, за яким повинно відбуватися зростання виробництва, не погіршуючи при цьому природні ресурси та навколишнє середовище (контроль викидів в атмосферу, утилізація відходів, соціальна логістика, соціальний маркетинг тощо).

Світові наукові дослідження доводять, що на сьогоднішній день, локальна соціальна відповідальність відіграє важливу роль у холістичному розвитку держави та суспільства.

Так, до основних позитивних напрямів змін при застосуванні локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств варто віднести: зменшення використання енергії (енергоефективність); зменшення кількості викидів у навколишнє середовище; збільшення фінансування наукових заходів, розробок; збільшення кількості нефінансового звітування; підвищення рівня результативності (прибутковість) тощо.

Центром «Корпоративної соціальної відповідальності» було проведено дослідження щодо конкурентних переваг локальної соціальної відповідальності підприємств. Так, з'ясовано, що частка підприємств, які на початку опитування задекларували себе як соціально відповідальні, відчули

позитивний вплив від запровадження соціальних програм та заходів (рис. 3.12).

Рисунок 3.12 — Позитивний вплив від запровадження соціальних програм та заходів на підприємствах України

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [128, С.118]

Від запровадження локальної соціальної відповідальності на підприємствах України значно покращується ставлення працівників до підприємства (86,7%), суспільство отримує користь (79,4%), підвищується імідж (72,5%), поліпшуються економічні показники (64%) та збільшується кількість запровадження інновацій на підприємстві (41,3%).

У сучасних умовах господарювання менеджмент аграрного підприємства має справу з тенденціями, які включають поєднання соціальних, екологічних, економічних та духовних чинників. Саме від раціонального поєднання цих складових залежить в майбутньому ефективність господарювання. У результаті дослідження нами встановлено позитивний вплив локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств на результативність їх діяльності (додаток АЖ).

За умови взаємозв'язку ЛСВ з результативністю господарювання аграрного підприємства виникає специфічний, синергетичний ефект, який проявляється в усіх видах діяльності (рис. 3.13)

Рисунок 3.13 – Синергія впливу локальної соціальної відповідальності на результативність господарювання аграрного підприємства

Джерело: авторська розробка

Так, при дослідженні ефективності сільськогосподарських підприємств нами з'ясовано, що важливим аспектом діяльності є соціальна спрямованість підприємства. При взаємодії видів синергії (структурної, функціональної, адміністративної, управлінської) переважає ефект їхньої сумарної взаємодії. Підвищення кваліфікації працівників, кар'єрне зростання значно підвищує зацікавленість робітників у результатах своєї праці та продуктивність праці; ведення прозорого бізнесу безпосередньо підвищує інвестиційну привабливість підприємства; спільна місія та цінності підприємства з урахуванням соціальної діяльності значно підвищує попит населення, і як наслідок – результативність аграрного сектору економіки.

Світовий досвід свідчить, що існує безпосередній вплив локальної соціальної відповідальності на результативність господарювання підприємств (рис. 3.14).

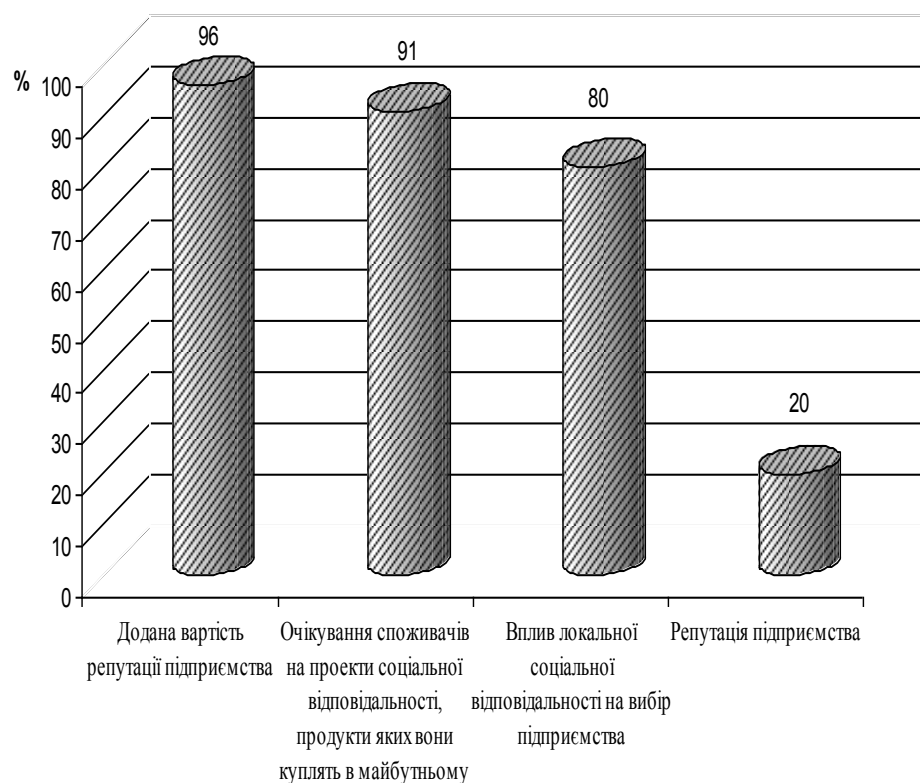

Рисунок 3.14 – Напрями впливу локальної соціальної відповідальності на результативність господарювання підприємств, %

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [42]

Близько 96% ТОП-менеджерів провідних підприємств світу вважають, що ЛСВ впливає на додану вартість репутації. Очікування споживачів на проекти соціальної відповідальності, продукти якої вони куплять у майбутньому сягає близько 91%, вплив соціальної відповідальності при виборі місця роботи – 80 відсотків.

Практикою доведено, що існує пряма залежність між локальною соціальною відповідальністю і результатами господарювання підприємства. На основі анкетування аграрних підприємств Миколаївської та Херсонської областей, встановлено позитивний вплив локальної соціальної відповідальності на результативність їхнього господарювання (додаток АЗ).

Найбільшу питому вагу при оцінці позитивного впливу локальної соціальної відповідальності на результативність та ефективність господарювання посідає взаємодія з громадою (Миколаївська область – 7,4 бали, Херсонська область 6,9 балів), як результат покращується рівень інфраструктури місцевості – 2 місце (Миколаївська область – 4,6 бала, Херсонська область 4,0 бали).

Третє та четверте місця розподілилися між підвищенням продуктивності праці (Миколаївська область – 4,3 бала, Херсонська область 3,9 бала) та підвищенням іміджу підприємства (Миколаївська область – 3,9 бала, Херсонська область 4,1 бала). Найменше за очікуванням ЛСВ впливає на управління ризиками підприємства – 2,9 бала по Миколаївській області, нові технології (інновації) – 2,8 бала. По Херсонській області відповідно: підвищення якості продукції – 1,9 бала, біобезпека продукції» – 1,8 бала.

Дослідженням значення реалізації програм локальної соціальної відповідальності для покращення економічних результатів аграрних підприємств кількісно встановлено вплив факторів на фінансові показники.

Так, за період з 2010 р. по 2017 р. фінансові результати аграрних підприємств України збільшилися майже в 5 разів і склали у 2017 р. 79546,7 млн грн (рис. 3.15).

Рисунок – 3.15 Динаміка фінансових результатів, капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища та витрат на персонал підприємств України (сільське, лісове та рибне господарство), млн грн

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [73]

З метою визначення залежності факторів, які пов'язані із локальною соціальною відповідальністю зазначених підприємств та фінансовими результатами їх діяльності, здійснено кореляційно-регресійний аналіз та оцінено вплив капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища, витрат підприємств на працівників (додаток АІ).

Одним із основних аспектів локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств залишається піклування про довкілля. Варто відзначити, що витрати підприємств (сільське, лісове та рибне господарство) на охорону навколишнього середовища за досліджуваний період збільшилися, що є позитивною динамікою. Що стосується відносин із працівниками, то підприємства розуміють, що вони є ключовими стейколдерами, про що свідчить позитивна динаміка витрат на персонал

протягом досліджуваного періоду. Якщо порівнювати по зазначених підприємствах витрати на заробітну плату з витратами на персонал, то останні становлять близько 15-25% додаткових витрат на персонал.

Кореляційна-регресійна залежність впливу факторних ознак на фінансові результати до оподаткування підприємств сільського, лісового та рибного господарства характеризується рівнянням (формула 3.3).

$$y = -8568,7 - 239,7 x_1 + 2,908 x_2 \quad (3.3)$$

Коефіцієнти регресії показують, наскільки зміниться фінансовий результат за зміни відповідного фактора на одиницю, за умови, що другий фактор перебуває на середньому рівні.

Якщо $x_1 = -239,7$, це показує, що за середньої кількості витрат підприємства на персонал збільшення на одиницю (1 млн грн) капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища зменшить фінансовий результат даного підприємства на 239,7 млн грн; $x_2 = 2,908$ означає, що збільшення витрат цих підприємств на персонал на одиницю (1 млн грн) збільшує прибуток майже на 3 млн грн. Тобто, позитивний фінансовий результат до оподаткування перебуває у прямій залежності із витратами на персонал.

Таким чином, аграрні підприємства України реалізують локальну соціальну відповідальність, керуючись теоріями «корпоративного альтруїзму» або «розумного егоїзму», маючи можливість одержати позитивний результат за умов заохочення працівників, що значно підвищує рівень зацікавленості працівників у результатах його діяльності.

У цілому, доведено вплив локальної соціальної відповідальності на результативність аграрних підприємств за рахунок покращення іміджу аграрного підприємства, збільшення попиту за рахунок лояльності споживачів, додатковому залученні соціальних інвестицій на основі прозорості та етичного веденні бізнесу.

3.3 Аналіз соціально відповідальної поведінки споживачів продукції аграрного сектору економіки України

В Україні процес формування соціальної відповідальності у суспільстві дещо відрізняється від інших країн. Зокрема, у розвинених країнах світу, під соціальною відповідальністю розуміють не тільки сплату податків, благодійництво, а й забезпечення населення необхідними продуктами харчування, які є якісними та безпечними для життя людини.

Якщо аграрне підприємство позиціонує себе як соціально відповідальне, то його діяльність повинна бути спрямована на збереження навколишнього середовища, відповідальне ставлення до працівників, відповідну політику за якість та безпеку сільськогосподарської продукції тощо. На сьогодні, український аграрний бізнес проявляє лише окремі несистемні елементи локальної соціальної відповідальності.

Споживачі сільськогосподарської продукції є важливими стейкхолдерами, які формують та змінюють вимоги аграрного бізнесу щодо їх запитів через локальну соціальну відповідальність, яка не буде розвиватися належним чином, якщо відсутній попит на відповідальну поведінку споживачів аграрної продукції.

Позиція вітчизняних споживачів аграрної продукції більшою мірою схиляється у сторону необхідності локальної соціальної відповідальності у її виробників (рис. 3.16). Більш ніж 56,4% опитаних респондентів вважають, що аграрний бізнес повинен здійснювати локальну соціальну відповідальність. При цьому, 32,4% вважають, що аграрний бізнес повинен вести локальну соціальну відповідальність, ніж її не провадити. Лише 5,2% споживачів вважають, що аграрні підприємства не повинні здійснювати ЛСВ.

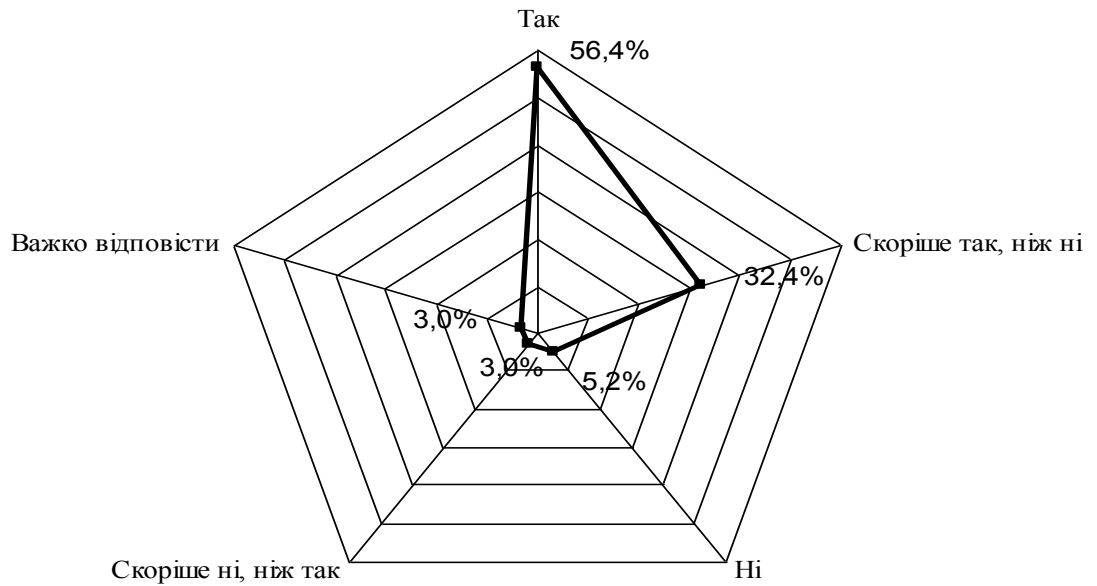

Рисунок 3.16 – Питома вага відповідей споживачів Миколаївської області щодо питання «Чи повинен аграрний бізнес здійснювати локальну соціальну відповідальність?»

Джерело: на основі власного анкетного опитування 460 респондентів, 2018 р.

Переваги від локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі є беззаперечними, зокрема: відданий персонал, підвищення конкурентоспроможності та покращення іміджу підприємства, і нарешті, споживач, який формує попит на продукцію сільського господарства підприємства.

Опитуванням керівного складу аграрних підприємств Миколаївської області (120 осіб) щодо напрямів локальної соціальної відповідальності встановлено, що найбільшу питому займає відповідь «Відповідальність перед працівниками – 82,3%»; на другому місці – «Відповідальність перед споживачами» – 78,6%; третє місце – «Відповідальність перед партнерами (інвесторами)» – 72,4%, четверте – «Відповідальність перед державними органами влади» (50,6%), на останньому місці – «Відповідальність перед конкурентами» (20,4%) (рис. 3.17).

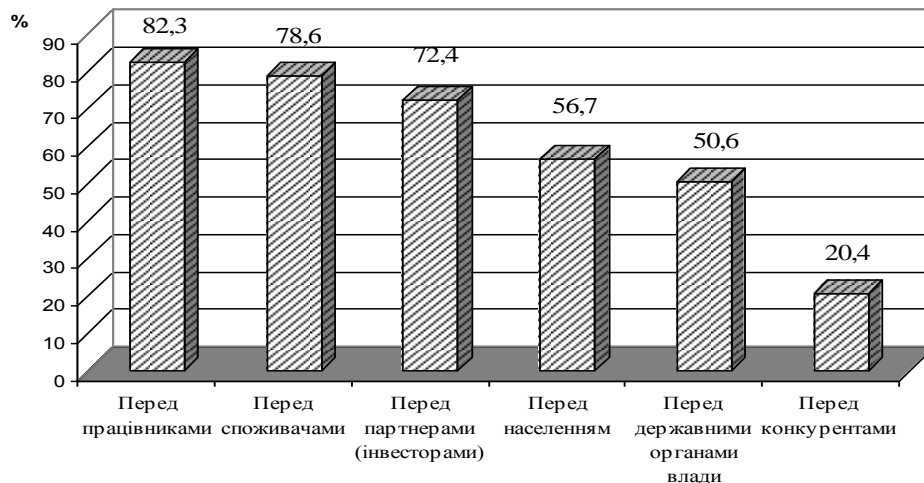

Рисунок 3.17 – Питома вага відповідей керівництва аграрних суб’єктів господарювання Миколаївської області щодо питання «Напрями локальної соціальної відповідальності аграрного бізнесу»

Джерело: на основі власного анкетного опитування 120 осіб керівного складу аграрних підприємств Миколаївської області, 2018 р.

Отже, більша частина опитаних суб’єктів господарювання аграрного спрямування вважає, що вагомую складовою локальної соціальної відповідальності є споживачі сільськогосподарської продукції, які й формують попит на продукцію і в кінцевому результаті відіграють ключову роль в ефективності господарювання аграрних підприємств.

Формування соціально відповідальної поведінки споживачів аграрної продукції відбувається на основі визначення таких критеріїв: безпека харчування, смакові та якісні властивості, екологізація виробництва, цінова політика тощо. Звичайно, у розвиненому суспільстві на формування попиту на продукцію сільського господарства впливає якість та безпека харчування, а вже потім цінова політика.

У результаті оцінки впровадження Люксембурзької декларації щодо екологічного врядування в Україні, з’ясовано, що протягом 2016-2018 рр. очільники Міністерства екології та природних ресурсів

України демонструють нову модель поведінки, розуміння ролі громадськості щодо екологічних проблем довкілля (рис. 3.18).

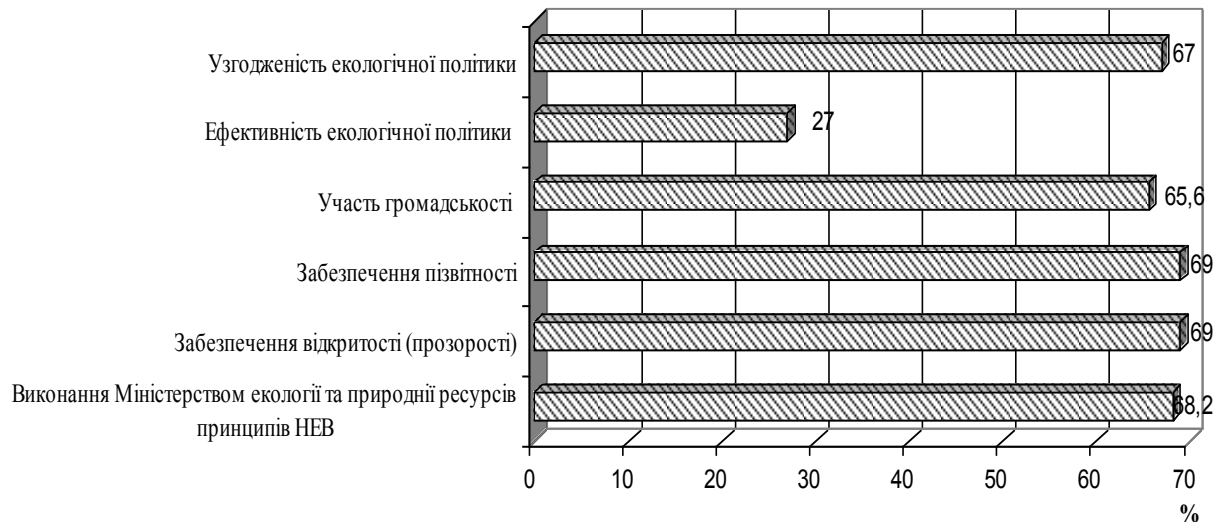

Рисунок – 3.18 Належне екологічне врядування (НЕВ) в Україні відповідно до Європейських принципів, 2016-2018 рр.

Джерело: побудовано на основі матеріалів [85]

Щодо прозорості та підзвітності, то Міністерство екології та природних ресурсів України досить добре забезпечує доступ до наборів відкритих даних (69%), проте є деякі реєстри, які не оновлювалися з 2016 р. Участь громадськості забезпечується Міністерством на рівні 65,6 відсотки. Основними недоліками принципу є незалученість громадськості до підготовки звітності, відсутність процедур моніторингу та оцінки впровадження політики з певною періодичністю. Узгодженість становить 67%, що говорить про досить низький рівень екологізації виробництва. Ефективність екологічною політики є на недостатньому рівні – 27%, проте повинна бути головною у напрямі впровадження Люксембурзької декларації.

Варто відмітити, що для України значним потенціалом характеризується органічне сільське господарство (органічне землеробство), адже за рахунок родючої землі країни є можливість стати основним виробником органічних продуктів. Останнім часом все більше площ української землі задіяні в органічному землеробстві, яке позитивно впливає на навколишнє середовище та суспільство в цілому. Саме органічне сільське господарство покликане гармонійно поєднувати у собі новітні інтенсивні елементи управління земельними ресурсами, за рахунок яких населення країни споживає якісну та безпечну продукцію харчування, а у підсумку покращується людський потенціал та показники розвитку.

Відповідно до визначення Міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху (IFOAM), «Органічне сільське господарство – виробнича система, що підтримує здоров'я ґрунтів, екосистем і людей. Воно залежить від екологічних процесів, біологічної різноманітності та природних циклів, характерних для місцевих умов, при цьому мінімізується використання шкідливих ресурсів, які викликають несприятливі наслідки» [379].

Попит на якісну, екологічно чисту сільськогосподарську продукцію залежить від рівня життя населення та його фінансових можливостей. Тобто, вирішальним для споживачів може стати не якість продукції, а її ціна. Опитуванням споживачів Миколаївської області на тему «Чи готові Ви купити якісну та безпечну (органічну) продукцію сільського господарства за вищою ціною?» (кількість респондентів 460) у 2012 та 2017 рр. встановлено, що якщо у 2012 р. більша кількість споживачів (близько 75%) готова була купувати органічну продукцію за вищою ціною, то у 2017 р. ця кількість значно зменшилася і становила близько 50% від опитаних респондентів. Треба зазначити, що генеральну сукупність складає населення Миколаївської області віком більше, ніж 18 років (працівники ЗВО, здобувачі вищої освіти, державні службовці, працівники аграрних підприємств та інші).

Світові дані свідчать, що у 2017 р. в Україні за межею бідності знаходилося близько 80% населення, а це, в свою чергу, впливає на платоспроможність населення. Зважаючи на це, на сьогодні, лише половина населення має можливість купувати безпечну та якісну продукцію харчування.

Соціально відповідальна поведінка споживачів формується під впливом індивідуальних характеристик особистості (вік, стать, рівень доходів, смакові якості, рівень освіти тощо) (рис. 3.19).

Підхід щодо потреб та поведінки споживачів, який став загальноновизнаним запропонував А. Маслоу (A. Maslow). Він полягає в тому, що людські потреби розміщені в ієрархічному порядку: 1 місце – посідають фізіологічні потреби (голод, спрага); 2-ге місце – безпека самозабезпечення (безпека, захищеність), 3-тє – соціальні потреби (релігія, духовність, кохання); 4-те – потреба у повазі (визнання з боку суспільства); 5-те – потреба у самоствердженні (самовдосконаленні).

Соціально відповідальна поведінка споживачів органічної продукції формується на первинному рівні потреб – забезпечення харчування, його якість залежить від різних факторів впливу як зовнішніх, так і внутрішніх.

Зовнішні фактори соціально відповідальної поведінки споживачів органічної продукції залежать від розвитку суспільства на різних рівнях: держави, сільських територій, аграрного підприємства. Кожен із цих рівнів здійснює певний вплив на поведінку споживачів продукції.

Також одним із основних факторів впливу є індивідуальна поведінка споживачів. Залежно від рівнів доходів, освіти, професійних навичок у двох різних покупців можуть виникати різні вподобання до органічного товару. Значний вплив на формування соціально відповідальної поведінки споживачів має соціокультурна та психологічна поведінка, адже спосіб життя, рівень соціальної відповідальності формує зацікавленість, ставлення до органічного продукту та мотивацію споживати якісну та безпечну продукцію харчування.

Рисунок 3.19 – Фактори впливу на соціально відповідальну поведінку споживачів органічної сільськогосподарської продукції

Джерело: авторська розробка

У результаті, під впливом різних факторів формується поведінка споживачів, а чи буде вона соціально відповідальною (безпека продукції споживання) залежить від самого індивіда (умов, можливостей, мотивацій тощо). Чим більше споживачів будуть залучені до споживання органічної продукції у державі, тим краще це буде впливати на здоровий спосіб їхнього життя і людський рівень розвитку (рівень тривалості життя, рівень освіченості тощо).

У розрізі основних індикаторів серед країн світу, Україна має найнижчий рівень ВВП, який характеризується низькою тривалістю життя (71,9 роки) та найнижчим показником Індексу людського розвитку серед зазначених країн (0,74) (додаток АК).

Найбільший рівень ВВП на душу населення спостерігався у США у 2017 р. і складав 59532 дол. США, найменший рівень цього показника в Україні у 2017 р., що становить 2583 дол. США. Високий рівень ВВП забезпечує належні умови життєдіяльності і сприяє збільшенню тривалості життя (Японія – 83,9 роки; Франція – 82,4 роки; Англія – 81,7 роки; Німеччина – 81,2 роки) та Індексу людського розвитку (Німеччина – 0,94; Англія та США – 0,92; Японія – 0,91, Франція – 0,90).

Аналізуючи безпосередній вплив розміру ВВП країни на рівень життя населення, встановлено (табл. 3.11), що найвищий рівень даного показника мають США (за індексом 129,6), а найменший країни ЄС (за індексом 166,6).

Найбільший рівень ВВП спостерігається у США протягом зазначених років і у 2017 р. становить 19 390,6 млрд дол., що на 2112,9 млрд дол. більше, ніж у країнах ЄС. Варто відмітити, що по всіх країнах спостерігається позитивна динаміка цього показника.

Щодо України, то спостерігається також позитивна тенденція ВВП по роках, так індекс зазначеного показника у порівнянні 2017 р. з 2010 р. становить 275,5, що свідчить про значне підвищення сукупного доходу країни, проте в доларовому еквіваленті є найнижчим значенням у порівнянні з іншими країнами.

Таблиця 3.11 Динаміка валового внутрішнього продукту в окремих країнах та регіонах світу

Роки	Країни			
	США, млрд дол	Світ, млрд дол	ЄС, млрд дол	Україна, млн грн
2010	14964,4	65349,0	14820,0	1082569,0
2011	15517,9	72374,0	15390,0	1316600,0
2012	16155,3	73631,0	15830,0	1408889,0
2013	16691,5	75566,0	16714,0	1454931,0
2014	17393,1	78037,0	17610,0	1566728,0
2015	18036,7	73502,0	19280,0	1979458,0
2016	18569,1	75213,0	19180,0	2383182,0
2017	19390,6	79865,5	17277,7	2982900,0
2017 р. Індекс ВВП (2010 р.=100%)	129,6	122,2	116,6	275,5

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [36, 77, 311]

Це свідчить, про те, що рівень інфляційних процесів в Україні, які спостерігаються протягом останніх років є занадто високими, що призводить до зниження рівня життя та добробуту населення, а це в свою чергу, прямо пропорційно впливає на рівень соціально-економічного розвитку країни й на соціально відповідальну поведінку споживачів продукції аграрного сектору, як одних із ключових стейкхолдерів розвитку та формування аграрного сектору економіки країни.

У розрізі років в Україні протягом 2000-2017 рр. (табл. 3.12), можна відмітити, що показник ВВП має тенденцію до зростання. Так, у 2017 р. він зріс порівняно із 2000 р. у 17,5 разів і становив 2982,9 млрд грн.

Зведений бюджет України характеризується переважанням видатків над доходами (крім періоду 2000 р. та 2002 р. відповідно), що викликає дефіцит державного бюджету, а це, в свою чергу, призводить до гальмування соціально-економічного розвитку країни. Щодо суми доходів до ВВП, спостерігається коливання – максимальне значення було у 2015 р., а мінімальне у 2017 р. Суми видатків збільшилися і складають третину від ВВП України (35,4%), що характеризує негативну тенденцію.

Таблиця 3.12 Динаміка основних показників соціально-економічного розвитку України

Роки	ВВП, млрд грн	ВВП, на одну особу (номінальний), грн	Зведений бюджет			
			Доходи, млрд грн	Видатки, млрд грн	% доходів до ВВП	% видатків до ВВП
2000	170,0	3441,0	49,1	48,1	28,9	28,3
2001	204,2	4174,0	54,9	55,5	26,9	27,2
2002	225,8	4660,0	61,9	60,3	27,4	26,7
2003	267,3	5569,0	75,3	75,8	28,2	28,4
2004	345,1	7247,0	91,5	102,5	29,7	29,7
2005	441,5	9372,0	134,2	142,0	30,4	32,2
2006	544,2	11630,0	171,8	175,5	31,6	32,2
2007	720,7	15496,0	219,9	227,6	30,5	31,6
2008	948,1	20495,0	297,9	312,0	31,4	32,9
2009	913,3	19862,0	272,9	307,4	29,9	33,7
2010	1082,6	24429,0	314,5	377,8	29,1	34,9
2011	1316,7	28206,0	398,6	416,9	30,3	31,7
2012	1408,9	32002,0	445,5	492,5	31,6	35,0
2013	1454,9	33473,0	442,8	505,8	30,4	34,8
2014	1566,7	36904,0	456,1	523,1	19,1	33,4
2015	1979,5	46413,0	652,0	679,9	32,9	34,3
2016	2383,2	55899,0	782,7	835,6	32,8	35,1
2017	2982,9	70210,0	793,6	1056,8	26,6	35,4
2017 р. у % до 2000 р.	1753,9	2040,4	1616,3	2197,1	х	х

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [36, 308]

Стосовно структури ВВП, то протягом досліджуваного періоду спостерігається поступове збільшення споживчих витрат (рис. 3.20), так, у 2005 р. їх сума склала 337879 млн грн, а у 2016 р. – 2018854 млн грн.

Щодо валових нагромаджень, то до 2011 р. простежується динаміка зростання, проте починаючи з 2012 р. даний показник постійно зменшується. Основною причиною є інфляційні процеси у країні, які знецінюють товари (послуги). Позитивним є те, що експорт товарів (послуг) збільшився протягом даного періоду у 2016 р. склав 1172645 млн грн (227252 млн грн у порівнянні з 2005 р.). Імпорتنі товари (послуги), навпаки, зменшилися.

Рисунок – 3.20 Структура ВВП України протягом 2005-2016 рр., млн грн

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [36]

До основних соціальних стандартів якості життя населення відносять розмір мінімальної заробітної плати, розмір мінімальної пенсії та прожитковий мінімум (рис. 3.21), які в Україні протягом досліджуваного періоду в кількісному вираженні поступово підвищувалися.

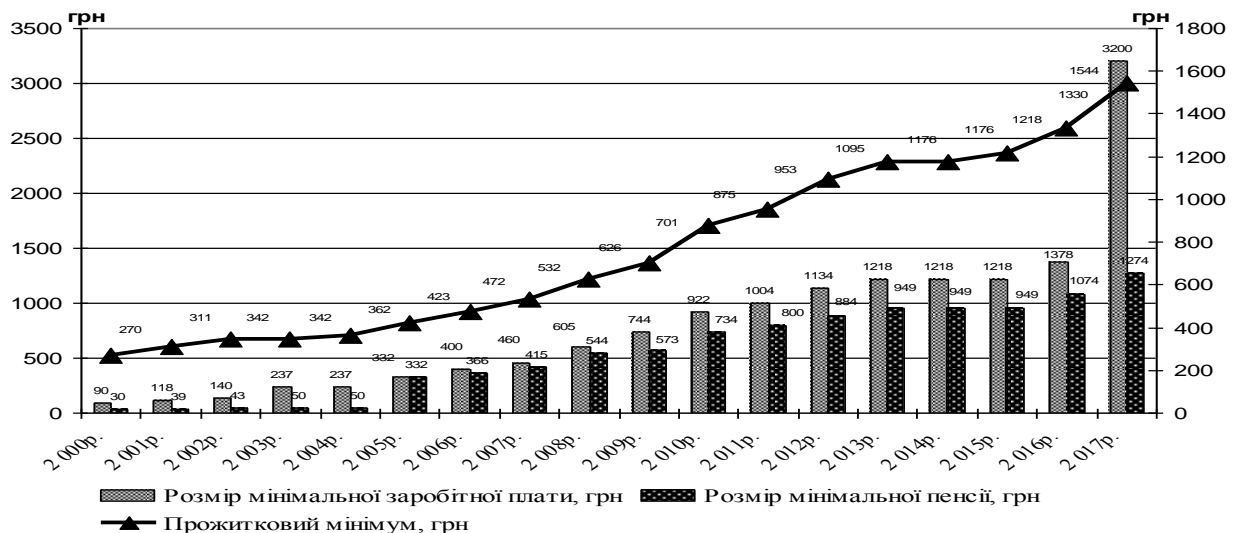

Рисунок 3.21 – Динаміка розміру соціальних виплат в Україні, грн

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [91]

Так, якщо у 2000 р. розмір мінімальної заробітної плати становив 90 грн, то у 2017 р. – 3200 грн. Розмір мінімальної пенсії збільшився у 2017 р. у порівнянні з 2000 р. у 42,5 раза, прожитковий мінімум у 2017 р. – у 5,7 раза відповідно. Зростання в окремі роки було досить стрімким, разом з цим дані періоди дослідження характеризуються високим індексом інфляції, що знецінювало вартість доходної частини населення.

Як зазначалося раніше, рівень купівельної спроможності у споживачів залежить від рівня їхнього доходу. Досліджуючи доходну та витратну частини населення України протягом останнього десятиліття (додаток АЛ), варто відмітити, що рівень доходів населення українців значно підвищився, так, у 2017 р. у порівнянні з 2007 р. збільшення відбулося на 1955858,0 млн грн (або у 4,1 раза), а в розрахунку на одну особу збільшився на 63576,0 грн (або у 6,3 раза). Щодо витрат, то вони також поступово зростають. Так, якщо у 2007 р. витрати на придбання товарів і послуг склали 509533,0 млн грн, то у 2017 р. вони склали 1828061,0 млн грн, а це більше, ніж у 3,6 раза. Негативним моментом є те, що протягом досліджуваного періоду нагромадження нефінансових активів у населення зменшилося у 2017 р. ссклало -5295,0 млн грн. Хоча рівень доходів населення протягом останнього десятиліття збільшився, проте знецінення доходів у зв'язку з подорожчанням курсу іноземних валют та інфляційними процесами в Україні значно вплинули на платоспроможний попит населення.

Також важливими показниками формування доходної частини населення країни є індекс реальних заробітних плат та індекс цін реалізації сільськогосподарської продукції (рис. 3.22).

Протягом аналізованого періоду спостерігається несуттєве підвищення рівня реальної заробітної плати до відповідного періоду минулого року, найбільший відсоток підвищення зафіксовано у 2012 р. – 15,5% та у 2017 р. – 19,8 відсотків. Разом з тим, протягом трьох останніх років спостерігається стрімке підвищення Індексу споживчих цін: 2015 р. – 146%, 2016 – 120,7%, 2017 р. – 113,5 відсотків.

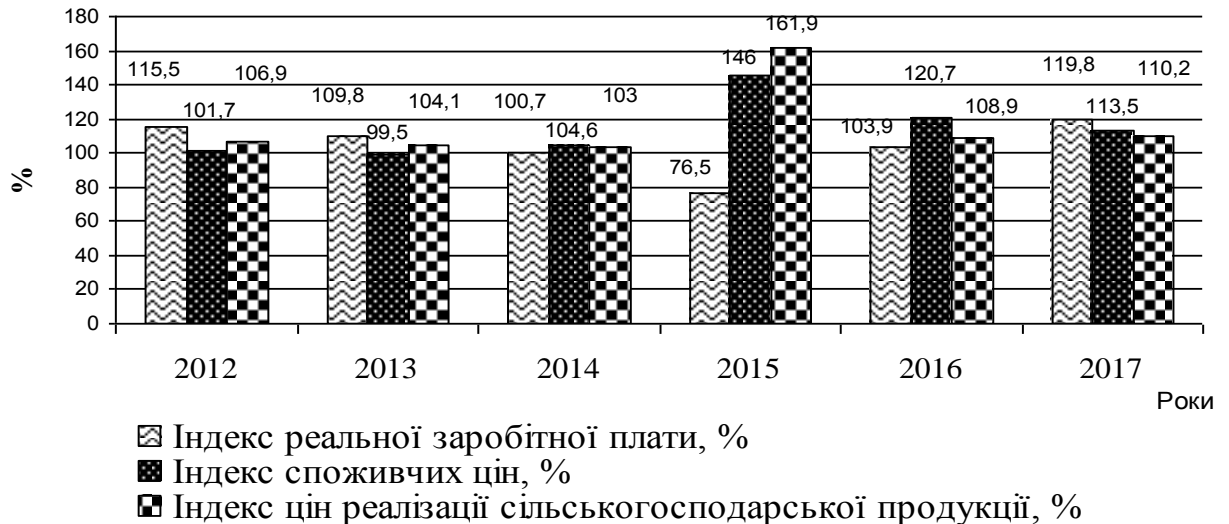

Рисунок 3.22 – Індекси реальної заробітної плати, споживчих цін та цін реалізації сільськогосподарської продукції у % до попереднього періоду (січень-травень), 2012-2017 рр.

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [73]

Підвищення цін реалізації продукції сільського господарства, відбулося у таких роках: 2015 р. – 161,9%, 2017 р. – 110,2 відсотки. А це, значно впливає на формування доходної і витратної частин населення України, оскільки, рівень заробітної плати несуттєво зростає, а рівень інфляції та ціни на сільськогосподарську продукцію зростають у суттєвому співвідношенні. Як правило, за показник загального рівня інфляції використовують Індекс споживчих цін, який вимірює зміни цін (тарифів) на споживчі товари і послуги. Індекс споживчих цін (ІСЦ) – це показник, який характеризує зміни у часі загального рівня цін на товари та послуги, які купує населення для невиробничого (власного) споживання [73].

Прослідковуючи динаміку Індексу споживчих цін в Україні протягом 2007-2017 рр. (додаток АМ), встановлено, що найбільше зростання даного показника спостерігається у 2008 р. – 125,2% (вплив світової фінансової кризи), 2015 р. – 148,7% (політична та економічна нестабільність). У цілому, у 2017 р. у порівнянні з 2007 р. Індекс споживчих цін підвищився на 1,6 в. п.

У розрізі товарів та послуг можна відмітити, що найбільше підвищення цін спостерігається у 2015 р. майже по всіх групах товарів (послуг). У 2016 р. ситуація дещо стабілізувалася і ріст цін підвищувався, але не такими швидкими темпами як у 2015 р. Порівнюючи 2017 р. з 2007 р., спостерігаємо найбільше підвищення цін на алкогольні напої, тютюнові вироби – 18,4 в.п., продукти харчування та безалкогольні напої – 3,2 в.п., транспорт; зв'язок; житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива; освіта; відпочинок і культура, навпаки, демонструють позитивну динаміку.

Подорожчання продукції сільського господарства, яка є основою необхідного повноцінного раціону харчування людини, пов'язано насамперед з: девальвацією національної валюти, підвищенням вартості імпортованих виробничих ресурсів, підвищенням цін на експортоорієнтовану сировину, додатковими імпортованими квотами, скороченням державної підтримки, подорожчанням кредитних ресурсів, високим рівнем інфляції тощо.

Варто відмітити, що відповідно до статистичних даних України, у середньому протягом 2015-2017 рр. рівень інфляції в країні становив 43,3%, зниження реальних доходів у зв'язку з підвищенням курсу іноземних валют – 32,0%, скорочення виробництва сільськогосподарської продукції відбулося на 4,8% [51].

Найбільший рівень середніх заробітних плат в Україні спостерігається у працівників промисловості (рис. 3.23), так, якщо середня заробітна плата на одного працівника у 2012 р. у промисловості склала 3509 грн, то у будівництві – 2506 грн (на 28,5% менше, ніж у промисловості), у сільському господарстві – 2168 грн (на 38,2% менше, ніж у промисловості). Хоча протягом років рівень заробітної плати по всіх видах діяльності поступово зростає, проте підвищується рівень інфляції в країні. У 2017 р. у промисловості рівень заробітної плати був найвищим і склав 7289 грн на одну особу, на другому місці було будівництво – 5954 грн на одну особу, на третьому сільське господарство – 5867 грн.

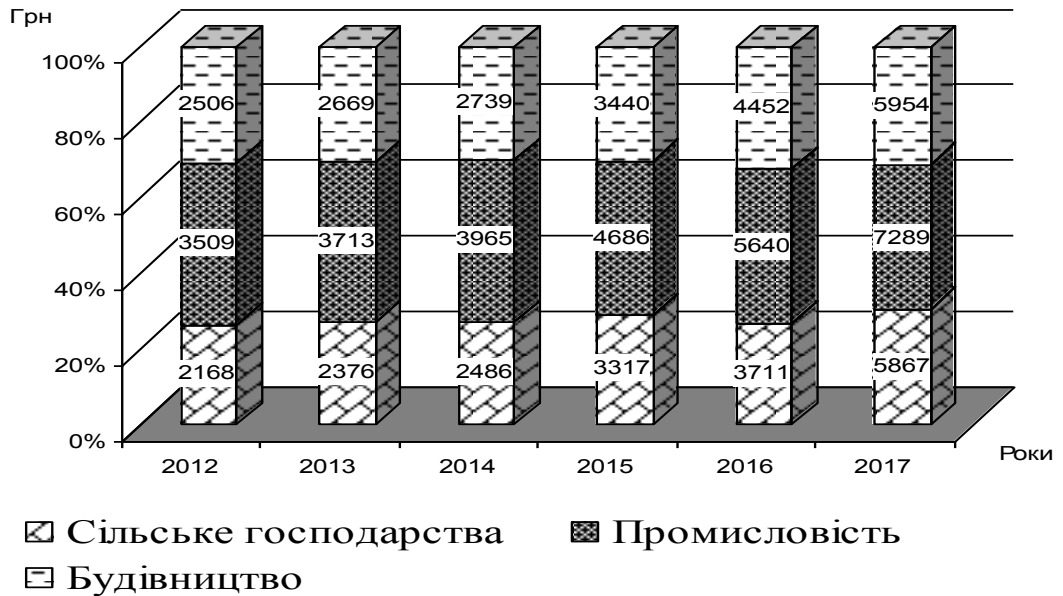

Рисунок 3.23 – Динаміка середнього рівня заробітних плат за видами діяльності в Україні, грн

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [73]

На соціально відповідальну поведінку споживачів аграрної продукції вагомий вплив мають індикатори рівня життя, серед яких: відношення заробітної плати до прожиткового мінімуму, частка заробітної плати у структурі доходів населення, рівень пенсійних видатків, дефіцит (профіцит) Пенсійного фонду України тощо. Стратегічне значення індикаторів рівня життя є однією із ключових передумов розвитку суспільства, які відображають реалістичний та оптимістичний сценарії (рис. 3.24).

Застосування реалістичного та оптимістичного сценаріїв зберігає різну міру диспропорційності, що пояснюється різною наближеністю інтегральних індексів до середнього оптимального значення кожного індикатора. За реалістичним сценарієм – дефіцит Пенсійного фонду України зберігається, за оптимістичним варіантом та повноцінним збалансованим розвитком спостерігається профіцит.

Рівень тіньового ВВП, за оптимістичним варіантом у порівнянні з реалістичним сценарієм, зменшується майже вдвічі і за повноцінним

збалансованим розвитком – майже в п'ять разів. Аналогічна ситуація спостерігається по інших показниках рівня життя населення.

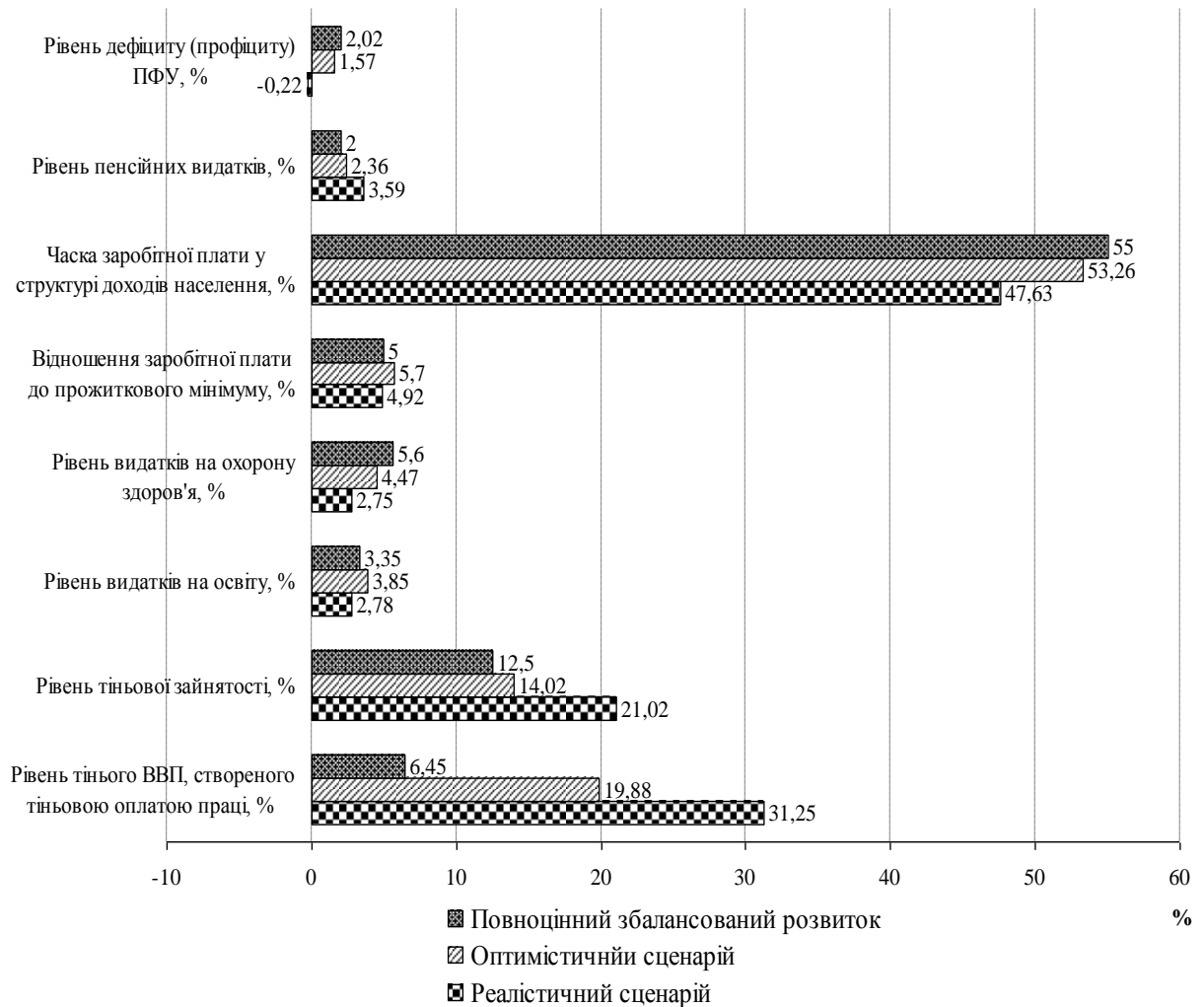

Рисунок 3.24 – Стратегічні значення індикаторів рівня життя за сценаріями розвитку у 2025 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [388]

Практична реалізація зазначених сценаріїв рівня життя неможлива без суттєвого зниження рівня тінізації економіки, в іншому випадку рівень життя значно зменшиться, що значно вплине на рівень купівельної спроможності споживачів аграрної продукції.

Падіння рівня купівельної спроможності впливає не тільки на споживачів, але і на виробників продукції. Скорочення рівня доходів у останніх примушує аграріїв оптимізувати витрати, скорочуючи кошти на

засоби захисту рослин та добрив або зовсім зменшуючи посівні площі під культурами. А це, в свою чергу, призводить до падіння виробництва сільськогосподарської продукції та негативно впливає на рівень цін для кінцевих покупців – споживачів.

Екологічно безпечна продукція за вартістю є дорожчою і на ринку займає відповідну нішу споживчих потреб. Аграрний бізнес України повинен враховувати можливості та купівельну спроможність населення. Тому завдання покращення якості продукції сільського господарства містить в собі соціальний аспект, який відображає наявність бідного населення у країні. Водночас виробники сільськогосподарської продукції можуть значно знизити собівартість екологічно безпечної продукції, застосовуючи у виробництві ресурсозберігаючі технології, що вплине на співвідношення оптимальної ціни і якості сільськогосподарської продукції.

Формування соціально відповідальної поведінки споживачів органічної продукції аграрного сектору економіки також залежить від розвитку органічного ринку в країні. Необхідність запровадження органічного сільського господарства обумовлена такими чинниками: відтворення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища; розвиток сільських територій та підвищення рівня життя сільського населення; покращення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва; забезпечення споживчого ринку здоровою якісною продукцією; зміцнення експортного потенціалу держави; поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції; забезпечення продовольчої безпеки в Україні; поліпшення загального добробуту громадян держави тощо [379].

Важливими аспектами розвитку органічного виробництва є збільшення біорізноманіття на 30% та утворення на 30% менше викидів парникових газів, порівняно з традиційним сільським господарством.

Відповідно до світових тенденцій розвитку органічного ринку протягом останніх років, спостерігається суттєве збільшення виробників органічної

продукції та площ земель, зайнятих під органічне сільське господарство (табл. 3.13).

Таблиця 3.13 Світові тенденції розвитку органічного руху, 2015-2016 рр.

Показник	Країни світу	Країни-лідери
Країни з даними про сертифіковане органічне сільське господарство	2015 р. – 179 країн	Нові країни: Бруней Даруссалам, Кабо-Верде, Гонконг, Кувейт, Монако, Сьєрра-Леоне, Сомалі
Загальна площа земель, зайнятих під органічне сільське господарство, га	2015 р. – 50,9 млн га (1999 р. – 11 млн га)	Австралія (22,7 млн га), Аргентина (3,1 млн га), США (2 млн га)
Частка земель органічного сільського господарства у загальній площі земель сільськогосподарського призначення, %	2015 р. – 1,1%	Ліхтенштейн (30,2%), Австрія (21,3%), Швеція (16,9%)
Землі під дикоросами та інші землі несільськогосподарського призначення, %	2015 р. – 39,7 млн га (1999 р. – 4,1 млн га)	Фінляндія (12,2 млн га), Замбія (6,6 млн га), Індія (3,7 млн га)
Виробники, кількість	2015 р. – 2,4 млн (1999 р. – 200 000)	Індія (585 200 виробників), Ефіопія (203 602 виробників), Мексика (200 039 виробників)
Органічний ринок	2015 р. – 81,6 млрд доларів США, приблизно 75 млн євро (2000 р. 17,9 млрд доларів США)	США (39,7 млрд доларів США, тобто 35,8 млрд євро), Німеччина (9,5 млрд доларів США, тобто 8,6 млрд євро) Франція (6,1 млрд доларів США; 5,5 млрд євро)
Споживання на душу населення	2015 р. – 11,1 доларів США (10,3 євро)	Швейцарія (291 дол. США, тобто 262 євро), Данія (212 дол. США, тобто 191 євро), Швеція (196 дол. США, тобто 177 євро)
Кількість країн із законодавством у сфері органічного виробництва	2016 р. – 87 країн	-

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [318]

Так, якщо у 1999 р. загальна площа земель, зайнятих під органічне сільське господарство, становила 11 млн га, то у 2015 р. – 50,9 млн га. Кількість виробників органічної продукції у 1999 р. налічувала 200 тис., то у 2015 р. – 2,4 млн. Все більше країн долучається до органічного виробництва, затверджуючи його принципи на державному рівні. На кінець 2016 р.

кількість країн із законодавством у сфері органічного виробництва становила 87.

Україна також веде активну діяльність щодо розвитку органічного руху, протягом останніх 10-ти років спостерігається значне покращення виробництва органічної продукції в країні (Додаток АН).

Органічні стандарти різних країн, за якими сертифікують виробників в Україні:

- 1) Європа: Регламенти Європейського Союзу;
- 2) США: Національна Органічна Програма сільського господарства;
- 3) Канада: Канадський Органічний Режим, встановлено Канадським Агентством з Контролю якості Харчових продуктів (CFIA);
- 4) Японія: Національні органічні стандарти Японії;
- 5) Швейцарія: Приватні стандарти Асоціації БіоСвіс тощо [248].

Більшість українських органічних господарств розташовані у Київській, Одеській, Херсонській, Житомирській, Львівській, Хмельницькій, Вінницькій та Полтавській областях. Українські сертифіковані органічні господарства займають площі різного розміру: від кількох гектарів, як і в більшості країн Європи, до декількох тисяч гектарів ріллі. У 2017 р. споживчий ринок органічних продуктів в Україні склав 29,4 млн євро, а споживання на душу населення – 0,68 євро (для порівняння: пересічний європеець витрачає на органічні продукти 40,8 євро в рік, а мешканець ЄС – 60,5 євро).

Сьогодні внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні продовжує розширюватися через основні мережі супермаркетів, які дедалі активніше розвивають привабливу та іміджеву позицію органічних продуктів. Основними видами органічної продукції, яка виробляється та споживається в Україні, є фрукти, овочі, зернові культури, м'ясо та молочні продукти, крупи та хлібобулочні вироби.

В асортименті органічної продукції більше 100 товарів українського виробництва. За оцінками експертів, темпи росту вітчизняного органічного виробництва у 5,5 раза вище, ніж в країнах Європи, та 4,9 раза, ніж у світі.

Обсяг експорту у 2017 р. сягнув 99 млн євро, найбільшими країнами-споживачами української «органіки» є Нідерланди, Німеччина, Велика Британія, Італія, Австрія, Польща, Швейцарія, Бельгія, Чехія, Болгарія, Угорщина, США, Канада, Австралія та деякі країни Азії. Основними експортними продуктами є зернові, олійні, бобові, ягоди, фрукти та дикороси. Також експортуються макуха соняшнику, борошно, олія соняшникова, шрот соняшниковий, яблучний концентрат, горіхи та березовий сік [242, 243].

Протягом останніх років ведеться активна робота щодо наповнення українського внутрішнього ринку власною органічною продукцією. Насамперед, це: соки, крупи, олія, сиропи, мед тощо. Позитивним є те, що протягом останнього десятиліття загальна площа органічних сільськогосподарських угідь в Україні значно зросла (рис. 3.25).

Рисунок 3.25– Динаміка площі органічних сільськогосподарських угідь та кількості органічних аграрних підприємств в Україні

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [242]

Так, станом на 2017 р. в Україні нараховувалося 529 операторів органічного ринку, з них 304 – господарства (за останні 5 років їх кількість зросла майже у 2 рази: у 2012 р. таких було 164). Загальна площа сертифікованих органічних сільськогосподарських земель у 2017 р. складала 421,5 тис. га (1% від загальної площі земель сільськогосподарського призначення України). Протягом лише останніх п'яти років загальна площа органічних сільськогосподарських земель в Україні зросла у 1,5 рази. За загальною площею сільськогосподарських угідь, сертифікованих як органічні, Україна займає 11-те місце серед країн Європи та 20-те – у світі. Майже половина таких земель зайняті під вирощуванням зернових (45,4%) (8 місце серед основних країн – виробників органічної продукції у світі), понад 18% таких угідь займали олійні (4 місце) і ще 5,3% бобові (7 місце), овочі – 1,6 % (10 місце) та фрукти – 0,7 %. Більшість органічних операторів України сертифіковані відповідно до органічного стандарту ЄС, тобто еквівалентного Постановам ЄС 834/2007 і 889/2008, який використовується як для експортного, так і для внутрішнього ринків.

У розрізі сільськогосподарських культур, які задіяні під органічне виробництво, найбільшу питому вагу займають зернові культури 48,1% від загальної площі органічних земель – (197360 га) (табл. 3.14).

Таблиця 3.14 Площа сільськогосподарських культур, задіяних під органічне виробництво в Україні, 2017 р.

Культури	Площа, га	У % від загальної площі земель
Зернові	197360	48,1
Бобові	19000	4,6
Фрукти	2400	0,6
Виноград	210	0,1
Олійні	66545	16,2
Овочі	8105	2,0
Інші	116930	28,5

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [318]

Друге місце посідають інші культури – 28,5% (116930 га), третє – олійні культури – 16,2% (66545 га), четверте – бобові культури – 4,6% (19000 га). Позитивним є те, що з кожним роком виробництво органічної продукції в Україні збільшується і набуває поширення.

З метою стимулювання розвитку органічного виробництва постановою Кабінету Міністрів України від 08.09.2016 р. було внесено зміни до Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 р. та передбачено, що фінансова підтримка надається фермерським господарствам на конкурсних засадах на поворотній основі у розмірі, що не перевищує 500 тис. гривень, для проведення оцінки відповідності виробництва органічної продукції (сировини) із забезпеченням виконання зобов'язання щодо повернення бюджетних коштів. Також за рівних умов фермерські господарства, які вирішили перейти до виробництва органічної продукції (сировини), матимуть перевагу перед іншими фермерськими господарствами, які претендуватимуть на отримання фінансової підтримки. Це стало першим кроком надання державної підтримки органічним виробникам. Саме перехідний період є найбільш затратним для виробника, який вирішив перейти на органічне виробництво: він вже дотримується всіх правил органічного виробництва, проте ще не може реалізовувати свою продукцію як органічну. Відтак саме на цьому етапі доцільною є підтримка «органічного» фермера, рентабельність продукції якого є ще занадто низькою [243].

На початку 2000-х років виробництвом органічної продукції, як правило, займалися великі та середні за розміром підприємства, проте з часом до них приєдналися малі та мікропідприємства (додаток АП).

Хоча загальна площа сільськогосподарських угідь в Україні несуттєво скоротилася за аналізований період (0,2 млн га) та зменшилася кількість сільськогосподарських підприємств (на 12289 одиниць), позитивним є те, що протягом останніх років спостерігається зацікавленість

сільськогосподарських виробників в органічній продукції, результатом чого є збільшення площ під органічною продукцією та кількості органічних суб'єктів господарювання

Дослідження свідчить про щорічне збільшення споживчого ринку органічних продуктів в Україні протягом останнього десятиліття, з кожним роком споживання органіки на внутрішньому українському ринку збільшується (рис. 3.26). Так, якщо у 2006 р. обсяг споживання склав 0,4 млн євро, то вже у 2017 р. – 29,4 млн євро, що в 73,5 раза більше, ніж у 2006 р.

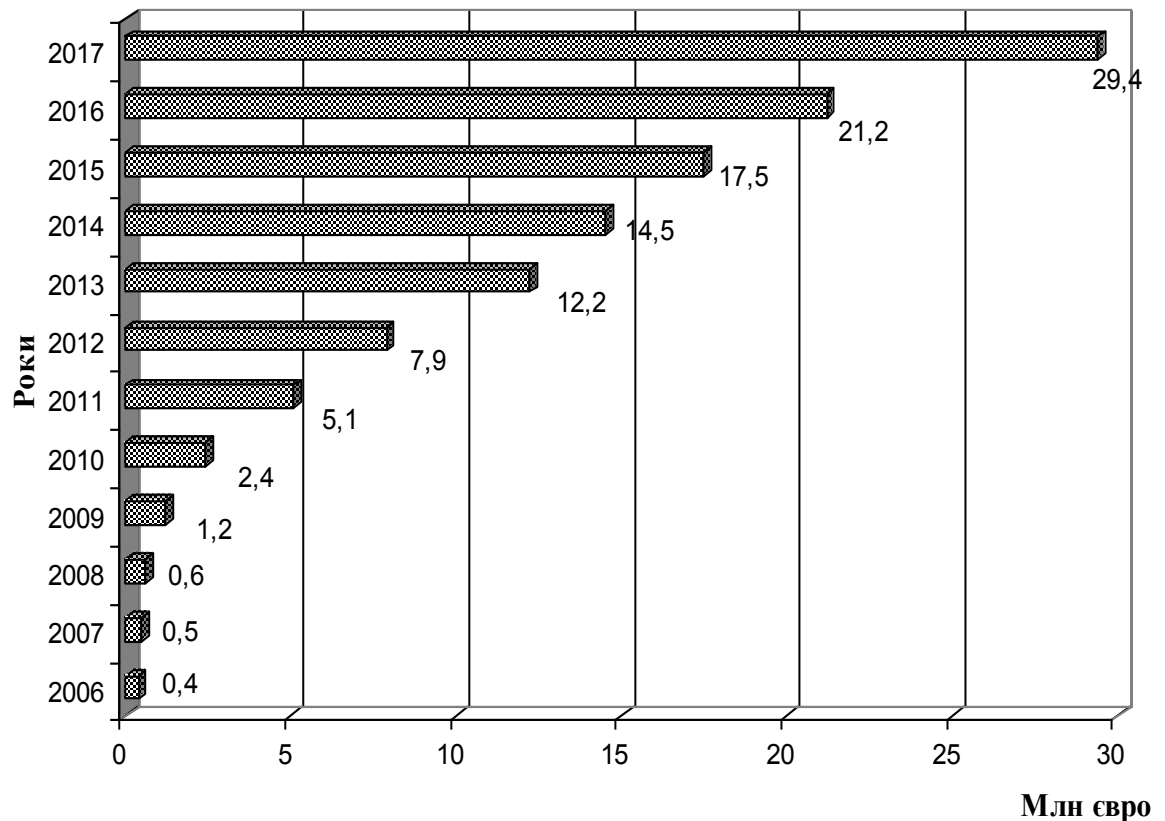

Рисунок 3.26 – Динаміка споживчого ринку органічних продуктів в Україні, млн євро

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [242]

Це є свідченням того, що органічна продукція набуває популярності і поширення, адже впливає на безпеку харчування населення країни.

Споживчий ринок органічної продукції України почав формуватися ще у 2000-х роках, поступово збільшуючи виробництво органічної продукції.

Органічний рух в Україні прискорюється, про це свідчать дані щодо рейтингу України серед країн-виробників органічної продукції. У 2015 р. Україна посідала 22 місце в світовому рейтингу країн-виробників органіки, а у 2016 р. – 11 місце, піднявшись при цьому, на 11 сходинок (рис. 3.27).

Країною-лідером серед використання сільськогосподарських площ під органічну продукцію є Іспанія – 1968,6 тис. га, друге місце посідає Італія – 1492,6 тис. га, третє займає Франція – 1375,3 тис. га, четверте Німеччина – 1088,8 тис. га, п'яте місце посідає Польща – 580,7 тис. га. Щодо України, то позитивним є те, що останніми роками вона значно покращує свої позиції серед світових органічних виробників продукції, збільшуючи площі сільськогосподарських угідь, які задіяні під органічне виробництво, та кількість органічних підприємств.

Україна посідає третє місце у Східній Європі за обсягом площ, які відведені під вирощування органічних сільгоспкультур.

Внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні оцінюється в 18 млн євро, експортний потенціал – у 50 млн євро. Основні країни-споживачі української органічної продукції: Німеччина, Австрія, Польща, Італія, Франція, Нідерланди, Данія, Швейцарія, США, Канада. Види органічних продуктів, що виробляються в Україні: зернові, бобові та олійні культури; фрукти, овочі, зелень; баштанні культури, виноград; м'ясо та м'ясопродукти; молоко та молочні продукти; хлібобулочні вироби, крупи, борошно; рослинні олії; соки, сиропи, джеми, чай; ягоди, гриби, горіхи, мед.

Основні лінії експорту органічних продуктів з України: зернові, бобові культури, олійні культури, ягоди, фрукти, дикороси (гриби). Також експортується олія соняшникова, шрот соняшковий, ефірні олії, концентрований яблучний сік, горіхи, джеми, сиропи та березовий сік [244].

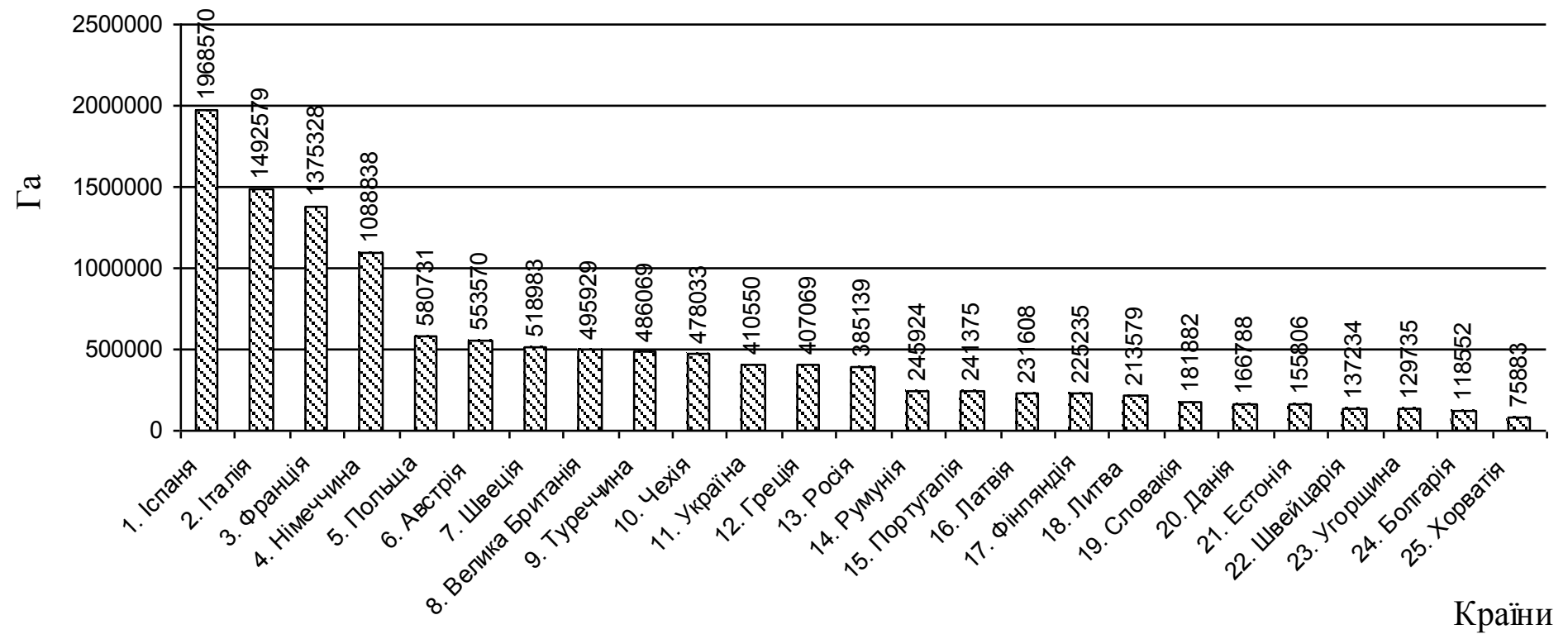

Рисунок 3.27– Рейтинг країн Європи щодо сільськогосподарських угідь, зайнятих під органічною продукцією, 2016 р., га

Джерело: побудовано на основі матеріалів [318]

Український органічний сектор представлений такими учасниками органічного руху: консультаційний орган «КьюС», орган сертифікації «Органік Стандарт», міжнародна благодійна організація «Інформаційний центр «Зелене досьє», Спілка виробників органічних сертифікованих продуктів «Органічна Україна», Федерація органічного руху України, Львівська МГО «Екотерра», консультаційні органи «VIP Group», «СібаАгро», «Еко Рост», Органік бізнес школа, Асоціація учасників біовиробництва «БІОЛан Україна», Retail academy, Інститут органічного виробництва. Україна отримує міжнародну підтримку для розвитку органічного ринку зі Швейцарії (SECO-FiBL) з 2002 р. і з Німеччини (BMEL-AFC/IAK) з 2016 р. [243].

Світовими науковими дослідженнями з'ясовано, що органічна продукція є безпечною та кориснішою, ніж звичайна продукція (табл. 3.15). Наприклад, органічне молоко містить на 50% більше корисних Омега-3 жирних кислот, хліб, виготовлений з органічних інгредієнтів, містить в 2-3 рази більше корисних речовин.

Таблиця 3.15 Порівняння основних продуктів харчування органічного виробництва з традиційним

Матеріал	Продукти	Вміст органічного продукту в порівнянні з традиційним
Корисні жирні кислоти	Молоко, сир, м'ясо	Вище на 10-60%
Вітамін С	Молоко, овочі, фрукти	Вище на 5-90%
Залишки пестицидів	Фрукти, овочі	Фрукти – в середньому в 550 разів нижче, овочі – в середньому – в 700 разів нижче
Мікотоксини	Пшениця, ячмінь, кукурудза, рис, дитяче харчування, яблука	Система вирощування не впливає на мікотоксини
Нітрати	Овочі	Нижче на 10-40%

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [243]

Органічне землеробство також сприяє збільшенню біорізноманіття видів продукції рослинництва на 30% і більше, у порівнянні зі звичайним

землеробством. Аграрні підприємства органічного спрямування здійснюють на 30% менше викидів парникових газів в атмосферу повітря.

Переважає більшість органічних аграрних підприємств України зосереджені у південних областях (Одеська, Херсонська), центральних (Полтавська) та західних областях (Львівська, Тернопільська, Чернівецька).

У розвинених країнах для розвитку органічного ринку запроваджено різні напрями державної підтримки. Наприклад, уряд Польщі надає субсидії підприємствам, які запроваджують органічне виробництво, та компенсує витрати, пов'язані з сертифікацією даних підприємств; також надає кредити на пільгових умовах. В Ірландії господарства із земельним масивом менше 3 гектарів в перехідний період отримують дотацію у розмірі 242 євро/га, а після отримання статусу «органічного» господарства – 121 євро/га. Для підприємств, які мають земельні площі від 3 до 40 га, ця підтримка відповідно становить 181 і 91 євро/га [335].

Європейські фермери також мають змогу розвивати органічний напрям, тому що держава надає їм достатню фінансову підтримку. Середній розмір такої допомоги в Європі – 200-300 євро/га. У перші роки органічного вирощування урожайність не є такою великою, як у традиційному землеробстві, та фермер протягом перехідного періоду ще не може реалізовувати свою продукцію як органічну. Є також витрати на сертифікацію господарств, які в європейських країнах частково або повністю покриваються за рахунок держави [141].

Задля активізації виробництва органічної продукції в Україні прийнято Закон України від 03.09.2013 р. № 425-VII «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Документ спрямований на поліпшення виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції в країні, забезпечення здорової конкуренції та досягнення впевненості споживачів у споживанні якісної та безпечної продукції харчування [259].

Ще одним важливим документом щодо розвитку органічного сільського господарства в Україні є Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р., схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. №806-р. У стратегії серед пріоритетних напрямів досягнення стратегічних цілей вказано і забезпечення продовольчої безпеки держави шляхом сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед в особистих селянських і середніх господарствах [298].

Велике значення для розвитку виробництва органічної продукції має науковий супровід. Прикладом є США, де університети акумулюють кошти і кадри для проведення відповідних досліджень, залучають дорадчі служби для надання науково обґрунтованих консультацій та іншої допомоги товаровиробникам. У разі прийняття та ефективного виконання бізнес-планів переробники укладають з органічними фермами угоди про реалізацію органічних продуктів гарантовано на 2 роки при державній підтримці. У разі успішних продажів супермаркети укладають угоди з органічними товаровиробниками терміном на 2 роки. Така стратегія, звичайно, всебічно сприяє поширенню органічного руху. У магазинах або відділах органічних продовольчих товарів на 90-95% переважає продукція власного виробництва [18].

Щодо України, то важливим аспектом розвитку виробництва органічної продукції необхідні базові знання, розуміння аграрних підприємств та адаптація щодо переходу підприємств до виробництва саме органічної продукції. Зарубіжний досвід свідчить про те, що є певні вимоги та зобов'язання перед виробниками органічної продукції. Для отримання статусу виробника органічної продукції необхідне виконання ряду вимог відповідно до сформованого механізму (рис. 3.28).

Органічні стандарти є добровільними в Україні, проте, виробництво органічної продукції передбачає виконання обов'язкових правил, вимог щодо якості та безпечності виробництва сільськогосподарської продукції. Зокрема, застосування методів органічного господарювання вимагає дотримання

спеціальних стандартів органічного виробництва та постійного, як правило, щорічного підтвердження органічного статусу виробництва та його сертифікацію [71].

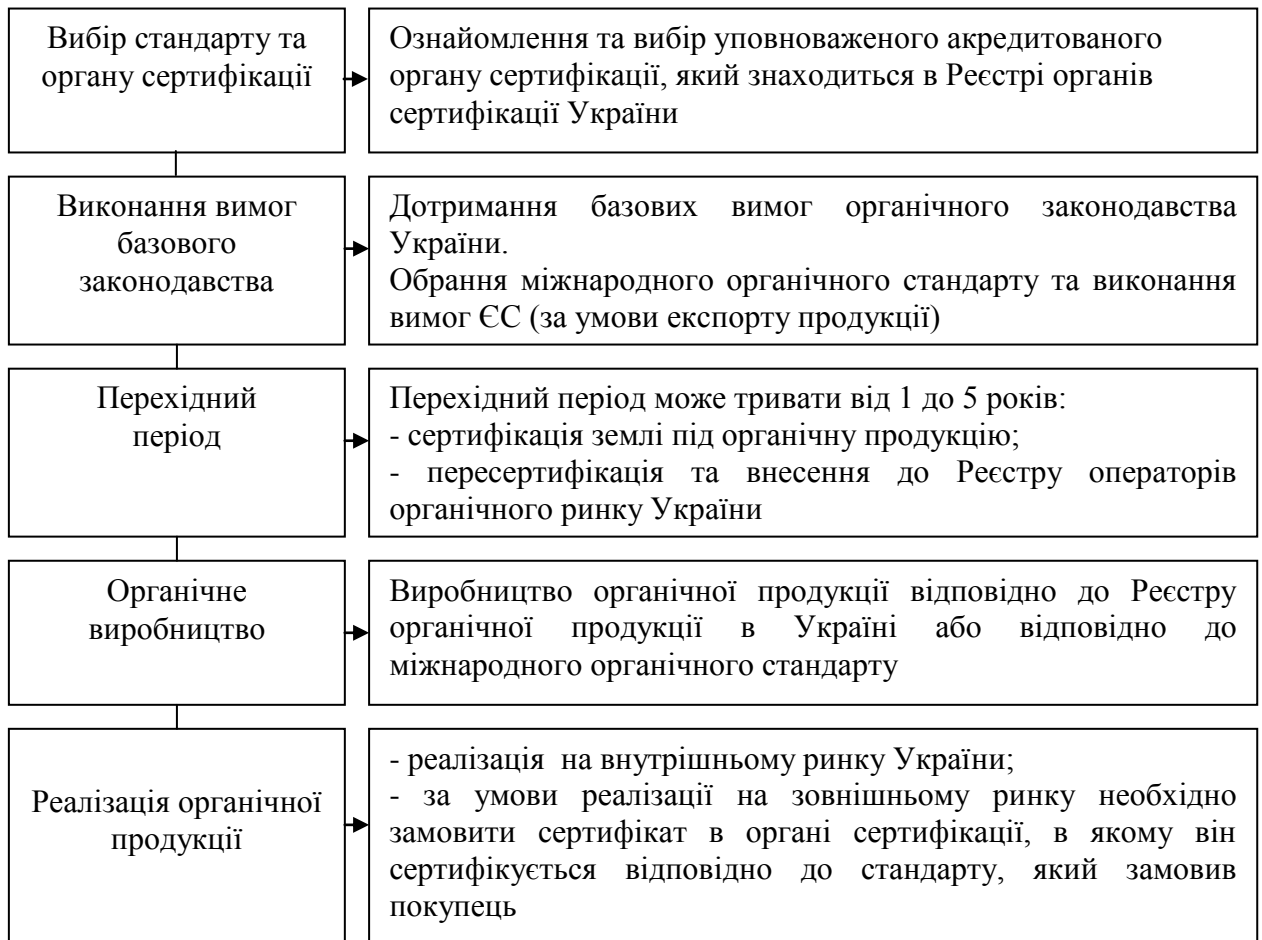

Рисунок 3.28 – Механізм реалізації базових вимог щодо набуття статусу виробника органічної продукції

Джерело: систематизовано автором

У процесі дослідження нами здійснено SWOT-аналіз соціально відповідальної поведінки споживачів продукції аграрного сектору економіки та розвитку органічної продукції в Україні (табл. 3.16). Серед сильних сторін розвитку органічної продукції аграрного сектору економіки слід відмітити значний потенціал аграрного сектору щодо розвитку органічної продукції: наявність сільськогосподарських угідь, придатних до виробництва; державна фінансова підтримка виробників органічної продукції фермерських господарств та експортний потенціал органічної продукції.

Таблиця 3.16 **SWOT-аналіз соціально відповідальної поведінки вітчизняних споживачів органічної продукції аграрного сектору економіки**

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
<ul style="list-style-type: none"> - значний потенціал України щодо розвитку внутрішнього споживчого органічного ринку; - значний потенціал України щодо експортних можливостей органічної продукції; - існування громадських організацій та об'єднань в Україні щодо розвитку органічної продукції; - державна фінансова підтримка виробників органічної продукції фермерських господарств; - участь України у виставках, семінарах, конференціях світового рівня, присвячених органічній продукції 	<ul style="list-style-type: none"> - низький рівень доходів населення; - високий рівень цін на органічну продукцію; - вузький асортимент продукції на споживчому ринку; - низький рівень обізнаності споживачів органічної продукції; - невпевненість та недовіра споживачів щодо відповідальних виробників органічної продукції; - відсутнє просування органічної тематики на державному рівні; - відсутність створення сприятливого інвестиційного клімату для виробників органічної продукції; - відсутність діючого нормативного регулювання розвитку органічного виробництва; - нестача кваліфікованих працівників, які обізнані в органічному виробництві; - великий розрив між наукою та органічним виробництвом тощо
Можливості (O)	Загрози (T)
<ul style="list-style-type: none"> - більш широке застосування вітчизняного і міжнародного досвіду ведення та розвитку органічного виробництва в Україні; - значний попит з боку інших країн щодо виробництва органічної продукції; - можливості використання регіональних потужностей та особливостей; - виконання вимог органічних стандартів виробниками тощо 	<ul style="list-style-type: none"> - фінансова та економічна нестабільність в країні (підвищення рівня цін, рівня інфляції, зниження рівня ВВП); - нестабільність вітчизняних ринків органічної сільськогосподарської продукції; - підрив довіри до органічних продуктів харчування внаслідок неправомірного використання маркування; - недобросовісна конкуренція; - низький рівень енергоефективності у виробництві та відсутність бізнес-навичок у топ-менеджерів органічної продукції; - низьке залучення комунікаційних ресурсів тощо

Джерело: сформовано автором на основі власних досліджень

Серед можливостей спостерігається значний попит з боку інших країн щодо виробництва органічної продукції; використання регіональних потужностей та особливостей для поширення органічної продукції. Слабкими сторонами є: висока цінова політика органічної продукції; низький рівень доходів споживачів органічної продукції; невпевненість та недовіра споживачів щодо відповідальних виробників органічної продукції; відсутність діючого нормативного регулювання розвитку органічного виробництва. Загрозами виступають: низька довіра до органічних продуктів харчування внаслідок неправомірного використання маркування; недобросовісна конкуренція виробників органічної продукції; економічний, політичний та фінансовий дисбаланс економіки країни (довідка від 22.11.2018 р. №432/02/06.03-27/18).

Не зважаючи на вищезазначене, органічний рух в Україні набуває повільного, проте поступового розвитку, це пов'язано з низькою фінансовою можливістю вітчизняних аграріїв щодо «перехідного періоду» до виробництва органічної продукції, незацікавленості держави у популяризації органічної продукції, низькому рівні довіри споживачів до органічної продукції та недостатньої обізнаності щодо переваг у споживанні органічної продукції у порівняно з традиційною продукцією.

На формування соціально відповідальної поведінки споживачів аграрної продукції в Україні впливають не основні аспекти якості та безпеки споживання сільськогосподарської продукції (органічної), а цінова політика продуктів харчування, адже рівень життя українського населення є досить низьким. Тому, тільки за умови підвищення рівня життя населення (підвищення заробітних плат, прожиткового мінімуму) та стабілізації економічно-фінансового розвитку України (зниження рівня інфляції, стабілізації національної валюти) можна забезпечити повноцінний холістичний розвиток суспільства та формування соціально відповідальної поведінки споживачів на основі розвитку органічного сільського господарства.

Комплексне розв'язання зазначених проблем має забезпечити популяризацію органічного виробництва в Україні та перехід на новий етап розвитку органіки, формуючи при цьому соціально відповідальних споживачів органічної продукції.

Висновки до розділу 3

1. Здійснений огляд сучасного стану функціонування основних категорій підприємств в Україні дозволив з'ясувати, що в Україні протягом 2013-2017 рр., спостерігається скорочення кількості суб'єктів господарювання, що є негативним фактом, проте це не вплинуло на формування вартості валової продукції, яка підвищилася вдвічі. Дослідженням встановлено, що розуміння локальної соціальної відповідальності представниками аграрного сектору України є досить широким та певною мірою обмеженим, так найбільша кількість представників аграрного сектору розуміють під локальною соціальною відповідальністю благодійну допомогу (12,5%), на другій позиції – вчасна сплата податків (11,5%), на третій – створення сприятливих умов для працівників (10,5%), на четвертій – підвищення кваліфікації працівників (10%), відповідальність перед споживачами посідає п'яте місце і становить 9,5 відсотків. На останньому місці знаходяться соціальні інвестиції (3,5%) та оплата культурних заходів працівникам (2,5%), що свідчить про непоширення в аграрному секторі досвіду залучення соціальних інвестицій.

2. Керуючись доведеним постулатом, що на ефективне господарювання аграрного сектору звичайно впливає розмір землекористування (його інтенсивне використання), нами проведено групування агрохолдингів України за площею сільськогосподарських угідь відповідно до Земельного банку підприємства у 2018 р. З'ясовано, що найбільшу питому вагу щодо землекористування (42,6%) займають агрохолдинги, які мають від 25 тис. га до 50 тис. га. На другому місці знаходяться агрохолдинги, питома вага площ яких займає до 25 тис. га землі (30,4% відповідно). Від 50 до 100 тис. га землі становлять лише 17 агрохолдингів (18%). Варто зауважити, що відсутні

підприємства із земельним банком від 200 до 250 тис. га, від 300 до 350 тис. га, від 450 до 550 тис. га. Понад 500 тис. га знаходяться лише 2 агрохолдинги UkrLandFarming та ТОВ «Кернел-трейд», земельний банк яких становить 570 тис. га та 560 тис. га землі. Також було проаналізовано земельний банк ТОП-15 найбільших агрохолдингів України протягом 2013-2018 років.

3. На основі проведеної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності у ТОП 115 агрохолдингів України (обрано типового представника з кожної групи відповідно до земельного банку на основі інформації висвітленої на сайтах підприємств), з'ясовано, що майже у всіх агрохолдингах здійснюється соціальна діяльність та підтримка соціальних заходів. Так, не залежно від розміру землі, одним із ключових напрямів розвитку агрохолдингів є турбота про навколишнє середовище, підвищення кваліфікації працівників, взаємодія із сільськими громадами. У деяких підприємствах створена окрема сторінка на сайті, де характеризується соціальна діяльність підприємства: ТОВ СП «Нібулон», «Астарта-Київ», ТОВ «Кернел-трейд». Проте варто зауважити, що недостатньо висвітлюється інформація соціального спрямування на сайті агрохолдингу «Україна-2001».

4. На основі проведених опитувань, з'ясовано, що ключовими елементами локальної соціальної відповідальності серед досліджуваних аграрних підприємств (середні, малі (мікропідприємства)) є: безпека праці (Миколаївська область – 93%, Херсонська область – 100,0%), поліпшення умов праці працівників (Миколаївська область – 74%, Херсонська область – 68,4%), підвищення кваліфікації (Миколаївська область – 72,6%), соціальні програми та соціальні пакети на підприємстві (Миколаївська область – 52,1%), введення морального кодексу поведінки (Херсонська область – 52,6%). Найменш асоціюють із локальною соціальною відповідальністю на підприємстві: гендерну рівність (Миколаївська область – 9,5%, Херсонська область – 10,5%), запровадження «Скриньки довіри» (Миколаївська область – 8,6%, Херсонська область – 10,5%), заборону куріння на робочому місці (Миколаївська область – 13,1%, Херсонська область – 15,8%) тощо.

5. Враховуючи запропоновану у підрозділі 2.1 методичну схему оцінки ЛСВ аграрних підприємств, нами визначено відповідальність до її бальної оцінки, у результаті якої у відсотковому співвідношенні серед досліджуваних підприємств Миколаївської області (31 аграрне підприємство), найбільша питома вага ЛСВ знаходиться на базовому та достатньому рівні – 42% відповідно по кожному рівню, третю позицію посідає високий рівень відповідальності – 16%. У досліджених підприємствах Херсонської області задовольняється базовий рівень локальної соціальної відповідальності по фермерських господарствах та високий рівень локальної соціальної відповідальності на ДПДГ «Асканійське» Каховського району, це свідчить про вплив форми господарювання на соціальну активність суб'єкта.

6. Відповідно до методичних аспектів, обґрунтованих в підрозділі 2.1 та на основі проведених досліджень, нами розроблено самоорганізаційні карти Кохонена щодо оцінки рівня локальної соціальної відповідальності досліджуваних аграрних підприємств Миколаївської області. Аналіз карти оцінки рівня локальної соціальної відповідальності суб'єктів підприємницької діяльності аграрних підприємств свідчить, що суб'єкти макropідприємництва (ТОВ СП «Нібулон», ТОВ «Кернер-трейд», ТОВ «Аграрний холдинг Авангард») мають високий її рівень. Суб'єкти середнього підприємництва аграрного сектору мають в основному достатній рівень локальної соціальної відповідальності (СТОВ ім. Т.Г. Шевченка Березнегуватського району, СПрАТ «Україна» Доманівського району, ТзДВ «Південний колос» Новоодеського району інші). Суб'єкти малого підприємництва (у т.ч. мікропідприємництва) відповідно до побудованої карти мають базовий рівень ЛСВ (ПП «Агроальянс» Арбузинський район, агрофірма «Василівка» Березанського району, ФГ «Валентина» Березнегуватський район, ПП «Агро» Новобузький район, ФГ «Тофтул» Новоодеського району інші). Варто відмітити, що у середньому прослідковується тенденція в залежності від категорій підприємств, чим

більше підприємство, тим рівень ЛСВ є вищим. Проте, є яскраві приклади підприємств, які належать до суб'єктів малого підприємництва (ТОВ «Золотий колос» Вітовського району) – спостерігається середній рівень ЛСВ; середнього підприємництва (ТзДВ ім. Т. Г. Шевченка Новоодеського району) – високий рівень локальної соціальної відповідальності. А серед суб'єктів малого аграрного підприємництва спостерігається прояви достатнього рівня ЛСВ (СТОВ «Промінь» Новоодеський район, ТОВ «Новосілля» Казанківський район, СГВК «Урожайний» Миколаївський район, ФГ «Владам» Вітовський район).

7. Доведено, що наслідки для країн, які ігнорують та не використовують принципи соціальної відповідальності можуть бути негативними. Адже, це може призвести до збільшення податкового тягаря та зменшення рівня конкурентоспроможності держави. Так, відповідно до рейтингу глобальної конкурентоспроможності Всесвітнього економічного форуму (ВЕФ) у 2017-2018 рр. Україна покращила свої позиції й посіла 81 місце з 137 країн світу. Традиційно, у 20107-2018 рр. рейтинг очолила Швейцарія. До десятки найконкурентоспроможніших, як і в попередньому році, увійшли США (2 місце), Сінгапур (3 місце), Нідерланди (4 місце), Німеччина (5 місце), Гонконг (6 місце), Швеція (7 місце), Великобританія (8 місце), Японія (9 місце) та Фінляндія (10 місце).

8. У результаті дослідження з'ясовано позитивний вплив локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств на результативність їх діяльності, серед яких: підвищення конкурентоспроможності за рахунок взаємодії із зацікавленими сторонами, управління бізнес-процесами, інноваційна спрямованість, зацікавленість працівників результатами своєї праці, економне використання ресурсів, підвищення фінансових результатів тощо. Досліджуючи ефективність сільськогосподарських підприємств, нами встановлено, що важливим аспектом діяльності є соціальна спрямованість підприємств. При взаємодії видів синергії (структурної, функціональної, адміністративної, управлінської) переважає ефект їхньої сумарної взаємодії.

9. З метою визначення залежності факторів, що пов'язані із локальною соціальною відповідальністю зазначених підприємств та фінансовими результатами їх діяльності, здійснено кореляційно-регресійний аналіз та оцінено вплив капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища, витрат підприємств на працівників. Так, за середньої кількості витрат підприємства на персонал, збільшення на одиницю (1 млн грн) капітальних інвестицій на охорону навколишнього середовища підвищить фінансовий результат даного підприємства на 1075,1 млн грн; збільшення витрат даних підприємств на персонал на одиницю (1 млн грн) збільшує прибуток майже на 2 млн грн. Тобто, позитивний фінансовий результат до оподаткування перебуває у прямій залежності із капітальними витратами на охорону навколишнього середовища та витратами на персонал.

10. За оцінюванням керівного складу аграрних підприємств Миколаївської області щодо напрямів локальної соціальної відповідальності встановлено, що більша частина опитаних суб'єктів господарювання аграрного спрямування вважає, що вагомою складовою локальної соціальної відповідальності є споживачі сільськогосподарської продукції, які й формують попит на продукцію й в кінцевому результаті відіграють ключову роль в ефективності господарювання аграрних підприємств. Доведено, що соціально відповідальна поведінка споживачів органічної продукції, формується на первинному рівні потреб – забезпечення харчування, попит залежить від різних факторів впливу як зовнішніх, так і внутрішніх. Зовнішні фактори соціально відповідальної поведінки споживачів органічної продукції залежать від розвитку суспільства на різних рівнях: держави, сільських територій, аграрного підприємства. Кожен із цих рівнів здійснює вплив на поведінку споживачів продукції.

11. Доведено, що формування соціально відповідальної поведінки споживачів органічної продукції аграрного сектору економіки залежить від розвитку органічного ринку в країні. Необхідність запровадження органічного сільського господарства обумовлена такими чинниками:

відтворення родючості ґрунтів та збереження навколишнього середовища; розвиток сільських територій та підвищення рівня життя сільського населення; покращення ефективності та прибутковості сільськогосподарського виробництва; забезпечення споживчого ринку здоровою якісною продукцією; зміцнення експортного потенціалу держави; поліпшення іміджу України як виробника та експортера високоякісної здорової органічної продукції; забезпечення продовольчої безпеки в Україні; поліпшення загального добробуту громадян держави тощо.

12. У результаті досліджень з'ясовано, що внутрішній споживчий ринок органічних продуктів в Україні оцінюється в 18 млн євро, експортний потенціал у 50 млн євро. Основні країни-споживачі української органічної продукції: Німеччина, Австрія, Польща, Італія, Франція, Нідерланди, Данія, Швейцарія, США, Канада. Види органічних продуктів, що виробляються в Україні: зернові, бобові та олійні культури; фрукти, овочі, зелень; баштанні культури, виноград; м'ясо та м'ясопродукти; молоко та молочні продукти; хлібобулочні вироби, крупи, борошно; рослинні олії; соки, сиропи, джеми, чай; ягоди, гриби, горіхи, мед.

13. У процесі дослідження нами здійснено SWOT-аналіз соціально відповідальної поведінки споживачів продукції аграрного сектору економіки та розвитку органічної продукції в Україні. В структурі виокремлених сильних сторін розвитку органічної продукції аграрного сектору економіки варто відмітити значний потенціал аграрного сектору щодо розвитку органічної продукції – наявність сільськогосподарських угідь, придатних до виробництва; державна фінансова підтримка виробників органічної продукції фермерських господарств та експортний потенціал органічної продукції. Серед можливостей спостерігається значний попит зі сторони інших країн щодо виробництва органічної продукції; використання регіональних потужностей та особливостей для поширення органічної продукції. В структурі ж слабких сторін є: висока цінова політика органічної продукції; низький рівень доходів споживачів органічної продукції; невпевненість та

недовіра споживачів щодо відповідальних виробників органічної продукції; відсутність діючого нормативного регулювання для розвитку органічного виробництва. Найбільші загрози можливі від низької довіри до органічних продуктів харчування внаслідок неправомірного використання маркування; недобросовісної конкуренції виробників органічної продукції; економічного, політичного та фінансового дисбалансу економіки країни.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора: [145, С. 301-303; 147, С. 103-106; 150, С. 249-251; 155, С. 103-107; 157, С. 17-21; 160, С. 66-72; 163; 165, С. 91-95; 175, С. 30-32; 180, С. 35-41; 186; 187, С. 129-133; 188, С. 43-47; 194, С. 96-99; 195, С. 23-24; 198, С. 113-118; 202, С. 60-66; 324, С. 13-19; 327, С. 96-101; 331].

РОЗДІЛ 4

СИСТЕМНЕ ФОРМУВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

4.1 Інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

Організаційну функцію в формуванні суспільства покладено на інституції, в тому числі ними здійснюється значний вплив на ефективність використання обмежених ресурсів та на досягнення соціального зростання на основі Цілей сталого розвитку. Основні теорії інституціоналізму фокусуються не тільки на економічних та технологічних чинниках розвитку суспільства, а й на соціальних, морально-етичних, екологічних та духовних.

Значна кількість поглядів і підходів щодо тлумачення дефініцій інститут та інституція, пояснюється складністю й багатогранністю даного поняття, адже кожне трактування характеризує окремий спектр (напрямок) об'єкту й ґрунтується на суб'єктивному баченні. На нашу думку, дані категорії є різні за змістом і за значенням. Ґрунтовне роз'яснення щодо категорій інститут та інституція пропонує О. Катигрובה, на думку якої інститут – це тривалі суспільно-економічні відносини, які базуються на формальних і неформальних інституціях, а також суб'єкт-носій соціально-економічних відносин (держава, фірма, домогосподарство, банківська установа, підприємство тощо). Інституція – це система формальних та неформальних норм і правил у вигляді стандартів поведінки, звичок, рутини, звичаїв, які визначають домінуючий спосіб мислення для суспільної формації [111].

Основним підґрунтям інституціонального забезпечення є певні умови тієї чи іншої країни, яке й формує інституціональне середовище економічної системи в цілому. Інституціональне середовище поєднує у собі формальні та неформальні взаємовідносини людей, ґрунтуючись на історико-культурних

наслідуваннях, ментальності, традиціях, системі ціннісних орієнтирів тощо. Форми інституціонального забезпечення можуть з часом змінюватися, зникати, перетворюватися в інші нові форми, в залежності від умов, можливостей та потреб суспільства. Нами сформовано власні тлумачення інституту та інституції, основані на окреслених раніше принципах і положеннях де 1) інститут – це сукупність формальних та неформальних організацій щодо формування та розвитку суб'єктів соціально-економічних відносин, що базуються на інституціях; 2) інституція – форма соціалізації економіки, на основі встановлених у суспільстві порядках і звичаях, особливості управління, механізми дії правових норм соціально-економічних відносин.

З огляду на те, що середовище формування соціальної відповідальності формується під впливом соціально-економічного розвитку як країни, так і суб'єкта господарювання (в. т.ч. індивіда), кожен напрям формує власне інституціональне середовище та має свої фактори впливу. Так, елементи інституціонального середовища є засобами впливу на реальний економічний та соціальний розвиток країни. Рівень життя населення в кожній країні детерміновано залежно до політичних, економічних, соціальних та інших факторів впливу. Якщо для однієї країни соціальні стандарти у сфері доходів (мінімальна заробітна плата, прожитковий мінімум) встановлюються на рівні доходної частини країни і можуть бути значно високими, то для іншої країни в залежності від її розвитку, ці ж стандарти можуть бути досить на низькому рівні.

На основі проведених досліджень, обґрунтовано фактори впливу при формуванні середовища локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства (додаток АР).

Процес інституціонального забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинен здійснюватися на основі взаємодії певних інститутів та інституцій як на рівні підприємства, так і на рівні держави (додаток АС).

На кожну із виділених складових впливають фактори як зовнішнього (СВБ), так і внутрішнього (КСВ) середовища. У результаті формування середовища локальної соціальної відповідальності створюється позитивний результат в розрізі кожного елементу.

Інститути впливу на соціальну відповідальність поєднані із формальними й неформальними інституціями утворюють інституціональне середовище, яке спонукає підприємства, в тому числі й аграрні створювати нові форми (моделі) побудови бізнесу.

Загалом, упорядкування інституційно-інституціонального забезпечення соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору у розрізі рівнів функціонування між бізнесовими структурами та державною владою, передбачає належне виконання відповідних нормативно-правових документів. На основі проведених досліджень, з'ясовано, що в Україні на глобальному рівні необхідно переглянути та оновити чинні документи, щодо розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору.

На нижчих рівнях передбачається розробка важливих документів (законів, стратегій, концепцій, кодексів), які сприятимуть ефективному розвитку СВ та ЛСВ в аграрному секторі. Також доцільно розглянути та в разі потреби розширити функції контролюючих органів управління СВ та ЛСВ суб'єктів аграрного сектору на всіх рівнях ієрархії. Саме в такому разі можливе істотне підвищення розвитку СВ та ЛСВ в аграрному секторі економіки України.

На основі узагальнення існуючих наукових підходів, нами запропоновано механізм інституціонального забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (рис. 4.1).

На глобальному рівні інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки відбувається на основі інститутів (ЗВО, наукові установи, дослідні підприємства тощо) та інституцій (формальних та неформальних).

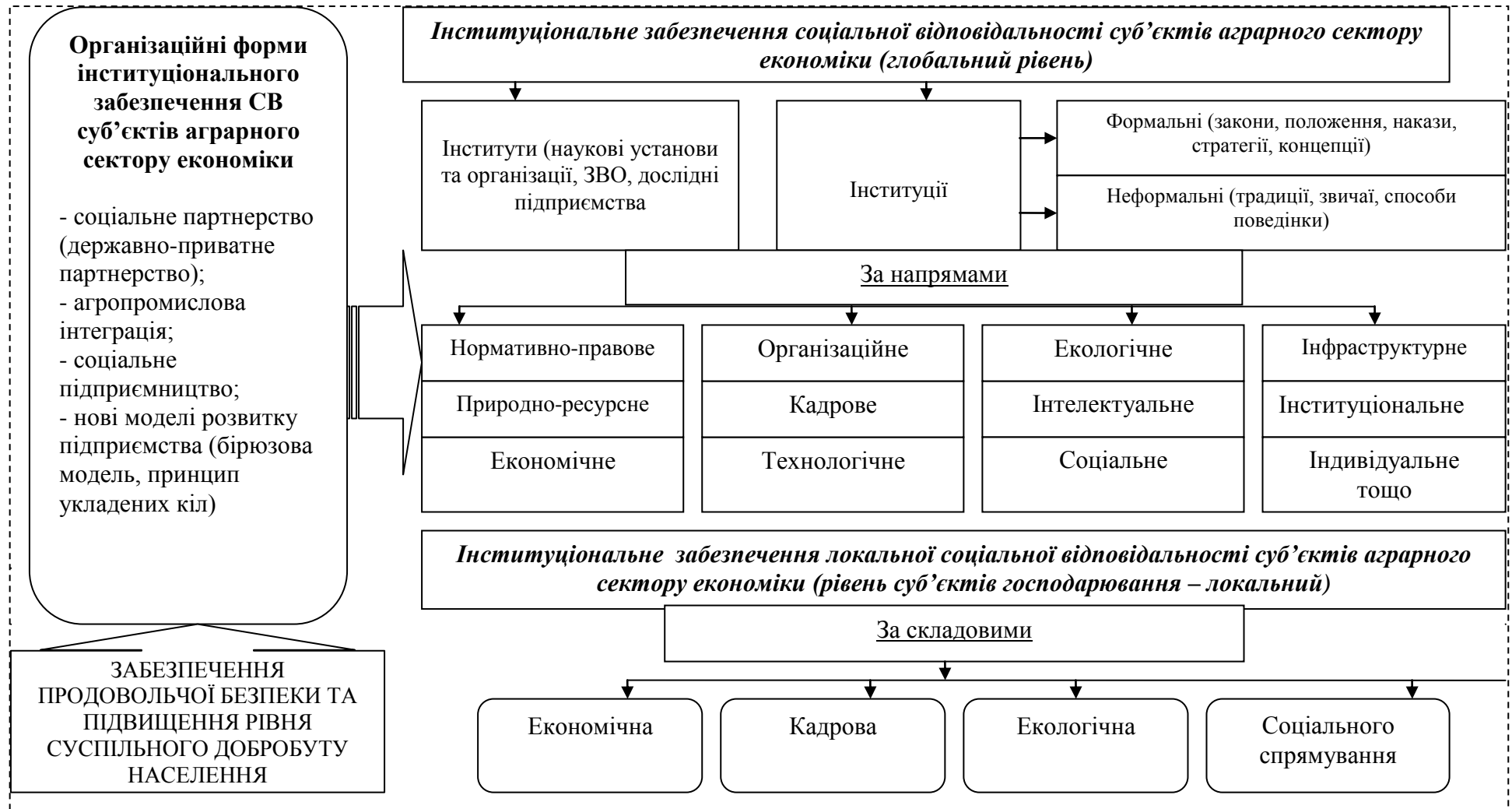

Рисунок 4.1 – Інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Джерело: авторська розробка

На цьому рівні основними напрямками інституціонального забезпечення є: природно-ресурсний, економічний, кадровий, організаційний, екологічний, інституціональний, індивідуальний, соціальний, інфраструктурний, технологічний, виробничий, інноваційний. На рівні суб'єктів господарювання варто виокремити такі складові інституціонального забезпечення як економічна, кадрова, екологічна та соціального спрямування.

Отже, з огляду на вищесказане, інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, трактується нами як комплексне поєднання формальних норм і практичних заходів цілеспрямованої державної політики стратегічних пріоритетів, спрямованих на розвиток соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

Організаційною формою інституціонального забезпечення СВ суб'єктів аграрного сектору економіки є соціальне підприємництво. Термін «соціальне підприємництво» з'явився в Англії у XX столітті як бізнес, що вирішує соціальні проблеми суспільства. В Україні соціальне підприємництво існує з 2009 р. і поєднує в собі соціальну направленість діяльності з підприємницьким підходом та знаходиться на межі підприємництва й благодійності.

Загальновідомі світові моделі розвитку соціального підприємництва, з певними особливостями. Так, американській моделі притаманно трактування соціального підприємництва як діяльності неприбуткових організацій, які керують комерційним підприємством або проектом з єдиною метою: щоб підтримати свою місію. Європейську модель можна охарактеризувати як бізнес із «людським обличчям». Цій моделі притаманні прибуткові організації із соціальною місією.

На нашу думку, слід відрізнити сутність поняття соціального підприємництва від благодійності й традиційного бізнесу, відмінні риси яких наведено на рисунку 4.2.

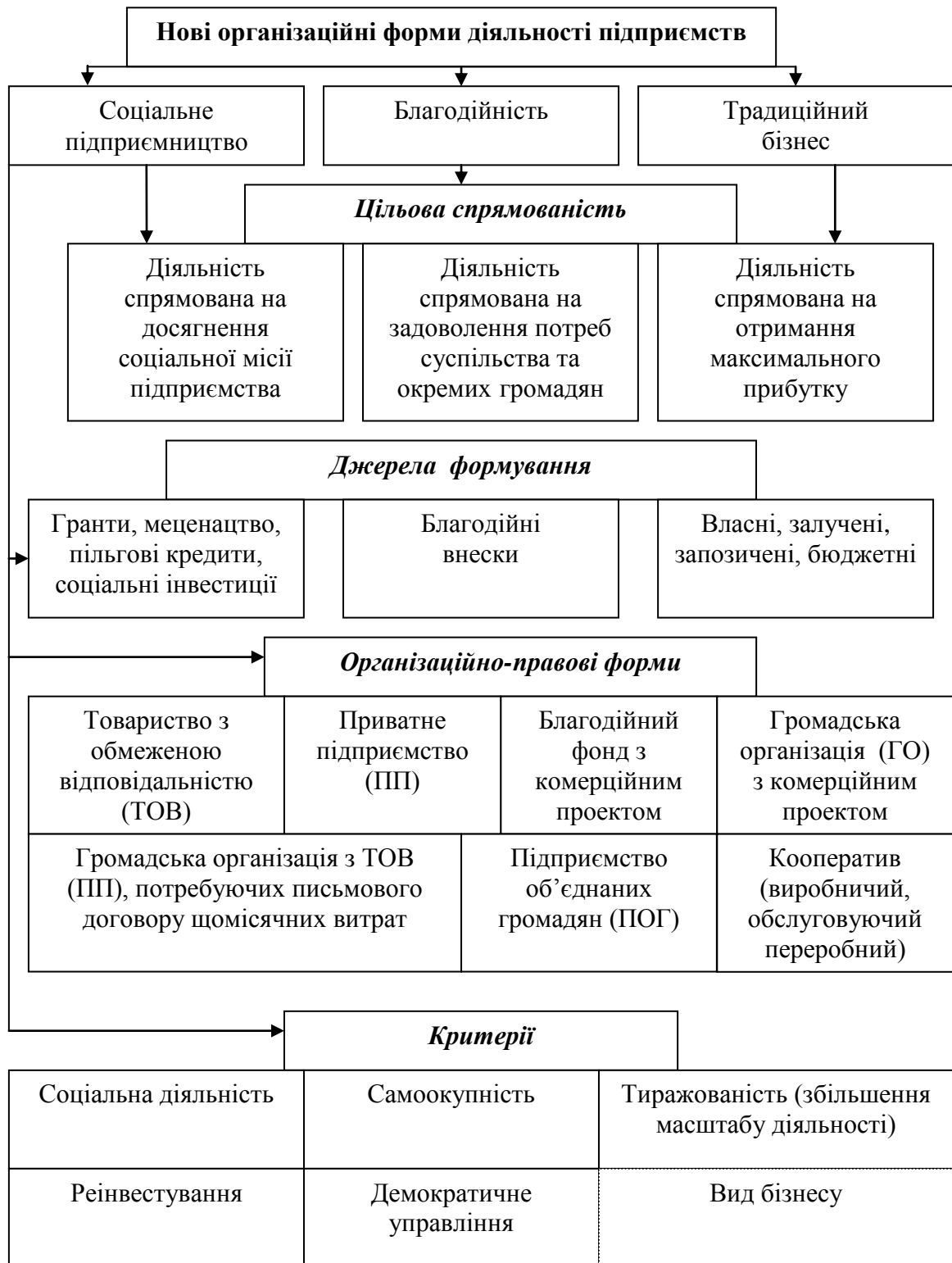

Рисунок 4.2 Соціальне підприємництво в суспільній соціально-економічній діяльності

Джерело : авторська розробка

Моделі міжнародних фондів таких країн, як Індія, Швейцарія, США, розглядають соціальне підприємництво як відновлення соціальної справедливості. Такому виду моделі притаманне трактування соціального підприємства як ідейно-дієвого інноватора, що впливає на індустрію та інші сфери економіки окремої країни, а також прискорює підприємницькі підходи та інноваційні рішення найбільш актуальних світових проблем.

Вважаємо, що критеріями соціального підприємництва є: соціальна діяльність – направленість на вирішення або пом'якшення соціальних проблем; самоокупність і фінансова стійкість передбачають незалежність від зовнішнього фінансування; інноваційність – застосування нових підходів у вирішенні соціальних проблем; тиражованість – збільшення масштабу діяльності.

Благодійність залежить від тих осіб, які виступають донорами, а соціальне підприємництво передбачає, що підприємець здійснює бізнес й отримує дохід завдяки реалізації потрібного суспільству товару або послуги. Соціальне підприємство може мати статус неприбутковості, так як, воно створюється не заради пільг або владних преференцій.

Соціальне підприємництво може охоплювати різні види бізнесу. Відповідно до цього, розвиток соціального підприємництва можна розглядати для різних підприємств:

- підприємства, для яких соціальна або суспільна мета загального блага є причиною комерційної діяльності (часто у вигляді високого рівня соціальних інновацій);
- підприємства, прибуток яких реінвестується з метою досягнення соціальної мети;
- підприємства із соціальною місією (застосовують демократичні принципи діяльності, фокусуючись на соціальній справедливості) [293].

Соціальне підприємництво – це вид бізнесу, основною метою якого є не отримання прибутку, а вирішення соціальних проблем суспільства (подолання бідності, захист прав людини, працевлаштування та підтримка

соціально вразливих груп населення тощо) за рахунок прибутку чи частини від його відрахування на соціальні цілі.

Оскільки в Україні в законодавстві відсутнє визначення соціального підприємства чи підприємництва, то дане підприємство функціонує відповідно до законодавства, яким керуються підприємства традиційного бізнесу.

У процесі проведених досліджень з'ясовано, що основними передумовами розвитку соціального підприємництва в Україні є:

- відсутність закону про соціальне підприємство, дає можливість різним організаційно-правовим формам господарювання України в процесі діяльності пристосовуватися до нових викликів сьогодення, адже не залежно від форми господарювання важливим є те, з якою метою створене підприємство [224, 333];

- можливість задіяти ресурси, які не цікаві традиційному бізнесу (люди з обмеженими можливостями, люди похилого віку, біженці, багатодітні батьки тощо) [227];

- використання аутсорсингу – можливість традиційних підприємств залучати соціальні підприємства, використовуючи елементи аутсорсингу (прибирання, доставка, виробництво деталей (виробів), що дає можливість розвиватися соціальним підприємствам та не обтяжує витратну частину традиційних підприємств;

- підвищення попиту на продукцію соціальних підприємств – зацікавленість споживачів у вітчизняному виробникові, наявність соціальної складової на підприємстві тощо;

- додаткове залучення джерел формування соціального підприємства – на відміну від традиційного підприємства, є можливість залучати міжнародні гранти, отримувати пільгові кредити й брати участь в консультаціях та тренінгах для підвищення рівня соціального підприємства в Україні [223].

Місія соціальних підприємств найчастіше прописана у статуті підприємства та полягає у підтримці вразливих груп населення чи розвитку громади. Головні способи досягнення місії: продаж товарів (власного виробництва), працевлаштування представників вразливих груп та підтримка соціальних, культурних чи спортивних заходів, проєктів, програм. Організаційна форма діяльності суб'єктів економіки, яку найчастіше обирають соціальні підприємці – фізичні особи-підприємці.

Протягом останніх десяти років (з 2008 р. по 2017 р.) в Україні було зареєстровано 112 соціальних підприємств (рис. 4.3), а з них найбільшу питому вагу у 2015 р. та 2016 р. (32 та 34 підприємства відповідно).

У розрізі областей України, то найбільше соціальних підприємств розміщено в Київській області (38 одиниць) та м. Києві (30 одиниць). На другому місці є Львівська область (15 одиниць), на третьому – Полтавська область (9 одиниць). Соціальні підприємства представлені майже в кожній області України, окрім Рівненської.

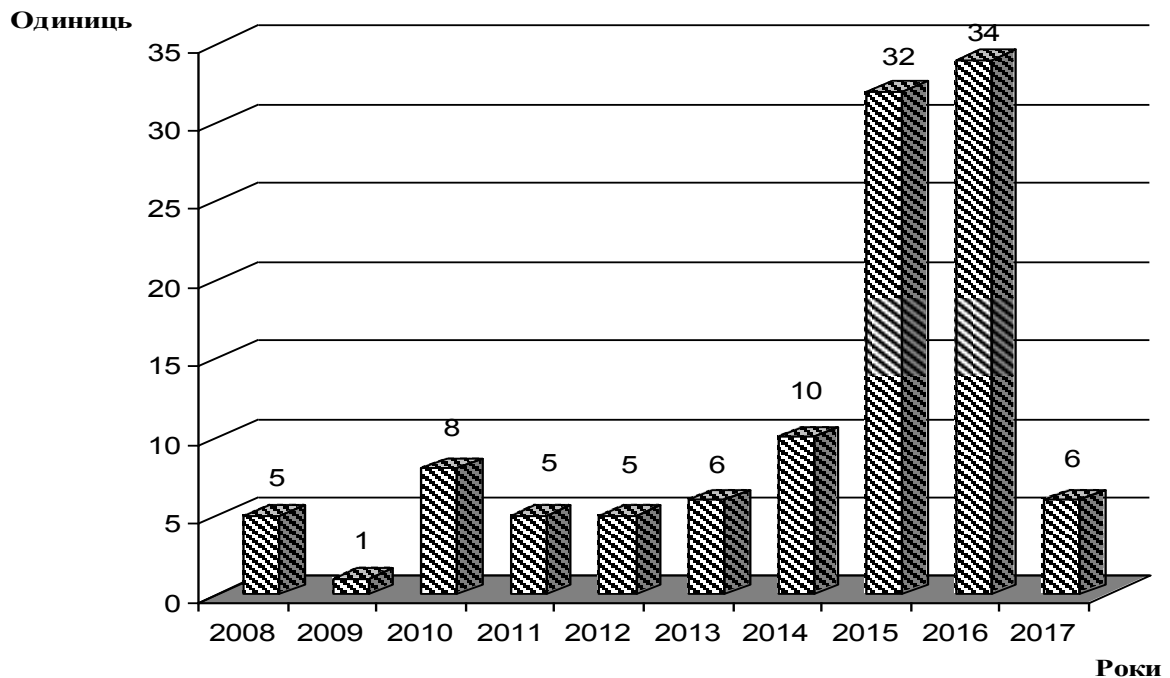

Рисунок – 4.3 Динаміка кількості соціальних підприємств в Україні протягом 2008-2017 рр., од.

Джерело: побудовано на основі матеріалів [341]

До інших джерел фінансування було віднесено внески членів кооперативу, благодійні внески, бюджетні кошти, власні кошти, нематеріальна підтримка партнерів, цільове фінансування, інвестиції, що у сукупності становить 48%.

Щодо напрямів фінансування соціальних підприємств, то перше місце посідає власна комерційна діяльність 75% (рис. 5.4), на другому місці гранти – 42%, спонсорські внески – 40%, кредити – 27% відповідно.

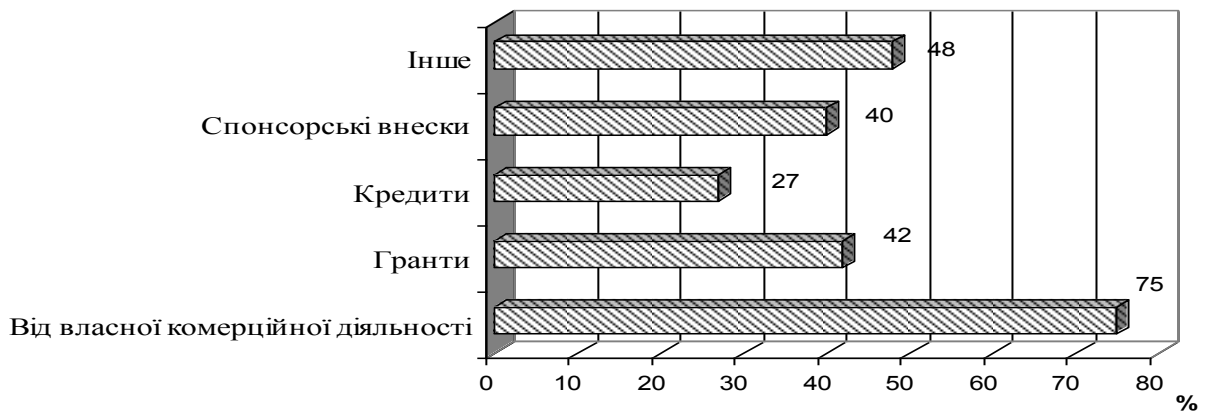

Рисунок 4.4 – Джерела фінансування соціальних підприємств України, 2017 р.

Джерело: побудовано на основі матеріалів [341]

Значна кількість соціальних підприємств України займається трудовою, медичною та соціальною реабілітацією людей з інвалідністю (21 підприємство) (рис. 4.5), швейним виробництвом, пошиттям та ремонтом одягу займається 12 підприємств; освітніми послугами та харчовою діяльністю по 11 підприємств, проте домінуючий напрям роботи – це вирощування та збут сільськогосподарської продукції (23 підприємства). Як свідчать дані, виробництво та збут сільськогосподарської продукції серед зазначених напрямів діяльності соціальних підприємств посідає перше місце,

а це є свідченням, що соціальне підприємництво активно відображається в аграрному секторі.

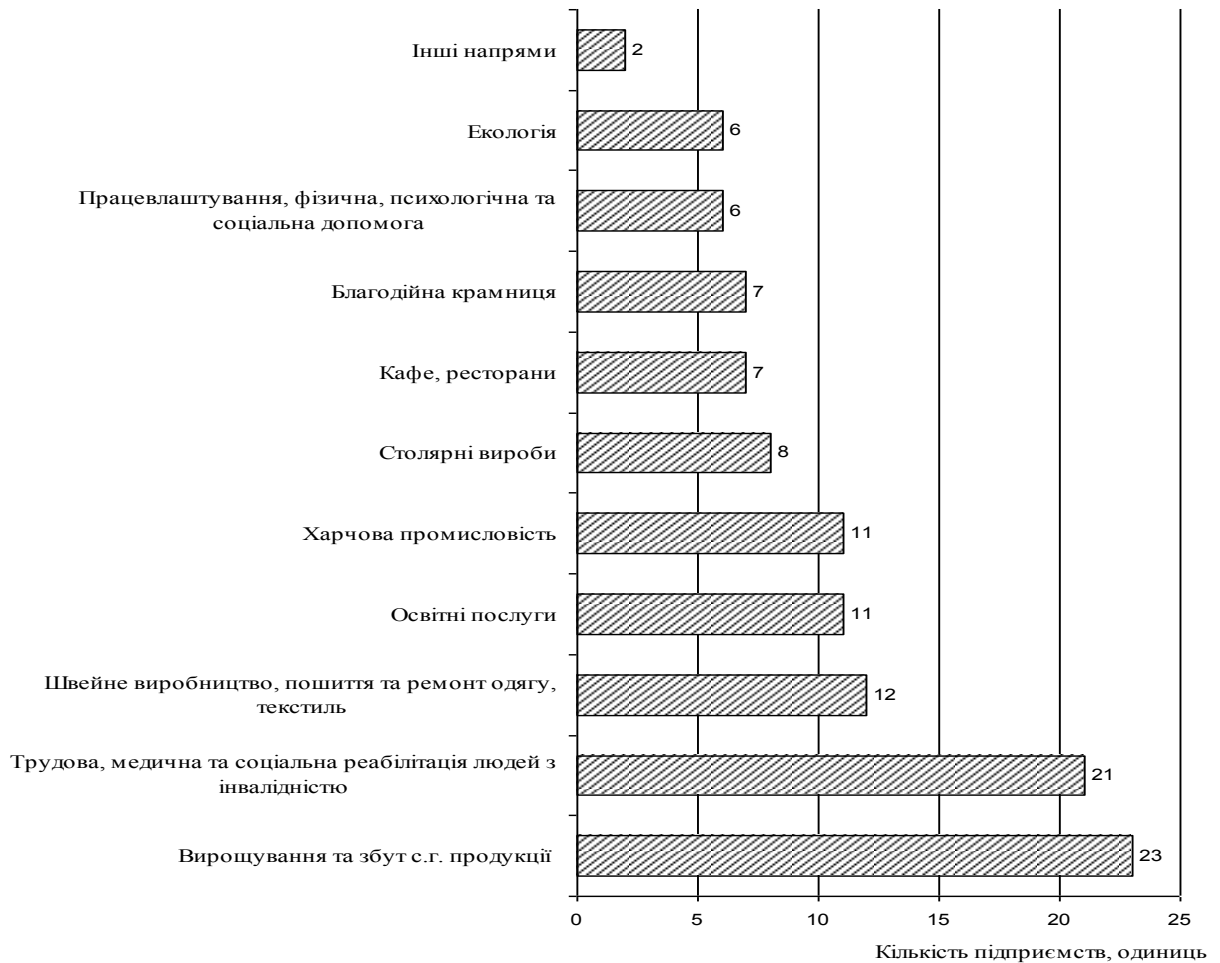

Рисунок 4.5 – Напрями діяльності соціальних підприємств в Україні, 2017 р.

Джерело: побудовано на основі матеріалів [341]

Варто зауважити, що існує певна відмінність між соціальним підприємництвом та локальною соціальною відповідальністю (СВБ, КСВ) (додаток АТ).

Тобто, основною метою діяльності традиційного підприємства, яке реалізує локальну соціальну відповідальність, є отримання прибутку. В залежності від корпоративної політики на підприємстві формується стратегія розвитку підприємства, яка включає локальну соціальну відповідальність, або окремий документ у вигляді Стратегії локальної соціальної відповідальності. Підприємство може мати статус неприбутковості та

можливе створення різних організаційно-правових форм підприємства. Джерела фінансування можуть бути різними, такими як і в традиційному підприємстві, проте є можливість залучення грантів та донорів іноземних організацій.

Як нову форму інституціонального забезпечення соціальне підприємництво можна розглядати в аспекті формування локальної соціальної відповідальності (рис. 4.6).

Рисунок 4.6 – Спільні напрями діяльності локальної соціальної відповідальності та соціального підприємництва в аграрному секторі України

Джерело: авторська розробка

Адже напрями реалізації локальної соціальної відповідальності та соціального підприємництва дуже часто перетинаються, мають однаковий зміст та ефект від запровадження.

Отже, локальна соціальна відповідальність та соціальні підприємства аграрного сектору мають багато спільних рис щодо напрямів своєї діяльності. Так, насамперед, це допомога соціально-незахищеним верствам населення, екологічне виробництво, вирішення різних соціальних проблем на рівні громади тощо. Хоча місії традиційних підприємств, які застосовують елементи локальної відповідальності, та соціальних підприємств різняться, проте кінцевий результат має соціальну орієнтованість.

Відповідно до інституціонального внутрішнього середовища формування локальної соціальної відповідальності, яке нами запропоновано у додатку АС, працівники є ключовими стейкхолдерами підприємства. Тому виникає необхідність запровадити на підприємствах аграрного спрямування елементи нової форми (моделі) розвитку підприємництва – «бірюзову стратегію розвитку», яка сприятиме підвищенню продуктивності праці, підприємництву, творчості, креативності, ініціативності працівників, з урахуванням використання соціальних аспектів ведення бізнесу.

Світові тренди змінюються, якщо раніше працівники працювали на одній посаді та турбувалися про записи в трудовій книжці, то зараз актуальним стає гнучкий графік роботи, «віртуальний офіс» та можливість постійно навчатися й розвиватися. На зміну лідерським якостям, де одна особа вирішує питання суб'єктивно, з'являються «Бірюзові компанії (підприємства)», побудовані на рівності, відкритості та взаєморозумінні. На даних підприємствах працівники, мотивовані тим, що беруть активну участь в його управлінні та вирішенні ключових аспектів діяльності. Модель «Бірюзових підприємств» передбачає самореалізацію, яка знаходиться на вершині піраміди Маслоу – творчість, моральність, вирішення проблем. «Бірюзові підприємства» розглядають життя організації як особистий та колективний напрям розвитку на шляху до істинної мети.

Нами для ТОВ «Агротесоюз» розроблено та запропоновано для використання нову модель управління організацією – «Бірюзову стратегію розвитку» (довідка від 13.02.2018 р. №023).

ТОВ «Агротесоюз» Васильківського району Київської області – офіційний дилер передових світових виробників сільськогосподарської техніки: CLAAS, LEMKEN, HORSCH та GERINGHOFF. Компанія зарекомендувала себе як чесна й відкрита, про що свідчить номінація від Асоціації платників податків на нагороду як кращого та сумлінного платника податків у 2015 р. За версією журналу LANDLORD (2016 р.) Дана компанія увійшла до TOP 25 найбільших імпортерів товарів для ведення аграрного бізнесу в цілому, та в п'ятірку найбільших імпортерів сільськогосподарської техніки зокрема. У 2017 р. компанія приєдналась до мережі Глобального Договору ООН [360].

Список окремих ініціатив щодо локальної соціальної відповідальності ТОВ «Агротехсоюз» Васильківського району Київської області наведено в додатку АУ.

Зважаючи на це ТОВ «Агротехсоюз» обрано в процесі дослідження як соціально відповідальне підприємство, яке зарекомендувало себе в Україні як надійний, стабільний та прозорий партнер.

Ключові аспекти запропонованої «Бірюзової стратегії розвитку» для ТОВ Агротехсоюз наведені на рис. 4.7. Вагомими аспектами даної стратегії є самоврядні команди, координація й наради здебільшого здійснюються за потребою, особиста свобода й відповідальність за роботу, замість посадових інструкцій, є чітко визначені обов'язки, які можна змінювати, повністю децентралізоване ухвалення рішення на основі процесу консультування тощо. Уся інформація підприємства доступна для працівників у режимі реального часу, зокрема дані про фінансовий стан підприємства, про заробітні плати. Стратегія з'являється як результат колективних зусиль самоврядних працівників; новації та розробки підприємства створюються зсередини назовні, адже пропозиція визначається метою організації (у

традиційних підприємств відбувається навпаки, інформація поступає ззовні в середину). Внутрішнім мірилом даної стратегії виступає цілісність, ініціатива може бути запропонована від будь-якого члена команди. Щодо управління змінами в кризові часи, то дана стратегія покликана залучати всі зацікавлені сторони, щоб рішення з'явилося як наслідок колективного розуму.

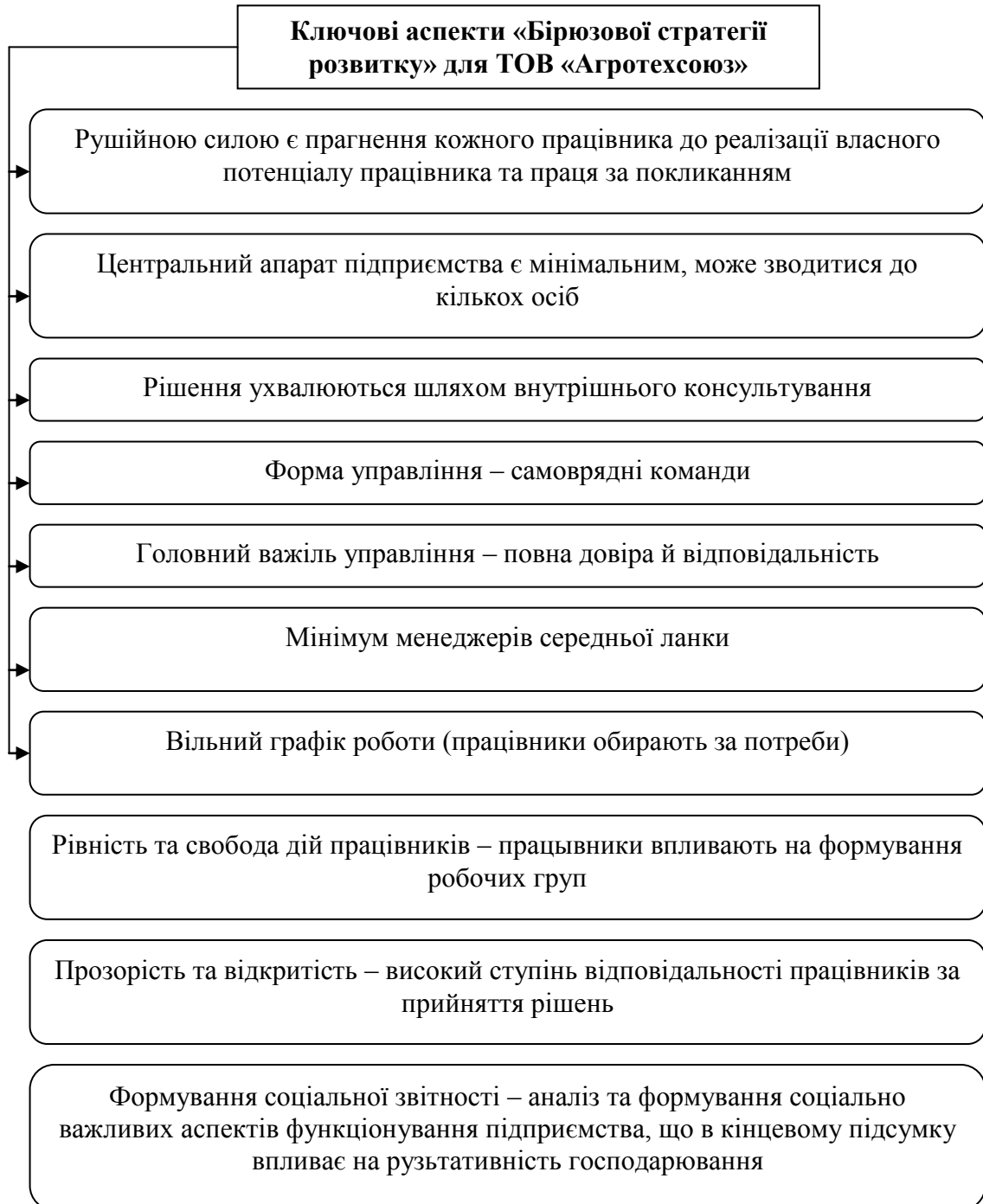

Рисунок 4.7 – Основні аспекти «Бірюзової стратегії розвитку» для ТОВ Агротехсоюз

Джерело: сформовано автором

На основі виявлення слабких сторін в існуючій традиційній структурі ТОВ «Агротехсоюз» (рис. 4.8) запропоновано нову модель управління підприємством – «Бірюзову модель розвитку ТОВ «Агротехсоюз»» (рис. 4.9, табл. 4.1).

Зміни організаційної традиційної моделі ТОВ «Агротехсоюз» на нову сучасну «Бірюзовою модель розвитку підприємства» дають можливість створення двох команд у розрізі різних продуктів сільськогосподарської техніки: CLAAS, LEMKEN, HORSCH та VALLEY.

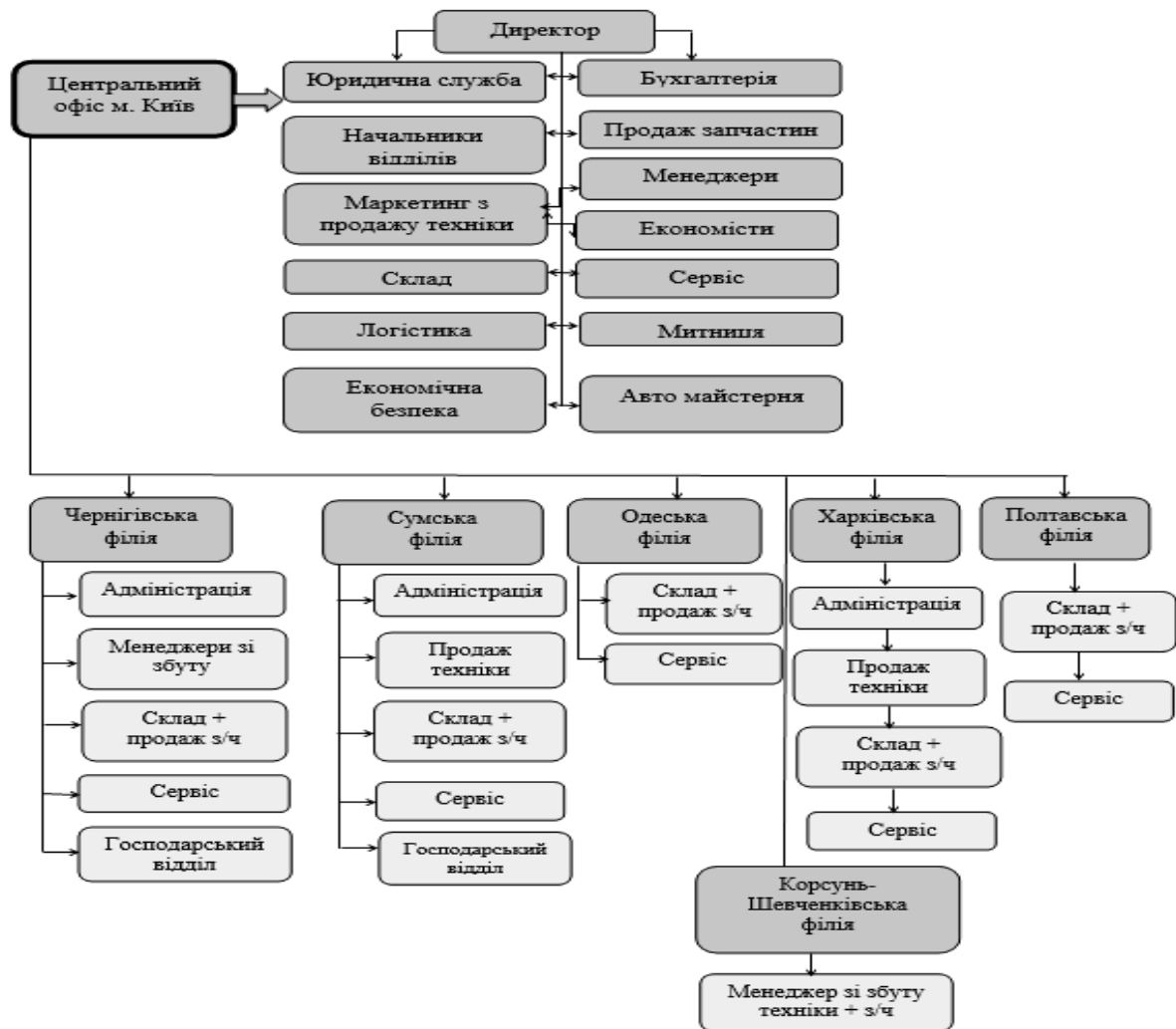

Рисунок 4.8 – Діюча організаційна структура ТОВ «Агротехсоюз» (традиційна)

Джерело: розроблено автором

Для того, щоб команди були не чисельними, адже це знижує продуктивність праці працівників, нами сформовано в оптимальні групи, які становлять не більше 15 осіб з різних регіонів України, в яких представлено дане підприємство. На кожну команду виділено по менеджеру-модератору, який направляє команди та консультує, в жодному разі не висуваючи суб'єктивну думку щодо роботи команд.

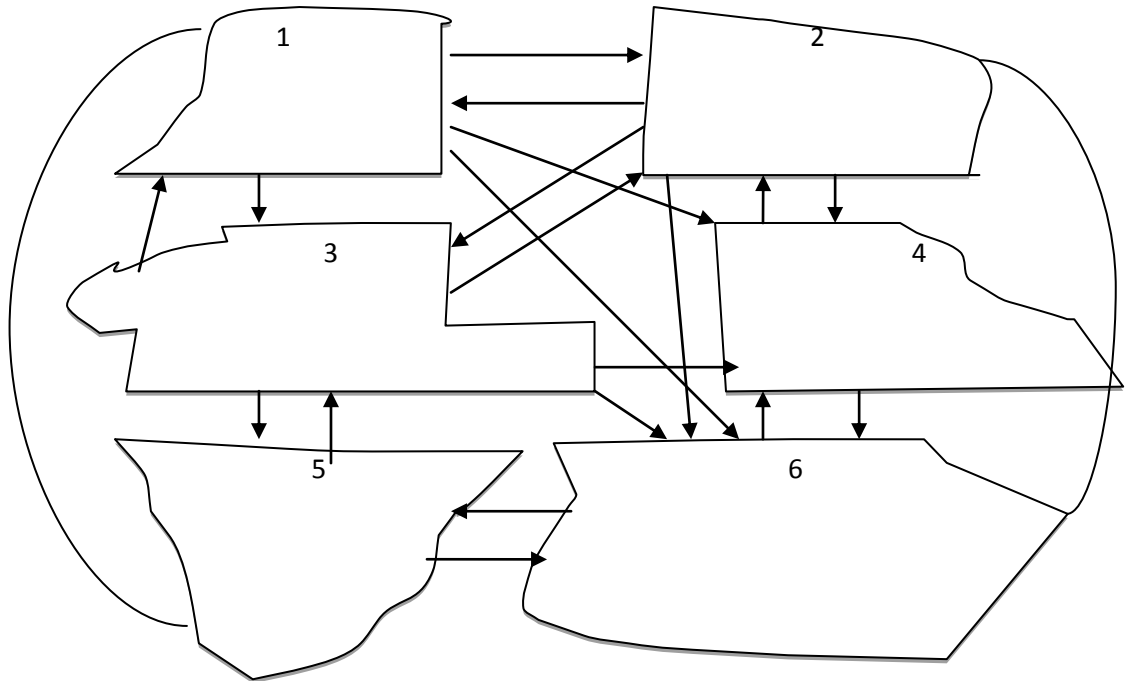

Рисунок 4.9 – Бірюзова модель управління для ТОВ «Агротехсоюз»

де, 1 – менеджери різних напрямів діяльності; 2 – бухгалтерія; 3 - начальники всіх відділів; 4 – сервіс; 5 – склад; 6 – господарська частина

Джерело: розроблено автором

У результаті функціонуватимуть дві команди А та Б, які будуть працювати в напрямі реалізації свого продукту та конкурувати між собою. Найефективніші проекти, які будуть пропонувати команди, обирає керівництво та реалізує їх, залучаючи команду, що його створила.

У кожній команді є наставник (модератор), який направляє та допомагає у вирішенні різних ситуацій. Кожна команда є незалежною щодо організаційного та управлінського процесів.

Таблиця 4.1 Бірюзова модель управління для ТОВ «Агротехсоюз» у розрізі команд

Продукт	Регіон	Менеджери	Команда А	Команда Б
CLAAS	Калинівка	Менеджери модератори	7	8
	Ніжин		2	2
	Суми		2	2
	Харків		2	1
	Полтава		1	1
	Одеса		1	-
	Корсунь-Шевченківський		-	1
			Всього 15 осіб	Всього 15 осіб
LEMKEN	Калинівка	Менеджери модератори	5	5
	Ніжин		2	2
	Суми		2	2
	Харків		1	2
	Полтава		1	1
	Одеса		1	-
	Корсунь-Шевченківський		-	1
			Всього 12 осіб	Всього 13
HORSCH	Калинівка	Менеджери модератори	7	8
	Ніжин		2	1
	Суми		1	2
	Харків		1	2
	Полтава		1	1
	Одеса		1	-
	Корсунь-Шевченківський		1	-
			Всього 14 осіб	Всього 14 осіб
VALLEY	Калинівка	Менеджери модератори	4	3
	Ніжин		2	2
	Суми		2	1
	Харків		2	2
	Полтава		1	1
	Одеса		-	1
	Корсунь-Шевченківський		1	1
			Всього 12 особи	Всього 11 особи

Джерело: авторська розробка

Ефективність функціонування цієї моделі можлива лише за умови дотримання відповідних принципів: постійний розвиток працівників, відсутність лідера, проте наявність модератора, який консультує; самоуправління в командах; рівність та свобода дій працівників; соціальна (нефінансова) звітність; реалізація напрямів локальної соціальної відповідальності тощо.

Таблиця 4.2 Основні принципи, які необхідно застосовувати при запровадженні «Бірюзової стратегії розвитку» в ТОВ «Агротехсоюз»

Принципи	Характеристика
1. Постійний розвиток працівників	Активне інвестування в час на основі гармонії, консенсусу та справедливості
2. Відсутність лідера, наявність модератора, який консультує	Автономні самокеровані команди, всі рішення приймаються всередині підприємства на загальній нараді. За допомогою до центрального офісу команди звертаються лише за наявності потреби. Таким підприємствам притаманна охлократія – відсутність лідера та розподіл між людьми, що організувалися
3. Самоуправління в командах	Організаційний процес функціонує на нижньому рівні, команди самостійно вирішують весь організаційний та управлінський процес
4. Рівність та свобода дій працівників	Саморозширення команди. Працівники впливають на створення робочих груп
5. Повна відкритість (прозорість)	Високий рівень відповідальності працівників за свої рішення. Діє багатоступеневе розв'язання конфліктів
6. Робота – в задоволення всім учасникам процесу	Бізнес-процеси, це маркетинг «зсередини-назовні»: пропозиція продукту з урахуванням мети підприємства
7. Соціальна (не фінансова) звітність	Формування не тільки звітності фінансового характеру, а й нефінансової звітності, яка інформує про підприємство щодо напрямів локальної соціальної відповідальності
8. Реалізація напрямів локальної соціальної відповідальності	Ведення соціальної політики підприємства з урахуванням зацікавлених сторін (взаємодія з громадою, зацікавленість працівників підприємства у процесі діяльності, лояльне ставлення споживачів продукції); прозорість та публічність тощо

Джерело: сформовано автором

Засобами проведеного PEST-аналізу з'ясовані наслідки для ТОВ «Агротехсоюз» у разі запровадження «Бірюзової стратегії розвитку» (табл. 4.3).

Серед політичних факторів слід виокремити: готовність органів державної влади до співпраці, реалізація проектів на різних рівнях функціонування, можливість створення державно-приватного та соціального партнерств; соціальні фактори ґрунтуються на зміні базових цінностей на підприємстві, підвищення зацікавленості працівників у роботі та продуктивності праці; технологічні фактори включають: інноваційність та модернізацію виробництва, зміну організаційного стилю керівництва;

результатом є значне покращення економічних показників (результативності діяльності).

Таблиця 4.3 Наслідки впливу на ТОВ «Агротехсоюз» у разі запровадження «Бірюзової стратегії розвитку» – PEST-аналіз

Політичні фактори	Економічні фактори
<ul style="list-style-type: none"> - готовність органів державної влади до співпраці з урахуванням інноваційного підходу функціонування підприємства на основі нової моделі розвитку; - відсутність скарг, штрафів, нарікань від органів державної влади на основі самоврегульованості підприємства; - реалізація та підтримка проектів на державному (місцевому) рівні щодо основних напрямів діяльності підприємства як відповідального роботодавця; - мінімальний тиск влади на діяльність підприємства; - державно-приватне та соціальне партнерство з органами державної влади тощо 	<ul style="list-style-type: none"> - додаткове залучення зовнішніх стейкхолдерів (нових партнерів, спонсорів, інвесторів, покупців) на основі креативного підходу до функціонування та інноваційності проектів; - вчасне реагування на економічні зміни на основі мобільності командного управління; - збільшення дохідності, прибутковості, підвищення рівня рентабельності підприємства; - мінімізація ризиків підприємства; - підвищення іміджу підприємства; - соціально відповідальна реструктуризація підприємства; -
Соціальні фактори	Технологічні фактори
<ul style="list-style-type: none"> - зміна базових цінностей на підприємстві; - поліпшення взаємовідносин в колективі на основі повної довіри; - зацікавленість працівників у своїй результативності; - підвищення продуктивності праці працівників на основі саморганізації та самокеруваності; - підвищення компетенцій працівників на основі підвищення кваліфікації; - підвищення рівня заробітних плат працівників на основі командного управління; - неповна зайнятість (відмова від часових меж); - зменшення ротації кадрів; - значне покращення ефективності господарювання підприємства, адже враховуються потреби, можливості та ідеї ключових стейкхолдерів підприємства (працівників) тощо 	<ul style="list-style-type: none"> - зміна організаційного стилю управління на підприємстві; - інноваційність модернізація виробництва; - налагодження комунікаційних зв'язків зовнішнього та внутрішнього середовища підприємства на основі мобільності, інформаційності, вчасного реагування на зміни та потреби стейкхолдерів; - створення нових можливостей щодо відкриття нових винаходів (проектів) на підприємстві тощо

Джерело: сформовано автором

Варто відмітити, що після запровадження запропонованої «Бірюзової стратегії розвитку» в ТОВ «Агротехсоюз» можливі зміни, які нами досліджено на основі SWOT-аналізу (табл. 4.4).

Таблиця 4.4 SWOT-аналіз для ТОВ «Агротехсоюз» після запровадження «Бірюзової стратегії розвитку»

Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
S1. Мотивація та зацікавленість працівників S2. Відсутність ієрархії влади S3. Будь хто із працівників може запропонувати свій проект S4. Обмін обов'язками і досвідом S5. Підвищення дохідності, прибутковості, рівня рентабельності підприємства S6. Згуртованість працівників S7. Зацікавленість працівників у результатах своєї праці S8. Відповідальне ставлення працівників до виконання обов'язків S9. Підвищення продуктивності праці; S10. Зменшення плинності кадрів на підприємстві S11. Мінімізація ризиків підприємства; S12. Вчасне реагування на зовнішні та внутрішні фактори впливу S13. Цілісність підприємства як системи S14. Координація пріоритетів підприємства	W1. Ментальність, сприйняття керівництва щодо впровадження змін W2. Неоднозначне сприйняття, нерозуміння працівниками нової моделі розвитку W3. Малодосвідченість та відсутність управлінських практик W4. Поступова адаптація до нової моделі розвитку W5. Відсутність стратегічного підходу управління підприємством на основі самоуправління W6. Додаткові фінансові витрати на організацію нової моделі розвитку W7. Зменшення впливу керівництва на працівників W8. Відсутність зайнятості повного робочого дня W9. Зниження показників результативності підприємства на початковому етапі функціонування у результаті запровадження нової моделі управління
Можливості (O)	Загрози (T)
O1. Реалізація потенціалу працівника O2. Навчання працівників без особливих витрат O3. Зацікавленість ключових стейкхолдерів; O4. Безпечний простір O5. Саморегулювання та самоуправління підприємством O6. Адаптація до нової організаційної структури	T1. Зміна системи оплати праці і стимулів може призвести до непорозумінь в колективі T2. Безвідповідальність працівників щодо своїх обов'язків T3. Стрімкий переверот наявної організаційної культури може призвести до непорозумінь між керівниками підрозділів (менеджерів середньої ланки) з працівниками підприємств

Джерело: сформовано автором

Бальну оцінку SWOT-аналізу для ТОВ «Агротехсоюз» після запровадження «Бірюзової стратегії розвитку» наведено в додатку АФ.

У структурі визначених напрямів після запровадження нової моделі розвитку найбільшу питому вагу серед сильних сторін займають підвищення

дохідності, прибутковості та рівня рентабельності підприємства, підвищення продуктивності праці, зменшення плинності кадрів на підприємстві та мінімізація ризиків по 6,9% кожна з них. Разом з тим, можливості вбачаються у зацікавленості ключових стейкхолдерів підприємства, саморегулюванні та самоуправлінні підприємством – 19,2 відсотків. Серед слабких сторін варто виділити малодосвідченість та відсутність управлінських практик в Україні щодо побудови й організації «Бірюзових стратегій», відсутність стратегічного підходу в управлінні підприємством, що значно підвищує ризики підприємства, зниження показників результативності на початковому етапі функціонування в результаті запровадження нової моделі управління – 13,1 % відповідно. Найбільшою загрозою є безвідповідальність працівників щодо виконання своїх обов'язків після запровадження нової моделі управління, адже послаблюється перевірка й контроль за їх виконанням (38,5 відсотків).

Щодо етапів реалізації запропонованої стратегії в ТОВ «Агротехсоюз», то варто виокремити п'ять етапів реалізації (рис. 4.10).

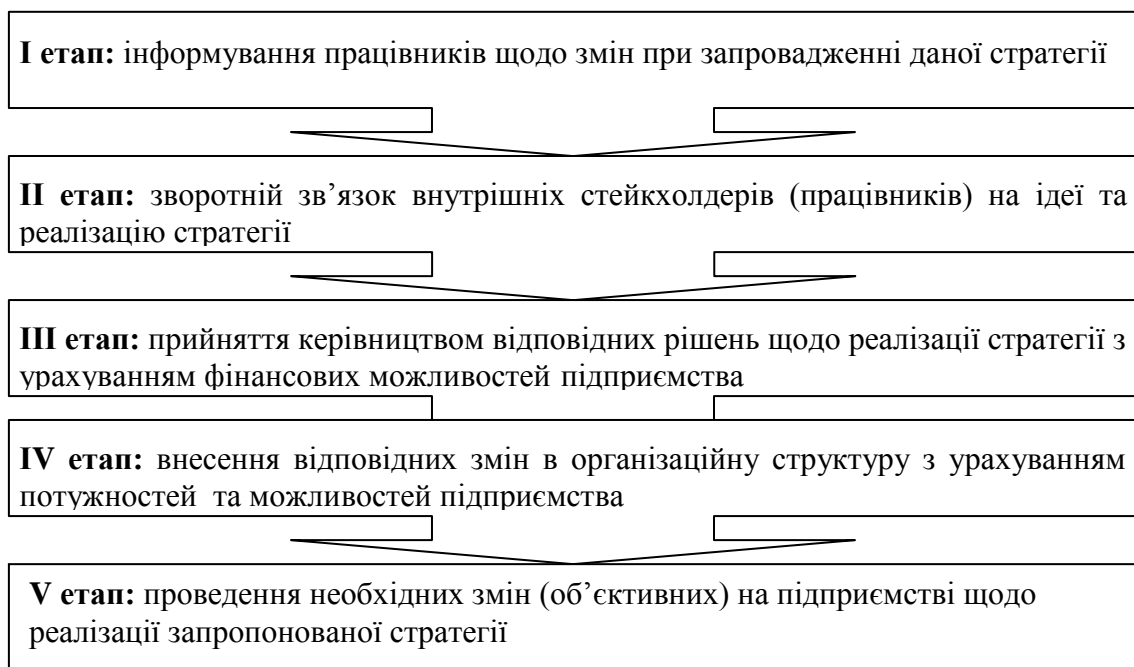

Рисунок 4.10 – Етапи реалізації «Бірюзової стратегії розвитку» ТОВ «Агротехсоюз»

Джерело: сформовано автором

Підсумовуючи вищезазначене, варто відмітити, що нові напрями інституціонального забезпечення локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки (соціальне підприємство та бірюзові компанії (стратегії) мають значну кількість спільних ознак, є взаємодоповнюючими та взаємозалежними (рис. 4.11).

Так, від мотивації працівників залежать кінцеві результати діяльності підприємства, а від напрямів соціальної роботи – зацікавленість працівників у реалізації соціальних проектів, так як, інколи це безпосередньо впливає на самих працівників, їхню родину, громаду, до якої вони належать. Аграрні підприємства, які долучаються до соціальної діяльності (різних рівнів соціальної відповідальності) самі зацікавлені у реалізації соціальних проектів, інвестицій, адже від цього залежить імідж підприємства, попит на продукцію та можливість виходу на зовнішні ринки.

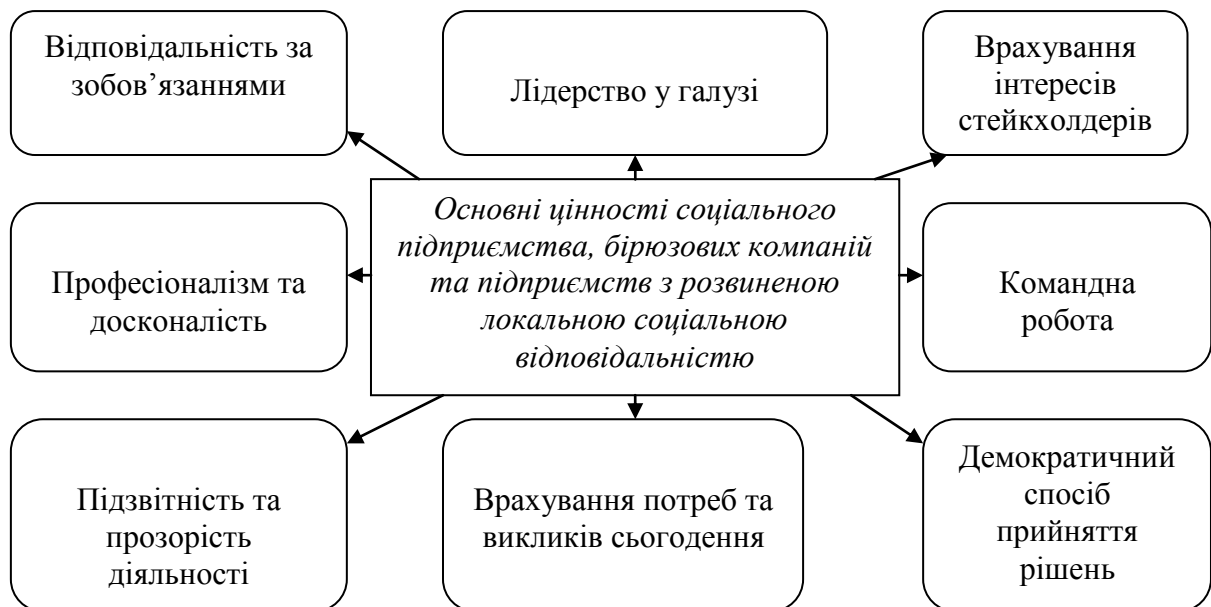

Рисунок 4.11 – Взаємозв'язок локальної соціальної відповідальності, соціального підприємства та бірюзових компаній

Джерело: авторська розробка

Отже, інституціональне забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки формується під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів у розрізі напрямів, серед яких економічний, соціальний, організаційний, кадровий, природнокліматичний, техніко-технологічний та інші. Нормативно-правове забезпечення СВ та ЛСВ аграрних підприємств потребує ґрунтовного вдосконалення адже відсутність на законодавчому рівні документів, що регулюють СВ та ЛСВ стримують ефективне функціонування аграрних підприємств й створюють дисбаланси в економіці держави.

4.2 Стратегія розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

Стратегія розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору – це план розвитку, який включає комплексне поєднання принципів, інструментів, механізмів, що формують концепцію спрямовану на досягнення запланованих показників соціально-економічного, екологічного та духовного спрямування. Стратегічний план складається на перспективу, враховуючи специфіку функціонування аграрного сектору, передбачає залучення окремих компонентів до реалізації спільної мети. Формування стратегії розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі, враховує різні рівні функціонування (мега-, макро-, мезо-, мікро-), які мають можливість прогнозувати та планувати свою діяльність на довгострокову перспективу.

Для виходу України на світові ринки та досягнення населенням європейських стандартів життя в Україні у січні 2015 р. було схвалено Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020». Відповідно до даного документу, передбачається близько 62 реформ та програм розвитку держави. Щодо сільського господарства, то плануються реформи за такими напрямками: дерегуляція та розвиток підприємництва; розвиток малого та середнього бізнесу; сільське господарство та рибальство; земельне право;

безпеку та якість продуктів харчування; захист прав споживачів тощо [349].

Для ефективного функціонування і розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору, а у її контексті частково ЛСВ, повинні виконуватися наступні умови (табл. 4.5).

Таблиця 4.5 Необхідні умови при реалізації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України

Рівень запровадження соціальної відповідальності	Умови реалізації СВ
1. Глобальний	<ul style="list-style-type: none"> - дотримання міжнародних договорів (Глобальний договір, Кіотський протокол); - дотримання міжнародних прогресивних стандартів (SA 8000, ISO 9000, ISO 14001, ISO 26000 тощо); - дотримання принципів ООН із соціальної звітності інвесторів (PRI) та Глобальної ініціативи зі звітності (ГІЗ) тощо
2. Національний	<ul style="list-style-type: none"> - реалізація проголошених цілей, програм, стратегій, концепцій (Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу до 2020 р. в Україні, Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» (січень 2015 р.)); - підвищення рівня життя населення; - за рахунок нормативно-правової бази покращення рівня обізнаності щодо соціальної відповідальності; - відповідальність органів влади перед громадкістю за виконання делегованих їм повноважень та обов'язків; - прозорість та зменшення корупції; - реалізація Стратегії регіонального розвитку (включає напрями соціальної діяльності); - проведення політики підтримки підприємств у сфері соціальної відповідальності; - оцінка соціальної відповідальності в регіоні (необхідно розробити методику оцінки СВ) тощо
3. Рівень суб'єктів господарювання	<ul style="list-style-type: none"> - розроблення Стратегії розвитку локальної соціальної відповідальності підприємства; - дотримання стандартів соціальної відповідальності (SA 8000, ISO 9000, ISO 14001, ISO 26000 тощо); - складання нефінансової звітності та дотримання стандарту соціальної звітності (GRI, AA 1000) тощо
4. Особистиний рівень	<ul style="list-style-type: none"> - зміна парадигми мислення населення; - популяризація СВ та ЛСВ через освітній процес (дисципліни, конкурси)

Джерело: авторська розробка

Більшість розвинених країн світу при здійсненні політики соціальної відповідальності на рівні держави керуються національною Стратегією соціальної відповідальності за визначеними напрямками (додаток АХ).

Так, На початку 2001 р. Нідерландами проголошено перший політичний документ «СВБ – точка зору уряду», в якому визначено, що для розвитку соціальної відповідальності у країні, необхідна співпраця з групами впливу (уряд відігравав при цьому роль стимулятора та фасилітатора). Основною метою цього документа була активізація СВ в суспільстві та розумінні ролі й переваг від ведення СВ. У 2008-2011 рр. розроблено Національну стратегію СВ (візія уряду про СВ). Політика СВ уряду Нідерландів включає в себе 3 підходи та 7 напрямів щодо розвитку СВ.

План дій Данії (Національна стратегія СВ, 2008 р.) включає в себе 4 напрями розвитку та популяризації СВ як в країні, так і за її межами. У жовтні 2010 р. У Німеччині розроблено Національну стратегію СВ (План дій), яка містить близько 6 напрямів поширення СВ у країні.

Щодо України, то у 2013 р. розпочала свою діяльність робоча група з розроблення проекту Національної стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності в Україні на період до 2020 року. Проте з огляду подій, які відбулися протягом 2013-2014 рр., робоча група призупинила свою діяльність. У лютому 2016 р. відбулося нове установче засідання робочої групи щодо активізації СВ та вдосконалення напрацювань матеріалів Національної стратегії розвитку сприяння СВ в Україні до 2020 р.

Відповідно до Національної стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності визначено напрями державної політики сприяння розвитку соціальної відповідальності в Україні:

- 1) роль держави полягає у сприянні розвитку СВ шляхом поєднання ініціативних заходів державної політики із застосуванням, у разі необхідності, засобів додаткового регулювання, як механізмів стимулюючого характеру [349];

2) виконання вищезазначених завдань може бути забезпечено організаційними та нормативними заходами за напрямками:

- забезпечення сприятливих правових, фінансових, податкових та організаційних умов для розвитку соціальної відповідальності в українському суспільстві [349];

- унормування механізмів стимулювання добровільних ініціатив суб'єктів господарювання, що запроваджують політику соціальної відповідальності та реалізують соціально важливі програми [349];

- сприяння включенню заходів з поширення СВ до проектів Генеральної угоди, а також державних та галузевих програм розвитку відповідних сфер господарювання [349];

- забезпечення державної підтримки проведення публічних заходів з питань упровадження та результативності СВ [349];

- широке залучення засобів масової інформації, громадських організацій та академічних кіл до формування і запровадження механізмів стимулювання СВ [349];

- сприяння проведенню місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування просвітницьких заходів з поширення інформації про СВ, обміну досвідом і позитивними практиками у сфері СВ для суб'єктів господарювання та влади малих міст, де працює відповідальний бізнес [349];

- організаційна підтримка щорічного проведення бізнес-конкурсів за тематикою СВ, у тому числі у рамках Українського національного конкурсу якості, з відзначенням найкращих соціально відповідальних вітчизняних підприємств; сприяння оприлюдненню українськими суб'єктами господарювання добровільної нефінансової звітності, у тому числі через українські та міжнародні спеціалізовані портали і бази звітів;

- участь у підготовці рекомендацій для суб'єктів господарювання щодо типової структури та показників нефінансового звіту [349];

- сприяння підготовці фахівців за кваліфікацією «Менеджер із соціальної та корпоративної відповідальності», «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Соціальний аудитор» (відповідно до Державного класифікатора професій ДК 003:2010) [349];

- проведення навчальних семінарів, тренінгів для підприємців, підвищення рівня обізнаності про СВ серед державних службовців центральних та місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, зокрема шляхом включення Стратегії до програм підвищення кваліфікації державних службовців [349];

- залучення державних органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, громадських об'єднань підприємців до участі в реалізації міжнародних проектів технічної допомоги з питань розвитку соціальної відповідальності; ініціювання проведення щорічних парламентських слухань з реалізації СВ в Україні [349];

- проведення державної інформаційної кампанії з метою роз'яснення ролі соціальної відповідальності у розвитку суспільства шляхом публікації статей та підготовки тематичних телепрограм в державних засобах масової інформації тощо [349].

В аграрному секторі прийняття рішень щодо розвитку соціальної відповідальності також повинно базуватися на нормативно-правових документах, що розробляється Міністерством аграрної політики та продовольства України. Так, варто відмітити що в Стратегії розвитку аграрного сектору економіки України на період до 2020 р. сформовано стратегічні цілі та принципи розвитку аграрного сектору, які базуються на досягненні збалансованого розвитку, ключовими елементами якого є економічність, екологічність та соціальний аспект (додаток АЦ). Хоча останнім часом базові принципи суспільного добробуту спрямовані у бік відкритості, наше суспільство не є настільки прозорим, щоб механізм запровадження локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств не зазнав ризиків та певних відхилень від поставлених цілей(рис. 4.12).

Рисунок 4.12 Основні причини низького рівня розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору

Джерело: авторська розробка

Не зважаючи на те, що аграрні підприємства України все частіше долучаються до соціальної діяльності, проте існує ряд проблем відповідно до яких спостерігається низький рівень розвитку локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі.

Відсутність пільгового оподаткування, кредитування, у результаті – витрати на соціальні заходи підвищуються й знижується прибутковість аграрного підприємства. Також важливим аспектом є низький рівень інформатизації щодо локальної соціальної відповідальності та досить мала кількість рейтингових оцінок у розрізі ЛСВ. Відсутність загальноприйнятих стандартів соціальних звітів призводить до неналежного рівня соціального звітування аграрних підприємств.

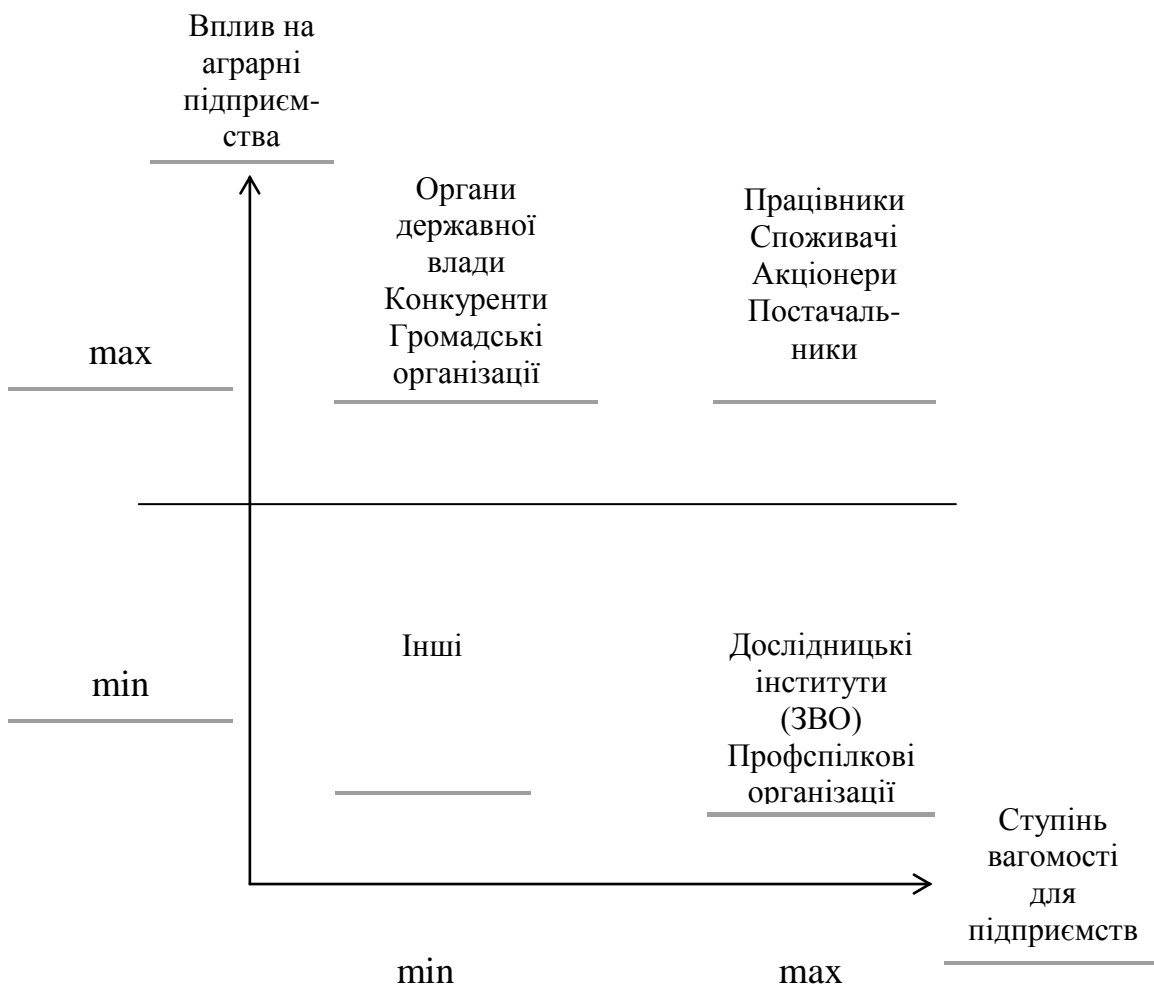

Рисунок 4.13 – Матриця впливу та вагомості стейкхолдерів ЛСВ аграрного підприємства

Джерело: авторська розробка

З кожним роком усе більше вітчизняних аграрних підприємств визначають локальну соціальну відповідальність як складову стратегічного розвитку підприємства. Так, кількість нефінансових звітів в Україні збільшується, адже це вимоги ключових стейкхолдерів підприємства (інвесторів, акціонерів).

Ключовими стейкхолдерами аграрного підприємства є: працівники, споживачі, акціонери, постачальники (рис. 4.13), адже саме вони відіграють важливу роль щодо соціальної орієнтованості аграрного підприємства, яка безпосередньо впливає на фінансові результати підприємства. На другому місці за ступенем вагомості та впливу на фінансові результати знаходяться органи державної влади, конкуренти, громадські організації. Третє місце посідають дослідницькі інститути (освітні і наукові заклади), профспілкові організації, які на сьогодні відіграють незначну роль у формуванні та розвитку ЛСВ.

Встановлено, що одними із ключових стейкхолдерів ефективного управління на аграрному підприємстві є працівники. Для того, щоб мотивувати працівників, не обов'язково їх матеріально заохочувати (додаток АЧ).

Серед сучасних способів мотивації працівників аграрного підприємства на основі ЛСВ варто відмітити: можливість кар'єрного зростання, підвищення кваліфікації, додатковий відпочинок, пряма співпраця з керівництвом, дошка пошани, командний дух, зворотній зв'язок та можливість вільного графіку роботи (особливо для жінок, які знаходяться в декретній відпустці).

Відповідно до досліджень, встановлено, що на підприємствах, які запроваджують ЛСВ в свої бізнес-стратегії, кращий моральний дух (55%), ніж на тих, які це не здійснюють (38%). Підприємства, які запровадили екологічні стандарти, значно підвищили продуктивність праці працівників (близько 16%). Етичне поводження працівників значно впливає на якість та відповідальність роботи, що, в свою чергу, значно зменшує ротацію кадрів

(на 25-50%), рівень звільнень (3-3,5%). У результаті економія коштів спостерігається від 90 до 200% від річної заробітної плати працівника [315].

Запровадження локальної соціальної відповідальності на аграрному підприємстві відбувається на основі розробки стратегій розвитку, важливим аспектом якої є локальна соціальна відповідальність. За результатами досліджень сформовано основні фактори впливу локальної соціальної відповідальності на ефективність та результативність господарювання аграрних підприємств (табл. 4.6).

Таблиця 4.6 Основні фактори, які спонукають аграрні підприємства формувати локальну соціальну відповідальність

Напрями	Характеристика
1. Підвищення родючості природних ресурсів	Система збереження та покращення природних ресурсів (земельних, лісових, водних) призводять до підвищення їх продуктивності
2. Імідж підприємства	Фахівці провідних підприємств світу вважають, що 20% репутації підприємства залежать від ЛСВ
3. Мінімізація фінансових ризиків	Допомагає зменшити конфлікти між різними стейкхолдерами, адже підприємство більшою мірою ознайомлене з цілями і пріоритетами своїх стейкхолдерів
4. Зменшення собівартості	Використання продуктів місцевого виробництва (для зменшення викидів в атмосферу) значно зменшує собівартість підприємства
5. Збільшення попиту на продукції (послуги) споживачів	Більшість споживачів обирають підприємства, які дотримуються принципів соціальної відповідальності («зелена економіка», соціальні інвестиції, благодійництво тощо)
6. Інновації	Запровадження новітніх еко-технологій
7. Відносини із працівниками	Взаємовідносини на основі корпоративної культури, мотивації, підвищення кваліфікації працівників тощо
8. Фінансові показники	Інвестування коштів відбувається, як правило, у соціально відповідальні підприємства, які формують свою діяльність на основі соціальної спрямованості та відповідальності

Джерело: сформовано автором

Так, за рахунок соціальної діяльності аграрні підприємства можуть значно ефективніше функціонувати, покращуючи результативні показники. Позитивно на формування іміджу підприємства впливає бачення суспільством, акціонерами та інвесторами локальної соціальної відповідальності підприємства. Якщо підприємство планує реалізовувати продукцію на міжнародному рівні та залучати інвесторів, йому обов'язково

необхідно здійснювати діяльність у соціальному напрямі та формувати нефінансову звітність. Адже інвестори оберуть, в першу чергу, підприємства, які вкладають в людський ресурс, навколишнє середовище, у якого будуть чітко прописані основні цілі та місія на основі локальної соціальної відповідальності, ніж підприємство, яке не характеризується як соціально відповідальне.

Наявність стратегії локальної соціальної відповідальності на аграрному підприємстві допомагає заощаджувати кошти та створює умови довгострокової конкурентоспроможності. У результаті, аграрне підприємство покращує відносини і зацікавленість своїх співробітників, налагоджує відносини з громадою та зацікавленими сторонами, підвищує попит на продукцію, управляє ризиками та бізнес-процесами тощо.

Основними особливостями розвитку локальної соціальної відповідальності серед аграрних підприємств в Україні є:

- локальна соціальна відповідальність підприємств є несистемною;
- локальну соціальну відповідальність частіше розуміють як благодійництво (спонсорство), а не як відповідальність за свої дії перед суспільством;
- часто інвестиції соціального спрямування витрачаються неефективно;
- невелика частка аграрних підприємств розробляє стратегію ЛСВ;
- низький рівень залучення зовнішніх стейкхолдерів до розроблення стратегії ЛСВ тощо.

Звичайно, включаючи показники соціального спрямування у бізнес-стратегію аграрного підприємства, воно значно збільшує витрати, але у майбутньому підприємство отримує вигоди від ведення локальної соціальної відповідальності.

Дослідження доводять, що для ефективного господарювання аграрного підприємства не достатньо «точково» займатися ЛСВ. Сьогодення вимагає включати ЛСВ в бізнес-стратегію аграрного підприємства та системно (постійно) впроваджувати основні принципи ведення локальної соціальної

відповідальності. А це, в свою чергу, сприятиме підвищенню ефективності господарювання аграрного підприємства: збільшенню результативності, залученню інвесторів, зацікавленню споживачів та працівників тощо.

Незважаючи на незначну розповсюдженість, варто відмітити позитивні практики розробки та реалізації аграрними підприємствами стратегії ЛСВ в Україні. Так, у 2014 р. соціальні та благодійні ініціативи агропромхолдинга «Астарти-Київ» було узагальнено та систематизовано у Стратегію з корпоративної соціальної відповідальності на 2014-2016 рр., яка спрямована на досягнення сталого лідерства серед агропромислових компаній. У рамках стратегії корпоративної соціальної відповідальності агропромхолдинг підтримує основні принципи Глобального Договору ООН та розширює свою відповідальність. Агропромхолдинг ставить за мету бути найкращим у чотирьох сферах: краща інвестиція, кращий партнер, кращий роботодавець (серед агро компаній), кращий сусід [7].

Також позитивний досвід застосування стратегії ЛСВ демонструє аграрна компанія «Монсанто», яка у 2013 р. вчетверте увійшла до щорічного рейтингу журналу з корпоративної соціальної відповідальності. Журнал Corporate Responsibility (CR) назвав компанію однією зі 100 найбільш соціально відповідальних компаній серед найбільших американських компаній, яка розробляє стратегію локальної соціальної відповідальності [222].

У цілому, вітчизняний бізнес все частіше інтегрує Цілі сталого розвитку (SDGs) у свою бізнес-стратегію. За результатами дослідження Ethical Corporation (у 2018 р. опитано понад 1500 представників бізнесу), 69% підприємств інтегрують SDGs у свою загально корпоративну стратегію – це більше на 9%, ніж у 2017 р. та на 23%, ніж у 2016 р. 51% світових брендів використовують SDGs як основу своєї стратегії звітності [93].

Стратегічні напрями розвитку соціально-економічного спрямування відображаються в регіональних програмах розвитку, які враховують економічні екологічні та соціальні напрями. Так, станом на 2018 р. у розрізі

регіонів, найбільше програм затверджено у Київській, Херсонській, Чернівецькій областях (додаток АШ).

На місцевому рівні районні ради також залучаються до формування стратегії соціального спрямування, прикладом чого може слугувати «План заходів з реалізації в Доманівському районі Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року» (додаток АЩ).

На поширення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору впливають соціально-економічні чинники суспільства: система освіти та зайнятість населення; перепідготовка кадрів, особливості виробничо-господарського механізму; психологічний клімат, розвиток соціальної інфраструктури (густота населених пунктів, житлові умови, рівень забезпеченості дитячими дошкільними закладами, закладами охорони здоров'я, відпочинку) тощо. Тому, вважаємо за доцільне розроблення Програми сприяння розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки, яка може бути додана до типового переліку бюджетних програм та результативних показників їх виконання для місцевих бюджетів України (обласних та районних рад) у галузі «Соціальний захист та соціальне забезпечення» (додаток АЮ; довідка від 16.05.2018 р. № 826/04-03; довідка від 23.05.2018 р. №399/04-03).

Ефективність виконання програм соціального характеру залежить від взаємодії різних рівнів влади (місцевої, регіональної, державної). Інколи виникають конфліктні ситуації при розв'язанні програм соціального значення, адже бізнесові структури і влада по-різному трактують особливості здійснення соціальних заходів на різних рівнях влади.

Нами було проведене опитування серед групи аграрних підприємств щодо розроблення стратегій розвитку підприємства (суб'єкти мікропідприємництва та середні підприємства) стосовно питання «Кого Ви залучаєте при розробленні стратегії розвитку підприємства?» (кількість респондентів 50 осіб) (рис. 4.14).

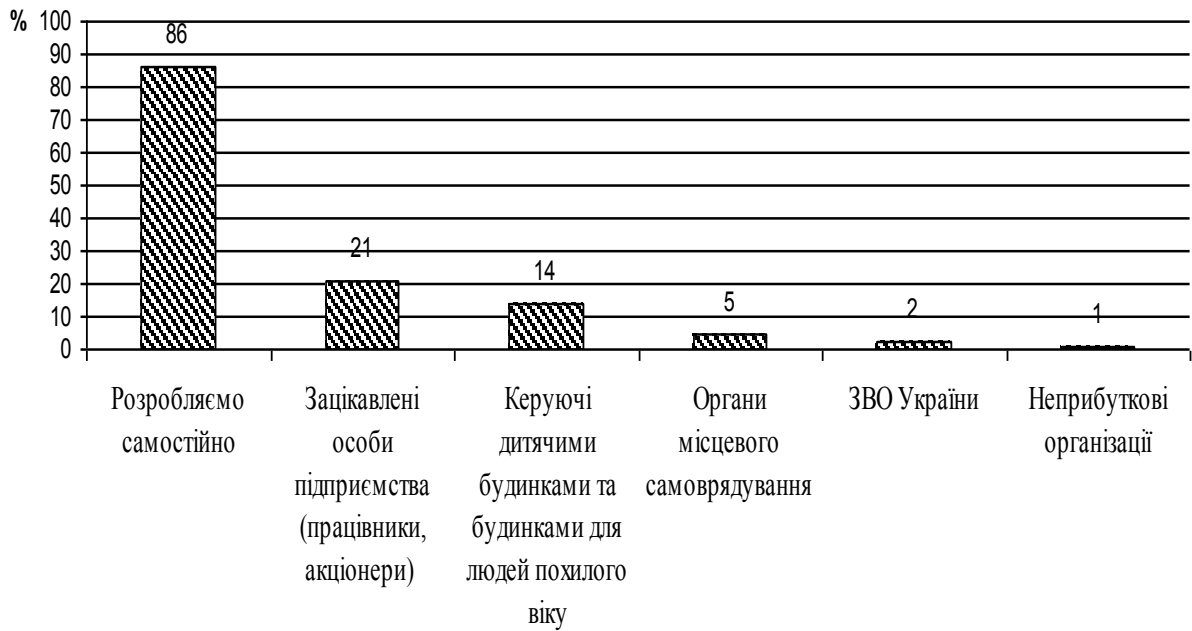

Рисунок 4.14 – Співпраця аграрних підприємств при розробленні стратегії розвитку підприємства, 2017 р.

Джерело: сформовано автором на основі анкетного опитування

Отже, при розробці стратегії розвитку підприємства аграрний бізнес України залучає незначну кількість сторонніх осіб, які могли б порадити і скоординувати місію підприємства у соціальному напрямі. Так, найбільшу питому вагу посідає відповідь «Розробляємо самостійно» – 86%, питома вага працівників та акціонерів становить 21%, керуючих дитячими будинками та будинками для людей похилого віку – 14%, органи місцевого самоврядування – 5%, найменшу питому вагу становлять заклади вищої освіти України (2%) та неприбуткові організації (1%) відповідно.

Варто зауважити, що жодне із опитаних підприємств не розробляє окрему стратегію розвитку локальної соціальної відповідальності. Це свідчить про потребу врахування аграрними підприємствами при розробленні стратегічних планів функціонування соціальних проблем суспільства та залучення до діалогу організацій, установ, незахищених верств населення, які потребують і можуть скоординувати напрями цієї допомоги.

Для поширення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України необхідно проводити систематичну комплексну роботу на всіх рівнях ієрархії влади. Використовуючи міжнародний досвід, інноваційні технології, інформаційні системи, людський та природний капітал, за рахунок співпраці між різними рівнями влади і розуміння основних цілей проведення заходів, спрямованих на добробут суспільства, можна говорити про ефективний розвиток соціальної відповідальності в аграрному секторі України.

Важливим аспектом формування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є ресурси, природні та сформовані, які відіграють ключову роль у можливостях та потребах розвитку суспільства (рис. 4.15).

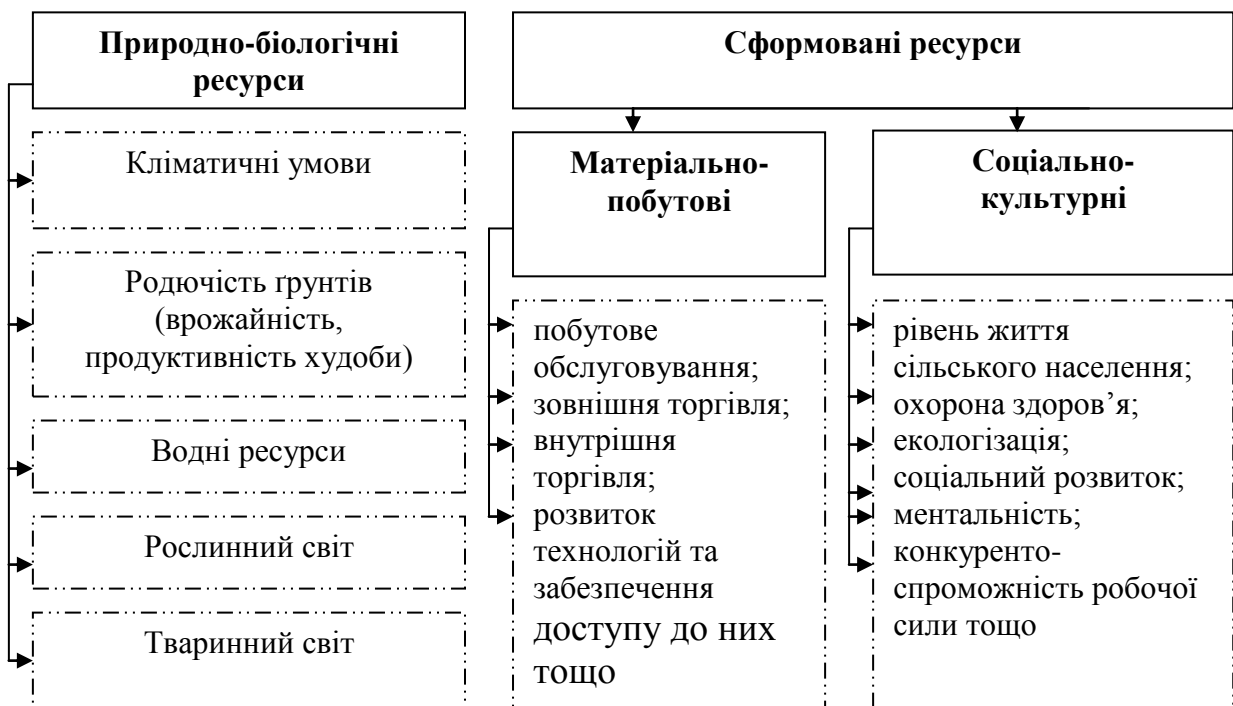

Рисунок 4.15 – Основні ресурси суб'єктів аграрного сектору України в напрямі розвитку соціальної відповідальності

Джерело: авторська розробка

Процес розвитку аграрного сектору у процесі функціонування адаптується до природних ресурсів, так від родючості ґрунтів залежить

врожайність та продуктивність худоби; особливістю кліматичних чинників є те, що вони мають змогу змінювати свої значення як у територіальному, так і в тимчасових аспектах.

Сформовані ресурси залежать від ментальності сільського населення щодо сприйняття соціальної відповідальності; рівня життя населення, що характеризує можливості залучення до соціальної діяльності; соціального розвитку (освіти, науки, культури) тощо.

Хоча останнім часом базові принципи суспільного добробуту спрямовані у бік відкритості, проте наше суспільство не є настільки відкритим, щоб механізм запровадження соціальної відповідальності не зазнав ризиків та певних відхилень від поставлених цілей.

Аграрний сектор економіки України є пріоритетним у розвитку соціальної відповідальності, адже характеризується стійкістю виробництва та має достатню кількість ресурсів для її впровадження у виробничий процес (табл. 4.7).

Джерела фінансування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є різними за значеннями. Так, при прямій державній підтримці вирішуються питання аграрного сектору і задовольняються потреби галузей. Непряме державне фінансування – це вплив держави на основі інструментів бюджетної, кредитної, інвестиційної політики. Соціальні інвестиції, як напрям фінансування, характеризує чітко сформовані напрями соціальної відповідальності, які вимагає інвестор.

Міжнародні та національні програми підтримки розвитку соціальної відповідальності вимагають чітко сформованих напрямів діяльності та формування нефінансової звітності. Перспективним джерелом фінансування є венчурні фонди, інкубатори, які орієнтовані на інноваційні аграрні підприємства, що вирішують питання розвитку локальної соціальної відповідальності на стратегічному рівні.

Таблиця 4.7 Джерела фінансування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

Джерела фінансування	Основні пріоритети	Наслідки
Пряма державна підтримка	Вирішення поточних питань галузі, підтримка стабільності аграрного сектору	Підвищення результативності аграрних підприємств; задоволення потреб галузей
Непряме державне фінансування (грошово-кредитна, інвестиційна, цінова політика)	Опосередкований вплив на суб'єктів господарювання	Сприятливе економічне середовище для розвитку соціальної відповідальності аграрного сектору
Соціальні інвестиції	Чітко сформовані напрями розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі	Підвищення результативності господарювання аграрних підприємств; задоволення конкретного напрямку потреб суспільства
Міжнародні та національні програми підтримки, гранти	Чітко сформовані напрями розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі, формування нефінансової звітності	Підвищення результативності господарювання та продуктивності праці працівників; задоволення конкретного напрямку потреб суспільства
Інноваційне спрямування (венчурні фонди, інкубатори тощо)	Вільний вибір пріоритетів щодо напрямів розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі	Вирішення стратегічних питань розвитку напрямів соціальної відповідальності

Джерело: авторська розробка

Враховуючи вищезазначене, вважаємо за необхідне розробити ресурсно-результативний аспект стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України (рис. 4.16).

Основна ідея обгунтованої нами позиції полягає в тому, що на інституціональному рівні повинен бути активізований механізм реалізації стратегії соціальної відповідальності суб'єктів як основний інструмент розвитку цього напрямку. На нижчих рівнях ієрархії в обов'язковому порядку повинні бути також введені в дію стратегії, що стосуються соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності. Особлива роль аграрного сектору у розвитку соціальної відповідальності полягає в поєднанні природно-біологічних ресурсів з економічними й фінансовими, що забезпечує умови ефективного господарювання і досягнення холістичного розвитку.

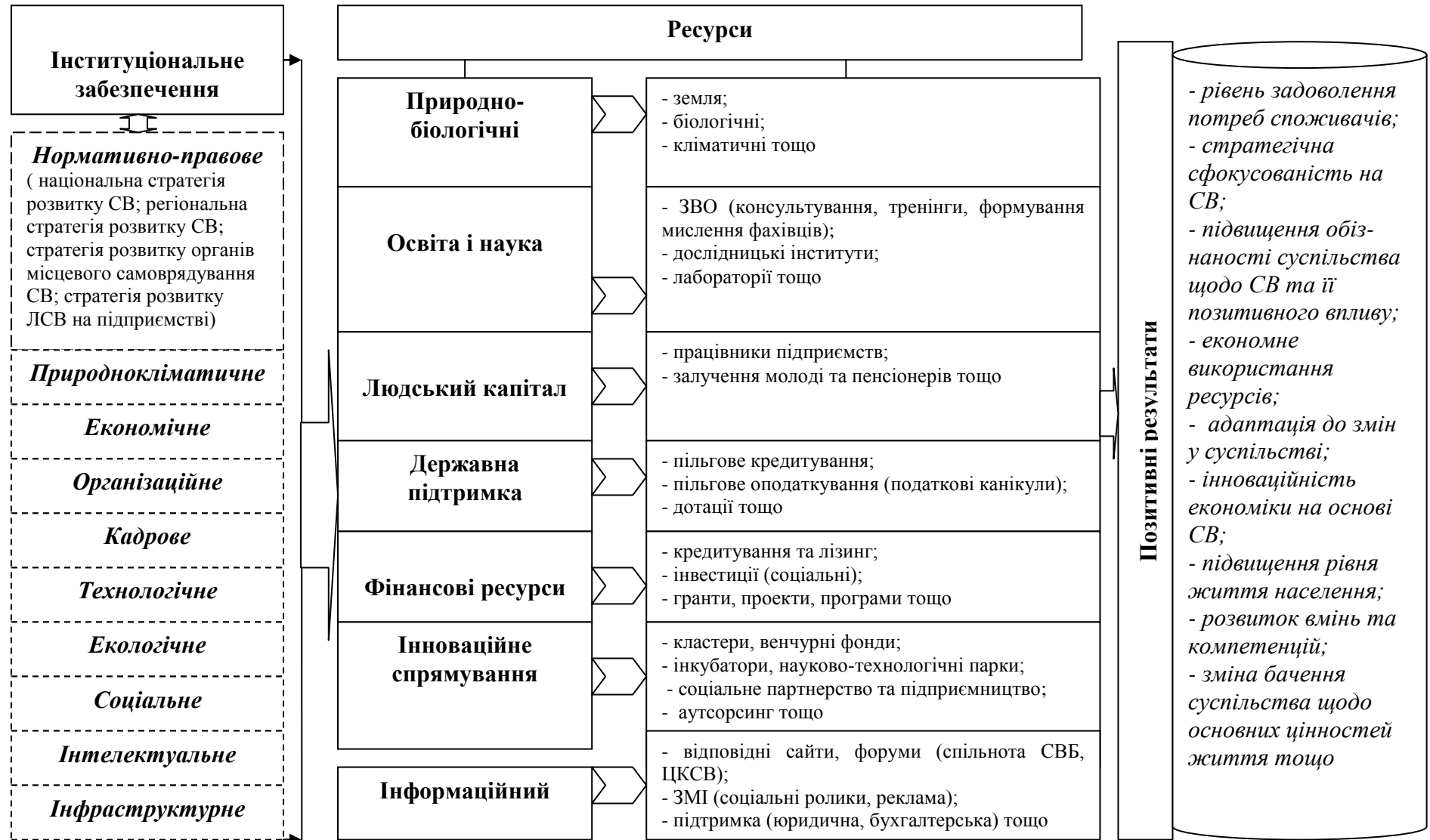

Рисунок 4.16 – Ресурсно-результативний аспект стратегії соціальної відповідальності суб’єктів аграрного сектору України

Джерело: авторська розробка

При цьому, умови розвитку аграрного сектора повинні враховувати всі фактори впливу від біологічних до економічних: кліматичні, територіальні, екологічні, фінансові, організаційні, кадрові, техніко-технологічні та інші (довідка від 22.11.2018 р. №432/02/06.03-27/18).

Розвиток аграрного сектору України повинен бути зорієнтований в біоекономічну площину на основі формування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів, яка поєднує раціональне використання природних ресурсів, безпеку харчування, високий рівень життя населення та досягнення продовольчої безпеки України (табл. 4.8).

Таблиця 4.8 Види стратегічних напрямів розвитку ЛСВ в аграрних підприємствах

Вид стратегії	Характеристика	Можливість впровадження ЛСВ
Стратегія обмеженого зростання	Характерна для аграрних підприємств, які забезпечені ресурсами, технологічно оснащені, мають високий рівень управління	так
Стратегія зростання	Є основою розвитку аграрного підприємства, ґрунтується на розширенні існуючих ринків збуту, впровадженні нових технологій, переоснащенні підприємства, розширенні виробництва, істотній зміні структури управління організацією	так
Стратегія скорочення	Характерна для аграрних підприємств, в яких спостерігаються тимчасові труднощі у фінансовій та економічній діяльності	можлива, за умови стабілізації
Стратегія стабілізації	Спостерігається в аграрних підприємствах, які стабільно функціонують та зацікавлені у соціально-економічному розвитку	так
Стратегія мінімізації витрат	Характерна для аграрних підприємств, які зосереджуються на зменшенні собівартості продукції за рахунок збільшення обсягу виробництва	ні
Стратегія фокусування	Характерна для вузького сегменту ринку – обслуговування	можлива
Стратегія диференціації	Характерна для аграрних підприємств, які зацікавлені в потребах покупців (екологізація)	так
Стратегія інновацій	Характерна для аграрних підприємств, які спрямованні на інноваційний розвиток за рахунок модернізації, технічного переоснащення тощо	так
Стратегія оперативного реагування	Характеризує принцип зворотнього зв'язку як з внутрішніми, так і зовнішніми стейкхолдерами	так

Джерело: авторська розробка

Запровадження стратегії локальної соціальної відповідальності на рівні суб'єктів господарювання зумовлено особливістю господарювання аграрних підприємств та прийнятті стратегічних рішень, націлених на досягнення цілей в перспективі. Залежно від того, який напрям розвитку обрано підприємством, буде формуватися і рівень розвитку локальної соціальної відповідальності.

Відповідно до видів стратегічних напрямів аграрних підприємств та можливості залучення локальної соціальної відповідальності у загальну стратегію розвитку, з'ясовано, що локальна соціальна відповідальність може бути втілена у кожному вищенаведену стратегію, окрім стратегії мінімізації витрат, адже вона передбачає значне скорочення та оптимізацію всіх процесів на виробництві. Тобто, розвиток ЛСВ на аграрному підприємстві на основі стратегічного підходу може бути реалізований, залежно від цілей та напрямів розвитку аграрного підприємства.

Останнім часом у розвинених країнах поширюється тенденція функціонування підприємства в умовах структурного зрушення. Тобто, у процесі господарювання підприємства на стадіях зростання та зрілості починають активно застосовувати елементи локальної соціальної відповідальності і позиціонувати себе як соціально відповідальні підприємства (табл. 4.9).

Операційна діяльність аграрного виробництва включає в себе виробничий та фінансовий цикли. Залежно від стадії життєвого циклу підприємство обирає для себе головні та проміжні цілі виробництва. Так, на стадії становлення головною метою підприємства є «вихід» та «виживання на ринку». З фінансової точки зору, на цьому етапі для підприємства головним є отримання короткочасного прибутку. Проміжними цілями є зайнятість, виплата заробітної плати, сплата податків. Активно залучатися до локальної соціальної відповідальності аграрне підприємство починає на стадіях зростання та зрілості (довідка від 21.08.2018 р. №48).

Таблиця 4.9 Основні цілі локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства залежно від стадії його життєвого циклу

Стадії життєвого циклу підприємства	Операційний цикл аграрного підприємства			
	Виробничий цикл		Фінансовий цикл	
	Головні цілі	Проміжні цілі	Головні цілі	Проміжні цілі
Становлення	- подолання бар'єру «входу» на ринок; - «виживання» на ринку	- зайнятість; - заробітна плата; - якість продукції; - сплата податків	- короткочасний прибуток; - окупність витрат	- укріплення своєї позиції на ринку
Зростання	- зростання обсягів продукції; - заняття певної ніші на ринку	- задоволеність роботою; - визнання бренду підприємства; - якість продукції;	- максимізація прибутку; - підвищення рівня рентабельності	- реалізація соціальних програм; - прозора діяльність підприємства
Зрілість	-забезпечення стабільності у діяльності підприємства; - освоєння додаткових напрямів діяльності на основі соціальної відповідальності та інновацій; - збалансоване зростання	- продуктивність праці; - підвищення кваліфікації; - якість продукції та безпека харчування; - охорона навколишнього середовища; - взаємодія зі стейкхолдерами	- підвищення фінансових показників на умовах соціальної діяльності; - соціальний ефект та ефективність	- стратегія соціальної відповідальності; - окупність інвестицій на соціальні цілі; - рейтингове визнання підприємства (якість, найкращий роботодавець, платник податків тощо)
Старіння	- збереження позицій підприємства; - вибір оптимальної системи взаємовідносин	- збереження робочих місць; - відсутність заборгованості по заробітній платі; - сплата податків у повному обсязі	- забезпечення стабільності господарської діяльності; - окупність соціальних витрат	- соціально відповідальне реструктурування; - впізнання споживачами продукції
Відродження	- пошук нових технологій; - пошук нових постачальників тощо	- технічне переозброєння підприємства; - сучасні методи управління підприємством	- стабілізація фінансових показників діяльності	- збільшення попиту на продукцію; - соціальна спрямованість підприємства

Джерело: авторська розробка

Оскільки, аграрне підприємство починає активно розвиватися та функціонувати, то йому необхідно застосовувати нові сучасні підходи до ефективності господарювання. На сьогоднішній день однією із таких сучасних тенденцій розвитку підприємства є саме локальна соціальна відповідальність.

Аграрне підприємство на зазначених етапах починає позиціонувати себе як соціально відповідальне і реалізовувати певні соціальні програми. Головними цілями при цьому є: зростання фінансових показників на основі соціального спрямування аграрного підприємства (підвищення кваліфікації працівників, соціальні пакети, розроблення стратегії локальної соціальної відповідальності тощо). На стадії старіння аграрне підприємство повинне зберегти існуючі позиції на ринку і з мінімальними витратами провадити соціальну діяльність, спрямовуючись на зміну концепції діяльності з метою створення нового циклу розвитку.

На останній стадії життєвого циклу – відродження аграрне підприємство обирає для себе суттєво необхідні елементи функціонування та стабілізації. На цьому етапі починається реконструкція та модернізація підприємства, пошук нових технологій та споживачів. Також починає активніше реалізовуватися локальна соціальна відповідальність та соціальна спрямованість підприємства. Головною особливістю даного життєвого циклу аграрного підприємства є те, що кожна наступна стадія включає в себе елементи попередньої та набуває в процесі життєдіяльності зовсім нових елементів на основі попередніх стадій.

Локальна соціальна відповідальність є невід'ємною частиною в управлінні аграрного підприємства і може змінюватися відповідно до рівня розвитку, напряму діяльності, залежно від того, на якій стадії розвитку знаходиться аграрне підприємство (додаток АЯ).

Життєвий цикл локальної соціальної відповідальності починається на першій стадії «Становлення», хоча аграрне підприємство починає свою діяльність, не маючи чіткої системи планування і має низький рівень

професіоналізму персоналу, проте з'являються перші прояви ЛСВ (охорона навколишнього середовища, вчасна виплата заробітної плати, податків). Другий етап «Зростання» – характеризується екологізацією виробництва, формуванням соціальних програм та соціальних пакетів для працівників, включенням ЛСВ до стратегії розвитку підприємства. На третьому етапі «Зрілість» спостерігається високий рівень ЛСВ, яка проявляється через формування стратегії ЛСВ, складання нефінансової звітності, задоволення працівників результатами праці та можливість впливати на управлінські процеси, енергоефективність, соціальні інвестиції тощо. Четверта стадія «Старіння» характеризується поступовим занепадом, у разі невчасного реагування керівництва можливо банкрутство аграрного підприємства. На етапі «Відродження» аграрне підприємство пройшло процес реформування і функціонує відповідно до моделі першої стадії.

Узагальнюючим етапом стратегічного розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є виявлення його сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для розвитку, що в подальшому дозволить сформувати ефективну стратегію розвитку соціальної відповідальності, у результаті запровадження якої є можливість для аграрних підприємств вчасно реагувати на зовнішні та внутрішні прояви та мінімізувати ризики (додаток БА).

У структурі виокремлених сторін розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України за значимістю та бальною оцінкою найбільшу питому вагу мають такі: наявність відповідних земельних ресурсів для виробництва екологічної сільськогосподарської продукції, підвищення іміджу аграрних підприємств на основі ЛСВ, модернізація виробництва та відповідність сільськогосподарської продукції міжнародним стандартам – по 4,8% кожна з них, а найменшу – наявність міжнародних фондів по фінансуванню впровадження енергозберігаючих технологій – (2,1%), відповідальна інтеграція у міжнародні ринки, стратегічний підхід функціонування аграрних підприємств на основі ЛСВ відповідно до їх місії

та цілей, згуртованість працівників до залучення соціальних проєктів, зменшення ротації кадрів – (2,9 відсотки). Разом з тим, можливості найбільшою мірою реалізуються через соціальні напрями такі як підвищення рівня життя сільського населення та суспільного добробуту і забезпечення продовольчої безпеки держави – 5,5% по кожному з них.

Щодо слабких сторін розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору, то найбільшу питому вагу займають недостатньо раціональне використання земельних ресурсів, відсутність державного стимулювання розвитку СВ в аграрному секторі, високі процентні ставки щодо запозичення кредитних ресурсів, низький рівень оплати праці в аграрному секторі, низький рівень державної підтримки екологічної продукції по 5,9% кожна з них. Найбільші загрози викликають незадовільні умови праці та низький рівень оплати праці у сільській місцевості, низький рівень доступу до сучасних технологій в аграрному секторі – по 6,2% кожна з них. Разом з тим, потребують удосконалення взаємозв'язки бізнесу з аграрними ЗВО, розробки науково-дослідних робіт у напрямі СВ, (ЛСВ), нормативно-правового регулювання СВ та системності державних програм щодо розвитку СВ в аграрному секторі.

Крім того, викликає загрозу недостатній соціальний захист й великий рівень безробіття у сільській місцевості, скорочення державного замовлення на підготовку фахівців для аграрного сектору, що є причиною відтоку молоді з сільської місцевості та занепаду розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі.

Отже, ефективне формування та поширення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України можливе лише при врегулюванні законодавчої діяльності на всіх структурних рівнях. Основними ресурсами соціальної відповідальності є: природно-біологічні, людські, екологічні, інституціональні, фінансові, інноваційного спрямування тощо. У результаті взаємодії зазначених напрямів можливе отримання значного соціально-економічного ефекту: зміна бачення людей щодо

основних цінностей, які спрямовані на підвищення рівня життя населення та добробуту суспільства.

4.3 Удосконалення соціальної інфраструктури як форми соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

У науковій літературі соціальну інфраструктуру виокремлено в окрему підсистему господарського комплексу як загальні умови процесу суспільного відтворення, від ступеня розвитку яких залежить рівень та добробут населення й держави в цілому. Якщо раніше соціальна інфраструктура відігравала другорядну роль щодо базових галузей сфери матеріального виробництва, то на сьогоднішній день вона є ключовою сферою розвитку суспільства. Роль соціальної інфраструктури зростає і це пояснюється суспільним відтворенням, появою нових видів обслуговування, переорієнтацією людських цінностей в суспільстві.

Від розвиненості соціальної інфраструктури залежить умови життя та побуту населення, праці та відпочинку, культурно-освітнього та професійно-кваліфікаційного рівня працівників.

У межах дослідження дотримуємося поділу соціальної інфраструктури в аграрному секторі на матеріально-побутову (ЖКГ, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок тощо) та соціальну-культурну (соціалізація освіти, соціальна культура, охорона здоров'я, «зелений туризм» тощо) (рис. 4.17).

Історично склалося так, що значна роль у формуванні соціальної інфраструктури відігравала державна та регіональна економічна політика, оскільки даний процес характеризується високою капіталомісткістю та потребує значних витрат. Останніми роками держава майже усунулася від фінансування сільської соціальної інфраструктури за причини нестачі коштів у Державному бюджеті.

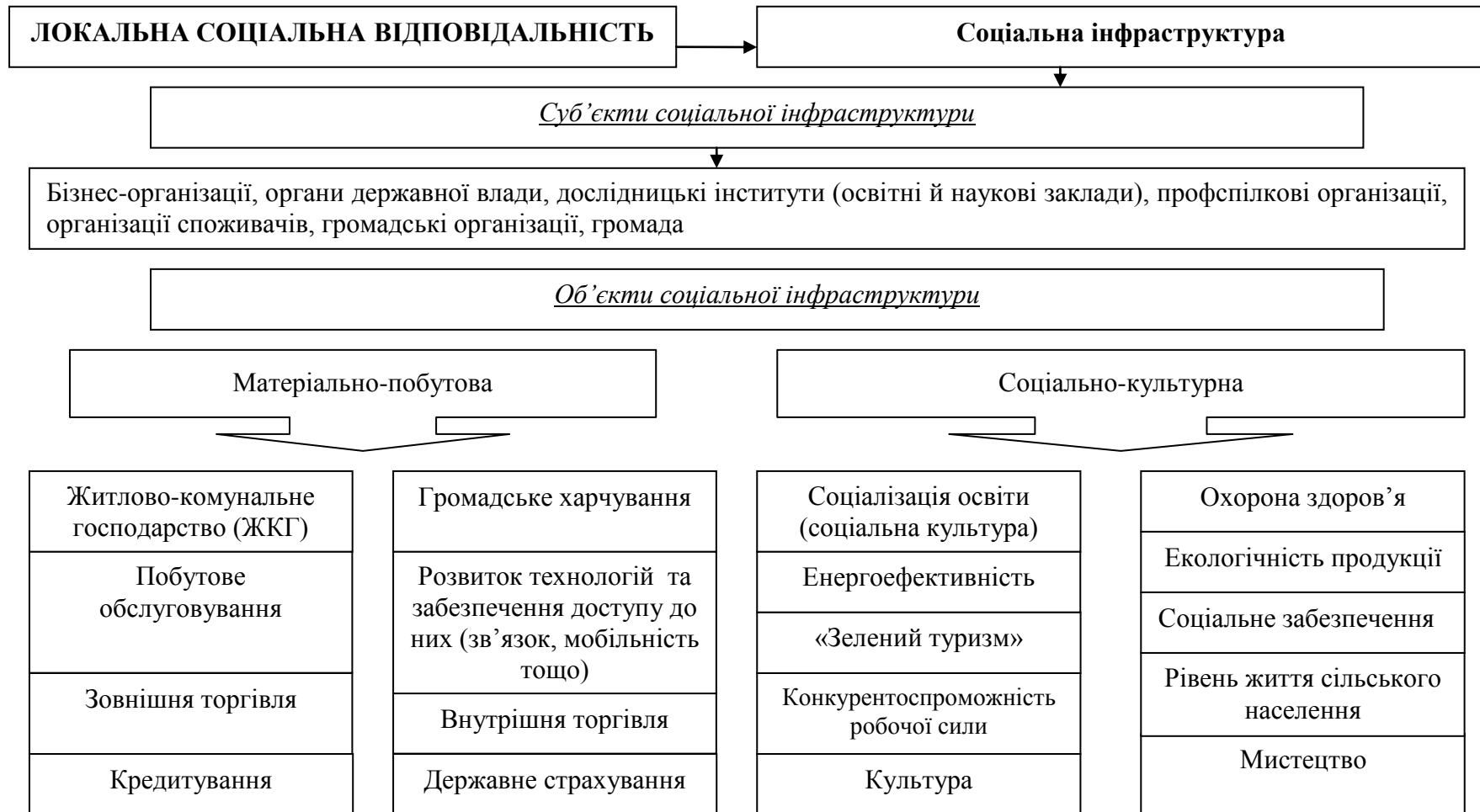

Рисунок 4.17 – Інструменти розвитку соціальної інфраструктури як форми прояву локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки

Джерело: авторська розробка

Тому, на нашу думку, до вирішення питань розвитку соціальної інфраструктури повинен долучатися бізнес, в тому числі й аграрний, включивши розбудову сільської соціальної інфраструктури до заходів локальної соціальної відповідальності.

Повноцінна реалізація інструментів соціальної інфраструктури вимагає достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення її ефективного функціонування. Основними формами фінансового забезпечення соціальної інфраструктури виступають бюджетні та позабюджетні фонди фінансових ресурсів. Аграрні підприємства для зменшення навантаження на державний та місцеві бюджети, у розрізі ЛСВ повинні долучатися до розвитку соціальної інфраструктури, фінансуючи різноманітні заходи, надаючи безкоштовні послуги щодо транспортування осіб дошкільної освіти та загально-середньої освіти, матеріальної та натуральної допомоги соціально незахищеним верствам населення тощо.

Саме локальна соціальна відповідальність покликана вирішувати ряд проблем пов'язаних з розвитком соціальної інфраструктури, адже це є одним із напрямів її розгортання (взаємодія з громадою, соціальні проекти, соціальні інвестиції, екологічно-безпечна продукція тощо). Як бачимо, роль аграрного бізнесу у розвитку сільської соціальної інфраструктури є вирішальною. Так, розвиток громади та органів державної влади буде ефективнішим, якщо залучитися підтримкою аграрного бізнесу. Соціальна сфера останнім часом значно недофінансовується з Державного бюджету та спричиняє навантаження на місцеві бюджети (додатки ББ, БВ).

Розвиток сільської соціальної інфраструктури залежить від соціально-економічної ефективності територіального розподілу, зокрема при належному розвитку аграрного сектору прискорюється розвиток продуктивних сил, покращується рівень життя населення на селі та відбувається зменшення міграційних процесів. Саме аграрний сектор є одним із важливих сегментів розвитку сільської соціальної інфраструктури.

Так, ієрархія розбудови соціальної інфраструктури містить три рівні, кожен з яких регулюється відповідними документами та нормами. Ефективність розбудови соціальної інфраструктури залежить від гармонійного поєднання та узгоджень між кожним рівнем функціонування. Так, якщо не виконується дотримання хоча б одного із рівнів, то порушується цілісність даної ієрархії.

Значно впливає на розвиток соціальної інфраструктури базові умови існування, адже як саме будуть функціонувати і розвиватися аграрні підприємства, залежить від рівня добробуту сільського населення.

Відповідно до інформації Світового центру даних, з'ясовано, що в Україні існують чинники, що стримують соціально-економічний розвиток (рис. 4.18).

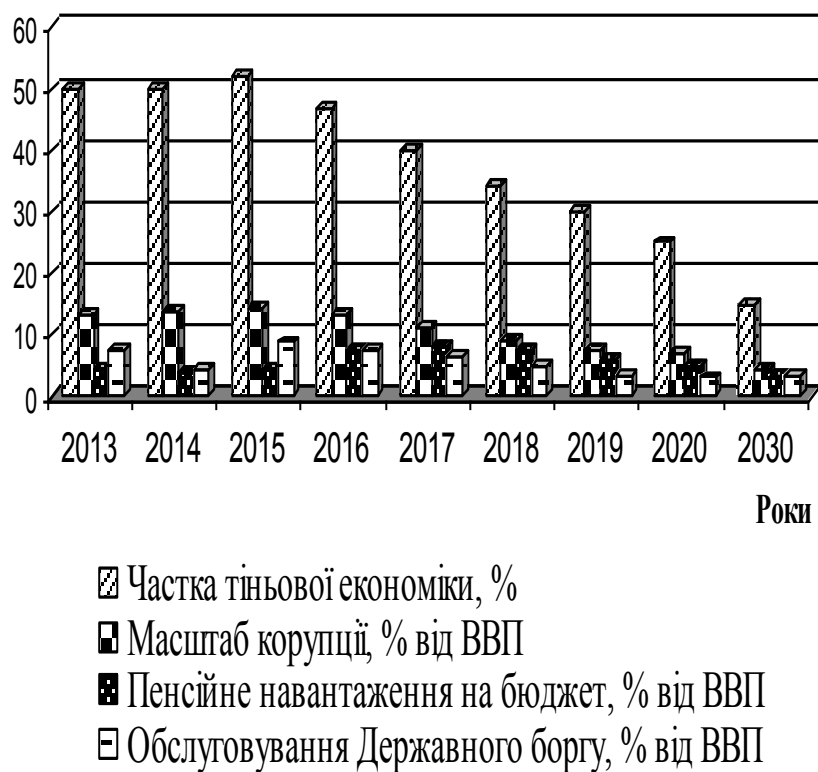

Рисунок 4.18 – Динаміка та прогнозування основних чинників, що гальмують розвиток економіки України, (прогноз 2013-2030 рр.)

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [383]

На основі проведення Дельфі-аналізу Світовим Центром даних щодо стримуючих факторів соціально-економічного розвитку в Україні, виявлено, що протягом останніх років спостерігається підвищення таких показників як частка тіньової економіки становить 50-52% (2013-2015 рр.); масштаб корупції – 13,2-14,0% від ВВП відповідно по роках; пенсійне навантаження на бюджет – 4,2-4,0% від ВВП відповідно по роках; обслуговування державного боргу – 7,6-7,5% від ВВП відповідно по роках. Проте після 2016 р. спостерігатиметься позитивна динаміка зниження щодо наведених показників. Так, частка тіньової економіки знижуватиметься від 47% до 15% (2016-2030 рр.); масштаб корупції – від 13,1% до 4% від ВВП відповідно по роках; пенсійне навантаження на бюджет – від 7,5% до 3,1% від ВВП відповідно по роках; обслуговування державного боргу – від 7,4% до 3 % від ВВП відповідно по роках [383]. З огляду на це, у майбутньому можлива активізація бізнесових структур щодо провадження ЛСВ, що призведе до соціальної інфраструктури в сільській місцевості.

Забезпечення громадян України житлом, утримання й підвищення рівня благоустрою залишається однією із нагальних соціально-економічних проблем України. Велике значення для мешканців має своєчасна подача в будинки води та відведення стоків. При порушенні цього процесу може виникнути техногенна аварія з надзвичайно негативними екологічними наслідками. На сьогодні в Україні каналізаційні, водопровідні і теплові системи майже вичерпали свій нормативний ресурс. У деяких містах водопровідні спорудження працюють уже більш як століття. Вони застаріли і морально, і фізично: у середньому на одному кілометрі каналізації відбувається дві аварії на рік. Заміна труб відбувається повільно і для відновлення трубопроводів потрібно багато часу на значних коштів.

Проте, досліджуючи обладнання житлового фонду України в міській та сільській місцевості, варто відмітити позитивну динаміку обладнання (додаток БД).

Так, по всіх напрямках житлового фонду відбувається покращення як і міській, так і в сільській місцевості у розрізі: водопровід – 3,4 в.п та 6,7 в.п. відповідно; каналізація – 1,6 в.п. та 6,6 в.п.; опалення – 1,6 в.п. та 13,7 в.п.; газ – 1,9 в.п. як в міській, так і в сільській місцевості; гаряче водопостачання – 2,8 в.п. та 8,9 в.п відповідно. Покращення житлового фонду є передумовою розвитку соціальної інфраструктури щодо основних та базових потреб населення, без яких не забезпечується наступний рівень розвитку соціальної відповідальності.

Ключовим аспектом ефективного розвитку сільської соціальної інфраструктури є комплексне взаємоузгодження усіх сфер господарювання та всіх рівнів влади територіального значення. Формування ієрархічної структури в залежності від територіального розподілу та зони тяжіння (об'єкт господарювання й функціонування) призводить до обмеженості ресурсів в тій чи іншій територіальній одиниці, що в свою чергу, впливає на розвиток соціальної інфраструктури місцевості.

Важливу роль при формуванні сільської соціальної інфраструктури відіграють місцеві органи самоврядування, оскільки на регіональному рівні накопичуються проблеми, пов'язані з браком коштів та недостатньо фінансується соціальна інфраструктура на місцевому рівні (рис. 4.19).

Тому саме аграрні підприємства на основі ЛСВ можуть значно покращити рівень соціально-економічного розвитку сільської місцевості, адже їх соціально-орієнтована спрямованість відображає основну мету та функції органів місцевого самоврядування.

На місцевому рівні соціальна відповідальність впливає на структурні компоненти соціальної інфраструктури, враховуючи позитивні зміни, що пов'язані з децентралізацією влади, які виступають додатковим джерелом отримання коштів.

Рисунок – 4.19 Спільні риси прояву ЛСВ аграрних підприємств у розрізі соціальної інфраструктури на місцевому рівні

Джерело: авторська розробка

Процес децентралізації, який розпочато у 2014 р. започаткував чіткий розподіл повноважень, ресурсів й відповідальності між органами місцевої влади.

Тому, децентралізація відіграє важливу роль при розбудові сільської соціальної інфраструктури. Адже основними завданнями фінансової децентралізації на сьогоднішній день є: активна участь громади в розвитку села чи міста, в якому вона проживає; належне забезпечення населення ефективними послугами, підвищення рівні добробуту населення тощо.

Ефективне управління місцевими фінансами є важливим інструментом підвищення рівня життя суспільства в кожній розвиненій країні. Перехід до децентралізованої моделі міжбюджетних відносин вже відбувся в Бельгії, де значний обсяг фінансових ресурсів та повноважень в сфері адміністративного обслуговування населення було передано національним громадам – комунам. В Словаччині за підсумками фіскальної реформи у розпорядженні місцевих громад залишається значна частка податку на доходи фізичних осіб, податку на автотранспорт, а також податку на нерухоме майно. Задля формування спроможних територіальних громад в Україні був запозичений саме польський досвід децентралізації, який базується на трьох складових: ресурси, повноваження та відповідальність.

Під спроможною територіальною громадою розуміють територіальні громади сіл (селищ, міст), які в результаті добровільного об'єднання здатні самостійно або через відповідні органи місцевого самоврядування забезпечити належний рівень надання послуг, зокрема у сфері освіти, культури, охорони здоров'я, соціального захисту, житлово-комунального господарства, з урахуванням кадрових ресурсів, фінансового забезпечення та розвитку інфраструктури відповідної адміністративно-територіальної одиниці. Від ефективної самоорганізації та самозабезпечення громад залежить не тільки відродження місцевої інфраструктури, освіти, медицини, а й громадської свідомості. Відповідно Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» держава здійснює інформаційно-просвітницьку, організаційну, методичну та фінансову підтримку добровільного об'єднання територіальних громад (рис. 4.20).

Рисунок 4.20 – Форми державної підтримки добровільного об'єднання територіальних громад

Джерело: розроблено на основі матеріалів [277]

Варто відмітити, що значну роль у забезпеченні організаційно-інформаційної підтримки громад належить швейцарсько-українському проекту «DESPRO», діяльність якого направлена на випуск книг, проведення семінарів і тренінгів, організацію електронних курсів з бюджетної та фіскальної децентралізації тощо.

Для виконання значної кількості власних та делегованих повноважень органи місцевого самоврядування об'єднаних громад в результаті податкової реформи та реформи міжбюджетних відносин отримають додаткові фінансові ресурси. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи» змінено структуру місцевих податків і зборів за рахунок чого відбувається зміцнення фінансової самостійності місцевих бюджетів. До місцевих податків належать єдиний податок (чотири групи, включаючи ФСП) та податок на нерухоме майно, який складається з податку на нерухоме майно та плати за землю [264].

Задля зміцнення податкової бази органів місцевого самоврядування також запроваджено акцизний податок з роздрібного продажу підакцизних товарів (пиво, алкогольні напої, тютюнові вироби, нафтопродукти). Відповідно до п. 215.3.10. п. 215.3 ст. 215 Податкового кодексу України для підакцизних товарів ставки податку встановлюються за рішенням сільської, селищної або міської ради у відсотках від вартості (з податком на додану вартість), у розмірі 5 відсотків. Сплата податку відбувається до місцевих бюджетів адміністративно-територіальних одиниць, на яких розташовані пункти продажу підакцизних товарів, а отже, органи місцевого самоврядування отримуватимуть ці кошти напряму через місцеві акцизи та зможуть використовувати їх за рішенням місцевої ради [252, 253].

Зарахування до місцевих бюджетів частини загальнодержавних податків відіграє важливу роль у забезпеченні їх фінансової самостійності. Так, Законом України «Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин» передбачено перелік податкових та неподаткових надходжень місцевих бюджетів об'єднаних громад [32, 262].

База оподаткування для об'єднаних територіальних громад досить значна і передбачає зарахування до бюджетів цих громад великої кількості податків, що дозволить суттєво збільшити власне їх загальний розмір. Крім того, важливо відзначити, що ці бюджети фактично стають незалежними і

право розпоряджатись ними отримує виключно рада об'єднаної територіальної громади, а сама така громада переходить на прями міжбюджетні відносини з державою [105].

Сільські ради, які не об'єдналися отримуватимуть основні надходження до місцевого бюджету з таких джерел: 100% акцизний податок (5%), 100% податок на майно, 100% єдиний податок, 100% збір за паркування, 100% туристичний збір, 100% плата за надання адміністративних послуг та інші.

За умови об'єднання, як відомо, навіть сільські громади набувають функцій, повноважень та фінансових ресурсів на рівні міста обласного значення, тобто до цих податків і зборів гарантовано отримують 60% податку на дохід фізичних осіб, який завжди був основним і найпрогнозованішим джерелом наповнення бюджетів. Крім того, об'єднані у відповідності до перспективного плану громади отримують підтримку від держави на розвиток інфраструктури – кошти з Державного фонду регіонального розвитку, а також субвенції з державного бюджету на формування відповідної інфраструктури. Доречно наголосити, що усі об'єднані громади переходять на прями бюджетні відносини з державним бюджетом. Тобто їхні гроші не розподілятимуться з області чи району, як зараз, а напряду надходитимуть з державного бюджету [283].

Нова структура трансфертів, що надаються з Державного бюджету України місцевим бюджетам об'єднаних громад є запорукою підвищення соціально-економічних показників як міських так і сільських територій. Проте варто відмітити, якщо бюджети громад, які не об'єдналися у відповідності до Перспективного плану формування територій громад та не виконують делеговані повноваження, то як базова дотація, так і певні види субвенцій їм не розраховуються та не надаються. Об'єднана громада може самостійно залучати міжнародні запозичення та допомогу.

У цілому фінансове стимулювання має значний вплив на принцип об'єднання територій громад (рис. 4.21).

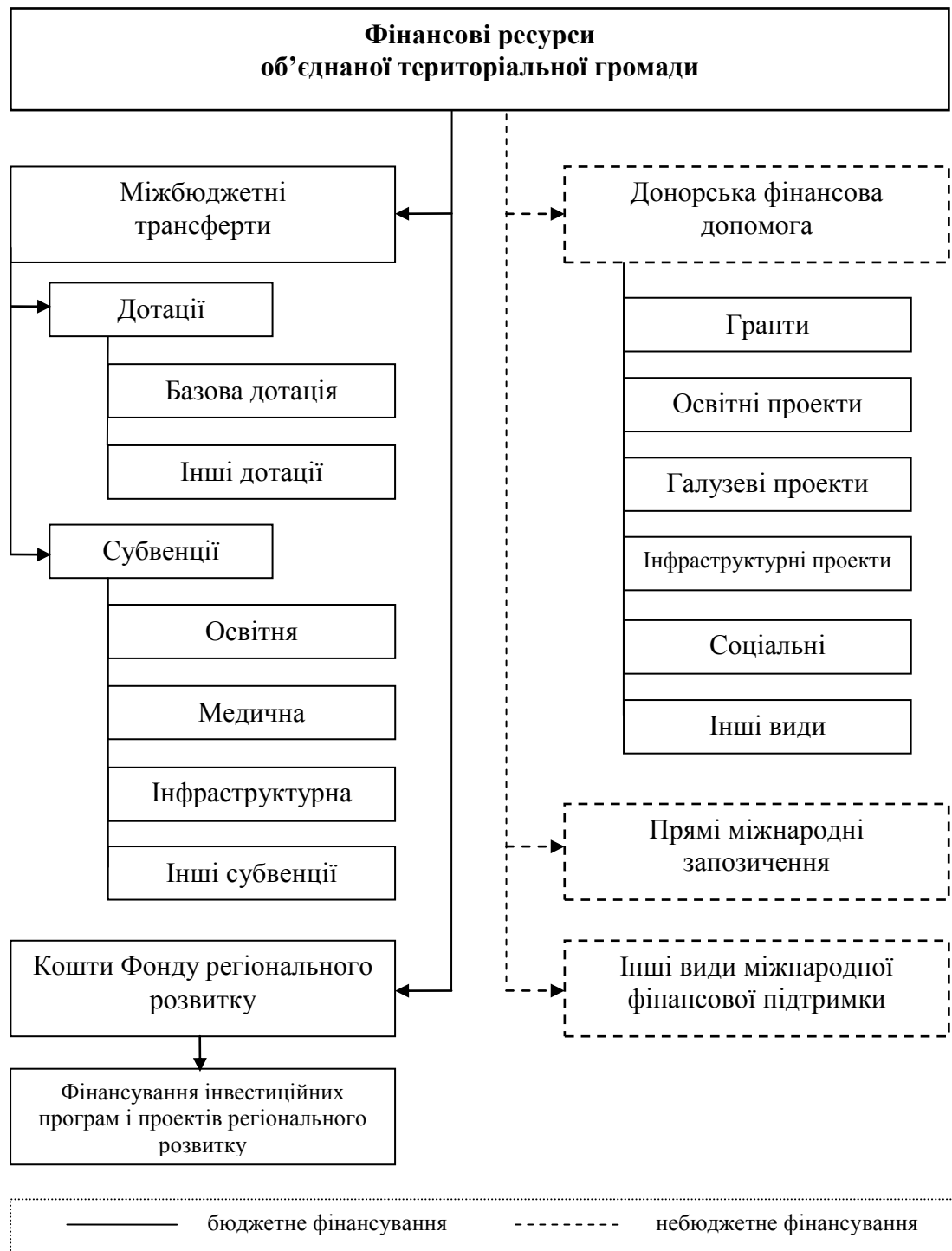

Рисунок – 4.21 Особливості фінансового стимулювання об'єднаних територіальних громад

Джерело: розроблено на основі матеріалів [262]

Сьогодні перспективний план дій України щодо впровадження реформ фінансово підтримують такі міжнародні фінансові та донорські організації як Швейцарське бюро співробітництва, Канадське агентство міжнародного

розвитку, Фонд «Східна Європа», Фундація українсько-польської співпраці «РАУСІ», Рада Європи, а також Європейський Союз. Так, за рахунок грантових програм, інвестиційних проектів та контрактів на місцевому рівні можна вирішити питання економічного розвитку, благоустрою, соціальної допомоги, культури, охорони здоров'я тощо.

Щодо поточного стану реформи децентралізації в Україні, то станом на січень 2018 р. відбулося об'єднання 3247 громад (1501 у 2017 р.) у 692 об'єднані територіальні громади (ОТГ). Із 692 ОТГ 665 вже обрали органи управління, тоді як 27 ОТГ ще чекають на проведення виборів. Загальна кількість мешканців ОТГ становить 6 мільйонів осіб (14,2% населення України). Середня кількість жителів ОТГ становить 8760 осіб (більше 5000, необхідних для спроможної ОТГ). Власні доходи ОТГ зросли у 2,5 рази з 68,4 млрд грн (2014 р.) до 173,5 млрд грн (січень-листопад 2017 р.). У 2017 р. засновано 24 Центри розвитку місцевого самоврядування (ЦРМС), започатковано 25 Центрів надання адміністративних послуг (ЦНАП) та 1 мобільний ЦНАП [76, 315, 422].

У результаті провадження фінансової децентралізації формується нова модель бюджетної та податкової системи: закріплено окремі податки та збори за місцевими бюджетами, передбачено нові міжбюджетні трансферти, запроваджено механізм переходу бюджетів об'єднаних громад на прямі міжбюджетні відносини з державним бюджетом тощо. Різні джерела фінансових ресурсів територіальних громад повинні забезпечити високий рівень соціально-економічного розвитку регіонів України та досягти збалансованості місцевих бюджетів, адже місцеві органи влади отримають дієві важелі впливу на розвиток територій в інтересах громад. Відмітимо, що тільки оптимальний розподіл повноважень, фінансових ресурсів та відповідальності територіальних громад повинен забезпечити належний рівень соціально-економічного розвитку регіонів України.

Держава бере на себе відповідальність за соціальний стан своїх громадян, тому політика, яка проводиться на державному рівні, повинна бути

послідовною і соціально відповідальною. Поштовхом до впровадження елементів соціальної відповідальності в Україні є розроблення проекту Концепції Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в та Стратегії сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні на період до 2020 року. Відповідно до даних документів, державна політика спрямована на реалізацію принципів та завдань державної політики у сфері розвитку соціальної відповідальності та визначає напрями діяльності органів виконавчої влади щодо створення належних умов для розвитку соціальної відповідальності в Україні: дотримання прав людини; дотримання вимог законодавства; ділова та корпоративна етика; захист навколишнього природного середовища; співпраця із зацікавленими сторонами: співробітниками, споживачами, акціонерами, громадою, іншими суб'єктами господарювання; дотримання міжнародних норм поведінки; прозорість та підзвітність.

Доречно наголосити, що державна регіональна політика протягом 2014-2017 рр. в Україні зазнала певних змін. Відповідні реформи, спрямовані, в першу чергу, на покращення інвестиційної політики, мають значно покращити рівень добробуту суспільства та розвиток соціальної інфраструктури (рис. 4.22).

Запропонована нова система управління державного регіонального розвитку передбачає інтегроване функціонування основних складових: планування, фінансування, реалізації, моніторингу та оцінювання, інституції. Така система управління передбачає поступовий перехід від надмірно централізованої моделі розвитку до збалансованої багаторівневої системи управління регіональним розвитком.

Варто відмітити основні зміни та досягнення, які відбулися при запровадженні нової державної регіональної політики в Україні (додаток БЕ). Так, протягом досліджуваного періоду спостерігаємо поступове наближення основних засад регіональної політики України до активізації досі незадіяних потенціалів розвитку країни (різних рівнів функціонування). У перспективі

планується удосконалення розробленої нової системи управління державною регіональною політикою на основі впровадження результативних програм та проектів.

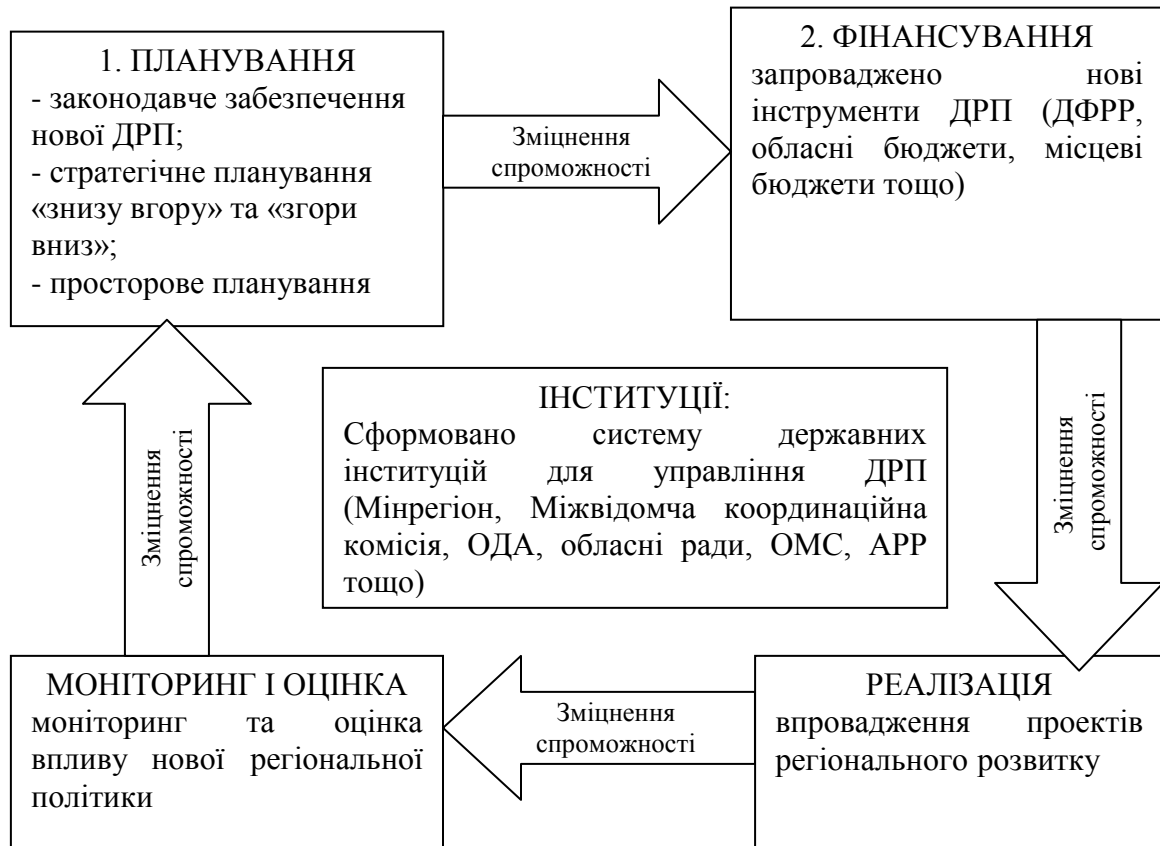

Рисунок 4.22 – Схема оновленої системи управління державною регіональною політикою (ДРП) в Україні, 2014-2017 рр.

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [104, 244]

Розвиток нової системи управління державної регіональної політики залежить насамперед від рівня фінансування. На мегарівні (глобальному, міжнародному) відповідні організації фінансують різноманітні програми розвитку та підтримки соціальної інфраструктури в розрізі країн. На державному рівні створено Державний фонд регіонального розвитку (ДФРР) задля фінансування інвестиційних програм і проектів місцевих і центральних органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування (рис. 4.23).

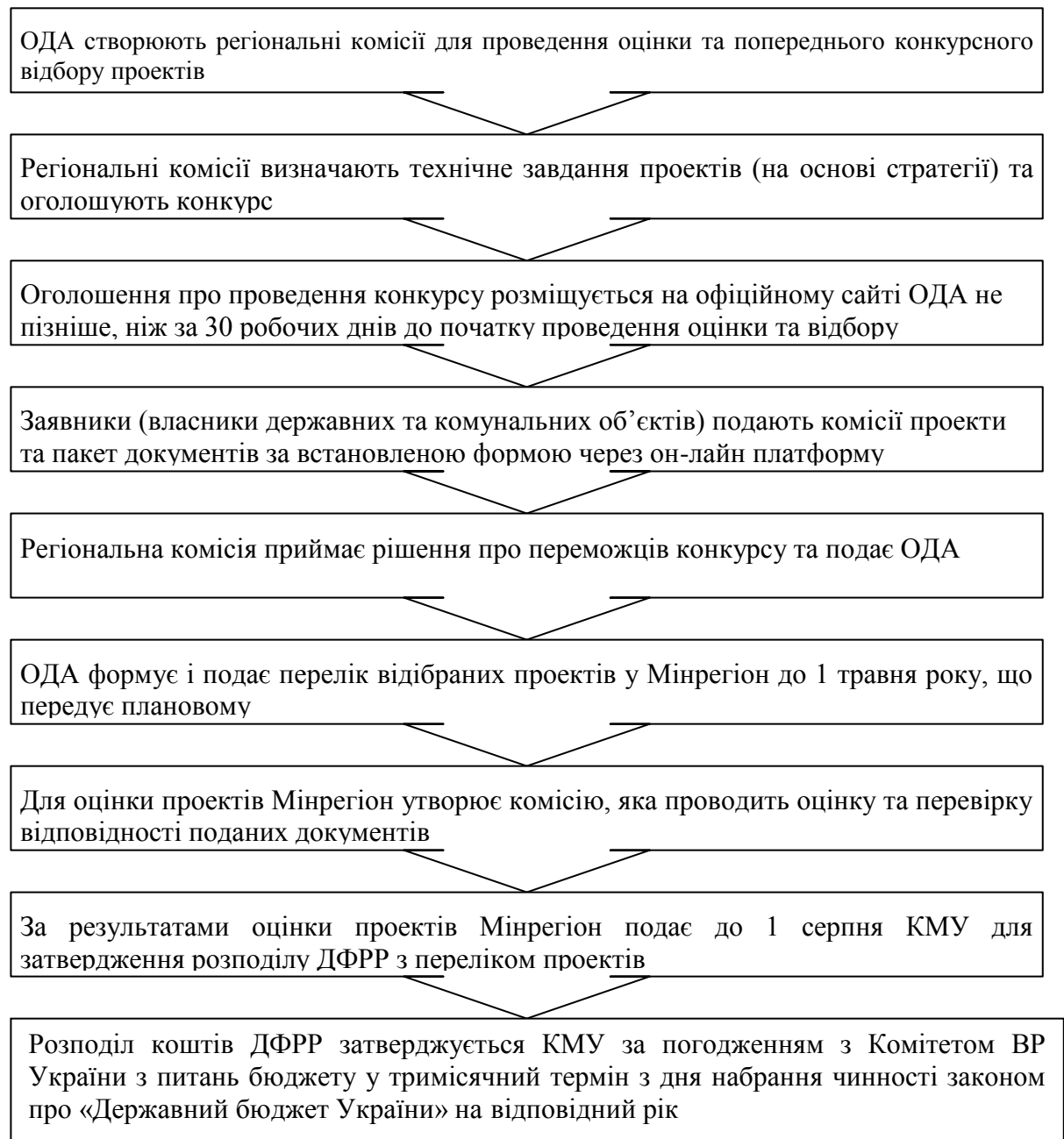

Рисунок 4.23 – Порядок фінансування з Державного фонду регіонального розвитку місцевим і центральним органам влади України

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [72]

Основними умовами відбору інвестиційних програм і проектів є їх відповідність таким критеріям:

- 1) для інвестиційних програм і проектів, які передбачають будівництво – наявність затвердженої в установленому законодавством порядку проектної документації;

- 2) календарний план реалізації (1-3 роки);
- 3) співфінансування з місцевих бюджетів на рівні 10%;
- 4) спроможність суб'єктів, на фінансування об'єктів яких залучаються кошти ДФРР, забезпечувати подальше власне фінансування або їх утримання за рахунок коштів місцевих бюджетів;
- 5) відповідність пріоритетам, визначеним у Державній стратегії регіонального розвитку, стратегіях розвитку регіонів та планам заходів з їх реалізації;
- 6) впровадження інвестиційних програм і проектів як проектів співробітництва територіальних громад;
- 7) підтримка добровільно об'єднаних територіальних громад тощо [72, С.11].

Розподіл коштів ДФРР у розрізі областей складається із загального та спеціального фондів (додаток БЖ).

Сума коштів у 2018 р. з Державного фонду регіонального розвитку України складає 6 млрд грн. У розрізі областей лідируючі позиції посідає Донецька область (777,7 млн грн) та Луганська область (401,3 млн грн). Найменше фінансування з Державного фонду регіонального розвитку отримують Чернігівська область (115,7 млн грн), Сумська область (124,1 млн грн) та Миколаївська область (129,2 млн грн). Якщо певні області недоотримують фінансування, то це впливає на розвиток сільської соціальної інфраструктури. Саме тому в даних областях повинна бути активізована робота щодо популяризації локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств та створення додаткових джерел функціонування соціальної інфраструктури сільської місцевості [104].

Виходом з цієї ситуації є створення на місцевому рівні фонду розвитку соціальної сільської інфраструктури, від запровадження якого буде отримано позитивні результати на всіх рівнях ієрархії, так на мегарівні – можливість меншого залучення кредитних ресурсів, на макрорівні – зменшується залежність від бюджетних коштів та асигнацій.

Джерелами формування зазначеного фонду можуть бути певні відсотки від податків, зборів, які сплачують аграрні підприємства, відсотки від сплати концесії, відсотки від сплати штрафів за забруднення навколишнього середовища, благодійні внески, соціальні інвестиції тощо (рис. 4.24).

Формування місцевого фонду розвитку сільської інфраструктури передбачено за рахунок прямих форм участі аграрних підприємств у розвитку соціальної інфраструктури, а саме: державно-приватне партнерство (соціальне партнерство), соціальне підприємництво, соціальні проекти, венчурне фінансування тощо.

Створення даного фонду може бути додатковим стимулом для об'єднання територіальних громад та додаткового отримання фінансових ресурсів на місцевому рівні, окрім коштів, які виділяються ДФРР. Так, за умови об'єднання територіальних громад, є можливість створення зазначеного фонду, який буде відігравати ключову у поповненні доходів місцевих бюджетів та кошти від його залучення будуть цілеспрямовані на розвиток сільської інфраструктури, що з одного боку значно зменшить навантаження на місцеві бюджети, а з іншого боку покращить рівень соціальної інфраструктури та сільського населення країни.

У результаті, в розрізі різних сфер функціонування (політична, духовна, виробнича, сфера відпочинку,) буде отримано позитивний ефект як на місцевому рівні, так і на рівні аграрних підприємств від створення фонду розвитку соціальної інфраструктури.

Одним із альтернативних напрямів покращення соціальної інфраструктури є підхід, побудований на державно-приватному партнерстві (ДПП), обов'язковою умовою функціонування є рівність та взаємодія трьох сегментів (держави, аграрного бізнесу, суспільства).

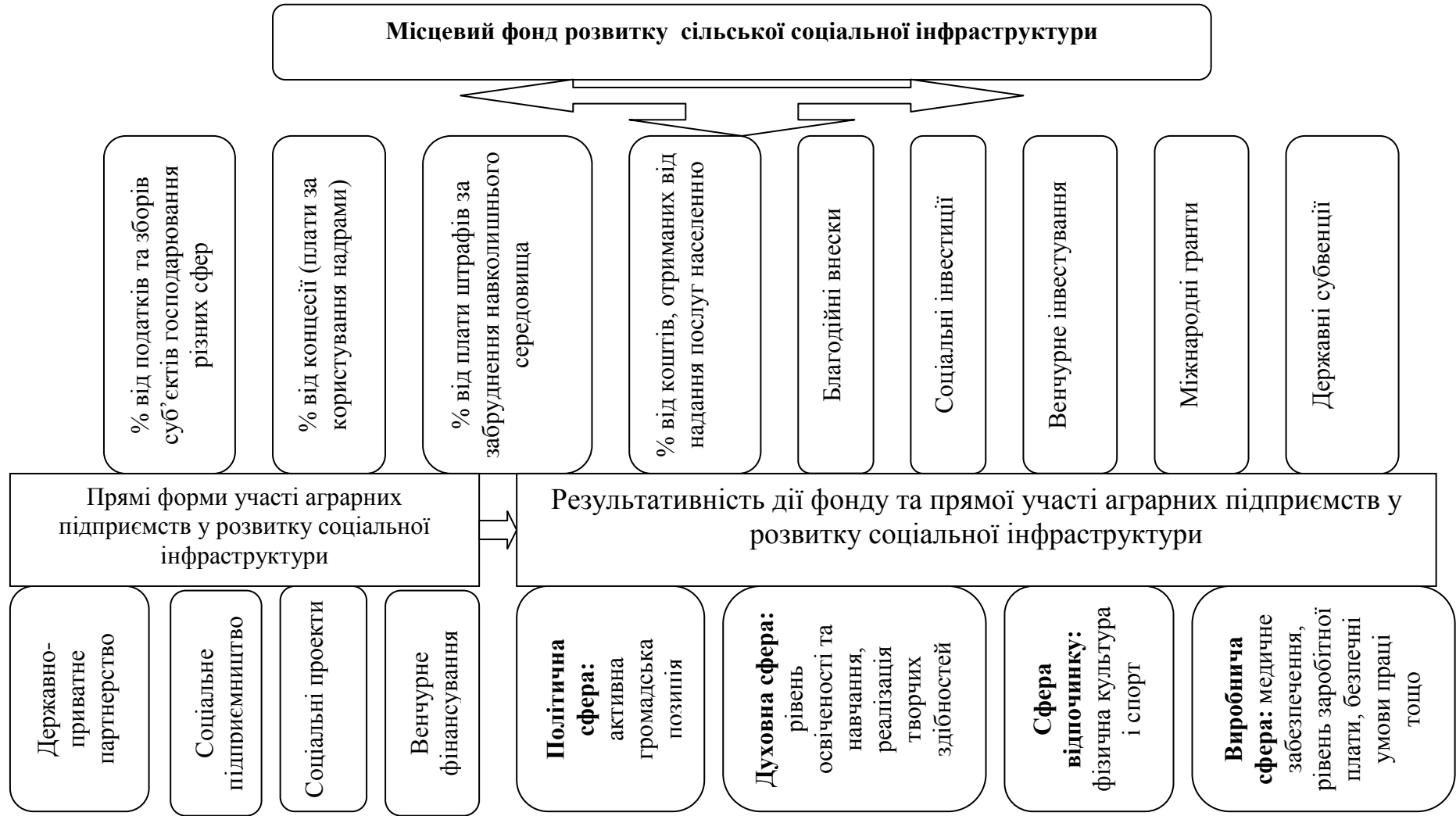

Рисунок 4.24 – Напрями фінансування місцевого фонду розвитку соціальної інфраструктури

Джерело: авторська розробка

У науковій літературі існують різні підходи щодо класифікації форм державного партнерства, залежно від ознаки цілеспрямованості формування партнерських відносин (для реалізації пріоритетних інфраструктурних проектів, для залучення управлінської експертизи приватного сектору, партнерства, у пріоритеті яких є залучення інновацій тощо), від типів державно-приватного партнерства (будуй-володій-експлуатуй (Build-Own-Operate), будуй-експлуатуй-передавай (Build-Operate-Transfer), купуй-будуй-експлуатуй (Buy-Build-Operate), проектуй-будуй-експлуатуй (Design-Build-Operate), будуй-розвивай-експлуатуй (Build-Develop-Operate) тощо. Заслужують на увагу запропоновані моделі державного партнерства відповідно до класифікації Світового банку залежно від ступеня участі приватного сектору (рис. 4.25).

Рисунок 4.25 – Форми державного партнерства в Україні

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [311]

Відповідно до Закону України «Про державно-приватне партнерство» реалізація зазначених форм можлива лише при укладанні договору. Держава

виступає гарантом додержання умов, які зазначено у договорі, для максимальної структурованості та прозорості здійснення [66].

Розвиток соціальної інфраструктури залежить від того, яка форма державно-приватного партнерства реалізується у державі. Найрозповсюдженішою формою ДПП на сьогодні в Україні є концесії, адже ризики повністю покладаються на приватного партнера.

Відповідно до даних центральних та місцевих органів влади в Україні станом на 1.07.2018 р. укладено 192 договори, з яких реалізуються 66 (41 – договір концесії, 24 – договори про спільну діяльність, 1 – договір державно-приватного партнерства), 126 договорів не реалізуються (4 – закінчено термін дії, 9 договорів – розірвано, 113 – договорів не виконуються). Проекти реалізуються у наступних сферах діяльності (рис. 4.26).

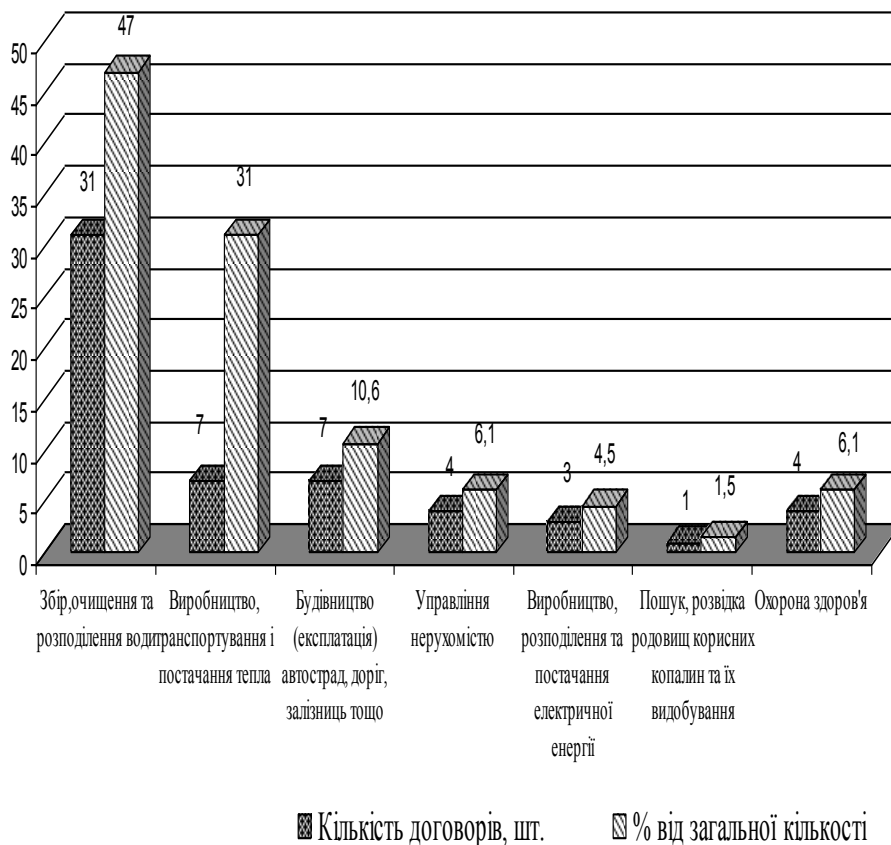

Рисунок 4.26 – Реалізація договорів ДПП у розрізі господарської діяльності, I півріччя 2018 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [345]

У розрізі областей спостерігається наступна ситуація (табл. 4.10).

Таблиця 4.10 Реалізація договорів ДПП у розрізі областей України, станом на I півріччя 2018 р.

Область	Концесія	Спільна діяльність	Договір ДПП	Разом	Закінчився договір	Розірвано	Не виконуються
Вінницька	0	0	0	0	0	0	0
Волинська	0	0	0	0	0	0	0
Дніпропетровська	0	0	0	0	0	0	1
Донецька	2	0	1	4	1	0	0
Житомирська	1	0	0	1	0	0	0
Закарпатська	5	0	0	9	0	0	0
Запорізька	0	0	0	4	0	0	3
Івано-Франківська	0	0	0	1	0	1	0
Київська	0	0	0	10	0	4	0
Кіровоградська	1	0	0	1	0	0	0
Луганська	0	0	0	1	0	0	0
Львівська	1	0	0	4	0	0	0
Миколаївська	1	0	0	15	0	0	0
Одеська	6	0	1	6	1	2	0
Полтавська	5	0	0	5	0	0	109
Рівненська	0	0	0	0	0	0	0
Сумська	0	0	0	0	0	0	0
Тернопільська	0	0	2	0	2	0	0
Харківська	0	0	0	1	0	0	0
Херсонська	1	0	0	2	0	0	0
Хмельницька	0	1	0	1	0	2	0
Черкаська	0	0	0	0	0	0	0
Чернівецька	0	0	0	0	0	0	0
Чернігівська	1	0	0	1	0	0	0
м. Київ	0	0	0	0	0	0	0
Разом	41	24	1	66	4	9	113

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [345]

Найбільшу кількість договорів укладено у Миколаївській області – 15 договорів, на другому місці Київська – 10 договорів, Закарпатська область посідає третє місце – 9 договорів. Найбільше не виконується договорів у Полтавській області – 109. У цілому найбільшу питому вагу по областях мають концесії – 41, найменшу – ДПП (1).

Це свідчить про те, що в Україні досить слабо розвинений механізм співпраці бізнесових структур та держави, що значно впливає на розвиток сільської соціальної інфраструктури та соціальну відповідальність аграрного сектору.

На рис. 4.27 наведено ключові елементи ефективного механізму ДПП в Україні.

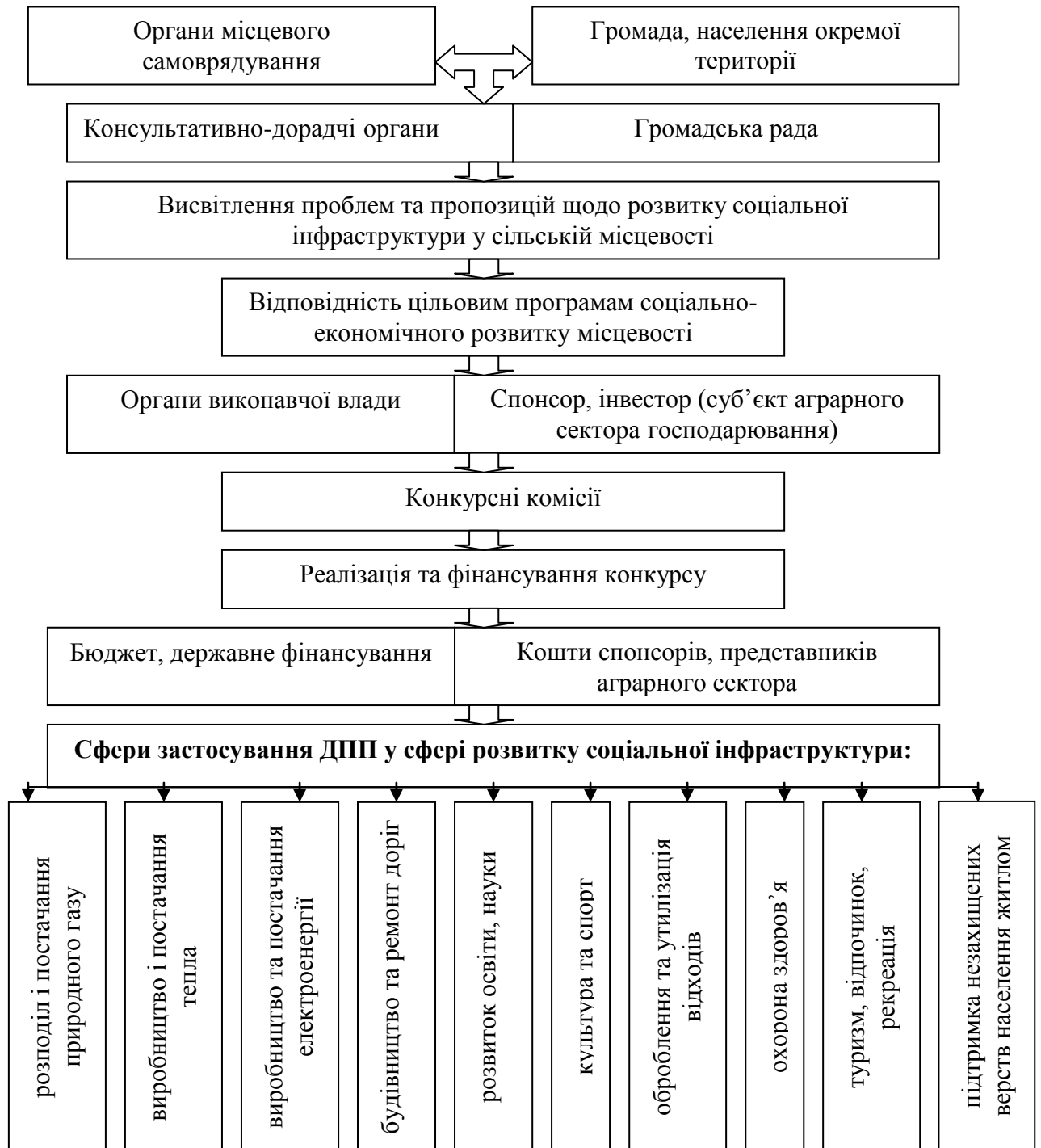

Рисунок – 4.27 Механізм взаємодії державного сектору з аграрним бізнесом на умовах державно-приватного партнерства

Джерело: авторська розробка

Ефективність наведеного механізму залежить від взаємодії державного сектору (представників органів місцевого самоврядування, громади) та аграрного сектору. Представники громади (депутати) разом з органами місцевого самоврядування відповідно до місцевих програм соціально-економічного розвитку місцевості формують ключові напрями розвитку на умовах ДПП. Органи виконавчої влади відповідної місцевості залучають зацікавлені в реалізації запропонованих проектів бізнесові структури аграрного сектору. На умовах конкурсного відбору формується переможець та підписується договір про державно-приватне партнерство.

У результаті встановлюються взаємовідносини між органами місцевого самоврядування та бізнесовими структурами аграрного сектору, спрямовані на розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості з перевагами як для державного сектору, так і для аграрного бізнесу (приватний партнер) (табл. 4.11).

Таблиця 4.11 Переваги реалізації державно-приватного партнерства

Для державного сектору	Для аграрного сектору (приватний партнер)
- зменшення фінансового навантаження на державний бюджет (залежно від форми ДПП)	- можливість залучення бюджетних коштів
- зменшення та оптимізація ризиків	- розвиток креативного мислення бізнесу
- співпраця між державною владою та бізнесом	- доступ до різних сфер обслуговування (ЖКГ)
- реалізація креативних соціально-економічних та екологічних проектів	- мотивація переходу до пільгової категорії платника (пільгове оподаткування, кредитування)
- зменшення рівня безробіття сільського населення	- можливість співпраці з державними органами
- ефективність побутового обслуговування населення	- позитивна суспільна думка
- підвищення рівня соціально-культурного розвитку населення	- підвищення іміджу на основі залучення до соціально-економічних, екологічних проектів
- сталість результатів проектів місцевого розвитку тощо	- розвиток проектного фінансування тощо

Джерело: сформовано автором

Отже, державно-приватне партнерство покликане взаємоузгодити відносини державного сектору з бізнесовими структурами аграрного сектору, результатом яких є розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості. Для того, щоб ДПП ефективно розвивалося в Україні необхідна системність холістичного розвитку, тобто перманентна взаємодія, спрямована на конкретний соціальний ефект (рис. 4.28).

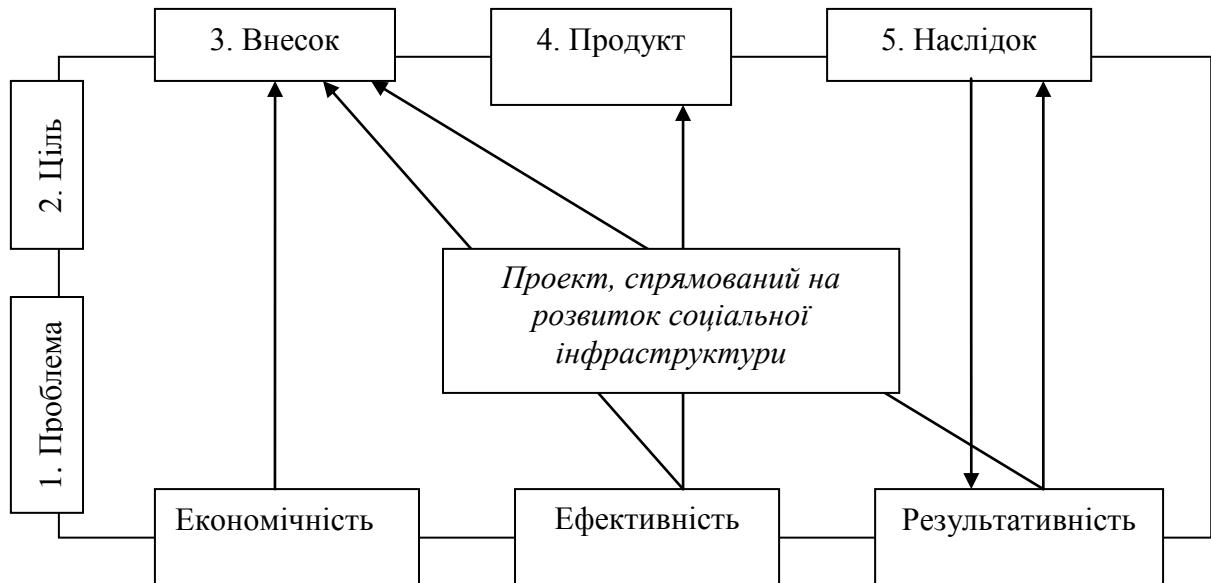

Рисунок 4.28 – Модель розвитку ДПП через реалізацію проектів соціального спрямування

Джерело: авторська розробка

Розвиток державно-приватного партнерства має об'єднувати всі зацікавлені сторони (аграрний бізнес, органи місцевого самоврядування, профільні аграрні ЗВО України). Тому, органам місцевого самоврядування варто проводити відповідні семінари, що стосуються покращення соціальної інфраструктури на основі ДПП, залучаючи компетентних фахівців (у т. ч. аграрних ЗВО, аграрний бізнес, який практикує ДПП) та здобувачів вищої освіти. У результаті має бути отриманий позитивний соціальний ефект: зниження рівня безробіття сільської молоді та покращення рівня соціальної інфраструктури.

Також передумовою розвитку державно-партнерських відносин в Україні повинно стати нормативно-правове забезпечення розвитку соціальної інфраструктури (створення відповідних програм розвитку на кожному рівні функціонування). Необхідно зменшити рівень корупції при виборі державними органами влади проектів, які подаються на конкурс, та розробити загальний типовий (уніфікований) договір про державно-приватне партнерство, щоб уникнути неточностей та проблем, які пов'язані з виконанням договору.

Для покращення умов життя сільського населення, екологічної ситуації в регіонах України на умовах соціальної відповідальності нами було запропоновано проект «Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів у Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства Новоодеської районної, міської, сільських рад та бізнесових структур» (додаток БЗ).

Відповідно до проекту визначено п'ять основних цільових груп:

1) населення 4-х місцевих рад – учасників проекту, яке є споживачем житлово-комунальних послуг з вивезення ТПВ, а також відпочиваючі на їх території люди, які приїхали з інших населених пунктів області та країни;

2) суб'єкти підприємництва, що надають житлово-комунальних послуги зі збирання та вивезення ТПВ;

3) управлінці різних рівнів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади;

4) суб'єкти підприємництва різних форм власності;

5) мешканці 4-х місцевих рад – учасників проекту, які зацікавлені у співпраці з місцевою владою щодо покращення умов життя та розвитку території.

Підставами для визначення цільових груп стали результати проведеного аналізу інтересів потенційно зацікавлених у результатах даного проекту сторін. Для вирішення проблем у сфері поводження з ТПВ застосовувався проектний підхід із залученням фінансових коштів з різних джерел та на

основі державно-приватного партнерства районної ради з місцевими радами, суб'єктами підприємництва та населенням.

Перспективні наслідки реалізації проекту: прискорення реформування та розвитку галузі ЖКГ та сфери поводження з ТПВ у Новоодеському районі; покращення стану навколишнього природного середовища у районі та на території басейну Чорного моря; згуртування районної та місцевих громад у процесі спільного вирішення проблем життєзабезпечення.

Результати Проекту, що можуть бути поширені на інші районні ради України, стосуються, в першу чергу, результатів впровадження інноваційної пропозиції «Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів у Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства місцевих громад», а також інших інноваційних напрацювань Проекту.

Отже, покращення рівня розвитку соціальної інфраструктури у сільській місцевості є одним з ключових аспектів розвитку соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору. Адже від того як буде розвиватися соціальна інфраструктура, буде залежати розвиток соціальної відповідальності як головного носія ефективного розвитку суспільства.

Висновки до розділу 4

1. Відповідно до нашої теоретично окресленої та практично підтвердженої позиції стратегія забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки повинна супроводжуватися комплексним формуванням інституціонального середовища, яке забезпечує ефективну роботу середовища формування локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства у розрізі економічного, організаційного, кадрового, соціального, екологічного, інфраструктурного, природнокліматичного, техніко-технологічного та інших.

2. Встановлено, що процес інституціонального забезпечення локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору повинен

здійснюватися на основі взаємодії певних інститутів та інституцій як на рівні підприємства, так і на рівні держави. З огляду на вищесказане, інституціональне забезпечення соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки, трактується нами як комплексне поєднання формальних норм і практичних заходів цілеспрямованої державної політики стратегічних пріоритетів, спрямованих на розвиток соціальної відповідальності в аграрному секторі.

3. На основі узагальнення існуючих наукових підходів, нами запропоновано механізм інституціонального забезпечення локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки. Дотримуючись позиції, що за умови ефективної взаємодії між різними рівнями можливе раціональне та нове утворення сучасних організаційних форм інституціонального забезпечення (соціальне партнерство, агропромислова інтеграція, соціальне підприємництво, нові моделі управління підприємством (бірюзова модель, принцип укладених кіл, паралельні команди, мережа індивідуальних контрактів тощо)).

4. З урахуванням встановлення закономірностей і особливостей формування локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі, виявлено нову організаційну форму діяльності підприємств – соціальне підприємництво, як новий вид діяльності, який покликаний підвищити рівень суспільного добробуту населення України. Охарактеризовано соціальне підприємництво в суспільній соціально-економічній діяльності економіки, наведено відмінності між локальною соціальною відповідальністю та соціальним підприємництвом, запропоновано спільні напрями діяльності локальної соціальної відповідальності та соціального підприємництва в аграрному секторі України, що значно підвищить рівень суспільного добробуту населення України.

5. Доведено, що працівники є ключовими стейкхолдерами підприємства, тому виникає необхідність запровадити на підприємствах аграрного спрямування елементи нової форми (моделі) розвитку

підприємництва – «бірюзову стратегію розвитку», яка сприятиме підвищенню продуктивності праці, підприємництву, творчості, креативності, ініціативності працівників, з урахуванням використання соціальних аспектів ведення бізнесу, що підтверджено результатами здійсненого PEST-аналізу та SWOT-аналізу на прикладі ТОВ «Агротехсоюз».

6. При обґрунтуванні концептуальних положень системного формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України запропоновано враховувати рівні її функціонування у контексті нормативно-правового забезпечення, зокрема, дотримання міжнародних договорів та стандартів; реалізація проголошених цілей, стратегій, концепцій, програм; розробка стратегій та програм розвитку локальної соціальної відповідальності на рівні аграрного підприємства.

7. З метою належного формування локальної соціальної відповідальності в аграрному підприємстві, запропоновано матрицю впливу та вагомості стейколдерів, ключовими серед яких є працівники, споживачі, акціонери, постачальники, адже саме вони відіграють важливу роль щодо соціальної орієнтованості аграрного підприємства, яка безпосередньо впливає на фінансові результати підприємства. На другому місці по ступеню вагомості та впливу на фінансові результати знаходяться – органи державної влади, конкуренти, громадські організації. Третє місце посідають – дослідницькі інститути (освітні і наукові заклади), профспілкові організації, які на сьогоднішній день, відіграють незначну роль у формуванні та розвитку локальної соціальної відповідальності. На основі проведених досліджень, сформовано основні фактори впливу локальної соціальної відповідальності на ефективність та результативність господарювання аграрних підприємств, у розрізі напрямів функціонування (підвищення родючості природних ресурсів, імідж підприємства, мінімізація фінансових ризиків, зменшення собівартості, збільшення попиту на продукції (послуги) споживачів, інноваційний підхід, відносини з працівниками тощо).

8. Одним із перспективних завдань формування стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору визначено ресурси, що зумовило поділ їх на природно-біологічні та сформовані. Особливістю кліматичних чинників є те, що вони мають змогу змінювати свої значення як в територіальному, так і в тимчасових аспектах. Сформовані ресурси залежать від ментальності сільського населення щодо сприйняття соціальної відповідальності; рівня життя населення, що характеризує можливості залучення до соціальної діяльності; соціального розвитку (освіти, науки, культури) тощо.

9. Вважаємо, що одним із базисів стратегії розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є джерела її фінансування, які повинні охоплювати: пряму державну підтримку, непряму державну підтримку (грошово-кредитну, цінову, інвестиційну), соціальні інвестиції, міжнародні та національні програми підтримки (гранти), інноваційне спрямування (венчурні фонди, інкубатори). Враховуючи вищезазначене, розроблено ресурсно-результативний аспект стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України, результатом чого на інституціональному рівні повинен бути активізований механізм реалізації стратегії соціальної відповідальності як основний інструмент щодо розвитку даного напрямку. На нижчих рівнях ієрархії в обов'язковому порядку повинні також бути введені в дію стратегії, що стосуються соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності.

10. Узагальнюючим етапом стратегічного розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору є виявлення його сильних і слабких сторін, можливостей та загроз для розвитку, що в подальшому дозволить сформулювати ефективну стратегію розвитку соціальної відповідальності. У структурі виокремлених сторін розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України за значимістю та бальною оцінкою найбільшу питому посідають наявність відповідних земельних ресурсів для виробництва екологічної сільськогосподарської

продукції, підвищення іміджу аграрних підприємств на основі локальної соціальної відповідальності тощо – 4,8% кожна з них, а найнижчим є наявність міжнародних фондів по фінансуванню впровадження енергозберігаючих технологій – (2,1%). Разом з тим, можливості найбільшою мірою вбачаються через соціальні напрями, як підвищення рівня життя сільського населення та суспільного добробуту й забезпечення продовольчої безпеки держави – 5,5% по кожному з них. Щодо слабких сторін розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору, то найбільшу питому вагу займають недостатньо раціональне використання земельних ресурсів, відсутність державного стимулювання розвитку СВ в аграрному секторі, високі процентні ставки щодо запозичення кредитних ресурсів, низький рівень оплати праці в аграрному секторі, низький рівень державної підтримки екологічної продукції по 5,9% кожна з них. Найбільші загрози викликають незадовільні умови праці та низький рівень оплати праці в сільській місцевості, низький рівень доступу до сучасних технологій в аграрному секторі по 6,2% кожна з них.

11. У межах дослідження дотримуємося поділу соціальної інфраструктури в аграрному секторі на матеріально-побутову (ЖКГ, побутове обслуговування, транспорт, зв'язок тощо) та соціальну-культурну (соціалізація освіти, соціальна культура, охорона здоров'я, «зелений туризм» тощо). З'ясовано, що до вирішення питань розвитку соціальної інфраструктури повинен долучатися бізнес, в тому числі й аграрний, включивши розбудову сільської соціальної інфраструктури до заходів локальної соціальної відповідальності на основі інструментів розвитку соціальної інфраструктури як форми прояву локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі.

12. Дотримуємося позиції, що структурно-компонентний аналіз соціальної інфраструктури у розрізі локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства необхідно розглядати за рівнями функціонування, напрями діяльності та критеріями оцінки, що відображено у відповідних

схемах. Охарактеризовано спільні риси прояву локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств у розрізі соціальної інфраструктури на місцевому рівні. Доведено, що соціальна відповідальність впливає на структурні компоненти соціальної інфраструктури, враховуючи позитивні зміни, які пов'язані з децентралізацією влади й виступає додатковим джерелом отримання коштів.

13. У результаті дослідження запропоновано на місцевому рівні створення фонду розвитку соціальної сільської інфраструктури, від запровадження якого буде отримано позитивні наслідки на всіх рівнях ієрархії, так на міжнародному рівні – можливість меншого залучення кредитних ресурсів, на національному – зменшується залежність від бюджетних коштів та асигнацій. Джерелами формування даного фонду можуть бути певні відсотки від податків, зборів, які сплачують аграрні підприємства, відсотки від сплати концесій, відсотки від сплати штрафів за забруднення навколишнього середовища, благодійні внески, соціальні інвестиції тощо.

14. Узагальнюючи наукові напрацювання одним із альтернативних напрямів покращення соціальної інфраструктури є підхід, побудований на державно-приватному партнерстві (ДПП), обов'язковою умовою функціонування є рівність та взаємодія трьох сегментів (держави, аграрного бізнесу, суспільства). Нами запропоновані ключові елементи ефективного механізму ДПП в Україні, ефективність якого залежить від взаємодії державного сектору (представників органів місцевого самоврядування, громади) та аграрного сектору. Доведено, що для ефективного розвитку ДПП в Україні необхідна системність холістичного розвитку, тобто перманентна взаємодія, спрямована на конкретний соціальний ефект, у результаті чого запропоновано модель розвитку ДПП через реалізацію проектів соціального спрямування.

15. Для покращення умов життя сільського населення, екологічної ситуації в регіонах України на умовах соціальної відповідальності нами було

запропоновано проект «Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів в Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства Новоодеської районної, міської, сільських рад та бізнесових структур», результатом реалізації якого є: прискорення реформування та розвитку галузі ЖКГ та сфери поводження з ТПВ в Новоодеському районі; покращення стану навколишнього природного середовища в районі та на території басейну Чорного моря; згуртування районної та місцевих громад в процесі спільного вирішення проблем життєзабезпечення.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора: [25, С. 26-29; 30, С. 99-102; 146, С. 103-106; 156, С. 31-32; 164, С. 49-52; 176, С. 94-96; 177; 179, С. 48-50; 184, С. 27-29; 186; 200, С. 118-124; 330, С. 5-11; 463, С169-178].

ІНСТРУМЕНТАРІЙ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ СУБ'ЄКТІВ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

5.1 Фінансове забезпечення формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

У сучасних умовах соціально орієнтованого господарювання аграрний бізнес, стикається з необхідністю переорієнтуватися з однопланової моделі розвитку бізнесу (функціонування тільки задля отримання прибутку) на багатоцільову соціально орієнтовану модель. Така модель покликана поєднувати економічні, соціальні, екологічні та духовні компоненти діяльності підприємства. Соціально орієнтована модель ефективного розвитку аграрного сектору економіки України виступає ключовим елементом формування у населення, працівників, споживачів та органів влади рівня довіри до підприємства та впливає на фінансові механізми самого аграрного сектору.

Фінансове забезпечення являє собою досить складну систему впливу на різні сторони діяльності суб'єктів господарювання аграрного сектору. З огляду на це, фінансовий механізм розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору необхідно розглядати у сукупності стратегічного бачення фінансового механізму на рівні держави, враховуючи інструменти прямого (фінансові методи, важелі, стимули, нормативно-правове забезпечення) та опосередкованого (соціальне партнерство, соціальне підприємництво, соціальні інвестиції) впливу (рис. 5.1).

Ефективність забезпечення даного механізму буде досягатися у разі активної взаємодії всіх різних рівнів функціонування.

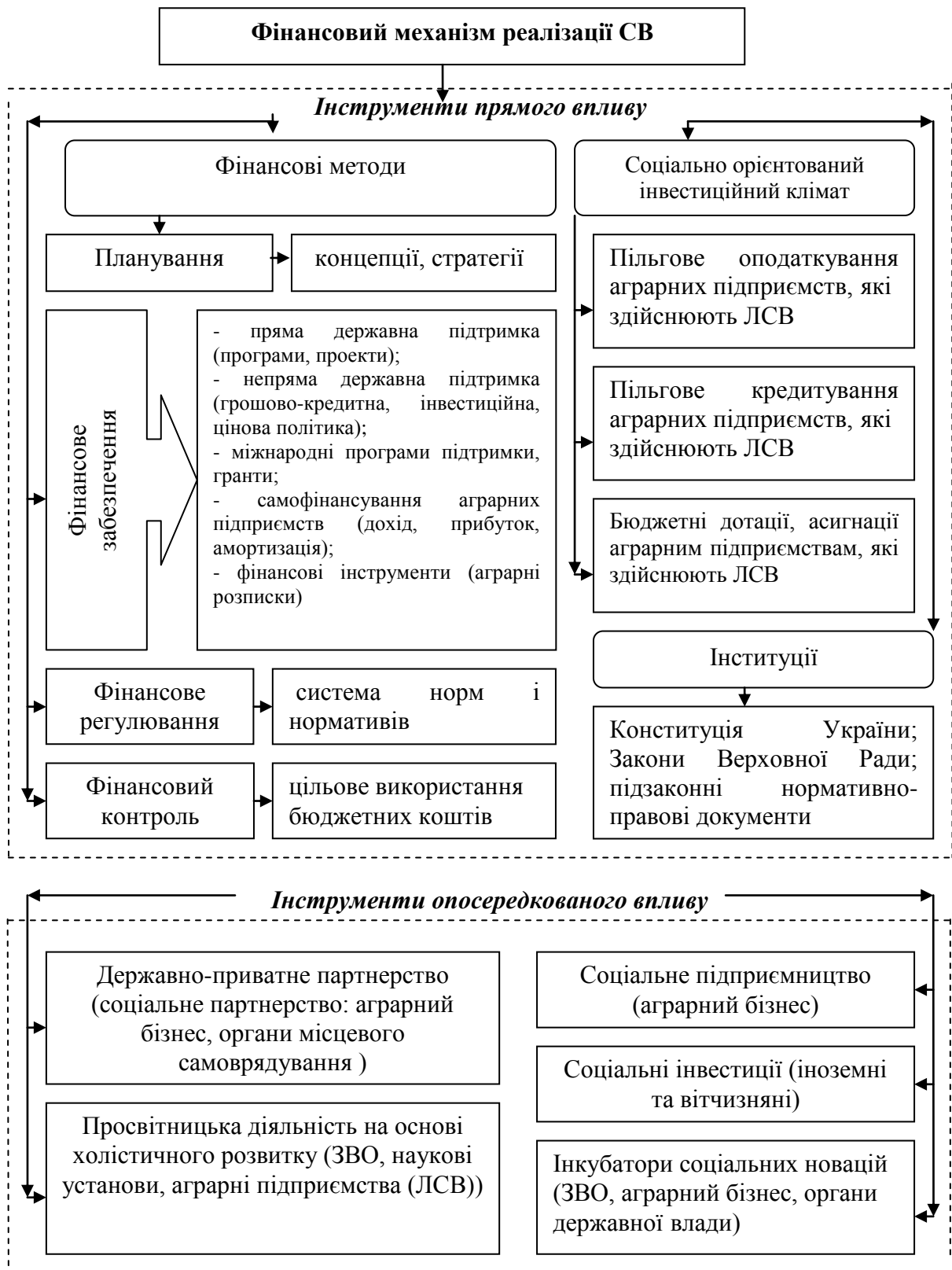

Рисунок 5.1 – Структура фінансового механізму реалізації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України

Джерело: авторська розробка

У свою чергу, на національному рівні повинен бути створений сприятливий соціально орієнтований інвестиційний клімат для стимулювання суб'єктів господарювання аграрного сектору (пільгове оподаткування, кредитування, дотації). З боку аграрного бізнесу необхідна активізація локальної соціальної відповідальності, яка дасть можливість отримувати державні преференції та залучати іноземні кошти міжнародних організацій (соціальні інвестиції, гранти).

Фінансовий механізм реалізації СВ залежить від формування та розвитку соціально орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі, що безпосередньо впливає на рівень життя сільського населення, соціальну інфраструктуру, рівень освіти, безробіття тощо. Саме аграрні підприємства виступають регуляторами та координаторами розвитку життя на селі, адже від їхньої діяльності залежить добробут сільського населення.

Соціально орієнтована економіка збалансовує економічні принципи господарювання аграрного підприємства із соціальними, екологічними, духовними гарантіями та справедливістю. Тобто соціально орієнтована економіка на основі сприятливого інвестиційного клімату створює необхідні умови для розвитку соціально орієнтованості аграрного підприємства (соціальна політика, мотивація, енергоефективність, екобезпека продукції тощо) (рис. 5.2).

Також від розвитку інвестиційного клімату в Україні залежить соціальна орієнтованість держави, адже позитивний інвестиційний клімат сприяє вирішенню соціальних проблем (зайнятість населення, прожитковий мінімум, мінімальна заробітна плата), дозволяє оновлювати та модернізувати виробництво, впроваджувати новітні технології, розвивати різні сектори економіки, у тому числі й аграрний.

Доведено, що аграрні підприємства обирають для себе соціально-орієнтовану модель розвитку за умови позитивного інвестиційного клімату, створеного у країні, тобто держава бере на себе функцію гаранта щодо

сприятливих умов ведення аграрного бізнесу, забезпечуючи інвестиційну привабливість аграрної галузі (система пільг, преференцій, гранти).

Варто відмітити, що аграрний сектор України створює не лише товари, а й незамінні блага нетоварного характеру (рівень життя та добробут сільського населення, розвиток сільської інфраструктури тощо), що є підставою для надання суб'єктам господарювання аграрного сектору належної державної підтримки.

Рисунок 5.2 – Модель формування соціально орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки

Джерело: авторська розробка

Так, у Німеччині Федеральний уряд нагороджує підприємства, які здійснюють свої ділові операції відповідально стосовно соціальних, екологічних та економічних аспектів. Ключовими моментами тут є справедливе ведення бізнесу, кадрова політика, орієнтована на працівника, економне використання природних ресурсів, захист клімату та навколишнього середовища, громадська участь та відповідальне управління каналами постачань [45].

Також варто відмітити Нідерланди, де в пріоритеті екологічність та енергозбереження. Так, серед субсидій, які можуть отримати фермери, існує програма гарантування частини позики, яку готова взяти на себе держава. Претендувати на цю програму можуть малі чи середні підприємці або молоді фермери віком до 39 років. Додаткові кошти позики, які фермер отримає під гарантії, мають бути витрачені на чітко визначені цілі, зокрема, оптимізацію виробництва, покращення якості продукції або умов утримання тварин. Крім того, на додаткову допомогу можуть претендувати молоді фермери – до 41 року. За статистикою голландського агентства з питань підприємництва, лише 5% нідерландських фермерів – молодші 35 років. Тому мета цієї програми – залучити більше молодих підприємців до сфери сільського господарства. Ці кошти можуть бути інвестовані у будівництво, землю, техніку або мобільне обладнання. Крім того держава підтримує ферми, де відмовилися від використання хімікатів та пестицидів. Для того, щоб забезпечити конкурентоспроможність цих екотоварів, уряд підписав договори із супермаркетами та Федерацією агропромисловості і тепличного виробництва про розширення дистрибуції цієї продукції. Додатково ставиться мета щодо розширення використання біомаси як палива на фермерських господарствах. Так, до 2030 р. планується замістити 30% нафтопродуктів на «зелену енергетику». Тому підтримуються наукові дослідження у цій сфері [319].

У Тунісі держава здійснює фінансову підтримку органічного сільського господарства за допомогою різних форм, а саме: компенсація витрат,

інтеграція додаткових витрат (сертифікація), фінансування в інфраструктуру (купівля машинного обладнання). Як правило, фінансова допомога розраховується на 1 га площі, також державна підтримка може бути у вигляді податкових пільг та обмежень, пільгових кредитів тощо [305].

Відповідно до європейських стандартів земельні ресурси України є значними за розміром і якістю. Так, більше 70% загальної площі країни – сільськогосподарські угіддя, що становить трохи більше 42 млн га, з яких 32 млн га сільськогосподарських угідь є придатними для виробництва зерна та овочів. Крім того, Україна має значну кількість багатих родючих земель (чорноземів), що складають 30% світових запасів. Найбільша частка нинішньої сільськогосподарської продукції в Україні складається з різноманітного поєднання зернових та кормових культур, включаючи пшеницю, кукурудзу, ячмінь, соняшник, цукрові буряки, тютюн, бобові, фрукти та овочі. Україна займає лідируючу позицію у виробництві зернових культур, особливо пшениці. Річний обсяг виробництва зернових культур складає близько 90-100 млн т, що дозволяє щороку експортувати приблизно 50-60 млн т зернових культур. За таких показників Україна на сьогодні займає третє місце на світовому ринку експорту зерна. Експерти у галузі промисловості прогнозують, що до середини 2020-х років Україна займе третю позицію у виробництві продуктів харчування у всьому світі, поступаючись лише США та Бразилії [479].

Щодо рівня державної підтримки аграрного сектору України, то протягом останніх років вона зазнала певних змін. Так, значно скоротилися обсяги прямої державної підтримки та відміна пільгового режиму сплати ПДВ (з 01.01.2017 р.), який займав значну частку у загальному обсязі державної підтримки. Світові дані свідчать, що державна підтримка сільського господарства у країнах ОЕСД, % від валової виручки, в Україні становить 8% (останнє місце в рейтингу країн), у середньому у світі – 17 відсотків. Варто відмітити країни, в яких рівень державної підтримки є дуже високим, що надає значні можливості для розвитку сільського

господарства: Норвегія (58%), Швейцарія (57%), Південна Корея (51%). Рівень захисту виробника у середньому у країнах ОЕСД становить 1,1. В Україні лише 0,87, а це останнє місце в рейтингу (21 із 21). Країнами-лідерами щодо даного показника є: Ірландія – 1,97, Японія – 1,82, Норвегія – 1,78.

У 2017 р. загальна сума державної підтримки на сільське господарство склала 4774,3 млн грн (додаток БИ), в тому числі із фонду – 1473,0 млн грн, спеціального фонду – 3301,3 млн грн.

У 2018 р. у порівнянні з 2017 р., з Державного бюджету України зменшилося фінансування на здешевлення кредитів близько 78%, також значне зменшення фінансової підтримки в агропромисловому комплексі – 92% та фінансової підтримки сільгосподарів – 80 відсотків. Проте, спостерігається збільшення державної допомоги у 2018 р. на дослідження, прикладні та науково-технічні розробки – 10,5%, підтримка на розвиток хмелярства, закладання молодих садів, виноградників та ягідників збільшилася майже у 4 рази, підтримка галузі тваринництва – підвищення в 23 рази. Щодо підтримки продукції тваринництва, це є позитивною динамікою, адже збалансовує необхідні поживні елементи у раціональному споживанні населення держави.

Також позитивним є збільшення державної допомоги по деяких статтях протягом останніх років (табл. 5.1).

Так, державна допомога на дослідження, науково-технічні розробки збільшилася у 2018 р. порівняні з 2010 р. на 18,9 млн грн. Значно покращилася ситуація щодо державної підтримки на розвиток хмелярства (виноградників, ягідників) – 300 млн грн, фінансова підтримка сільгосподарів – 945 млн грн у 2018 р., розвиток тваринництва – 4000,0 млн грн. Проте, варто зазначити, хоча рівень державної підтримки по деяких статтях підвищився, враховуючи інфляційні процеси, які спостерігаються в Україні протягом останніх років, то в еквіваленті до вільноконвертованих валют він значно знизився.

Таблиця 5.1 Розподіл державних видатків на сільське господарство України протягом 2010-2018 рр.,

млн грн

Найменування згідно з відомчою і програмною класифікаціями видатків та кредитування державного бюджету (загальний фонд)	Роки									2018 р. у порівнянні з 2010 р. (+,-)
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	
Фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів	-	531,4	-	-	-	300,0	285,0	300,0	66,0	+ 66,0
Дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу	13,7	13,0	136,5	87,1	63,1	46,5	50,5	71,5	132,6	+118,9
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	-	-	1002,4	91,8	-	-	-	55,0	5,0	+5,0
Організація і регулювання діяльності установ АПК та забезпечення діяльності Аграрного фонду	14,3	14,6	25,6	24,3	16,4	15,9	49,3	74,5	52,2	+37,9
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	-	-	-	-	-	-	-	75,0	300,0	+300,0
Державна підтримка галузі тваринництва	-	-	-	-	250,0	-	300,0	170,0	4000,0	+4000,0
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	-	-	-	-	-	-	-	1473,0	945,0	+945,0

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272]

Це досить негативно відображається на розвитку сільських територій та благополуччі сільського населення. Негативним моментом є зменшення рівня державного фінансування на оздоровлення та відпочинок дітей працівників АПК (з 2015 р. припинено фінансування), державної підтримки Всеукраїнського фізкультурно-спортивного товариства «Колос» на організацію та проведення роботи з розвитку фізичної культури та спорту серед сільського населення (з 2016 р. припинено фінансування) тощо.

Державна підтримка сільського господарства в Україні розподіляється за певними напрямками, серед яких цінове регулювання, товарні інтервенції, фінансова інтервенція, тимчасове адміністративне регулювання цін та тимчасова бюджетна дотація, державні заставні закупівлі зерна тощо (додаток БК).

Вагому роль щодо фінансування аграрного бізнесу в Україні відіграє Світова організація торгівлі (СОТ), яка є стимулом для конкурентоспроможного національного виробництва. Україна є повноправним членом СОТ, так 10.04.2008 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі» [294]. Будучи членом СОТ, Україна має право на полегшений доступ на світові ринки для своєї продукції, може розраховувати на приріст інвестицій, має доступ до механізму врегулювання суперечок, де можна захищати свої торговельні інтереси. Україна отримала інструмент моніторингу та передбачуваності технічного регулювання, санітарних, фіто-санітарних та інших заходів, які мають наміри вводити в дію інші країни СОТ. Також важливим аспектом для аграрного сектору є державна підтримка, що дозволяє ефективно субсидіювати агропромисловий комплекс (табл. 5.2).

Як і всі члени СОТ, Україна не має обмежень на програми внутрішньої підтримки сільського господарства із «зеленої скриньки».

Таблиця 5.2 Державна підтримка в межах «зеленої», «жовтої» та «синьої» скриньок відповідно до СОТ

Заходи «Зеленої скриньки»	Заходи «Жовтої скриньки»	Заходи «Синьої скриньки»
<ul style="list-style-type: none"> - ветеринарні та фітосанітарні заходи; - сприяння збуту сільгосппродукції, включаючи збирання, обробку і розповсюдження ринкової інформації; - утримання стратегічних продовольчих запасів, внутрішня продовольча допомога; - забезпечення гарантованого доходу сільгоспвиробникам, удосконалення землекористування; - підтримка доходів виробників, не пов'язана з видом та обсягом виробництва; - сприяння структурній перебудові сільськогосподарського виробництва 	<ul style="list-style-type: none"> - дотації на продукцію тваринництва і рослинництва; - дотації на племінне тваринництво; - дотації на елітне насінництво; - дотації на комбікорми; - цінова підтримка: компенсація різниці між закупівельною і ринковою ціною на сільгосппродукцію; - надання виробникові товарів та послуг за цінами, нижчими за ринкові; - закупівля у виробника товарів (послуг) за цінами, що перевищують ринкові; - пільги на транспортування сільгосппродукції 	<p>Прямі виплати за програмами обмеження виробництва не підпадатимуть під дію зобов'язань щодо зменшення внутрішньої підтримки, якщо:</p> <ul style="list-style-type: none"> - такі виплати прив'язані до конкретних площ та врожаїв; - такі виплати здійснюються на 85% або менше від базового рівня виробництва; - виплати на худобу здійснюються виходячи з фіксованої чисельності поголів'я
Заходи у розрізі соціальної відповідальності		
<ul style="list-style-type: none"> - наукові дослідження; - підготовка і підвищення кваліфікації кадрів; - інформаційно-консультаційне обслуговування; - контроль безпеки продуктів харчування; - удосконалення інфраструктури (будівництво шляхів, електромереж, меліоративних споруд) за винятком операційних витрат на її утримання; - охорона навколишнього середовища; - реалізація програм регіонального розвитку 	<ul style="list-style-type: none"> - пільгове кредитування сільгоспвиробників за рахунок бюджету; - списання боргів; - витрати на лізингові послуги; - компенсації частини витрат на енергоресурси; - компенсації частини витрат на міндобрива і засоби захисту рослин 	<p>Заходи «синьої скриньки» за своєю спрямованістю і зі змістом близькі до заходів «зеленої скриньки» окрім певних обмежень</p>

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [295]

Бюджетне фінансування програм «зеленої скриньки» може бути збільшено Україною, тому що воно не обмежується з боку СОТ, а саме на видатки зі створення інфраструктури, консалтинг, маркетингові послуги, охорону навколишнього середовища, навчання, інспектування продукції, розбудову сучасної системи технічних стандартів, прискорення роботи щодо їх гармонізації з міжнародними та європейськими тощо. Згідно з домовленостями, Україна не має зобов'язань щодо скорочення внутрішньої підтримки, яка надається через «жовті» програми розвитку. Є лише зобов'язання не перевищувати домовлений щорічний сукупний вимір підтримки (СВП).

Щорічний сукупний вимір підтримки, який акумулює в собі програми підтримки, віднесені до «жовтої скриньки», не повинен перевищувати для України 3 млрд 43 млн грн. При цьому, можливості надання підтримки не обмежуються цим показником. Додатково Україна може кожен рік витратити на «жовті» непродуктові програми до 5% від річної вартості виробництва валової продукції сільського господарства та по кожному окремому товару до 5% від його річної вартості. Заходи «синьої скриньки» також не мають обмежень фінансування з бюджету, якщо такі виплати прив'язані до конкретних площ чи врожаїв, здійснюються на 85% або менше від базового рівня виробництва або якщо виплати на худобу здійснюються на чітко визначену кількість голів [79].

Таким чином, рівень державної підтримки сільського господарства, за умов певного реформування механізму надання такої підтримки, передбачає достатні можливості для захисту вітчизняного агропромислового комплексу в умовах членства у СОТ та відповідає сучасним потребам. У результаті відбудеться покращення соціально орієнтованого інвестиційного клімату внаслідок запровадження стабільних та передбачуваних правил, що призведе до зростання обсягу та покращення структури соціальних інвестицій. Будучи членом СОТ, Україна демонструє позитивну динаміку здійснення експортно-

імпортних операцій сільськогосподарської продукції за I півріччя 2018 р. (табл. 5.3).

Таблиця 5.3 Експортоно-імпортні операції сільськогосподарської продукції (січень-червень 2018 р.)

Операції	Всього, млн дол. США	У % до 2017 р.	Питома вага у ЗТО, %
Експорт	8642,8	98,5	76,6
Імпорт	2647,3	124,2	23,4
Сальдо	+5995,6	90,3	-
Зовнішньо-торго- вельний обіг (ЗТО)	11290,1	103,5	100,0

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [344]

Питома вага у загальному експорті зернових культур складає 36,8%, олії – 26,2%, насіння олійних культур – 7,5%. Частка експорту продукції аграрного сектору у загальному експорті країни становить 37,2%. У розрізі країн, найбільша питома вага сільськогосподарської продукції експортується в Індію – 12,5%, Єгипет – 6,7%, Китай та Нідерланди – 6,1%, Іспанію – 5,4%, Туреччину – 5,3%, Італію – 5,2%, Іран – 4,2%, Білорусь – 3,5%, Польщу – 3,4%. Це є свідченням того, що продукція сільського господарства користується попитом та відповідає міжнародним стандартам щодо якості.

Щодо залучення коштів іноземних донорів, то варто відмітити Фонд розвитку міста Миколаєва. Основною метою діяльності фонду є об'єднання та мобілізація зусиль і дій трьох секторів суспільства, спрямованих на економічний, політичний і культурний розвиток громад півдня України на основі підтримки партнерства громади, влади та бізнесу і просування принципів демократичного врядування. Варто відмітити, що у 2016 р. під керівництвом фонду було вкладено у розвиток сільської місцевості Миколаївської області майже 42,4 тис. дол. США [295].

Як додаткове джерело фінансування аграріїв в Україні є Український державний фонд підтримки фермерських господарств, який у 2017 р. профінансував близько 212 фермерських господарств України на загальну суму 65 млн грн. Напрями фінансування фермерських господарств різні, як

правило, це придбання сільськогосподарської техніки та обладнання, обігові кошти – найбільша питома вага 64%. Виробництво, переробка та реалізація виробленої продукції – 16%, придбання ВРХ, свинопоголів'я – 9%, провадження виробничої діяльності – 6%, інші напрями – 5% (рис. 5.3).

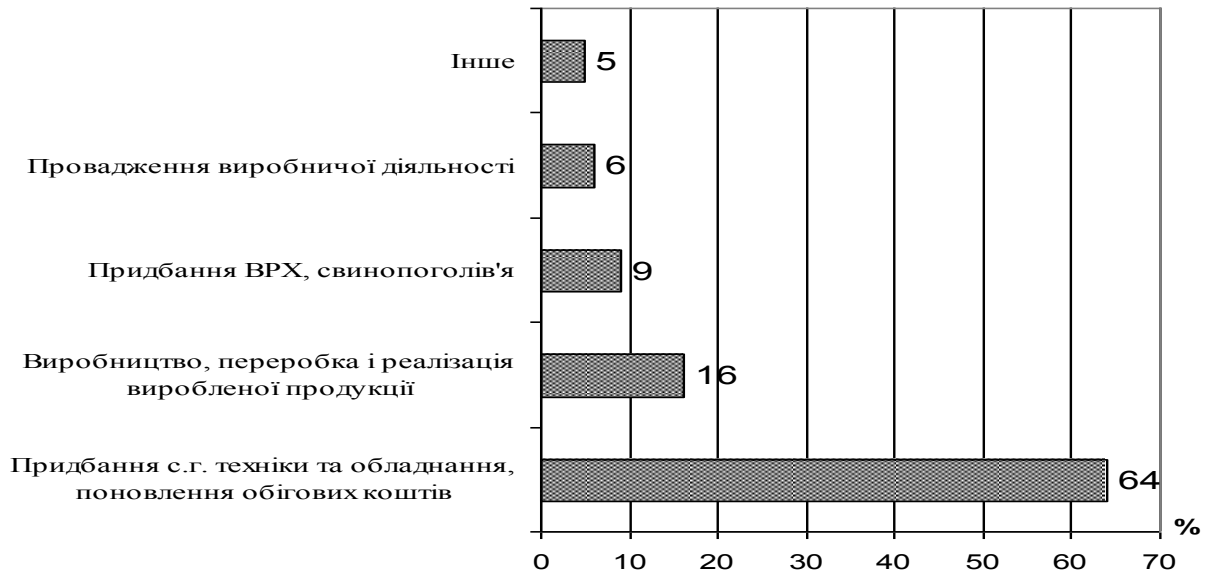

Рисунок – 5.3 Питома вага напрямів фінансування фермерських господарств Укрдержфондом, 2017 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [374]

Додаткове фінансування фермерських господарств значно покращує фінансовий стан суб'єктів господарювання, підвищуючи їх ліквідність та платоспроможність, а в кінцевому підсумку – фінансові показники діяльності, що можуть бути спрямовані на локальну соціальну відповідальність.

Соціально орієнтований інвестиційний клімат в аграрному секторі, окрім державної підтримки, залежить також від його інвестиційної привабливості, інвестиційної активності, інвестиційного потенціалу та інвестиційних ризиків. Протягом останніх років спостерігається нестабільність в економіці, що безпосередньо впливає на ведення аграрного бізнесу в Україні (табл. 5.4).

Таблиця 5.4 Умови ведення аграрного бізнесу України у порівнянні зі світовими даними, 2016 р.

Показники	Середнє значення у світі	Середнє значення в Україні	Місце України у світовому рейтингу
Частка сільського господарства у ВВП, %	3,1	9,7	78 із 178
Додана вартість на 1 сільськогосподарського працівника, дол. США	1331,0	4603,0	67 із 165
Частка зайнятих працівників у сільському господарстві, %	20,0	19,0	54 із 138
Державна підтримка сільського господарства у країнах OECD, % від валової виручки	17,0	-8,0	23 із 23
Рівень захисту виробника у країнах OECD	1,10	0,87	21 із 21

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [37]

За часткою український аграрний бізнес займає 78 місце із 178 країн, що свідчить про аграрну спрямованість України. Середнє значення даного показника у світі становить 3,1%, а в Україні майже в три рази більше – 9,7 відсотки. Світовими країнами-лідерами щодо частки сільського господарства у ВВП є: Центральноафриканська Республіка (ЦАР) – 55,8%, Сьєрра-Леоне – 54,7%, ЧАД – 53,2 відсотки.

Варто зауважити, що на одного сільськогосподарського працівника доданої вартості в Україні припадає 4603,0 дол. США, а це в 3,5 рази більше, ніж у світі. Країнами-лідерами щодо доданої вартості на одного сільськогосподарського працівника є: Словенія – 141245 дол., Бруней – 82037 дол., Франція 75030 дол. Частка зайнятих працівників у сільському господарстві України становить 19% у 2016 р., що відповідає середньосвітовим даним. Найбільшу питому вагу цей показник (більш ніж 75%) має в країнах, в яких майже повністю відсутні інші галузі економіки: Мадагаскар, Руанда, Гвінея.

Як свідчить аналіз сільське господарство України є одним із найкращих довгострокових інвестиційних можливостей у світі. Незважаючи на

відсутність офіційного ринку сільськогосподарських угідь, існує динамічний і процвітаючий ринок діючих угод про оренду землі, яка коливається від 5 до 15 років, а іноді й до 25 і навіть 49 років, – максимально допустимий за чинним законодавством України. Більше того, багато з таких договорів містять положення, яке надає лізингоодержувачу перше право відмови від купівлі землі, якщо поточний мораторій буде скасовано протягом терміну дії договору оренди [480].

Протягом останніх років Україна закріплює свої позиції як глобальна інтеграційна платформа аграрних інвестицій. Інвестиції – це гарантія розвитку майбутнього. Готовність інвесторів вкладати кошти означає їх впевненість у майбутньому зростанні галузі та її прибутковості.

Для аналізу бізнес-клімату в Україні нами використано дослідження індексу бізнес-клімату (АВІ), яке було проведено у листопаді 2016 р. за участю Українського клубу аграрного бізнесу (УКАБ). Відповідно до опитувань, домашні господарства та виробники західних регіонів України задекларували позитивну оцінку бізнес-клімату. Основними чинниками такого тренду восени 2016 р. виявилися поліпшення доступу до сучасного обладнання, покращення продуктивності та сприятливий рівень собівартості. У листопаді 2016 р., вдруге після запровадження АВІ, аграрний бізнес-клімат покращився до +23,9 пунктів. Аграрний бізнес-індекс за рік зріс зі 102,7 до 119,8. Позитивно вплинули на бізнес-клімат такі фактори: доступ до сучасних машин та обладнання (+39,6), рівень продуктивності (+38,5) та рівень витрат (+35,2). Варто відмітити фактори з негативним ефектом: вплив загальної економічної ситуації (-28,1 пунктів), державна підтримка (-21,2 пункти) та доступ до капіталу (-8,2 пункти). Хоча державна підтримка і загальна макроекономічна ситуація сприймаються респондентами як чинники з негативним ефектом, бізнес-індекс саме цих двох показників є найвищим серед інших факторів. Бізнес-індекс державної підтримки сягає 142,5, а індекс загальної економічної ситуації – 135,5. Найменший рівень аграрного бізнес-індексу спостерігається по кожному

доступу до кваліфікованих кадрів – 96,5. У розрізі регіонів бізнес-клімат залишається позитивним у всіх регіонах. Бізнес-клімат становить +28,4 у центральних регіонах, +21,5 у південних регіонах, +18,6 пунктів у північно-східних регіонах та +25,1 пунктів у західних регіонах. Між тим, бізнес-індекс центральних регіонів є найвищим – 128,9, далі йде західний регіон – 121,0. Індекс у північно-східному та південних регіонах визначений на рівні 112,9 та 115,5 відповідно. Щодо виробників аграрної продукції, то, незалежно від земельного банку, вони задекларували поліпшення бізнес-клімату. Оцінка бізнес-клімату коливається між +15,6 пункта серед виробників із земельним банком до 5000 га та +50,3 пункта серед аграрних холдингів. Така різниця пояснюється ефектом масштабу виробництва. Як і бізнес-клімат, бізнес-індекс фермерських підприємств із земельним банком до 5000 га має найменше значення (107,1), домашні господарства задекларували бізнес-індекс на рівні 139,2. Щодо оцінки бізнес-клімату виробників, згрупованими відповідно до їх спеціалізації, тваринницькі підприємства оцінили його на рівні +8,2 пункта, рослинницькі на рівні +27,4 пункта, а от представники виробництва зі змішаною спеціалізацією, які в більшості є домашніми господарствами, оцінили бізнес-клімат на рівні +25,2 пункта. Кращі бізнес-можливості у рослинництві продовжують бути привабливими. І знову ж таки, найвище визначення бізнес-індексу спостерігається для виробників зі змішаним типом виробництва на рівні 139,2. Показники тваринництва і рослинництва є значно нижчими, а саме 103,2 та 108,2 відповідно [2].

У додатку БЛ зображено найбільші інвестиційні проекти в аграрному секторі України у 2016-2017 роках.

Позитивним аспектом є те, що серед інших галузей аграрний сектор в економіці України є лідером за обсягами капітальних інвестицій (рис. 5.4).

З'ясовано, що у 2018 р., порівнянні з 2012 р., частка освоєних інвестицій збільшилася вдвічі (2,4 рази), індекс капітальних інвестицій протягом досліджуваного періоду мав тенденцію до зростання, хоча у 2018 р. дещо знизився відповідно до попередніх років і становив 110,9%.

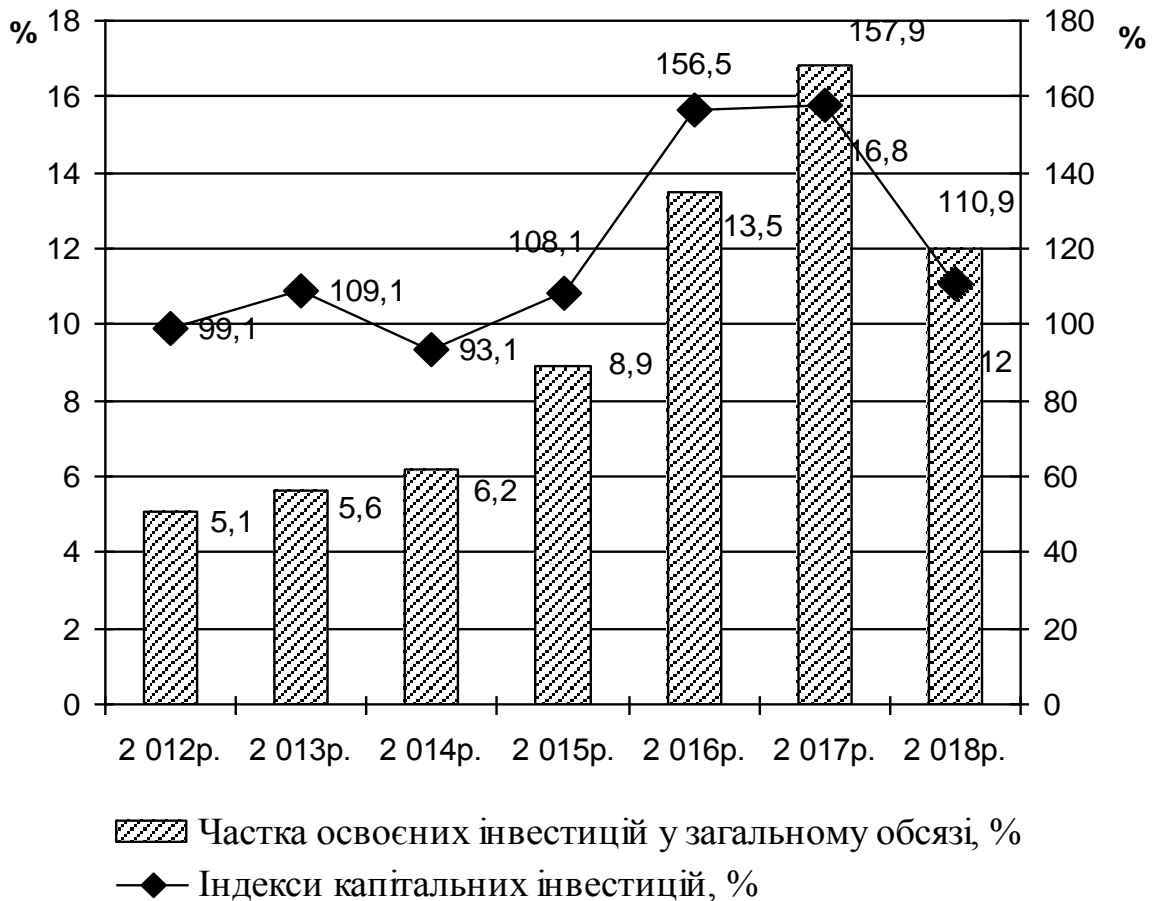

Рисунок 5.4 – Динаміка капітальних інвестицій у сільське, лісове та рибне господарство, %

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [344, 362]

Приріст інвестицій у 2018 р., порівняно з 2017 р., становив 10,2%. (січень-березень відповідного періоду). Освоєно інвестицій у 2018 р. 10,7 млрд грн, інвестиції у сільське господарство складають 13% від загальних інвестицій в економіку України. Це свідчить, про те, що відбувається поступове відновлення довіри інвесторів до аграрного сектору, що є позитивним і в подальшому має забезпечити розвиток соціальної відповідальності аграрних підприємств.

Одним із напрямів формування соціально-інвестиційного клімату в аграрному секторі є надання банківських кредитів суб'єктам господарювання аграрного бізнесу (рис. 5.5).

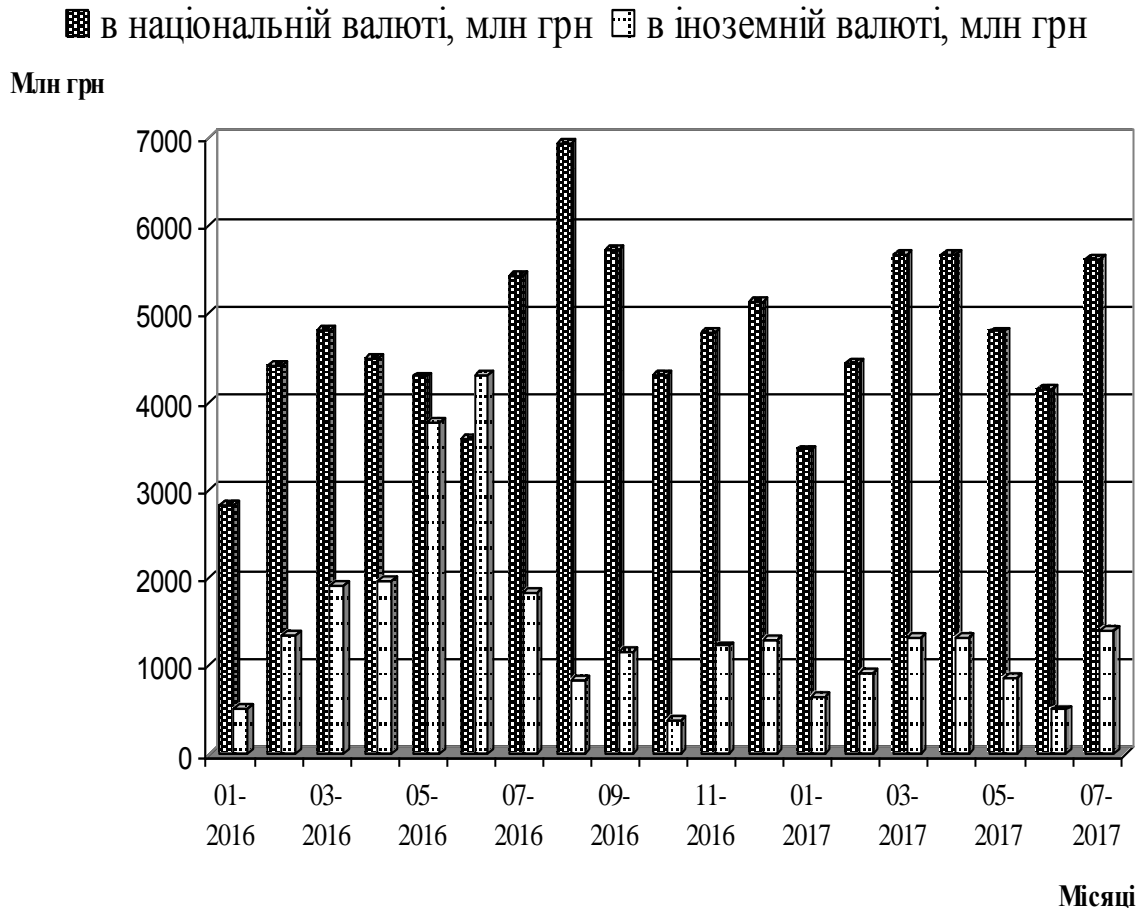

Рисунок 5.5 – Щомісячна динаміка вартості нових кредитів в АПК України

Джерело: побудовано на основі матеріалів [104]

Так, у липні 2017 р. вартість кредитів в аграрній галузі зросла, в порівнянні із груднем 2016 р., на 7,4% до 59,4 млрд грн, що позитивно характеризує ринок. Частка нових кредитів, виданих аграрним виробникам у гривні, склала 80% у липні 2017 р. За цей місяць вартість нових виданих кредитів продемонструвала зростання на 3,7% у порівнянні з липнем 2016 р. Вартість нових кредитів, виданих в іноземній валюті, скоротилася на 23,4%, до 1,4 млрд грн у порівнянні з липнем 2016 р.

Щодо вартості кредитів сільськогосподарським виробникам у динаміці (рис. 5.6), то у липні 2017 р. вона зросла порівняно з груднем 2016 р., на 7,4% – до 59,4 млрд грн.

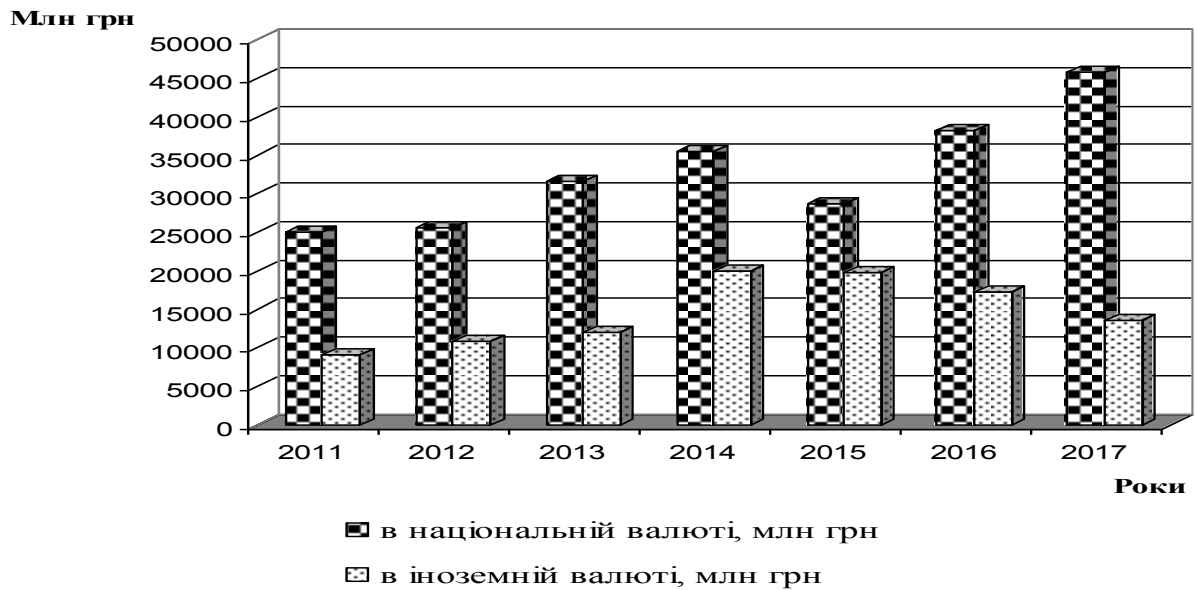

Рисунок – 5.6 Динаміка вартості кредитів, наданих сільськогосподарським підприємствам

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [104]

Частка кредитів в іноземній валюті скоротилася з початку 2017 р. з 31 до 23%, що свідчить про поліпшення фінансового стану аграрних підприємств, орієнтованих на іноземні ринки, але в той же час, кредитування бізнесу, орієнтованого на внутрішній ринок, скоротилося. Враховуючи середньострокову ретроспективу валютного ринку України, простежується ситуація щодо нарощування номінальної вартості кредитів через необхідність збереження їх купівельної спроможності для позичальника, що, у свою чергу, знижує питому вагу вкладень на додаткові інвестиції в інтенсивний розвиток аграрних підприємств та фермерських господарств.

Однією із глобальних цілей розвитку суспільства на основі соціальної відповідальності є розвиток відновлюваної енергетики, адже це сучасні технології, розвиток освіти і науки, забезпечення робочих місць, а саме головне – раціональне використання природних ресурсів. Відновлювані джерела забезпечують майже 19% кінцевого енергоспоживання у світі, зокрема, традиційна біомаса – 9%, сучасна енергія від відновлювальних

джерел – 10%. Відновлювані джерела енергії (ВДЕ) поступово заміщують викопне паливо за об'ємами інвестицій у світі. Глобальним чемпіоном тут є Китай – 132,6 млрд дол, за ним ідуть США та Японія – 56,9 млрд дол та 23,4 млрд дол відповідно. За попередніми розрахунками, у 2017 р. у світі було встановлено рекордні 160 ГВт потужностей з відновлюваних джерел енергії, з них 98 ГВт дають сонячні електростанції, 56 ГВт – вітрові. Найбільші інвестиційні фонди та деякі країни відмовилися інвестувати у викопну енергетику, так у грудні 2016 р. загальна вартість активів під керівництвом інституцій та приватних осіб, що оголосили про дивестмент з бізнесу у секторі викопної енергетики, сягнула 5 трлн дол. Зобов'язання не вкладати у викопну енергію беруть на себе уряди окремих міст та регіонів: Берліна, Каліфорнії, Копенгагена, Осло, Стокгольма, Вашингтона, Сієтла, Портленда, Мельбурна, Сіднея та інших [95].

Частка постачання енергії від відновлюваних джерел України у 2016 р. склала 3,9% (додаток БМ). Так, протягом 2007-2016 рр. в Україні загальне постачання від відновлюваних джерел підвищилося, так у 2016 р. воно склало 3616 тис. т н.е. проти 2384 тис. т. н.е. у 2007 р. (на 51,2%), що є позитивною динамікою, адже це концепція розвитку суспільства, яка побудована на збалансованому розвитку і не залежить від ресурсів, доступних лише тимчасово. Це говорить, про те, що з часом суспільство перейде на нову «зелену» енергетику, яка буде відновлюваною і не залежатиме від запасів природних ресурсів.

Одним із нових напрямів фінансування аграрного сектору є аграрні розписки, які надають можливість отримувати аграрним підприємствам якісніше насіння, більш продуктивне обладнання і технології, а також знання про передові практики в аграрному бізнесі.

Однією з проблем щодо кредитування аграрного сектору є те, що фінансові установи неохоче кредитують аграрний бізнес, як одну із найризикованіших сфер господарювання. Причиною може слугувати також відсутність застави, оскільки землю не можна використовувати під об'єкт

застави. Тому виникає потреба у пошуку нових напрямів фінансування, прикладом чого можуть слугувати аграрні розписки, які набувають поширення серед бізнесових структур аграрного сектору.

Вивчаючи досвід Бразилії, яка займає лідируючі позиції з виробництва сільськогосподарської продукції у світі, спостерігаємо активне використання аграрних розписок. Як інструмент додаткового фінансування вони дають можливість аграрним виробникам позичати грошові ресурси під заставу майбутніх врожаїв. Тобто, банківські установи надають кошти виробникам сільськогосподарської продукції для придбання техніки, обладнання, посівного матеріалу, добрив тощо.

Аграрні розписки реєструються нотаріусом у державних реєстрах і вважаються погашеними, коли агровиробники поставляють сільськогосподарську продукцію або кошти в рахунок оплати кредиту. Основною заставою є майбутній врожай. Запроваджені в Бразилії ще у 1994 р., аграрні розписки сьогодні забезпечують більшу частину оборотного капіталу, який використовується в бразильському аграрному бізнесі, а це майже 20-30 млрд дол. США на рік. На рахунок аграрних розписок припадає 20-40% від вартості всіх фінансових інструментів у сільському господарстві. Вони дали величезний поштовх для розвитку бразильського сільськогосподарського сектору. Зокрема, за 20 років виробництво зерна збільшилося з 60 до 200 млн т. Бразилія є другим за величиною виробником продуктів харчування і найбільшим експортером продовольства у світі. Внесок аграрного сектору у ВВП Бразилії становить 23%, а у загальний обсяг експорту країни – 44 відсотки [4].

Щодо України, то у 2015 р. у Полтавській області було видано 10 аграрних розписок (як пілотний проект). Модель не була повністю ідентичною до бразильської: в Україні вдалося заздалегідь вирішити деякі з проблем (рис. 5.7), з якими Бразилія зіштовхнулася у своїй практиці.

Рисунок 5.7 – Механізм формування аграрних розписок в Україні

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [4]

Наприклад, Україна запровадила єдину централізовану електронну систему реєстрації, яка має високий рівень прозорості, що дає банківським установам і постачальникам виробничих ресурсів можливість спостерігати за урожаєм, який було заставлено. У Бразилії існує багато реєстрів і не всі вони є електронними. Пілотний проект в Україні виявився успішним: усі 10 аграрних розписок були виконані. Впровадження аграрних розписок було розширено на Черкаську, Вінницьку та Харківську області, і станом на кінець 2017 р. 53% від усієї кількості аграрних розписок видано середніми сільськогосподарськими виробниками та 36% малими сільськогосподарськими виробниками під заставу певного виду сільськогосподарської продукції (кукурудза, соняшник, пшениця, соя, ріпак

та ін.). Кількість виданих аграрних розписок збільшується, станом на кінець 2017 р. видано більше 190 (107 з яких виконано). Загальна сума коштів, залучених за ними, сягнула понад 1,3 млрд гривень. Позитивним є те, що не було зафіксовано жодного дефолту за аграрними розписками [4].

Хмельницька, Тернопільська, Миколаївська та Сумська області лише починають запроваджувати аграрні розписки. В інших областях України цей процес є більш інтенсивним. Так, за даними Проекту ІФС, станом на кінець лютого 2017 р. на Вінниччині оформлено 31 аграрну розписку, на Полтавщині – 19, на Черкащині – 19, на Харківщині – 11. З 80 розписок 51 вже закрита [34]. Доречним буде наголосити, що хоча аграрні розписки в Україні поступово набувають поширення, проте для ефективної їх реалізації необхідно створити підґрунтя з врахуванням зарубіжного досвіду (рис. 5.8).

Аграрні розписки, як новий напрям фінансування аграрного сектору в Україні, виникли недавно і використовуються декілька років. Проте, не зважаючи на незначний їх досвід, все більше виробників сільськогосподарської продукції долучається та запроваджує у своїй практиці використання цих цінних паперів. Для ефективного розвитку аграрних розписок необхідне створення відповідних умов, які нададуть можливість більшою мірою реалізувати потенціал аграрного сектору.

У сучасних умовах важливою стратегічною складовою фінансового механізму реалізації стратегії розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки виступають різні програми розвитку місцевого управління.

Соціально-економічні та екологічні програми територіального розвитку належать до вищих форм державного й місцевого регулювання. В практичному аспекті розроблення стратегій пов'язано зі складанням короткострокових та довгострокових програм цільового планування розвитку сільських територій.

Рисунок 5.8 – Заходи та особливості щодо поширення використання аграрних розписок в Україні

Джерело: сформовано автором

Стратегічні соціально-економічні та екологічні програми є теоретичним обґрунтуванням практичної діяльності органів державної влади. Розроблені

програми визначають напрями подолання певних актуальних проблем сьогодення, які формуються у суспільстві. Однією з таких проблем є подолання негативного впливу, який викликаний діяльністю людини на стан навколишнього природного середовища. Тисячі переповнених сміттєвих полігонів і десятки тисяч нелегальних смітників становлять небезпеку для довкілля та людей. Тільки впровадження замкнутого циклу переробки побутових відходів дозволить вирішити цю проблему.

За прогнозами спеціалістів, до 2025 р. кількість відходів зросте у 4-5 разів, а вартість їх переробки та зберігання – у 2-3 рази. Тому утилізація відходів є глобальною екологічною проблемою. Підраховано, що 80% відходів можна переробляти при роздільному зборі сміття. Основою будь-якої переробки служить сортування. Відсортовуючи пластик, скло, макулатуру для переробки можна зберегти природні ресурси та покращити екологічну ситуацію у певній місцевості. Так, 1 т макулатури зберігає від вирубування 17 дерев; 1 т пластику економить 750 кг нафти; 1 т склобою – 300 кг кальцинованої соди.

Нами було розроблено проект програми поводження з твердими побутовими та промисловими відходами у Новоодеському районі Миколаївської області до 2023 року (додаток БН).

Для досягнення цілей програми необхідно вирішити ряд питань:

- 1) зменшити негативний вплив на стан атмосферного повітря викидів забруднюючих речовин;
- 2) зменшити негативний вплив скидів забруднюючих речовин на поверхневі води та поліпшення якості питної води;
- 3) ліквідувати непридатні до використання пестициди і отрутохімікати;
- 4) ліквідувати забруднення ґрунтів та підземних вод нафтопродуктами;
- 5) попередження забруднення ґрунтових вод під сміттєзвалищами, відстойниками промислових підприємств;
- 7) запобігати попередженню ерозії ґрунтів;
- 8) побудувати нові та реконструювати існуючі сміттєзвалища побутових

та промислових відходів тощо.

Зазначена програма мотивує населення почати сортувати відходи – папір, кришечки, батарейки, ПЕТ пляшки, скло та іншу вторинну сировину окремо. Реалізація програми стане поштовхом до вирішення екологічних проблем за рахунок культурно-просвітницької діяльності у галузі охорони навколишнього природного середовища, конструктивного співробітництва з усіма громадськими рухами екологічного спрямування, сприятиме проведенню цілісної політики з екологічної освіти, екологічного виховання та пропаганди природоохоронних знань, зменшенню ерозії ґрунтів, що є важливим чинником в сільському господарстві.

Отже, на основі проведених досліджень з'ясовано, що в більшості розвинених країн держава є не тільки контролюючим органом, а й координатором та регулятором формування фінансових механізмів у розрізі інструментарію реалізації стратегії розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки країни. На основі запровадження різних програм підтримки, міжнародних грантів, податкових стимулів та пільгового кредитування формується позитивний клімат здійснення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки.

5.2 Соціалізація освіти як засіб зміни парадигми розвитку суб'єктів аграрного сектору економіки України

Єдиною можливістю для України потрапити в коло країн з високим рівнем конкурентоспроможності національних економік є перехід від екстенсивного використання людських ресурсів з низьким рівнем базової професійної підготовки до інтенсивного використання висококваліфікованої робочої сили, адаптованої до умов соціально орієнтованої економіки інноваційного типу. Механізмом реалізації такого підходу є сформована соціальна відповідальність ЗВО України, у результаті чого останні змінять

рівень соціальної відповідальності окремих громадян та суспільства у цілому.

У цьому контексті новизною та виміром якості продукції вищої освіти як сектору національної економіки стає людський капітал як сукупність певних якостей людини: здоров'я, природних здібностей, духовності, освіти, професіоналізму і мобільності. У суспільстві у цілому і, зокрема, у високотехнологічних секторах економіки зростає попит на висококваліфікованих спеціалістів-універсалів, котрі мають не лише спеціалізовану професійну підготовку, але й успішно оволодівають навичками інноваційної, підприємницької та управлінської діяльності, максимально використовують індивідуальні здібності.

Якість майбутнього фахівця, в першу чергу, залежить від його особистісних характеристик: чесності, вміння, розуміння. До здобувачів вищої освіти повинен бути індивідуальний підхід щодо формування ними основних аспектів соціальної відповідальності. Саме тому основним соціальним інститутом у період формування особистості є ЗВО, який створює умови та можливості для самовдосконалення та реалізації своїх знань та навичок. Висока культура людського спілкування, толерантні міжособистісні відносини, освітньо-виховна та науково-інноваційна діяльність мають вагомий вплив на формування фахівця як особистості у процесі здобування вищої освіти.

У розвинених країнах світу гармонійно поєднуються природничо-технічні науки з духовно-соціальними принципами соціальної відповідальності. На перший план виходить людина як головний аспект ефективного розвитку суспільства. У сучасних умовах постала нагальна потреба змінити бачення ефективності господарювання з обов'язковим поєднанням відповідальності перед суспільством. Нині потрібні широко досвідчені професіонали, які, відповідно до міжнародних стандартів, здатні конкурувати на ринку праці та прогнозувати свої результати без шкідливого впливу на навколишнє середовище і суспільство. Підвищення обізнаності

щодо соціальної відповідальності у ЗВО України можливе лише завдяки інтенсифікації освітнього процесу відповідно до нової морально-етичної парадигми освіти, яка базується на загальних закономірностях міжнародних ділових етичних відносинах і досвіді світової бізнес освіти з урахуванням ментальності та особливостей діяльності.

Відповідно до доповіді Римського клубу (2017 р.), якщо головними загрозами і викликами ХХ ст. були межі економічного і демографічного зростання цивілізації в умовах поступового виснаження природних ресурсів, то на сьогоднішній день це: виродження капіталізму; наступ антропоцену (діяльність людини є визначальною для планети); надмірне споживання; тотальна урбанізація; діджілізація і техноутопізм. Протистояти цим загрозам можливо лише у переосмисленні та переорієнтації майбутніх поколінь на основі «грамотності щодо майбутнього» (futures literacy), тобто ідеї «Нового Просвітництва» [476].

Основні задачі освіти у формуванні «грамотності щодо майбутнього» у здобувачів вищої освіти згідно з доповіддю Римського клубу:

- ґрунтуватися на «пов'язаності» – відносини були і будуть суттю навчання; використання інформаційних технологій «цінно і ефективно тільки коли вони сприяють зв'язку між людьми». Освіта повинна «викликати інтерес, звільняти енергію і активно задіяти здібності кожного здобувача вищої освіти вчитися для самого себе і допомагати вчитися іншим» [476];
- носити ціннісний характер, ґрунтуватися на універсальних цінностях і повазі до культурних відмінностей, акцентуватися на благополуччі всіх живих істот і світу в цілому [476];
- фокусуватися на стійкості – велика частина знань, що стосується екології, взаємозв'язку систем та сталого розвитку, з'явилася недавно і ще не стала частиною загального культурного багажу; тому навчання нових поколінь відповідним дисциплінам і навичкам має принципове значення [476];

- культивувати інтегральне мислення, а не обмежуватися аналітичним мисленням» [476];
- необхідність інклюзивної освіти, коли одні форми знання доповнювали б інші, а не виключали і відкидали їх. Культурне розмаїття також необхідно для соціальної еволюції, як генетичне для біологічної [476].

В Україні, на сьогоднішній день, економіка спирається на отримання прибутку переважно від експорту сировинної та низько технологічної продукції. У міжнародній системі спеціалізації та кооперації Україна перетворилася на сировинну країну. За прогнозами аналітиків, у найближчі часи в Україні будуть ефективно розвиватися агробізнес та інформаційні технології. Найбільший попит у регіонах країни мають спеціалісти з продажу, представники виробничих спеціальностей (у тому числі у сфері агровиробництва і сільського господарства) та сфери обслуговування [210].

Роль закладу вищої освіти полягає не лише у наданні освітніх послуг, але й у донесенні здобувачам вищої освіти визнаних у соціумі цінностей, інтеграції молоді у суспільство. Сьогодні більшість країн світу залучаються до соціальної відповідальності як на місцевому, регіональному, так і на державному рівнях. Залучення педагогічних колективів навчальних закладів до популяризації соціальної відповідальності серед майбутніх фахівців є актуальним і перспективним. Адже таким чином можна досягти позитивного соціального ефекту у суспільстві через освітньо-виховний процес за рахунок впровадження основних аспектів соціальної відповідальності, покращуючи довкілля і підвищуючи рівень життя населення.

Соціальна відповідальність держави, як визначено Конституцією України, проявляється, зокрема, через регулювання діяльності суб'єктів господарювання у соціально-економічній сфері та забезпечення вимог ст. 64, яка наголошує, що конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України [122].

Крім того, соціальна відповідальність організацій регулюється Глобальним Договором ООН і міжнародними стандартами щодо соціальної відповідальності.

У 2011 р. в Європі була прийнята нова стратегія Європейської комісії щодо корпоративної соціальної відповідальності (КСО) 2011-2014 рр., яка розглядається як органічна складова загальної стратегії розвитку «Європа-2020». Сьогодні 15 із 27 країн-членів ЄС мають національні політики КСВ. В Україні, згідно з цими тенденціями, створено у 2009 р. ініціативну групу, яка розпочала впровадження ідей і принципів соціальної відповідальності у вищу освіту: 1) розроблено програму дисципліни «Корпоративна соціальна відповідальність» (КСВ) для освітнього ступеня бакалавра; 2) включено до Державного класифікатора професій назви професії «Менеджери (управителі) із соціальної та корпоративної відповідальності», професійні назви робіт «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Соціальний аудитор»; 3) взято участь у розробленні проекту Концепції Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу (СВБ) в Україні [230].

Останнім часом активізувалася робота щодо розвитку соціальної відповідальності у закладах вищої освіти (ЗВО) України: Університет «КРОК», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський національний торговельно-економічний університет, Миколаївський національний аграрний університет, Національний університет «Києво–Могилянська академія» тощо. Вона містить окремі елементи запровадження основних ідей і принципів соціальної відповідальності, серед яких простежується соціальна робота, принципи «Зеленого офісу» тощо.

Варто відмітити, що здобувачами вищої освіти аграрних ЗВО є переважна більшість осіб з сільської місцевості, а саме понад 70-80%, що повинно знайти відображення у їх механізмах соціальної відповідальності. У молодіжному віці соціалізація здійснюється найбільш активно, особливо, коли це стосується оцінки старшого покоління, його діяльності, поведінки,

участі у суспільно-політичному житті, у зв'язку з чим молодь під впливом змін умов життя вносить новий зміст, власне бачення розвитку подій. Процес соціалізації у молоді формується під впливом соціальних, економічних, політичних та духовних чинників. Розвиток сільського господарства, пов'язаний насамперед із розвитком сільського населення. Основними факторами впливу на соціальну складову особистості сільського мешканця є: розвиток сільської інфраструктури, соціально-професійна складова, мотивація праці, матеріальне і психологічне (духовне) становище, самопізнання, самоосвіта тощо. Найважливішим педагогічним завданням аграрних ЗВО є допомога сільській молоді в їх особистісному становленні, у визначенні сенсу і напрямку свого життя, місця у суспільстві.

Аналізуючи зарубіжний досвід провадження соціальної відповідальності в освітніх закладах, можна стверджувати, що для провідних університетів світу це є невід'ємною частиною діяльності при наданні освітніх послуг. Вони допомагають людині усвідомити суспільні норми поведінки, орієнтують у суспільних цілях і цінностях як індивідуально вагомим при здійсненні певної лінії поведінки відповідно до соціальних норм життя. Найбільша увага приділяється збереженню довкілля та розвитку соціальних громад. Поширюючи серед здобувачів вищої освіти принципи сталого розвитку та усвідомлення екологічної складової життя, досягається цілковите сприйняття ними значення соціальної відповідальності. За результатами аналізу програм європейських вищих навчальних закладів – на сьогодні вже впроваджено курс з корпоративної соціальної відповідальності у Лондонському метрополітенівському університеті (магістерська програма), Університеті Йоркшира, Лейцерській бізнес-школі (магістерська програма), Бізнес-школі Ноттінгемського університету (магістерська програма), Університеті прикладних наук у Відні. У Сполучених штатах Америки є університети, які створили інститути із соціальної відповідальності, мета яких – удосконалення та проведення досліджень, розроблення практичних рекомендацій, рецензування наукових робіт експертами у сфері соціальної

відповідальності (Райерсонський університет, Державний університет Сан Жозе). У деяких університетах закладено політику соціальної відповідальності (Бристольський університет, Університет штату Індіана та інші).

На рівні ЗВО є можливість через їх основні функції просувати ідеї соціальної відповідальності, які сприяють збалансованості ключових складових, миру, добробуту в суспільстві (рис. 5.9).

Заклади вищої освіти, впроваджуючи принципи соціальної відповідальності, одночасно формують її на рівні:

- окремої особистості (здобувач вищої освіти, НПП, інші стейкхолдери);
- громади (формує кадровий потенціал із високим рівнем соціальної відповідальності);
- держави.

Заклад вищої освіти складається із взаємопов'язаних функцій, кожна із яких має свої об'єкти впливу та результат, об'єднаних загальною місією університету на засадах соціальної відповідальності. Обов'язковою умовою ефективного функціонування зазначених елементів є їх гармонійне поєднання, оскільки досягнення одних сприятиме розв'язанню цілої низки інших соціально-економічних проблем в аграрному секторі, і, відповідно, досягненню поставлених цілей.

У суспільстві знань заклади вищої освіти є відповідальними не лише за розвиток і збереження фундаментальної науки та освіченості, а й беруть участь в інтерпретації, поширенні і застосуванні нових знань, які базуються на соціально відповідальній діяльності суб'єкта господарювання в аграрному секторі. Університети відповідають не тільки за формування майбутніх професійних, технічних та соціальних еліт, а й навчають масові студентські контингенти.

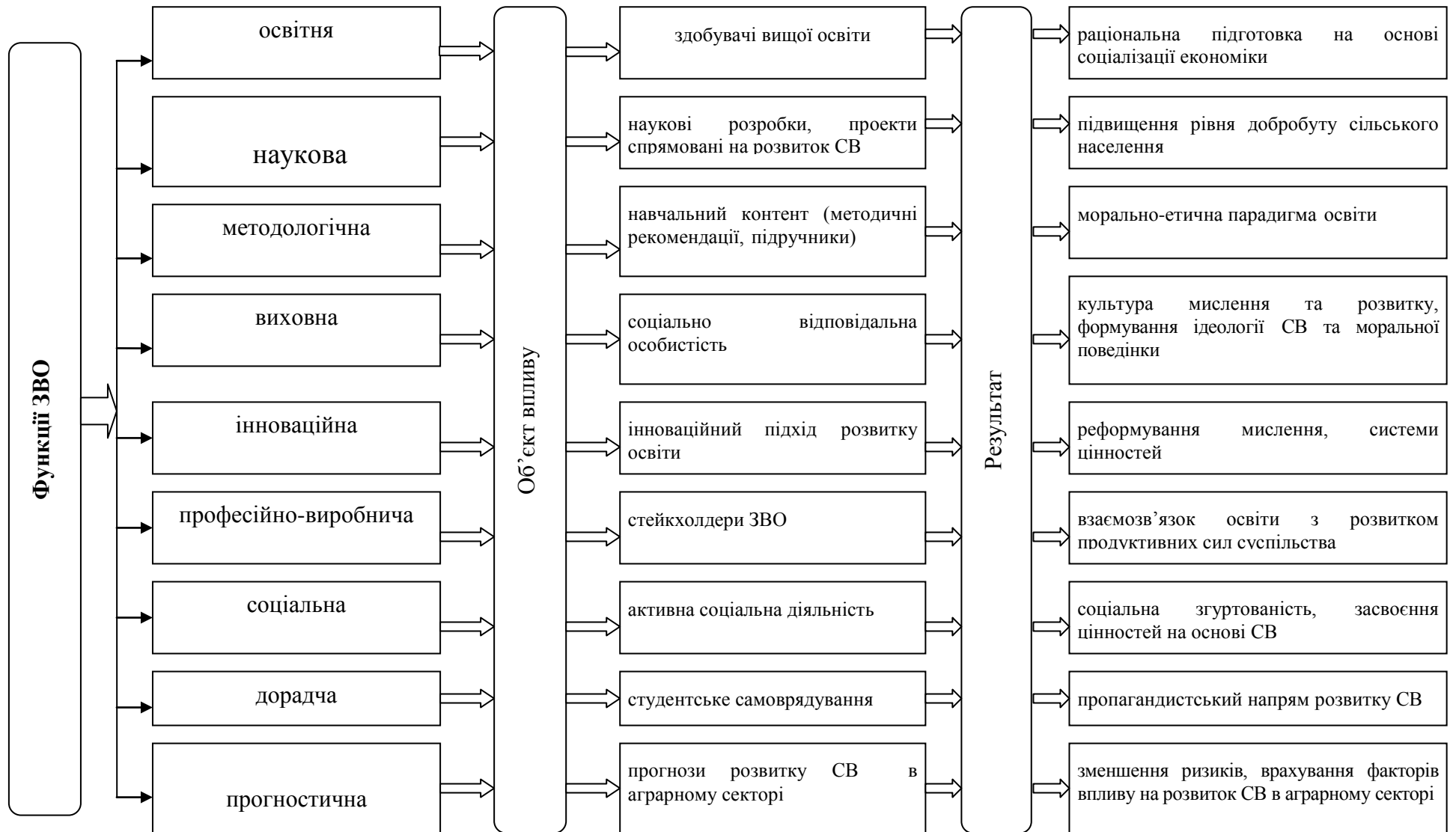

Рисунок 5.9– Формування соціальної відповідальності ЗВО в аграрному секторі економіки

Джерело: авторська розробка

Ключовим завданням ЗВО є підготовка людини до виконання своєї соціально відповідальної ролі у суспільстві та навчання протягом усього життя. Таким чином, формування соціальної відповідальності у закладах вищої освіти відбувається через виконання ними своїх основних функцій, спрямованих на холістичний розвиток аграрного сектору. До здобувачів вищої освіти повинен бути індивідуальний підхід щодо формування ними основних аспектів соціальної відповідальності. Саме тому основним соціальним інститутом в період формування особистості є ЗВО, який створює умови та можливості для самовдосконалення та реалізації своїх знань та навичок. Висока культура людського спілкування, толерантні міжособистісні відносини, освітньо-виховна та науково-інноваційна діяльність мають вагомий вплив на формування фахівця як особистості у процесі здобування вищої освіти.

Останнім часом у науковій літературі спостерігається активне обговорення належності здобувачів вищої освіти до «покоління» та їх значення для навчального процесу (табл. 5.5).

Для отримання якісної освіти здобувачами вищої освіти та їх соціально орієнтованої спрямованості університети повинні бути зорієнтовані на уподобання «міленіалів» та покоління Z, які значно відрізняються від попередніх поколінь. Відтак в аграрних ЗВО необхідно робити акцент на практичні аспекти, інтерактив з використанням сучасних технологій, залучати до освітнього процесу ігрові елементи з урахування соціальної відповідальності. Необхідно використовувати сучасні методи навчання, такі як «проблемне навчання», «командна робота», проводити міні-лекції, які тривають 35-40 хвилин замість традиційних лекцій, які втратили актуальність тощо. Як результаті – можливе позитивне налагодження комунікації між викладачем та здобувачем вищої освіти та уникнення проблем щодо незасвоєння матеріалу та незацікавленості у навчанні. Варто зазначити, що «міленіали» та покоління Z привносять велике розмаїття соціально-орієнтованої спрямованості у сферу виробництва, споживання, освіти й

культури, що вимагає відповідної варіативності від закладів вищої освіти та суспільства.

Таблиця 5.5 Особливості континууму поколінь здобувачів вищої освіти України

Покоління	Спільні риси	Особливості розвитку
«Традиціоналісти» («ветерани») – 1922-1945 рр.	друга світова війна	притаманне домінування усвідомлення своїх обов'язків; лояльність; авторитаризм; повага до очільників; прагнення гарно виконувати свою роботу
«Бєбі-бумери» – 1946-1964 рр.	післявоєнне економічне зростання, боротьба за громадянські права, дослідження космосу	амбітні індивідуалісти; ідеалісти; консерватори; повага до очільників; «трудоголіки»
«Покоління Х» – 1965-1980 рр.	проблеми екології, глобалізації, роззброєння, розповсюдженість наркотиків та Сніду, дефіцит батьківської уваги	прагнення до якісної класичної освіти та незалежності; креативні; пріоритетним є сім'я, ніж робота
«Міленіали» («покоління У») – 1981-1999 р.	пильна опіка батьків, активне використання інтернету та девайсів	контроль над власним життям, часом, роботою; командна робота; гарні комунікатори; оптимісти; реалісти
«Покоління Z» – з 2000 р.	активне використання віртуального світу, цифрова епоха, світ без кордонів	засвоєння великих обсягів та швидкість сприйняття інформації; відмова від часових меж; самореалізація та самонавчання; волонтерська діяльність

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [392]

Основною ідеєю популяризації соціальної відповідальності у закладах вищої освіти України є залучення і передавання здобувачам вищої освіти визнаних у суспільстві основних цілей і цінностей, що пропагують соціальну відповідальність, які, в свою чергу, будуть їх поширювати у суспільстві через власну професійну діяльність з урахуванням сучасних підходів до підготовки фахівців в аграрному секторі (табл. 5.6).

На сьогоднішній день «міленіали» складають найбільшу питому вагу активних учасників аграрного бізнесу.

Таблиця 5.6 Основні підходи до підготовки сучасних фахівців в аграрному секторі економіки

Ознаки	«Знанневий» підхід (традиційний)	«Розвиваючий» підхід (інноваційний)	Соціально орієнтований підхід («міленіали»)	Соціально відповідальний підхід (покоління Z)
Філософія	Чим більше знань, тим краще	Краще вміти, ніж мати	Самосвідомість бачення	Роблять те, у що вірять
Принцип	Створити запас знань	Навчити самонавчатися	Дидактичні підходи навчання (проблемні навчання, навчання в команді)	Побудова власного процесу навчання
Концепції	Надати конкурентну спеціальність, змінити професію	Реформувати мислення, систему цінностей і оцінки	Формування у здобувачів вищої освіти власної соціально-орієнтованої спрямованості	Надання максимального різноманіття життєвих шансів, мотивування до навчання
Мета підготовки	Підготовка до конкретних спеціальностей, посад	Підготовка до виду діяльності	Підготовка до отримання навичок, знань, вмінь, яких потребує сучасний аграрний бізнес	Можливість вчасно реагувати на зміни та виклики суспільства на основі холістичного розвитку
Методологічна спрямованість	- орієнтація на повноту охоплення; - домінування джерела інформації, пасивність того, хто навчається; - всебічна «знаннева» підготовка «про запас»	- раціональна загально-теоретична підготовка з наступною спеціалізацією; - орієнтація на інтерактивність навчання; - акцент на самоорганізацію, колективне навчання	Викладач виступає фасилітатором, тобто створює унікальний освітній досвід з урахуванням сучасних потреб суспільства	- «кліпове мислення» (можливість сприймати інформацію маленькими порціями); - орієнтація на суспільно важливі результати; - креативність соціально відповідального мислення
Дидактика	- підготовка до конкретної типової діяльності, робочих місць; - навчання як найкращі знання про стандарти діяльності	- акцент на осмислення діяльності; - навчання логіці поетапного сходження як технології будь-якого аналізу; - організація культури мислення при прийнятті рішень	- дотримання принципів СВ на основі холістичного розвитку; - акцент на життєвих пріоритетах та цінностях; - прагнення до ідеалізму; - активність у відстоюванні своїх прав, захисті довкілля та тварин	- рішення проблем на основі комплексного поєднання таланту, бізнесу, альтруїзму, технологій; - сприйняття світу не як «загрози», а як «поле для експериментів»

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [113]

Тому, з одного боку, заклади вищої освіти повинні бути підготовлені до застосування креативних, соціально орієнтованих підходів до навчання, які націлені на комунікативні зв'язки при роботі в команді (групі), тісний контакт викладача зі здобувачем вищої освіти, інтерактив з використанням сучасних підходів та технологій. З другого боку, роботодавці мають можливість отримати інтелект сучасного мислення розвитку аграрного бізнесу і повинні бути готовими до змін, які вбачають «міленіали».

Щодо покоління Z, то, на сьогоднішній день, заклади вищої освіти починають активно залучати таких здобувачів вищої освіти, які вміють креативно мислити з урахуванням потреб та цінностей сьогодення. Університети повинні вчасно реагувати та адаптуватися до вимог нового покоління (мотивація до навчання, освітній простір без кордонів тощо). Роботодавцям у перспективі доведеться шукати спільну мову з носіями нових цінностей – незалежними, вільними, не прив'язаними до одного офісу чи однієї країни людьми, які хочуть робити те, у що вірять (на основі соціальної відповідальності), і отримувати від цього задоволення. Щорічно центр міжнародних проектів НДІ прикладних інформаційних технологій «Євроосвіта» складає рейтинг українських ЗВО відповідно до Берлінських принципів ранжування університетів, що полягає у визначенні інтегрального показника оцінки університетів. Інтегральний показник включає 3 компоненти: індекс якості науково-педагогічного потенціалу, індекс якості навчання, індекс міжнародного визнання. Більш детально розглянемо ЗВО аграрного напрямку (додаток –БП).

Відповідно до рейтингу закладів вищої освіти України у 2018 р. «Топ 200 Україна», серед 21 аграрних закладів вищої освіти України, на першому місці знаходиться Національний університет біоресурсів і природокористування України (6 місце серед ЗВО України), друге місце посів Миколаївський національний аграрний університет (61 місце відповідно), третє – Національний університет водного господарства та природокористування (65 місце), четверте – Таврійський державний

агротехнологічний університет (68 місце), п'яте – Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (73 місце).

Для того, щоб зрозуміти рівень соціально відповідальної діяльності закладів вищої освіти, а саме п'ятірки лідерів аграрних закладів вищої освіти України пропонуємо використання розробленої методики, яка ґрунтується на 10-бальній шкалі з урахуванням проведеної діяльності у цьому напрямку (додаток БР).

Відповідно до даної методики, нами обрано основні напрями діяльності п'ятірки лідерів аграрної освіти України. Так, щодо якості освіти, то перше місце посідає Національний університет біоресурсів і природокористування (НУБіП) (7 балів), друге місце – Миколаївський національний аграрний університет (МНАУ) (4 бали), третє місце розподілили між собою Національний університет водного господарства та природокористування (НУВГП), Таврійський державний агротехнологічний університет (ТДАТУ) та Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (ХНТУСГ ім. П. Василенка) – (3 бали відповідно). Оцінка якості навчання визначалася за 10-бальною шкалою. 10 балів – це максимальне значення показника якості навчання у 2018 р. серед ЗВО України, який становить 24,26, тому за 10 балів обирали максимальний показник 24,26. Щодо інформаційної складової соціальної діяльності, то найкраще висвітлена інформація в НУБіП та Миколаївському національному аграрному університеті. Так, у НУБіП щомісяця проводиться аналіз витрат енергоресурсів (з липня 2017 р), створено комісію з питань біоетики (14.05.2018 р.); у МНАУ розроблено стратегію розвитку соціальної відповідальності університету на 2019-2024 рр. (додаток БС).

Проте, в жодному із 5-ти лідерів аграрних ЗВО України не створено окремої ячейки (підрозділу), де б висвітлювалася окрема інформація стосовно соціальної відповідальності університету. Щодо працевлаштування

здобувачів вищої освіти, то цей напрям висвітлений у всіх вищезазначених університетах.

За зазначеною методикою на практиці визначено, що соціальна діяльність лідерів аграрних ЗВО не є достатньо розвиненою, хоча не можна стверджувати, що вона взагалі не проводиться. Так, Національний університет біоресурсів і природокористування України затвердив положення «Про науково-технічну раду Наукового парку «Стале природокористування та якість життя»» (2015 р.); на базі Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка затверджено Програму сталого розвитку на 2011-2015 рр.; створено Слобожанський навчально-практичний Центр сталого розвитку сільських територій Харківщини (2012 р.); сертифіковано відповідно до ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) національного стандарту України – система управління якістю; Миколаївський національний аграрний університет розробив Концепцію розвитку МНАУ 2016–2022 рр., у 2018 р. діяльність університету сертифіковано відповідно до ДСТУ ISO 9001:2015 (ISO 9001:2015, IDT) національного стандарту України – система управління якістю, розроблено Стратегію розвитку соціальної відповідальності МНАУ, 2019 -2024 рр. (довідка від 27.11.2018 р. №12-48/1562).

Важливим у популяризації соціальної відповідальності серед сільської молоді є те, наскільки людина сама зацікавлена у веденні активної діяльності та наскільки вона сама є соціально активною. Це може виявлятися у таких показниках: здатність до прояву ініціативи та здійснення соціально корисної діяльності в освітньому просторі школи, ЗВО за його межами; здатність до прийняття на себе додаткових обов'язків. Поведінка особистості виступає індикатором внутрішніх особливостей та структури її соціальної установки. Саме за типом поведінки індивіда можна визначити рівень сформованості його соціальної відповідальності. Процес освоєння школярами та здобувачами вищої освіти соціальних ролей і їх норм може відрізнятися різним ступенем пізнавальної активності. При цьому необхідна умова

соціальної відповідальності – це потреба здобувача вищої освіти у придбанні нових знань, що дозволяють розширити межі своєї компетентності.

У цілому поняття «Соціальна відповідальність» здобувачами вищої освіти Миколаївського НАУ та учнями шкіл Миколаївської області розуміється диференційовано (рис. 5.10).

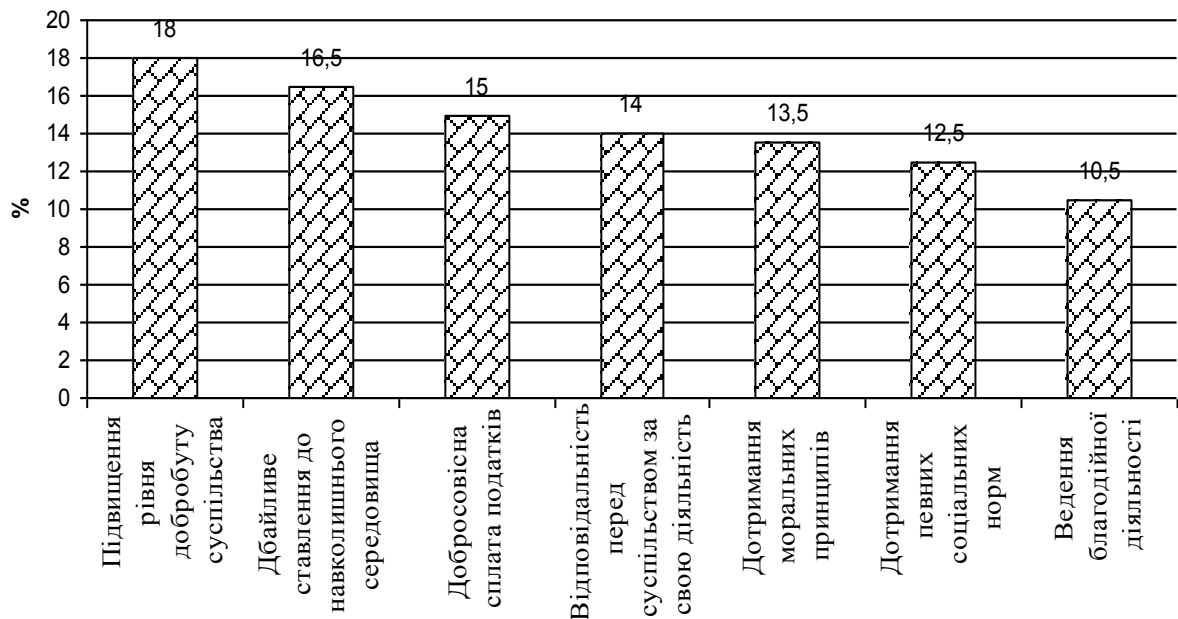

Рисунок 5.10 – Детермінація поняття «соціальна відповідальність» здобувачами вищої освіти Миколаївського НАУ та учнями шкіл (% від загального числа опитуваних)

Джерело: на основі власного анкетного опитування, 2017

Опитуванням на тему: «Як Ви розумієте поняття соціальна відповідальність?» серед здобувачів вищої освіти Миколаївського НАУ (1-5 курси) та учнів Миколаївської області (кількість опитаних респондентів 400 осіб) встановлено, що більшість під «соціальною відповідальністю» розуміють: «Підвищення рівня добробуту суспільства», «Дбайливе ставлення до навколишнього середовища», «Добросовісна сплата податків». Найменше асоціюють із соціальною відповідальністю «Ведення благодійної діяльності», «Дотримання певних соціальних норм».

Популяризація соціальної відповідальності в навчальних закладах пов'язана з тим, що саме у системі освіти формується інтелектуальна еліта нації. Керуючись соціальною відповідальністю, навчальні заклади переоцінюють результати освітньо-виховної діяльності, реорганізуються та оновлюють навчальні плани й програми. Вища освіта, яка містить складову соціальної відповідальності, використовує не тільки традиційні методи викладання (навчальні, дослідницькі), але й нові – інноваційні, підприємницькі з урахуванням навичок, які потребує сучасне суспільство.

Світова практика свідчить, що існує значний розрив у навичках, які очікують роботодавці у молодих спеціалістів, та які формують у них ЗВО, основною причиною чого є швидкий розвиток технологій, які впливають на підприємства. Відповідно до досліджень Інституту майбутнього і Науково-дослідного інституту Фенікса існує 6 основних факторів глобальних змін у світі, які впливають на майбутні професійні орієнтири (табл. 5.7).

Таблиця 5.7 Основні фактори глобальних змін, які вимагають майбутні професійні орієнтири

Фактори змін	Характеристика
1. Надзвичайне довголіття	До 2020 р. очікується 13,2 млн працівників віком за 65 років (на сьогодні таких працівників 7,3 млн). Вік у 100 років буде вважатися нормальним. В результаті люди будуть працювати довше, не виходячи на пенсію, а навчання навичкам стане постійним. Останніми десятиріччями популяризується концепція «безперервного розвитку і навчання»
2. Витіснення інтелектуальними машинами людського актору	Інтегрування «розумних» машин і системи з метою більшої ефективності й автоматизації людської праці. Залучення людського фактору зменшується
3. Інтернет-речі	Технології для взаємодії між собою та з оточуючим середовищем («розумний будинок»). Єдина програмована система, яка проходить через усе життя
4. Нові методи управління – суперструктурування	Нові бізнес-моделі та методи управління організаціями створюються за допомогою соціальних технологій. Збільшення ролі соціального партнерства, віртуальних організацій
5. Нові засоби масової інформації	Використання нових методів донесення інформації до населення: електронна, аудіовізуальна, тощо
6. Глобально пов'язаний світ	Зникнення бар'єрів глобалізації (кордонів, мовних бар'єрів). Підприємства стають глобальними, 60% продуктів виготовляється за кордоном, поява глобальних мереж постачань

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [478]

За результатами опитування працівників підприємств й опрацювання баз вакансій протягом 2015 р. встановлено, що в Україні існує значний попит на розвинені когнітивні вміння, самонавчання, комунікаційні вміння, а також існує попит на працівників, які демонструють самоорганізацію, стійкість, бажання вчитися та здатність працювати в колективі (командна робота). У середньому співвідношення важливості навичок soft skills (м'які міжпрофесійні навички: комунікаційні, навички працювати в команді, вміння розвиватися) та hard skills (вузькоспеціалізовані навички, які необхідні для виконання типових завдань, діють у межах конкретної професії) становитиме в 2020 р. 61% до 39% (рис. 5.11) [108].

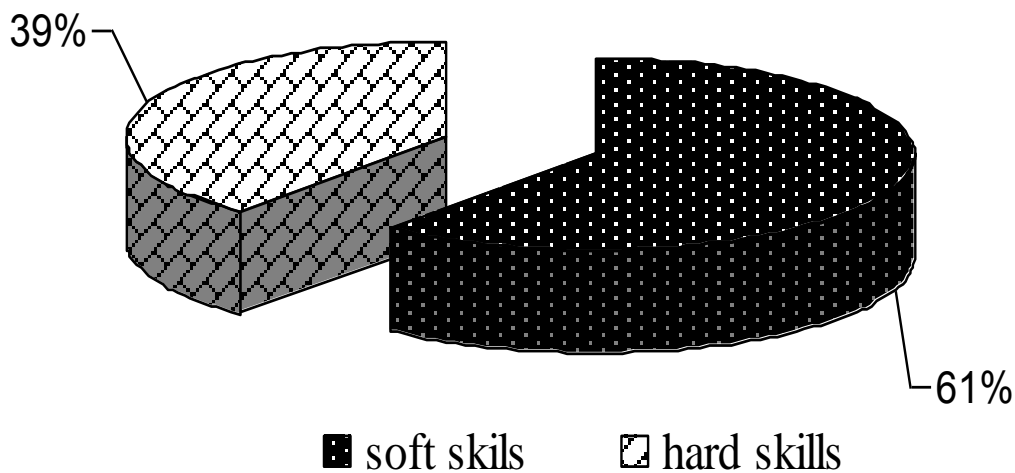

Рисунок – 5.11 Структура груп професійних навичок, очікування на 2020 р.

Джерело: побудовано за даними [468]

Відповідно до Звіту «Про майбутнє професій», який оголошено у Давосі, визначено навички, якими здебільшого оволодівають здобувачі вищої освіти на сьогоднішній день, і які будуть необхідні у майбутньому (рис. 5.12, додаток БТ).

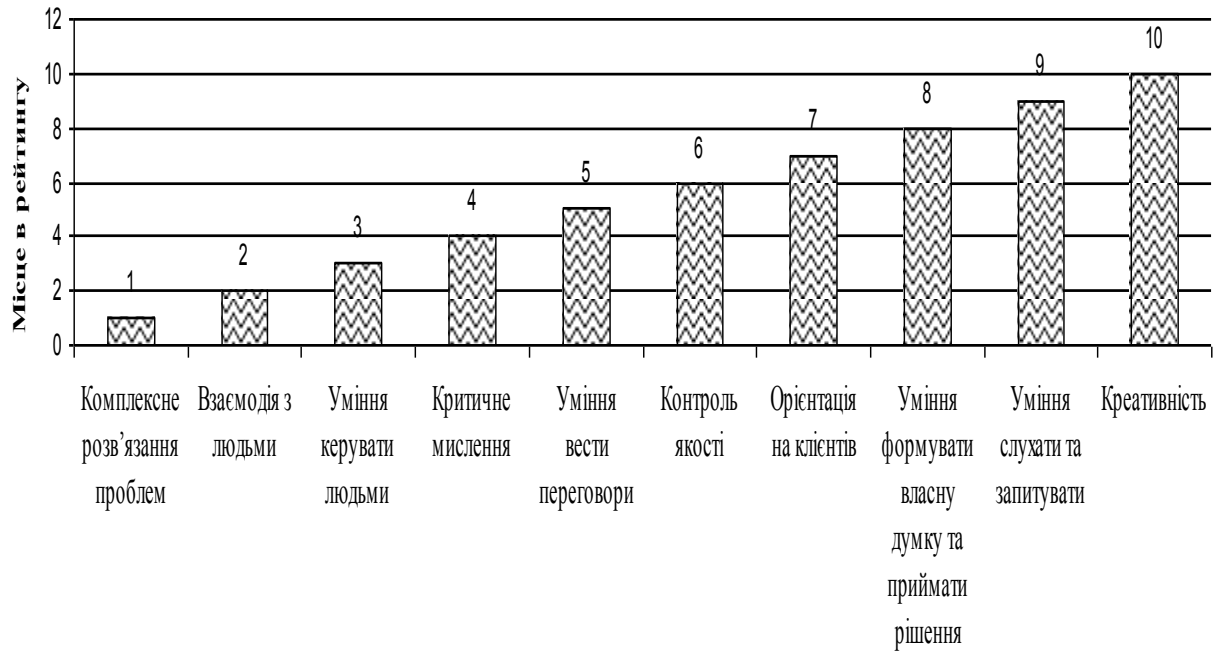

Рисунок – 5.12 Структура ТОП-11 професійних навичок, станом на 2015 р.

Джерело: побудовано за даними [468]

Таким чином, у недалекому майбутньому – конкурентноздатність працівників буде забезпечуватися комунікативною сферою, здібностями до комплексного вирішення проблем, когнітивною гнучкістю критичного мислення. Особливого значення набуде емоційний інтелект та здатність робочої сили керувати емоціями. Разом з тим, сучасні фахівці майже не володіють цими вміннями, що свідчить про їх майбутню непристосованість.

У процесі дослідження виявлено, що найкращими навичками, якими володіють випускники ЗВО України є: комунікабельність, вміння працювати в команді, здатність швидко навчатися, висока адаптивність. Найгірше вони можуть управляти проектами, вирішувати комплексні проблеми та не мають стратегічного мислення (на думку представників підприємств) (рис. 5.13).

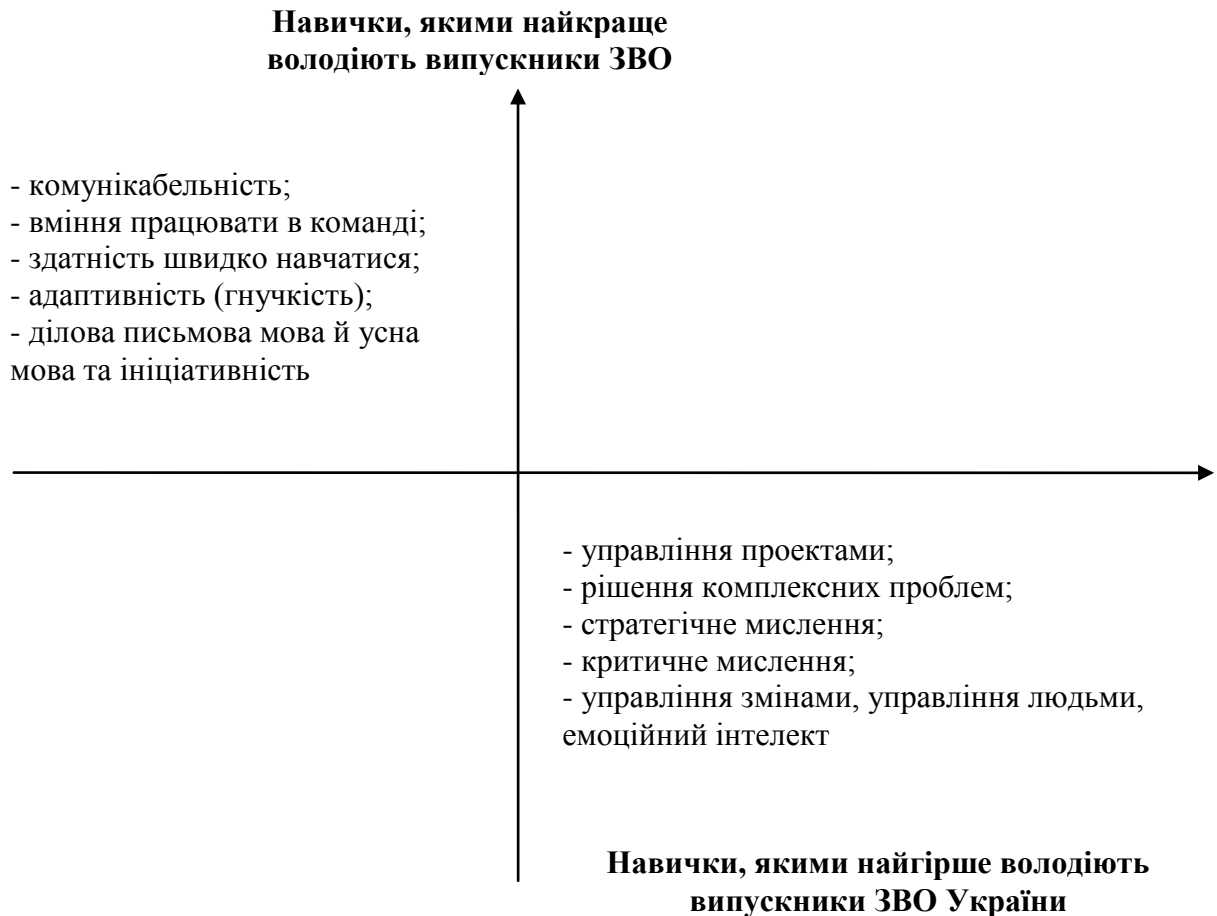

Рисунок – 5.13 Навички, якими найкраще й найгірше володіють випускники ЗВО України, станом на 2016 р.

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [226]

Відповідно до досліджень Світового банку «Навички для сучасної України» по чотирьох ключових секторах економіки України (агровиробництво, агропереробка, відновлювальна енергетика, інформаційно-комунікаційні технології) встановлено, що існує значний розрив між тими вміннями, якими володіють працівники на підприємствах, з тими, які необхідні роботодавцеві. Так, існує певна бізнес-проблема щодо невідповідності професійних умінь, стратегічного та критичного мислення працівників досліджуваних підприємств. Як бачимо, така ситуація особливо актуальна для підприємств інформаційно-комунікаційної сфери. Дефіцит необхідних умінь працівників менше відчувається в секторі відновлювальної

енергетики, агровиробництві та агропереробці, що пов'язано зі специфікою діяльності (рис. 5.14).

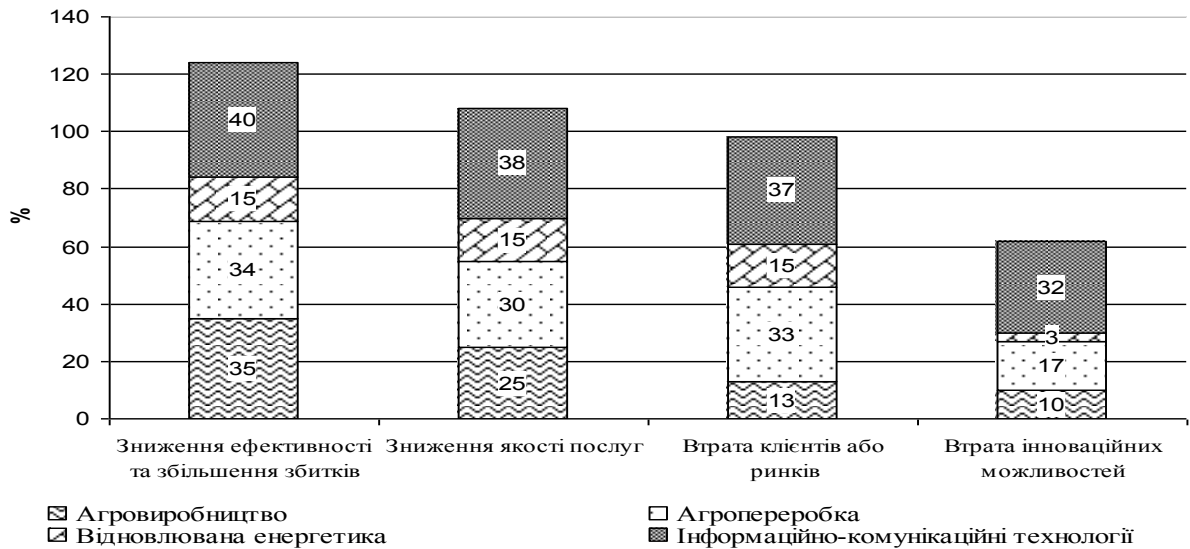

Рисунок 5.14 – Вплив професійних навичок на ефективність господарювання за секторами економіки, станом на 2016 р.

Джерело: побудовано за даними [225]

Найбільш затребувані професійні вміння працівників майже однакові у розрізі секторів національної економіки. Роботодавці виділяють 5 основних професійних вмінь з 14: спеціальні технічні вміння, професійність (соціоемоційне вміння), вирішення проблем (просунуте когнітивне вміння), здатність до самостійної роботи і командна робота (соціоемоційні уміння). Показово, що на вимоги щодо найважливіших вмінь працівників не вплинули особливості функціонування різних секторів економіки (розташування, розмір, кількість робочих місць тощо), тобто дані вміння є універсальними для даного суспільства.

Відтак, особливої актуальності набувають навички соціально-орієнтованого спрямування здобувачів вищої освіти України, які формуються під впливом різних аспектів життєдіяльності (рис. 5.15).

Рисунок 5.15 – Формування соціально орієнтованої спрямованості навичок здобувачів вищої освіти України

Джерело: авторська розробка

Дослідженням встановлено, що українські працівники, які володіють високим рівнем професійних вмінь, особливо соціоемоційними навичками, займають більш вигідне положення на ринку праці, ніж ті, хто має нижчий рівень професійних умінь. Саме працівники, які володіють соціоемоційними навичками (креативність, активність, наполегливість, відповідальність, адаптивність та емоційна стійкість) отримують вищу заробітну плату, вищі посади й активніше інтегруються на ринку праці. Так, соціально-орієнтовані навички у здобувачів вищої освіти формуються не відразу, в залежності від походження навичок спадкової екогенетичної інформації. Гносеологічні зорієнтовані на пізнання та накопичені інформації, констатацію існуючих знань. Аксіологічні навички полягають у формуванні здобувачів вищої

освіти ціннісних орієнтирів щодо свого розвитку. Праксіологічні передбачають інтелектуалізацію особистості з урахуванням креативності, комунікативності тощо. Формування неосів (субстанційних носіїв новизни) на основі холістичного розвитку відбувається на основі онтологічних навичок, які є носіями нової якості антропогенного походження й поєднують економічні, екологічні, соціальні та духовні аспекти розвитку індивіда. Особлива роль каталізатора економічного розвитку належить суспільству знань як вищої еволюційної форми постіндустріального суспільства (рис. 5.16).

Рисунок 5.16 – Домінантні тенденції соціально орієнтованого розвитку в ЗВО України

Джерело: авторська розробка

Виклики сьогодення зумовлюють ЗВО швидко реагувати на зовнішні зміни та убезпечувати себе не тільки від матеріального й морального старіння, тому нагальною потребою є здатність до прояву та застосування інноваційних підходів в навчанні. Застосовуючи нові форми в навчанні, неосні знання та знаннєємну інформацію соціально-орієнтованого спрямування ЗВО мають можливість інтегруватися й ефективно розвиватися на основі холістичного розвитку як нового типу розвитку суспільства.

Відповідно до досліджень «Форсайт компетенцій 2030», які проводилися міжнародними експертами, встановлено, що 63% сучасних дітей будуть оволодівати професіями, яких на сьогодні не існує. До 2030 р. з'явиться 186 нових професій, а 57 діючих зовсім зникне.

Так, відповідно до розробленого «Атласу нових професій», прогнозується, що в галузі сільського господарства до 2020 р. з'являться й будуть популярними ряд професій (додаток БУ).

Варто відмітити, що протягом останнього десятиліття підходи до управління в сільському господарстві України змінилися за рахунок технічного переоснащення. Нові виклики недалекого майбутнього спонукають керівництво залучати не тільки кваліфікованих працівників (агрономів, механізаторів, управлінців), а й універсальних працівників, які зможуть швидко реагувати і пристосовуватися до нових змін в аграрному секторі. На сьогоднішній день, стратегічно важливим питанням для аграрної країни є усвідомлення змін набутих професій та відповідних трансформацій в освітньо-професійному середовищі.

Прогнозується, що в аграрних підприємствах з'являться корпоративні тренери з розвитку пам'яті, оскільки навіть управлінцям середньої ланки доведеться аналізувати й запам'ятовувати великі обсяги інформації. Всі професії ручної праці, де процес складається із простих і повторюваних дій, стануть незатребуваними. Уже сьогодні в світі існують безпілотні трактори та дрони, що визначають стан посівів і якість ґрунту.

У той же час відбудеться збільшення кількості співробітників ІТ-департаментів. Адміністративні посади, пов'язані зі збором та обробкою даних, наданням інформації за стандартними запитами, будуть скасовані, а велика частина таких процесів стане стандартизованою й автоматизованою. Основні навички, які будуть цінуватися, пов'язані з творчим підходом, емоційним інтелектом та комунікацією [1].

Серед професій майбутнього варто відмітити: агронома-економіста, який поєднує професії економічного та агрономічного спрямування; сільськогосподарський еколог – спеціаліст по утилізації та переробці відходів; оператор автоматизованої сільськогосподарської техніки, який управляє безпілотниками, дронами; Сіті-фермер, спеціаліст щодо облаштування вертикальних ферм у містах; ГМО-агроном, займається впровадженням біотехнологічних досягнень і отриманням продуктів із заданими властивостями; агроінформатик (агро кібернетик), фахівець, який відповідає за новітні розробки щодо інформатизації та автоматизації сільськогосподарських підприємств (табл. 5.8).

Таким чином, всі професії, де дії працівника алгоритмізуються, повторювані і не вимагають креативу, емоційної взаємодії і нешаблонної комунікації, з часом втратять свою актуальність.

Основні вимоги до освітньо-професійного забезпечення аграрного сектору будуть визначатися тенденціями:

1. Зростання рівня технологій й онлайн-систем сформує потребу в постійному навчанні і підвищенні кваліфікації співробітників. Це створить попит на внутрішній персонал з навчання, а також тренування з розширення можливостей пам'яті [1].

2. Виникне потреба у висококваліфікованих механізаторах нового покоління, здатних не стільки керувати безпосередньою одиницею техніки самостійно, скільки контролювати роботу різних видів автопілотованої техніки. Також знадобляться базові знання програмування, щоб переналаштовувати програмне забезпечення і оновлювати його самостійно.

Таблиця 5.8 Характеристика перспективних професій майбутнього

Назва професії	Характеристика	Надпрофесійні навички й уміння
1. Агроном-економіст (агроменеджер)	Висококваліфікований фахівець, який забезпечує конкурентоспроможність продукції, що випускається; забезпечує ефективність роботи сільськогосподарського підприємства за рахунок потреб ринку; відповідає за управління економічними ризиками підприємства	- системне мислення; - управління проектами; - програмування (робототехніка); - робота в умовах невизначеності; - екологічне мислення
2. Сільськогосподарський еколог	Спеціаліст по утилізації відходів, а саме з розробки принципів утилізації наслідків ведення сільського господарства, а також займається відновленням ґрунтів	- системне мислення; - міжгалузєва комунікація; - екологічне мислення
3. Оператор автоматизованої сільськогосподарської техніки	Спеціаліст, керівник автоматизованої техніки на фермі: системами датчиків, безпілотників і агророботів	- програмування (робототехніка); - екологічне мислення; - ощадливе виробництво
4. Сіті-фермер	Спеціаліст щодо облаштування і обслуговування агропромислових підприємств на дахах і в будівлях хмарочосів великих міст. Вертикальні ферми - автономні й екологічні конструкції, що дозволяють вирощувати рослини і розводити тварин в межах міста. Перша комерційна вертикальна ферма з'явилася в Сінгапурі в 2012 р., а в даний час створення агрохмарочосів планується в Південній Кореї, Китаї, ОАЕ, США, Франції та інших країнах	- системне мислення; - управління проектами; - програмування (робототехніка); - ощадливе виробництво; - екологічне мислення
5. ГМО-агроном	Спеціаліст по використанню генно-модифікованих продуктів в сільському господарстві; займається впровадженням біотехнологічних досягнень і отриманням продуктів із заданими властивостями. Незважаючи на суспільну полеміку навколо цієї теми, більшість вчених дотримуються думки щодо безпечності ГМО. Тому їх використання стає дедалі більше: в 2013 р. понад 11% посівних площ в світі зайняті генно-модифікованими культурами, а в США 91% сої, 88% бавовни і 85% кукурудзи генетично модифіковані	- системне мислення; - міжгалузєва комунікація; - управління проектами; - багатомовність і мультикультурність; - клієнто-орієнтованість; - екологічне мислення
6. Агроінформатик (агрокібернетик)	Висококваліфікований фахівець з впровадження нових технологій, який займається інформатизацією та автоматизацією сільськогосподарських підприємств	системне мислення; - міжгалузєва комунікація; - управління проектами; - програмування (робототехніка); - екологічне мислення

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [19]

3. Нові типи робіт, техніки і систем вимагатимуть постійного і безперервного зв'язку, що призведе до появи штатної одиниці, яка відповідатиме за стабільну роботу телекомунікаційних каналів [1].

4. Буде розширюватися внутрішній штат фахівців в ІТ, що мають глибокі знання сільськогосподарських бізнес-процесів [1].

5. Фахівці з вертикального землеробства, котрі будуть займатися вирощуванням продуктів у ландшафті висотних міських будівель тощо [1].

Освітня система майбутнього буде містити такі елементи: індивідуальні траєкторії навчання, дистанційні школи й університети, ігрові онлайн-середовища, електронні наставники (тьютери, модератори), для доповнення реальності.

Окрім звичайного традиційного навчання навичкам і знанням, нові інструменти дозволять розвивати когнітивні навички та освоювати продуктивний стан свідомості (емоційний інтелект) (додатки БФ, БХ).

Щодо внутрішніх освітніх перспектив, то також відбудуться зміни. В освіті будуть використовуватися інструменти із залученням ІТ-технологій: онлайн-курси, симулятори, тренажери, ігрові онлайн-світи тощо. Варто відмітити, що у майбутньому набудуть популярності професії пов'язані зі збалансованим розвитком. Так, відповідно до досліджень у 2017 р., які проводилися міжнародною організацією GreenBiz – розвиток професій світу у сфері збалансованого розвитку, респонденти – представники підприємств з доходами понад 1 млрд доларів. Головний висновок – штат фахівців зі сталого розвитку в підприємствах розширюється від фахівця із підготовки звітів до фахівців, які відповідальні за залучення зацікавлених сторін, спеціалізуються на роботі з установами та підрозділами ланцюгів постачання тощо. Покращується динаміка щодо прозорості та підзвітності. У 2017 р. 85% підприємств опублікували звіти про стійкість або корпоративну соціальну відповідальність (для порівняння у 2011 р. близько 20% публікували такі звіти). Одним з основних результатів є те, що дана професія продовжує розвиватися з тактичного походження звітування та залучення

зацікавлених сторін до бізнес-стратегії, управління змінами та виконання операцій на місцях [71].

Для розвитку вітчизняної економіки необхідне усвідомлення та корегування певних стереотипів, які склалися: українські підприємства не мають чітко сформульованого бачення потреби фахівців та їхніх навичок у перспективі; ЗВО орієнтуються більше на інтереси випускників, ніж на потреби підприємств; молоді спеціалісти здобувають або удосконалюють навички, яких їм не вистачає, переважно в підприємствах за допомогою друзів, керівництва та корпоративного навчання тощо.

У результаті дослідження з'ясовано, що у майбутньому (2020-2030 рр.) найбільший попит матимуть такі навички здобувачів вищої освіти як вміння працювати в команді і швидко навчатись, вирішувати комплексні завдання, аналітичне мислення, ініціативність, емоційний інтелект, критичне та стратегічне мислення, уміння управляти проектами та змінами. Тому, враховуючи навички, якими володіють українські здобувачі вищої освіти на сьогоднішній день, варто констатувати, що випускники українських ЗВО не готові до майбутніх завдань та професій.

Для ефективного розвитку країни майбутнім поколінням необхідно креативно, нестандартно мислити, створюючи інновації майбутнього. В США одним із напрямів розвитку майбутніх спеціалістів вважається STEM-освіта (наука, технології, інженерне проектування, математика).

В Україні в 2016 р. відбувся Всеукраїнський круглий стіл «STEM-освіта в Україні: від дошкільника до компетентного випускника». Ініціювали його проведення МОН України та Інститут модернізації змісту освіти [467].

На нашу думку, для популяризації й активного впровадження STEM-освіти в освітні простори України необхідно вдосконалити зміст освіти, підвищити кваліфікацію викладачів щодо даного питання, створити відповідні умови і інфраструктуру. Тільки за допомогою єдиної освітньої політики в Україні на основі сучасних новітніх технологій можливо говорити

про різностороннє розвинену особистість, яка буде затребуваною в майбутньому.

Для цього необхідно скористатися досвідом Нідерландів, де розвиток STEM-освіти починається з початкової, середньої освіти, професійно-технічної освіти на основі регіональних партнерств між бізнесом та освітою за підтримки уряду. Так, загальний обсяг інвестицій уряду Нідерландів протягом 2011-2017 рр. в економіку держави складає близько 200 млн євро. Як правило, дані кошти спрямовані на пріоритетні сектори економіки (в основному STEM, STEM-міжгалузевий, STEM-орієнтований) із залученням і співпрацею близько 3000 підприємств [226].

Зважаючи на все більше віддалення молоді від сільського господарства і прогнози збільшення чисельності світового населення до 2050 р. до десяти мільярдів, стратегічне мислення, довгостроковий і творчий підхід стають вкрай необхідними для розробки рішень, які дозволять наступному поколінню виробників продуктів харчування здолати глобальні аграрні проблеми. Дослідження, проведені компанією Bayer щодо сільськогосподарської грамотності молоді світу, показало, що переважна більшість молодих людей не мали жодного уявлення про те, коли відбувається дозрівання і збирання врожаю зернових культур. Менше чверті молодим людям з різних країн було відомо, що віск є продуктом тваринного походження. У Великобританії тільки близько чверті опитаних правильно відповіли, що винні сорти винограду дозрівають восени, а кожен другий молодий американець не знав, що спеції є висушеними рослинами. Крім того, дослідження показало, що більш високий рівень освіти не означає більш високий рівень поінформованості в аграрних питаннях [410].

Тому для популяризації та заохочення молодих людей більше дізнаватися про сталий розвиток сільського господарства і продовольчого постачання у 2015 р. відбувся молодіжний аграрний саміт (Canberra Youth Ag-Declaration). Делегати з 33 країн склали Декларацію Канберського Міжнародного самміту, який орієнтований на практичні дії з рекомендаціями

про те, як молодь може здійснити максимальний вплив на глобальну продовольчу безпеку. Дана декларація в подальшому була винесена на обговорення Комітету з питань всесвітньої продовольчої безпеки ООН у Римі. Представляючи 33 країни і привносячи з собою різний досвід і знання, всі 100 делегатів склали унікальні і різноманітні перспективи і обговорили ідеї та напрями вирішення глобальної продовольчої проблеми.

Продовжуючи практику даного напрямку у 2017 р. відбувся відбірковий тур проекту для молоді, що прагне розробити рішення проблем у сільському господарстві, який розкриває бачення основних причин відсутності продовольчої безпеки і можливого впливу цього на зростаюче населення. Тема есе заснована на Цілях сталого розвитку, прийнятих ООН. Молодіжний аграрний саміт Youth Ag-Summit 2017 відбувся у столиці Європи. Компанія Bayer, спільно з асоціацією Groene Kring і Федерацією молодих фермерів, провела третій Міжнародний молодіжний аграрний саміт Global Youth Ag-Summit в Брюсселі [480].

Також Центром «Розвиток КСВ» та Міністерством молоді та спорту у 2017 р. започатковано «Український пакт заради молоді 2020». Пакт підписали 51 компанія з 6 міст України. Український Пакт заради молоді-2020 – це продовження загальноєвропейської ініціативи. Топ-менеджери компаній, що підписали Пакт, зобов'язалися сприяти створенню мінімум 300 партнерств між бізнесом та освітнім сектором і забезпечити 10 000 місць для стажування та першої роботи молоді до 2020 р. Серед перших підписантів Пакту – компанії «Нестле», «Байер» в Україні, «МетЛайф», «ДТЕК», «Київстар», Кока-Кола Беверіджиз Україна, «КПМГ» в Україні, «Платинум банк», «Сингента» в Україні, «Укртелеком», «ЕУ» в Україні, група компаній «1+1 медіа». Основними цілями Пакту є: залучення нових компаній, створення як мінімум 25 партнерств і 2500 місць для стажування та першої роботи, розробка гайду для компаній з працевлаштування молоді, створення Національного плану дій — програми спільних дій органів державної влади щодо працевлаштування молоді тощо [120].

В Україні провідні ЗВО долучаються до різних програм міжнародного значення для розвитку і здобуття навичок, необхідних у сучасному суспільстві. Програми INSEAD і IMD (міжнародні програми):

- Магістерська програма публічного адміністрування Національного університету «Києво-Могилянська академія». Платформа для підготовки нових кадрів для органів державної влади та місцевого самоврядування;

- Бізнес-школа Університету «КРОК» (програма «StartUp Basics», «Практикум підприємця: правова основа ведення бізнесу», програма «Партнер, який управляє», «Школа популярного маркетингу», «Лідерство при продажах» тощо);

- Курс МВА в МІМ-Київ (основні курси: побудова управлінської платформи, формування важелів управлінської ефективності, інтеграція управлінських компетенцій, розвиток бізнесу в глобальному середовищі);

- Києво-Могилянська бізнес-школа (напрями діяльності: Presidents' MBA [EMBA] – для власників бізнесу; Executive MBA [EMBA] – для перших осіб та управлінців, які приймають стратегічні рішення; Master in Banking and Finance [MBF] – для фінансових та інвестиційних директорів; Agri MBA – програма для управлінців аграрної сфери; Інтенсивні короткострокові та інтегровані середньострокові Програми управлінського розвитку; Корпоративні програми (спроєктовані під потреби компанії); Innovations.com.ua – інтелект-проект kmbs для інноваційних менеджерів);

- Школи лідерства для школярів 7-11 класів Київського ліцею бізнесу при університеті «КОРК»;

- Britannica School;

- Новопечерська школа тощо.

Відповідно до статистичних даних питома вага креативних та завзятих людей в економіці держави становить близько 5-7 відсотків. Проте, якщо є ідеї, проекти, інколи їх дуже важко реалізувати й запровадити на практиці. Тому, пропонується створення на базі ЗВО України інкубатора новацій, за допомогою яких будуть формуватися сприятливі умови для реалізації

творчих й креативних ідей здобувачів вищої освіти (для прикладу обрано МНАУ) (рис. 5.17).

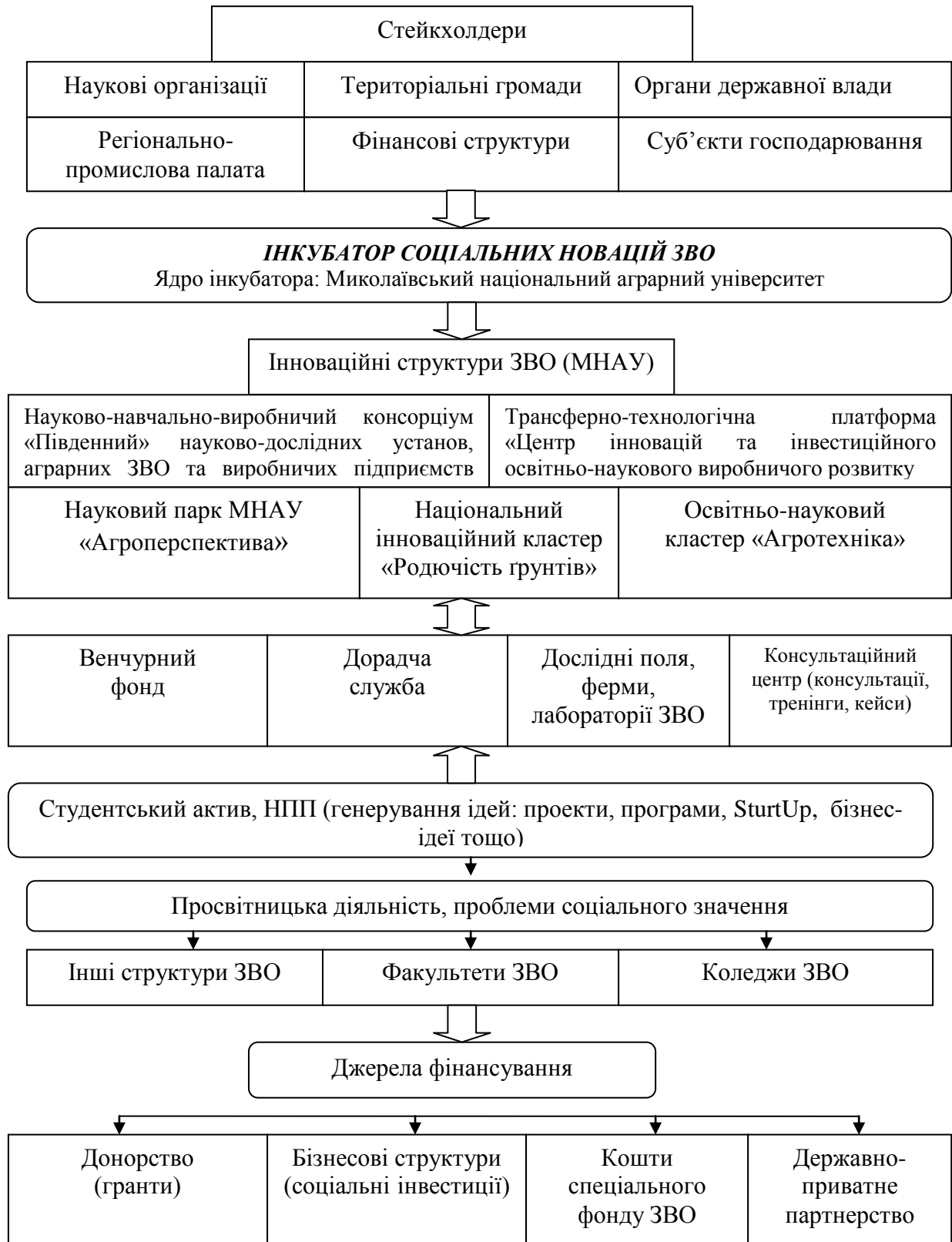

Рисунок – 5.17 Модель створення інкубатора соціальних новацій на базі ЗВО України (використано матеріали МНАУ)

Джерело: авторська розробка

Дані інкубатори активізують роботу щодо талановитих і здібних особистостей, що в результаті призведе до холістичного розвитку економіки. Такі структурні одиниці можуть бути створені на базі будь-якого аграрного ЗВО України. Спочатку ідеї формуються здобувачами вищої освіти (долучатися також можуть місцеві органи влади, бізнесові структури, неприбуткові організації, наукові організації, територіальні громади тощо). Наступним етапом є генерування ідей та формування студентського активу (довідка від 06.06.2018 р. №01-18/448).

Консультаційний центр у разі необхідності може надавати консультації, проводити тренінги, допомагати у розробці бізнес-проектів. Далі відбувається презентація проектів, програм, стартапів та бізнес-ідей соціального спрямування. У результаті обираються проекти, які найбільшою мірою відповідають потребам сучасності. Джерелами фінансування виступають бізнесові структури як партнери-експерти та інвестори; міжнародне донорство на основі грантових проектів та спеціальні кошти ЗВО.

У результаті реалізації соціальних проектів через інкубатор соціальних новацій: підвищується зацікавленість у здобувачів вищої освіти щодо навчання; відбувається тристоронній взаємозв'язок між викладачем, здобувачем вищої освіти та аграрним підприємством, яке у майбутньому може стати потенційним роботодавцем; підвищується соціально-культурний розвиток сільського населення; змінюється бачення основних цінностей суспільства на основі соціалізації освіти.

Необхідною умовою професійного забезпечення аграрного сектору є співпраця ЗВО із бізнесовими структурами, що дає можливість узгоджувати потреби ринку праці на пропозицію послуг ЗВО.

В Україні не досить поширена практика співпраці приватного сектору із освітніми закладами (рис. 5.18). Так, в розрізі 4-х секторів економіки найбільшу питому вагу контрактів щодо співпраці із освітніми закладами має агровиробництво –24%, друге місце посідає агропереробка – 19%,

інформаційно-комунікаційні технології – 17%, відновлювана енергетика – 13% відповідно.

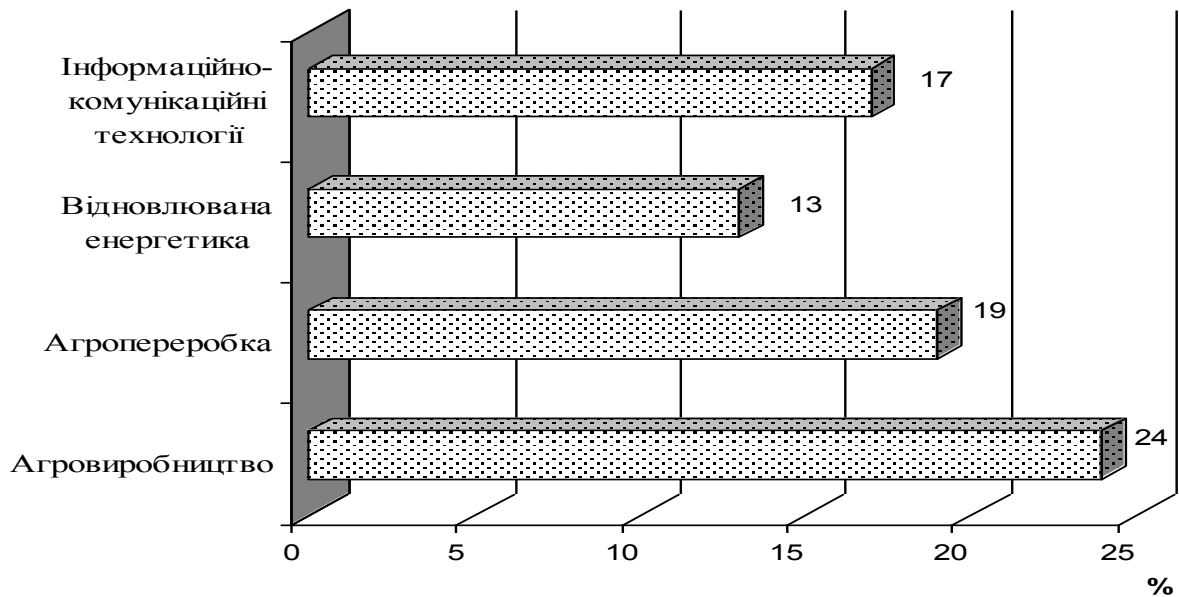

Рисунок – 5.18 Частка підприємств, які мають періодичні контракти із закладами освіти в Україні, %

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [393]

Першочерговості набуває мало діалогу між представниками ЗВО України, які впливають на вдосконалення освіти в Україні, та реальним бізнесом. Адже для зменшення розриву в знаннях та навичках випускників ЗВО та вимог до співробітників підприємств необхідно враховувати потреби роботодавців.

На сьогодні, особистий рівень соціальної відповідальності працівників підприємств не високий. Зокрема, опитуванням компанії Ernst & Young (кількість респондентів близько 4 тис. представників бізнесу із 41 країни) встановлено, що кожен п'ятий працівник може неетично діяти у своїй діяльності задля кар'єрного зростання та підвищення рівня заробітної плати (рис. 5.19).

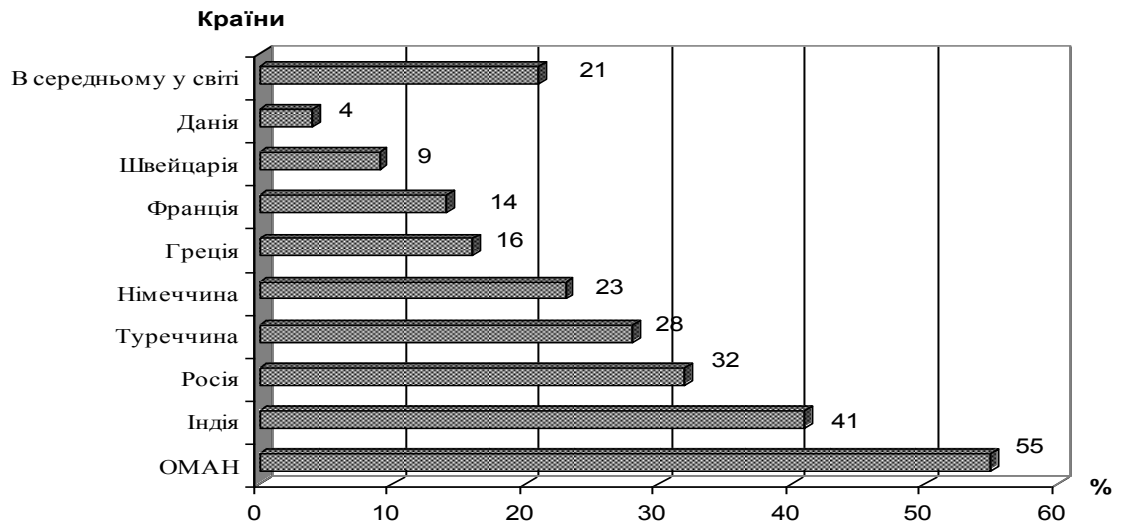

Рисунок 5.19 – Частка працівників підприємства, які виправдовують неетичне поведіння заради кар'єрного зростання та підвищення зарплати, 2017 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [211]

Під етичним діловим ставленням розуміється введення в оману аудиторів, контролюючі органи, надання недостовірної документації керівництву підприємства, маніпулювання зі звітністю. Дані свідчать про те, що особливо неетичне поведіння характерне для представників молодого покоління (25-34 роки). Так, 73% респондентів даної вікової категорії вважають, що неетичне ставлення виправдується заради процвітання бізнесу. Кожен четвертий готовий дати хабара для досягнення результатів на користь бізнесу.

У розрізі країн, спостерігається така ситуація: найбільша кількість працівників, які готові неетично поводитися заради кар'єрного зростання та підвищення зарплати знаходиться в ОМАНІ (55%), а найменша – в Данії (4%). У середньому в світі даний показник спостерігається на рівні 21%, майже четверта частина від персоналу підприємств.

Дуже актуальною, на сьогоднішній день, є професія коучера (коучинг), основне призначення якої сприяти людині в досягненні її життєвих цілей, розвитку та успіху. В системі освіти дана професія є маловивченою, проте набуває все більшої популярності, враховуючи мету освіти – сформувати нову генерацію громадян. Основні цілі коучингу в освіті: розкриття внутрішнього потенціалу особистості здобувача вищої освіти; розвиток особистості через делегування відповідальності; досягнення високого рівня відповідальності та її усвідомлення у всіх учасників коучингу тощо.

Організація освітнього процесу на основі коучингу сприяє тісноті стосунків між викладачем і здобувачем вищої освіти, позитивному ставленню до особистості, розкриттю його можливостей. Коучинг вирішує проблему відсутності мотивації. Основна особливість і відмінність коучингу – сприяння тому, щоб людина сама навчилася, а не навчити її. Без особистісної зацікавленості студента в навчанні коучинг втрачає будь-який сенс, адже особиста мотивація є основою коучингу та запорукою досягнення поставлених цілей.

На даному етапі, аграрний зараз активно розвивається, перетворюючись на один з найінноваційніших секторів світової економіки. Сучасна українська аграрна індустрія має усі необхідні інструменти для того, щоб розбудовувати успішну економіку та активно зміцнювати суспільно-просвітницьку платформу в країні за рахунок спільних зусиль влади, громадських установ, бізнесу, і навіть представників однієї конкурентної галузі.

Однак, в нашому суспільстві все ще побутують деякі стереотипи щодо роботи в сільському господарстві. Молоді люди здебільшого не розглядають можливості розвитку власної кар'єри у цьому секторі та не розуміють усіх перспектив роботи у сільському господарстві. Рівень безробіття молоді, особливо віком 15-24 роки, зазвичай є вищим, ніж інших вікових груп (у І кварталі 2018 р. становив 17,2% проти 11,4% серед осіб працездатного віку).

Це обумовлено тим, що молодь цього віку навчається і здобуває професію (рис. 5.20).

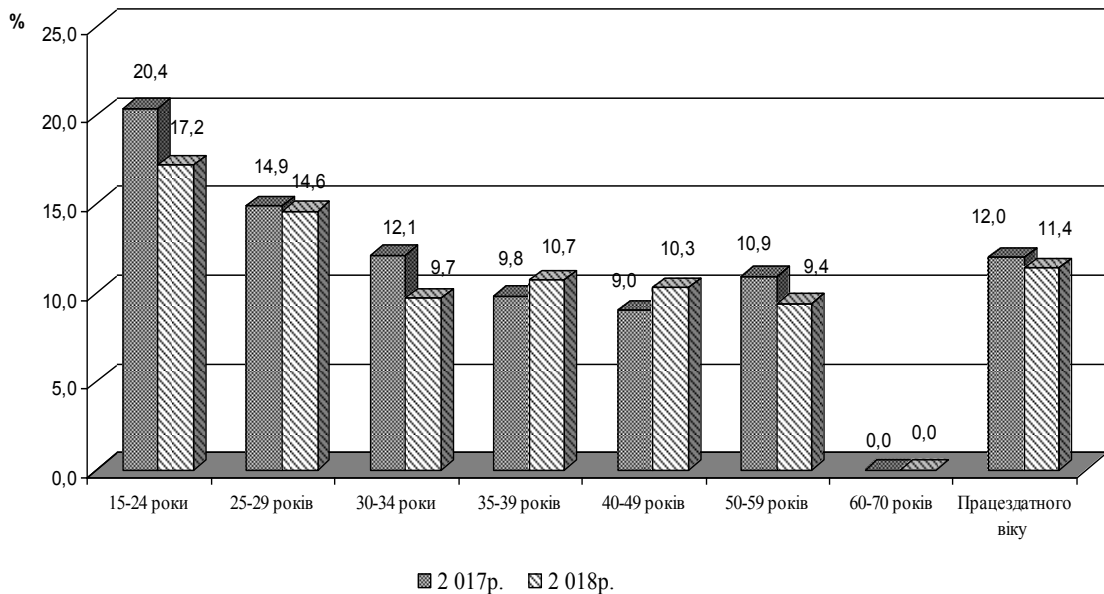

Рисунок 5.20 – Рівень безробіття сільського населення в Україні, січень-березень відповідного року, %

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [73]

Рівень безробіття української молоді саме цієї вікової групи є вищим і у порівнянні з рівнем безробіття молоді країн ЄС (18,7%). В Україні зафіксований і найвищий в Європі відсоток молоді віком 15-29 років, яка ніде не навчається та не працює (додаток БЦ).

Тривале безробіття чи відсутність зайнятості молоді негативно позначиться на їхній інтеграції у ринок праці, якості їх працевлаштування. Безробіття має негативний вплив на матеріальний стан молодої людини, емоційний і фізіологічний стан, призводить до зниження її соціального статусу, досить часто виступає головною причиною відкладання шлюбу та народження дітей. Значний вплив на рівень молодіжного безробіття має і неможливість знайти роботу молодим людям після закінчення навчального закладу внаслідок невідповідності освіти потребам ринку праці [231].

Для подолання безробіття молоді аграрного сектору України, варто скористатися досвідом Нідерландів, які об'єднали свої зусилля для

прискорення змін та інвестування у перетворення робочої сили через Центри експертизи на базі ЗВО. Центри – це потужні партнерські стосунки між навчальними закладами, підприємствами, урядами та іншими громадськими організаціями. Основними цілями Центрів є: створення зв'язку між освітою та ринком праці, навчання інноваційних та кваліфікованих фахівців, сприяння «навчанню протягом усього життя та своєчасну перепідготовку», прискорення та підвищення інноваційної спроможності підприємств [231].

Для зменшення безробіття в сільській місцевості запропоновано застосовувати перетворення існуючих проблем на реалізацію цілей, в результаті уникаються негативні наслідки та отримується позитивний соціальний результат (рис. 5.21).

На прикладі однієї ключової проблеми – високий рівень безробіття сільської молоді, похідними якої є: низький рівень заробітних плат в аграрному секторі, низький рівень розвитку соціальної інфраструктури, можливо уникнути негативного наслідку – зменшення кількості сільського населення. Тобто, необхідно дану проблему перетворити на цілі, враховуючи, що ці цілі можливо вирішити, адже це під силу органам державної влади та аграрному бізнесу. Варто відмітити, що в Україні на ринку праці України залишаються гендерні обмеження, проблеми з кар'єрним зростанням людей з інвалідністю. За даними Міністерства соціальної політики у 2017 р. в Україні було працевлаштовано тільки 26,2% людей з інвалідністю. Система квотування робочих місць для людей з інвалідністю на підприємствах (передбачено ст. 19 Законом України «Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні») фактично не працює. Значною проблемою залишається доступність осіб з інвалідністю до закладів освіти і робочих місць, відсутність програм адаптації їх до робочого місця тощо. На ринку праці в Україні продовжують існувати і гендерні обмеження, серед яких: прояви дискримінації за статтю у пошуках роботи, гендерна професійна сегрегація тощо [231].

Рисунок 5.21 – Модель рішення центральної проблеми на основі соціальних аспектів

Джерело: авторська розробка

У той же час, компанії, що працюють в аграрному бізнесі, відчувають нестачу молодих кваліфікованих кадрів різних професій. Потрібні певні заходи для того, щоб скерувати енергію і таланти молоді в аграрний сектор і отримати іншу якість кадрового потенціалу в цій галузі. Дослідження говорять про те, що визначитися з майбутньою професією не можуть близько 80% випускників шкіл, причини чого є: підростаюче покоління не знає професій загалом та в окремих галузях, не розуміє, як розвивати свою кар'єру в Україні, віддаючи перевагу навчанню за кордоном та ігноруючи можливості освіти та працевлаштування в Україні.

Ситуація є складною і викликає занепокоєння зі сторони аграрних підприємств. Саме тому, компанії аграрної сфери об'єднали зусилля задля зміни цієї ситуації. З метою об'єднання зусиль бізнесу, шкіл та університетів для підвищення обізнаності молоді щодо професій в аграрній сфері, у листопаді 2016 р. відбулося підписання меморандуму про співпрацю Центру «Розвиток КСВ» і п'яти найбільших аграрних компаній України в реалізації освітнього проекту «Твоє майбутнє в Агро». Меморандум підписали Центр «Розвиток КСВ» і наступні компанії: «Астарта-Київ», «Монсанто Україна», «Сварог Вест Груп», «Сингента» та «Харвіст Холдинг». В рамках проекту створено детальну карту всіх професій аграрної сфери, веб-портал з вільним доступом до інформації молоді та вчителів по своїй країні, а також підготовлені матеріали для проведення спеціальних занять на тему кар'єрного розвитку в школах та ЗВО. Даний проект спрямований, на те, щоб ще в шкільному віці знайомитися з аграрними професіями, пізнавати різні галузі сільського господарства та знайомитися з найсучаснішими технологіями в аграрному секторі. Метою проекту є створення національної мережі кар'єрного консультування у школах та університетах. Експертна допомога та досвід фахівців в аграрній сфері допоможуть талановитій українській молоді зупинити свій вибір на користь сільського господарства [393].

Даний проект дає змогу не тільки якісно та доступно надавати інформацію про професії аграрного спрямування для учнів і здобувачів вищої освіти, а й забезпечити аграрний бізнес високопрофесійними кадрами в майбутньому. Адже аграрний сектор сьогодні – це високотехнологічне виробництво із сучасним обладнанням та підходом до роботи. Тому кваліфіковані кадри в сільському господарстві – запорука майбутнього галузі та країни.

Отже, для запровадження соціальної відповідальності у щоденну практику закладів вищої освіти України та вдосконалення навичок здобувачів вищої освіти необхідно:

1. Сформувати концепцію соціальної відповідальності навчальних закладів як складову державної освітньої політики та розробити на основі концепції стратегію соціальної відповідальності навчальних закладів України.

2. Відповідно до Стратегії розвитку соціальної відповідальності ЗВО створити на рівні ЗВО відповідні структурні підрозділи, які будуть відповідати за розвиток і популяризацію соціальної відповідальності. Реалізація Стратегії повинна відбуватися відповідно до таких напрямів: організаційно-методологічний, практичний та пропагандистський (рис. 5.22).

1) організаційно-методологічний напрям: на рівні ЗВО створити відповідний підрозділ, який буде організовувати та координувати діяльність відповідно до принципів соціальної відповідальності;

2) практичний напрям: на рівні факультетів сформувати комітети з питань екології, соціальної політики (благодійність), соціальної роботи з громадськими організаціями та роботодавцями тощо. Відповідальність за виконання конкретної роботи покладається на деканів факультетів;

3) пропагандистський напрям: нижчим рівнем виконання є НПП та студентське самоврядування.

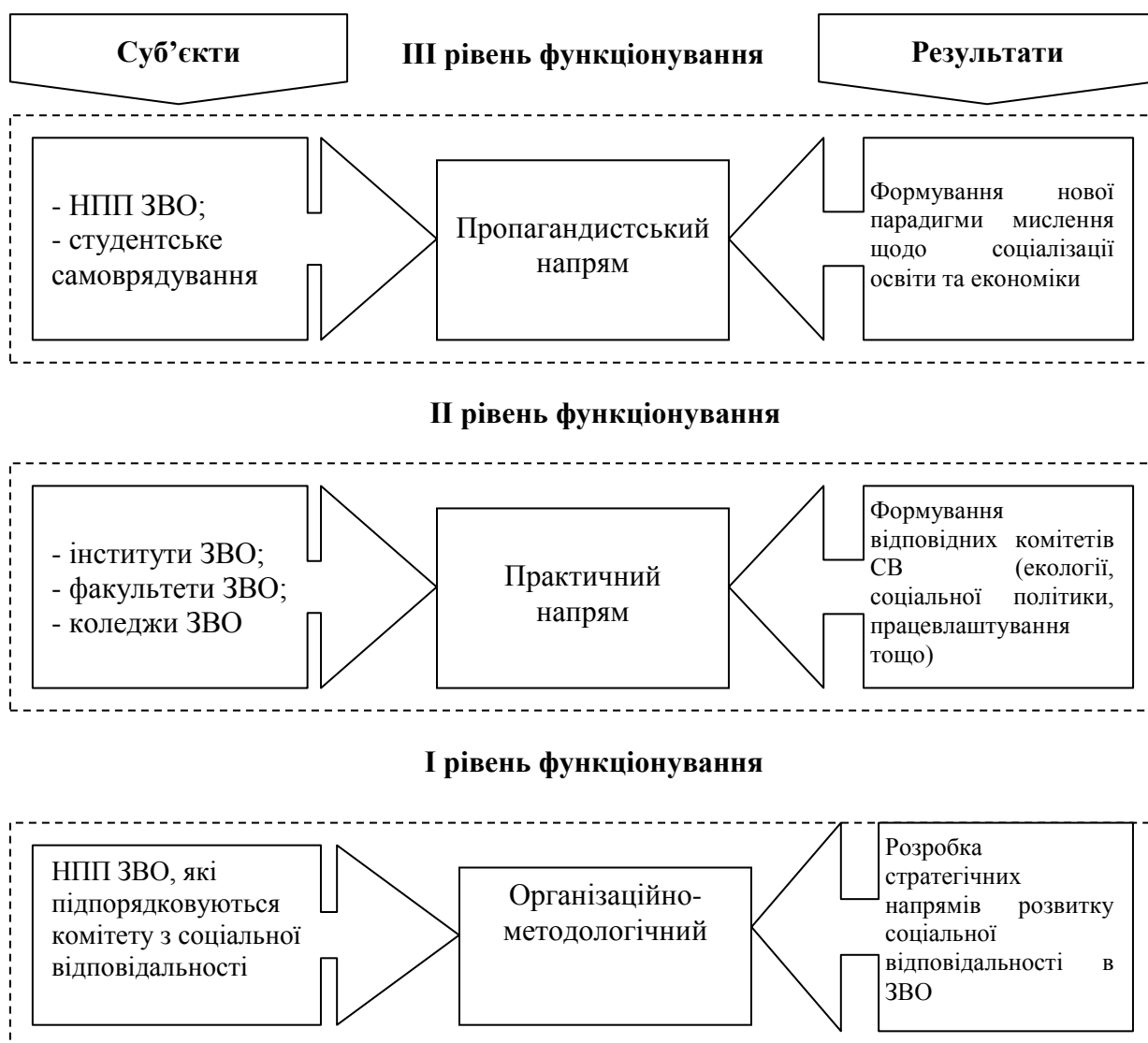

Рисунок 5.22 – Рівнева схема формування та реалізації стратегії розвитку СВ в ЗВО

Джерело: авторська розробка

3. ЗВО України необхідно вчасно реагувати на зміни у сучасному світі та вимоги роботодавців, максимально адаптувати програми ЗВО України до потреб бізнесу.

4. Акцентувати увагу на практичній частині навчальної програми (більше практичних завдань, удосконалювати програми стажування) із переглядомнаповнення навчальних програм (як шкільних, так й університетських), включити предмети, які формують необхідні навички (запровадження курсів з лідерського, комунікаційного, емоційного інтелекту,

«Як управляти змінами», «Розвиток управлінських навичок», «Діловий етикет», «Управління командами» тощо).

5. Розвиток і вдосконалювати навичок здобувачів вищої освіти за допомогою грантових програм, стартапів, коучингу, кейсів, Hi-tech-технологій, наукових інкубаторів.

6. Розвиток співпраці ЗВО і бізнесу: розробка стандартів освіти професійними бізнес-асоціаціями; запрошення на практичні семінари представників бізнесу в ролі запрошених спікерів; програми стажувань і проходження практики студентами на базі бізнес-компаній; запрошення практиків до викладання дисциплін тощо;

7. Підвищення кваліфікації для НПП через стажування в бізнесових структурах.

8. Запровадження дуальної освіти, що дасть можливість для здобувачів вищої освіти набути та засвоїти практичні навички для роботодавців – отримання висококваліфікованих спеціалістів.

9. На рівні шкіл створення окремих програм, які б орієнтувалися на учня і на обрану ним професію або на його захоплення, розвиваючи таким чином навички за допомогою інтерактивних й творчих форм навчання тощо.

З урахуванням вищезазначеного сформовано напрями розвитку соціалізації освіти суб'єктів аграрного сектору економіки України (табл. 5.9).

Основними заходами щодо розвитку соціалізації освіти суб'єктів аграрного сектору є: зміна освітньо-наукового спрямування ЗВО; збільшення кількості фахівців соціально відповідального спрямування й створення відповідних підрозділів; активізація роботи щодо розробки необхідних документів, що сприяють розвитку СВ в ЗВО (концепція, стратегія); підвищення рівня дослідницької діяльності з урахуванням соціально відповідального поведіння; підвищення якості навчання на основі дуальності освіти; сприяння розвитку сільської інфраструктури на основі СВ ЗВО тощо.

Таблиця 5.9 Напрями розвитку соціалізації освіти суб'єктів аграрного сектору економіки

Заходи	Існуючий стан	Необхідні дії по реалізації
1. Зміна освітньо-наукового спрямування ЗВО	Використання традиційних методів навчання	Перехід на соціально-орієнтовану економіку (домінуючий тип підприємництва); спрямування дисциплін на холістичний розвиток економіки; оновлення відповідної навчально-методичної бази з урахуванням потреб субстанційних носіїв новизни, аграрного бізнесу та суспільства
2. Збільшення кількості фахівців соціально відповідального спрямування й створення відповідних підрозділів	Незначна кількість ЗВО, які здійснюють підготовку таких спеціалістів й впроваджують елементи СВ	Збільшення кількості аграрних ЗВО, в яких викладаються дисципліни «Соціальна відповідальність», «Корпоративна соціальна відповідальність», що дозволить підвищити рівень соціально відповідального поведіння у підготовці фахівців
3. Активізація роботи щодо розробки необхідних документів, що сприяють розвитку СВ в ЗВО (концепція, стратегія)	Незначна кількість ЗВО, які розробляють та впроваджують у діяльність Концепцію та Стратегію розвитку СВ	Створити відповідні структурні підрозділи у ЗВО відповідно до напрямів: організаційно-методологічний, практичний, пропагандистський, що дасть змогу максимально адаптуватися до зовнішніх змін
4. Підвищення рівня дослідницької діяльності з урахуванням соціально відповідального поведіння	Значна кількість наукових шкіл світового рівня щодо соціалізації освіти; орієнтація наукових робіт на максимізація прибутку, а не на соціально відповідальне поведіння	На основі зарубіжного досвіду застосування світових тенденцій щодо соціалізації освіти в ЗВО України; залучення та мотивація здобувачів вищої освіти до реалізації соціальних програм та проектів; зменшення навчального навантаження НПП ЗВО й збільшення наукової діяльності соціального спрямування
5. Підвищення якості навчання на основі дуальності освіти	Незначна частка ЗВО України використовують дуальне навчання	Активізувати роботу у напрямі дуального навчання на основі договорів про співпрацю
6. Сприяння розвитку сільської інфраструктури на основі СВ ЗВО	Незначна кількість створення наукових парків, бізнес-інкубаторів, що мають соціальний ефект	Створення інкубаторів соціальних новацій на базі ЗВО, що дасть можливість покращити рівень розвитку сільської інфраструктури; налагодити співпрацю між ЗВО, аграрним бізнесом та органами місцевого самоврядування
7. Реалізація безперервної освіти	На практиці застосовуються лише окремі елементи	На рівні шкіл створення відповідних програм, які б орієнтували в майбутньому учня на обрану ним професію

Джерело: авторська розробка

Отже, формування соціальної відповідальності у суспільстві має тісний зв'язок з рівнем морального розвитку особистості майбутнього фахівця. ЗВО в процесі власної діяльності несуть пряму й опосередковану соціальну відповідальність за ефективне використання суспільних ресурсів, забезпечення єдності навчання і виховання, включення здобувачів вищої освіти і НПП у різноманітні соціальні практики (їх суспільну відповідальність). Це зумовлює потребу у чіткому визначенні положень державної політики щодо соціальної відповідальності ЗВО, формуванні концепції та розробці на їх основі стратегії соціальної відповідальності у ЗВО України.

5.3 Соціальна звітність як інструмент управління соціальною відповідальністю суб'єктів аграрного сектору економіки України

Соціальна звітність це досить новий інструмент управління та оцінки діяльності підприємства не тільки в Україні, а й на світовому економічному просторі. Якщо брати до уваги, що фінансова звітність почала формуватися майже 150 років тому, то соціальна звітність з'явилася нещодавно у 80-х роках ХХ століття у Великій Британії та США. Основною причиною виникнення соціальної звітності стала діяльність компаній та їх негативний вплив на навколишнє середовище і суспільство.

В Європейському Союзі значну увагу приділяють питанням втілення принципів соціальної відповідальності у діяльність компаній та організацій, її відображення у звітності. Так, прийнятий регуляторний акт Європарламенту та комісії № 1221/2009 з питань добровільної участі організацій у звітності щодо екоменеджменту та аудиту (EMAS) [456]. У 2004 р. було прийнято європейські директиви 2004/17 і 2004/18 [75], які заохочують споживачів до придбання товарів саме у соціально спрямованих структур бізнесу. Зокрема, багато товарів мають спеціальні знаки та позначки, які вказують на соціально відповідального виробника.

У цьому ж році представлено нову директиви Європейської Комісії (ЄК), яка спрямована на зміни законодавства ЄС щодо звітності, та схвалено Європейським парламентом. Ключове послання Директиви – прозорість веде до кращих результатів. Основні передумови затвердження Директиви:

- лише 10% європейських компаній з 42 тисяч звітують;
- проблеми зі звітами із соціальної відповідальності: неадекватність наданої нефінансової інформації (якість і кількість звітів), відсутність даних за різноманітністю (гендерною рівністю) у радах директорів компаній;
- деякі країни ЄС самостійно посилювали законодавчі вимоги до нефінансової звітності (країни-лідери: Великобританія, Швеція, Іспанія, Данія і Франція);
- при попередній розробці під дію Директиви підпадало 18 тисяч компаній, проте бізнес-організації пролобіювали зменшення їх кількості, завищуючи критерії (раніше вказувалися компанії з кількістю працівників більше 250, зараз – понад 500). Тож, наразі, 6000 тисяч компаній (фактично втричі менше від попередньої кількості) розкриватимуть свої нефінансові показники [138].

Під дію Директиви ЄК підпадають компанії, які мають суспільний інтерес для країни, в першу чергу це: публічні компанії, акції яких котируються на біржах, банки та страхові компанії, інші. Варто відмітити, що малий і середній бізнес не підпадає під дію Директиви.

Вимоги щодо розкриття основних аспектів нефінансової звітності підприємств, які підпадають під дію Директиви ЄК: характеристика бізнес-моделі компанії; політика підприємства відповідно до таких напрямів: екологія; соціальні питання і співробітники; права людини; питання хабарництва та боротьби з корупцією; питання різноманітності (гендерної рівності) у радах директорів (інформація про політику в галузі різноманітності, розкриття віку, статі, географічного розмаїття, освіти і

професійних питань); ризики та результати реалізації такої політики; нефінансові ключові показники по цих сферах тощо.

Відповідно до Директиви ЄК, у разі підготовки компанією окремого звіту зі Сталого розвитку або КСВ необхідно у ньому висвітлювати питання, визначені Директивою. Якщо компанія (підприємство) не може висвітлити певні питання (комерційна таємниця) у нефінансовій звітності, то вона повинна вказати причини нерозкриття інформації (принцип «прозвітуй або поясни»).

Варто відмітити, що продовжуються значні дискусії щодо формування нефінансової звітності відповідно до Директиви ЄК. Так, деякі експерти стверджують, що це матиме незначний вплив на європейський ринок, адже ряд підприємств вже формував нефінансову звітність. Проте, інші експерти відзначають, що це вагомий поштовх для поширення нефінансової звітності, адже якщо раніше звітувало близько 2000 підприємств, то з прийняттям Директиви ЄК буде звітувати 6000 підприємств, що втричі більше.

До грудня 2016 р. країни ЄС мали завершити транспонування Директиви в національні законодавства, але це зробили не всі члени ЄС. Тим не менше, в деяких країнах, наприклад Італії, запропоновано дуже суттєві штрафи – від 25 000 до 100 000 євро, що можуть покладатися на керівництво компанії, а також аудиторів. Щодо України, то у рамках європейської інтеграції вона має протягом трьох років прийняти відповідні зміни до законодавства. У свою чергу, великі прогресивні компанії самостійно починають переглядати процес формування нефінансової звітності відповідно до Директиви ЄК [232].

Окрім Директиви ЄК, варто відмітити Стандарт GRI G4 – четверта версія Керівництва зі звітності у сфері сталого розвитку G4, що випускається Глобальною ініціативою зі звітності (GRI). Перевагою цього звіту є те, що підприємства мають можливість звітувати про результати, які є важливими для підприємства і суспільства країни. На сьогодні, 61 підприємство готує звітність відповідно до стандарту G4, лідерами є європейські країни. У 2016

p. було опубліковано нові стандарти GRI. Тобто попереднє Керівництво GRI G4 було замінено на три загальні стандарти і 33 спеціалізовані стандарти для розкриття суттєвого впливу організації на різні соціальні, екологічні й економічні аспекти. Вимоги до звітності, принципи звітності, основна частина інформації, що розкривається, і рівні застосування стандартів – а саме: підготовка звітності відповідно до базових принципів (Core option), підготовка звітності за розширеними принципами (Comprehensive option) – залишилися без змін [237].

Міжнародний комітет з інтегрованої звітності (IIRC) опублікував «Міжнародні основи інтегрованої звітності» [286]. Передумовою виникнення Стандарту з інтегрованої звітності є інтегрований підхід, а не комплаєнс (згода, відповідність).

Позитивні моменти публікації Стандарту з інтегрованої звітності у світі:

- в Індії: конфедерація промисловості заснувала Лабораторію з інтегрованої звітності. Загалом, Індія досить відповідально підходить до питань КСВ. Так, минулого року було ухвалено закон, за яким 1% від прибутку компанія має витратити на КСВ ініціативи (на які саме, компанія вирішує самостійно);

- у Південній Африці, Бразилії, ЄС: сприйнято позитивно, почалися зміни у законодавстві;

- у США Комісія з цінних паперів і бірж заявила, що компанії не готові до інтегрованої звітності. Проте значна кількість компаній звітують за нефінансовими показниками [138].

Не існує єдиного підходу щодо визначення та характеристики соціальної звітності. Світовий та вітчизняний досвід сформував такі тлумачення соціальної звітності, як: «Соціальний звіт» (Social reporting), «Звіт з корпоративної соціальної відповідальності» (Corporate Social Responsibility Reporting), «Нефінансова звітність» (Non-financial reporting), «Звіт з прогресу» (Progress Report), Глобальний договір (Global Compact),

«Звіт зі сталого розвитку» (Sustainable Development Reporting) тощо. Наведені види звітності поєднують у собі показники економічної, екологічної та соціальної діяльності підприємства.

На основі проведених досліджень Центру «Корпоративної соціальної відповідальності» встановлено, що кількість соціальних звітів як у світі, так і в Україні збільшується (рис. 5.23).

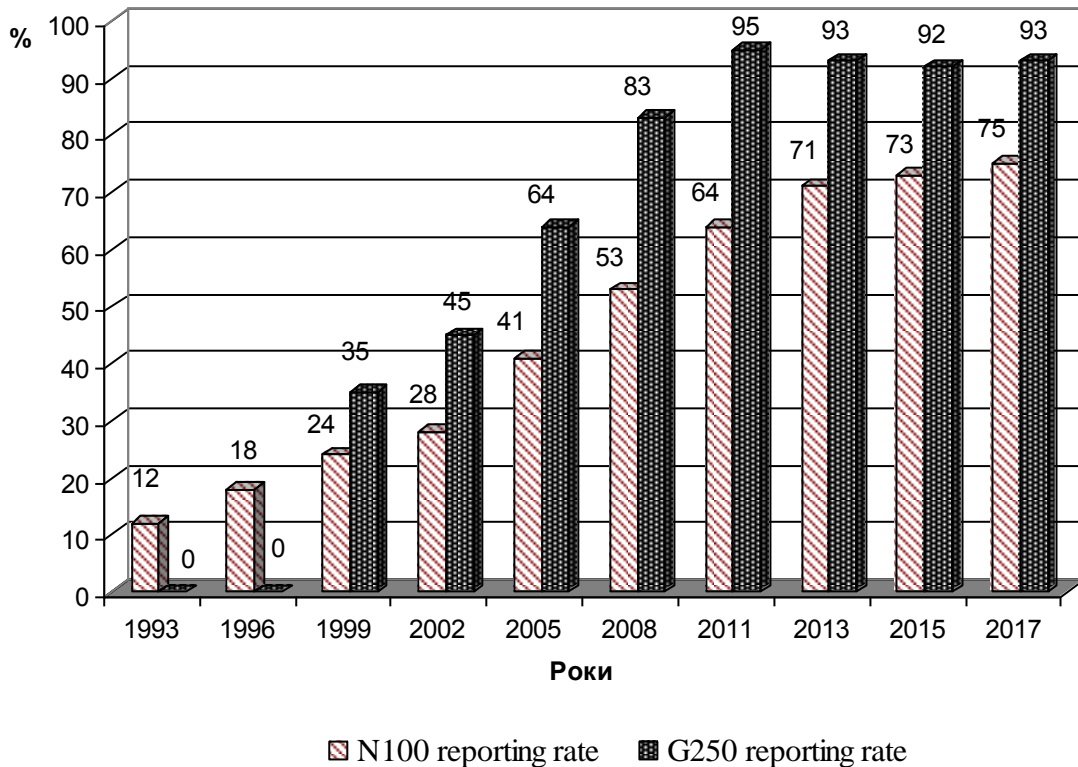

Рисунок 5.23 – Динаміка соціальних звітів у світі, %

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [316]

Протягом останніх років у світі значно збільшилася кількість підприємств, які формують нефінансову звітність. Так, якщо у 1993 р. лише 12% підприємств, звітували відповідно до стандарту N100 reporting rate, то у 2017 р. їх уже 75 відсотків. Щодо стандарту G250 reporting rate, то звіти почали формуватися лише з 1999 р. (35%), а у 2017 р. питома вага їх становила – 93 відсотки.

У розрізі країн, відповідно до стандарту N100 reporting rate, найбільшу питому вагу щодо звітування має Франція (93%), Велика Британія (90%),

Норвегія (86%), Данія (82%). Лідируючі позиції формування соціальної звітності, відповідно до стандарту G250 reporting rate, посідають такі країни: Індія (100%), Малайзія, Південна Африка та Індонезія – (99%) [316].

Одним з найбільших досліджень у світі щодо звітності соціальної відповідальності є звіт Корпоративної соціальної відповідальності, який формується кожного року (KPMG) та який окреслює основні тенденції розвитку соціальної відповідальності в глобальному масштабі. Відповідно до даного звіту у 2015 р. визначено такі сектори соціального спрямування: споживчі ринки, роздрібна торгівля, продукти харчування, предмети особистого користування. Питома вага у розрізі споживчого ринку компаній, які звітують відповідно до стандарту G250 reporting rate, становить: особисті та господарські товари –11%; їжа і напої – 24%, роздрібна торгівля – 65 відсотків.

Питома вага у розрізі споживчого ринку компаній, які звітують відповідно до стандарту N100 reporting rate, становить: особисті та господарські товари – 14%; їжа і напої – 41%, роздрібна торгівля – 45 відсотків [468].

Українські підприємства також не залишаються осторонь від формування соціальної звітності, адже цього вимагають міжнародні ринки. Тобто, якщо підприємство має наміри здійснювати зовнішньоекономічну діяльність, то обов'язковою умовою є соціальна спрямованість такого підприємства і формування соціальної звітності. В іншому разі підприємство втрачає можливості зарекомендувати себе як відповідальний виробник або постачальник.

Відповідно до досліджень, які провела компанія «PricewaterhouseCoopers», підприємства намагаються розширити фінансову звітність з урахуванням в ній екологічних та соціальних чинників [452].

Щодо України, то протягом останніх років дещо активізувалася робота з формування нефінансових звітів (рис. 5.24).

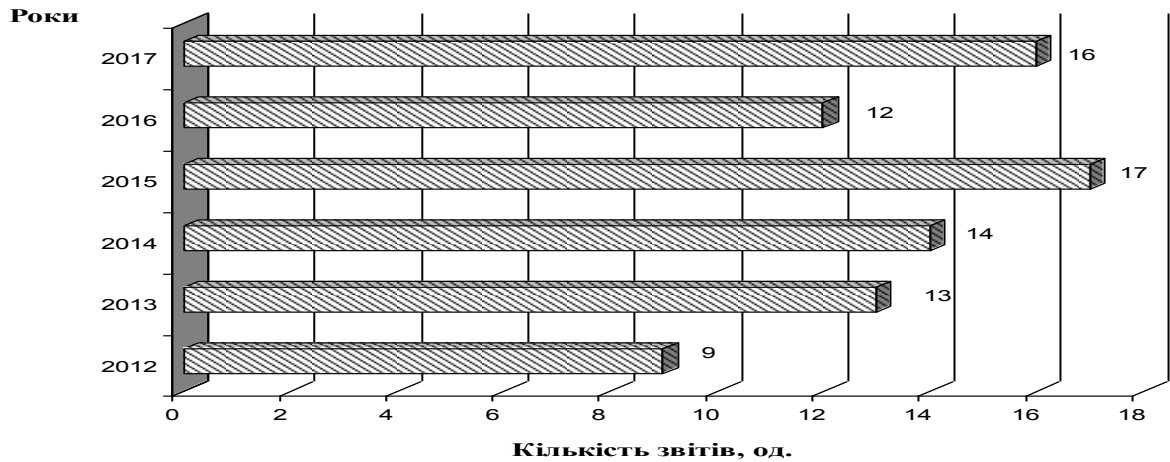

Рисунок 5. 24 – Динаміка соціальних звітів в Україні, одиниць

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [316]

Починаючи з 2012 р., підприємства різних галузей економіки почали формувати нефінансову звітність. Якщо у 2012 р. кількість таких звітів становила лише 9, то у 2017 р. – 16 одиниць. Серед основних українських підприємств, які активно долучаються до соціальної діяльності і формують соціальні звіти, ТОВ «Кернер-трейд», «АрселорМіттал Кривий ріг», Концерн «Галнафтогаз», «Метінвест», ТОВ СП «Нібулон», «Nestle Україна», «СКМ» та інші (додаток БЧ).

За результатами проведених досліджень, українські підприємства спрямовують реалізацію соціальних проектів за такими напрямками (рис. 5.25).

Найбільшу кількість в соціальних проектах становить соціальний захист – 430 млн грн, друге місце посідає охорона здоров'я – 110 млн грн, економічний розвиток – 60 млн грн, допомога армії – 50 млн грн, спорт та фізична культура – 30 млн грн, мистецтво та культура – 20 млн грн, розвиток науки та освіти – 10 млн грн. Найменше зусиль спрямовується на захист довкілля та тварин – 0,5 млн грн, що значно ускладнює ситуацію в аграрному секторі.

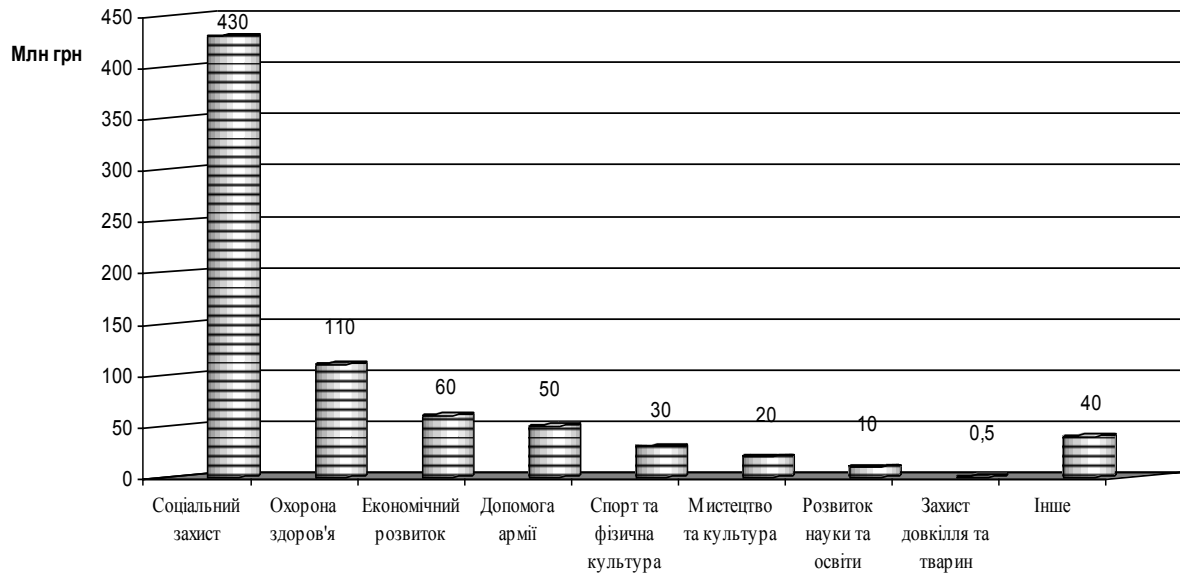

Рисунок 5.25 – Напрями соціальних проектів, реалізованих в Україні, 2015 р., млн грн

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [316]

Соціальна звітність у світі включає в себе різні напрями локальної соціальної відповідальності (табл. 5.10).

Таблиця 5.10 Порівняння напрямів соціальної звітності у світі та в Україні

Напрямок соціальної звітності у світі	Напрями соціальної звітності в Україні
- питання, які пов'язані з екологією	- соціальна відповідальність перед працівниками
- напрями, які пов'язані із потребами суспільства	- включення соціальної відповідальності у бізнес-стратегію підприємства
- бізнес-ризик	- соціальна відповідальність перед споживачами
- антикорупційна діяльність	- екологічний маркетинг тощо
- взаємозв'язок зі стейкхолдерами	
- прозоре ведення бізнесу	
- бізнес-етика тощо	

Джерело: систематизовано автором

В Україні, хоч і набуває поширення соціальна звітність відповідно до певних стандартів, проте при її формуванні підприємства мало приділяють уваги взаємодії зі стейкхолдерами, антикорупційній діяльності.

У 2017 р. Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності» оцінив сайти 100 підприємств, що увійшли до ТОП-100 найбільших підприємств України. Середній рівень розкриття інформації українськими підприємствами на власних сайтах у 2017 р. становив 21,7 відсотків. Середній рівень розкриття інформації Топ-10 підприємств становить 62,3 відсотки. Чисельність підприємств, які досягли 50% відкритості, є незначною – 66 зі 100. До ТОП-10 компаній ввійшли ПАТ «Миронівський хлібопродукт», «ДТЕК», ДП «НАЕК «Енергоатом», «АрселорМіттал» Кривий Ріг, ДП «НАЕК «Укренерго», ТОВ «Лайфселл», ПАТ «НАК Нафтогаз України», ТОВ «Нова пошта», «СКМ», ПАТ «Карлсберг Україна». Серед ТОП-10 – 3 державні компанії: ПАТ «НАК Нафтогаз України», ДП «НАЕК «Укренерго» та ДП «НАЕК «Енергоатом». Позитивним зрушенням у практиці звітування за нефінансовими показниками українськими компаніями можна вважати той факт, що вже 2 державні компанії, які увійшли до ТОП-100 найбільших компаній, оприлюднили нефінансові звіти. Тільки 5 компаній з ТОП 100 компаній країни інтегрували звітність з досягнення Цілей сталого розвитку у свої нефінансові звіти. ПАТ «Карлсберг Україна» побудувало свої КСВ цілі на основі Цілей сталого розвитку [393].

Відповідно до Індексу прозорості і Корпоративної соціальної відповідальності українських підприємств, 2016 р. Центром «Розвитку КСВ» (додаток БШ), середній рівень розкриття інформації вітчизняними підприємствами на власних сайтах становить 19,3 відсотки. Середній рівень розкриття інформації Топ-10 підприємств становить 56,5 відсотки. Лише четверта частина підприємств має вищий, ніж середній рівень розкриття інформації. Чисельність компаній, які досягли результату 50% відкритості, є незначною – 6 зі 100 [258].

Позитивним фактором, що у 2017 р. лідером серед українських підприємств, відповідно до Індексу прозорості стало аграрне підприємство ПАТ «Миронівський хлібопродукт» із загальною кількістю балів – 81. Друге

місце посідає «ДТЕК» – 79 балів, третє ДП «НАЕК «Енергоатом» (73 бали), четверте – ПАТ «Арселомітал» Кривий Ріг (71 бал), п'яте – ДП «НАЕК «Укренерго» (60 балів). В агропромисловому секторі також варто відмітити ПРАТ «Імперіал Тобакко Продакшн Україна» та ПАТ «СанінбевУкраїна» – 13 місце (35 балів відповідно), ТОВ «Кернел-трейд» – 17 місце (33 бали).

Позитивним є те, що протягом 2011-2017 рр. агропромисловий комплекс значно покращив результати за Індексом прозорості підприємств і знаходиться на лідерських позиціях (табл. 5.11).

Таблиця 5.11 Динаміка рейтингу підприємств агропромислового комплексу за Індексом прозорості підприємств України, 2011-2017 рр.

Місце в рейтингу	Назва підприємства	Сектор економіки
2011 р.		
3	«Оболонь»	Агропромисловий
20	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Агропромисловий
26	ТОВ СП «Нібулон»	Агропромисловий
31	«Монделіс Україна/Крафт Фудз Україна»	Агропромисловий
86	ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	Агропромисловий
2012 р.		
15	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Агропромисловий
17	«Монделіс Україна/Крафт Фудз Україна»	Агропромисловий
28	ТОВ СП «Нібулон»	Агропромисловий
28	ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	Агропромисловий
32	ТОВ «Нестле Україна»	Агропромисловий
2013 р.		
4	«Оболонь»	Агропромисловий
12	ТОВ «Нестле Україна»	Агропромисловий
13	ТОВ СП «Нібулон»	Агропромисловий
18	ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	Агропромисловий
20	«Монделіс Україна/Крафт Фудз Україна»	Агропромисловий
20	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Агропромисловий
2014 р.		
4	«Оболонь»	Агропромисловий
10	«Монделіс Україна/Крафт Фудз Україна»	Агропромисловий
11	ТОВ СП «Нібулон»	Агропромисловий
15	ТОВ «Нестле Україна»	Агропромисловий
18	ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	Агропромисловий
2015 р.		
2	«Оболонь»	Агропромисловий

Продовження таблиці 5.11

6	ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	Агропромисловий
10	ТОВ «Нестле Україна»	Агропромисловий
12	ТОВ СП «Нібулон»	Агропромисловий
14	«Монделіс Україна/Крафт Фудз Україна»	Агропромисловий
21	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Агропромисловий
23	«Ukrlandfarming»	Агропромисловий
37	«Сингента»	Агропромисловий
2016 р.		
5	ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел)	Агропромисловий
7	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Агропромисловий
11	ТОВ «Нестле Україна»	Агропромисловий
12	«Оболонь»	Агропромисловий
15	ТОВ «Сингента»	Агропромисловий
17	ПЗП «Імперіал Тобако Юкрейн»	Агропромисловий
18	ПрАТ «Монделіс Україна»	Агропромисловий
29	ТОВ СП «Нібулон»	Агропромисловий
2017 р.		
1	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Агропромисловий
13	ПРАТ «Імперіал тобакко продакшн Україна»	Агропромисловий
13	ПАТ «СанінбевУкраїна»	Агропромисловий
17	ТОВ «Кернел»	Агропромисловий

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [258]

Починаючи з 2011 р., при формуванні Індексу прозорості компаній агропромисловий комплекс поступово долучався до соціальної діяльності й протягом останніх років займає лідируючі позиції відповідно до даного рейтингу. Так, якщо у 2011 р. невелика часка підприємств аграрного спрямування входили в двадцятку лідерів (2 підприємства), то у 2017 р. – 4 підприємств. Варто відмітити, що в зазначеному рейтингу з'являються зовсім нові підприємства агропромислового сектору, які з часом покращують свої позиції – ПРАТ «Імперіал тобакко продакшн Україна».

При цьому, приватні підприємства мають значно вищий рівень розкриття інформації за категорією «Зміст» і частіше готують соціальні звіти, ніж державні (рис. 5.26).

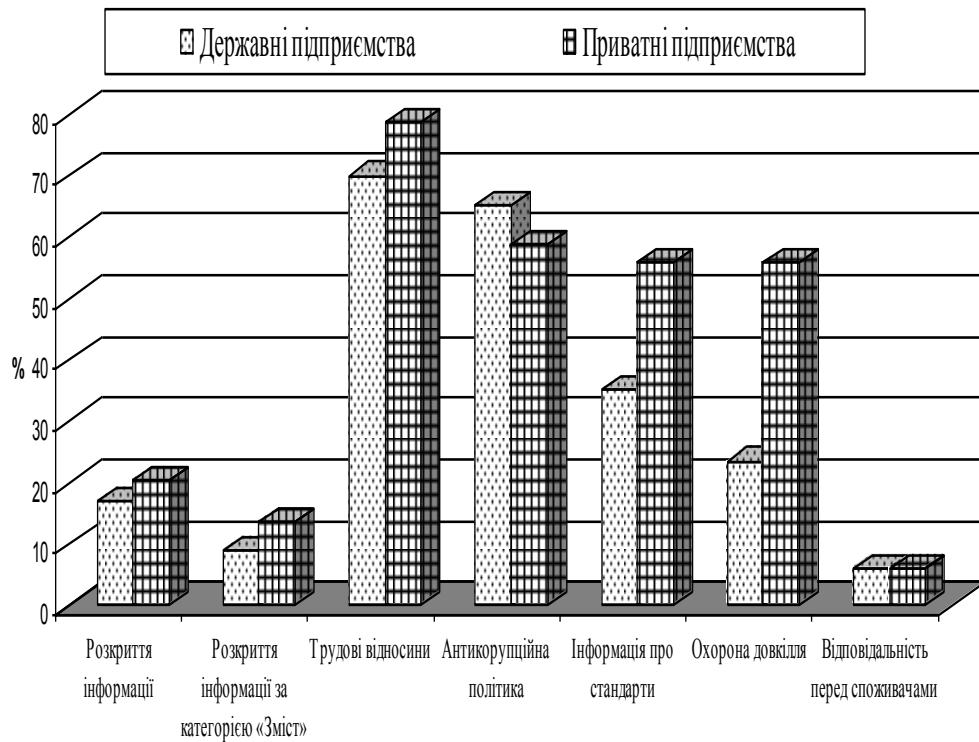

Рисунок 5.26 – Відмінність у проявах соціальної звітності між приватними та державними підприємствами України, 2016 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [258]

При оцінюванні проявів соціального спрямування та формуванні соціальних звітів в Україні протягом 2016 р. брали участь 72 приватних та 17 державних підприємств. На основі проведених досліджень встановлено, що значно більше висвітлюють інформацію приватні підприємства, ніж державні. Щодо питань, які найменше висвітлюються на сайтах державних підприємств, то це програми роботи зі споживачами (6%), діалог із зацікавленими сторонами (6%), кодекси етики (12%). Щодо приватних підприємств: діалог з зацікавленими сторонами (6%), права людини (11,4%), стратегії із КСВ та антикорупційна політика (по 18,5%). Сформовано соціальних звітів приватними підприємства – 10, а державними – 2.

Позитивним є те, що рівень розкриття інформації є однаковим на підприємствах з іноземним капіталом та вітчизняним капіталом (19,7%) (рис. 5.27).

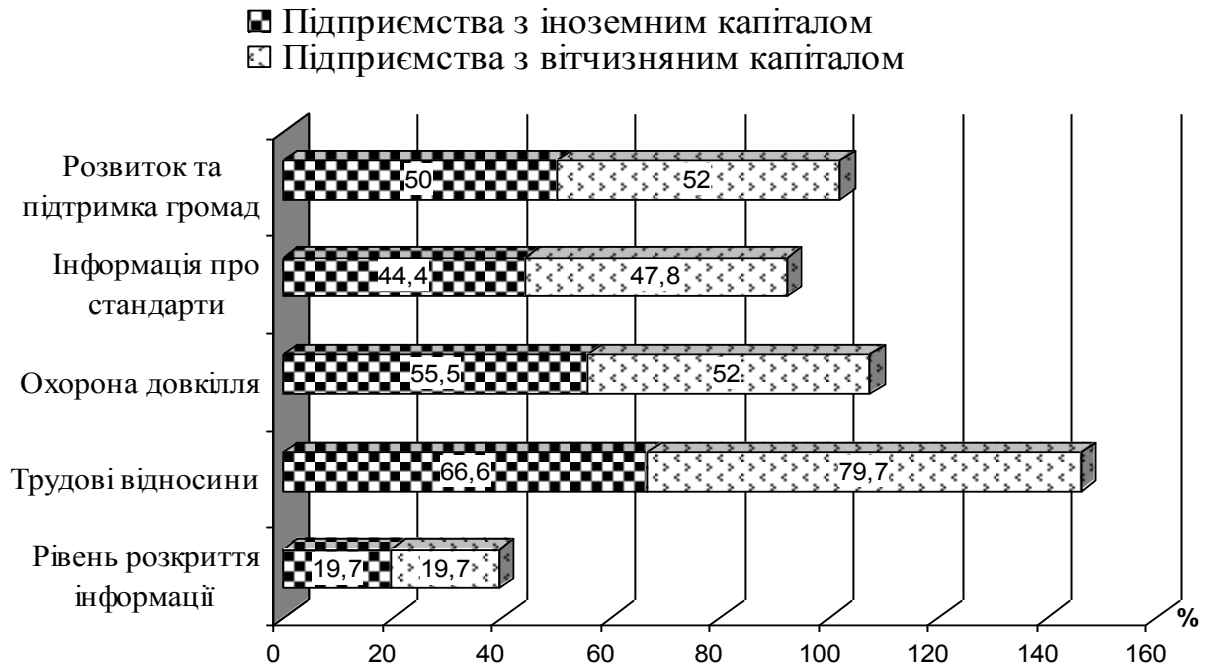

Рисунок 5.27 – Відмінність у проявах соціальної звітності підприємств з іноземним капіталом та підприємств з вітчизняним капіталом в Україні, 2016 р.

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [258]

Підприємства з вітчизняним капіталом більше уваги спрямовують на: розвиток та підтримку громад (52%), проти підприємств з іноземним капіталом (50%); охорону довкілля – 47,8 проти 44,4% відповідно, трудові відносини – 79,7 проти 66,6%. Позитивним, є те, що власна національна політика, яка розробляється вітчизняними підприємствами щодо соціальної відповідальності, в майбутньому має привести до позитивних результатів.

Підприємства з іноземним капіталом, на відміну від підприємств з вітчизняним капіталом, більшу увагу звертають на висвітлення питань щодо прав людини (27,7 проти 10%), оприлюднення стратегії КСВ (33,3 проти 14,5%) та кодексів етики (33,3 проти 26%). Підприємства з вітчизняним капіталом надають більше інформації про трудові відносини та наявність сертифікатів відповідності стандартам екологічного менеджменту, якості

тощо, ніж підприємства з іноземним капіталом. Також підприємства з вітчизняним капіталом мають більшу кількість звітів (9), ніж підприємства з іноземним капіталом (3). Топ-100 найбільших українських компаній мають достатню навігацію, їхні сайти містять компоненти критерію «Доступність» (3,1 бала з 8 можливих та 5,1 бала з 17 можливих). Менш ніж половина компаній, які брали участь в оцінюванні, на власних сайтах створюють окрему сторінку, на якій розміщується інформація з питань соціальної відповідальності. Так, 30 сайтів компаній мають у своєму меню сторінку, присвячену соціальній відповідальності. Ще 13 компаній мають відповідну лінку на інших сторінках (як правило, на сторінці «Про компанію»). Незначна частина компаній враховує нові тренди комунікацій у процесі представлення інформації. Так, тільки 34 сайти мають мобільну версію, 5 компаній – міні-сайт з КСВ, на 13 сайтах розміщується інфографіка з питань КСВ, на 14 – відео з КСВ і лише на 1 – блог з питань КСВ (СКМ). Майже на половині сайтів (47) існує форма зворотного зв'язку, проте тільки 14 із 89 компаній розміщують контактні дані (телефон і електронну адресу) керівників компанії або відділів [258].

У результаті дослідження було проаналізовано наявність соціальної звітності серед найбільших латифундистів України. Аналіз проводився на основі інформації, висвітленої на сайтах підприємств (табл. 5.12).

Досліджуючи соціальну звітність (нефінансову звітність) серед найбільших агрохолдингів України, з'ясовано, що лише невелика їх частка розкриває локальну соціальну відповідальність у вигляді соціальних звітів.

Із 18 досліджених аграрних підприємств у 2017 р. лише 3 формують соціальну звітність. А це майже 17% від загальної кількості досліджуваних підприємств, що є не досить позитивним аспектом. Деякі аграрні підприємства окремо не формують соціальну звітність, а включають її у щорічну фінансову звітність.

Таблиця 5.12 Динаміка наявності соціальної звітності агрохолдингів України (лідери відповідно до Земельного банку)

Підприємство	Роки						
	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1. «UkrLandFarming»	-	-	-	-	-	-	-
2. «Агропросперис» (NCH)	-	-	-	-	-	-	-
3. ТОВ «Кернел-трейд»	-	-	-	-	+	+	-
4. ПАТ «Миронівський хлібопродукт» (GRI)	-	-	-	-	+	+	+
5. «Астарта-Київ» (GRI)	+	+	+	+	+	+	+
6. «Українські аграрні інвестиції»	-	-	-	-	-	-	-
7. «HarvEast» Holding	-	-	-	-	-	-	-
8. «Мрія» агрохолдинг	-	-	-	-	-	-	-
9. «Індустріально-молочна компанія» (ІМК)	-	-	-	-	-	-	-
10. «Агрейн»	-	-	-	-	-	-	-
11. «Укрпромінвест-агро»	-	-	-	-	-	-	-
12. «AgroGeneration»	-	-	-	-	-	-	-
13. «Приват-АгроХолдинг»	-	-	-	-	-	-	-
14. «Агротон»	-	-	-	-	-	-	-
15. «Украгропром»	-	-	-	-	-	-	-
16. ТОВ «Сингента»	-	-	-	-	-	-	-
17. «Монсанто» (GRI)	+	+	+	+	+	+	+
18. ТОВ СП «Нібулон»	+	+	+	+	-	-	-

Джерело: сформовано автором

Так, ТОВ «Кернел-трейд» включає у річну фінансову звітність підрозділи щодо локальної соціальної відповідальності підприємства (відповідальне ставлення до навколишнього середовища, відповідальність перед працівниками, взаємодія з громадами на засадах соціальної відповідальності тощо). Варто відмітити аграрні підприємства, які щорічно формують соціальну звітність: «Астарта-Київ», «Монсанто», ПАТ «Миронівський хлібопродукт» – Звіт зі Сталого розвитку.

Щодо аграрних підприємств Миколаївської області середніх та малих за розміром, то в жодному підприємстві не формується нефінансова звітність. Це пояснюється тим, що підприємства реалізують продукцію власного виробництва на внутрішніх ринках країни, тому формувати соціальну звітність (яку вимагають країни-експортери) немає потреби.

Як зазначалося, у розвинених країнах на законодавчому рівні регламентується складання нефінансової звітності підприємств. Зокрема, у Німеччині є окремі ініціативи з міжгалузевого просування соціальної відповідальності – Директива ЄС з нефінансової звітності. У цій країні розроблено проект закону, який чітко ґрунтується на директиві ЄС. Закон зосереджується на двох основних принципах. По-перше, великі корпорації, банки і страхові компанії (більш ніж 500 працівників) будуть зобов'язані розкривати у звітності інформацію про їх політику, основні ризики і результати стосовно питань охорони навколишнього середовища, соціальних і кадрових аспектів, поваги прав людини, боротьби з корупцією та проблеми хабарництва. Повинна бути викладена концепція підприємства щодо зазначених аспектів. Якщо підприємство не має розробленої концепції, наприклад щодо боротьби з корупцією, це повинно бути пояснено і обґрунтовано у доповіді. По-друге, зареєстровані на біржах акціонерні товариства будуть зобов'язані викласти свою концепцію раді директорів. При цьому, необхідно надати вік, стать, освітній і професійний досвід, а також цілі концепції, стратегії впровадження і досягнуті результати. Також проводиться оцінка екологічних звітів спільно з проектом Інституту екологічних досліджень в економіці (Ecological Economy Research) і бізнес-ініціативи «Некомерційна організація «Майбутнє – перейняти відповідальність». Дана ініціатива полягає в оцінці соціальної звітності 150 найбільших німецьких компаній, і, починаючи з 2009 р., також малих та середніх підприємств. На підставі великої кількості соціальних, екологічних критеріїв, критеріїв управління і комунікацій формується рейтинг кращих підприємств Німеччини із соціальної відповідальності. Рейтинг має на меті поліпшення звітів із соціальної відповідальності і стимулювання конкуренції за досягнення високих стандартів звітності серед підприємств. Рейтинг є повністю незалежним, але отримує фінансову підтримку переважно з державних установ [45].

Щодо України, то зміни, які відбулися в європейському законодавстві щодо формування нефінансової звітності, не мають прямого впливу на українські підприємства. Директива насамперед вплине на підприємства, які працюють на міжнародних ринках, а також, на ті чиї материнські компанії знаходяться в Європі і підпадають під дію нового законодавчого акту. Якщо підприємство присутнє на одній з європейських бірж, то його ця ініціатива не стосується [138].

Разом з тим, зважаючи на євроінтеграційні процеси в Україні, а також глобальні тенденції щодо законодавчого регулювання у сфері локальної соціальної відповідальності, українським підприємствам, особливо аграрним, варто готуватися до нових викликів сьогодення, адже бізнес повинен нести відповідальність за свої дії та наслідки перед суспільством. Орієнтуючись на міжнародний досвід, українським підприємствам варто перейти від першого та другого етапів формування нефінансової звітності до 3-го вирішального етапу – формування інтегрованої звітності (табл. 5.13).

Таблиця 5.13 Етапи формування інтегрованої звітності на аграрних підприємствах України

Етапи	Форми звітності	Характеристика
I етап	Формування фінансової звітності підприємств	Регламентується міжнародними та національними стандартами; Законами України; наказами, які затверджуються Міністерством фінансів України; Положеннями Кабінету Міністрів України тощо
II етап	Формування фінансової та нефінансової звітності підприємств	Регламентується міжнародними та національними стандартами; Законами України; наказами, які затверджуються Міністерством фінансів України; Положеннями Кабінету Міністрів України; внутрішніми документами підприємств тощо
III етап	Формування інтегрованої звітності	Регламентується міжнародними стандартами про соціально орієнтовану діяльність підприємства

Джерело: сформовано автором

Інтегрована звітність – це нова концепція побудови бізнесу, яка включає в себе не тільки фінансову звітність (регламентовану національним та міжнародним законодавством), а й нефінансову звітність (є добровільною).

Перехід на третій етап – формування інтегрованої звітності дозволить українським підприємствам значно покращити свої фінансові результати за рахунок залучення додаткових інвестицій та сформувати позитивну модель побудови бізнесу.

Українські підприємства, залежно від сфери та специфіки господарювання, можуть на власний розсуд обирати формат нефінансової звітності. Саме від керівництва залежить, чи буде підприємство готувати і в якій формі нефінансову звітність. Переваги формування нефінансової звітності є очевидними, оскільки у результаті задовольняються вимоги зацікавлених осіб на основі показників локальної соціальної відповідальності (акціонери, інвестори, працівники, громада тощо).

Формування та звітування аграрних підприємств у форматі нефінансової звітності регламентується рядом нормативних документів (табл. 5.14). Таким чином, більшість з наведених нормативних документів щодо формування нефінансової звітності є добровільною і необов'язковою. Керівництво підприємства має право саме вирішувати, в якій формі і який нефінансовий звіт формувати.

Варто відмітити, що все більшої актуальності в Україні набуває впровадження Цілей сталого розвитку. Центром «Розвитку КСВ» у 2018 р. було досліджено формування нефінансових звітів серед 25 підприємств, з них 19 – підготували Звіти з прогресу для Глобального договору ООН та 6 компаній – нефінансові звіти протягом 2015-2016 рр. з числа перших 100 компаній рейтингу 200 найбільших компаній у 2015 р. [406]. Найменше українських підприємств звітували у нефінансових звітах про ціль №10 – зменшення нерівності та №14 – збереження морських екосистем. Щодо стратегічного впровадження Цілей сталого розвитку у свою практику, то лише 3 підприємства інтегрували свою діяльність відповідно до ЦСР на стратегічному рівні, тобто визначили як частину необхідної соціальної політики, яка відповідає Цілям сталого розвитку («Nestle», «Арселор-Міттал» та ПАТ «Миронівський хлібопродукт»).

Таблиця 5.14 Нормативно-правові документи регулювання соціальної (нефінансової) звітності в Україні

Нормативні документи щодо регулювання	Міжнародний рівень	Державний рівень	Рівень підприємства
Директива ЄК	Публічні компанії, страхові та банківські установи, акції яких котируються на біржах; Кількість працівників становить більше 500 осіб	За умови, що материнська компанія знаходиться в Європі	Здійснюється відповідно до законодавства, якщо підприємство підпадає під звітуння
Звіт з прогресу (Глобальний договір ООН)	Підприємства-члени Глобального договору ООН	Підприємства-члени Глобального договору ООН	Не обов'язковий аудит
GRI G4 (Звіт зі сталого розвитку)	Добровільний	Добровільний	Можливий аудит
Стандарт з інтегрованої звітності	Добровільний (за умови складання звіту зі сталого розвитку)	Добровільний (за умови складання звіту зі сталого розвитку)	Можливий аудит
AA 1000 (Стандарт верифікації)	Добровільний за умови верифікації організації	Добровільний за умови верифікації організації та дотримання національного законодавства	Можливий аудит
ISO 14001 (Стандарт з екологічного менеджменту)	Добровільний	Добровільний, враховуючи національне законодавство	Можливий екологічний аналіз або аудит
SA 8000 (Соціальна відповідальність)	Добровільний за умови дотримання Конвенцій МОП	Добровільний за умови дотримання Конвенцій МОП та національного законодавства	Не обов'язковий аудит
ISO 26000 (Керівництво із соціальної відповідальності)	Добровільний	Добровільний за умови дотримання національного законодавства	Не обов'язковий аудит

Джерело: систематизовано автором

У нефінансових звітах українських підприємств відсутні показники ефективності, які розроблені відповідно до Цілей сталого розвитку. Більшість нефінансових звітів містять тільки кількісні показники досягнень відповідно до визначених напрямів локальної соціальної відповідальності за поточний період, інколи у порівнянні з попереднім періодом. Показники представлення та реалізації Цілей сталого розвитку представлені такими українськими підприємствами, як: «АрселорМіттал», «СКМ», «ПУМБ», «ДТЕК», «Оболонь», «Carlsberg Ukraine», «Галнафтогаз», «Lifecell», ТОВ «Кернел» тощо [406].

Менше половини українських підприємств (11 із 25) звітують про соціальне партнерство – ціль №17 «Партнерство заради сталого майбутнього». Партнерами підприємств, як правило, є місцеві органи влади, заклади вищої освіти, бізнес-асоціації, неурядові організації тощо.

Встановлено, що спостерігається активізація формування соціальної звітності українськими підприємствами, починаючи з 2015 р. Серед аграрних підприємств нефінансову звітність формують: «Астарта-Київ», ТОВ «Кернер-Трейд» та ПАТ «Миронівський хлібопродукт». Окрім цього, підписантами Глобального Договору є виробники сільськогосподарської продукції, які звітують відповідно до основних показників Глобального договору, серед яких: «Астарта-Київ», «Agricom Group», «Viteo ООО».

На нашу думку, для активного залучення до формування нефінансової звітності в Україні бізнесовими структурами, відповідно до Цілей сталого розвитку Глобального договору ООН, необхідно об'єднати зусилля між аграрним бізнесом, органами державної влади та громадою (активними учасниками соціальних проблем) у суспільстві (рис. 5.28).

Для запровадження в українській практиці та долучення до актуальних проблем світового масштабу, які нерозривно пов'язані з принципами Глобального договору, що базуються на 17 Цілях сталого розвитку, доречним буде сформувати як на законодавчому рівні, так і на рівні підприємств,

власне бачення реальної ситуації сьогодення, яка нерозривно поєднує бізнес, державу та суспільство (потреби та виклики сьогодення).

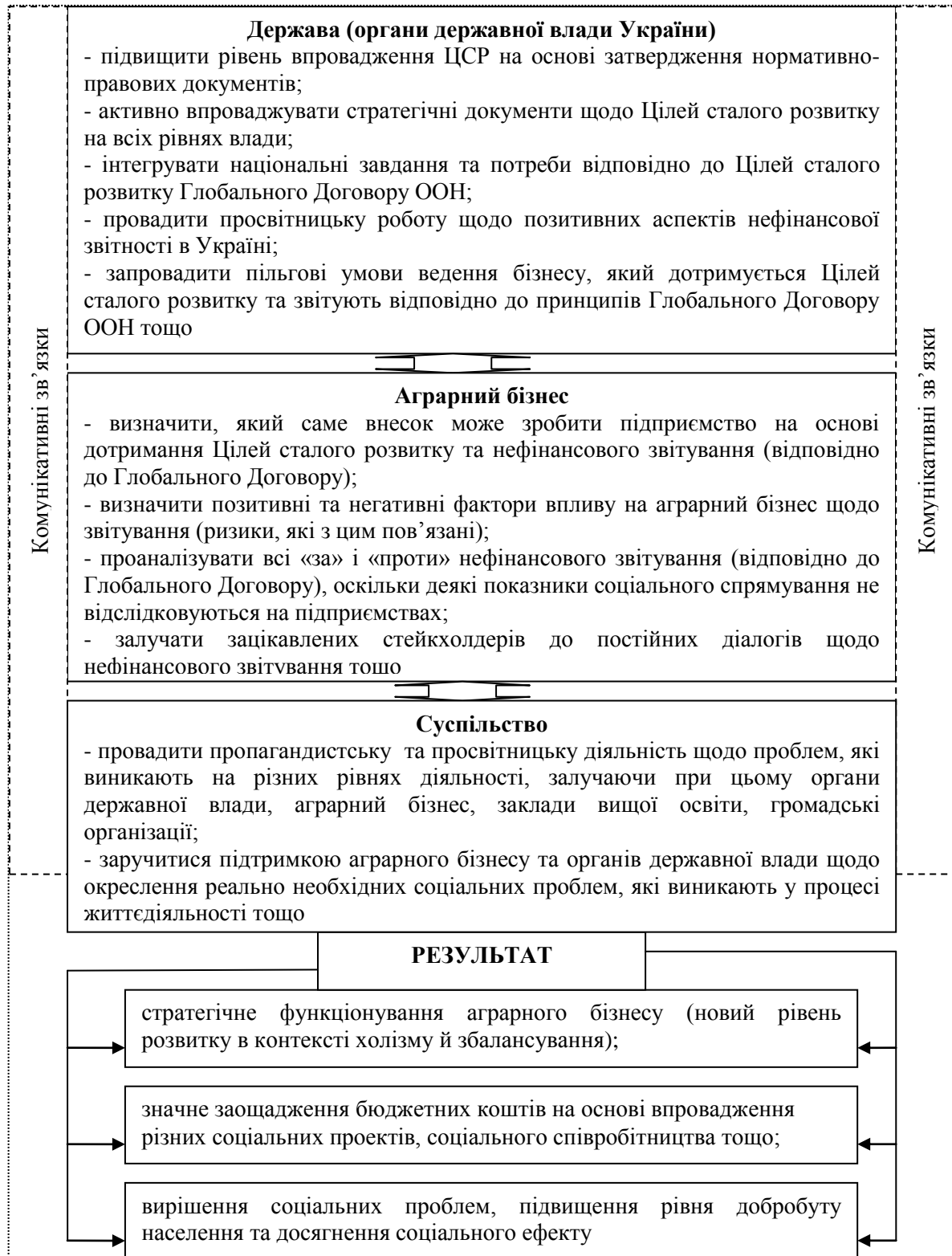

Рисунок 5.28 – Основні напрями активізаційної політики щодо розвитку нефінансового звітування аграрними підприємствами України

Джерело: авторська розробка

На сьогодні у світі є значна кількість добровільних та обов'язкових нефінансових звітів, які розкривають інформацію щодо впливу на навколишнє середовище, соціальні та корпоративні аспекти діяльності підприємства.

Так, у зв'язку з великим зростання вимог до нефінансової звітності, у 2016 р. налічувалось 383 інструменти формування нефінансової звітності (у 64 країнах світу), 248 звітів з них є обов'язковими, 135 – добровільні звіти, хоча ще у 2006 р. у світі налічувалося 35 обов'язкових і 25 добровільних вимог до розкриття інформації, інструкцій та основ [368].

Система бухгалтерського обліку в Україні, відповідно до затверджених Міністерством фінансів вимог до фінансової звітності та статистичної звітності відповідно до Закону України «Про державну статистику» [276], надає необхідні дані для її складання (додаток БЩ).

Хоча аграрні підприємства України формують великий перелік кількості різних форм статистичної та фінансової звітності, проте вони не надають можливості зробити висновки щодо соціальної відповідальності підприємства. Тому підприємствам, які позиціонують себе як соціально відповідальні, дуже важко охарактеризувати та сформулювати звітність щодо локальної соціальної відповідальності, оскільки, не існує єдиних показників та критеріїв щодо оцінки рівня локальної соціальної діяльності підприємства.

Для подання додаткової інформації у фінансовій звітності, відповідно до Ради з МСФЗ, підприємства часто використовують проміжні підсумки або додаткові рядки форми звітності [452].

Варто відмітити запропоновані показники Міжурядової групи експертів з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності ЮНАКТД «Основні показники для звітності компаній про внесок у досягнення Цілей сталого розвитку» і проект Методичних рекомендацій щодо складання звіту про управління (додаток БЮ). Відповідно до методики, перевага надається тим показникам, які за національним законодавством уже використовуються у нормативно-правовій та господарській діяльності в

Україні та мають інформаційні джерела заповнення діяльності. У майбутньому очікується, що, відповідно до запровадженого переліку ключових показників нефінансового звітування, буде можливість проводити аналіз звітності зацікавленим стейкхолдерам, а саме головне – включення у звітність показників локальної соціальної відповідальності на національному і глобальному рівнях.

З огляду на вищезгадане, вважаємо за необхідне на аграрних підприємствах у формалізованих звітах (форма Баланс№1) незалежно від форми власності, запровадження локальної соціальної відповідальності у таких статтях: необоротні та оборотні активи, зобов'язання, капітал тощо. Це можливо зробити лише за наявності оцінки показника вартісного виміру (додаток БЯ).

У разі неможливості оцінити показник у вартісному співвідношенні, то доречним буде формування звітності з локальної соціальної відповідальності у примітках до фінансової звітності, яка подається в більш довільній формі і ґрунтується на «об'єктивних професійних судженнях» керівництва. Статті витрат можуть мати таке спрямування: зобов'язання перед працівниками по розрахунках, зобов'язання перед бюджетом по розрахунках, зобов'язання перед іншими суб'єктами господарювання (з питань розвитку інфраструктури, екології, соціальних програм тощо) (довідка від 12.03.2018 р. №158);.

Третім варіантом є формування окремого документа локальної соціальної відповідальності як окремої форми соціальної звітності (додаток ВА).

Запропоновані форми нефінансової звітності містять інформацію щодо локальної соціальної відповідальності підприємства: соціальний стан суб'єкта господарювання, соціальні та екологічні напрями діяльності. Формування окремої нефінансової звітності на аграрному підприємстві або включення її до фінансової звітності надасть можливість підприємству залучити інвесторів, акціонерів та інших зацікавлених осіб до діяльності та

функціонувати на засадах сталого розвитку без шкідливого впливу на навколишнє середовище й на суспільство.

Пріоритетною складовою локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства є залучення стейкхолдерів (зацікавлених осіб) до цього процесу, який, не зважаючи на складність, позитивно впливає на позитивні фінансові результати діяльності.

Взаємодія із зацікавленими сторонами передбачає прозорість функціонування підприємства, публічність інформації щодо фінансових та соціальних питань, співпрацю з органами влади, урахування думки споживачів тощо. На сьогодні, більшість аграрних підприємств України приділяє недостатньо уваги даному напрямку роботи, а в кінцевому результаті це значно впливає на результативність їх господарювання. Взаємодія зі стейкхолдерами є важливою при складанні нефінансової звітності і формуванні позитивного іміджу аграрного підприємства, а у підсумку це впливає на соціально-економічний розвиток суспільства.

На нашу думку, залежно від напрямку діяльності підприємства, можуть бути різні підходи та методики щодо формування нефінансової звітності, проте не може бути єдиних уніфікованих стандартів для всіх аграрних підприємств. Форми соціальної (нефінансової) звітності лише орієнтують аграрні підприємства на вибір форм, методологій проведення оцінки соціальної відповідальності і спрямовують їх на основні аспекти соціальної діяльності.

Отже, соціальна звітність є важливим інструментом зовнішньої (СВБ) та внутрішньої (КСВ) політики локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства, що націлена на досягнення стратегічних цілей підприємства та ґрунтується на основних засадах соціальної діяльності. У результаті формування соціальної звітності на підприємстві підвищується рівень обізнаності суспільства щодо напрямів діяльності підприємства, формується позитивна ділова репутація, і як результат – покращуються кінцеві показники діяльності та досягається соціальний ефект.

Висновки до розділу 5

1. Доведено, що фінансовий механізм розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору необхідно розглядати у сукупності стратегічного бачення фінансового механізму на рівні держави, враховуючи інструменти прямого (фінансові методи, важелі, стимули, нормативно-правове забезпечення) та опосередкованого впливу (соціальне партнерство, соціальне підприємництво, соціальні інвестиції). З'ясовано, що аграрні підприємства обирають для себе соціально орієнтовану модель розвитку за умови позитивного інвестиційного клімату, створеного в країні, тобто держава бере на себе функцію гаранта щодо сприятливих умов ведення аграрного бізнесу, забезпечуючи інвестиційну привабливість аграрної галузі (система пільг, преференцій, гранти), що відображено у відповідній концептуальній схемі.

2. Обґрунтовано, що одним із нових напрямів фінансування аграрного сектору є аграрні розписки, які надають можливість отримувати аграріям якісніше насіння, більш продуктивне обладнання й технології, а також знання про передові практики в аграрному бізнесі. У результаті чого, сформовано заходи та особливості щодо поширення використання аграрних розписок в Україні, які базуються на: створенні сприятливого середовища, включення нових напрямів продукції сільського господарства, формування простого механізму надання, нові можливості розвитку аграрного бізнесу тощо.

3. Нами відстоюється позиція, що важливим інструментом забезпечення соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки виступають різні програми розвитку місцевого управління. В практичному аспекті розробка зазначених документів пов'язана із складанням короткострокових та довгострокових програм цільового планування розвитку територій. Нами було розроблено проект програми поводження з твердими побутовими та промисловими відходами в Новоодеському районі Миколаївської області до 2023 року, у результаті

реалізації якої можливе вирішення питань щодо подолання негативного впливу на стан навколишнього природного середовища, який викликаний діяльністю людини.

4. Аналізуючи зарубіжний досвід провадження соціальної відповідальності в освітніх закладах можна стверджувати, що для провідних університетів світу це невід’ємна частина діяльності при наданні освітніх послуг. З огляду на вищесказане, нами розроблено схему формування соціальної відповідальності ЗВО в аграрному секторі економіки через їх основні функції (освітня, наукова, методологічна, виховна, інноваційна, професійно-виробнича, дорадча, соціальна, прогностична), що сприятиме розв’язанню цілої низки соціально-економічних проблем в суспільстві. На основі розробленої Стратегії розвитку соціальної відповідальності Миколаївського національного аграрного університету (2019-2024 рр.) буде досягнуто високий рівень реалізації не лише традиційних функцій, але й нових (інноваційної, підприємницької, соціальної, дорадчої, прогностичної).

5. На основі розробленої методики рівня соціально відповідальної діяльності ЗВО (5-ка лідерів аграрних ЗВО України) встановлено, що відповідно до якості освіти, то перше місце посідає Національний університет біоресурсів і природокористування (НУБіП) (7 балів), друге місце – Миколаївський національний аграрний університет (МНАУ) (4 бали), третє місце розподілили між собою Національний університет водного господарства та природокористування (НУВГП), Таврійський державний агротехнологічний університет (ТДАТУ) та Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка (ХНТУСГ ім. П. Василенка) – (3 бали відповідно). Щодо інформаційної складової соціальної діяльності, то найкраще висвітлена інформація в НУБіП та Миколаївському національному аграрному університеті. Так, в НУБіП щомісяця проводиться аналіз витрат енергоресурсів (з липня 2017 р), створено комісію з питань біоетики (14.05.2018 р.); в МНАУ розроблено

стратегію розвитку соціальної відповідальності університету на 2019-2024 рр.

6. У процесі дослідження виявлено, що найкращими навичками, якими володіють випускники ЗВО України є: комунікабельність, вміння працювати в команді, здатність швидко навчатися, висока адаптивність. Найгірше вони можуть управляти проектами, вирішувати комплексні проблеми та не мають стратегічного мислення (на думку представників підприємств). Найбільш затребувані професійні вміння працівників майже однакові у розрізі секторів національної економіки. Роботодавці виділяють 5 основних професійних вмінь з 14: спеціальні технічні вміння, професійність (соціоемоційне вміння), вирішення проблем (просунуте когнітивне вміння), здатність до самостійної роботи і командна робота (соціоемоційні уміння). Показово, що на вимоги щодо найважливіших вмінь працівників не вплинули особливості функціонування різних секторів економіки (розташування, розмір, кількість робочих місць тощо), тобто дані вміння є універсальними для українського суспільства.

7. При цьому, доведено, що особливої актуальності набувають навички соціально орієнтованого спрямування здобувачів вищої освіти України, які формуються під впливом різних аспектів життєдіяльності (гносеологічні, аксіологічні, праксіологічні, онтологічні). Доведено, що формування неосів (субстанційних носіїв новизни) на основі холистичного розвитку відбувається на основі онтологічних навичок, які є носіями нової якості антропогенного походження й поєднують економічні, екологічні, соціальні та духовні аспекти розвитку індивіда. Для активізації талановитих і здібних особистостей на освітянському просторі пропонується створення на базі ЗВО України інкубатора новацій, за допомогою яких будуть формуватися сприятливі умови для реалізації творчих і креативних ідей здобувачів вищої освіти (для прикладу обрано МНАУ), що в результаті призведе до холистичного розвитку економіки. Такі структурні одиниці можуть бути створені на базі будь-якого аграрного ЗВО України. З'ясовано, що

основною причиною низького рівня розвитку соціальної відповідальності є неналежний рівень державної політики щодо соціальної відповідальності, відсутність пільгового оподаткування, кредитування, в результаті, витрати на соціальні заходи підвищуються й знижується прибутковість аграрних підприємства. Також важливим аспектом є низький рівень інформатизації щодо локальної соціальної відповідальності та досить мала кількість рейтингових оцінок у розрізі локальної соціальної відповідальності.

8. З'ясовано, що в країнах Європейського Союзу питання втілення принципів соціальної відповідальності в діяльність компаній та організацій, обов'язково відображаються в нефінансовій звітності. На основі проведених досліджень встановлено, що кількість соціальних звітів як у світі, так і в Україні поширюється, так, якщо у 1993 р. лише 12% підприємств, звітували відповідно до стандарту N100 reporting rate, то у 2015 р. їх близько 75 відсотків. Щодо стандарту G250 reporting rate, то звіти почали формуватися лише з 1999 р. (35%), а в 2015 р. питома вага їх становила – 73 відсотки. В Україні, починаючи з 2012 р. підприємства різних галузей економіки почали формувати даний вид нефінансової звітності. Якщо у 2012 р. кількість даних звітів становила лише 9, то в 2016 р. – 11 одиниць (хоча даний показник зменшився в порівнянні з попереднім роком на 65%). Серед основних українських підприємств, які активно долучаються до соціальної діяльності і формують соціальні звіти, ТОВ «Кернер-трейд», «АрселорМіттал Кривий ріг», Концерн «Галнафтогаз», «Метінвест», ТОВ СП «Нібулон», «Nestle Україна», «СКМ» та інші. Найбільшу питому вагу в соціальних проектах становить соціальний захист – 430 млн грн, друге місце посідає охорона здоров'я – 110 млн грн, економічний розвиток – 80 млн грн, допомога армії – 50 млн грн. Найменше зусиль спрямовується на захист довкілля та тварин – 0,5 млн грн., що значно ускладнює ситуацію в аграрному секторі.

9. Встановлено, що починаючи з 2011 р., при формуванні Індексу прозорості компаній агропромисловий комплекс поступово долучався до соціальної діяльності й протягом останніх років займає лідируючі позиції

відповідно до даного рейтингу. Так, якщо у 2011 р. невелика часка підприємств аграрного спрямування входили в двадцятку лідерів (2 підприємства), то у 2017 р. – 4 підприємств. Варто відмітити, що в зазначеному рейтингу з'являються зовсім нові підприємства агропромислового сектору, які з часом покращують свої позиції – ПРАТ «Імперіал тобакко продакшн Україна». Досліджуючи соціальну звітність (нефінансову звітність) серед найбільших агрохолдингів України, з'ясовано, що лише невелика їх частка розкриває локальну соціальну відповідальність у вигляді соціальних звітів. Так, із 18 досліджених аграрних підприємств, лише 5 формують соціальну звітність. А це біля 28% від загальної кількості досліджуваних підприємств. Деякі аграрні підприємства окремо не формують соціальної звітності, а включають її в щорічну фінансову звітність.

10. Доведено, що для активного залучення до формування нефінансової звітності в Україні бізнесовими структурами відповідно до Цілей сталого розвитку Глобального договору ООН, необхідно об'єднати зусилля між аграрним бізнесом, органами державної влади та громадою (активними учасниками соціальних проблем) у суспільстві на основі розробки напрямів активізаційної політики щодо розвитку нефінансового звітування аграрними підприємствами України. Тому, з огляду на вищезгадане, вважаємо за необхідність на аграрних підприємствах у формалізованих звітах (форма Баланс№1) не залежно від форми власності, запровадження локальної соціальної відповідальності у таких статтях: необоротні та оборотні активи, зобов'язання, капітал тощо. Це можливо зробити лише за наявності оцінки показника вартісного виміру. У разі неможливості у вартісному співвідношенні оцінити показник, то доречним буде формування звітності по локальній соціальній відповідальності у примітках до фінансової звітності, яка подається в більш довільній формі і ґрунтується на «об'єктивних професійних судженнях» керівництва. Статті витрат можуть мати таке спрямування: зобов'язання перед працівниками по розрахунках, зобов'язання

перед бюджетом по розрахунках, зобов'язання перед іншими суб'єктами господарювання (з питань розвитку інфраструктури, екології, соціальних програм тощо). Третім варіантом є формування окремого документу по локальній соціальній відповідальності як окремої форми соціальної звітності.

Основні наукові результати розділу опубліковано в працях автора: [152; 153, С. 130-138; 154, С. 49-53; 166, С. 117-121; 170; 171; 174, С. 47-50; 182, С. 100-102; 183, С. 145-148; 185, С. 26-28; 186; 189, С. 41-46; 191, С. 38-40; 192, С. 26-29; 193, С. 51-53; 199, С. 100-106; 323, С. 194-199].

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне узагальнення та запропоновано вирішення важливої науково-практичної проблеми обґрунтування теоретико-методологічних засад формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Актуальний характер практичної реалізації наукового дослідження відображає вирішення завдань відповідно до мети:

1. Обґрунтовано, що інтеграція України у світове співтовариство вимагає від підприємств різних форм власності запроваджувати та дотримуватися нових концепцій і підходів на основі локальної соціальної відповідальності. Основні концепції формування локальної соціальної відповідальності повинні бути інтегровані в управлінські рішення аграрних підприємств, що дозволить поєднати економічні та суспільні інтереси як аграрного підприємства, так і країни у цілому. Зважаючи на особливості аграрної сфери, запропоновано концептуальну схему управління розвитком соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки та доведено її позитивний вплив на кінцеві результати господарювання аграрних підприємств.

2. Доведено, що на сучасному етапі темпи трансформування суспільства надто швидкі, тому необхідна інтегрованість соціуму для задоволення викликів часу, що вимагає мобільної адаптивності, взаємозв'язку та включення інститутів, інституцій, суб'єктів господарювання та окремих особистостей до збалансованості ключових складових. Одним із нових напрямів сучасного розвитку є холістична концепція, яка базується на єдності, винятковості та створенні взаємовідносин за умови, що різні складові приведені у рівновагу. Основою холістичного розвитку є духовність, тобто економічна, соціальна, екологічна складові є забезпечуючими по відношенню до духовної, яка є дійсною сутністю людини (суспільства).

3. Узагальнивши категорійний апарат наукового пошуку соціальної відповідальності, сформовано термінологічні взаємозв'язки соціальної відповідальності різних ієрархічних рівнів, кожен з яких демонструє авторське розуміння теорії та методології, а також гармонізує логіко-змістовне відображення об'єкта і предмета дослідження (соціальна відповідальність, локальна соціальна відповідальність, соціально відповідальний бізнес, корпоративна соціальна відповідальність).

4. Проаналізувавши та узагальнивши основні напрями розвитку соціальної відповідальності, сформовано підхід до структуризації локальної соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, з виділенням різнорівневих стейкхолдерів та факторів впливу, що характеризує внутрішню (корпоративну соціальну відповідальність) та зовнішню (соціально відповідальний бізнес) складові її функціонування. Обґрунтовано, що повноцінна реалізація інструментів структурно-компонентної соціальної інфраструктури вимагає достатнього обсягу фінансових ресурсів для забезпечення її ефективного функціонування, у підсумку запропоновано аграрним підприємствам у розрізі рівнів локальної соціальної відповідальності долучатися до розвитку соціальної інфраструктури на основі фінансування різноманітних заходів, отримуючи зворотній позитивний ефект – прискорення розвитку продуктивних сил, покращення рівня життя населення на селі, зменшення міграційних процесів.

5. У зв'язку з фрагментарністю та неоднозначністю досліджень щодо формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки, на основі досліджень відповідних методологічних підходів сформовано власну позицію щодо оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору, яка ґрунтується на: 1) специфіці розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; 2) логічній послідовності системи оцінки рівня соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки; 3) ізольованості оцінювання рівня локальної соціальної відповідальності; 4) недостатньому забезпеченні

інформаційними ресурсами, що обмежує можливості аналізу та знижує рівень його об'єктивності. Зважаючи на це, поєднуючи кількісне і якісне оцінювання складових потенціалу та враховуючи галузеву специфіку, запропоновано методологічні підходи щодо інтегральної оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств.

6. Розроблено механізм формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки та наведено взаємодію його рівнів, який відображає сукупність організаційних форм, рівнів регулювання, напрямів діяльності, економічних процесів і суспільних дій, спрямованих на створення відповідних умов, які націлені на підвищення ефективності господарювання аграрних підприємств, враховуючи потреби зацікавлених сторін (стейкхолдерів), на основі використання економічних, екологічних, соціальних та духовних чинників розвитку суспільства. Обов'язковою умовою є взаємоузгодженість всіх рівнів розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору.

7. Дослідженням встановлено, що розуміння локальної соціальної відповідальності представниками аграрного сектору економіки України є досить широким та певною мірою обмеженим, у більшості випадків представники аграрного бізнесу розуміють її як благодійництво, вчасну сплату податків та створення сприятливих умов для працівників. З'ясовано, що розмір підприємства безпосередньо впливає на масштаби його локальної соціальної відповідальності, оскільки великі підприємства, як правило, демонструють вищий рівень локальної соціальної відповідальності, адже це є обов'язковою умовою виходу на міжнародні ринки. Середні та малі аграрні підприємства мають більше гальмуючих факторів для її реалізації, що значною мірою пов'язано з фінансовими результатами їхньої діяльності.

8. Відповідно до нашої теоретично окресленої та практично підтвердженої позиції формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки повинно супроводжуватися комплексним формуванням інституційно-інституціонального середовища у розрізі рівнів

функціонування. Вважаємо, що одним з базисів інституціонального забезпечення формування і розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки є: нормативно-правове регулювання, державна підтримка галузі, соціальне партнерство (державно-приватне партнерство); соціальне підприємництво; запровадження нових моделей розвитку аграрних підприємств (бірюзова модель, принципи укладених кіл).

9. Розроблено ресурсно-результативний аспект стратегії соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки України. Основна ідея обґрунтованої нами позиції полягає у тому, що на інституціональному рівні повинен бути активізований механізм реалізації стратегії соціальної відповідальності як основний інструмент щодо розвитку даного напрямку. З'ясовано, що поширення тенденції функціонування аграрного підприємства в умовах структурного зрушення приводить до активного його залучення у локальну соціальну відповідальність, яка є невід'ємною частиною в управлінні аграрного підприємства і може змінюватися відповідно до рівня розвитку, напрямку діяльності, залежно від того, на якій стадії розвитку знаходиться аграрне підприємство. Доведено, що стратегія розвитку локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств повинна орієнтуватися на потреби основних стейкхолдерів та заохочення до активної співпраці між ними й аграрними підприємствами у забезпеченні довгострокового та холістичного розвитку.

10. Обґрунтовано, що формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки повинно поєднуватися із загальною державною аграрною політикою. Зважаючи на це, визначено: 1) необхідні умови щодо реалізації соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору на різних рівнях функціонування; 2) основні причини низького рівня розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору; 3) основні фактори, які спонукають аграрні підприємства формувати локальну соціальну відповідальність; 4) заходи вдосконалення правової складової

інституціонального середовища; 5) напрями формування соціально орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки.

11. З'ясовано, що механізмом реалізації адаптованої до умов соціально орієнтованої економіки інноваційного типу є сформована соціальна відповідальність закладів вищої освіти України, у результаті чого останні змінять рівень соціальної відповідальності окремих громадян та суспільства у цілому на основі різноманітних суспільних проявів та підходів щодо пріоритетності їх господарювання.

12. У результаті проведених досліджень сформовано власну позицію щодо розвитку соціальної відповідальності на основі соціалізації освіти як засобу зміни парадигми розвитку аграрного сектору економіки, яка ґрунтується на: 1) ЗВО є відповідальними не лише за розвиток і збереження фундаментальної науки та освіченості, а й беруть участь в інтерпретації, поширенні і застосуванні нового знання, яке базується на соціально відповідальній діяльності суб'єкта господарювання в аграрному секторі; 2) особливості континууму поколінь здобувачів вищої освіти України; 3) основних сучасних підходах до підготовки фахівців в аграрному секторі економіки; 4) основних факторах глобальних змін, які вимагають майбутні професійні орієнтири; 5) формуванні соціально орієнтованої спрямованості навичок здобувачів вищої освіти України.

13. Розроблено модель створення інкубатора соціальних новацій на базі закладів вищої освіти України, за допомогою якої будуть формуватися сприятливі умови для реалізації творчих і креативних ідей здобувачів вищої освіти. У результаті реалізації соціальних проектів через інкубатор соціальних новацій: 1) підвищується зацікавленість здобувачів вищої освіти у навчанні; 2) відбувається тристоронній взаємозв'язок між викладачем, здобувачем вищої освіти та аграрним підприємством, яке у майбутньому може стати його роботодавцем; 3) підвищується соціально-культурний розвиток сільського населення; 4) відбувається зміна бачення основних цінностей суспільства на основі соціалізації освіти.

14. Для досягнення ефективного розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору досліджено соціальну звітність як основний інструмент її управління. Запропоновано напрями активізаційної політики щодо розвитку нефінансового звітування аграрними підприємствами України на основі комунікативних зв'язків між різними рівнями функціонування галузі. Для забезпечення їхньої реалізації необхідне застосування таких варіантів соціального звітування: 1) у формалізованих звітах (Баланс №1) аграрних підприємств запровадження локальної соціальної відповідальності як окремих статей; 2) формування звітності по локальній соціальній відповідальності у примітках до фінансової звітності; 3) формування окремого документа з локальної соціальної відповідальності як окремої форми соціальної звітності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аграрна карта професій майбутнього. URL: agrievent.com.ua/events/LFM40/agrarna-karta-profesiy-maybutnogo (дата звернення: 23.10.2018).
2. Аграрний бізнес-клімат України погіршився. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/news_of_agribusiness_index/agrarniy_biznesklimat_ukraini_polipshivsya (дата звернення: 24.10.2018).
3. Аграрний холдинг Авангард : офіційний сайт. URL: <https://avangardco.ua/> (дата звернення: 28.10.2018).
4. Аграрні розписки – ефективний шлях залучення коштів в агробізнес. URL: <http://agravery.com/uk/posts/author/show?slug=ak-finansuvati-ukrainskih-silgospvirobnikiv-za-dopomogou-agrarnih-rozpisok> (дата звернення: 26.10.2018).
5. Аграрно-промисловий комплекс Миколаївської області // Регіональна торгово-промислова палата Миколаївської області : офіційний сайт. URL: <http://www.rtp.com.ua/uk/nikolaev/5/agrarno-promyslovyu-kompleks-mykolayivskoyi-oblasti.html> (дата звернення: 28.10.2018).
6. Агробізнес 4.0 або чого чекати в аграрному секторі? // AgriEvent URL: <http://agrievent.com.ua/events/LFM40/agrobiznes-40-abo-yak-nezabarom-viglyadati-agrosektor-ukraini> (дата звернення: 28.10.2018).
7. Агропромхолдинг «Астарта-Київ» : сайт. URL: <http://www.astartakiev.com/ua> (дата звернення: 26.10.2018).
8. Агропромхолдинг «Астарта-Київ» : сайт. URL: <http://www.astartakiev.com/ua> (дата звернення: 26.10.2018).
9. 10.Агрохолдинг «Агроф'южн» : сайт. URL: <http://www.inagro.ua/uk/staluj-rozvytok> (дата звернення: 26.10.2018).
10. Агрохолдинг «Мрія» : сайт. URL: <http://mriya.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

11. Агрохолдинг UkrLandFarming : сайт. URL: http://www.ulf.com.ua/ua/sustainability/industrial_safety (дата звернення: 26.10.2018).
12. Агрохолдинг Агропросперис : сайт. URL: <https://www.agroprosperis.com/about-us.html> (дата звернення: 26.10.2018).
13. Агрохолдинги України 2016 // Український клуб аграрного бізнесу. URL: http://www.ucab.ua/ua/ukab_propouue/doslidzhennya/naubilshi_agrokholdingi_ukraini_2016 (дата звернення: 26.10.2018).
14. Агрохолдинги України забезпечують понад третину експорту основних сільськогосподарських культур. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/novosti/agrokholdingi_zabezpechuyut_ponad_tretinu_u_eksportu_osnovnikh_sg_kultur (дата звернення: 24.10.2018).
15. Анализ данных и процессов / А. А. Барсегян и др. СПб. : БХВ ; Петербург, 2009. 512 с.
16. Антохов А. А. Регіональна економіка та інтелектуалізація суспільства : інноваційні аспекти взаєморозвитку : монографія. Львів : ПП «Видавництво «Бона»», 2016. 420 с.
17. Апологія / Тертуліан. URL: http://www.odinblago.ru/tertulian_1/2 (дата звернення: 22.10.2018).
18. Артиш В. І. Порівняльна оцінка інтенсивного та екологічно чистого ведення сільського господарства // Економіка АПК. 2005. № 10. С. 20-23.
19. Атлас новых профессий : сайт. URL: <http://atlas100.ru/catalog/selskoe-khozyaystvo> (дата звернення: 26.10.2018).
20. Банева І. О. Державне управління інноваційно-інвестиційними трансформаціями в АПК регіону // Науковий вісник ЛНУВМБТ ім. С. З. Гжицького Т. 13 №1 (47). Частина 1, 2011. С. 38-43.
21. Бараблина С. В., Мехришвили Л. Л. Социальная ответственность : роль высших учебных заведений // Вестник международных организаций. 2012. № 1 (36). С. 204.

22.Барановская Л. А. Формирование социальной ответственности студента в социокультурном образовательном пространстве : автореф. дис. д-ра пед. наук : спец. 13.00.01. Чита, 2012. 42 с.

23.Березіна О. Ю. Кількісна оцінка соціальної відповідальності корпорацій // Вісник Української академії банківської справи. 2012. № 1 (32). С. 97-101.

24.Благов Ю. Е. Концепція корпоративної соціальної відповідальності и стратегическое управление // Российский журнал менеджмента. 2004. №3. С. 17-34.

25.Бурковська А. В., Лункіна Т. І. «Зелена логістика» невід'ємна складова соціальної відповідальності підприємств // Логістичний менеджмент: проблеми та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 17 листопада, 2016 р.). Умань, 2016. С. 26-29.

26.Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Законодавче регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні потребує удосконалення // Галицький економічний вісник. 2016. № 1 (50). С.32-37.

27.Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Основні аспекти корпоративної соціальної відповідальності // Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб'єктів господарювання : національні, глобалізаційні та євроінтеграційні аспекти : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 23-25 листопада, 2016 р.). Миколаїв, 2016. С. 369-372.

28.Бурковська А.В., Лункіна Т.І. Про необхідність удосконалення законодавчого регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : Формування, механізм зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах (м. Тернопіль, 22-24 вересня, 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 200-202.

29.Бурковська А. В., Лункіна Т. І., Корабахіна А. Ю. Вплив фінансової децентралізації на суспільно-економічний розвиток регіонів України // Актуальні проблеми економіки. 2016. № 11 (185). С. 230-237.

30.Бурковська А. В., Лункіна Т. І., Корабахіна А. Ю. Роль фінансової децентралізації у забезпеченні ефективного розвитку територій // Агроекологіческие, социальные и экономические аспекты создания и эффективного функционирования экологически стабильных территорий : материалы I междунар. научн.-практ. конф. (г. Полтава, 26 февраля, 2016 р.). Полтава, 2016. С. 99-102.

31.Бутирська І. В. До питання про розуміння змісту «сталого розвитку».URL: [http:// rusnauka.com/29_DWS_2009/Economics/53733.doc.htm](http://rusnauka.com/29_DWS_2009/Economics/53733.doc.htm) (дата звернення: 25.10.2018).

32.Бюджетний кодекс України : Кодекс України від 08.07.2010 № 2456-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2456-17> (дата звернення: 26.10.2018).

33.В мире усиливается законодательное регулирование бизнеса // ТАСС. 2017. 10 июля. URL: [https:// news.rambler.ru/economics/37365356-v-mire-usilivaetsya-zakonodatelnoe-regulirovanie-sotsialnoy-otvetstvennosti-biznesa](https://news.rambler.ru/economics/37365356-v-mire-usilivaetsya-zakonodatelnoe-regulirovanie-sotsialnoy-otvetstvennosti-biznesa). (дата звернення: 25.10.2018).

34.В Україні зростає попит на аграрні розписки // Галицьке земельне агентство. URL: <https://gla.com.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

35.В Україні створено Дорадчу групу з питань сталого розвитку задля формування євроінтеграційних реформ // Регіональна торгово-промислова палата Миколаївської області. URL: <http://www.rtpm.com.ua/uk/news/2017/06/13/2/v-ukrayini-stvoreno-doradchu-grupu-z-pitan-stalogo-rozvitku-zadlya-formuvannya/> (дата звернення: 28.10.2018).

36.ВВП України : фінансовий портал Міністерства фінансів України URL: <http://index.minfin.com.ua/index/gdp> (дата звернення: 28.10.2018).

37.Ведення аграрного бізнесу в Україні 2016 // Український клуб аграрного бізнесу : офіційний сайт. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness (дата звернення: 28.10.2018).

38.Визначення: корпоративна соціальна відповідальність. URL: <http://csrgender.org.ua/discrimination/53-zagalna-informaciya-pro-ksv-ta-ender.html> (дата звернення: 24.10.2018).

39.Вишневська О. М. Ресурсний потенціал аграрного сектора економіки України : соціально-економічні та екологічні аспекти : монографія. Миколаїв, 2011. 487 с.

40.Власова Т. Р. Добробут людини: сутність та специфіка на сучасному етапі розвитку суспільних відносин // Науковий вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту КНТЕУ. 2009. Вип. III. Економічні науки. С. 9-17.

41.Водницька Н. В. Управління трудовою сферою промислового підприємства з урахуванням соціальної відповідальності бізнесу : автореф. дис. канд. екон. наук : спец. 08.00.04. Харків : ХНЕУ, 2008. 23 с.

42.Вплив соціальної відповідальності на бізнес-показники обговорювали учасники міжнародного форуму в Луцьку // Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності. URL: <http://csr-ukraine.org/article/вплив-корпора0тивної-соціальної-відп> (дата звернення: 28.10.2018).

43.Всесвітня рада бізнесу із сталого розвитку (WBCSD) : сайт. URL: <http://www.wbcsd.org> (дата звернення: 26.10.2018).

44.Всеукраїнська екологічна ліга : сайт. URL: <http://www.ecoleague.net/pro-vel/tematychni-napriamy-diialnosti/ekolohichna-polityka-ta-zbalansovanyi-rozvytok> (дата звернення: 25.10.2018).

45.Гагалюк Т., Шафт Ф. Корпоративна соціальна відповідальність аграрного бізнесу // Німецько-український агрополітичний діалог (АПД). Київ, 2016. 63 с.

46.Гайворонський В. М., Жушман В. П. Аграрне право України : Навчальний посібник. Харків : Право, 2003. 237 с. URL: <http://www.info-library.com.ua/books-book-112.html> (дата звернення: 26.10.2018).

47.Гаськова Г. М. Интегральные подходы в теории организации // Регион : экономика и социология. 2007. № 2. С. 239-251.

48.Герман Л. Т. Теоретичні основи соціалізації глобального економічного розвитку // Сталый розвиток економіки. 2015. № 4. С. 36-43.

49.Глобальний аналіз якості і безпеки життя людей // Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk/services/country-profiles-visualization> (дата звернення: 28.10.2018).

50.Головко Н. А. Проблема моральной ответственности в марксистской этике. Киев : Думка, 1972. С. 76.

51.Головне управління статистики в Миколаївській області : офіційний сайт. URL: <http://www.mk.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.10.2018).

52.Господарський Кодекс України від 10.11.2018 № 436-IV URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page2> (дата звернення: 28.10.2018).

53.Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV ; станом на 02.10.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 26.10.2018).

54.Градюк Н. М. Сучасні моделі КСВ підприємств // Перспективные разработки науки и техники. Экономические науки. 2011. URL: http://www.rusnauka.com/22_PNR_2011/Economics/10_90610.doc.htm (дата звернення: 26.10.2018).

55.Грицина Л. А. Механізм формування корпоративної соціальної відповідальності в управлінні підприємством : автореф. дис. ... канд. екон. наук : спец. 08.00.04. Хмельницький : ХНУ, 2009. 20 с.

56.Гришина Я. С. Сравнительно-правовое исследование социального предпринимательства в странах Америки и Европы // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2012. № 2 (16). С. 111-121. URL: <http://cyberleninka.ru/article/n/sravnitelno-pravovoe-issledovanie-sotsialnogo-predprinimatelstva-v-stranah-ameriki-i-evropy> (дата обращения: 24.10.2018).

57.Гріччина А. В. Формування соціальної відповідальності майбутніх інженерів як складової їх професійної етики // Вісник Харківської державної академії культури. 2014. Вип. 44. С. 281-287. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/hak_2014_44_39 (дата звернення: 26.10.2018).

58.Грішнова О. А., Міщук Г. Ю., Олійник О. О. Соціальна відповідальність у трудових відносинах: теорія, практика, регулювання ризиків : монографія. Рівне : НУВГП, 2014. 216 с.

59.Грішнова О. Соціальна відповідальність бізнесу : сутність, значення, стратегічні напрями розвитку в Україні // Україна : аспекти праці. 2010. № 7. С. 3-8.

60.Грішнова О., Бех С. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. 2014. Вип. 5. С. 11-18. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2014_5_4 (дата звернення: 26.10.2018).

61.Група всемирного банка : сайт. URL: <http://search.worldbank.org/all?qterm> (дата обращения: 26.10.2018).

62.Гудзинский А. Д. Методология формирования системы ответственности : суть, виды и принципы «Управление развитием предприятием аграрного сектора экономики Украины : системно-функциональный доклад» : монографія. Львов : Лига-Прес. 2014. С. 118—123.

63.Гудзинский А. Д. Механизм контроля и ответственности в системе управления деятельностью аграрных формирований «Управление развитием предприятием аграрного сектора экономики Украины : системно-функциональный доклад» : монографія. Львов : Лига-Прес. 2014. С. 180—215.

64.Гудзинський О. Д., Нестеренко С. А. Відповідальність у системі менеджменту «Формування результативної системи управління

конкурентоспроможністю підприємств : методологічний аспект» : монографія. Львів : Ліга-Прес. 2014. 420 с.

65.Гудзинський О. Д., Судомир С. М. Соціально-економічний розвиток макро і мікроструктур : соціально-інноваційний аспект. Вісник ХНАУ ім. Докучаєва. №3, 2017, С. 40—45.

66.Гудзинський О. Д., Судомир С. М. Соціальна відповідальність бізнесової діяльності аграрного сектора економіки. Вісник ХНАУ ім. Докучаєва : Економічні науки. 2018. №3. С. 220—226.

67.ДГ Асканійське : офіційний сайт. URL: <http://askaniyskoe-ua.com/uk/pro-gospodarstvo> (дата звернення: 28.10.2018)

68.Декларація про співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату у Східному партнерстві: Люксембурзька угода від 18.10.2016 р. №12786/16. URL: <https://mata-86.org/index.php/ua/ekolohizatsiia/diialnist> (дата звернення: 24.10.2018).

69.Декларація фундаментальних принципів і прав на робочому місці Міжнародної організації праці : Декларація [Електроний ресурс]. — Режим доступу : [http : zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260](http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/993_260)

70.Делмон Дж. Государственно-частное партнерство в инфраструктуре. Практическое руководство для органов государственной власти. The World Bank, PPIAF, 2010. 250 с.

71.Держава сталого розвитку 2018. URL: <https://www.greenbiz.com/article/state-sustainability-profession-2018> (дата звернення: 24.10.2018).

72.Державна підтримка розвитку територій у 2018 році / Міністерство регіонального розвитку будівництва та житлово-комунального господарства в Україні ; Група радників з впровадження державної регіональної політики в Україні Програми «U-LEAD з Європою». Київ, 2018. 42 с.

73.Державна служба зайнятості України : сайт. URL: <http://www.dcz.gov.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

74. Державна служба статистики України : офіційний сайт. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 28.10.2018).

75. Державні закупівлі в Європейському Союзі: системи оцінки та засоби правового захисту / М. Трайбас та ін. ; пер. з англ. О. Мацак. Київ : Центр адаптації державної служби до стандартів Європейського Союзу, 2008. 176 с.

76. Децентралізація влади : сайт. URL: <http://decentralization.gov.ua/infographics/item/id/20> (дата звернення: 26.10.2018).

77. Динаміка ВВП мира с 1970 по 2016 года. URL: <http://seosait.com/dinamika-vvp-mira-1970-2016> (дата звернення: 28.10.2018).

78. Добре́ва Н. Концептуальні основи формування соціальної політики в сучасних умовах функціонування економічної системи України // Ефективність державного управління : зб. наук. праць. 2015. Вип. 44. С. 73-79.

79. Довідка щодо адаптації сільського господарства України до умов СОТ : офіційний сайт Міністерства економічного розвитку і торгівлі. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=1782a677-ddc9-4237-a7325d49d114aac&title=DovidkaSchodoAdaptatsiiSil'skogoGospodarstvaUkrainiDoUmovSot> (дата звернення: 24.10.2018).

80. Довідник ведення агробізнесу в Україні : юридичний посібник для іноземних інвесторів. URL: <http://qps.ru/Q2brM> (дата звернення: 26.10.2018).

81. Доклад о социальных инвестициях в России. Москва : Ассоциация менеджеров, 2008. 168 с.

82. Дорожня карта із втілення положень Люксембурзької декларації від 18.10.2017 р. URL: <https://menr.gov.ua/news/31791.html> (дата звернення: 24.10.2018).

83. Дубініна М. В. Інституціонально-структурні зміни в аграрному секторі економіки України : управлінський аспект : монографія. Миколаїв, 2013. 352 с.

84.Евдокимов Ф. И., Губская М. В. Социальная ответственность предприятия как фактор экономического развития // Наукові праці Донецького національного технічного університету. Серія: Економічна. 2004. № 82. С. 5-10.

85.Екологічне партнерство : Бюлетень проекту «Моніторинг та оцінка впровадження Україною положень Люксембурзької декларації, що стосуються екологічного врядування. URL: http://www.dossier.org.ua/sites/default/files/newsleter_2_2018.pdf (дата звернення: 24.10.2018).

86.Ефективність управління з урахуванням КСВ. URL: http://stud.com.ua/39675/menedzhment/efektivnist_upravlinnya_urahuvannya (дата звернення: 28.10.2018).

87.Єрмаков О. Ю., О. Ю. Величко Формування і ефективність використання трудових ресурсів в сільськогосподарських підприємствах : монографія. К. : Аграр Медіа Груп, 2010. 174 с.

88.Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 г. / Організація Об'єднаних Націй. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 26.10.2018).

89.Зайнятість населення в сільському, лісовому, рибному та індустріальних галузях господарства // Економічна і соціальна географія світу. URL: <https://геомап.com.ua/uk-g11/93.html> (дата звернення: 26.10.2018).

90.Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Теорія держави і права : підручник. Київ : Юрінком Інтер, 2006. URL: http://www.ebk.net.ua/Book/law/zauchuk_tdp/part3/2401.htm (дата звернення: 24.10.2018).

91.Заробітна плата : офіційний сайт. URL: <http://www.zarplata.co.ua> (дата звернення: 28.10.2018).

92.Заруцька О. Обґрунтування підходу до масштабного розподілу банків України на основі структурно-функціональних груп // Вісник НБУ. 2012. № 10. С. 20-24.

93.Звітування з питань Цілей сталого розвитку. URL: <http://ethicalcorp.com/eight-ideas-reporting-against-sdgs> (дата звернення: 24.10.2018).

94.Зелена книга Європейського Союзу. URL: http://www.rspenergy.ru/main/static.asp?art_id=15524 (дата звернення: 26.10.2018).

95.«Зелена» революція в Україні: для всіх чи для обраних // Економічна правда. 2018. 16 лютого. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2018/02/16/634141> (дата звернення: 24.10.2018).

96.Зеленко О. О. Соціально-відповідальний маркетинг як невід'ємна складова соціальної відповідальності бізнесу // Економічний простір. 2009. № 19. С. 118-123.

97.Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III ; станом на 02.10.2018. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (дата звернення: 26.10.2018).

98.Зінченко А. Г., Саприкіна М. А. Корпоративна соціальна відповідальність 2005-2010: стан та перспективи розвитку : Аналітичний звіт. Київ : Фарбований лист, 2010. 56 с. URL: <http://csr-ukraine.org/wp-content/uploads/2014/04/ksv-2005-2010-analitychnyy-zvit.pdf> (дата звернення: 26.10.2018).

99.Ивченко С. В. Оценка влияния корпоративных социальных и благотворительных программ на показатели основной деятельности компании : обзор зарубежного опыта // Благотворительность в России : исторические и социально-экономические исследования. 2003. № 2. URL: www.urbanecomomics.ru/publications (дата обращения: 26.10.2018).

100. Иоффе О. С. Обязательное право. Москва : Юрид. лит., 1975. 880 с.

101. Інвестиції, фінансування: ведення аграрного бізнесу в Україні. URL: <https://dyvys.info/2018/01/30/kolonka-yurysta-agrarni-rozpysky-efektyvnyj-shlyah-zaluchennya-koshtiv-v-agrobiznes> (дата звернення: 26.10.2018).
102. Індекс людського розвитку: Україна, падає, що робити? URL: <https://www.epravda.com.ua/columns/2017/04/13/623821> (дата звернення: 24.10.2018).
103. Індекс соціального розвитку – 2017: аналіз // Делойт, 2017. URL: <https://www2.deloitte.com/ua/uk/pages/press-room/research/social-progress-index-2017.html> (дата звернення: 26.10.2018).
104. Індекс спроможності місцевої влади: інструмент для визначення пріоритетів розвитку спроможності громади // Стратегія розвитку. Часопис всеукраїнської мережі фахівців та практиків з регіонального та місцевого розвитку РЕГІОНЕТ. 2018. № 6. С. 40-42.
105. Ініціатива захисту прав та представлення інтересів місцевого самоврядування в Україні : практичний посібник з питань формування спроможних територіальних громад, підготовлений в рамках проекту. URL: <http://www.auc.org.ua> (дата звернення: 26.10.2018).
106. Інститут економіки природокористування та сталого розвитку Національної академії наук України : сайт. URL: <http://ecos.kiev.ua/science/about> (дата звернення: 26.10.2018).
107. Інститут професійних кваліфікацій : сайт. URL: <http://www.ipq.org.ua> (дата звернення: 26.10.2018).
108. Інститут соціології НАНУ : сайт. URL: <http://i-soc.com.ua/ukr/publications.php> (дата звернення: 26.10.2018).
109. Карта професій: знайомство дітей з аграрною сферою // CareerHub. URL: <http://careerhub.in.ua/karta-profesiy-znayomstvo-ditey-z-agr> (дата звернення: 28.10.2018).
110. Каталог соціальних підприємств України // Соціальне підприємство в Україні. URL:

<http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/sotsialni-pidpriemstva/katalog> (дата звернення: 26.10.2018).

111. Катигрובה О. В. Сутнісна характеристика понять «інститут» та «інституція» в теорії інновацій. URL: <http://www.sworld.com.ua/index.php/uk/economy-311/economic-theory-and-history-311/7510-description-of-understanding-sutnsna-qnstitutq-ta-qnstitutsyaq-in-teor-nnovatsy> (дата звернення: 28.10.2018).

112. Кернел: агропромислова компанія : сайт. URL: <http://www.kernel.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

113. Кливец П. Инновационные методологические подходы к подготовке специалистов для рыночной экономики // Вісник економічної науки. 2013. № 2. С. 58-62.

114. Ключник А. В. Формування та розвиток економічного потенціалу сільських територій України : монографія. Миколаїв : Дизайн та поліграфія, 2011. 468 с.

115. Коваленко В. В. Роль банків у забезпечення сталого розвитку реального сектору економіки України. Одеса : ОНЕУ, 2016. 224 с.

116. Ковальчук О. С. Соціальна відповідальність як складова вищої інженерної освіти // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2010. Вип. 1. С.109-112.

117. Козловець О., Левтун І., Хворостина О. Соціальна відповідальність випускника ВНЗ // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2013. Вип. 2 (38). С.35-36.

118. Колот А. М. До проблеми розвитку теорії розподільчих відносин // Україна : аспекти праці. 2008. № 8. С. 3-12.

119. Колот А. М. Соціальна відповідальність : підручник. Київ : КНЕУ, 2015. 520 с.

120. Компанії Пакту розробляли рекомендації по роботі з молоддю // Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності. URL: <http://qps.ru/2atmo> (дата звернення: 28.10.2018).

121. Конвенція ООН проти корупції від 31 жовт. 2003 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16 (дата звернення: 26.10.2018).
122. Конституція України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР ; станом на 30.09.2016 / Верховна Рада України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 26.10.2018).
123. Конфедерація роботодавців України : сайт. URL: <http://www.confedu.org/ua/home.html> (дата звернення: 26.10.2018).
124. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції: закон України від 02.08.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19> (дата звернення: 26.10.2018).
125. Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні. URL: <http://svb.ua/publications/kontseptsiya-natsionalnoi-strategii-sotsialnoi-vidprovidalnosti-biznesu> (дата звернення: 26.10.2018).
126. Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 роки : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 14.08.2013 № 739-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/739-2013-р> (дата звернення: 26.10.2018).
127. Корпоративна відповідальність // Україна-2001, 2015. URL: <http://www.ukraine-2001.net/careers> (дата звернення: 26.10.2018).
128. Корпоративна соціальна відповідальність: моделі та управлінська практика : підруч. / М. А. Саприкіна та ін. ; за ред. О. С. Редькіна. Київ : ТОВ «Фарбований лист», 2011. 480 с.
129. Корпоративная социальная ответственность. URL: <http://www.csrjournal.com/lib/networkoverview/188-chto-takoe-sob-kso.html> (дата звернення: 26.10.2018).
130. Корпоративная социальная ответственность. Новая философия бизнеса / под ред. В. А. Дмитриева. Москва : Внешэкономбанк, 2011. 57 с. URL: <http://www.veb.ru/common/upload/files/veb/kso/ksobook2011.pdf> (дата звернення: 26.10.2018).

131. Корпоративная социальная ответственность: общественные ожидания / под ред. С. Е. Литовченко, М. И. Корсакова. Москва : Ассоциация менеджеров, 2003. 100 с.

132. Костюк І. В. Проблеми соціалізації економічного розвитку // Проблеми та перспективи розвитку економіки і підприємництва та комп'ютерних технологій в Україні : збірник тез за матеріалами VIII науково-технічної конференції науково-педагогічних працівників, 26-31 березня 2012 року / Національний університет «Львівська політехніка», Інститут підприємництва та перспективних технологій. Львів, 2012. С. 79-81.

133. Котикова О. І. Моніторинг та оцінка сталості розвитку сільськогосподарського землекористування регіонів України // Економіка АПК. 2017. № 5. С. 24-32.

134. Котлер Ф., Лі Н. Корпоративна соціальна відповідальність : як зробити якомога більше добра для вашої компанії та суспільства / за ред. Л. Савицька; пер. з англ. С. Яринич. Київ : Вид-во О. Капусти ; Агенція «Стандарт», 2005. 285 с.

135. Кочетова И. Д. Создание условий для развития социальной ответственности у студентов как одного из приоритетных направлений в системе высшего профессионального образования // Мир науки, культуры, образования. 2010. № 6 (25). С.126-130.

136. Кричевский Н. А., Гончаров С. Ф. Корпоративная социальная ответственность. Москва : Дашков и К, 2007. 2014 с.

137. Крупка Ю. М. Відповідальність за порушення аграрного законодавства // Аграрное право. Київ : Університет «Україна», 2006. URL: <http://uristinfo.net/agropravo/40-jumkrupka-agrarne-pravo-ukrayini/691-tema-8-vidpovidalnist-za-porushennja-agrarnogo-zakonodavstva.html> (дата звернення: 26.10.2018).

138. КСВ сніданок «Звітність з КСВ» : нова Директива ЄС. Інтегрована звітність та GRI G4 рік потому. URL: csr-ukraine.org/article/ксов-сніданок-звітність-з-ксов-нова-дир (дата звернення: 20.10.2018).

139. Кузнєцова Н. В., Кузнєцов В. О. Соціальна відповідальність вищої освіти // Центр досліджень з історії освіти, науки і техніки на півдні України імені В. І. Липського. Одеса, 2010. URL: <http://e-learning.onu.edu.ua/stati/pedagog-ka-visho-shkoli/kuzn-cova-n-v-soc-alna-v-dpov-daln-st-visho-osv-ti.html> (дата звернення: 26.10.2018).

140. Лавров А. А., Степанова Н. Р. Интернационализация как направление реализации социальной ответственности как направление реализации социальной ответственности учебных заведений // Современные проблемы науки и образования. 2012. № 5. URL: www.science-education.ru/105-6929 (дата обращения: 26.10.2018).

141. Лановенко В. Органічний напрям: Чого чекати в 2017 році? // Агропортал. URL: <http://agroportal.ua/ua/views/blogs/organicheskoe-napravlenie-chego-zhdai-v-2017-godu/#> (дата звернення: 28.10.2018).

142. Линовицька О. Українські університети: на шляху до європейської інтеграції. Центр міжнародних проєктів «Євроосвіта», URL: <http://www.euroosvita.net/index.php/?category=1&id=5647> (дата звернення: 26.10.2018).

143. Ліга закон: законодавство України : офіційний сайт. URL: <http://www.ligazakon.ua> (дата звернення: 28.10.2018).

144. Лободинська О. Формування соціальної відповідальності у випускників ВНЗ як чинника успішного працевлаштування // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка. 2013. Вип. 2. С.36-38.

145. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Влияние социальной ответственности на инновационное развитие Украины // Формирование инфраструктуры развития регионального АПК : теория и практика : материалы XIV междунар. научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 24-25 сентября, 2015 г.). Барнаул, 2015. С. 301—303.

146. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Инвестиционная деятельность аграрного сектора экономики Николаевской области // Научные исследования – основа модернизации сельскохозяйственного производства :

международ. научн.-практ. конф. (г. Тюмень, 9-11 ноября, 2011 г.). Тюмень, 2011. С. 103—106.

147. Лункина Т. И. Особенности развития социально-ответственного агробизнеса в Украине // Украина – Болгария – Европейский Союз : современное состояние и перспективы : материалы международ. научн.-практ. конф. (г. Варна, сентябрь, 2016 г. Т. 1.). Варна, 2016 г. С. 103-106.

148. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Основная роль и особенности развития социальной ответственности в Украине // Формирование конкурентоспособной экономики АПК региона: теоретический и практический аспекты : материалы XIII международ. научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 23-24 сентября, 2014). Барнаул, 2014. С. 322—324.

149. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Особенности формирования социальной ответственности в Украине // Modern Agriculture – Achievements and Prospects : International Scientific Symposium / 80 th Anniversary of State Agrarian University of Moldova. (Chisinau, October 09-11, 2013). Chisinau, 2013 С. 41—43.

150. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Развитие сельского хозяйства Украины при условиях экологизации производства // Инновационные подходы в управлении агропромышленным комплексом : материалы XII научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 2-3 июля, 2013 г.). Барнаул, Россия, 2013. С. 249—251.

151. Лункіна Т. І. Аналіз основних тенденцій сталого розвитку України // Економічний дискурс : міжнародний збірник наукових праць. 2015. Вип. 4. С. 45-54.

152. Лункіна Т. І. Вплив соціалізації освіти на майбутніх фахівців аграрного сектора // Практичні можливості та перспективи використання в освітньому процесі сучасних інформаційних технологій : матеріали наук.-практ. семінар (м. Миколаїв, 11 травня, 2017 р.). Миколаїв, 2017.

153. Лункіна Т. І. Вплив соціальної відповідальності на формування навичок здобувачів вищої освіти // *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal*. 2016. vol. 2-4. С. 130-138.

154. Лункіна Т. І. Державне фінансування соціального розвитку населення в Україні // *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2013. Вип. 3 (73). С. 49—53.

155. Лункіна Т. І. Екологічна компонента соціального розвитку України // *Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць : Серія «Економіка»*. 2015. Вип. № 1 (45). Т. 3. С. 103-107.

156. Лункіна Т. І. Економіка України: рейтингова оцінка в світі // *Формування конкурентоспроможної національної економіки : світовий досвід та вітчизняні реалії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 19-20 квітня, 2013 р)*. Херсон, 2013. С. 31—32.

157. Лункіна Т. І. Інноваційний розвиток України на засадах соціальної відповідальності // *Інноваційна економіка : науково-виробничий журнал*. 2015. № 3 (58). С. 17-21.

158. Лункіна Т. І. Міжнародний досвід формування соціальної відповідальності // *Наукові праці. Економіка*. 2017. Вип. 284. Т. 296. С. 15-19.

159. Лункіна Т. І. Основна роль і необхідність розвитку соціальної відповідальності в Україні // *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2017. Вип. 12. № 2. С. 6-10.

160. Лункіна Т. І. Основні аспекти розвитку сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах // *Вісник аграрної науки Причорномор'я*. 2012. Вип. 3 (67). С. 66—72.

161. Лункіна Т. І. Основні концепції сталого розвитку України в сучасних умовах // *Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 24-26 квітня, 2013)*. Миколаїв, 2013. С.25—27.

162. Лункіна Т. І. Особливості оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора // Інфраструктура ринку : електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 14. С. 34-38.

163. Лункіна Т. І. Особливості розвитку органічного ринку в Україні // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 25-27 квітня, 2018 р.). Миколаїв, 2018.

164. Лункіна Т. І. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві // Інноваційна економіка : всеукраїнський науково-виробничий журнал. Тернопіль : Тернопільський інститут агропромислового виробництва УААН, 2012. № 9 (35). С. 49—52.

165. Лункіна Т. І. Розвиток економіки України : сучасний стан // Економіка и управление. Симферополь, 2013. № 4. С. 91—95.

166. Лункіна Т. І. Роль держави у формуванні соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки // Наукові праці. Економіка. Т. 312.— Вип. 300. — С.117-121.

167. Лункіна Т. І. Соціалізація аграрного сектора економіки України // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 6. Ч. 4. С. 152—155.

168. Лункіна Т. І. Соціалізація економіки як новий етап розвитку суспільства // Трансформація фінансової системи України : тенденції та перспективи розвитку : матеріали I Всеукраїн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 20-21 листопада, 2017 р.). Миколаїв, 2017. С. 80-81.

169. Лункіна Т. І. Соціалізація економіки як один із інноваційних напрямів ефективного функціонування держави // Інноваційна економіка : науково-виробничий журнал. 2017. № 11-12 (72). С. 48-54.

170. Лункіна Т. І. Соціалізація освіти як засіб підвищення соціальної відповідальності в аграрному секторі. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ, 2016. 30 с. (Препринт/Миколаїв).

171. Лункіна Т. І. Соціалізація освіти як засіб підвищення соціальної відповідальності в аграрному секторі : науковий твір. Миколаїв : МНАУ, 2016. 30 с. (авторське свідоцтво від 30.11.2016 р. №70828).

172. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як складова частина збалансованого розвитку держави // Інтелект ХХІ століття. 2016. № 5. С. 20-23.

173. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як одна із складових економічної безпеки держави // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 23-25 квітня, 2014). Миколаїв, 2014. С.31-32.

174. Лункіна Т. І. Соціально відповідальний університет – запорука успішного розвитку // Економіка. Фінанси. Право. 2015. № 8/1. С. 47-50.

175. Лункіна Т. І. Соціально-екологічна направленість розвитку аграрного сектора України // Економіка. Фінанси. Право. 2013. № 7/1. С. 30—32.

176. Лункіна Т. І. Соціально-економічний потенціал України : основні аспекти // матеріали міжнар. наук.-практ. Інтернет-експозиційної та вербально-демонстраційної конф. : Вдосконалення механізмів активізації економічних процесів та формування конкурентоспроможності національної економіки, регіону, підприємства в умовах глобалізації (м. Ужгород, 20-24 квітня, 2015 р.). Ужгород, 2015. С. 94-96.

177. Лункіна Т. І. Соціально-економічний розвиток аграрного сектора в економіці держави // Аграрна наука – освіта – виробництво: сучасний стан, проблеми та перспективи інтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 30-річчю МНАУ (м. Миколаїв, 12-14 листопада, 2014 р.). Миколаїв, 2014.

178. Лункіна Т. І. Соціально орієнтована діяльність аграрних підприємств. Миколаїв : МНАУ, 2018. 48 с.

179. Лункіна Т. І. Соціальне підприємництво – бізнес із соціальною місією // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 22-24 квітня, 2016). Миколаїв, 2016. С.48-50.

180. Лункіна Т. І. Сталий економічний розвиток України: сутність, значення // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Вип. 2 (72). С. 35—41.

181. Лункіна Т. І. Становлення соціальної відповідальності в Україні // The modern trends in hte development of bussness social responsibility : матеріали міжнар. наук. конф. (Lisabon, may 19ht, 2017). Lisabon, 2017. P. 3-7.

182. Лункіна Т. І. Фінансові аспекти господарювання агропідприємств // Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпропетровськ, 16-17 січня, 2013 р.). Дніпропетровськ, 2013. С. 100—102.

183. Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності у ВНЗ України // Науковий вісник Херсонського державного університету : серія «Економічні науки». 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 145-148.

184. Лункіна Т. І. Формування інституціонального забезпечення локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі // Економіка, фінанси, управління та право : теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 липня, 2018 р.). Полтава, 2018. С. 27-29.

185. Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців аграрного сектора // матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 26-28 квітня, 2017 р.). Миколаїв, 2017. С. 26-28.

186. Т. І. Лункіна Соціальна відповідальність в аграрному секторі економіки України : монографія, Дизайн і поліграфія, м. Миколаїв, 2018. 632 с.
187. Лункіна Т. І., Белоусова Т. П. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств на соціальних засадах // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 263. Т. 275. С. 129-133.
188. Лункіна Т. І., Белоусова Т. П. Механізми підвищення рівня фінансування соціального розвитку сільськогосподарських підприємств // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 267. Т. 279. С. 43-47.
189. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Інвестування аграрного сектора економіки України // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. № 4 (81). С. 41—46.
190. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Основні засади зрівноваженого розвитку в аграрному секторі // Перспективи розвитку України в умовах глобальної кризи : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпропетровськ, 14-15 червня, 2013 р.) Дніпропетровськ, 2013. С. 28—29.
191. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Особливості кредитування підприємств аграрної сфери економіки України // Актуальні проблеми економіки та фінансів : матеріали II міжнар. наук.-практ. конференції (Київ-Санкт-Петербург-Вена, 29 квітня, 2015 р.). Київ-Санкт-Петербург-Вена, 2015. С. 38-40.
192. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Популяризація принципів соціальної відповідальності в суспільстві через освітньо-виховний процес // Наукові здобутки на шляху до вдосконалення економіки країни : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 7-8 серпня 2015 р.) Ч. 2. Дніпропетровськ, 2015. С. 26-29.
193. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Розвиток соціальної відповідальності в університетах України // Науково-економічний розвиток: менеджмент, фінанси та аудит : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24-25 липня, 2015 р.) Ч. 2. Київ, 2015. С. 51-53.

194. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Розвиток соціально-культурної сфери України за допомогою корпоративної соціальної відповідальності // Економіка і менеджмент : сучасні трансформації в епоху глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Клайпеда, 29 січня, 2016 р.). Клайпеда, Литва, 2016. С. 96-99.

195. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Стан сучасної економіки України // Финансовая система Украины : проблемы и перспективы развития в условиях трансформации социально-экономических отношений : I научн.-практ. конф. (г. Севастополь, 16-18 мая, 2013 г.). Севастополь, 2013. С. 23—24.

196. Лункіна Т. І., Бурковська А. В., Бурковська А. І. Оцінювання ефективності соціальної відповідальності підприємств крізь призму сучасних економічних умов // Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 25. С. 26-30.

197. Лункіна Т. І., Власюк І. М. Корпоративна соціальна відповідальність ведення бізнесу в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення // Modern Economics. 2017. Вип. 1. С. 24-30.

198. Лункіна Т. І., Власюк І. М. Особливості органічного виробництва на сільськогосподарських підприємствах в Україні // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 273. Т. 285. С. 113-118.

199. Лункіна Т. І., Каратай Т. М. Основні напрями розвитку соціальної відповідальності у ВНЗ України // Наукові праці. Економіка. 2015. Вип. 253. Т. 265. С. 100-106.

200. Лункіна Т. І., Каратай Т. М. Утилізація твердих побутових відходів як фактор економічного піднесення України // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 273. Т. 285. С. 118-124.

201. Лункіна Т. І., Бурковська А. В., Сіренко Н. М. Основні засади розвитку соціальної відповідальності // Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств : проблеми і перспективи : матеріали міжнар. наук.-

практ. конф. молодих вчених (м. Львів, 18-19 травня, 2017 р.). Львів, 2017. С. 270-271.

202. Лункіна Т. І., Широка А. І. Локальна соціальна відповідальність в аграрному секторі України // *Modern Economics*. 2018. Вип. 9. С. 60-66.

203. Лутохина Э. Социальное партнерство и его методы в зарубежных странах (опыт и уроки) // *Белорусский журнал международного права и международных отношений*. 2003. № 1. URL: <http://evolutio.info/content/view/616/54/> (дата звернення: 26.10.2018).

204. Луценко І. А. Соціалізація економіки як механізм розвитку суспільства // *Економіка та підприємництво : зб. наук. пр. молодих учених та аспірантів / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»*. Київ, 2009. Вип. 23. С. 3-9.

205. Мазуренко В. П., Засенко О. Ю. Сучасна концепція корпоративної соціальної відповідальності у міжнародному бізнесі // *Ефективна економіка*. 2012. № 6. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=1199> (дата звернення: 26.10.2018).

206. Малишко С. В. Збалансований розвиток. URL: <http://poshukach.com> (дата звернення: 25.10.2018).

207. Маркетинг в Україні : сайт. URL: <http://www.ua-marketing.com.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

208. Мартюшева О. О. Щодо запровадження індикаторів сталого розвитку: Аналітична записка / *Національний інститут стратегічних досліджень при президентові України*. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1160> (дата звернення: 22.10.2018).

209. Марушевський Г. Б. Збалансований (сталий) розвиток // *Екологічний вісник*. 2009. № 5. С. 8-9. URL: <http://cd.greenpack.in.ua/zbalansovanyu-stalyu-rozvytok-ukrany> (дата звернення: 25.10.2018).

210. Мащенко К., Брицька І. Барометр ринку праці України. І півріччя 2016 року // HeadHunter Україна, 2016. 22 с. URL: <https://hhcdn.ru/file/16390675.pdf> (дата звернення: 26.10.2018)..
211. Менеджеры готовы пожертвовать этикой ради выгоды // Коммерсант. 2017. 8 апреля. URL: <https://finance.rambler.ru/economics/36564953-menedzhery-gotovy-pozhertvovat-etikoju-radi-vygody> (дата обращения 28.10.2018).
212. Мережа Глобального договору в Україні : сайт. URL: <http://www.globalcompact.org.ua> (дата звернення: 26.10.2018).
213. Миронівський хлібопродукт : сайт. URL: <http://www.mhp.com.ua> (дата звернення: 26.10.2018) (дата звернення: 26.10.2018).
214. Міжнародне керівництво із соціальної відповідальності : ISO 26000:2010. URL: <http://www.iso.org/iso/ru/home/standards/iso26000.htm> (дата звернення: 26.10.2018).
215. Міжнародний фонд відродження : сайт. URL: <http://www.mott.org> (дата звернення: 26.10.2018).
216. Міжнародна організація праці : офіційний сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ilo.org.ua/Pages/default.aspx>.
217. Міжнародні основи інтегрованої звітності. URL: <http://integratedreporting.org/wp-content/uploads/2013/12/13-12-08-THE-INTERNATIONAL-IR-FRAMEWORK-2-1.pdf> (дата звернення: 24.10.2018).
218. Міністерство аграрної політики та продовольства України : офіційний сайт. URL: <http://www.minagro.gov.ua> (дата звернення: 24.10.2018).
219. Моделі корпоративної соціальної відповідальності бізнесу. URL: http://www.kneu.dp.ua/moodle-new/pluginfile.php/8445/mod_resource/content/0/SVPB_7.201_8.201_OM.pdf (дата звернення: 26.10.2018).
220. Моделі КСВ в США і Європі. URL: <http://social-responsibility.ru/sotsialnaya-otvetstvennost/sravnitelnyiy-analiz-modeley-korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-v-ssha-evrope-i-rossii/modeli->

korporativnoy-sotsialnoy-otvetstvennosti-v-ssha-i-evrope (дата звернення: 26.10.2018).

221. Монсанто – одна із найбільш соціально-відповідальних компаній
URL: <http://www.monsanto.com/global/ua/newsvIEWS/pages/monsanto-named-one-of-100-best-corporate-citizens.aspx> (дата звернення: 28.10.2018).

222. Монсанто : сайт. URL: <http://www.monsantoglobal.com> (дата звернення: 26.10.2018).

223. Монсанто Україна оголошує другий грантовий конкурс «Україна – житниця майбутнього». URL: <http://www.monsanto.com/global/ua/newsvIEWS/pages/grain-basket-of-the-future-second-contest.aspx> (дата звернення: 26.10.2018).

224. Мурашко Д. Великому бізнесу варто підтримувати соціальне підприємництво. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/141-dmytro-murashko-velykomu-biznesu-var-to-pidtrymuvaty-sotsialne-pidpryemnytstvo> (дата звернення: 26.10.2018).

225. Навички для сучасної України: дослідження Світового банку. Інститут професійних кваліфікацій, 2015. URL: <http://www.ipq.org.ua/ua/news/93> (дата звернення: 26.10.2018).

226. Навички для України 2030: погляд бізнесу / за ред. М. А. Саприкіної. Київ : ТОВ «Видавництво «Юстіон»», 2016. 36 с.

227. Назарук В. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/blog/entry/chy-potriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidpryemnytstvo/> (дата звернення: 26.10.2018).

228. Найбільші аграрні компанії об'єдналися заради кар'єри для молоді // Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності, 2016. URL: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/article/найбільші-аграрні-компанії-обеднал> (дата звернення: 26.10.2018).

229. Наслідки неприйняття національної політики з корпоративної соціальної відповідальності (КСВ) для України. Київ, 2012. 11 с. URL:

http://csr-ua.info/csr-ukraine/wp-content/uploads/2013/11/cost_of_non_adoption_final.pdf (дата звернення: 26.10.2018).

230. Національний інститут стратегічних досліджень : сайт. URL: <http://www.niss.gov.ua> (accessed date: 24.10.2018).

231. Національний план дій щодо зайнятості молоді // Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності, 2016. URL: <http://gurt.org.ua/news/informator/46264> (дата звернення: 26.10.2018).

232. Нефінансова звітність в ЄС за 2017 рік. URL: <http://csr-ukraine.org/article/нефінансова-звітність-в-єс-за-2017-рік> (дата звернення: 20.10.2018).

233. Ниязова М. В. Проблемы современной экономики. Проблемы науки и образования // Евразийская Экономическая перспектива : международный форум. 2008. № 2 (26). URL: <http://www.m-economy.ru/art.php?nArtId=1942> (дата обращения: 26.10.2018).

234. Нова екологія : сайт. URL: <http://www.novaecologia.org/voecos-973-1.html> (дата звернення: 25.10.2018).

235. Новини агробізнес індексу // Український клуб аграрного бізнесу. URL: http://ucab.ua/ua/pres_sluzhba/news_of_agribusiness_index (дата звернення: 26.10.2018).

236. Новини агрополітики // Німецько-український агрополітичний діалог. URL: <https://ard-ukraine.de/ua> (дата звернення: 28.10.2018).

237. Нові Стандарти GRI для підготовки не фінансової звітності. URL: <http://csr-ukraine.org/event/seminar-new-gri-2017> (дата звернення: 24.10.2018).

238. Нові стандарти бухобліку – нова фінзвітність. URL: <https://www.buh24.com.ua/novi-standarti-buhobliku-nova-finzvitrnist> (дата звернення: 28.10.2018).

239. Огляд фінансового стану агрохолдингів // LFM book 2018. Київ : Український клуб аграрного бізнесу, 2018. С. 157-159. URL: http://ucab.ua/files/lfm_book/LFM_book_demo.pdf (дата звернення: 22.10.2018).

240. Організація економічного співробітництва та розвитку ОЕСР : сайт. URL: <http://www.oecd.org> (дата звернення: 26.10.2018).
241. Органік в Україні // Федерація органічного руху в Україні : офіційний сайт. URL: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-42-29> (дата звернення: 28.10.2018).
242. Органічне виробництво в Україні : офіційний сайт Міністерства аграрної політики та продовольства в Україні. URL: http://minagro.gov.ua/uk/organic_ministry?tid_hierachy=1403 (дата звернення: 24.10.2018).
243. Органічний сектор в Україні : матеріали міжнародної виставки органічних продуктів «Біофах», м. Нюрнберг. Німеччина. 2017. URL: <http://qps.ru/c69xa> (дата звернення: 28.10.2018).
244. Основні результати та досягнення реформи державної регіональної політики у 2014-2017 роках // Стратегія розвитку: Часопис всеукраїнської мережі фахівців та практиків з регіонального та місцевого розвитку РЕГІОНЕТ. 2018. № 6. С. 8-11.
245. Охріменко О. О., Іванова Т. В. Соціальна відповідальність : навч. посіб. Київ : Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», 2015. 180 с.
246. Партнерство та співпраця як невід'ємна складова діяльності ОГС // Житомирська асоціація бізнес-науковців та консультантів : офіційний сайт. URL: <http://cd-platform.org/library/statti/1782-partnerstvo-ta-spivpratsia-iak-nevid-iemna-skladova-diialnosti-ohs> (дата звернення: 25.10.2018).
247. Пігуль Н., Люта О., Бойко А. Фінансове забезпечення соціальної сфери в Україні // Вісник Національного банку України. 2015. № 1. С. 30-35.
248. Підвищення рівня чесності органічних виробничо-збутових ланцюгів : матеріали міжнарод. конф., 21-22 вересня 2017 р. URL: <https://afi.biofach.com.ua/schedule> (дата звернення: 25.10.2018).
249. Платон. URL: <http://qps.ru/wr0e5> (дата звернення: 22.10.2018).

250. Плахотний О. Ф. Проблеми соціальної відповідальності. Київ : Вища школа, 1981. 191 с.
251. Плахотный А. Ф. Свобода и ответственность: социологический аспект. Харьков : Право, 1972. 46 с.
252. Податковий кодекс України : Кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 26.10.2018).
253. Податковий кодекс України : Державна фіскальна служба : офіційний портал URL: <http://sfs.gov.ua/nk> (дата звернення: 26.10.2018).
254. Позиція України у рейтингу країн світу за індексом глобальної конкурентоспроможності 2017-2018 // Економічний дискусійний клуб. 2017. URL: <http://edclub.com.ua/analityka/pozyciya-ukrayiny-v-reytingu-krayin-svitu-za-indeksom-globalnoyi-konkurentospromozhnosti-2> (дата звернення: 26.10.2018).
255. Показник розвитку людини (Human Development Index) // Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk/node/39606/> (дата звернення: 28.10.2018).
256. Попадинець О. В. Соціалізація економіки як нова парадигма економічної теорії // Вісник економіки транспорту і промисловості. 2015. Вип. 49. С. 228-231.
257. Посібник із КСВ (CSR Guide). Базова інформація з корпоративної соціальної відповідальності / Лазоренко О. та ін. Київ : Енергія, 2008. 96 с.
258. Презентовано шостий індекс прозорості і КСВ компаній українських підприємств // Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності. URL: <http://csr-ukraine.org/article/transparency-index-2016-2> (дата звернення: 28.10.2018).
259. Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини : Закон України від 03.09.2013 №425-VII ; станом на 05.04.2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-18> (дата звернення: 26.10.2018).

260. Про основні принципи та вимоги до органічного виробництва, обігу та маркування органічної продукції : Закон України від 10.07.2018 № 2496-VIII ; URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2496-19> (дата звернення: 28.10.2018).

261. Про відходи : Закон України від 18.12.2017 р. №187/98-ВР. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/187/98-вр> (дата звернення: 24.10.2018).

262. Про внесення змін до Бюджетного кодексу України щодо реформи міжбюджетних відносин : Закон України від 28.12.2014 № 79-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/79-19> (дата звернення: 26.10.2018).

263. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку набуття прав на землю : Закон України від 05.11.2009 № 1702-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1702-17> (дата звернення: 26.10.2018).

264. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів України щодо податкової реформи : Закон України від 28.12.2014 № 71-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/71-19> (дата звернення: 26.10.2018).

265. Про Державний бюджет України на 2010 рік : Закон України від 27.04.2010 № 2154-VI ; станом на 12.08.2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2154-17> (дата звернення: 20.10.2018).

266. Про Державний бюджет України на 2011 рік : Закон України від 23.12.2010 № 2857-VI ; станом на 19.12.2011 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2857-17> (дата звернення: 20.10.2018).

267. Про Державний бюджет України на 2012 рік : Закон України від 22.12.2011 № 4282-VI ; станом на 18,04.2012 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/4282-17/ed20120522> (дата звернення: 20.10.2018).

268. Про Державний бюджет України на 2013 рік : Закон України від 6 грудня 2012 року № 5515-VI ; станом на 29.12. 2013 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/5515-17> (дата звернення: 20.10.2018).

269. Про Державний бюджет України на 2014 рік : Закон України від 16.01.2014 № 719-VII ; станом на 15.04. 2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/719-18> (дата звернення: 20.10.2018).

270. Про Державний бюджет України на 2015 рік : Закон України від 28 грудня 2014 року № 80-VIII (зі змінами, внесеними згідно із Законами від 2 березня 2015 року № 217-VIII від 7 квітня 2015 року №278-VIII) / Верховна Рада України. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/80-19/print1429990264418008> (дата звернення: 20.10.2018).

271. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України від 25.12.2015 № 928-VIII ; станом на 28.12.2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/928-19> (дата звернення: 24.10.2018).

272. Про Державний бюджет України на 2017 рік : Закон України від 21.12.2016 р. № 1801-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1801-19> (дата звернення: 24.10.2018).

273. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI ; станом на 10.06.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 26.10.2018).

274. Про державно-приватне партнерство : Закон України від 10.06.2018 № 2404-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2404-17> (дата звернення: 24.10.2018).

275. Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру : Постанова Кабінету Міністрів України від 14.01.2015 №15 ; станом на 29.08.2017 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/15-2015-п> (дата звернення: 24.10.2018).

276. Про державну статистику в Україні : Закон України від 19.04.2014 р. 2614-XII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2614-12> (дата звернення: 24.10.2018).

277. Про добровільне об'єднання територіальних громад : Закон України від 05.02.2015 № 157-VIII. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/157-viii> (дата звернення: 26.10.2018).

278. Про затвердження державного логотипу для органічної продукції (сировини) від 25.12.2015 № 495 ; станом на 25.12.2015 р. : Наказ Міністерства аграрної політики України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0099-16> (дата звернення: 22.10.2018).

279. Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року : Постанова Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 № 1158 ; станом на 20.12.2013. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1158-2007-п> (дата звернення: 26.10.2018).

280. Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження від 31 серпня 2016 р. № 587 : Постанова Кабінету Міністрів України станом на 31.08.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/587-2016-п> (дата звернення: 24.10.2018).

281. Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження від 30 березня 2016 р. № 241 станом на 30.03.2016 р. : Постанова Кабінету Міністрів України станом на 31.08.2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/241-2016-п> (дата звернення: 24.10.2018).

282. Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва від 23 березня 2016 р. № 208 станом на 23.03.2016 р. : Постанова Кабінету Міністрів України ; станом на 31.08.2016 р. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/208-2016-п> (дата звернення: 22.10.2018).

283. Про затвердження Методики формування спроможних територіальних громад : Постанова Кабінету Міністрів України від 08.04.2015 № 214. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/214-2015-%D0%BF> (дата звернення: 26.10.2018).

284. Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів : Постанова Кабінету Міністрів України від 02.06.2015 №667 ; станом на 13.01.2017 р.

URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/667-2015-п> (дата звернення: 24.10.2018).

285. Про затвердження Порядку ведення Реєстру виробників органічної продукції (сировини) від 8 серпня 2016 р. № 505 : Постанова Кабінету Міністрів України ; станом на 08.08.2016 р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/505-2016п> (дата звернення: 24.10.2018).

286. Про затвердження Порядку використання коштів, передбачених у державному бюджеті для надання підтримки фермерським господарствам : Постанова Кабінету Міністрів України від 25.08.2004 № 1102 станом на 16.09.2016 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1102-2004-%D0%BF> (дата звернення: 28.10.2018).

287. Про колективне сільськогосподарське підприємство : Закон України від 14.02.1992 № 2114-XII ; станом на 04.11.2018. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2114-12> (дата звернення: 26.10.2018).

288. Про концесії : Закон України від 16.07.1999 р. № 997-XIV ; станом на 25.03.2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/997-14> (дата звернення: 26.10.2018).

289. Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» Указ Президента України від 04.11.2018 р. № 2581-VIII : URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/400-12> (дата звернення: 28.11.2018).

290. Про органік Інфо : сайт. URL: http://organicinfo.ua/etapi_rozvitku_organichnogo_rukhu_v_ukrajini.html (дата звернення: 25.10.2018).

291. Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні : Закон України № 875-XII, від 19.12.2017 р. ; станом на 20.01.2018 р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 24.10.2018).

292. Про ратифікацію Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань,

що стосуються довкілля : Закон України від 06.07.1999 р. № 832-XIV. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/832-14> (дата звернення: 24.10.2018).

293. Про ратифікацію Протоколу про вступ України до Світової організації торгівлі : Закон України від 250-VI. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/250-17> (дата звернення: 24.10.2018).

294. Про річний звіт 2016 Фонду розвитку міста Миколаєва. URL: frgn.mk.ua/?p=8817 (дата звернення: 23.10.2018).

295. Про СОТ: постійне представництво України при відділенні ООН та інших міжнародних організаціях у Женеві. URL: <https://geneva.mfa.gov.ua/ua/ukraine-io/wto/about> (дата звернення: 24.10.2018).

296. Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 років : Закон України від 18.01.2001 № 2238-III ; станом на 26.06.2001. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2238-14> (дата звернення: 26.10.2018).

297. Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 07.12.2016 р. № 932-р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=249573705> (дата звернення: 28.10.2018).

298. Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 р. : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 р. № 806-р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-%D1%80> (дата звернення: 28.10.2018).

299. Про фермерське господарство : Закон України від 19.06.2003 № 973-IV ; станом на 15.08.2018. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/973-15> (дата звернення: 26.10.2018).

300. Проблеми сталого розвитку агропромислового комплексу та сільського господарства України. URL: http://5ka.at.ua/load/silске_gospodarstvo/problemi_stalogo_rozvitku_agropromislo

vogo_kompleksu_ta_silskogo_gospodarstva_ukrajini (дата звернення: 26.10.2018).

301. Програма сталого розвитку України. Екологія та соціальний захист : сайт. URL: <http://www.esz.org.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

302. Програма сталого розвитку України: Комісія Брундтланд. URL: http://www.esz.org.ua/?page_id=3107 (дата звернення: 25.10.2018).

303. Програмний документ щодо сталого розвитку та екосоціальної ринкової економіки України. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/programnij-dokument-shhodo-stalogo-ta-zbalansovanogo-rozvitku-ukrayinskoji-ekonomiki> (дата звернення: 24.10.2018).

304. Продовольственная и сельскохозяйственная организация Объединенных Наций : сайт. URL: <http://www.fao.org/home/ru> (дата звернення: 26.10.2018).

305. Продовольственная сельскохозяйственная организация объединенных наций. URL: <http://www.fao.org/organicag/oa-faq/oa-faq9/ru> (дата звернення: 24.10.2018).

306. Проект Постанови про Концепцію переходу України до сталого розвитку від 02.07.2004 № 5749. / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_2?pf3516=5749&skl=5 (дата звернення: 26.10.2018).

307. ПРООН отримала 480 конкурсних заявок на співфінансування створення робочих місць для переселенців. URL: <http://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/presscenter/articles> (дата звернення: 26.10.2018).

308. Публікація документів Державної Служби Статистики України. URL: https://ukrstat.org/uk/operativ/operativ2005/fin/fin_ric/fin_u/2003.htm (дата звернення: 28.10.2018).

309. Радник: український юридичний портал : сайт. URL: <http://radnuk.info> (дата звернення: 26.10.2018).

310. Рашкован В., Поکیدін Д. Кластерний аналіз бізнес-моделей українських банків: застосування нейронних мереж Кохонена // Вісник НБУ. 2016. № 238. С. 13-41.
311. Рейтинг стран мира по ВВП. URL: <http://svspb.net/danmark/vvp-stran.php> (дата звернення: 28.10.2018).
312. Ріо-де-Жанейрська Декларація з екології та розвитку від 3-14 червня 1992 р. / Організація Об'єднаних Націй. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_455 (дата звернення: 26.10.2018).
313. Родіна Г. В. Збалансований розвиток. URL: <http://vchiti.in.ua/ttbdeac> (дата звернення: 25.10.2018).
314. Розширений бізнес-кейс про сталий розвиток (КСВ) // Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності. URL: <http://qps.ru/UP1Gw> (дата звернення: 28.10.2018).
315. Розширення прав і можливостей громадян і громад України // Стратегія розвитку: Часопис всеукраїнської мережі фахівців та практиків з регіонального та місцевого розвитку РЕГІОНЕТ. 2018. № 6. С. 14.
316. Саприкіна М. Чи потрібна бізнесу і нам корпоративна соціальна відповідальність? URL: <http://www.slideshare.net/marynasaprykina/csr-and-reporting-in-ukraine-and-the-world> (дата звернення: 28.10.2018).
317. Світ органічного сільського господарства 2017: Ключові показники та країни-лідери // FiBL-IFOAM, 2017. URL: https://ukraine.fibl.org/fileadmin/documents-ukraine/Booklets/Statistics_of_organic_agriculture_2017_UA.pdf (дата звернення: 28.10.2018).
318. Світова органічна статистика 2017 р. URL: http://organicinfo.ua/statystyka_2017.html (дата звернення: 25.10.2018).
319. Світові моделі підтримки розвитку сільського господарства. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-world/2012230-svitovi-modeli-pidtrimki-silskogo-gospodarstva> (дата звернення: 24.10.2018).

320. Сиренко Н. Н., Бурковская А. В., Лункина Т. И. Роль и значение социальной ответственности в Украине // United-Journal : международный научный журнал. 2018. № 15. С. 48-52.

321. Сіренко Н. М. Лункіна Т. І. Методологічні аспекти оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора : науковий твір. Миколаїв : МНАУ, 2017. 36 с. (авторське свідоцтво від 07.03.2018 р. №77448).

322. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2015. № 4 (87). С. 38-43.

323. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Розвиток соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки // Соціально-економічні проблеми сучасності : матеріали II Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Маріуполь, 15 червня, 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 194-199.

324. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність ведення бізнесу в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2016. № 3 (91). С. 13-19.

325. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як інструмент досягнення сталого (збалансованого) розвитку держави // матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри (м. Київ, 5-6 квітня, 2017 р.). Київ, 2017. С. 73-75.

326. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Становлення та розвиток соціальної відповідальності: зарубіжний та вітчизняний досвід // Сталий розвиток економіки. 2017. № 1. С. 5-11.

327. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України // Social and economic aspects of sustainable development of regions : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. P. 96-101.

328. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І Соціальна відповідальність у формуванні економічної безпеки аграрного сектора економіки // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : монографія у 2 т. Дніпропетровськ : «ФОП Дроб'язко С.І.», 2014. Т. 1. С. 146-158.

329. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І. Методологічні аспекти оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ, 2017. 36 с. (Препринт/Миколаїв).

330. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І. Соціальне підприємництво в Україні : основні аспекти // Сталий розвиток економіки : міжнародний науково-виробничий журнал. 2016. № 1. С. 5-11.

331. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України // Social and economic aspects of sustainable development of regions : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. P. 96-101. (авторське свідоцтво від 07.03.2018 р. № 77449).

332. Сіренко Н. М., Мельник О. І. Розвиток інноваційного підприємництва в аграрному секторі економіки України : монографія. Миколаїв : МНАУ, 2016. 243 с.

333. Смаглий К. Чи потрібен Україні закон про соціальне підприємництво? URL: <http://www.socialbusiness.in.ua/index.php/novyny/v-ukraini/135-chy-potriben-ukraini-zakon-pro-sotsialne-pidprijemnytstvo> (дата звернення: 26.10.2018).

334. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов. Москва : Эксмо, 2017. 1056 с.

335. Сокол Л. М., Стефановська Т. Р., Підліснюк В. В. Екологічне (органічне) землеробство – складова сталого сільського господарства // Екологічна безпека. 2008. С. 102-109.

336. Социализация // Национальная энциклопедическая служба. URL: http://vocabulary.ru/dictionary/7/word/socializacija#b_5 (дата звернення: 26.10.2018).

337. Социальная ответственность бизнеса. Корпоративная отчетность – новый фактор взаимодействия бизнеса и общества : сб. ст., лекций и выступлений / под ред. Л. Г. Лаптева. Москва : ЗАО «Финансовый издательский дом «Деловой экспресс»», 2004. 310 с.

338. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку : монографія / А. М. Колот та ін. Київ : КНЕУ, 2012. 501 с.

339. Соціальне підприємництво як інструмент вирішення соціальних проблем // Соціальне підприємництво в Україні : сайт. URL: <http://www.socialbusiness.in.ua> (дата звернення: 25.10.2018).

340. Соціальний захист населення // Доманівська районна державна адміністрація. URL: <http://domanivka.mk.gov.ua/?c=vmenu&id=33> (дата звернення: 28.10.2018).

341. Соціальні підприємства в Україні: підсумковий звіт. URL: <https://drive.google.com/file/d/0B5k4OK2hVgtAOWhGV1RjcW8zZlk/view> (дата звернення: 26.10.2018).

342. Соціально-відповідальний бізнес: спільнота : сайт. URL: <http://www.svb.org.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

343. Сталий розвиток та корпоративна соціальна відповідальність. URL: <http://moodle.udec.ntu-kpi.kiev.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

344. Стан агропромислового комплексу у січні-червні 2018 р. / Міністерство аграрної політики та продовольства України. URL: <http://minagro.gov.ua/monitoring?nid=19035> (дата звернення: 24.10.2018).

345. Стан здійснення ДПП в Україні // Міністерство економічного розвитку і торгівлі : офіційний сайт. URL: <http://www.me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=62a9b6fb-27ff-462a-b351-eeeadfb26b6f&title=StanZdiisnenniaDppVUkraini> (дата звернення: 24.10.2018).

346. Стійкий розвиток // AgroGeneration : офіційний сайт. URL: <http://www.agrogeneration.com/ua/sustainability> (дата звернення: 28.10.2018).

347. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17.10.2013 № 806-р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p> (дата звернення: 26.10.2018).

348. Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні до 2020 року. URL: http://svb.ua/sites/default/files/201309_strategiya_spriyannya_rozvitku_svb_v_ukrayini.pdf (дата звернення: 26.10.2018).

349. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» // Німецько-український агрополітичний діалог. URL: <https://apd-ukraine.de/ua/ag-arkhiv/284-strategiya-stalogo-rozvitku-ukrajini-2020-12-01-2015> (дата звернення: 28.10.2018).

350. Суєтенко Е. Н., Пасько Н. И. Основы менеджмента. Москва : Форум, ИНФРА-М, 2005. 240 с.

351. Сучасні моделі КСВ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Ekpr/2010_41/statti/18.pdf (дата звернення: 26.10.2018).

352. Тамбовцев В. Л. Конечные результаты отрасли образования и проблемы их измерения // Вопросы образования. 2006. № 1. С. 17.

353. Таран Є. В. Сталий розвиток у побуті : програма спецкурсу. URL: <http://ua.convdocs.org/docs/index-230996.html> (дата звернення: 25.10.2018).

354. Тенденции: что движет, а что тормозит КСО в Украине. 2012. URL: <http://delo.ua/business/tendencii-chto-dvizhet-a-chto-tormozit-kso-v-ukraine-173200/> (дата звернення: 26.10.2018).

355. Теоретичні основи соціальної відповідальності. URL: http://dn.khnu.km.ua/dn/k_default.aspx?M=k0245&T=01&lng=1&st=0 (дата звернення: 24.10.2018).

356. Ткачева Д. Ашока: лучшие практики последних лет // Новый бизнес. Социальное предпринимательство. 2009. 21 июля. URL: <http://www.nb-forum.ru/interesting/stories/ashoka-luchshie-praktiki-poslednih-let.html> (дата обращения: 24.10.2018).

357. Ткаченко Н. О., Книш Є. Г., Червоненко Н. М. Формування соціальної відповідальності у системі вищої фармацевтичної освіти // Фармацевтичний журнал. 2013. № 3. С. 23-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pharmazh_2013_3_5 (дата звернення: 26.10.2018).

358. Ткаченко Н. В., Гиря В. М. Інноваційні механізми фінансування суб'єктів аграрного виробництва України // Фінансовий простір : Міжнародний науково-практичний журнал. 2018. №3(31). С. 8—15. URL: <http://fp.cibs.ck.ua/ua/>

359. Ткаченко Н. В. Формування соціальної відповідальності бізнесу // Проблеми і перспективи економіки та управління : науковий журнал / Чернігів. нац. технол. ун-т. : ЧНТУ. 2018. № 3 (15). С. 49—54.

360. ТОВ «Агротехсоюз» : сайт. URL: <http://www.ats.in.ua/about/korporativnaya-socialnaya-otvetstvennost> (дата звернення: 26.10.2018).

361. ТОВ СП «Нібулон» : сайт. URL: <http://nibulon.com> (дата звернення: 26.10.2018).

362. ТОП аграрных инвестпроектов 2016-2017 гг. URL: <http://latifundist.com/spetsproekt/246-top-agrarnyh-investproektov-2016> (дата звернення: 23.10.2018).

363. Топ-10 агрохолдингов Украины в одной инфографике // BusinessViews. 2016. 7 июня. URL: <http://businessviews.com.ua/ru/business/id/top-10-agroholdingov-ukrainy-v-odnoj-infografike-1151> (дата звернення: 26.10.2018).

364. ТОП-10 крупнейших получателей возмещения НДС в 2016 году среди украинских агрокомпаний // ПроАгро. 2017. 4 января. URL: <http://www.proagro.com.ua/news/comp/3601.html> (дата звернення: 26.10.2018).

365. Топ-200 агрокомпаний: Как изменился земельный банк агрохолдингов за год // delo.ua. 2015. 16. декабря. URL: <https://delo.ua/business/top-200-agrokompanij-kak-izmenilsja-zemelnyj-bank->

agroholdingov-309094/?supdated_new=1483540944 (дата звернення: 26.10.2018).

366. ТОП-7 агрохолдингов-работодателей Украины 2017. URL: <https://latifundist.com/rating/top-7-agroholdingov-rabotodatelej-ukrainy-2017> (дата звернення: 24.10.2018).

367. Тофтул М. Г. Етика : підручник. Київ : Академія, 2011. URL: https://pidruchniki.com/1163101839699/etika_ta_estetika/etika_sokrata (дата звернення: 22.10.2018).

368. Три «П» звітності зі сталого розвитку: проблеми, перспективи, переваги. URL: <http://eizvestia.com/uk/ekonomika-ukr/full/488-tri-p-zvitnosti-zi-stalogo-rozvitku-problemi-perspektivi-perevagi> (дата звернення: 24.10.2018).

369. Тришин Є. КСВ – корпоративна соціальна відповідальність // Маркетинг в Україні : блог. URL: http://www.ua-marketing.com.ua/?page_id=667 (дата звернення: 26.10.2018).

370. Тульчинский Г. Л. Корпоративная социальная ответственность : технологи и оценка эффективности : учебник. Москва : Юрайт, 2014. 338 с.

371. Тютюнник А. Навички майбутнього : які здібності будуть необхідні для роботи в 2020 році // Підвищення ІК-компетентності студентів та викладачів Київського університету імені Бориса Грінченка, 2014. URL: <http://cikt.kubg.edu.ua/навички-майбутнього-які-здібності-бу> (дата звернення: 26.10.2018).

372. У 2018 році інвестиції в АПК України зросли на 10%. URL: <https://agropolit.com/news/9528-u-2018-rotsi-investitsiyi-v-apk-ukrayini-zrosli-na-10> (дата звернення: 24.10.2018).

373. Україна в індикаторах сталого розвитку // Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку. URL: <http://wdc.org.ua/uk/services/ukraine-sd> (дата звернення: 28.10.2018).

374. Український державний фонд підтримки фермерських господарств: результати роботи та плани на майбутнє // Стратегія розвитку :

Часопис всеукраїнської мережі фахівців та практиків з регіонального та місцевого розвитку РЕГІОНЕТ. 2018. № 6. С. 46-47.

375. Український клуб аграрного бізнесу : офіційний сайт. URL: http://ucab.ua/ua/doing_agribusiness/umovi_vedennya_agrobiznesu/derzhavna_pidtrimka (дата звернення: 20.10.2018).

376. Український фонд підтримки підприємництва : сайт. URL: www.ufpp.gov.ua (дата звернення: 26.10.2018).

377. Український фонд соціальних інвестицій : сайт. URL: <http://usif.org.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

378. Ушакова Н. М., Супрун Н. А., Данилюк А. В. Методичні рекомендації щодо оцінки ефективності заходів корпоративної соціальної відповідальності / за ред. Н. А. Супрун, Н. М. Ушакової. Київ, 2013. 22 с.

379. Федерація органічного руху в Україні : офіційний сайт. URL: <http://www.organic.com.ua/uk/homepage/2010-01-26-13-39-01> (дата звернення: 28.10.2018).

380. Федерація органічного руху України : сайт. URL: <http://www.organic.com.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

381. Федорук Г. С., Арендарчук Т. О. Збалансований (сталий розвиток). URL: <http://bibl.com.ua/geografiya/29054/index.html> (дата звернення: 25.10.2018).

382. Форрестер К. Соціальне підприємництво — спроможність бути агентами змін в Україні // Український фонд підтримки підприємництва. URL: http://ufpp.gov.ua/cotsialne_entrepreneurship/sotsalne_pdprimnitstvo__spromojnst_buti_agentami_zmn_v_ukran (дата звернення: 26.10.2018).

383. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030 року) часових горизонтах // Світовий центр. URL: <http://wdc.org.ua/uk/node/186285> (дата звернення: 28.10.2018).

384. Форсайт та побудова стратегії соціально-економічного розвитку України на середньостроковому (до 2020 року) і довгостроковому (до 2030

року) часових горизонтах / наук. керівник проекту акад. НАН України М. З. Згуровський ; Міжнародна рада з науки ; Комітет із системного аналізу при Президії НАН України ; Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського» ; Інститут прикладного системного аналізу МОН України і НАН України ; Світовий центр даних з геоінформатики та сталого розвитку ; Фундація «Аграрна наддержава». Київ : НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського», Вид-во «Політехніка», 2016. 184 с. URL: <http://wdc.org.ua/sites/default/files/WDC-IASA-FORESIGHT-2016.pdf> (дата звернення: 26.10.2018).

385. Форум соціально відповідального бізнесу в Україні : сайт. URL: <http://www.tnk-bp.com.ua> (дата звернення: 26.10.2018).

386. Форум соціально відповідального бізнесу : сайт. URL: <http://svb.org.ua/> (дата звернення: 26.10.2018).

387. Фролов В. И., Агафонова Е. О. Методические подходы к разработке показателей устойчивого развития сельских территорий // Экономическое возрождение России. 2011. № 4. С. 76–89. URL: <http://lib.usue.ru/resource/free/12/s353.pdf> (дата звернення: 24.10.2018).

388. Харізашвілі Ю. Рівень життя як складова соціальної безпеки: стан та стратегічні орієнтири // Банківська справа. 2017. № 4(145). С. 34-52.

389. Хачатуров Р. Л., Ягутян Р. Г. Юридическая ответственность. Тольяти, 1995. 126 с.

390. Хімена В. Дель Карпіо. Професійні уміння для сучасної України : звіт. Київ, 2015. 36 с. URL: http://www.ipq.org.ua/upload/files/files/03_Novyny/2015.11.17_Skills_for_Modern_Ukraine/Skills%20for%20a%20Modern%20Ukraine_Launch_Nov%2016_UKR2.pdf (дата звернення: 26.10.2018).

391. Хлевицька Т. Б. Методичний підхід до оцінки ефективності корпоративної соціальної діяльності підприємств на інтегративній платформі // Стратегія економічного розвитку України. 2014. № 34. С. 135-141.

392. Хто такі «міленіали» і як навчати таких студентів? URL: <https://life.pravda.com.ua/columns/2018/01/16/228473> (дата звернення: 24.10.2018).

393. Центр Розвиток корпоративної соціальної відповідальності : сайт. URL: <http://csr-ukraine.org> (дата звернення: 26.10.2018).

394. Цілі сталого розвитку в Україні // Представництво ООН в Україні, 2018. URL: <http://sdg.org.ua/ua/pro-hlobalni-tsili> (дата звернення: 26.10.2018).

395. Чирва О. Г. Інноваційно-орієнтована стратегія підвищення конкурентоспроможності регіональних соціально-економічних систем // інноваційна економіка. 2014. №1. С. 74—81.

396. Чирва О. Г. Соціальна відповідальність вітчизняного агро-бізнесу: маркетинговий аспект / О. Г. Чирва // Науковий журнал «Економічні горизонти». – 2018. – № 4(6). – С. 96–100.

397. Чирва О. Г. Соціальна відповідальність вітчизняного бізнесу: маркетинговий аспект / О. Г. Чирва, О.Б. Авраменко, К.А. Олійник // Соціально відповідальність влади, бізнесу, громадян – Дніпропетровськ, 2014. – Вип. 37. – С. 38–45.

398. Чухно А. Нова економічна політика // Економіка України. 2005. № 7. С. 15-22.

399. Шибанін В. С., Шибаніна О. В., Червен І. І. Значення інституцій у забезпеченні ефективного розвитку АПК // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2011. Вип. №3 (60). С. 3-9.

400. Шевченко І. В., Литвинський К. О. Виникнення та аналіз поняття сталий розвиток. URL: <http://www.stattionline.org.ua/ekonom/57/7726-viniknennya-ta-analiz-ponyattya-stalij-rozvitok.htm> (дата звернення: 25.10.2018).

401. Шевченко Л. С. Соціальна відповідальність вищих навчальних закладів: аспект якості освіти // Вісник національного університету «Юридична академія імені Ярослава Мудрого. 2011. №4 (7). С.5-15.

402. Шевчук О. С., Шевчук С. П. Соціальна відповідальність як складова професійної підготовки майбутнього психолога // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. 2014. Вип. 2.13. С. 264-268. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmdups_2014_2 (дата звернення: 26.10.2018).

403. Шлях до майбутнього: Благодійна організація. URL: <http://mecenatstvo.org/statti/167-shcho-zavazhaie-rozvyvatysia-blahodiinosti-v-ukraini> (дата звернення: 26.10.2018).

404. Шмиголь Н. М. КСВ-дохід: визначення, оцінка, ефективність // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. Економічні науки. 2010. Вип. 1 (18). С. 168–176. URL: www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Nvbdfa/2010_1/1%2818%29_2010_articles/1%2818%/29_2010Shmygol.pdf (дата звернення: 26.10.2018).

405. Яворська Т. Особливості визначення критеріїв малого бізнесу у сільському господарстві. URL: <http://www.stattionline.org.ua/agro/2012-05-23-21-44-00/1/9-osoblivosti-viznachennya-kriteri%D1%97v-malogo-biznesu-u-silskomu-gospodarstvi.html> (дата звернення: 28.10.2018).

406. Як українські компанії впроваджують цілі сталого розвитку – 2018. URL: <http://qps.ru/tA6aW> (дата звернення: 24.10.2018).

407. Якимчук О. К. Сталий розвиток: проблеми законодавчого забезпечення в Україні. URL: <http://gisar.eu/ru/node/483> (дата звернення: 25.10.2018).

408. Ярошева О. Л. Сталий розвиток – міф чи реальність // Екологія : навч. посіб. Донецьк : ДонНУЕТ, 2012. URL: <https://studfiles.net/preview/5437294/page:42/> (дата звернення: 25.10.2018).

409. Ackerman R. W. How companies respond to social demands // Harvard Bussines Review. 1973. Vol. 51 (4).

410. Agricultural Education : website. URL: <https://www.ag-education.bayer.com> (accessed date: 24.10.2018).

411. Bowen H. R. Social responsibilities of the busin essman. New York : Harper&Row, 1953. 276 p.
412. Brown M. Company and Product: Corporate Associations and Consumer Responses // Journal of Marketing. 1997. Vol. 61. P. 68-84.
413. Carroll A. B. A three-dimensional conceptual model of corporate performance // The Academy of Management Review. 1979. Vol. 4, No. 4. P. 500.
414. Charles J. R. The World of Aldous Huxley. Harper, 1947. 544 p.
415. Commission on Sustainable Development : website. URL: http://www.un.org/esa/dsd/csd/csd_aboutcsd.shtml (accessed date: 24.10.2018).
416. Core Indicators for Company Reporting on the Contribution towards the Attainment of the Sustainable Development Goals. URL: [http : //isar.unetad.org/wp-content/uploads/2017/12/ISAR-34-non-paper-31102017.pdf](http://isar.unetad.org/wp-content/uploads/2017/12/ISAR-34-non-paper-31102017.pdf) (accessed date: 24.10.2018).
417. Crowther D., Aras G. Corporate Social Responsibility. Ventus Publishing ApS, 2007. 144 p.
418. Cruz Ya. Quality and the social responsibility of universities // Global University Network for Innovation (GUNi), 2009. URL: <http://www.guninetwork.org/articles/quality-and-social-responsibility-universities> (accessed date: 24.10.2018).
419. CSR Self-Assessment Handbook for Companies / Enhancing Transparency and Credibility of CSR Practices through Establishment of CSR Performance Assessment and Monitoring Systems in New EU Member States. Vilnius : UAB “Baltijos kopija”, 2010. 88 p. URL: https://www.spcc.pl/images/file/forums_workhops/csr_self_assesment_undp.pdf (accessed date: 24.10.2018).
420. Davis K. Understanding the social responsibility puzzle : what does the businessman owe to society // Bussines Horizons. 1967. Vol. 10(4).
421. DeSenzo D., Stephen P. Robbins, Susan L. Fundamentals of Human Recourse Management. John Wiley & Sons. 2016. 436 p.

422. Despro. Швейцарсько-український проект підтримки децентралізації влади в Україні : сайт. URL: <http://despro.org.ua> (дата звернення: 26.10.2018).
423. Doing Business. Equal Opportunity for All. Washington : The World Bank, 2017. 356 p. URL: <http://www.doingbusiness.org/content/dam/doing-Business/media/Annual-Reports/English/DB17-Report.pdf> (accessed date: 24.10.2018).
424. Establishment of the Commission on Sustainable Development, ECOSOC Resolution 1993/207. New York, 1993. URL: <http://www.un-documents.net/1993-207.htm> (accessed date: 24.10.2018).
425. Fombrun C. J., Shanli M. What is called? Building a reputation and corporate strategy // *Academy of Management Journal*. 1990. Vol. 33 (2). P. 233-258.
426. Frederick W. C. from SCR-1 to CSR-2 : the maturing of business-and-society thought // *Business and Society*. 1978. Vol. 33(2). P. 150-154.
427. Freeman R. E. *Strategic Management. A stakeholder approach*. Cambridge University Press, 2010. 292 p.
428. Friedman M. The Social Responsibility of Business is to Increase its Profits // *The New York Times Magazine*. 1970. September 13. URL: <http://umich.edu/~thecore/doc/Friedman.pdf> (accessed date: 24.10.2018).
429. Fry F., Hock R. J. Who Claims Corporate Responsibility? The Biggest and the Worst // *Business and Society Review. Innovation*. 1976. Vol. 18. P. 62-65.
430. Giddings F. H. *The Theory of Socialization: A Syllabus of Sociological Principles for the Use of College and University Classes*. N. Y. ; L. : MacMillan & Co., Ltd. xiv, 1897. 47 p.
431. Goodpaster K. E. The concept of corporate responsibility // *Journal of Business Ethics*. 1983. Vol. 2 (1). P. 1-22.

432. GRI G4 Implementation Manual. URL: <https://www.globalreporting.org/resource/library/GRIG4-Part2-Implementation-Manual.pdf> (accessed date: 28.10.2018).
433. Hartmut Bossel. Indicators for Sustainable Development: Theory, Method, Applications : A Report to the Balaton Group. Canada : International Institute For Sustainable Development, 1999. 124 p. URL: <http://www.ulb.ac.be/ceese/STAFF/Tom/bossel.pdf> (accessed date: 24.10.2018).
434. Holme R., Watts P. Corporate Social Responsibility: Making Good Business Sense. E& Y Direct, 2000. 32 p.
435. How Andrew Carnegie, John D. Rockefeller, Jay Gould, and J. P. Morgan Invented the American Supereconomy. URL: <http://www.worldcat.org/wcpa/servlet/DCARRead?standardNo> (accessed date: 22.10.2018).
436. Human Development Report Global and Regional Launches // Human Development Report. URL: <http://hdr.undp.org/en/content/human-development-report-global-and-regional-launches> (accessed date: 28.10.2018).
437. IFOAM : website. URL: <http://www.ifoam.bio> (accessed date: 24.10.2018).
438. Implementation of Agenda 21, the Programme for the Further Implementation of Agenda 21 and the outcomes of the World Summit on Sustainable Development, A/RES/64/236: 64/236. URL: <http://www.un-documents.net/ares64-236.pdf> (accessed date: 24.10.2018).
439. Indicators of Sustainable Development: Guidelines and Methodologies. 2-nd edition. New York : United Nations, 2001. 315 p. URL: <http://www.un.org/esa/sustdev/publications/indisd-mg2001.pdf> (accessed date: 24.10.2018).
440. Institutional arrangements to follow up the United Nations Conference on Environment and Development, General Assembly Resolution, A/RES/47/191. New York, 1992. URL: <http://www.un-documents.net/a47r191.htm> (accessed date: 24.10.2018).

441. International Labour Organization : website. URL: <https://www.ilo.org/global/lang--en/index.htm> (accessed date: 24.10.2018).
442. Into the future: consolidated annual report of IFOAM – organics international. Bonn : IFOAM, 2015. 24 p. URL: https://www.ifoam.bio/sites/default/files/annual_report_2015_0.pdf (accessed date: 24.10.2018).
443. ISO 26000:2010. Guidance on social responsibility. URL: <https://www.iso.org/obp/ui/#iso:std:iso:26000:ed-1:v1:en> (дата звернення: 27.10.2018).
444. Jackson R. Holistic Special Educatoin : Camphill Principles and Practice. Edinburg : Floris Books, 2006. 379 p.
445. Kraft K., Hage J. Strategy, social responsibility and implementation // Business Ethics. 1990. № 9 (1). P. 11-19.
446. Legal, regulatory and tax barriers: a comparative study A summary of recommendations for governments, policymakers and social entrepreneurs in Brazil, Germany, India, Poland, the United Kingdom and the United States / Linklaters, Schwab Foundation, 2006. 77 p. URL: http://www.setoolbelt.org/system/files/resources/schwab2_94.pdf (accessed date: 24.10.2018).
447. Lunkina T., Burkovskaya A. Basic approaches to social responsibility level's assessment // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2018. Вип. № 1 (97). С. 64-72.
448. Lunkina T., Burkovskaya A. The development of socialiyresponsible bussiness of Ukraine // British journal of science, education and culture. 2015. № 1 (7), janyary-june, vol. III. P. 385-391.
449. Marrewijk M. Van. Concepts and Definitions of CSR and Corporate Sustainability: between Agency and Communion // Journal of Business Ethics. 2003. Vol. 44. № 2-3. P. 95-105.
450. Miller J. The Holistic Curriculum. Toronto : Ontario Institute for Studies in Education Press, 1988. 234 p.

451. Miller R. Caring fo New Life : Essays on Holistic Education. NY : Psychology Press, 2000. 136 p.

452. NON-IFRS информация в МСФО-отчетности : мнение профессионального сообщества // Все про МСФО. — 2015. —№9 (21). — С.28-31.

453. Porter M. E., Kramer M. R. Strategy and Society: the Link between Competitive Advantage and Corporate Social Responsibility // Harward Bussines Review. 2006.

454. Post J. E., Preston L. E., Sachs S. Redefining the corporation: Stakeholder Management and Organization wealth // Stanford University Press. 2002.

455. Programme for the Further Implementation of Agenda 21, General Assembly Resolution A/RES/S-19/2, 19 September 1997. URL: http://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/S-19/2&Lang=E (accessed date: 24.10.2018).

456. Regulation (EC) No 1221/2009 of the European Parliament and of the Council of 25 November 2009 on the voluntary participation by organizations in a Community eco-management and audit scheme (EMAS), repealing Regulation (EC) No 761/2001 and Commission Decisions 2001/681/EC and 2006/193/EC, 2009. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32009R1221&rid=6> (accessed date: 24.10.2018).

457. Report of the United Nations Conference on the human Environment. Stockholm : United Nations publication, 1972. 80 p. URL: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> (accessed date: 24.10.2018).

458. Report of the World Summit on Social Development, A/CONF.166/9, 19 April 1995. URL: <http://www.un.org/documents/ga/conf166/aconf166-9.htm> (accessed date: 24.10.2018).

459. Report of the World Summit on Sustainable Development, A/CONF.199/20, 4 September 2002. URL: <http://www.un-documents.net/aconf199-20.pdf> (accessed date: 24.10.2018).

460. Riley J. Corporate Social Responsibility (CSR) // Tutor2u : Online Educational Publisher, 2015. Electronic videos data. URL: <https://www.tutor2u.net/business/reference/corporate-social-responsibility-csr-revision-video> (accessed date: 24.10.2018).

461. Rio Declaration on Environment and Development, A/CONF.151/26, Resolution 1, Annex II. Rio de Janeiro, 1992. URL: <http://www.un-documents.net/rio-dec.htm> (accessed date: 24.10.2018).

462. Sethi S. P. Dimensions of corporate social performance an analytical framework // California Management Review. 1975. № 17 (3).

463. Sirenko N., Burkovskaya A., Lunkina T. Social responsibility as of the policy strategies of the agrarian sector development in Ukraine // Mechanisms of interaction between competitiveness and innovation in modern international economic relations : collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 4 Vol. / ISMA University. Riga : «Landmark» SIA, 2017. Vol. 2. P. 169-178.

464. Stanwick P., Stanwick S. Determinants of corporate social performance: An empirical examination // American Business Review; West Haven. 1998. Jan. P. 86-93.

465. STEM-освіта в Україні: від дошкільника до компетентного випускника : круглий стіл // Інститут інформаційних технологій і засобів навчання Національної академії педагогічних наук України. URL: <http://iitlt.gov.ua/info/news/krugl-stoli/kruglyu-stil-stem-osvita-v-ukrayini-vid-doshkil%60nyka-do-kompetentnogo-vypusknyka> (дата звернення: 26.10.2018).

466. Tkachenko N. Theoretical principles of forming business social responsibility // Фінансовий простір : Міжнародний науково-практичний журнал. 2018. №4(32). URL: <http://fp.cibs.ck.ua/ua>.

467. The Future of Jobs. Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution / Global Challenge Insight Report. Geneva :

World Economic Forum, 2016. 167 p. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs.pdf (accessed date: 24.10.2018).

468. The KPMG Survey of Corporate Responsibility Reporting 2015. URL: <https://home.kpmg.com/xx/en/home/insights/2015/11/kpmg-international-survey-of-corporate-responsibility-reporting-2015.html> (accessed date: 28.10.2018).

469. The Public Services (Social Value) Act 2012. URL: http://www.legislation.gov.uk/ukpga/2012/3/pdfs/ukpga_20120003_en.pdf (accessed date: 24.10.2018).

470. Thomas G., Nowak M. Corporate Social Responsibility. A definition // Working Paper. Curtin University of Technology. 2006. № 62. 20 p.

471. United Nations development programme. URL: <http://www.undp.org/content/undp/en/home.html> (accessed date: 28.10.2018).

472. VII Національний Конкурс кейсів з КСВ. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності. URL: <http://csr-ua.info/csr-ukraine/event/vii-naionalnyi-konkurs-kejsiv-z-ksv> (дата звернення: 26.10.2018).

473. Weil V. The Rise of Engineering Ethics // Technology in Society. 1984. Vol. 6. P. 341-345.

474. Weizsaecker E., Wijkman A. Come On! Capitalism, Short-termism, Population and the Destruction of the Planet. Springer, 2018. 220 p.

475. What are the environmental benefits of organic agriculture? // Organic Agriculture Programme. URL: <http://www.fao.org/organicag/oa-faq/oa-faq6/ru> (дата звернення: 28.10.2018).

476. Wilen-Daugenti T. Careers 3.0. Future Skills. Future Work // The Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). URL: <https://www.oecd.org/site/eduimhe12/Tracey%20Wilen-Daugenti.pdf> (accessed date: 24.10.2018).

477. Wood D. J. Corporate social performance revisited // Academy Management of Review. 1991. 16(4). P. 693.

478. Your Investment Matters // UkraineInvest. URL: <http://ukraineinvest.com/sectors/agribusiness> (дата звернення: 28.10.2018).

479. Ag Summit : website. URL: www.youthagsummit.com (accessed date: 24.10.2018).

480. Youth Entrepreneurship Incubator (YEI 2017-2019) // Інститут міста : офіційний сайт. URL: <http://city-institute.org/index.php/uk/proekty/146-yei-2017> (дата звернення: 26.10.2018).

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

*Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації***Монографії:**

1. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І Соціальна відповідальність у формуванні економічної безпеки аграрного сектора економіки // Економічна безпека в умовах глобалізації світової економіки : монографія у 2 т. Дніпропетровськ : «ФОП Дроб'язко С.І.», 2014. Т. 1. С. 146-158. *(Особистий внесок: проаналізовано формування соціальної відповідальності на рівні аграрних підприємств).*
2. Sirenko N., Burkovskaya A., Lunkina T. Social responsibility as of the policy strategies of the agrarian sector development in Ukraine // Mechanisms of interaction between competitiveness and innovation in modern international economic relations : collective monograph / edited by M. Bezpartochnyi, in 4 Vol. / ISMA University. Riga : «Landmark» SIA, 2017. Vol. 2. P. 169-178. *(Особистий внесок: досліджено стримуючі фактори реалізації соціальної відповідальності та переваги від її запровадження в аграрному секторі).*
3. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України // Social and economic aspects of sustainable development of regions : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. P. 96-101. *(Особистий внесок: доведено ключову роль агрохолдингів при формуванні соціальної відповідальності в аграрному секторі).*
4. Т. І. Лункіна Соціальна відповідальність в аграрному секторі економіки України : монографія, Дизайн і поліграфія, м. Миколаїв, 2018. 632 с.

**Статті, у наукових фахових виданнях України та виданнях, які
включені до міжнародних наукометричних баз:**

5. Лункіна Т. І. Основні аспекти розвитку сільськогосподарських підприємств у сучасних умовах // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2012. Вип. 3 (67). С. 66—72.
6. Лункіна Т. І. Проблеми та перспективи розвитку інноваційної діяльності в сільському господарстві // Інноваційна економіка : всеукраїнський науково-виробничий журнал. Тернопіль : Тернопільський інститут агропромислового виробництва УААН, 2012. № 9 (35). С. 49—52.
7. Лункіна Т. І. Державне фінансування соціального розвитку населення в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Вип. 3 (73). С. 49—53.
8. Лункіна Т. І. Сталий економічний розвиток України: сутність, значення // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2013. Вип. 2 (72). С. 35—41.
9. Лункіна Т. І. Соціально-екологічна направленість розвитку аграрного сектора України // Економіка. Фінанси. Право. 2013. № 7/1. С. 30—32. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**
10. Лункіна Т. І. Розвиток економіки України : сучасний стан // Економіка и управление. Симферополь, 2013. № 4. С. 91—95. **Включено до міжнародної наукометричної бази: РІНЦ.**
11. Лункіна Т. І. Соціалізація аграрного сектора економіки України // Науковий вісник Херсонського державного університету. 2014. Вип. 6. Ч. 4. С. 152—155. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Google Scholar, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського.**
12. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Інвестування аграрного сектора економіки України // Вісник аграрної науки Причорномор'я. 2014. № 4 (81). С. 41—46. *(Особистий внесок: досліджено сучасний стан інвестування аграрного сектора економіки України).*

13. Лункіна Т. І. Соціально-відповідальний університет – запорука успішного розвитку // Економіка. Фінанси. Право. 2015. № 8/1. С. 47-50.

Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.

14. Лункіна Т. І. Інноваційний розвиток України на засадах соціальної відповідальності // Інноваційна економіка : науково-виробничий журнал. 2015. № 3 (58). С. 17-21. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

15. Лункіна Т. І. Екологічна компонента соціального розвитку України // Науковий вісник Ужгородського університету : збірник наукових праць : Серія «Економіка». 2015. Вип. № 1 (45). Т. 3. С. 103-107. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, ResearchBib, РІНЦ, Google Scholar, Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського.**

16. Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності у ВНЗ України // Науковий вісник Херсонського державного університету : серія «Економічні науки». 2015. Вип. 12. Ч. 2. С. 145-148. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Google Scholar, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського.**

17. Лункіна Т. І., Каратай Т. М. Основні напрями розвитку соціальної відповідальності у ВНЗ України // Наукові праці. Економіка. 2015. Вип. 253. Т. 265. С. 100-106. *(Особистий внесок: доведено ключову роль закладів вищої освіти при формуванні соціальної відповідальності у суб'єктів економіки).*

18. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Розвиток корпоративної соціальної відповідальності в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2015. № 4 (87). С. 38-43. *(Особистий внесок: розглянути основні аспекти розвитку корпоративної соціальної відповідальності).*

19. Бурковська А. В., Лункіна Т. І., Корабахіна А. Ю. Вплив фінансової децентралізації на суспільно-економічний розвиток регіонів України // Актуальні проблеми економіки. 2016. № 11 (185). С. 230-237.

(Особистий внесок: доведено вплив фінансової децентралізації на суспільно-економічний розвиток регіонів). **Включено до міжнародних наукометричних баз: «Scopus», Індекс Copernicus.**

20. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І. Соціальне підприємництво в Україні : основні аспекти // Сталий розвиток економіки : міжнародний науково-виробничий журнал. 2016. № 1. С. 5-11. *(Особистий внесок: охарактеризовано соціальне підприємництво як новий вид соціальної діяльності).* **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

21. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Законодавче регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні потребує удосконалення // Галицький економічний вісник. 2016. № 1 (50). С.32-37. *(Особистий внесок: розглянуто окремі аспекти законодавчого регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні).* **Включено до міжнародної наукометричної бази: Google Scholar.**

22. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність ведення бізнесу в Україні // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2016. № 3 (91). С. 13-19. *(Особистий внесок: розглянуто соціально відповідальний бізнес як один із напрямів підвищення добробуту суспільства).*

23. Лункіна Т. І., Белоусова Т. П. Ефективність функціонування сільськогосподарських підприємств на соціальних засадах // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 263. Т. 275. С. 129-133. *(Особистий внесок: обґрунтовано вплив соціальної діяльності на ефективність господарювання сільськогосподарських підприємств).*

24. Лункіна Т. І., Белоусова Т. П. Механізми підвищення рівня фінансування соціального розвитку сільськогосподарських підприємств // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 267. Т. 279. С. 43-47. *(Особистий внесок: запропоновано механізми підвищення рівня фінансування соціального розвитку сільськогосподарських підприємств).*

25. Лункіна Т. І., Каратай Т. М. Утилізація твердих побутових відходів як фактор економічного піднесення України // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 273. Т. 285. С. 118-124. (*Особистий внесок: доведено необхідність утилізації твердих побутових відходів в Україні*).

26. Лункіна Т. І., Власюк І. М. Особливості органічного виробництва на сільськогосподарських підприємствах в Україні // Наукові праці. Економіка. 2016. Вип. 273. Т. 285. С. 113-118. (*Особистий внесок: розглянуто окремі аспекти органічного виробництва на сільськогосподарських підприємствах в Україні*).

27. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як складова частина збалансованого розвитку держави // Інтелект ХХІ століття. 2016. № 5. С. 20-23. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

28. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Становлення та розвиток соціальної відповідальності: зарубіжний та вітчизняний досвід // Сталий розвиток економіки. 2017. № 1. С. 5-11. (*Особистий внесок: розглянуто особливості розвитку та становлення соціальної відповідальності*). **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

29. Лункіна Т. І. Основна роль і необхідність розвитку соціальної відповідальності в Україні // Науковий вісник Ужгородського національного університету. 2017. Вип. 12. № 2. С. 6-10. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

30. Лункіна Т. І. Міжнародний досвід формування соціальної відповідальності // Наукові праці. Економіка. 2017. Вип. 284. Т. 296. С. 15-19. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

31. Лункіна Т. І. Соціалізація економіки як один із інноваційних напрямів ефективного функціонування держави // Інноваційна економіка : науково-виробничий журнал. 2017. № 11-12 (72). С. 48-54. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, РІНЦ.**

32. Лункіна Т. І. Особливості оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора // Інфраструктура ринку : електронний науково-практичний журнал. 2017. Вип. 14. С. 34-38. **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus.**

33. Лункіна Т. І., Бурковська А. В., Бурковська А. І. Оцінювання ефективності соціальної відповідальності підприємств крізь призму сучасних економічних умов // Причорноморські економічні студії. 2018. Вип. 25. С. 26-30. (*Особистий внесок: проведена оцінка ефективності соціальної відповідальності підприємств*). **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

34. Lunkina T., Burkovskaya A. Basic approaches to social responsibility level's assessment // Вісник аграрної науки Причорномор'я України. 2018. Вип. № 1 (97). С. 64-72. (*Особистий внесок: запропоновано педологічний підхід щодо оцінки рівня соціальної відповідальності*). **Включено до міжнародних наукометричних баз: Index Copernicus, Journal Factor, Ulrichweb, Open Academic Journals Index, Google Scholar, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського.**

35. Лункіна Т. І. Роль держави у формуванні соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки // Наукові праці. Економіка. Т. 312. Вип. 300. 2018. С.117-121. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Index Copernicus.**

36. Лункіна Т. І., Широка А. І. Локальна соціальна відповідальність в аграрному секторі України // Modern Economics. 2018. Вип. 9. С. 60-66. (*Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетну роль локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки*). **Включено до міжнародних наукометричних баз: Crossref, Google Scholar, Jifactor, CiteFactor, Scientific Indexing services, Національна бібліотека ім. В.І. Вернадського, ResearchBib, DRJI, Journal Factor, DOAJ.**

Статті у наукових виданнях інших держав:

37. Lunkina T., Burkovskaya A. The development of socially responsible business of Ukraine // British journal of science, education and culture. 2015. № 1 (7), January-june, vol. III. P. 385-391. (*Особистий внесок: обґрунтовано роль соціально відповідального бізнесу в економіці країни*). **Включено до міжнародної наукометричної бази: РІНЦ.**

38. Лункіна Т. І. Вплив соціальної відповідальності на формування навичок здобувачів вищої освіти // Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal. 2016. vol. 2-4. С. 130-138. **Включено до міжнародної наукометричної бази: Google Scholar**

39. Сиренко Н. Н., Бурковская А. В., Лункина Т. И. Роль и значение социальной ответственности в Украине // United-Journal : международный научный журнал. 2018. № 15. С. 48-52. (*Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетну роль соціальної відповідальності в Україні*). **Включено до міжнародних наукометричних баз: In.SlideShare, Google Scholar, GIF, ReserchBib, Quality factor, SSOAR, CiteFactor, The Asian Education Index, Jifactor.**

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

40. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Инвестиционная деятельность аграрного сектора экономики Николаевской области // Научные исследования – основа модернизации сельскохозяйственного производства : междунар. научн.-практ. конф. (г. Тюмень, 9-11 нояб., 2011 г.). Тюмень, 2011. С. 103—106. (*Особистий внесок: проаналізовано інвестиційну діяльність аграрного сектора економіки Миколаївської області*).

41. Лункіна Т. І. Фінансові аспекти господарювання агропідприємств // Соціально-економічні аспекти розвитку економіки та управління : матеріали наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпропетровськ, 16-17 січ., 2013 р.). Дніпропетровськ, 2013. С. 100—102.

42. Лункіна Т. І. Економіка України: рейтингова оцінка в світі // Формування конкурентоспроможної національної економіки : світовий

досвід та вітчизняні реалії : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 19-20 квіт., 2013 р). Херсон, 2013. С. 31—32.

43. Лункіна Т. І. Основні концепції сталого розвитку України в сучасних умовах // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 24-26 квіт., 2013). Миколаїв, 2013. С.25—27.

44. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Стан сучасної економіки України // Финансовая система Украины : проблемы и перспективы развития в условиях трансформации социально-экономических отношений : I научн.-практ. конф. (г. Севастополь, 16-18 мая, 2013 г.). Севастополь, 2013. С. 23—24. *(Особистий внесок: розглянуто стан сучасної економіки України).*

45. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Основні засади зрівноваженого розвитку в аграрному секторі // Перспективи розвитку України в умовах глобальної кризи : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Дніпропетровськ, 14-15 черв., 2013 р.) Дніпропетровськ, 2013. С. 28 —29. *(Особистий внесок: доведено важливу роль зрівноваженого розвитку в аграрному секторі).*

46. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Развитие сельского хозяйства Украины при условиях экологизации производства // Инновационные подходы в управлении агропромышленным комплексом : материалы XII научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 2-3 июля, 2013 г.). Барнаул, Россия, 2013. С. 249—251. *(Особистий внесок: доведено важливість екологізації виробництва у сільського господарстві України).*

47. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Особенности формирования социальной ответственности в Украине // Modern Agriculture – Achievements and Prospects : International Scientific Symposium / 80 th Anniversary of State Agrarian University of Moldova. (Chisinau, October 09-11, 2013). Chisinau, 2013 С. 41—43. *(Особистий внесок: охарактеризовано особливості формування соціальної відповідальності).*

48. Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як одна із складових економічної безпеки держави // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 23-25 квіт., 2014). Миколаїв, 2014. С.31-32.

49. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Основная роль и особенности развития социальной ответственности в Украине // Формирование конкурентоспособной экономики АПК региона: теоретический и практический аспекты : материалы XIII междунар. научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 23-24 сент., 2014 г.). Барнаул, 2014. С. 322—324. (*Особистий внесок: досліджено основні аспекти розвитку соціальної відповідальності в Україні*).

50. Лункіна Т. І. Соціально-економічний розвиток аграрного сектора в економіці держави // Аграрна наука – освіта – виробництво: сучасний стан, проблеми та перспективи інтеграції : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. присвяченої 30-річчю МНАУ (м. Миколаїв, 12-14 листоп., 2014 р.). Миколаїв, 2014.

51. Лункіна Т. І. Соціально-економічний потенціал України : основні аспекти // матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-експозиційної та вербально-демонстраційної конф. : Вдосконалення механізмів активізації економічних процесів та формування конкурентоспроможності національної економіки, регіону, підприємства в умовах глобалізації (м. Ужгород, 20-24 квіт., 2015 р.). Ужгород, 2015. С. 94-96.

52. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Особливості кредитування підприємств аграрної сфери економіки України // Актуальні проблеми економіки та фінансів : матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Київ-Санкт-Петербург-Вена, 29 квіт., 2015 р.). Київ-Санкт-Петербург-Вена, 2015. С. 38-40. (*Особистий внесок: проаналізовано особливості кредитування підприємств аграрної сфери як один із напрямів їх фінансування*).

53. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Розвиток соціальної відповідальності в університетах України // Науково-економічний розвиток:

менеджмент, фінанси та аудит : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24-25 лип., 2015 р.) Ч. 2. Київ, 2015. С. 51-53. (*Особистий внесок: доведено роль закладів вищої освіти у формуванні соціальної відповідальності*).

54. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Популяризація принципів соціальної відповідальності в суспільстві через освітньо-виховний процес // Наукові здобутки на шляху до вдосконалення економіки країни : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпропетровськ, 7-8 серп. 2015 р.) Ч. 2. Дніпропетровськ, 2015. С. 26-29. (*Особистий внесок: здійснено дослідження щодо популяризації принципів соціальної відповідальності*).

55. Лункина Т. И., Бурковская А. В. Влияние социальной ответственности на инновационное развитие Украины // Формирование инфраструктуры развития регионального АПК : теория и практика : материалы XIV междунар. научн.-практ. конф. (г. Барнаул, 24-25 сент., 2015 г.). Барнаул, 2015. С. 301—303. (*Особистий внесок: досліджено основні впливи соціальної відповідальності на інноваційний розвиток України*).

56. Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Розвиток соціально-культурної сфери України за допомогою корпоративної соціальної відповідальності // Економіка і менеджмент : сучасні трансформації в епоху глобалізації : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Клайпеда, 29 січ., 2016 р.). Клайпеда, Литва, 2016. С. 96-99. (*Особистий внесок: досліджено соціально-культурну сферу та вплив корпоративної соціальної відповідальності на її формування*).

57. Бурковська А. В., Лункіна Т. І., Корабахіна А. Ю. Роль фінансової децентралізації у забезпеченні ефективного розвитку територій // Агроэкологические, социальные и экономические аспекты создания и эффективного функционирования экологически стабильных территорий : материалы I междунар. научн.-практ. конф. (г. Полтава, 26 февр., 2016 р.). Полтава, 2016. С. 99-102. (*Особистий внесок: розглянуто вплив фінансової децентралізації на ефективний розвиток територій*).

58. Лункіна Т. І. Соціальне підприємництво – бізнес із соціальною місією // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. професорсько-викладацького складу (м. Миколаїв, 22-24 квіт., 2016). Миколаїв, 2016. С.48-50.

59. Лункина Т. И. Особенности развития социально-ответственного агробизнеса в Украине // Украина – Болгария – Европейский Союз : современное состояние и перспективы : материалы междунар. научн.-практ. конф. (г. Варна, 2016 г. Т. 1.). Варна, 2016 г. С. 103-106.

60. Бурковська А.В., Лункіна Т.І. Про необхідність удосконалення законодавчого регулювання корпоративної соціальної відповідальності в Україні : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : Формування, механізм зміцнення конкурентних позицій національних економічних систем у глобальному, регіональному та локальному вимірах (м. Тернопіль, 22-24 верес., 2016 р.). Тернопіль, 2016. С. 200-202.

61. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. «Зелена логістика» невід’ємна складова соціальної відповідальності підприємств // Логістичний менеджмент: проблеми та перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Умань, 17 листоп., 2016 р.). Умань, 2016. С. 26-29. *(Особистий внесок: охарактеризовано «зелену логістику» як один із напрямів соціальної відповідальності підприємств).*

62. Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Основні аспекти корпоративної соціальної відповідальності // Обліково-аналітичне і фінансове забезпечення діяльності суб’єктів господарювання : національні, глобалізаційні та євроінтеграційні аспекти : матеріали міжнарод. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 23-25 листоп., 2016 р.). Миколаїв, 2016. С. 369-372. *(Особистий внесок: розглянуто особливості розвитку корпоративної соціальної відповідальності).*

63. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Соціальна відповідальність як інструмент досягнення сталого (збалансованого)

розвитку держави // матеріали міжнар. наук.-практ. конф. : Цілі сталого розвитку: глобальні та національні виміри (м. Київ, 5-6 квіт., 2017 р.). Київ, 2017. С. 73-75. (*Особистий внесок: досліджено збалансований розвиток держави на основі соціальної відповідальності*).

64. Лункіна Т. І. Формування соціальної відповідальності у майбутніх фахівців аграрного сектора // матеріали Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 26-28 квіт., 2017 р.). Миколаїв, 2017. С. 26-28. (*Особистий внесок: розглянуто особливості формування соціальної відповідальності у здобувачів вищої освіти*).

65. Лункіна Т. І. Вплив соціалізації освіти на майбутніх фахівців аграрного сектора // Практичні можливості та перспективи використання в освітньому процесі сучасних інформаційних технологій : матеріали наук.-практ. семінару (м. Миколаїв, 11 трав., 2017 р.). Миколаїв, 2017.

66. Лункіна Т. І., Бурковська А. В., Сіренко Н. М. Основні засади розвитку соціальної відповідальності // Економічний розвиток держави, регіонів і підприємств : проблеми і перспективи : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Львів, 18-19 трав., 2017 р.). Львів, 2017. С. 270-271. (*Особистий внесок: здійснено дослідження щодо розвитку соціальної відповідальності*).

67. Лункіна Т. І. Становлення соціальної відповідальності в Україні // The modern trends in the development of business social responsibility : матеріали міжнар. наук. конф. (Lisabon, may 19ht, 2017). Lisabon, 2017. P. 3-7.

68. Лункіна Т. І. Соціалізація економіки як новий етап розвитку суспільства // Трансформація фінансової системи України : тенденції та перспективи розвитку : матеріали I Всеукраїн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 20-21 листоп. 2017 р.). Миколаїв, 2017. С. 80-81.

69. Лункіна Т. І. Особливості розвитку органічного ринку в Україні // Розвиток українського села – основа аграрної реформи в Україні : матеріали

Причорноморської регіональн. наук.-практ. конф. (м. Миколаїв, 25-27 квіт., 2018 р.). Миколаїв, 2018.

70. Сіренко Н. М., Бурковська А. В., Лункіна Т. І. Розвиток соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки // Соціально-економічні проблеми сучасності : матеріали II Всеукраїн. наук.-практ. інтернет-конф. (м. Маріуполь, 15 черв., 2018 р.). Маріуполь, 2018. С. 194-199. *(Особистий внесок: проаналізовано особливості формування соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі).*

71. Лункіна Т. І. Формування інституціонального забезпечення локальної соціальної відповідальності в аграрному секторі // Економіка, фінанси, управління та право : теоретичні підходи та практичні аспекти розвитку : матеріали міжнар. наук.-практ. конф. (м. Полтава, 23 лип., 2018 р.). Полтава, 2018. С. 27-29.

Наукові праці, які додатково відображають наукові результати дисертації:

72. Лункіна Т. І. Аналіз основних тенденцій сталого розвитку України // Економічний дискурс : міжнародний збірник наукових праць. 2015. Вип. 4. С. 45-54.

73. Лункіна Т. І. Соціалізація освіти як засіб підвищення соціальної відповідальності в аграрному секторі. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ, 2016. 30 с. (Препринт/Миколаїв).

74. Лункіна Т. І. Соціалізація освіти як засіб підвищення соціальної відповідальності в аграрному секторі : науковий твір. Миколаїв : МНАУ, 2016. 30 с. (авторське свідоцтво від 30.11.2016 р. №70828).

75. Лункіна Т. І., Власюк І. М. Корпоративна соціальна відповідальність ведення бізнесу в Україні: сучасний стан та напрями вдосконалення // Modern Economics. 2017. Вип. 1. С. 24-30. *(Особистий внесок: обґрунтовано пріоритетну роль корпоративної соціальної відповідальності ведення бізнесу в Україні).*

76. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І. Методологічні аспекти оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ, 2017. 35 с. (Препринт/Миколаїв). *(Особистий внесок: запропоновано методологію оцінки рівня соціальної відповідальності)*.

77. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І. Методологічні аспекти оцінки рівня соціальної відповідальності аграрного сектора : науковий твір. Миколаїв : МНАУ, 2017. 35 с. (авторське свідоцтво від 07.03.2018 р. №77448). *(Особистий внесок: запропоновано методологію оцінки рівня соціальної відповідальності)*.

78. Сіренко Н. М., Лункіна Т. І., Бурковська А. В. Формування соціальної відповідальності в агрохолдингах України // Social and economic aspects of sustainable development of regions : monograph. Opole : The Academy of Management and Administration in Opole, 2018. Р. 96-101. (авторське свідоцтво від 07.03.2018 р. № 77449). *(Особистий внесок: доведено ключову роль агрохолдингів у формуванні соціальної відповідальності)*.

79. Лункіна Т. І. Соціально орієнтована діяльність аграрних підприємств. Миколаїв : видавничий відділ МНАУ, 2018. 48 с. (Препринт/Миколаїв).

Додаток Б
Збалансований та сталий розвиток у розумінні різних авторів,
організацій

№	Автор	Тлумачення
1	2	3
Збалансований розвиток		
1.	Інститут економіки природокористування [106]	суспільно-економічна модель поступального технологічного і соціального розвитку українського суспільства для задоволення життєвих потреб нинішнього і майбутніх поколінь, згідно з якою виробнича і соціальна сфери розвиваються збалансовано, не завдаючи довкіллю непоправної шкоди
2.	Всеукраїнська екологічна ліга [44]	такий розвиток регіонів і країн, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь
3.	Нова екологія [234]	є процесом гармонізації життєдіяльності, забезпечення задоволення необхідних потреб усіх членів суспільства за умови збереження та поетапного відновлення цілісності природного середовища, створення можливостей для рівноваги між його потенціалом і вимогами людей усіх поколінь
4.	Г. Марушевський [234]	шлях до здоров'я і добробуту нації
5.	С. Малишко [206]	розвиток, що задовольняє потреби нинішнього покоління, не ставлячи під загрозу можливість майбутніх поколінь задовольняти свої потреби; такий розвиток країн і регіонів, коли економічне зростання, матеріальне виробництво і споживання, а також інші види діяльності суспільства відбуваються в межах, які визначаються здатністю екосистем відновлюватися, поглинати забруднення і підтримувати життєдіяльність теперішніх і майбутніх поколінь
6.	Г. Родіна [313]	розвиток, який дає змогу на довгостроковій основі забезпечити стабільне економічне зростання, що не призводить до деградаційних змін у навколишньому природному середовищі; вихід на рівень стійкого розвитку
Сталий розвиток		
7.	Програма сталого розвитку України: екологія та соціальний захист [302]	модель економічного зростання, в якій використання ресурсів направлено на задоволення потреб людини при збереженні навколишнього середовища, так, що ці потреби у розвитку можуть бути задоволені не тільки в сьогоденні, але й для майбутніх поколінь
8.	Програма сталого розвитку України : Комісія Брундтланд [304]	розвиток, який задовольняє потреби нинішнього покоління без шкоди для можливості майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби

Продовження додатку Б

1	2	3
9.	О. Ярошева [408]	це насамперед економічне зростання, за якого ефективно розв'язуються найважливіші проблеми життєзабезпечення суспільства без виснаження, деградації і забруднення довкілля
10.	І. Шевченко, К. Литвинський [400]	як керований процес коеволюційного розвитку природи та суспільства, мета якого забезпечити здорове, продуктивне життя в гармонії з природою нинішнім поколінням та майбутнім на основі збалансованого розвитку економічних систем, з урахуванням охорони культурної та природної спадщини
11.	О. Якимчук [407]	визначення життєвих сил людини, родини, етносу, суспільства, нації, держави як найвищої цивілізаційної цінності; сталість розвитку українського суспільства визначити як процес якісних змін у всіх сферах життєдіяльності; зміна філософії розвитку суспільства, її орієнтирів, в основу яких мають бути покладені духовні, культурні та моральні цінності; екологічне відродження природних об'єктів, ландшафтів як середовища існування і доміанти життя, скорочення техногенного навантаження на них, консолідація стратегічних цілей розвитку українського суспільства та держави
12.	Є. Таран [353]	бережливе ставлення до навколишнього світу, діяльність людини і її вплив на екологічну ситуацію у світі
13.	Г. Федорук, Т. Арендарчук [381]	це такий розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, але не ставить під загрозу спроможність майбутніх поколінь задовольняти свої власні потреби
14.	І. Бутирська [31]	система відносин суспільного виробництва, при якій досягається оптимальне співвідношення між економічним ростом, нормалізацією якісного стану природного середовища, ростом матеріальних і духовних потреб населення

Додаток В

Міжнародний досвід формування соціальної відповідальності

Інститути / інституції, рік заснування	Характеристика	Практика співпраці з Україною
1	2	3
Міжнародні організації (інститути)		
International Labour Organization, (ILO); Міжнародна організація праці (МОП), 1919 р.	Заснована урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва у справі забезпечення миру в усьому світі та зменшення соціальної несправедливості за рахунок покращення умов праці	Україна є членом МОП з 12.05.1954 р. та ратифікувала понад 60 конвенцій МОП. За часів незалежності Україна двічі обиралася до складу Адміністративної ради – на період 1996-1999 рр. та 1999-2002 рр. Ключовим елементом співпраці України та МОП є Програма гідної праці МОП
International Monetary Fund (IMF); Міжнародний валютний фонд (МВФ), 1944 р.	Міжнародний форум лідерів бізнесу (International Business Leaders Forum) – міжнародна неприбуткова організація, створена 1990 р. Принцом Уельським та групою президентів міжнародних компаній. Її місією є просувати на лідируючі позиції відповідальний бізнес та партнерство заради соціального, економічного та екологічно сталого міжнародного розвитку	Україна стала членом МВФ 3 червня 1992 р. Україна з 1994 р. активно співпрацює з МВФ, використовуючи його фінансові та технічні ресурси з метою досягнення макроекономічної стабілізації та створення необхідних передумов для проведення економічних реформ. Таке співробітництво здійснювалося переважно у рамках реалізації 8 спільних програм – STF (системна трансформаційна позика), «Stand-By» (стабілізаційна позика), Механізм розширеного фінансування (позика на підтримку розвитку), попереджувальний «Stand-By»
The world bank (WB); Світовий банк (СБ), 1944 р.	Бізнес для соціальної відповідальності (BSR) – всесвітня організація, що надає допомогу у популяризації соціальної відповідальності на основі тренінгів, круглих столів, семінарів	Україна набула членства у Групі Світового банку у 1992 р. відповідно до Закону України від 3 червня 1992 р. №2402-ХІІ. Україна, як учасник-акціонер Світового банку, має 0,77% акцій. Ресурси цієї організації використовуються для підтримки державного бюджету, здійснення інституційних та структурних реформ, підготовки та реалізації довгострокових інвестиційних проектів, які відповідають пріоритетним напрямам економічного розвитку України

Продовження додатку В

1	2	3
United Nations Organization (United Nations); Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1945 р.	Розробка Глобального Договору – кодекс поведінки, що складається з десяти принципів у сфері прав людини, зайнятості, навколишнього середовища та боротьби з корупцією	Україна бере активну участь у всіх напрямках діяльності ООН, найважливішими з яких є підтримання миру та безпеки, зміцнення верховенства права у міжнародних відносинах, розвиток співробітництва у вирішенні проблем соціально-економічного та гуманітарного характеру, забезпечення прав людини
Food and Agriculture Organization (FAO); Продовольча та сільськогосподарська організація об'єднаних націй (ФАО), 1945 р.	Основною метою є забезпечення продовольчої безпеки для всіх, а саме, гарантування регулярного доступу населенню до високоякісної їжі, необхідної для ведення активного і здорового життя	Україна бере активну участь у всіх напрямках діяльності ООН, у тому числі співпрацює з Продовольчою та сільськогосподарською організацією об'єднаних націй. За рахунок співпраці вирішуються такі задачі: підвищується рівень харчування та стандартів життя населення, забезпечується зростання продуктивності виробництва та розподілу всього продовольства та сільськогосподарської продукції, поліпшуються умови життя сільського населення тощо
United Nations Children's Fund (UNICEF); Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ), 1946 р.	ЮНІСЕФ є світовим лідером із захисту прав та інтересів дітей. До вирішення дитячих проблем ЮНІСЕФ залучає найширше коло тих, хто може і повинен подбати про майбутнє нових поколінь, активно співпрацюючи з урядами і науковими установами, бізнесом і громадськими організаціями, лікарнями і навчальними закладами, інформуючи про проблеми дітей, пропонуючи перевірені й ефективні рішення, стимулюючи законодавчі зміни	В Україні представництво ЮНІСЕФ було відкрито у 1997 р. після підписання державою Основної угоди про співробітництво між урядом України та ЮНІСЕФ. Пізніше (21.09.1999 р.) Угода була ратифікована Верховною Радою України, створюючи підстави для співробітництва ЮНІСЕФ з урядом України задля покращення життя дітей та родин в Україні. Представники України також входили до складу керівних органів Дитячого фонду ООН (Виконавчої ради ЮНІСЕФ)
World Health Organization (WHO); Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), 1948 р.	Спеціалізована установа Організації Об'єднаних Націй, яка опікується проблемами охорони здоров'я у світовому масштабі	Україна – член ВООЗ з 1948 р.). З 1950 по 1991 рр. — період неактивного членства України у цій організації через перебування у складі СРСР. Поновила своє членство у 1992 р. одночасно з відновленням незалежності. Заходи, що здійснюються у рамках співробітництва України з ВООЗ, узгоджуються з її національними пріоритетами та стратегіями країни

Продовження додатку В

1	2	3
International Finance Corporation (IFC); Міжнародна фінансова корпорація (МФК), 1956 р.	СВБ Європа (CSR Europe) – лідируюча європейська бізнес-мережа соціальної відповідальності бізнесу, яка складається з понад 60 провідних мультинаціональних компаній-членів	Україна стала акціонером і членом IFC у 1993 р. Інвестиційна програма IFC в Україні у цей час поширюється високими темпами, при цьому основна увага зосереджена на інвестиційних можливостях у фінансовому секторі, агробізнесі, виробництві будівельних матеріалів, роздрібній торгівлі й послугах, енергетиці, виробництві устаткування для транспорту, інфраструктури
Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD); Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), 1960 р.	Розробка Керівництва для мультинаціональних підприємств, що пропонує добровільні принципи, стандарти відповідальної поведінки бізнесу у різноманітних соціальних сферах	Україна розпочала співпрацю з ОЕСР у 1997 р. У 2003 р. Урядом України створено міжвідомчу Координаційну раду по зв'язках з ОЕСР. У 2014 р. підписано Меморандум про взаєморозуміння між Урядом України і Організацією економічного співробітництва та розвитку щодо поглиблення співробітництва
International federation of organic agriculture movements (IFOAM Basik Standards) Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху, 1972 р.	Федерація, яка встановлює принципи стійкого ведення бізнесу для підприємств агропромислового сектору	Українські організації є членами міжнародної федерації органічного сільськогосподарського руху – IFOAM. Починаючи з 1980 р., організація сформувала основні базові стандарти щодо органічного розвитку і переробки, а пізніше почала здійснювати оцінку сертифікаційних установ на врахування ними зазначених базових стандартів, використовуючи для цього розроблений нею «Акредитаційний критерій IFOAM»
Caux Round Table Principles for Bussiness (Caux); Принципи ведення бізнесу на засадах концепції корпоративної соціальної відповідальності, 1986 р.	Метою організації є розвиток економічних і суспільних взаємовідносин між країнами-учасниками, визначення міри спільної відповідальності перед світовою спільнотою, визначає роль бізнесу і промисловості як провідних сил в інноваційних і глобальних змінах	Підприємці різних країн (у т. ч. і України) об'єднуються в різні структури для підтримки власних позицій і стимулювання роботи. Круглий стіл Caux (Caux Round Table Principles for Bussiness) надає можливість розвитку добросусідства, взаєморозуміння та співпраці, корпоративної відповідальності та економічної стабільності

Продовження додатку В

1	2	3
European Bank for Reconstruction and Development (EBRD); Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР), 1991 р.	Міжнародна фінансова організація, діяльність якої спрямована на фінансування економічних реформ у країнах Східної Європи з метою їх переходу до ринкової економіки (фінансування проектів міжнародної технічної допомоги з підготовки Чорнобильської АЕС зі зняття з експлуатації і перетворення об'єкта «Укриття» в екологічно безпечну систему)	Україна є членом ЄБРР з серпня 1992 р. ЄБРР працює лише на комерційних засадах. Банк надає тільки цільові кредити під конкретні проекти приватним і державним структурам на потреби розвитку економіки (60% позичкових засобів спрямовуються у приватний і 40% – у державний сектор)
World Business Council for Sustainable (WBCSD); Всесвітня рада бізнесу зі сталого розвитку	Міжнародна бізнес-мережа, завданням якої є розвиток більш тісної співпраці між бізнесом, урядом та іншими організаціями, що проводять дослідження у питаннях сталого розвитку	Організація тісно співпрацює з Україною за такими напрямками: енергетика, міста та мобільність, харчування та землекористування, природний капітал, екосистеми тощо. Україна є учасником масштабного проекту: об'єднання підприємств та розробників політики для вирішення проблем з низьким вмістом вуглецю
Міжнародні угоди		
Kyoto Protocol (Київський протокол), 1997 р.	Міжнародна угода про обмеження викидів в атмосферу парникових газів. Головною метою є стабілізація рівня концентрації парникових газів в атмосфері на рівні, який не допускав би небезпечного антропогенного впливу на кліматичну систему планети	В Україні впроваджено механізм Київського протоколу, у тому числі в частині реалізації проектів, спрямованих на охорону навколишнього природного середовища. Київський Протокол зобов'язує Україну знизити викиди парникових газів в атмосферу
Global reporting Initiative (GRI); Стандарт соціальної відповідальності, 1997 р.	Детальна методика кількісного відображення соціальної й екологічної відповідальності з урахуванням конкретних показників	Впровадження соціальної звітності в Україні поступово набирає обертів. Окрім своєї основної функції, яка полягає у розробленні вимог до розкриття інформації, GRI задає загальносвітові тренди, формуючи таким чином нову філософію управління стійким розвитком
Global Compact (Глобальний Договір), 1999 р.	Основною метою є сприяння формуванню загальних цінностей, які допоможуть глобальному ринку отримати «людське обличчя». Включає в себе десять принципів корпорацій, які готові взяти участь у вирішенні глобальних проблем сучасної цивілізації	В Україні локальна мережа налічує близько 200 членів, включаючи компанії, громадські організації, торгові союзи та освітні навчальні заклади

Продовження додатку В

1	2	3
Global Reporting Initiative (GRA); Глобальна ініціатива зі звітності (ГІЗ), 2000 р.	Добровільна міжнародна мережа, яка базується на співробітництві компаній, інвесторів, громадських організацій, аудиторів та інших зацікавлених осіб. Основною метою ГІЗ є забезпечення застосування компаніями нефінансової звітності з урахуванням екологічної, економічної та соціальної складових. Розробила принципи і індикатори для відповідної звітності	Понад 1000 компаній у 60 країнах світу використовують ГІЗ. В Україні 4 компанії готують свої нефінансові звіти за стандартом ГІЗ, а саме: СКМ, ДТЕК, Метінвест та Оболонь
UN Principles for Social Reporting by Investors (PRI); Принципи ООН з соціальної звітності інвесторів, 2006 р.	Інвестори повинні дотримуватися принципів соціальної відповідальності, які включають в себе: враховувати екологічні та соціальні аспекти інвестиційної діяльності, провадити активну екологічну та соціальну діяльність, звітувати перед суспільством про свою діяльність стосовно впровадження принципів тощо	Дані принципи застосовують бізнесові структури, які підписали Глобальний Договір. Глобальний Договір пропонує участь і сприяння за допомогою декількох механізмів, а саме: політичного діалогу, навчання, національних (регіональних мереж та проектів)
Міжнародні стандарти		
«Ecological management and audit» (EMAS); Екологічний менеджмент і аудит, 1996 р.	Основними завданнями є визнання і заохочення організацій, що постійно покращують свою діяльність у сфері екології і виходять за межі мінімальних зобов'язань, прописаних у законодавстві. Було розроблено на основі стандарту ISO 14001, але його вимоги є дещо ширшими стосовно екологічного бачення	Українські підприємства, які дотримуються принципів екологічного менеджменту та аудиту, мають ряд переваг, основні з яких: зниження витрат за рахунок енерго- та ресурсозаощаджень, підвищення дохідності за рахунок виробництва екологічно чистої продукції, позитивний імідж та зростання попиту
Standard SA 8000 «Social Responsibility»; Стандарт SA 8000 «Соціальна відповідальність», 1997 р.	Стандарт сертифікації щодо впровадження соціальної відповідальності з дев'яти напрямів: дитяча праця, примусова праця, гігієна праці та безпека, свобода асоціацій, дискримінація, дисциплінарна практика, тривалість робочого часу, оплата праці та системи управління	Протягом останніх років існує позитивна динаміка застосування українськими підприємствами менеджменту відповідно до вимог даного стандарту. Ці підприємства мають конкурентну перевагу, яка полягає у високій мотивації персоналу, що, у свою чергу, дозволяє ефективніше застосовувати сучасні системи менеджменту для досягнення намічених цілей

Продовження додатку В

1	2	3
<p>Standard AA 1000 «Checking Reporting», Стандарт AA 1000 «Перевірка звітності», 1999 р.</p>	<p>Центр AccountAbility вперше ввів принцип включності. Включність – це участь зацікавлених сторін у розвитку та досягненні підзвітної та стратегічної відповіді на стабільність. «Зобов’язання Стейкхолдерів» – це механізм, який організації використовують для досягнення включності. Щоб сприяти досягненню включності у 1999 р. у «Рамковому Стандарті AA 1000» були включені інструкції по розробленні та втілення зобов’язань стейкхолдерів. До 2005 р. ці початкові інструкції стали «Стандартом зобов’язань стейкхолдерів AA100», першим опублікованим міжнародним стандартом про зобов’язання стейкхолдерів. Це – друге видання «Стандарту зобов’язань стейкхолдерів AA 1000». Воно створене на поправках до документа «Стандарти принципів AccountAbility A1000 (2008)» та досягненнях у сфері зобов’язань протягом останніх шести років</p>	<p>Деякі українські підприємства, діяльність яких суттєво впливає на суспільство, формують нефінансову звітність відповідно до вимог даного стандарту. Основними етапами процесу формування соціальної звітності у відповідності вимогами стандарту є уточнення цінностей та завдань підприємств, збір та узагальнення інформації у звітності та її аналіз, проведення зовнішнього аудиту</p>
<p>«Еко-лейбл» Європейського союзу, Регламент 1980/2000</p>	<p>Система екологічної сертифікації продукції. Розроблення і впровадження галузевих і корпоративних кодексів поведінки, де закріплено основні принципи етичного ведення бізнесу</p>	<p>З метою стимулювання і пропаганди етичної поведінки бізнесу в області КСВ держави-члени ЄС виступають ініціаторами і ведуть бізнес з дотримання принципів етичної поведінки</p>

Продовження додатку В

1	2	3
<p>Standard «System of ecological management» ISO 14001; «Система екологічного менеджменту» ISO 14001, 1996 р.</p> <p>Standard «Quality Management System» ISO 9000 : 2015; «Система управління якістю» ISO 9000 : 2015, 2015 р.</p>	<p>Міжнародні стандарти системи екологічного менеджменту для організацій різних видів, основну увагу якого зосереджено на визначенні екологічних аспектів діяльності організацій, відповідних підходів до охорони навколишнього природного середовища і оцінки найважливіших з них</p>	<p>Сьогодення вимагає від аграрних підприємств України застосовувати у своїй діяльності належні екологічні характеристики та ефективну систему управління якістю. Застосування цих стандартів слугує важливим компонентом для взаємної довіри і ділової співпраці</p>
<p>Standard «International Leadership on Social Responsibility» ISO 26000; «Міжнародне керівництво із соціальної відповідальності» ISO 26000, 2010 р.</p>	<p>Основою стандарту є керівництво щодо соціальної відповідальності, акцентується увага на способах інтеграції соціально відповідальної поведінки у стратегії, практиці і процесах діяльності підприємства. Є добровільним і не містить жодних вимог</p>	<p>У 2010 р. Україна приєдналася до розробки міжнародного стандарту із соціальної відповідальності ISO 26000 та активно запроваджує основні його принципи. Широке впровадження на підприємствах, в організаціях та установах вимог міжнародного стандарту ISO 26000 сприяє зростанню показників сталого розвитку України</p>
<p>Global Sustainability Reporting Standards (GSRS); Глобальні стандарти звітності у сфері сталого розвитку (Стандарти GRI), 2016 р.</p>	<p>Стандарти GRI є останньою версією розвитку GRI звітності за 15 років змін і постійного діалогу зі стейкхолдерами. Стандарти засновані на Керівництві GRI G4, які найбільше використовуються у керівництві щодо звітності зі сталого розвитку в світі, і мають покращений формат і нову модульну структуру</p>	<p>Нові стандарти GRI остаточно замінять Керівництво G4, використання якого припинено з 01.07 2018 р. Підприємства зможуть більш прозоро відобразити свій вплив на економіку, довкілля і суспільство</p>

Продовження додатку В

1	2	3
Principles for Global Corporate Responsibility: Benchmarks (ECCR); Принципи всесвітньої корпоративної відповідальності	Дотримання принципів глобальної корпоративної відповідальності на основі «UN Global Compact». Включає деталізацію основних принципів ведення бізнесу, умов праці, охорони здоров'я, прав людини, використання жіночої та дитячої праці, відношення зі споживачами, акціонерами	Необхідність використання світових досягнень поступово переймає й український бізнес. Досвід зарубіжних підприємств повинен бути адаптованим до умов в Україні, пристосованим до місцевих умов. Українське підприємство може виробляти конкурентоспроможну продукцію (товари та послуги) за умови висококваліфікованої робочої сили та адекватного устаткування. Але система маркетингу та обслуговування має низький рівень
Методика інтегрованої системи аудиту корпоративної стійкості (Corporate Responsibility Audit)	Комплексно оцінює діяльність компаній щодо основних економічних і соціальних показників: системи менеджменту якості, енергозбереження і охорони природного середовища, відносин з персоналом, трудових відносин і прав людини, відносин з місцевими органами влади	Сучасні моделі управління в розвинених країнах світу вимагають нового підходу до систематизації інформації про всебічну діяльність підприємства. Методика інтегрованої системи аудиту корпоративної стійкості поки ще не набула в Україні належного розвитку, адже на законодавчому рівні не затверджено національні стандарти соціальної звітності як одного з інструментів управління, що сприятиме контролю ефективності соціальної відповідальності як на державному, так і на корпоративному рівнях
Індекси		
FTSE4 Good Global 100 Index; Міжнародний рейтинговий індекс у сфері КСВ, 1990 р.	Розраховуються для найбільших за ринковою капіталізацією компаній відповідних географічних регіонів	Українські компанії мають можливість застосовувати даний індекс, акції яких котируються на Лондонській фондовій біржі FTSE All-Share Index, також, якщо компанії ведуть діяльність із захисту оточуючого середовища та публікують відповідні звіти, ведуть активну соціальну політику та будують соціально відповідальні відносини з різними групами зацікавлених осіб, дотримуються прав людини
Dow Jones Sustainability Index); Індекс стійкості «Доу-Джонса», 1999 р.	Один з відомих індексів КСВ. У різних галузях діяльності використовуються близько 20 критеріїв відбору: екологія, права людини, політика рівних можливостей при прийманні на роботу та звільненні	У список даного індексу входять компанії міжнародного значення комп'ютерної, фінансової, інформаційної індустрій та інші. Українські компанії, купуючи франшизу відомих брендів, також беруть до уваги застосування цих принципів

Продовження додатку В

1	2	3
Social Index (SI); Нефондовий індекс, 2000 р.	Дозволяє оцінити КСВ, надаючи пріоритети кадровій політиці, соціальним програмам, програмам щодо подолання дискримінації	Індекс не набув поширення в Україні, проте при оцінці внутрішніх елементів діяльності підприємство застосовує певні елементи індексу
Corporate Philanthropy Index; Індекс корпоративної благодійності	Розраховується більш ніж 350 компаніями з США та Канади та базується на оцінці діяльності компанії різними групами зацікавлених осіб. Максимальна величина CPI дорівнює 5,0; середнє значення для США та Канади – 3,8. Як правило, індекси окремих компаній не розголошуються	Регіональний індекс, який застосовується компаніями США та Канади
Social Index by Danish Ministry of Social Affairs; Соціальний індекс	Індекс визначає для внутрішніх та зовнішніх груп зацікавлених осіб рейтингові компанії з пріоритетом кадрової політики, рівня здійснення соціальних програм та подолання дискримінації на робочому місці	Регіональний індекс, який застосовується компаніями Данії, розроблений Міністерством соціальної політики Данії
Bloomberg ESG (environmental, social and governance) 3000 global index; Екологічний, соціальний та управлінський глобальний індекс	Визначає рейтинг 3000 великих публічних компаній світу в частині ведення ними соціальної та екологічної політики. Містить 72 соціальних та екологічних показники. Аналізуються 11 галузей економіки за чотирма рівнями доходів суб'єктів господарювання	Українські компанії мають можливість застосовувати даний індекс за умови відповідної форми власності та ведення ними екологічної та соціальної політики.
Environmental Sustainability Index (ESI); Індекс екологічної стійкості	Визначає екологічну стійкість підприємства в частині збереження природних ресурсів, динаміки рівня забруднення навколишнього середовища, екологічну політику управління у цілому	У список даного індексу входять компанії міжнародного значення, які активно долучаються до вирішення екологічних проблем та збереження природних ресурсів

Джерело: розвинуто ідею автором на основі матеріалів [43, 88, 212, 240]

Додаток Д

Ретроспектива становлення та розвитку локальної соціальної відповідальності у світі

Роки	Історія розвитку. Представники. Періоди
Етап перший. Становлення. 1920-1950 рр.	
30-40 рр. XX ст.	А. Пейдж , «Робота в світі». Основні рубрики: захист навколишнього середовища, трудові права, права споживачів, освіта, захист дітей, корпоративна прозорість
1950 р.	П. Друкер , робота «Практики менеджменту». Розглядав громадську відповідальність як один із восьми ключових чинників для досягнення бізнес-цілей, вказував, що важливо розглядати вплив кожної бізнес-політики і дій на суспільство для управління Ч. Бернард зазначав: «мета корпорації – служити суспільству, а функція керівника – передати цей дух моральності співробітникам»
1953 р.	Г. Боуен , книга «Соціальна відповідальність бізнесмена» - відкрив нову епоху соціальної відповідальності у XX ст. Розглядав соціальну відповідальність, соціальний аудит в більш широкому контексті. За визначенням А. Керолла Г. Боуен – «батько корпоративної соціальної відповідальності»
Етап другий. Нові теми ЛСВ 1960-1970 рр.	
60-ті рр.	К. Девіс порушує тему довгострокових інвестицій від соціальної відповідальності. Автор першим обґрунтував, що проблема соціальної відповідальності повинна розглядатися у широкому контексті. Вводиться словосполучення «КСВ і бізнес-етика», особлива увага концентрується на волонтерстві та добровільності
70-ті рр.	М. Фрідман , дискусії щодо соціальної відповідальності. Наголошував, що «існує одна і тільки одна соціальна відповідальність бізнесу – використовувати свої ресурси і залучати до активностей, спрямованих на підвищення своїх прибутків, настільки довго, наскільки компанія залишається в умовах деяких правил гри, тобто долучатися до відкритої і вільної конкуренції, без обману та махінацій» К. Девіс та Р. Бломстр визначили спрямованість ЛСВ як «обов'язок осіб, приймаючи рішення, вдаватися до таких дій, які будуть спрямовані не тільки на задоволення власних інтересів, а й на захист і примноження суспільного блага» Дж. Мак Гуїр зазначав, що «корпорація має не тільки економічні і правові зобов'язання, але й несе повну відповідальність перед суспільством, що виходить за її межі» А. Керолл запропонував трактування КСВ, що припускає «відповідність економічним, правовим, етичним, дискреційним (філантропічним) очікуванням, що пред'являються суспільством організації в даний період». Підхід А. Керолла виокремився в окрему модель, одержав поширення, став визначати межі сучасних досліджень у галузі КСВ
Етап третій. Зв'язок між ЛСВ і сталим розвитком 1980-ті рр.	
1987 р.	М. Фрідман , «теорія стейкхолдерів». Всесвітня комісія з питань навколишнього середовища і розвитку опублікувала Звіт Брундтланд «Наше спільне майбутнє», в якому зазначається, що «сталі розвиток – це розвиток, який відповідає потребам сьогодення і не обмежує здатності майбутніх поколінь у задоволенні їх потреб»

Продовження додатку Д

Четвертий етап. Становлення бізнес-кейсу для КСВ 1990 рр.	
1992 р.	Д. Вуд виділяє три мотиваційні причини: управління охороною навколишнього середовища, управління різноманітними питаннями і стейкхолдерами
1998 р.	Декларація Саміту Землі в Ріо-де-Жанейро, збірник рекомендацій «Порядок денний 21». В декларації акцентують увагу на збалансованому трактуванні потреб розвитку з точки зору економічного, екологічного та соціального аспектів
	Дж. Елкінгтон, книга «Канібали з вилами: потрійний критерій бізнесу XXI століття». Автор застосовує потрійний критерій, що передбачає рівновагу між економічною, екологічною та соціальною складовими
Етап п'ятий. Інституціоналізація КСВ на національних рівнях, поява міжнародних стандартів. Початок XXI ст.	
Початок XXI ст.	<p>Прийняття стандарту – міжнародне керівництво із соціальної відповідальності ISO 26000, прийняття національних стратегій або державних програм із соціальної відповідальності (Словаччина, Литва), інституціоналізація КСВ на національних рівнях (Великобританія, Данія)</p> <p>Прийнято Зелену книгу «Просування Європейської рамкової комісії задля корпоративної соціальної відповідальності»</p> <p>Розроблений Глобальний Договір ООН</p> <p>На рівні підприємств – розробка програм сталого розвитку і стратегій</p> <p>У 2015 р. у м. Брюссель відбувся саміт «Підприємство 2020: майбутнє Європи». Його організатор CSR Europe разом з 45 національними партнерами з різних країн, в тому числі України, показали вплив бізнесу на суспільство та поставили нові завдання щодо розвитку КСВ: питання боротьби зі зміною клімату (конференція, грудень 2015 р.); формування сталих ланцюгів постачання; ініціативи у галузі освіти; нефінансова звітність; зміна бізнес-моделі тощо</p>

Джерело: узагальнено автором за матеріалами [24, 129, 342, 393, 411, 428, 457, 470]

Додаток Е

**Історичний аспект розвитку локальної соціальної відповідальності
в Україні**

Роки	Історія розвитку. Представники. Періоди
<i>Етап перший. Становлення. 2005-2006 рр.</i>	
2000-2005 рр.	<p>Портал Спільноти соціально відповідального бізнесу: починаючи із початку 2000-х в Україні періодично проводяться навчання та публічні заходи із соціальної відповідальності бізнесу для журналістів, власників бізнесу, громадських активістів тощо</p> <p>Форум «Корпоративна соціальна відповідальність і Глобальний Договір». Метою було проведення діалогу між різними групами зацікавлених осіб з корпоративної соціальної відповідальності та мобілізація основної групи компанії щодо можливості підписання Глобального Договору</p> <p>Форум соціально відповідального бізнесу в Україні та розроблення Меморандуму про соціально відповідальний бізнес в Україні</p>
2006 р.	<p>Підписання Глобального Договору. Першими підписантами стало близько 34 провідні міжнародні та українські компанії, асоціації, організації громадянського суспільства</p>
<i>Другий етап. Підвищення обізнаності з ЛСВ. 2007 р.</i>	
2007 р.	<p>Організовано діловим журналом «Експерт» першу міжнародну конференцію з КСВ</p> <p>Проведено перший Медіа Саміт з КСВ при підтримці Глобального Договору, МТС та журналом «Експерт»</p> <p>Приєднання України до міжнародної групи з розробки міжнародного стандарту із соціальної відповідальності ISO 26000</p>
<i>Третій етап. Раціональний підхід до ЛСВ. 2008 р.</i>	
2008 р.	<p>Підготовка та представлення соціальних звітів компаній, два з яких сформовані за стандартами Глобальної ініціативи зі звітності (GRI): соціальний звіт банку «Надра» та компанії «ДТЕК»</p> <p>Створена Рада Глобального Договору, до якої було обрано представників українських і міжнародних компаній, неурядових організацій, федерацій роботодавців, профспілок</p> <p>Мережею Глобального Договору проводилася кампанія «Go Green», яку підписали топ-менеджери 23 провідних компаній в Україні</p> <p>Діловий журнал «Контракти» і його рейтингова агенція «Гвардія» склали перший рейтинг найбільш соціально відповідальних компаній</p> <p>Міжнародна конференція з корпоративної соціальної відповідальності у Східній Європі, яка проводилася Ethical Corporation (спонсором якої стала українська компанія СКМ)</p> <p>Створено центр «Розвитку Корпоративної Соціальної Відповідальності», який вперше провів дослідження щодо розуміння КСВ і обізнаності з ISO 26000 серед зацікавлених сторін</p> <p>Поширення КСВ в різні регіони країни за рахунок різних тренінгів, круглих столів (близько 10 регіонів країни)</p>

Продовження додатку Е

Четвертий етап. Стійкий розвиток КСВ. 2009-2010 рр.	
2009-2010 рр.	<p>Розвиток екоменеджменту та інших практик, пов'язаних зі збереженням навколишнього природного середовища</p> <p>Глобальний Договір проводить перший український бізнес-саміт на вищому рівні з питань зміни клімату</p> <p>Залучення ВНЗ до КСВ, в результаті було опубліковано перший посібник з КСВ. Центр розвитку КСВ створив мережу «КСВ в освіті», до якої увійшли 22 університети</p> <p>Проект за підтримки UNITER «Розробка національного порядку денного з КСВ»</p> <p>Проведено першу виставку соціальних і екологічних проектів компаній в Україні</p> <p>Започатковано Національний Конкурс бізнес-кейсів з КСВ</p>
П'ятий етап. Ефективність функціонування. 2010-2015 рр.	
2010-2015 рр.	<p>У 2010-2011рр. тривала розробка концепції національної стратегії СББ в Робочій групі при Комітеті з питань промислової і регуляторної політики та підприємництва Верховної Ради України. Останнє оновлення відбулося у листопаді 2013 р. З січня 2017 р. створено нову робочу групу щодо розробки концепції національної стратегії СББ</p> <p>Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності»:</p> <ul style="list-style-type: none"> - щорічне проведення в Україні виставки соціальних та екологічних проектів CSR Marketplace, конкурсу на кращий нефінансовий звіт та Національний конкурс бізнес-кейсів з КСВ; - реалізація ініціативи «Підприємство 2020: роль бізнесу в суспільстві». Ініціатива має на меті узагальнити досвід стратегічного планування найуспішніших компаній України і розробити таку національну модель співпраці бізнесу та суспільства, де компанії намагатимуться брати до уваги соціальні та екологічні питання в своїх бізнес-стратегіях; - створення експертно-аналітичного порталу, присвяченого тематиці корпоративної соціальної відповідальності та сталого розвитку CSR REVIEW - csr-review.net; - заснування системи тренінгів з підвищення навичок з КСВ та комплексний курс з КСВ - CSR Academy (спільно з Communication Hub Економіка) <p>Визначено пріоритетні напрями:</p> <ul style="list-style-type: none"> - КСВ в кризові часи; - розвиток освіти; - соціальна відповідальність державних органів влади; - просування України за кордоном
2016-2018 рр.	<p>Центр «Розвиток корпоративної соціальної відповідальності»:</p> <ul style="list-style-type: none"> - розробка проекту щодо бізнесу і прав людини та розвитку соціального підприємництва; - школа проекту «STEM: професії майбутнього» в Києві; - Меморандум «Фінансова грамотність» для здобувачів вищої освіти 1-х курсів неекономічних спеціальностей; - Український пакт заради молоді; - Форум «STEM в Україні: Партнерство. Можливості. Перспективи»; - щорічне проведення форуму «Бізнес і університети»; - Національний конкурс студентських проектів «Розумне місто» (Smart City); та щорічне видання збірки «Практики КСВ в Україні тощо

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [55, 129, 132, 245, 393]

Додаток Ж

Принципи та рівні їх використання відповідно до ІФОАМ

Принцип	Характеристика
Принцип здоров'я	Цей принцип показує, що здоров'я як індивідуума, так і суспільств не може існувати окремо від здоров'я екосистем – на здорових ґрунтах ростуть здорові рослини, які підтримують здоров'я тварин і людей. Роль органічного сільського господарства, як у фермерстві, переробці, поширенні, так і в споживанні, – це підтримка і поліпшення здоров'я екосистем і організмів, від самих дрібних у ґрунті до людини. Зокрема, органічне сільське господарство передбачає виробництво поживних високоякісних продуктів харчування, які вносять вклад як у профілактику захворювань, так і благополуччя в цілому. Згідно з цим, необхідно уникати використання добрив, пестицидів, ветеринарних препаратів для тваринних і харчових добавок, які можуть нести несприятливий вплив на здоров'я
Принцип екології	Органічне сільське господарство повинно ґрунтуватися на живих екологічних системах і циклах, працюючи, співіснуючи з ними й підтримуючи їх. Органічне сільське господарство повинне досягати екологічного балансу шляхом проектування систем землекористування, створення місць перебування і підтримки генетичного й сільськогосподарського різноманіття. Ті, хто виробляє, переробляє, продає, споживає органічні продукти, повинні захищати та охороняти навколишнє середовище, включаючи ландшафти, клімат, середовище перебування, біологічне різноманіття, повітря й воду
Принцип справедливості	Справедливість характеризується об'єктивністю, повагою, коректністю та управлінням господарством, загальними для всього світу, як між людьми, так і в їхніх відносинах з іншими живими істотами. Цей принцип підкреслює, що всі, хто залучається в органічне сільське господарство, повинні підтримувати гуманні відносини у формі, що гарантує справедливість на всіх рівнях і для всіх сторін – фермерів, робітників, переробників, посередників, продавців і споживачів. Органічне сільське господарство повинне забезпечувати кожному залученому високий рівень життя і вносити вклад у продовольчу суверенність і зменшення бідності. Воно спрямоване на виробництво достатньої кількості високоякісних харчових та інших продуктів
Принцип турботи	Управління органічним сільським господарством повинне носити попереджувальний і відповідальний характер для захисту здоров'я й благополуччя нинішніх, майбутніх поколінь і навколишнього середовища. Органічне сільське господарство – це жива й динамічна система, що реагує на внутрішні й зовнішні потреби й умови. Ті, хто використовує методи органічного сільського господарства, можуть поліпшити ефективність і підвищити продуктивність, але це не повинно піддавати ризику здоров'я й благополуччя. Тому повинні оцінюватися нові технології, а існуючі методи варто переглядати. У випадку неповного розуміння екосистем і сільського господарства, повинні вживати відповідні заходи

Продовження додатку Ж

Рівні використання	
На загальному рівні	<ul style="list-style-type: none"> - покращення та підтримання природного ландшафту та сільськогосподарської екосистеми; - запобігання надлишковій експлуатації та забрудненню природних ресурсів; - мінімізація потреби у невідновних видах енергії та ресурсів; - виробництво достатньої кількості корисного та високоякісного продовольства; - забезпечення відновлення нормального, безпечного та здорового робочого навколишнього простору; - використання місцевих знань та традиційних систем ведення сільського господарства тощо
На рівні сільськогосподарського підприємства	<ul style="list-style-type: none"> - підтримання та підвищення довгострокової родючості ґрунтів; - підвищення біологічної циркуляції у межах господарства, особливо циркуляції поживних речовин; - забезпечення азотом за допомогою вирощування азотофіксуючих рослин; - біологічний захист рослин, заснований на профілактиці, а не на лікуванні; - різноманітність сортів рослин та порід тварин, пристосованих до місцевих умов; - ведення тваринництва відповідно до потреб тварин; - заборона хімічно-синтезованих добрив, засобів захисту рослин, гормонів та регуляторів росту; - заборона генної інженерії та її продуктів тощо

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [437]

Додаток 3

**Нормативно-правового регулювання соціально-економічного розвитку аграрного сектору України на
принципах соціальної відповідальності**

Нормативно-правовий документ	Спрямованість	Регулювання аспектів соціальної відповідальності
1	2	3
<p>Закон «Про колективне сільськогосподарське підприємство» від 14.02.1992 р. № 2114-ХІІ [287]</p>	<p>Визначає правові, економічні, соціальні та організаційні умови діяльності колективного сільськогосподарського підприємства. Спрямований на забезпечення повної самостійності зазначеного підприємства, реалізацію його можливостей як суб'єкта господарювання, визначає його права і обов'язки у здійсненні господарської діяльності</p>	<p>Регламентує компетенцію, права та обов'язки підприємства і його членів щодо використання й охорони земель, водних та інших природних ресурсів, виробничо-господарської, фінансової і трудової діяльності, питання оплати та охорони праці, соціальні гарантії, умови тощо</p>
<p>Оргуська конвенція – конвенція Європейської Економічної Комісії ООН про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля (23.06.1998 р.) [292]</p>	<p>Сприяння захисту права кожної людини нинішнього і прийдешніх поколінь жити у навколишньому середовищі, сприятливому для її здоров'я та добробуту</p>	<p>Гарантування Україною права на доступ до інформації, на участь громадськості у процесі прийняття рішень і на доступ до правосуддя з питань, що стосуються навколишнього середовища, відповідно до положень зазначеної Конвенції. Ратифіковано Конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля : Закон України від 06.07.1999 р. № 832-ХІV</p>

Продовження додатку 3

1	2	3
Указ Президента України «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» від 04.11.2018 р. № 2581-VIII [289]	Спрямований на забезпечення реалізації державної аграрної політики, прискорення реформування та розвитку аграрного сектору економіки на соціальних засадах	Регламентує формування необхідної соціальної інфраструктури аграрного ринку
Закон України «Про концесії» від 16.07.1999 р. № 997-XIV [288]	Визначає поняття та правові засади регулювання відносин концесії державного та комунального майна	Регулює умови і порядок здійснення концесії з метою підвищення ефективності використання державного і комунального майна і забезпечення потреб громадян України у товарах (роботах, послугах)
Закон «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001-2004 рр.» від 18.01.2001 р. № 2238-III [296]	Визначає основні засади державної політики на період реформування сільського господарства протягом 2001-2004 років як пріоритетної галузі народного господарства	Регламентує основні засади державної підтримки наукових досліджень щодо створення та впровадження нових екологічно чистих ресурсозберігаючих технологій вирощування
Земельний кодекс України від 25.10.2001 р. № 2768-III [97]	Спрямований на рівноправний розвиток різних форм господарювання на землі на основі добровільного вибору громадянами видів землеволодіння і землекористування із запровадженням системи захисту та гарантії їхніх прав	Регламентує призначення земель та їх зберігання, діяльність щодо використання та впливу на природний стан цих земель
Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436-IV [53]	Визначає основні засади господарювання в Україні і регулює господарські відносини, що виникають у процесі організації та здійснення господарської діяльності між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання	Регулює відносини у сфері забезпечення державою екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території України; належних, безпечних і здорових умов праці, захист прав споживачів тощо

Продовження додатку 3

1	2	3
Закон «Про фермерське господарство» від 19.06.2003 № 973-IV [299]	Визначає правові, економічні та соціальні засади створення та діяльності фермерських господарств як прогресивної форми підприємницької діяльності	Регулює дотримання санітарних, екологічних та інших вимог щодо якості та безпеки продукції харчування; збереження природних компонентів в екологічно чистому вигляді тощо
Закон України «Про державно-приватне партнерство» від 01.07.2010 р. № 2404-VI [274]	Визначає організаційно-правові засади взаємодії державних партнерів з приватними партнерами та основні принципи державно-приватного партнерства (ДПП) на договірній основі	Регулює застосування ДПП у сфері надання соціальних послуг та управління соціальною установою; ефективність здійснення ДПП, враховуючи соціально-економічні та екологічні наслідки
Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI [252]	Визначає відносини, що виникають у сфері справляння податків і зборів, а також відповідальність за порушення податкового законодавства	Регламентує пільгове оподаткування для різних соціальних груп платників податків
Закон України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини» від 03.09.2013 р. № 425-VII [259]	Спрямований на забезпечення належного функціонування ринку органічної продукції та сировини, а також на гарантування впевненості споживачів у продуктах та сировині, маркованих як органічні	Регламентує правові та економічні основи виробництва та обігу органічної сільськогосподарської продукції та сировини
Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року» від 19.09.2007 р. № 1158 [279]	Спрямована на розвиток соціальної сфери села та аграрного сектору	Регламентує створення екологічно безпечних умов для життєдіяльності населення, збереження навколишнього природного середовища та раціонального використання природних ресурсів

Продовження додатку 3

1	2	3
Закон «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку набуття прав на землю» від 05.11.2009 р. № 1702-VI [263]	Визначає суттєві зміни до Земельного кодексу України, Цивільного кодексу України, Закону України «Про оренду землі» та деяких інших законів у сфері земельних правовідносин	Регулює основні напрями спрощеної процедури порядку набуття прав на землю
Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 рр. від 14.08.2013 р. № 739-р. [126]	Визначає єдиний підхід до розроблення механізму ефективної взаємодії між органами державної влади, органами місцевого самоврядування, приватним сектором та інститутами громадянського суспільства на засадах державно-приватного партнерства для забезпечення успішної реалізації проектів	Регламентує поліпшення показників національної економіки, якості життя населення і стану навколишнього природного середовища
Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року від 17.10.2013 р. № 806-р. [340]	Визначає формування ефективного, соціально спрямованого аграрного сектору економіки, що повинен задовольнити потреби внутрішнього ринку	Регулює досягнення провідних позицій у світі на основі багатокладності та пріоритетності підтримки сільськогосподарських підприємств
Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні, 2011 р. [125]	Визначає підґрунтя (як комплексу норм, правил, окремих організаційних механізмів) та сприятливих умов для інтеграції СВБ у діяльність компаній задля сталого розвитку України	Регулює питання, визначені у національних програмних документах, які ґрунтуються на зростанні суспільного добробуту країни
Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні до 2020 р. [348]	Спрямована на реалізацію принципів та завдань державної політики у сфері розвитку соціальної відповідальності бізнесу	Регулює напрями діяльності органів виконавчої влади щодо створення належних умов для розвитку соціально відповідального бізнесу в Україні

Продовження додатку 3

1	2	3
<p>Концепція державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні 03.02.2010 р. № 121-р. [124, 260]</p>	<p>Спрямована на досягнення збалансованого розвитку аграрного комплексу України шляхом розвитку та підтримки ведення органічного виробництва як одного з пріоритетних напрямів реалізації державної аграрної політики</p>	<p>Регулює такі напрями: збереження та поліпшення родючості ґрунтів; забезпечення конкурентоспроможності української сільськогосподарської продукції в умовах інтеграції України у світовий економічний простір; сприяння збереженню здоров'я нації шляхом забезпечення населення якісними та безпечними сертифікованими органічними як продуктами харчування, так і іншими товарами; охорону навколишнього середовища та збереження біорізноманіття; створення належних умов для розвитку сільських територій тощо</p>
<p>Наказ Міністерства аграрної політики України «Про затвердження державного логотипу для органічної продукції (сировини)» від 25.12.2015 № 495 [278]</p>	<p>Державний логотип може наноситися на будь-яку упаковку, етикетку (стікер), споживчу тару, контретикетку, кольєретку, ярлик, пробку, листок-вкладиш, документ, повідомлення, інші елементи упаковки, що супроводжують чи належать до органічної продукції (сировини).</p>	<p>Регулює використання державного логотипу органічної продукції (сировини)</p>

Продовження додатку 3

1	2	3
<p>Постанова Кабінету Міністрів «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру» від України від 14.01.2015 №15 [275]</p>	<p>Здійснює міжнародне співробітництво у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності та з питань встановлення, унормування, збереження, обліку, реєстрації географічних назв, а також створення та ведення Державного реєстру географічних назв, зокрема бере участь у підготовці міжнародних договорів України, відповідно до законодавства укладає міжнародні договори України міжвідомчого характеру.</p>	<p>Контролює зміну показників якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення; своєчасне проведенням підприємствами, установами та організаціями всіх форм власності заходів щодо збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів тощо</p>
<p>Постанова Кабінету Міністрів «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпеки харчових продуктів та захисту споживачів від 02.06.2015 №667 [284]</p>	<p>Реалізує державну політику у галузі ветеринарної медицини, сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів, карантину та захисту рослин, ідентифікації та реєстрації тварин, санітарного законодавства, попередження та зменшення вживання тютюнових виробів та їх шкідливого впливу на здоров'я населення, метрологічного нагляду, ринкового нагляду в межах сфери своєї відповідальності, насінництва та розсадництва (в частині сертифікації насіння і садивного матеріалу)</p>	<p>Регулює відносини у сфері агропромислового комплексу, державного нагляду (контролю) у сферах охорони прав на сорти рослин, насінництва та розсадництва, державного контролю за додержанням законодавства про захист прав споживачів і рекламу в цій сфері, за якістю зерна та продуктів його переробки, державного нагляду (контролю) за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованого організму у відкритих системах на підприємствах</p>

Продовження додатку 3

1	2	3
<p>Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва» від 23 березня 2016 р. № 208 [282]</p>	<p>Визначають особливості виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва.</p>	<p>Регулює виключення з технологічного процесу застосування хімічних добрив та пестицидів синтетичного походження, генетично модифікованих організмів, похідних генетично модифікованих організмів, продуктів, вироблених генетично модифікованими організмами, консервантів тощо</p>
<p>Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження» від 30 березня 2016 р. № 241 [281]</p>	<p>Визначають технологічні особливості виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження</p>	<p>Регулює використання тварин відповідно до вимог Правил; використання органічних кормів для годівлі тварин; підтримання здоров'я тварин шляхом здійснення профілактичних заходів та лікування тварин відповідно до вимог законодавства у галузі ветеринарної медицини</p>
<p>Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку ведення Реєстру виробників органічної продукції (сировини)» від 8 серпня 2016 р. № 505 [285]</p>	<p>Визначає механізм ведення Реєстру виробників органічної продукції (сировини)</p>	<p>Регулює ведення Реєстру та забезпечення опублікування офіційних відомостей про осіб, яким надано право виробляти (вирощувати, переробляти) органічну продукцію (сировину), здійснюється Держпродспоживслужбою</p>
<p>Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження» від 31 серпня 2016 р. № 587 [280]</p>	<p>Визначають вимоги до виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження та агротехнологічні особливості під час її виробництва. Основою виробництва органічної продукції є виключення з технологічного процесу її виробництва застосування хімічних добрив, пестицидів, генетично модифікованих організмів і їх похідних та продуктів, вироблених з генетично модифікованих організмів, консервантів</p>	<p>Регулює провадження господарської діяльності, що не має шкідливого впливу на стан земель та родючість ґрунтів, сприяє підвищенню їх родючості та збереженню інших якісних показників, зменшує негативний вплив на ґрунти, запобігає незворотній втраті гумусу, поживних речовин тощо</p>

Продовження додатку 3

1	2	3
<p>Декларація «Про співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату у Східному партнерстві» (Люксембурзька угода 18.10.2016 р.) №12786/16 [68]</p>	<p>Забезпечу посилення співробітництва у питаннях навколишнього середовища, клімату і сталого розвитку на різних рівнях і шляхом різних заходів у рамках Східного партнерства з питань охорони навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату</p>	<p>Регламентує екологічну політику та охорону навколишнього природного середовища; належне екологічне врядування в Україні відповідно до Європейських принципів: прозорість (відкритість), участь, підзвітність, ефективність, узгодженість</p>
<p>«Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р.» від 07.12.2016 р. № 932-р. [297]</p>	<p>Визначає основні положення Паризької угоди, де Україна є повноправною стороною. Перший національний стратегічний документ у сфері боротьби зі зміною клімату</p>	<p>Регламентує розроблення проектів законів та інших нормативно-правових актів для різних складових державної політики у сфері зміни клімату. Основні напрями реалізації Концепції: зміцнення інституційної спроможності щодо формування і забезпечення реалізації державної політики у цій сфері, запобігання зміні клімату через скорочення антропогенних викидів і збільшення абсорбції парникових газів та забезпечення поступового переходу до низьковуглецевого розвитку держави, адаптація до зміни клімату</p>
<p>«Дорожня карта із втілення положень Люксембурзької декларації» (18.10.2017 р.) [82]</p>	<p>Інформує громадськість про можливості Міністерства екології та природних ресурсів до реформування системи екологічного врядування в Україні, відповідно до цілей Люксембурзької декларації про співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату у Східному партнерстві</p>	<p>Прийняття оновленої рамкової державної Стратегії екологічної політики. Вперше запропоновано 34 інтегральні та секторальні цільові показники, за якими буде здійснюватися моніторинг та оцінка ефективності реалізації державної екологічної політики. План дій на виконання Стратегії включатиме природоохоронні заходи, які матимуть належне фінансування</p>

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [53, 68, 82, 97, 124, 125, 126, 252, 259, 260, 263, 274, 275, 278, 279, 280, 281, 282, 284, 285, 287, 288, 289, 292, 296, 297, 299, 340, 348]

Додаток И

**Функції контролюючих органів державної влади України у сфері
АПК станом на 2018 р.**

Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту справ споживачів	Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру
Контроль у галузі ветеринарної медицини, сферах безпеки та окремих показників якості харчових продуктів та кормів, державного нагляду (контролю) за дотриманням санітарного законодавства, карантину та захисту рослин, пестицидів та агрохімікатів	Здійснення міжнародного співробітництва у сфері топографо-геодезичної і картографічної діяльності
Контроль у сфері насінництва і розсадництва	Контроль за дотриманням земельного законодавства, використанням та охороною земель усіх категорій з форм власності
Контроль у сфері охорони прав на сорти рослин	Контроль за веденням державного обліку і реєстрацією земель, достовірність інформації про наявність та використання шару ґрунту
Контроль у сфері здійснення державного ринкового нагляду	Контроль за дотриманням вимог земельного законодавства в процесі укладання цивільно-правових договорів, передачі у власність, надання у користування, у тому числі і в оренду, вилучення (викупу) земельних ділянок
Контроль у сфері здійснення метрологічного нагляду	Контроль за дотриманням правил, встановленого режиму експлуатації протиерозійних, гідротехнічних споруд, збереженням захисних насаджень і межових знаків
Контроль у сфері дотримання вимог щодо формування, встановлення та застосування державних регульованих цін	Контроль за використанням земельних ділянок відповідно до цільового призначення
Контроль у системі інженерно-технічного забезпечення агропромислового комплексу	Контроль за зміною показників якісного стану ґрунтів у результаті проведення господарської діяльності на землях сільськогосподарського призначення
Контроль за якістю зерна та продуктів його переробки	
Контроль за додержанням заходів біологічної і генетичної безпеки щодо сільськогосподарських рослин під час створення, дослідження та практичного використання генетично модифікованих організмів	
Контроль у сфері виробництва та обігу органічної продукції (сировини)	

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [275, 284]

Додаток К

Еволюційні підходи щодо концепцій локальної соціальної відповідальності

Види концепцій	Характеристика
1900-1940-і рр.	
1. Концепція служіння (Е. Карнегі, Дж. Д. Рокфеллер, Р. Вуд) (E. Carnegie, J.D. Rockefeller, R. Wood) [435]	Ведення благодійної діяльності, підприємств (людей), які керують капіталом на користь суспільства
1950-1970-ті рр.	
2. Соціальна відповідальність бізнесу (Г. Боуен) (H. Bowen) [411]	Ведення такої політики підприємства, прийняття таких рішень, які були б бажаними з позицій цілей та цінностей суспільства
3. Концепція економічної відповідальності – агентська теорія (М. Фрідман, М. Портер) (M. Friedman, M. Porter) [428, 453]	Діяльність підприємства повинна бути націлена тільки на отримання максимального прибутку
4. Концепція базової бізнес-стратегії (Ф. Котлер, Л. Ненсі) (Ph. Kotler, L. Nancy) [135]	Діяльність підприємства може бути ефективною лише за умови успішного функціонування суспільства
1971-1990-ті рр.	
5. Концепція юридичної відповідальності (М. Шаргородський, І. Самощенко, О. Іоффе) [100]	Дотримання підприємством нормативно-правових документів діючого законодавства
6. Концепція обов'язків (А. Керролл, С. Сеті, Ф. Кохрен, Д. Вуд) (A. Carroll, S. Sethi, F. Cochren, D. Wood) [413, 462, 477]	Діяльність підприємства необхідно оцінювати не лише за економічними показниками, а й за неекономічними: юридичними, етичними, філантропічними
7. Концепція корпоративної соціальної відповідальності (К. Девіс, Р. Бломстром) (K. Davis, R. Blumstrom)[420]	Обов'язок осіб, які приймають рішення, спрямовувати дії не тільки на задоволення їхніх власних потреб, а й враховувати потреби суспільства
8. Концепція корпоративної соціальної сприйнятливості (Р. Акерман, В. Фредерік) (R. Ackerman, W. Frederick) [409, 426]	Передумовою зниження потенційних ризиків підприємства є адекватність корпоративної соціальної сприйнятливості рівню зрілості суспільних очікувань
9. Концепція корпоративної совісті (П. Френч, К. Годпастер, Дж. Метьюз) (P. Franch, S. Godpaster, J. Matthews) [431]	Підприємство (корпорація) виступає як моральний агент між виробництвом та суспільством
10. Концепція корпоративної звітності Ф. Фрай, Р. Хок (F.Fry, R. Hock) [429, 464]	Підприємство повинне бути відповідальним за наслідки своїх дій, формувати нефінансові звіти

Продовження додатку К

11. Концепція соціально відповідального маркетингу (С. Ебель, М. Браун, М. Берц, Д. Берре) (S. Ebel, M. Brown, M. Berz, D. Berre) [96, 411]	Раціоналізація споживання й екологічної захищеності суспільства від негативного впливу виробничих процесів
12. Концепція стейкхолдерів (Л. Престон, М. Фрімен, С. Сакс, П. Друкер) (M. Friedman, S. Sachs, P. Drucker) [427, 455]	Зацікавлені особи підприємства (працівники, акціонери, інвестори, постачальники, держава) впливають на результати діяльності даного підприємства, на яких покладається певна відповідальність
1991 р. і до теперішнього часу	
13. Добровільна концепція (Р. Буххгольц, С. Роббінсон, Д. ДеСензо) (R. Buhgholz, S. Robinson, D. DeSenzo) [421]	Забезпечення довгострокової перспективи, задоволення потреб, корисних для суспільства
14. Концепція проактивності (П. Гласберген) (P. Glasbergen) [129]	Засіб реагування підприємств на зміни збалансованого розвитку
15. Концепція синергетичної дії (Л. Престон, С. Беннон) (L. Preston, S. Bennon) [455]	Соціальна відповідальність й ефективність підприємства створюють замкнений цикл взаємного впливу
16. Концепція сигнальної теорії (К. Фомбрун, Р. Шеклі) (C. Fombrun, R. Shekley) [425]	Соціальна відповідальність формує позитивний імідж підприємства, який характеризується фінансовою стабільністю та захищеністю інвестицій
17. Концепція недостатності ресурсів (К. Крафт) (K. Kraft) [446]	Пов'язує соціальну відповідальність з фінансовою ефективністю як причинно-наслідковий зв'язок між вільними ресурсами та іміджем підприємства
18. Концепція опортунізму менеджменту (Л. Престон, С. Беннон) (L. Preston S. Bennon) [455]	Протилежна теорії недостатності ресурсів, за високої фінансової результативності менеджери схильні до згортання соціальних проектів, тоді як при погіршенні фінансового стану соціальні витрати можуть маскувати прорахунки управління
19. Концепція корпоративного громадянства (Дж. Логсдон, Д. Вуд) (J. Logsdon D. Wood) [478]	Управління соціальними відносинами підприємства на державному, регіональному та місцевому рівнях
20. Концепція корпоративної стійкості (М. Ван Марревік, Р. Штойер) (M. Van Marrieike, P. Stoieer) [450]	Охоплює економічну, соціальну та екологічну діяльність, дозволяє знизити ризики та використати можливості в цих сферах

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [96, 100, 129, 135, 409, 411, 413, 420, 421, 425, 426, 427, 428, 429, 431, 435, 446, 450, 453, 455, 462, 477, 478]

Додаток Л
Характеристика функцій механізму формування соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору економіки

Функції	Характеристика функцій на рівнях формування			
	глобальний	національний	локальний	особистісний
Планування	Оптимальний розподіл ресурсів аграрного сектору для забезпечення Цілей сталого розвитку, передбачених Глобальним Договором ООН	Оптимальний розподіл ресурсів аграрного сектору для забезпечення цілей соціально відповідального розвитку галузі	Оптимальний розподіл ресурсів суб'єкта господарювання для досягнення соціального, екологічного та економічного ефектів на основі ЛСВ	Оптимальний розподіл ресурсів індивіда щодо розвитку соціальної відповідальності у суспільстві
Організація	1) координація розвитку міждержавних відносин СВ в аграрному секторі; 2) узгодженість та імплементація в Україні міжнародних документів щодо СВ в аграрному секторі	1) впорядкованість всіх інститутів (формальних, неформальних) щодо розвитку СВ; 2) формування регулятивних інструментів посилення СВ (інструменти прямого та опосередкованого впливу); 3) стратегічний підхід щодо формування соціальної відповідальності в аграрному секторі економіки	Розроблення заходів соціального спрямування на основі ведення ЛСВ з урахуванням спеціалізації, регіональних особливостей та інших умов діяльності аграрного підприємства	Активна позиція індивіда щодо заходів соціальної відповідальності та локальної соціальної відповідальності
Мотивація	Активна взаємодія з міжнародними організаціями щодо розвитку СВ та залучення донорських коштів в аграрний сектор	1) створення сприятливого клімату для розвитку СВ в аграрному секторі: пільгове оподаткування, пільгове оподаткування, державні програми тощо; 2) формування соціально відповідальної культури у суспільстві	Визначення системи економічних і неекономічних стимулів для працівників щодо розвитку ЛСВ на аграрному підприємстві (соціальні пакети, соціальні програми, участь в управлінні, визнання тощо)	Створення сприятливих умов для життя на основі підвищення соціальних гарантій та цінностей

Продовження додатку Л

Оцінка	Оцінка соціальної відповідальності держави, локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору на міжнародному рівні	Оцінка соціальної відповідальності держави, локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору на державному рівні	Оцінка локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору на основі вимог ключових стейкхолдерів	Визначення ефектів та можливостей окремого індивіда щодо розвитку соціальної відповідальності
Моніторинг	Щорічний моніторинг соціальної відповідальності держави, локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору з метою визначення їх ефективності	Щорічний моніторинг соціальної відповідальності держави, локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору з метою визначення їх слабких та сильних сторін	Щорічний моніторинг локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору з метою визначення їх результативності	Аналіз індивідуумом напрямів СВ, ЛСВ та можливість їх переорієнтації
Контроль	Проведення відповідних заходів щодо перевірки реалізації соціальної відповідальності держави, локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору на міжнародному рівні	Проведення відповідних заходів щодо перевірки реалізації соціальної відповідальності держави, локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору на державному рівні	Проведення відповідних заходів щодо перевірки реалізації локальної соціальної відповідальності суб'єктів господарювання аграрного сектору, узгодженість їх з місією та цілями аграрного підприємства	Перевірка доцільності заходів СВ, ЛСВ та ефектів від їх запровадження
Прогнозування	Вибір найбільш оптимальних інструментів для подальшого розвитку СВ, ЛСВ в аграрному секторі з урахуванням світових тенденцій на міжнародному рівні	Вибір найбільш оптимальних інструментів для подальшого розвитку СВ, ЛСВ в аграрному секторі з урахуванням загальнодержавних пріоритетів, адаптації регіональних та галузевих умов	Вибір найбільш оптимальних інструментів суб'єктів господарювання аграрного сектору з урахуванням особливостей його функціонування (організаційного, кадрового, техніко-технологічного, екологічного, соціального тощо)	Вибір найбільш оптимальних інструментів для розвитку СВ, ЛСВ на мікрорівні

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [332]

Додаток М
Основні критерії соціальної відповідальності в Україні

Критерії	Характеристика
1. Підвищення динаміки інноваційного розвитку	1.1 Підвищення прибутковості в умовах збереження суспільної вартості 1.2 Підвищення динаміки генерування знань, темпів впровадження нових технологій, створення нових товарів та послуг, прискорення інноваційних процесів 1.3 Розвиток та комерціалізація співпраці з групами впливу; співпраця з дослідницькими структурами, бізнес-партнерами, галузевими, регіональними та міжнародними бізнес-асоціаціями 1.4 Застосування підходів, спрямованих на покращення якості та безпеки продукту, проведення сертифікації на відповідність міжнародним стандартам, участь у програмах порівняльного тестування, рейтингах виробників з метою підвищення задоволеності споживачів 1.5 Збільшення кількості робочих місць зі збереженням гідних умов праці за рахунок створення нових продуктів та виходу на нові ринки 1.6 Лідерство державних підприємств як контрагентів; дотримання соціальних та екологічних стандартів під час закупівлі товарів, робіт та послуг за державні кошти, своєчасне виконання майнових зобов'язань у рамках процедур закупівель 1.7 Нарощення капіталізації
2. Відповідальне корпоративне управління	2.1 Залучення власників, акціонерів та інвесторів у процес визначення СВБ, розуміння принципів діяльності та поширення принципів СВБ на всі напрями діяльності компанії: маркетинг, розробка, виробництво, продаж, репрофілювання бізнесу тощо 2.2 Система інтегрованого управління СВБ – методи розробки та впровадження нових програм, основ діяльності та проектів задля забезпечення політики СВБ 2.3 Прозорість ведення бізнесу, зокрема прозора структура капіталу та надання інформації про безпосередніх власників. 2.4 Сприяння розвитку інвестиційних процесів, підвищення довіри інвесторів 2.5 Боротьба з корупцією та виведення бізнесу з тіні – безпосередньо на підприємстві, серед контрагентів та у ширших бізнес-колах; відстоювання принципів вільної конкуренції; уніфікація оподаткування доходу підприємств, уникнення маркетингових технологій, що порушують принцип вільної конкуренції 2.6 Мінімізація ризиків виникнення конфлікту інтересів, наявність механізмів вирішення подібних конфліктів; дотримання правил, встановлених кодексами ділової поведінки 2.7 Відповідність найвищим стандартам ведення бізнесу, процес переходу до цих стандартів, участь у визначенні стандартів 2.8 Захист прав власності, зокрема дотримання прав акціонерів, уникнення рейдерства тощо 2.9 Сприяння підвищенню зацікавленості працівників в ефективності діяльності підприємства та застосування принципів ціннісно орієнтованого управління 2.10 Соціальна та екологічна звітність; надання інформації про діяльність компанії, товари та послуги зацікавленим особам, оприлюднення матеріалів про шкідливі для суспільства та довкілля наслідки діяльності компанії
3. Співпраця з групами впливу	3.1 Система організації та систематичність роботи з різними групами впливу, наявність каналів комунікації та співпраці, відокремлення роботи з групами впливу від політичних процесів та маркетингових заходів 3.2 Залучення у процес обміну досвідом з групами впливу на комерційній основі та партнерських засадах 3.3 Співпраця з органами управління на усіх рівнях, етика представлення власних бізнес-інтересів 3.4 Робота з місцевою громадою, участь у культурному, громадському житті 3.5 Співпраця з освітніми та дослідницькими закладами. 3.6 Співпраця з органами колективного представництва інтересів працівників

Продовження додатку М

4. Розвиток людського капіталу	<p>4.1 Розвиток освіти, освітніх і навчальних програм серед працівників, у громадах та у країні загалом, підвищення якості освіти</p> <p>4.2 Підвищення якості знань, компетенцій та навичок працівників компаній</p> <p>4.3 Забезпечення умов для якісної освіти «впродовж життя», покращення розуміння необхідності постійного підвищення рівня професійних навичок</p> <p>4.4 Підвищення якості змістовного наповнення праці, підсилення ролі управлінських та аналітико-дослідницьких посад, забезпечення умов самореалізації для працівників</p> <p>4.5 Сприяння поширенню гнучких форм зайнятості, зокрема для працівників з вразливих категорій</p> <p>4.6 Участь роботодавців у професійній орієнтації випускників шкіл та інтернатних закладів, надання змістовних місць для проходження практик, стажувань та інтернатур, працевлаштування фахівців, що пройшли професійну перепідготовку</p> <p>4.7 Перенавчання і реінтеграція працівників приватизованих структур, а також військовослужбовців та мігрантів з сільської місцевості</p> <p>4.8 Залучення компаній у процеси регулювання трудової міграції за кордон та дії компаній, спрямовані на вирішення проблем, пов'язаних з міграційними процесами всередині країни</p> <p>4.9 Професійна перепідготовка та працевлаштування людей вразливих вікових категорій</p> <p>4.10 Співпраця з навчальними закладами з метою визначення потреб ринку у фахівцях певної спеціалізації</p>
5. Гідна праця та соціальний діалог	<p>5.1 Роль компанії у забезпеченні гідної праці, відповідальність за робочі місця та робітників, залучення у діалог з працівниками та державою (соціальний діалог) є визначальними критеріями стану впровадження принципів СВБ та сталого розвитку на підприємстві</p> <p>5.2 Забезпечення права на безпечні умови праці працівників на робочому місці та підвищення рівня правової культури.</p> <p>5.3 Визнання права на ведення колективних переговорів; виконання зобов'язань генеральної, галузевої, регіональної угод та колективного договору на підприємстві</p> <p>5.4 Забезпечення права на свободу асоціації та об'єднань, дотримання принципів трипартизму та застосування відповідних інструментів.</p> <p>5.5 Безпека та охорона праці</p> <p>5.6 Запобігання будь-яким видам дискримінації, зокрема за статевою, віковою, мовною та іншими ознаками.</p> <p>5.7 Приведення заробітної платні у відповідність з гідним прожитковим рівнем</p> <p>5.8 Турбота про працівників підприємства після досягнення ними пенсійного віку</p> <p>5.9 Соціально відповідальна реструктуризація</p> <p>5.10 Запобігання ненормованій тривалості робочого дня та нехтуванню приватним життям</p>
6. Суспільний добробут	<p>6.1 Поліпшення здоров'я матерів та зниження рівня дитячої смертності, сприяння вирішенню питання демографічної кризи в Україні.</p> <p>6.2 Сприяння подоланню бідності</p> <p>6.3 Розбудова життєздатних громад та протидія соціальному вилученню</p> <p>6.4 Покращення якості житла, сприяння покращенню комунальної інфраструктури та послуг</p> <p>6.5 Залучення бізнесу до програм запобігання торгівлі людьми.</p> <p>6.6 Добročинність, зокрема розвиток, відтворення та збереження культурно-мистецьких здобутків та спадщин і соціальна допомога</p> <p>6.7 Збереження, розвиток культурних традицій та їх інтеграція у новітні умови ведення бізнесу</p> <p>6.8 Заохочення культурного, спортивного та мистецького життя, заходи щодо розширення присутності творчості у житті людей</p> <p>6.9 Створення умов для можливості балансування сімейних та посадових обов'язків, особливо серед молодих батьків.</p> <p>6.10 Програми волонтерства для працівників</p>

Продовження додатку М

8. Збереження та відтворення довкілля	8.1 Оцінка й управління екологічними ризиками виробничої діяльності 8.2 Внесок у боротьбу зі зміною клімату 8.3 Оптимізація використання природної сировини, водних, земельних та біологічних ресурсів 8.4 Заходи з енергозбереження та підвищення енергоефективності, у т.ч. використання та постачання енергії з відновлюваних джерел за конкурентними цінами, покращення енергоефективності будівель 8.5 Покращення екологічних характеристик товарів та послуг, у т.ч. відмова від небезпечних для здоров'я людини та природного середовища компонентів, матеріалів, технологій тощо; відповідальність за продукт на різних стадіях життєвого циклу 8.6 Зменшення кількості відходів, утилізація і переробка відходів, використання вторинної сировини 8.7 Лідерство у програмах освіти з метою підвищення рівня обізнаності щодо цілей сталого розвитку серед громад, споживачів, працівників, партнерів, виховання навичок енергозбереження, ощадливого використання природних ресурсів 8.8 Відтворення природних ресурсів, у т.ч. сприяння створенню територій, що мають статус тих, що перебувають під охороною, вивільнення земельних ресурсів виробничого призначення, відновлення забруднених територій 8.9 Зменшення викидів і скидів, застосування екологічно дружніх технологій, у т.ч. створення замкнутих виробничих циклів 8.10 Включення екологічної компоненти у менеджмент та стратегію розвитку компанії, наявність екологічної політики компанії 8.11 Прийняття добровільних екологічних зобов'язань, підготовка до дотримання більш жорстких стандартів з охорони довкілля
9. Відповідальна інтеграція у міжнародні ринки	9.1 Забезпечення прав робітників та застосування найвищих стандартів корпоративного управління при веденні господарської діяльності за кордоном 9.2 Акредитація (сертифікація) згідно з міжнародними стандартами управління та виробництва (стандарти якості, соціальні, екологічні характеристики товарів (послуг)) 9.3 Виконання інвестиційних зобов'язань під час залучення іноземного капіталу у статутний фонд. 9.4 Врахування соціальних та екологічних аспектів під час виходу на іноземні ринки, застосування принципів екологічно та соціально збалансованої торгівлі 9.5 Робота з іноземними постачальниками з метою перешкоджання нехтуванню останніми стандартами якості та стандартами соціального і екологічного характеру 9.6 Збереження гідних умов та стандартів оплати праці робітників українських підприємств, що є постачальниками іноземних компаній та в межах операцій з давальницькою сировиною 9.7 Підтримка міжнародних ініціатив у сфері СВБ 9.8 Ознайомлення керівництва підприємств, працівників із соціальними та екологічними проблемами в країнах ведення діяльності. 9.9 Розширення функцій українських офісів як регіональних та міжнародних головних офісів

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [386]

Додаток Н

Міжнародні критерії оцінки локальної соціальної відповідальності підприємств

Індекс з СВ	Характеристика
Індекс сталого розвитку Доу-Джонса	Цільовий орієнтир у галузі розрахунку вартості акціонерного капіталу для оцінки фінансової діяльності компанії, що є міжнародними лідерами сталого розвитку. Критерії, які використовуються, стосуються трьох сфер: економічної, навколишнього середовища і соціальної
Індекс британської організації «Бізнес у суспільстві»	Один із основних інструментів оцінки соціально відповідальних компаній. Система оцінки дозволяє організації забезпечити системний підхід до управління, вимірювання і звітності щодо бізнес-наслідків у суспільстві і навколишньому середовищі. В оцінюванні індексу можуть брати участь ті компанії, які мають дохід більш ніж 250 млн фунтів стерлінгів, що враховують індекси FTSE100, FTSE 250, індекс сталого розвитку Доу-Джонса
Індекс FTSE 100	Базується на курсах акцій 100 компаній із найбільшою капіталізацією, включених до списку Лондонської фондової біржі, сумарна капіталізація цих компаній складає 80% капіталізації біржі
Індекс FTSE 250	Базується на курсах акцій 250 компаній Лондонської фондової біржі, тобто середніх за розміром компаній Великої Британії, які формують 20% економіки
Індекс корпоративної відповідальності БІТС	Розробляється на основі опитування, яке надає компаніям рамки для управління КСВ в організаціях-учасниках. Організація здійснює самооцінку за такими сферами соціальної відповідальності: корпоративна стратегія, інтеграція, сфери управління, сфери оцінки і впливу (екологічна, соціальна)
Метод Лондонської групи порівняльного аналізу (London Benchmarking Group)	Оцінка внесків компаній у розвиток та підтримку громад. Включає в себе: благодійні пожертвування, соціальні інвестиції або інвестиції в громаду, комерційні ініціативи, бізнес-практики
Індексу соціального розвитку (ICP)	Визначає рейтинги країн на базі показників, що мають безпосередній вплив на якість життя людей, порівнюючи за цими критеріями країни зі співставним рівнем ВВП
Метод потрійного підсумку (Triple Bottom Line)	Інтегроване висвітлення діяльності компанії у трьох аспектах її діяльності: економічному, соціальному й екологічному. Висвітлюються у корпоративній соціальній звітності
Метод збалансованої карти оцінки (Balanced Scorecard)	Оцінка проводиться на основі фінансових показників, відносин з клієнтами, аналізі внутрішніх бізнес-процесів та інновації й навчання
Стандарт SA 8000	Перший в світі аудійований стандарт, який визначає вимоги до соціального захисту, що дозволяють організації розробляти, підтримувати та впроваджувати політику й методи управління питаннями соціального захисту, які вона може контролювати, а також демонструвати це – зацікавленим сторонам

Продовження додатку Н

Європейська модель (European Foundation for Quality Management Model for Business Excellence)	Модель Європейського фонду управління якістю, яка стимулює організації вдосконалювати якість продукції та якість управління. Основні критерії: лідерство керівництва, стратегія, персонал, партнерство та ресурси, процеси, продукція і послуги
Індекс корпоративної благодійності (Corporate Philanthropy Ir.dex)	Зосереджується увага на благодійності та взаєминах із основними партнерами. Не враховуються економічні та екологічні результати діяльності підприємства
Соціальний індекс (Social Index SI)	Запропонований датським Міністерством соціальної політики, бере до уваги створення робочих місць. Індекс розраховується на підставі опитування співробітників і вимірюється за шкалою від 0 до 100. Підприємства, у яких значення індексу перевищує 60, отримують право використовувати спеціальний логотип корпоративної соціальної відповідальності
Індекс FTSE4Good	Фінансові, соціальні та екологічні показники компаній, що не належать до «заборонених галузей»
Індекс Domini Social Investment (DSI 400)	Соціальні й екологічні показники найбільших за капіталізацією компаній, які не належать до «заборонених галузей»

Джерело: узагальнено автором

Додаток П

Методика кількісної й якісної оцінки локальної соціальної відповідальності відповідно до методичного підходу асоціації менеджерів Росії

Назва показника	Формула для розрахунку	Умовні позначення
Кількісні показники		
Індекс питомих соціальних інвестицій (ІІ)	$II = \frac{\sum_{i=1}^n C_i}{\sum_{i=1}^n L_i}$	C_i – обсяг соціального інвестування i -го підприємства (включаючи добровільні й обов'язкові витрати на соціальні програми, тис. грн); L_i – середньооблікова чисельність працівників i -го підприємства, осіб; n – число підприємств, що беруть участь в обстеженні
Частка соціальних інвестицій обстежених підприємств у сумарному обсязі їхніх продажів (ІS)	$IS = \frac{\sum_{i=1}^n C_i}{\sum_{i=1}^n S_i} \times 100\%$	S_i – обсяг продажу i -ї компанії, тис. грн
Частка соціальних інвестицій обстежених підприємств у сумарному обсязі їхніх прибутків до оподаткування (ІР)	$IP = \frac{\sum_{i=1}^n C_i}{\sum_{i=1}^n P_i} \times 100\%$	ІР – обсяг прибутків до оподаткування i -ї компанії, тис. грн
Якісні показники		
Якісний індекс соціальних інвестицій для i -го підприємства (ІКі)	$IK_i = \left(\frac{1}{m} \sum_{j=1}^m X_{ij} \right) \times 100\%$	X_{ij} – змінна, що приймає значення 1, коли j -а ознака має місце у i -го підприємства; та дорівнює 0, якщо ознаки відсутні; m – кількість ознак, за якими оцінюється соціальна діяльність підприємства, що бере участь у дослідженні
Якісний індекс соціальних інвестицій для j -ї ознаки (ІКj)	$IK_j = \left(\frac{1}{n} \sum_{i=1}^n X_{ij} \right) \times 100\%$	n – кількість підприємств, що беруть участь у дослідженні
Загальний якісний індекс соціальних інвестицій (ІК)	$IK = \left(\frac{1}{m \times n} \sum_{i=1}^m \sum_{j=1}^n X_{ij} \right) \times 100\%$	n – кількість підприємств, що беруть участь у дослідженні

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [81]

Додаток Р

Показники для оцінки ефективності локальної соціальної відповідальності відповідно до методичного підходу Н. Ушаковою, Н. Супрун, А. Данилюк

Показники	Формула для розрахунку	Умовні позначення
Коефіцієнт співвідношення загального обсягу прибутку та соціальних інвестицій	$CI_{3OPpPp} = \frac{3OPpPp}{CI} \times 100\%$	CI_{3OPpPp} – коефіцієнт співвідношення загального обсягу прибутку та соціальних інвестицій (показує приріст прибутку на кожен інвестований грошову одиницю); $3OPpPp$ – загальний обсяг прибутку до оподаткування, грн
Вплив соціальних інвестицій на підвищення обсягів реалізації продукції, грн	$K_{opt} = \frac{\Delta OP_m}{\sum_{i=1}^n CI_m}$	K_{opt} – коефіцієнт впливу соціальних інвестицій на підвищення обсягів реалізації продукції (показує приріст реалізації на кожен інвестований грошову одиницю); ΔOP_m – зміна обсягів реалізації продукції за час реалізації соціальних інвестицій упродовж Т періоду, грн
Коефіцієнт впливу соціальних інвестицій на збільшення кількості споживачів (клієнтів)	$K_{sm} = \frac{\Delta K_m}{\Delta CI_m}$	K_{cl} – коефіцієнт впливу соціальних інвестицій на збільшення кількості споживачів (клієнтів) (показує приріст чисельності клієнтів на кожен інвестований грошову одиницю); ΔK_m – приріст чисельності клієнтів за Т період реалізації заходів локальної соціальної відповідальності, осіб; ΔCI – приріст витрат на заходи локальної соціальної відповідальності у Т періоді, грн
Порівняння витрат на окрему виробничу операцію до та після впровадження соціально відповідальних інновацій, грн	$E_{вир} = BB_0 - BB_1$	$E_{вир}$ – показник економії від впровадження ресурсощадних технологій на виробництві, грн; BB_0 – витрати виробництва до впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, грн; BB_1 – витрати виробництва після впровадження ресурсощадних технологій, грн
Показник економії від впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій в адміністративній діяльності, грн	$E_{adm} = AB_0 - AB_1$	E_{adm} – показник економії від впровадження ресурсощадних технологій у адміністративній діяльності (наприклад програма «зелений офіс»), грн; AB_0 – адміністративні витрати до впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, грн; AB_1 – адміністративні витрати після впровадження енерго- та ресурсозберігаючих технологій, грн

Продовження додатку Р

Економія за рахунок використання механізму Кіотського протоколу, грн	$E_{киом} = BB_0 \times (1 - ЧК_{киом})$	де, $E_{киом}$ – показник економії від участі у механізмі Кіотського протоколу, грн; $ЧК_{киом}$ – показник частки компенсації витрат, у межах умов Кіотського протоколу, на впровадження інновацій, що сприяють зниженню рівня викидів парникових газів, грн
Показник економічного ефекту за рахунок економії на штрафних санкціях у майбутньому, грн	$E_{зш} = \Pi_1 - (\Pi_0 \times K_{шш})$	$E_{зш}$ – показник економічного ефекту за рахунок економії на штрафних санкціях у майбутньому, грн; Π_1 – прибуток підприємства, що реалізує заходи локальної соціальної відповідальності, які спрямовані на відповідність екологічному законодавству у майбутньому за рахунок реалізації політики поступового зниження викидів у навколишнє середовище (понад встановлені норми), грн; Π_0 – прибуток підприємства до початку реалізації соціальних інвестицій, що спрямовані на створення умов виробництва у відповідності до норм екологічного законодавства у майбутньому, грн; $K_{шш}$ – коефіцієнт, що характеризує прогнозне значення частки екологічних штрафів у прибутку
Коефіцієнт економічної ефективності соціальних інвестицій	$K_{pn} = \frac{P_1 - P_0}{P_0}$	K_{pn} – коефіцієнт економічної ефективності соціальних інвестицій, що пов'язані з розробленням та реалізацією інноваційної продукції; P_0 – рентабельність продаж до впровадження інноваційної продукції, %; P_1 – рентабельність продаж після впровадження інноваційної продукції, %
Коефіцієнт окупності соціальних інвестицій	$ROI = \frac{\sum_{i=1}^n \pi t}{P_0}$	ROI – окупність соціальних інвестицій, грн; сума πt – прибуток отриманий за весь термін обороту активу, грн; P_0 – сума соціальних інвестицій, грн

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [378]

Додаток С

Показники оцінки рівня локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств

Складові ЛСВ	Формула для розрахунку	Складові формули
Локальна соціальна відповідальність аграрного підприємства (ЛСВ)	$\text{ЛСВ} = \text{Екон.В} K_1 + \text{КВ} K_2 + \text{Екол. В} K_3 + \text{ВСС} K_4$	K_i - коефіцієнт вагомості n -го часткового показника
Економічна відповідальність (Екон. В)	$\begin{aligned} \text{Екон. В} = & C_{\text{інв.прац.}} q_1 + C_{\text{інв.витр.}} q_2 + \\ & + O_{\text{реал.прод.}} q_3 + \text{ROI}_{\text{CI}} q_4 + E_{\text{іннов.}} q_5 \end{aligned}$	$C_{\text{інв.прац.}}$ – обсяг соціального інвестування до середньооблікової чисельності працівників, грн/особу; $C_{\text{інв.витр.}}$ – обсяг соціального інвестування до загальної суми витрат на підприємстві, грн; $O_{\text{реал.прод.}}$ – обсяг реалізації продукції до загальної суми витрат на підприємстві, грн; $E_{\text{іннов.}}$ – економічна ефективність за рахунок інновацій (порівняння рівнів рентабельності до впровадження інновацій і після впровадження інновацій), %; ROI_{CI} – окупність соціальних інвестицій (питома вага прибутку в сумі соціальних інвестицій), грн; q_i – коефіцієнт вагомості t -го часткового показника
Кадрова відповідальність (КВ)	$\begin{aligned} \text{КВ} = & k_{\text{сл}} q_1 + k_{\text{пк}} q_2 + k_{\text{зп}} q_3 + \\ & + k_{\text{пк}} q_4 + k_{\text{вт}} q_5 + \text{Еф.}_{\text{зароб.пл.}} q_6 \end{aligned}$	$k_{\text{сл}}$ – кількість працівників, яким надано путівки в санаторії або дитячі будинки відпочинку до середньооблікової чисельності працівників, осіб; $k_{\text{пк}}$ – кількість працівників, які підвищили кваліфікацію у відповідному періоді, до середньооблікової чисельності працівників, осіб; $k_{\text{зп}}$ – рівень заробітної плати по підприємству до рівня заробітної плати по регіону за відповідний період, грн; $k_{\text{пк}}$ – коефіцієнт плинності кадрів на підприємстві; $k_{\text{вт}}$ – коефіцієнт виробничого травматизму на підприємстві; $\text{Еф.}_{\text{зароб.пл.}}$ – ефективність заробітної плати (відношення виплаченої заробітної плати (премії) до результатів діяльності (прибуток), грн; q_i – коефіцієнт вагомості t -го часткового показника

Продовження додатку С

Екологічна відповідальність (Екол.В)	$\text{Екол. В} = \text{Екол.}_{\text{ЕЗ}} q_1 + \text{Екол.}_{\text{СЯ}} q_2 + \text{Екол.}_{\text{В}} q_3 + \text{Е}_{\text{ресурс}} q_4$	<p>$\text{Екол.}_{\text{ЕЗ}}$ – кількість екологічних заходів на підприємстві до загальної кількості заходів, шт.; $\text{Екол.}_{\text{СЯ}}$ – кількість Міжнародних стандартів якості до загальної кількості сертифікатів якості підприємства, шт.; $\text{Екол.}_{\text{В}}$ – сума витрат на екологічні цілі до загальної суми витрат на підприємстві, грн; $\text{Е}_{\text{ресурс}}$ – показник від впровадження ресурсозберігаючих технологій (витрати виробництва до впровадження технологій за мінусом витрат після впровадження технологій), грн; q_i – коефіцієнт вагомості t-го часткового показника</p>
Відповідальність соціального спрямування (ВСС)	$\text{ВСС} = C_6 q_1 + D_{\text{СП}} q_2 + C_3 q_3$	<p>C_6 – сума витрат на соціальні цілі до загальної суми витрат на підприємстві, грн; $D_{\text{СП}}$ – кількість договорів соціального партнерства до загальної кількості договорів на підприємстві, шт.; C_3 – кількість соціальних заходів на підприємстві до загальної кількості заходів, шт.; q_i – коефіцієнт вагомості t-го часткового показника</p>

Джерело: авторська розробка

Додаток Т

**Підсумкові результати оцінювання вагомості показників
локальної соціальної відповідальності аграрних підприємств за
складовими**

Експерти	Економічна відповідальність	Кадрова відповідальність	Екологічна відповідальність	Відповідальність соціального спрямування
1	9	9	8	8
2	8	9	9	9
3	9	8	8	8
4	9	10	8	8
5	9	10	8	6
6	10	8	9	8
7	10	8	9	6
8	9	10	8	8
9	10	9	8	7
10	9	10	7	7
11	7	10	8	7
12	10	8	9	7
13	10	8	9	7
14	9	10	8	7
15	10	9	8	8
16	8	10	9	8
17	9	10	7	8
18	8	9	7	8
19	8	10	7	7
20	10	9	8	7
21	9	10	8	8
22	9	10	8	8
23	10	9	8	7
24	8	9	7	5
25	9	8	6	7
26	10	8	9	7
27	9	10	7	7
28	8	9	10	7
29	8	10	9	7
30	9	10	8	7
31	9	10	8	6
32	10	8	9	7
33	10	8	9	6
34	9	10	8	7
35	10	9	8	6
36	9	10	7	6
37	7	10	8	6
38	10	8	9	6
39	10	8	9	7
40	9	10	8	6
41	10	9	8	7
42	8	10	9	6
43	9	10	7	6
44	8	9	7	6
45	8	10	7	6
46	10	9	8	6
47	9	10	8	7
48	9	10	8	6
49	10	9	8	7
50	8	10	9	7
51	10	8	9	7

Продовження додатку Т

52	9	8	10	6
53	9	10	8	6
54	10	9	8	7
55	10	9	7	6
56	9	10	8	6
57	8	10	9	7
58	10	9	8	7
59	10	9	8	8
60	9	10	8	9
61	8	9	7	8
62	8	9	7	8
63	9	10	7	6
64	10	9	6	7
65	9	8	7	5
66	7	9	8	5
67	10	9	8	6
68	7	8	9	5
69	10	8	9	4
70	8	9	6	5
71	9	10	7	5
72	9	10	8	6
73	10	9	8	7
74	8	9	7	5
75	9	8	6	7
76	10	8	9	6
77	9	10	7	6
78	8	9	10	6
79	8	10	9	6
80	9	10	8	8
81	9	10	8	9
82	10	8	9	8
83	10	8	9	8
84	9	10	8	7
85	10	9	8	6
86	10	8	9	7
87	9	10	8	6
88	10	9	8	7
89	8	10	9	6
90	9	10	7	6
91	8	9	7	6
92	8	10	7	6
93	10	9	8	6
94	9	10	8	7
95	9	10	8	6
96	10	9	8	7
97	10	8	9	7
98	9	10	8	6
99	10	9	8	7
100	8	10	9	6
101	9	10	7	6
102	8	9	7	6
130	8	10	7	6
104	10	9	8	6
105	9	10	8	7
106	9	10	8	6
107	10	9	8	7
108	10	8	9	7
109	9	10	8	6

Продовження додатку Т

110	10	9	8	7
111	8	10	9	6
112	10	8	9	6
113	9	10	8	7
114	10	9	8	6
115	9	10	7	6
116	7	10	8	6
117	10	8	9	6
118	10	8	9	7
119	9	10	8	6
120	10	9	8	7
121	8	10	9	6
122	9	10	7	6
123	8	9	7	6
124	8	10	7	6
125	10	9	8	6
126	9	10	8	7
127	9	10	8	6
128	10	9	8	7
129	8	9	7	5
130	9	8	6	7
131	10	8	9	6
132	10	8	9	6
133	9	10	8	7
134	10	9	8	6
135	9	10	7	6
136	7	10	8	6
137	10	8	9	6
138	10	8	9	7
139	9	10	8	6
140	10	8	9	7
141	10	8	9	6
142	9	10	8	7
143	10	9	8	6
144	10	8	9	7
145	9	10	8	6
146	10	9	8	7
147	8	10	9	6
148	9	10	7	6
149	8	9	7	6
150	8	10	7	6
151	10	9	8	6
152	9	10	8	7
153	9	10	8	6
154	10	9	8	7
155	10	8	9	7
156	9	10	8	6
157	10	9	8	7
158	8	10	9	6
159	9	10	7	6
160	8	9	7	6
161	9	10	8	6
162	10	8	9	7
163	10	8	9	6
164	9	10	8	7
165	10	9	8	6
166	10	8	9	7
167	9	10	8	6

Продовження додатку Т

168	10	9	8	7
169	8	9	7	6
170	8	10	7	6
171	10	9	8	6
172	9	10	8	7
173	9	10	8	6
174	10	9	8	7
175	8	9	7	5
176	9	8	6	7
177	10	8	9	6
178	10	8	9	6
179	9	10	8	7
180	10	9	8	6
181	9	10	7	6
182	7	10	8	6
183	8	9	7	6
184	8	10	7	6
185	10	9	8	6
186	9	10	8	7
187	9	10	8	6
188	10	9	8	7
189	8	9	7	5
190	9	8	6	7
191	10	8	9	6
192	10	8	9	6
193	9	10	8	7
194	10	9	8	6
195	8	9	7	9
196	9	10	8	10
197	8	8	8	7
198	9	10	7	6
199	8	9	7	6
200	8	10	7	6
Всього:	1818	1845	1595	1307
Середній показник	9,09	9,23	7,98	6,54
Коефіцієнт вагомості	0,28	0,28	0,24	0,20

Джерело: узагальнено на основі експертної оцінки, 2017 р.

Додаток У

Основні напрями розвитку стратегії локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства

Питання щодо оцінки рівня ЛСВ	Напрями вдосконалення
<i><u>1. Місія агропідприємства</u></i>	
1.1 Агропідприємство має місію	У разі відсутності – її розроблення, у разі наявності – перегляд і коригування
1.2 Кожен працівник може охарактеризувати місію агропідприємства	У разі низького рівня обізнаності працівниками місії – звернення уваги на комунікативні особливості агропідприємства
1.3 Місія агропідприємства включає в себе: напрями діяльності підприємства; особливість господарювання підприємства (галузь); цілі, місію та цінності, які впливають на майбутнє функціонування підприємства; імідж підприємства; забезпечує напрями діяльності підприємства; відповідальність підприємства щодо своїх стейкхолдерів	У разі низької активності залучення працівників до формування місії – активізація комунікативних зв'язків та зацікавленість працівників у її формуванні
<i><u>2. Цілі агропідприємства</u></i>	
2.1 Агропідприємство має цілі щодо ЛСВ	У разі відсутності – їхнє розроблення, у разі наявності – перегляд і коригування
2.2 Кожен працівник може охарактеризувати цілі ЛСВ	У разі низького рівня обізнаності цілей підприємства – покращення комунікативних каналів
2.3 Цілі агропідприємства мають прогнозне бачення його розвитку (стратегія на 3-5 років; бачення розвитку агропідприємства з позитивної точки зору)	Постійний контроль та коригування цілей підприємства
2.4 Цілі агропідприємства відображають цінності агропідприємства та можуть бути використаними різними підрозділами	Узгодженість із цінностями підприємства
2.5 Цілі агропідприємства мотивують працівників, зацікавлюють у результатах їхньої діяльності, є основою прийняття відповідних рішень, пояснюють цілі і напрями діяльності тощо	Системно-комплексний підхід до формування цілей підприємства
<i><u>3. Цінності агропідприємства</u></i>	
3.1 На агропідприємстві сформовано цінності	У разі відсутності – їхнє розроблення, у разі наявності – перегляд і коригування
3.2 Кожен працівник може охарактеризувати цінності агропідприємства	У разі низького рівня обізнаності цінностей підприємства – покращення комунікативних каналів

Продовження додатку У

3.3 Стейкхолдери ознайомлені з цінностями агропідприємства та їх підтримують	У разі низького рівня обізнаності стейкхолдерами з цінностями підприємства – розроблення відповідної програми
3.4 Комунікаційні інструменти агропідприємства відображають його цінності (сайти, публікації)	Розроблення відповідних сторінок на сайті агропідприємства (соціальна відповідальність), створення форумів за відповідною тематикою, проведення кейсів та конкурсів за цією тематикою
3.5 На процес прийняття рішень агропідприємства впливають його цінності	Вдосконалення внутрішніх комунікацій агропідприємства
3.6 Цінності, які окреслило агропідприємство, не суперечать його діяльності	У разі виникнення ризиків – перегляд їх відповідно до його цінностей
3.7 Цінності агропідприємства є зрозумілими для працівників	Проведення відповідних тренінгів, лекцій з даної тематики
<i>4. Проведення політики локальної соціальної відповідальності</i>	
4.1 На агропідприємстві створено окремий структурний підрозділ локальної соціальної відповідальності	У разі відсутності – створення структурного підрозділу або введення посади соціального менеджера, або надання певних функцій щодо розвитку ЛСВ – менеджменту підприємства
4.2 Корпоративне пояснення ЛСВ (вплив на фінансові результати агропідприємства)	У разі відсутності – розроблення корпоративного пояснення
4.3 Пріоритетною політикою розвитку ЛСВ на агропідприємстві є взаємовідносини з персоналом	Запровадження відповідних соціальних програм та пакетів для працівників агропідприємства
4.4 Соціальна політика агропідприємства проводиться з урахуванням побажань працівників (благодійництво, соціальні інвестиції)	Пріоритети розвитку та підтримки соціальних груп населення визначаються з урахуванням пропозицій працівників агропідприємства
4.5 На агропідприємстві створено активну групу працівників, які беруть участь у розробленні та запровадженні основних елементів ЛСВ	У разі відсутності – створення необхідної групи
4.6 На агропідприємстві розвинуто корпоративне волонтерство	У разі відсутності – розроблення програм корпоративного волонтерства
4.7 Нефінансове звітування агропідприємства	У разі відсутності – формування нефінансових звітів
<i>5. Моніторинг ЛСВ агропідприємства</i>	
5.1 Щорічно агропідприємством на основі анкетування проводиться опитування щодо розвитку та необхідності ЛСВ на агропідприємстві (не менше 10 питань)	У разі відсутності – розроблення анкетування, у разі наявності – перегляд і коригування

Продовження додатку У

5.2 Питання ЛСВ входять до рекрутингу нових співробітників	Необхідно включити питання щодо ЛСВ та цінностей агропідприємства при проведенні рекрутингового інтерв'ю
5.3 Показники оцінки рівня щодо СВ, ЛСВ (економічні, екологічні, соціальні) враховані при оцінці ефективності господарювання агропідприємства	У разі відсутності – розроблення відповідної збалансованої системи показників
<i>6. Внутрішні комунікації</i>	
6.1 Співробітники агропідприємства мають можливість донести до керівництва свої інноваційні та креативні ідеї (комунікаційні канали, зворотний зв'язок)	Необхідно створити умови для демократичності та відкритості зазначеного процесу
6.2 Існує відповідна система ознайомлення співробітників з основними планами та задачами ЛСВ на агропідприємстві	У разі відсутності – формування відповідних комунікативних зв'язків
6.3 Співробітники ознайомлені з нефінансовою звітністю агропідприємства, можуть її коментувати	Необхідно створити площину для зацікавлення співробітників щодо аналізу нефінансової звітності агропідприємства
<i>7. Практики запровадження ЛСВ</i>	
7.1 Агропідприємство проводить оцінку співробітників, враховуючи їх соціальну зацікавленість та залученість до певних заходів агропідприємства (екологічні, соціальні)	Необхідно при оцінці співробітників підприємства враховувати їх соціальну діяльність та мислення
7.2 Питання щодо ЛСВ інтегровані у більшість тренінгів, які проводить агропідприємство	Врахування питань ЛСВ при проведенні семінарів агропідприємств
7.3 На агропідприємстві є програми кар'єрного зростання	У разі відсутності – їх розробка
7.4 На агропідприємстві створено профсоюз та підписується колективний договір	Узгодження основних положень на підприємстві із соціальною місією та цілями

Джерело: сформовано автором

Додаток Ф

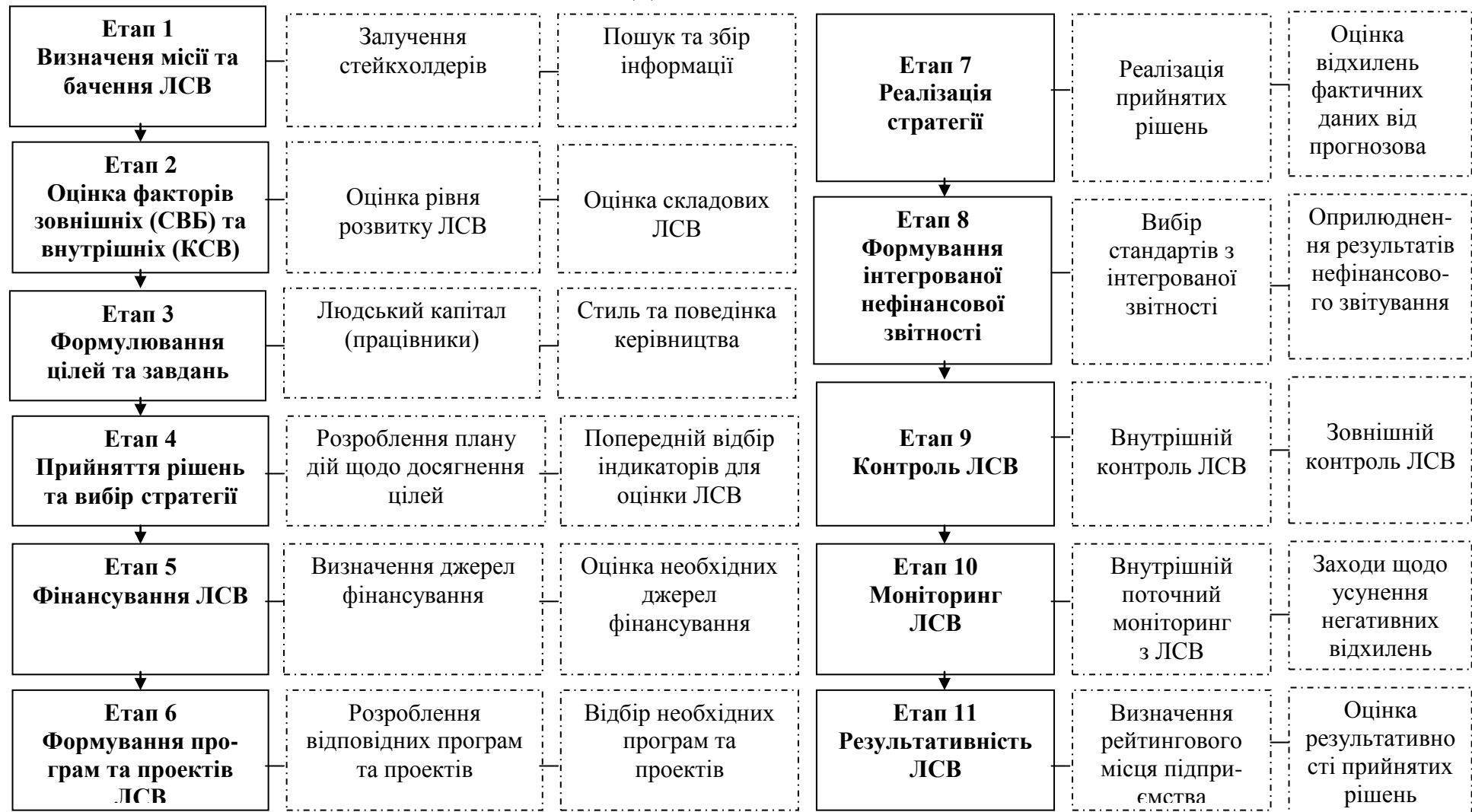

Рисунок – Етапи формування ЛСВ аграрного підприємства
Джерело: авторська розробка

Додаток X

Рисунок — Характеристика ризиків, що впливають на розроблення стратегії локальної соціальної діяльності аграрного підприємства

Джерело: розвинуто ідею [129, С. 125]

Додаток Ц

**Динаміка основних показників діяльності основних суб'єктів
господарювання в Україні, 2013-2017 рр.**

Показники	Суб'єкти господарювання				
	Малі	у т. ч. мікро	Середні	Великі	Усього
2013 р.					
Абсолютні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	373809	318477	18859	659	393327
Кількість зайнятих осіб, тис. осіб	2010,7	795,3	3012,1	2383,7	7406,5
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	670,3	216,1	1662,6	1717,3	4050,2
Відносні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, %	81,0	95,0	4,8	0,2	100,0
Кількість зайнятих осіб, %	27,1	10,7	40,7	32,2	100,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), %	16,5	5,3	41,0	42,4	100,0
2014 р.					
Абсолютні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	324598	278922	15906	497	341001
Кількість зайнятих осіб, тис. осіб	1686,9	723,5	2696,5	1915,1	6298,5
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	705,0	230,7	1723,2	1742,5	4170,7
Відносні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, %	95,2	81,8	4,7	0,1	100,0
Кількість зайнятих осіб, %	26,8	11,5	42,8	30,4	100,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), %	16,9	5,5	41,3	41,8	100,0
2015 р.					
Абсолютні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	327814	284241	15203	423	343440
Кількість зайнятих осіб, тис. осіб	1576,4	691,4	2604,7	1708,6	5889,7
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	937,1	307,5	2168,8	2053,2	5159,1

Продовження додатку Ц

Відносні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, %	95,5	82,8	4,4	0,1	100,0
Кількість зайнятих осіб, %	26,8	11,7	44,2	29,0	100,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), %	18,2	6,0	42,0	39,8	100,0
2016 р.					
Абсолютні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	291154	247695	14832	383	306369
Кількість зайнятих осіб, тис. осіб	1591,7	642,7	2622,8	1586,6	5801,1
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	1177,4	361,7	2668,7	2391,5	6237,5
Відносні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, %	95,0	80,8	4,9	0,1	100,0
Кількість зайнятих осіб, %	27,4	11,1	45,2	24,7	100,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), %	18,9	5,8	42,8	38,3	100,0
2017 р.					
Абсолютні показники					
Кількість суб'єктів господарювання, одиниць	322921	278114	149934	399	338254
Кількість зайнятих осіб, тис. осіб	1651,0	713,1	2561,8	1558,6	5771,4
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млрд грн	1463,3	493,7	3198,2	2923,3	7584,9
Відносні показники					
Кількість суб'єктів господарювання	95,5	82,2	4,4	0,1	100,0
Кількість зайнятих осіб	28,6	12,4	44,4	27,0	100,0
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг)	19,3	6,5	42,2	38,5	100,0

Джерело: розраховано та сформовано автором на основі матеріалів [74]

Додаток Ч

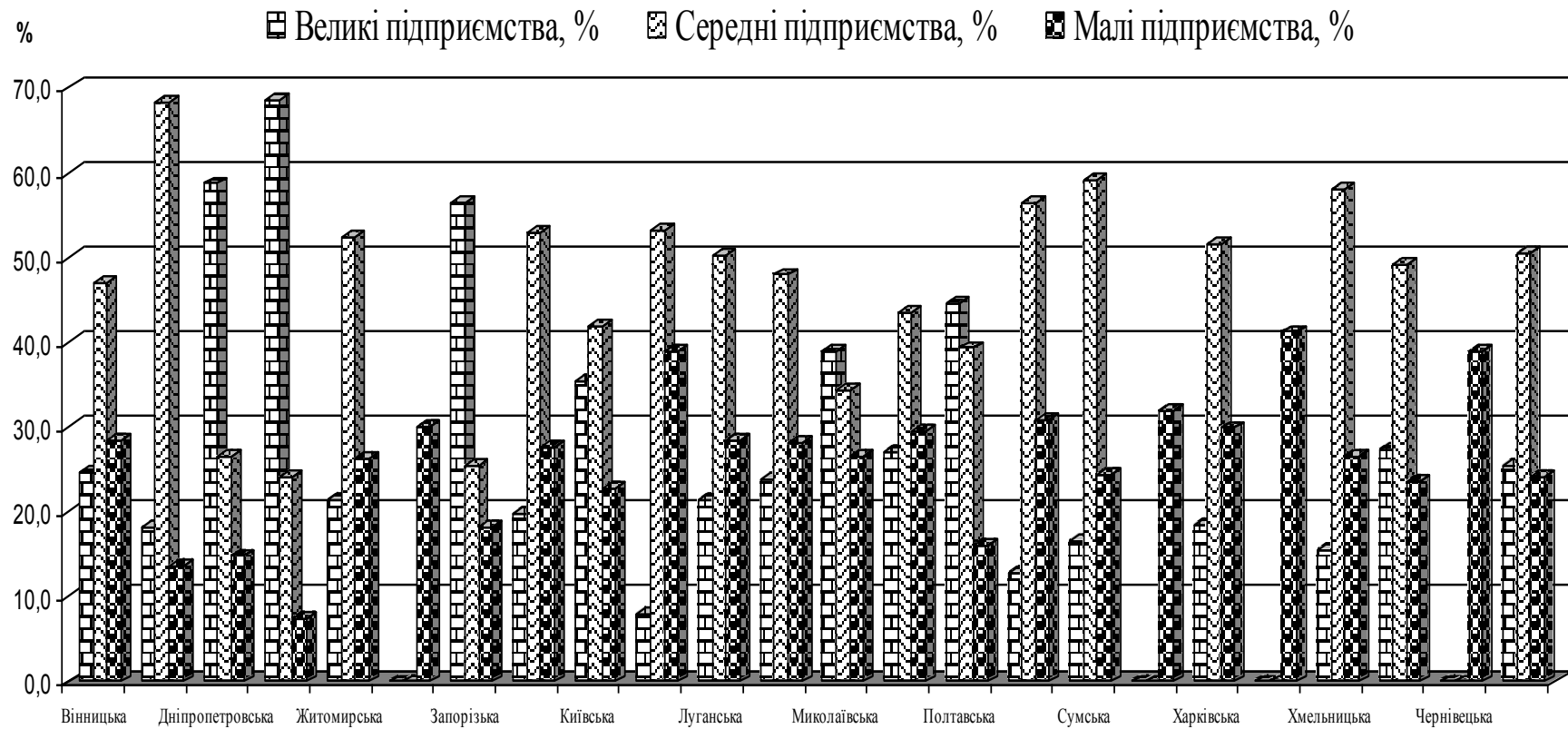

Рисунок – Питома вага обсягу реалізованої продукції (товарів, послуг) підприємств за їх розмірами в розрізі регіонів України, 2017 р., %

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [74]

Додаток Ш
Динаміка основних показників діяльності суб'єктів господарювання сільського, лісового та рибного господарства у Миколаївській області

Роки	Суб'єкти господарювання								Усього
	Малі		у т. ч. мікро		Середні		Великі		
	Кількість підприємств, одиниць								
	показник	у % до загальної кількості	показник	у % до загальної кількості	показник	у % до загальної кількості	показник	у % до загальної кількості	
2011	2150	95,0	1883	83,2	113	5,0	-	-	2263
2012	3502	97,0	3242	89,8	108	3,0	-	-	3610
2013	3590	97,3	3332	90,3	101	2,7	-	-	3691
2014	3505	97,4	3247	90,2	95	2,6	-	-	3600
2015	3604	97,5	3349	90,6	92	2,5	-	-	3696
2016	3761	97,8	3503	91,1	85	2,2	-	-	3846
2017	4000	98,1	3717	91,2	77	1,9	-	-	4077
Кількість зайнятих працівників на підприємствах, осіб									
2011	9416	40,9	3401	14,8	13580	59,1	-	-	22996
2012	12235	50,3	5644	23,2	12065	49,7	-	-	24300
2013	13616	54,7	6958	27,9	11291	45,3	-	-	24907
2014	13707	56,4	7794	32,1	10589	43,6	-	-	24296
2015	13005	56,4	7299	31,7	10039	43,6	-	-	23044
2016	14031	59,0	8010	33,7	9739	41,0	-	-	23770
2017	14888	63,0	8272	35,0	8726	37,0	-	-	23614
Обсяг реалізованої продукції (товарів, послуг), млн грн									
2011	2246,2	53,4	773,5	18,4	1961,5	46,6	-	-	4207,7
2012	2757,2	53,1	916,8	18,7	2438,2	46,9	-	-	5195,4
2013	2849,0	58,0	907,5	18,5	2060,8	42,0	-	-	4909,8
2014	4225,9	59,4	1226,1	17,2	2890,0	40,6	-	-	7115,9
2015	8153,3	63,9	2694,4	23,5	4602,0	36,1	-	-	12755,3
2016	9324,4	63,8	3324,1	22,8	5280,4	36,2	-	-	14604,8
2017	10724,1	65,2	3778,2	23,0	5728,0	34,8	-	-	16452,1

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [51]

Додаток Щ

Характеристика досвіду впровадження ЛСВ в агрохолдингах України

Напрями діяльності підприємства в межах локальної соціальної відповідальності	Характеристика напрямку
ПАТ «МИРОНІВСЬКИЙ ХЛІБОПРОДУКТ» (МХП)	
1. Турбота про тварин 1.1 Турбота	Сприятливі умови утримання, високі стандарти біобезпеки, збалансоване харчування і свіжа чиста вода, постійний ветеринарний нагляд, своєчасне лікування, захист від навмисного насилля
1.2 Мінімізація негативних впливів під час забою	Безпечне транспортування, застосування заспокійливих методів до забою (темне освітлення, електрошок), застосування науково обґрунтованих методів забою, які забезпечують миттєву та безболісну смерть
2. Охорона довкілля, відповідальність перед споживачами	1) при кожному м'ясопереробному підприємстві компанії функціонують свої заводи з утилізації відходів тваринного походження. Курячий послід компанія тимчасово зберігає на спеціально обладнаних майданчиках, а в подальшому розповсюджує його на рослинницьких полях даного підприємства; 2) не використовує ГМО у своїх продуктах чи кормах; 3) не використовує стероїди у процесі виробництва курятини; 4) використовує пестициди та отрутохімікати, дотримуючись відповідних норм
3. Спонсорство та соціальні програми 3.1. Розвиток місцевої інфраструктури, покращення умов для відпочинку та спорту	1) реконструйовано спортивно-розважальний центр в селі Мирному, де розташована Старинська птахофабрика; 2) у селі Мирному – реконструйовано парк Слави, встановлено нові огорожі, освітлення, урни, дитячий майданчик та відновлено пам'ятник Невідомому Солдату; 3) спонсорство театральної постановки – комедії «Люкс для іноземців». Прем'єра відбулася в Національному академічному театрі російської драми ім. Лесі Українки
3.2. Соціальні проекти	1) на м'ясопереробному комбінаті «Дружба народів» допомога у розвитку кінноспортивної бази високого класу (до 2014 р.), де з дотриманням високих стандартів підготовки проводилися регіональні та національні змагання; 2) у Вінницькій області виступило спонсором подвійного святкування в місті Ладижині, організувавши безкоштовний пікнік та розваги з нагоди Дня незалежності України та Дня Ладжину. 3) допомога місцевим школам і дитячим садкам, забезпечення їх харчування з продукції підприємства, фінансування ремонтних та відновлювальних робіт, зокрема при створенні сучасних дитячих ігрових майданчиків та закупівлі устаткування; побудовано високоякісні сучасні дороги тощо

Продовження додатку Щ

4. Персонал	Індивідуальні якості людини, які сприяють швидкому засвоєнню знань, вмінь та навичок, їх закріпленню та ефективному використанню на практиці
4.1. Здібності	
4.2. Мотивація	Сукупність спонукаючих факторів (мотиви, потреби, стимули, ситуативні фактори), які викликають активність особистості і визначають спрямованість її діяльності
5. Місцеві громади	Щороку фінансово підтримує низку сільськогосподарських освітніх навчальних закладів, де можуть навчатися діти працівників, а також пропонує роботу випускникам провідних аграрних університетів України з відповідною кваліфікацією, надає житло без орендної плати та готує молодих спеціалістів. Компанія допомагає місцевим школам та дитячим садкам, забезпечуючи їх харчуванням зі своєї продукції, фінансує ремонтні та відновлювальні роботи, зокрема при створенні сучасних дитячих ігрових майданчиків та закупівлі устаткування
6. Сучасні технології	Автоматизація більшої частини виробничих процесів підприємства ефективно й економно забезпечує незмінно високу якість продукції. Підприємство застосувало нову упаковку в захисному газі для цілої лінійки продуктів із курятини, що подовжило термін їх придатності. Застосування прогресивних методів ведення сільського господарства і сучасної техніки у рослинницькому сегменті дозволяє підприємству збільшити врожайність, знизити втрати і споживання палива
7. Біобезпека	У складі підприємства працює виробничо-технічний центр контролю якості продукції, який наглядає за здоров'ям птиці. Крім того, на кожному підприємстві є своя лабораторія. Підприємство також користується послугами незалежних ветеринарних лабораторій, сертифікованих Всесвітньою організацією з охорони здоров'я тварин і Державним комітетом ветеринарної медицини України, постійно стежить за інноваціями в області біобезпеки і регулярно вдосконалює свої системи біобезпеки для реалізації найновіших та найбільш ефективних заходів
8. Контроль якості	Запроваджено ефективну систему контролю, що дозволяє точно визначити птахофабрику-виробника кожної партії курятини чи іншої продукції, що виробляється на підприємствах компанії. Ця система дозволяє підприємству контролювати виробничий процес на всіх його етапах: від вирощування зернових, виробництва комбікормів та інкубаційного яйця до вирощування поголів'я та переробки
«АСТАРТА-КИЇВ»	
1. Персонал	<ol style="list-style-type: none"> 1) проводяться навчання, професійна підготовка і підвищення кваліфікації працівників з питань охорони праці, промислової безпеки та охорони навколишнього середовища; 2) використання найкращого досвіду організації роботи щодо поліпшення умов і підвищення безпеки праці на основі міжнародного співробітництва; 3) адаптація трудових процесів до можливостей працівника з урахуванням його здоров'я та психологічного стану

Продовження додатку Щ

2. Місцеві громади	<p>1) інформування і підтримка активного діалогу із зацікавленими сторонами, громадськістю та населенням з питань діяльності компанії у сфері екологічної безпеки;</p> <p>2) розвиток співпраці з центральними та місцевими виконавчими органами влади та органами місцевого самоврядування в галузі охорони навколишнього середовища, а також розширення міжнародного співробітництва в галузі створення екологічно чистих, ефективних та економічно вигідних технологій та обладнання</p>
3. Сучасні технології	<p>1) пріоритетне впровадження передових наукових розробок і нових технологій з метою підвищення рівня корисного використання сировинних ресурсів, при максимально можливому випуску продукції, які сприяють зниженню забруднення навколишнього середовища;</p> <p>2) комплексне розв'язання завдань охорони праці на основі затверджених програм та з урахуванням інших напрямів економічної і соціальної політики, досягнень у галузі науки і техніки</p>
4. Біобезпека та охорона навколишнього середовища	<p>1) скорочення викидів забруднюючих речовин, зниження обсягів розміщення відходів поряд зі збільшенням обсягів виробництва за рахунок впровадження нових екологічно безпечних технологій, обладнання, матеріалів і підвищення рівня автоматизації управління технологічними процесами;</p> <p>2) забезпечення відповідності діяльності компанії нормативним вимогам і законодавству України у сфері охорони праці, промислової безпеки та охорони навколишнього середовища;</p> <p>3) підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництва, створення безпечних та нешкідливих умов праці</p>
ТОВ СП «НІБУЛОН»	
1. Персонал	<p>1) забезпечення належних умов для здобуття базової освіти;</p> <p>2) покращення рівня медичного обслуговування;</p> <p>3) рівні можливості та найкращі умови праці;</p> <p>4) на підприємстві працюють висококваліфіковані фахівці, забезпечені належні умови для їх роботи</p>
2. Місцеві громади	<p>1) підприємство комплексно та системно співпрацює з місцевими громадами і системно реалізує великі інфраструктурні проекти у регіонах своєї присутності;</p> <p>2) інвестує значні кошти у розвиток інфраструктури різних регіонів, виступає ініціатором нових підходів до освоєння коштів громадами, створюючи довірчі відносини між суспільством і бізнесом та успішно залучає громаду до активної участі у вирішенні тих чи інших соціальних проектів</p>

Продовження додатку Щ

3. Сучасні технології	<ol style="list-style-type: none"> 1) впровадження енергозберігаючих новітніх технологій на виробництві; 2) наявність повного комплексу високопродуктивної сільгосптехніки, посівних матеріалів, засобів захисту рослин від провідних світових виробників, що гарантує забезпечення інтенсивної технології вирощування зернових та олійних культур і одержання стабільно високих врожаїв; 3) наявність мережі нових сучасних лінійних елеваторів і річкових перевантажувальних терміналів і укладення договорів безпосередньо з виробниками сільськогосподарської продукції у відповідних регіонах; 4) наявність власних переробних підприємств з виробництва кормів; 5) можливість починати експортну діяльність раніше інших трейдерів, безпосередньо після збирання врожаю, а також, завдяки наявності продукції власного виробництва у великих обсягах, укласти форвардні контракти; 6) наявність власного перевантажувального терміналу із зерносховищами загальною ємністю 133 тис. тонн зерна; 7) наявність власного флоту
4. Біобезпека та охорона навколишнього середовища 4.1. Захист атмосферного повітря від забруднення	<ol style="list-style-type: none"> 1) застосування закритої технології транспортування зернових вантажів; 2) встановлення мереж аспірації забрудненого повітря з очищенням на пилоочисному обладнанні; 3) використання пилоочисних установок вищого світового рівня (виробництва Данії, Німеччини); 4) використання енергозберігаючих технологій – зерносушарок (виробництва США); 5) транспортування зернових вантажів водним транспортом вплине на зменшення вантажопотоку по автомагістралям, що позитивно позначиться на стані атмосферного повітря
4.2. Захист водних ресурсів від забруднення	<ol style="list-style-type: none"> 1) перехід на використання безфосфатних миючих засобів; 2) впровадження сучасного світового досвіду при будівництві флоту для транспортування зернових вантажів; 3) застосування технологій найвищого світового рівня для очищення господарсько-побутових і дощових стічних вод; 4) додержання режиму санітарної охорони підземних вод, що використовуються для водопостачання
4.3. Захист здоров'я людини	<ol style="list-style-type: none"> 1) контроль продукції, що випускається, за показниками безпечності для здоров'я; 2) доведення підземної води до питної якості на устаткуванні світових стандартів; 3) забезпечення господарсько-питних потреб персоналу якісною водою
4.4. Скорочення утворення відходів виробництва і забезпечення безпечного поводження з ними	<ol style="list-style-type: none"> 1) впровадження європейського підходу щодо роздільного збирання виробничих відходів з метою подальшої передачі їх ліцензованим організаціям для утилізації або повторного використання; 2) місця тимчасового зберігання відходів відповідають санітарним та екологічним стандартам. 3) підприємство має власну хіміко-технологічну лабораторію, яка, відповідно до галузі акредитації, веде моніторинг довілля в межах діяльності підприємства та перевіряє продукцію

Продовження додатку Щ

4.5 Спонсорство та соціальні програми	<ol style="list-style-type: none"> 1) благоустрій та озеленення території підприємства, міст та сіл; 2) щороку спрямовує десятки мільйонів гривень на різні соціально значимі проекти, що становить 10% від фонду заробітної плати компанії; 3) 14 тис. дітей отримують щорічно допомогу в рамках програми «НІБУЛОНівський стандарт»; 4) покращення рівня медичного обслуговування; 5) розбудова інфраструктури українського села; 6) охорона та збереження навколишнього середовища; 7) відродження української духовності та інші
---------------------------------------	--

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [7, 213, 361]

Додаток Ю

Основні напрями локальної соціальної відповідальності агрохолдингів України, 2018 р.

Земельний банк, тис. га	Назва підприємства	Площа, тис. га	Область розташування	Напрями соціальної відповідальності
до 25	«Agrofusion»	25,0	Миколаївська, Херсонська	Урахування та упередження екологічних змін, зумовлених виробничою діяльністю: зменшення використання води та викидів CO ₂ ; раціональне споживання енергії та утилізація відходів; підтримка навколишнього середовища та збереження біорізноманіття; соціальні програми; якість продукції тощо [9]
25,01-50,0	«Україна-2001»	41,0	Хмельницька, Миколаївська	Підвищення кваліфікації та соціальний захист працівників; безпечні умови праці; підтримка місцевих громад тощо [127]
50,01-100,0	ТОВ СП «Нібулон»	82,5	Більше ніж у 12 областях України	Забезпечення належних умов для здобуття базової освіти; покращення рівня медичного обслуговування; розбудова інфраструктури українського села; охорона та збереження навколишнього середовища; впровадження енергозберігаючих новітніх технологій на виробництві; рівні можливості та найкращі умови праці тощо [361]
100,01-150,0	«AgroGeneration»	120,0	Тернопільська, Хмельницька, Львівська, Харківська, Сумська	Благодійництво; екологічна політика й безпека; підвищення кваліфікації; поліпшення соціальної ситуації в регіонах присутності; охорона навколишнього середовища тощо [346]
150,01-200,0	«Мрія» агрохолдинг	165,0	Тернопільська, Хмельницька, Львівська, Івано-Франківська, Чернівецька	Підтримка місцевих громад; реалізація соціальних проектів, зокрема медицина, АТО тощо [10]
200,01-250,0	«Астарта-Київ»	250,0	Полтавська, Харківська, Вінницька, Хмельницька, Тернопільська, Житомирська	Захист довкілля (екологічно безпечні технології, підвищення кваліфікації працівників щодо охорони навколишнього середовища); відповідальна діяльність компанії згідно з нормативними вимогами і законодавством України у сфері охорони праці, промислової безпеки та охорони навколишнього середовища; підвищення рівня промислової безпеки шляхом забезпечення суцільного технічного контролю за станом виробництва та використання найкращого досвіду організації роботи щодо поліпшення умов та підвищення безпеки праці тощо [7]
350,01-400,0	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	370,0	Більше ніж у 9 областях України	Охорона та збереження навколишнього середовища; безпечні умови праці; підтримка місцевих громад; високий рівень заробітних плат; розбудова інфраструктури українського села тощо [213]
400,01-450,0	«Агропросперис (NCH)»	430,0	Майже всі області України	Розвиток інфраструктури села; підтримка місцевих громад; стале землеробство (з поля до столу); підвищення кваліфікації працівників тощо [12]
550,01-600,0	«ТОВ «Кернел-трейд»	560	12 областей України	Розвиток персоналу; збереження довкілля; підтримка місцевих громад; відповідальний роботодавець; відповідальність за якість продукції тощо [112]

Джерело: згруповано автором на основі матеріалів [7, 9, 10, 12, 112, 127, 213, 346, 361]

Додаток Я

АНКЕТА**Для дослідження формування локальної соціальної відповідальності у розрізі середніх та малих суб'єктів господарювання аграрного сектору**

1. Чи є, на Вашу думку, наведені нижче заходи частиною локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства у розрізі трудових практик?

(Поставте, будь-ласка, знак + біля відповідних пунктів)

- а) поліпшення умов праці для працівників
- б) підвищення кваліфікації (проведення відповідних тренінгів, семінарів для працівників)
- в) безпека праці
- г) соціальні програми та соціальні пакети
- д) розвиток системи заохочень
- е) введення морального кодексу поведінки
- є) заборона куріння на робочому місці
- ж) залучення працівників до прийняття управлінських рішень
- з) надання роботи людям з особливими потребами
- и) надання працівникам додаткових вихідних для проведення соціальної діяльності
- і) гендерна рівність
- й) запровадження «Скриньки довіри»
- ї) укладання колективного договору
- к) мотивація працівників
- л) інше (зазначте, будь-ласка, власну точку зору)

---

2. Які стимули є мотивуючими чинниками для розвитку локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства

(Поставте, будь-ласка, знак + біля відповідних пунктів)

- а) визнання (імідж)
- б) участь у виставках, семінарах за рахунок спонсорів
- в) зв'язки з великими підприємствами
- г) пільгове оподаткування, кредитування тощо
- д) гранти
- е) безкоштовне консультування
- є) участь у бізнес-мережах (форумах)

Продовження додатку Я
ж) інше (зазначте, будь-ласка, власну точку зору)

---

3. Оцініть за бальною шкалою позитивний вплив локальної соціальної відповідальності на результативність господарювання аграрного підприємства (10-бальна шкала)

- а) підвищення іміджу підприємства
- б) підвищення конкурентоспроможності підприємства
- в) підвищення прибутковості підприємства та рівня рентабельності
- г) стратегічне планування
- д) залучення інвесторів
- е) підвищення попиту на продукцію
- є) взаємодія з громадою
- ж) управління ризиками підприємства
- з) підвищення продуктивності праці
- и) нові технології (інновації)
- і) зменшення плинності кадрів
- й) підвищення якості продукції
- ї) біобезпека продукції
- к) підвищення рівня інфраструктури місцевості
- л) додаткова вартість, що припадає на кожного працівника
- м) інше (зазначте, будь-ласка, власну точку зору)

---

4. Хто, на Вашу думку, повинен стимулювати розвиток локальної соціальної відповідальності на аграрному підприємстві?

(Поставте, будь-ласка, знак + біля відповідних пунктів)

- а) пільгове кредитування для аграрних підприємств, які впроваджують локальну соціальну відповідальність
- б) зменшення рівня державного втручання у локальну соціальну відповідальність підприємств

Продовження додатку Я

- в) позитивні приклади впровадження локальної соціальної відповідальності інших аграрних підприємств
- в) власна соціальна відповідальність (відповідальність лідера аграрного підприємства)
- г) результативність від впровадження локальної соціальної відповідальності на аграрних підприємствах
- д) пропозиції місцевих органів влади щодо запровадження локальної соціальної відповідальності (соціальне партнерство)
- е) публічне визнання аграрних підприємств, які впроваджують локальну соціальну відповідальність
- є) інвестори
- ж) держава (на законодавчому рівні – закони, концепції)
- з) наявність банку соціальних програм
- и) інше (зазначте, будь-ласка, власну точку зору)

---

5. Які, на Вашу думку, є перешкоди при впровадженні локальної соціальної відповідальності серед аграрних підприємств?

(Поставте, будь-ласка, знак + біля відповідних пунктів)

- а) брак коштів
- б) низький рівень обізнаності щодо принципів локальної соціальної відповідальності
- в) податкове навантаження
- г) низький рівень державного нормативно-правового регулювання
- д) незацікавленість у веденні локальної соціальної відповідальності
- е) низький рівень контролю за використанням коштів
- є) відсутність організацій та підприємств, які б спонукали до ведення локальної соціальної відповідальності

6. Аналіз впровадження локальної соціальної відповідальності на аграрному підприємстві

(Поставте, будь-ласка, знак + біля відповідних пунктів)

Напрями локальної соціальної відповідальності

- а) ніколи не затримуємо заробітної плати
- б) регулярно підвищуємо заробітну плату
- в) відсутність дискримінації
- г) підвищення кваліфікації для працівників
- д) гнучкий графік роботи

Продовження додатку Я

- е) надання медичної допомоги
  - є) безкоштовні чай, кава
  - ж) додаткове фінансове заохочення
  - з) система кредитування
  - и) здійснюємо спонсорську допомогу: (дитячі будинки, школи, лікарні)
  - і) наявність спеціального бюджету соціальних і екологічних програм
  - й) взаємозв'язок із громадкістю для провадження соціальної відповідальності
  - ї) зменшення викидів в навколишнє середовище
  - к) впровадження енергозберігаючих технологій
  - л) програми використання та утилізації відходів
  - м) поінформованість про підприємство на сайті
  - н) інші (зазначте, будь-ласка, власну точку зору)
-
-
-
-

7. Оцініть за бальною шкалою результативність локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства перед споживачами (10-бальна шкала), 2015-2017 рр.

- а) гарантійний ремонт від річного обороту, %
- б) повернення продукції, %
- в) сертифікати якості, %
- г) нагороди, кількість
- д) відсутність судових позовів, кількість
- е) реалізація продукції, тис. грн
  - озима пшениця
  - озимий ячмінь
  - соняшник

.....

- є) популярність продукції, %
- ж) зниження продукції, %

8. Оцініть за бальною шкалою результативність локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства перед робітниками (10-бальна шкала), 2015-2017 рр.

- а) чисельність працівників, осіб
- б) кількість працівників, які мають медичну страховку, осіб
- в) кількість працівників, яким виплачено соціальні пільги та страховку, осіб
- г) кількість працівників, яким надано путівки в пансіонати і дитячі табори, осіб
- д) програми підвищення кваліфікації і перепідготовки, грн/особу
- е) інтенсивність перепідготовки і кваліфікації, частота / кількість осіб
- є) освітній рівень працівників, грн/кількість осіб

Продовження додатку Я

ж) розвиток корпоративних комунікацій, допомога працівників у прийнятті рішень, соціально-відповідальна реструктуризація

з) наявність профсоюзу

и) середня заробітна плата/ мінімальна заробітна плата по регіону, грн/грн

і) виробниче каліцтво, %

й) ротація кадрів, %

9. Оцініть за бальною шкалою результативність локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства з органами державної власності (10-бальна шкала), 2015-2017 рр.

а) участь у підтримці і розвитку інфраструктури сільської території, тис.грн

б) співпраця з органами державної власності щодо розвитку території, тис. грн

в) збереження і розвиток ЖКГ, тис. грн

г) нагороди, подяки, кількість

д) відсутність судових позовів, кількість

е) приватно-державне партнерство, кількість

10. Оцініть за бальною шкалою результативність локальної соціальної відповідальності з екологічної точки зору (10 бальна шкала), 2015-2017 рр.

а) економія використання природних ресурсів, %

б) повторне використання і утилізація відходів, %

в) попередження забруднення навколишнього середовища, шт.

г) екологічна безпека виробництва і перевезень, кількість нагород

д) екологічно безпечна продукція, кількість нагород

е) проведення акцій щодо озеленення і благоустрою, кількість

є) освітній рівень працівників, грн/кількість осіб

ж) відсутність штрафів, судових позовів, кількість

з) відсутність аварій на виробництві, кількість

11. Оцініть за бальною шкалою результативність локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства з суспільством (10 бальна шкала), 2015-2017 рр.

а) підтримка соціально незахищених верств населення, тис. грн

б) підтримка сфери культури і мистецтва, тис. грн

в) Підтримка освітніх заходів, тис. грн

г) підтримка спорту і здорового способу життя, тис. грн

д) Соціальний аудит (нефінансова звітність), підтвердження

Додаток АА

**Заходи локальної соціальної відповідальності досліджених
аграрних підприємств Миколаївської області**

Підприємство	Основна діяльність підприємства у межах соціальної відповідальності
Суб'єкти малого підприємництва (у т.ч. мікропідприємництва)	
ПП «Агроальянс», Арбузинський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - реалізація заходів щодо покращення умов та безпеки праці; - атестація робочих місць; - можливість для працівників отримати продукцію підприємства за собівартістю тощо
Агрофірма «Василівка», Березанський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - вчасна виплата заробітної плати; - реалізація заходів щодо покращення умов та безпеки праці; - матеріальне стимулювання працівників; - розвиток соціальної інфраструктури підприємства та соціального забезпечення працівників; - підвищення кваліфікації працівників; - проведення акцій щодо благоустрою та озеленення територій тощо
ФГ «Валентина», Березнегуватський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - підвищення стандартів фізичної форми, спрямованих на здоровий спосіб життя (матеріально-технічне забезпечення фізичної культури та спорту); - соціальне забезпечення працівників; - розвиток особистості працівників тощо
ФГ «Гаванко, І. В» Єланецький район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - додаткове фінансове заохочення для працівників; - спонсорська допомога (школи, лікарні); - підвищення кваліфікації працівників; - зменшення викидів у навколишнє середовище тощо
СТОВ «Промінь», Новоодеський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - використання сучасних агротехнологій; - підвищення кваліфікації працівників; - використання відходів як органіки на полях; - дотримання умов годівлі тварин (кормо суміші лише натуральні, збалансовані); - колектив підприємства відзначено Почесною грамотою Кабінету Міністрів України, присуджено знак «Вища проба», занесено до книги «Реєстру кращих товаровиробників України»; - участь у підтримці розвитку інфраструктури сільської місцевості (розчищення доріг в зимовий період, спонсорування Себинської ЗОШ, допомога в реконструкції Меморіальної стели, реалізація екологічних проектів, збереження пам'яток природи, підтримка спорту та здорового способу життя, очищення доріг від снігу, реалізація екологічних проектів) тощо

Продовження додатку АА

ТОВ «Білоцер- ківське», Новобузький район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - додаткове фінансове заохочення для працівників; - вчасна виплата заробітної плати; тощо
ПП «Арго», Новобузький район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - вчасна виплата заробітної плати тощо
СТОВ «Зірка», Новобузький район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - вчасна виплата заробітної плати; - додаткове фінансове заохочення для працівників тощо - підвищення кваліфікації працівників; - спонсорська допомога (школи) тощо
ТОВ «Новосілля», Казанківський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - підвищення кваліфікації працівників; - участь у підтримці розвитку інфраструктури сільської місцевості (встановлення ліхтарів, розчищення доріг у зимовий період, прибирання територій масового користування); - рівень заробітної плати є вищим, ніж у середньому по Україні; - фінансова допомога лікарні (купівля нового обладнання, металопластикові вікна), сільській школі (забезпечення партами, дошками, оплата автобусу для дітей); - фінансова допомога на проведення щорічних міжміських футбольних матчів тощо
ПП «Думітраш», Новоодеський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - додаткове фінансове заохочення для працівників; - взаємодія з громадою; - очищення вулиць від снігу тощо
СГВК «Урожайний», Миколаївський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - використання екологічно безпечних гербіцидів і отрутохімікатів; - зберігання лісосмуг у належному стані, впровадження спеціальних програм щодо їх збереження; - проведення протиерозійних заходів (27 га лісу посаджено на ерозійних схилах) за 5 останніх років; - соціальний пакет для працівників підприємства; - фінансування спортивних, культурних, благодійних заходів; - виробництво якісної продукції; - участь у підтримці і розвитку інфраструктури сільської території (облаштування скверу, бере активну участь у спорудженні сміттєзвалища на території, що знаходиться поблизу с. Комсомольське Миколаївського району та ліквідації несанкціонованих звалищ.); - співпраця з органами державної влади щодо розвитку території (подяка від адміністрації Миколаївського району за підтримку і розвиток села, фінансування регіональної довгострокової програми покращення екологічного стану регіону з питання забруднення водних ресурсів і нестачі питної води); - підвищення кваліфікації працівників тощо

Продовження додатку АА

ФГ «Владам», Вітовський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - якісна та безпечна продукція (нагороди за високу якість та конкурентоспроможність); - фінансування спортивних дитячих заходів; - активно допомагає обділеним батьківською опікою дітям з неповних сімей і сиротам; - підвищення кваліфікації працівників; - матеріальне стимулювання працівників; - застосування новітніх технологій (подяки) тощо
ФГ «Тофтул», Новодеський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - використання біопрепаратів при обробітку ґрунту; - турбота про навколишнє середовище тощо
- ТОВ «Союз- Агро», Новодеський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - матеріальне стимулювання працівників тощо
ТОВ «Золотий Колос», Вітовський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - підвищення кваліфікації працівників підприємства; - мотивація працівників підприємства – додаткове фінансове заохочення для працівників; - активна участь у розвитку громади; - застосування новітніх технологій (подяки); - підготовка спеціалістів підприємства у ЗВО України тощо
Суб'єкти середнього підприємництва (середні)	
СТОВ ім. Т.Г. Шевченка, Березнегуватський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - можливість для працівників випікати безкоштовно хліб (на пекарні підприємства); - надання безкоштовних послуг щодо оранки землі працівникам підприємства; - атестація робочих місць; - матеріальна допомога у разі поховань працівників (у т.ч. колишніх працівників); - можливість для працівників отримати продукцію підприємства за собівартістю; - фінансова допомога воїнам АТО; - реалізація продукції школам (дитячим садкам) за собівартістю тощо
АК «Врадіївський», Врадіївський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - вчасна виплата заробітної плати працівникам; проведення заходів підтримки здоров'я працівників та безпеки праці; розвиток персоналу (навчальні програми, програми підготовки і підвищення кваліфікації, можливості перекваліфікації); мотивація персоналу (додаткове медичне страхування, соціальні пільги, нематеріальні програми винагород); підтримка соціально незахищених верств населення (виділення коштів на утримання будинку людей похилого віку); фінансова допомога Владіївській ЗОШ №1 (заміна вікон, лінолеуму, придбання пального для шкільного автобусу підвозу дітей, харчування дітей тощо

Продовження додатку АА

СПрАТ «Україна», Доманівський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - вчасна виплата заробітної плати працівникам; - матеріальне стимулювання працівників; - співпраця з органами державної влади щодо розвитку територій; - екологічно безпечна продукція (нагороди, грамоти); - проведення акцій щодо благоустрою та озеленення територій; - підтримка малозабезпечених сімей (продукти харчування, одяг); - фінансова підтримка сільської школи (реконструкція шкільного стадіону) – отримано подяку від голови Миколаївської ОДА за активну участь у розвитку села тощо
ПОП «Вікторія», Новобузький район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - матеріальне та моральне стимулювання працівників (соціальні пільги, нематеріальні програми винагород); - підготовка спеціалістів підприємства у ЗВО України; - зменшення викидів у навколишнє середовище; - підтримка сфери культури і мистецтва; - підтримка освітніх заходів; - співпраця з адміністрацією Миколаївської області щодо реалізації соціальних заходів; - підвищення кваліфікації працівників тощо
ПОП «Лан», Новобузький район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - вчасна виплата заробітної плати; - додаткове фінансове заохочення для працівників; - підтримка здорового способу життя (фінансування спортивної команди); - зменшення викидів у навколишнє середовище; - використання екологічно безпечних гербіцидів і отрутохімкатів; - підвищення кваліфікації працівників; - взаємодія з громадськістю тощо
ТзДВ «Південний колос», Новоодеський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - додаткове фінансове заохочення для працівників; - активна участь у розвитку громади; - підтримка здорового способу життя (фінансування спортивної команди); - благоустрій територій; - вчасна виплата заробітної плати; - підвищення кваліфікації працівників тощо
ТОВ «Очаківський райагрохім», Очаківський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - додаткове фінансове заохочення для працівників тощо
ПСП «Козирське», Очаківський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - підвищення кваліфікації працівників тощо

Продовження додатку АА

ТзДВ «імені Т.Г. Шевченка», Новоодеський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - додаткове фінансове заохочення для працівників; - участь у підтримці розвитку інфраструктури сільської місцевості (розчищення доріг у зимовий період, сприяння у проведенні змагань, підтримка обдарованої і талановитої молоді, підтримка мистецьких та культурних програм, реалізація екологічних проєктів – прибирання стихійних сміттєвих звалищ); - матеріальна підтримка дитячого садка «Зірочка», ЗОШ №3 м. Нова Одеса; - на базі підприємства створено «Ветеранську організацію», яка надає допомогу і підтримку ветеранам; - підприємство та керівництво неодноразово нагороджені Почесними листами за: «Вагомий внесок в економічний розвиток області (району)», «Вагомий внесок у розвиток тваринництва», «Високі досягнення у культурній роботі», «За підтримку і розвиток спорту», «За благодійність», «За підтримку інфраструктури міста і його розвиток». Керівника підприємства нагороджено «Лауреат – людина року» тощо
ПОСП «Веселий Кут-III», Снігурівський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - благоустрій територій; - вчасна виплата заробітної плати; - мотивація працівників підприємства – додаткове фінансове заохочення для працівників; - зменшення викидів у навколишнє середовище; - використання екологічно безпечних гербіцидів і отрутохімікатів; - активна участь у розвитку громади тощо
ДП «Південне», Снігурівський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - мотивація працівників підприємств; - підвищення кваліфікації працівників підприємства; - застосування новітніх технологій (подяки); - надання соціальних пакетів тощо
ТОВ «Ареал-Снігурівка», Снігурівський район	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - спонсорська допомога (школи); - мотивація працівників підприємств тощо
Суб'єкти макropідприємництва (великі)	
ТОВ «Кернел-трейд» (Кернел), м. Миколаїв	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - формування нефінансової звітності; - охорона та збереження навколишнього середовища; - безпечні умови праці; - підтримка місцевих громад; - високий рівень заробітних плат; - розбудова інфраструктури українського села; - відповідальний роботодавець; - реалізація масштабних соціальних проєктів у регіоні присутності підприємства тощо

Продовження додатку АА

ТОВ СП «Нібулон», м. Миколаїв	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - формування нефінансової звітності; - забезпечення належних умов для здобуття базової освіти; - покращення рівня медичного обслуговування; - розбудова інфраструктури українського села; - збереження та відтворення природних ресурсів навколишнього середовища (зариблення Південного Бугу, утилізація відходів); - впровадження енергозберігаючих новітніх технологій на виробництві; - рівні можливості та найкращі умови праці; - будівництво житла для працівників компанії; - очищення технікою компанії вулиць міста від снігових заметів; - переможець рейтингу репутації та фінансової надійності; - активний учасник збереження духовної нації та історико-культурної спадщини тощо
ТОВ «Аграрний холдинг Авангард», м. Миколаїв	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - система управління безпекою харчових продуктів (сертифікат за стандартом ISO 22000:2005); - система управління якістю в організації (міжнародний стандарт ISO 9001:2015); - підвищення та матеріальне стимулювання працівників; - сучасні технології виробництва тощо
«Україна-2001» м. Миколаїв	<ul style="list-style-type: none"> - вчасна сплата податків (зборів, платежів); - відсутність дискримінації; - підвищення кваліфікації та соціальний захист працівників; - безпечні умови праці; - підтримка місцевих громад тощо

Джерело: сформовано автором, станом на 01.04.2018 р.

Додаток АБ

Заходи локальної соціальної відповідальності досліджених аграрних підприємств Херсонської області

Суб'єкти малого підприємництва (у т.ч. мікропідприємництва)	
ФГ «Руслан-Агро», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - безкоштовні кава, чай; - підвищення кваліфікації працівників тощо
ФГ «Енергія-Х», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення; - підвищення кваліфікації працівників тощо
ФГ «Лиман», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення; - підвищення кваліфікації працівників; - гнучкий графік роботи тощо
ФГ «Колосок», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - підвищення кваліфікації працівників; - зменшення викидів у навколишнє середовище тощо
ФГ «Бджілко», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - підвищення кваліфікації працівників тощо
ФГ «Надія-В», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - зменшення викидів у навколишнє середовище; - підвищення кваліфікації працівників тощо
ФГ «Вікторія-Агро», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення; - безкоштовні кава, чай; - підвищення кваліфікації працівників тощо
ФГ «Туркаєнко і сім'я», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення тощо
ФГ «Градарь», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення; - спонсорська допомога (школа, дитячий садок) тощо
ФГ «Клярове», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення тощо

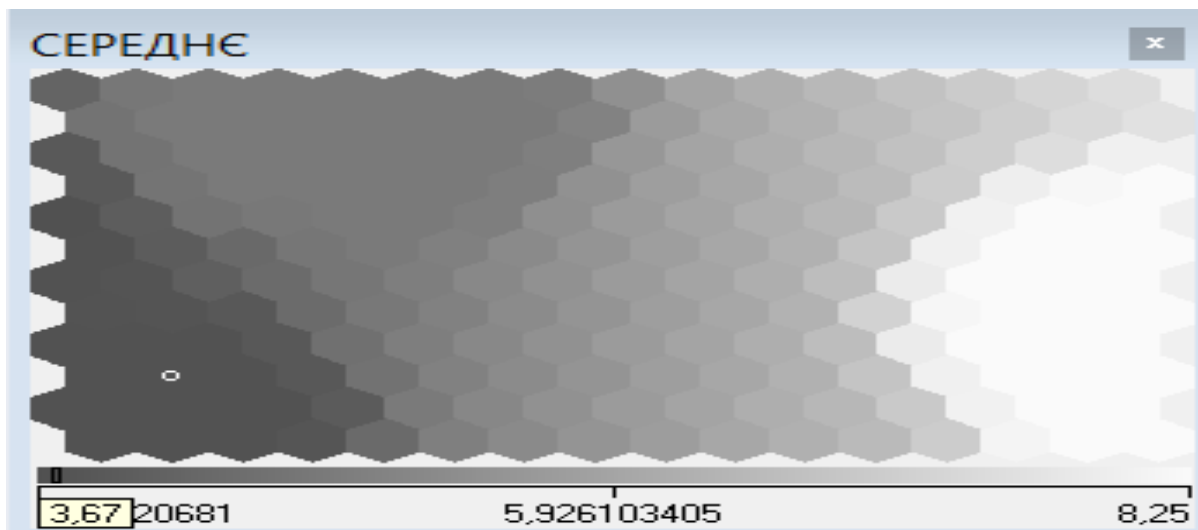
Продовження додатку АБ

ФГ «Хижняк-2014», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення тощо
ФГ «Штела», Голопристанський район	- відсутність дискримінації; - спонсорська допомога (школа, дитячий садок) тощо
ФГ «Ціленко», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення тощо
ФГ «Еталон», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення тощо
ФГ «Олексій», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення; - гнучкий графік роботи тощо
ФГ «Лагуна», Голопристанський район	- відсутність дискримінації; - регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення тощо
- ФГ «Суворов-А», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - спонсорська допомога (школа, дитячий садок) тощо
ФГ «АСГ», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - спонсорська допомога (школа, дитячий садок) тощо
ФГ «Приморське-2012», Голопристанський район	- вчасна виплата заробітної плати; - відсутність дискримінації; - гнучкий графік роботи; - регулярне підвищення заробітної плати тощо
Суб'єкти макропідприємства (великі)	
ДПДГ «Аска-нійське», Каховський район	вчасна виплата заробітної плати; відсутність дискримінації; регулярне підвищення заробітної плати та додаткове фінансове заохочення; спонсорська допомога (реконструкція стадіону, пільгове харчування для школярів, спортивні змагання, дитячі садки, церкви, лікарень); визнано провідним підприємством АПК України і є лауреатом Всеукраїнського конкурсу «100 кращих товарів України»; нагороди золотими медалями за кращу продукцію, технологію, наукову розробку, послуги, а також за досягнення високих показників у вирощуванні продукції рослинництва та в розвитку племінного і товарного тваринництва; підвищення кваліфікації працівників та проведення семінарів, конференцій; досягнуті виробничі, економічні, фінансові та соціальні показники багаторазово відзначалися дипломами, грамотами, подяками та пошанами Міністерства аграрної політики та продовольства України, Херсонської обласної державної адміністрації, Херсонської обласної ради, Головного управління агропромислового розвитку Херсонської ОДА та інших організацій; підтримка рівня життя пенсіонерів, які працювали на підприємстві; соціальні програми та пакети; впровадження енергозберігаючих технологій тощо

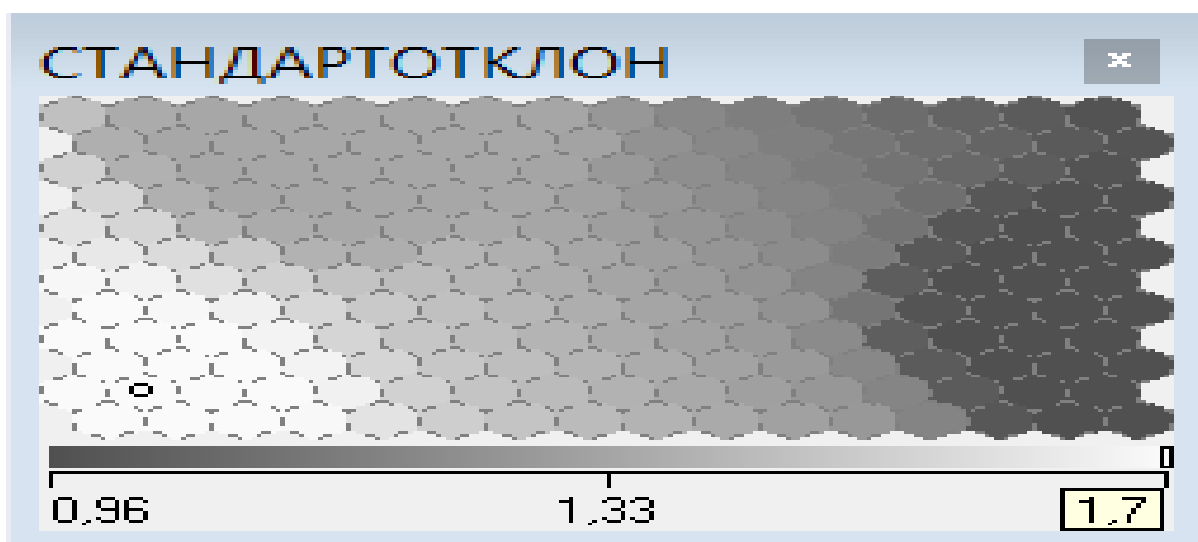
Джерело: сформовано автором, станом на 01.04.2018 р.

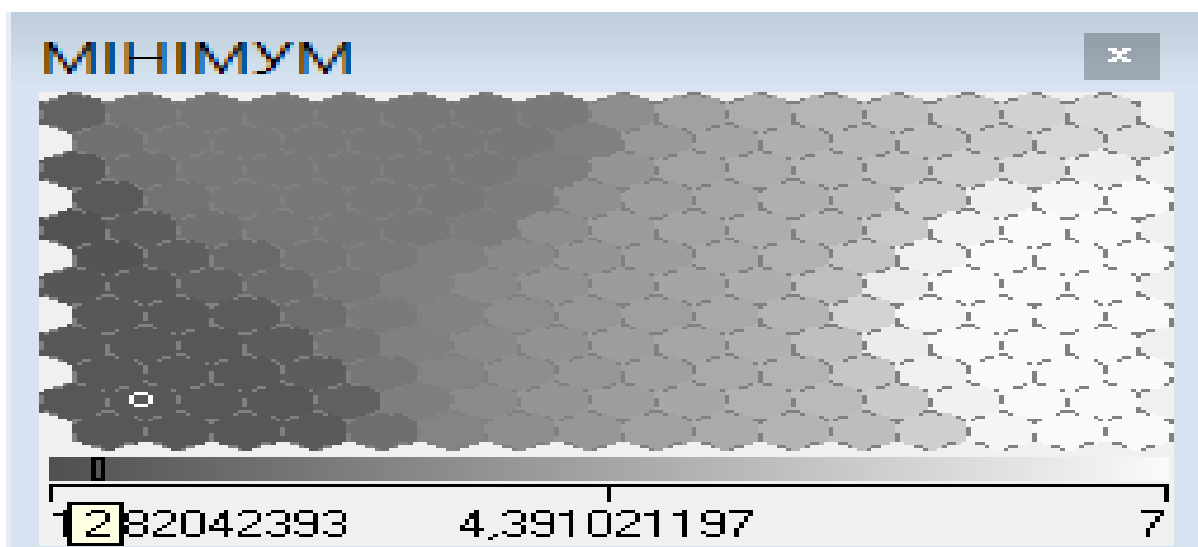
Додаток АВ

а) середнє значення ЛСВ у розрізі суб'єктів господарювання

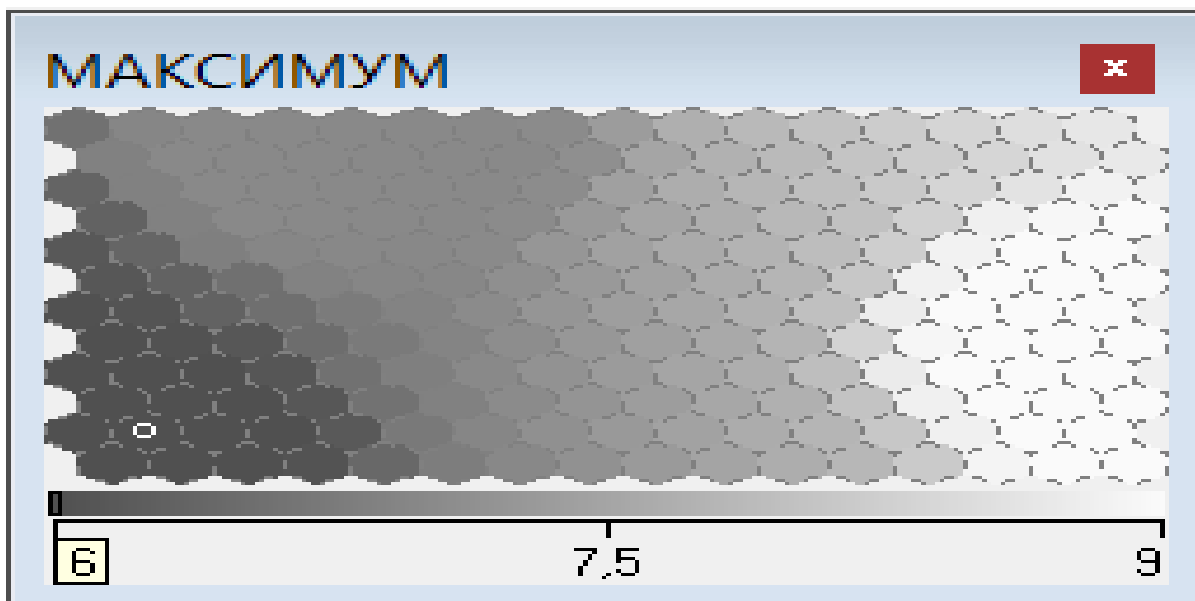

б) стандартне відхилення ЛСВ у розрізі суб'єктів господарювання

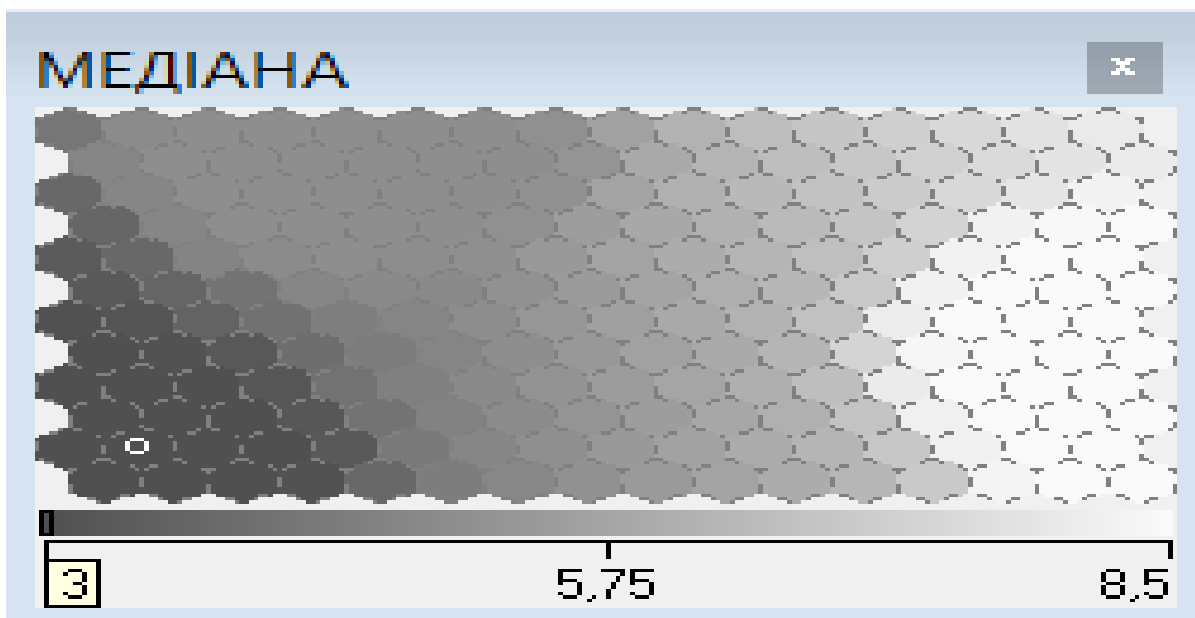

в) мінімальне значення ЛСВ у розрізі суб'єктів господарювання

Продовження додатку АВ

г) максимальне значення ЛСВ у розрізі суб'єктів господарювання

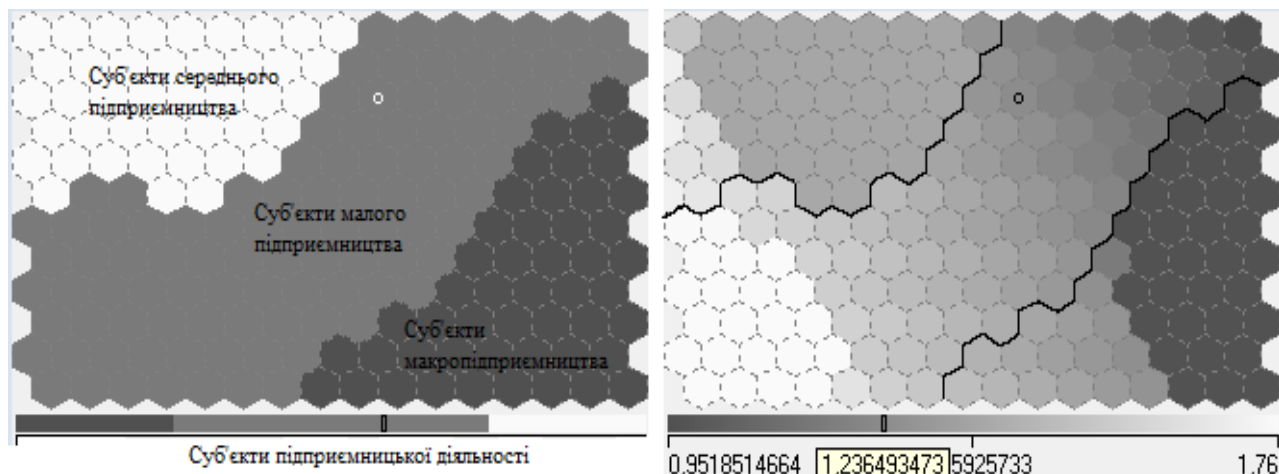

д) медіана ЛСВ у розрізі суб'єктів господарювання

Рисунок – Візуальне зображення змінних бізнес-моделей оцінки рівня ЛСВ досліджуваних аграрних підприємств Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

Додаток АД

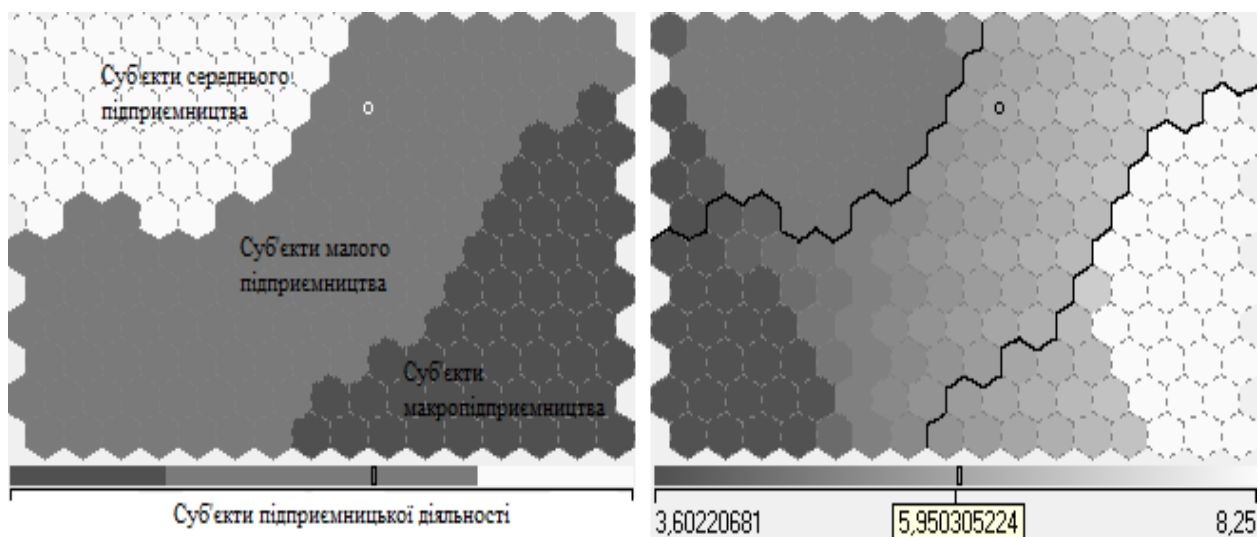

а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) відхилення рівня ЛСВ суб'єктів підприємництва за розміром

Рисунок 1 – Візуальне зображення стандартного відхилення оцінки рівня ЛСВ досліджуваних аграрних підприємств Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

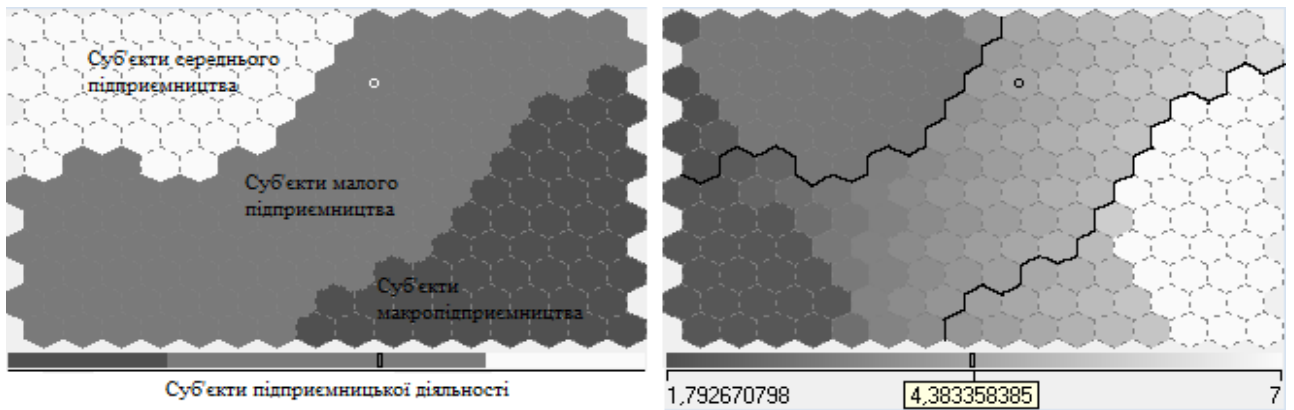
а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) середнє значення рівня ЛСВ суб'єктів підприємництва за розміром

Рисунок 2 – Візуальне зображення середнього значення оцінки рівня ЛСВ досліджуваних аграрних підприємств Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

Продовження додатку АД

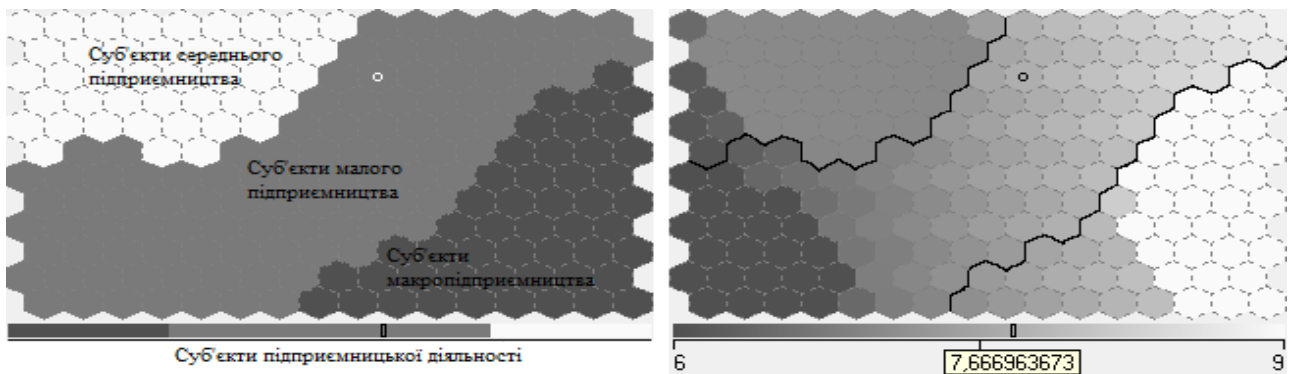

а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) мінімальне відхилення рівня ЛСВ суб'єктів підприємництва за розміром

Рисунок 3 – Візуальне зображення мінімального відхилення оцінки рівня ЛСВ досліджуваних аграрних підприємств Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

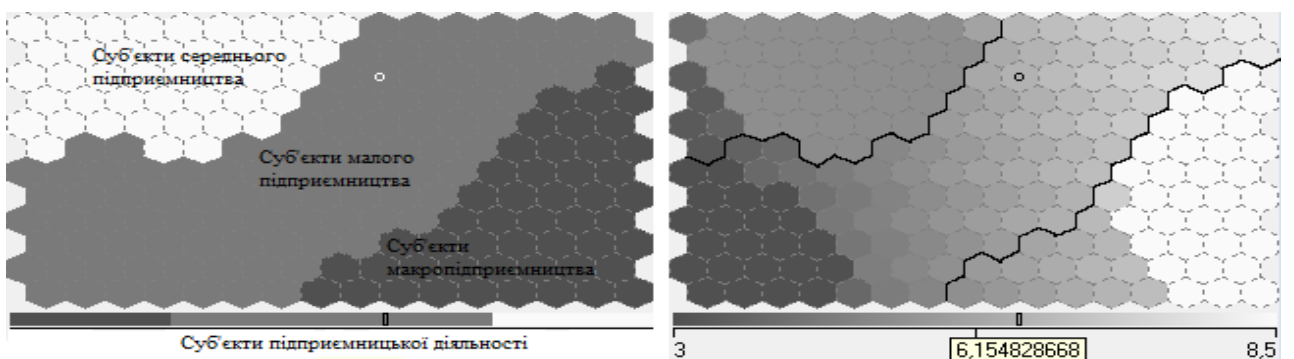

а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) максимальне відхилення рівня ЛСВ суб'єктів підприємництва за розміром

Рисунок 4 – Візуальне зображення максимального відхилення оцінки рівня ЛСВ досліджуваних аграрних підприємств Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

а) суб'єкти підприємництва за розміром

б) медіана рівня ЛСВ суб'єктів підприємництва за розміром

Рисунок 5 – Візуальне зображення медіани оцінки рівня ЛСВ серед досліджуваних підприємств Миколаївської області

Джерело: побудовано автором на основі власних досліджень

Додаток АЕ

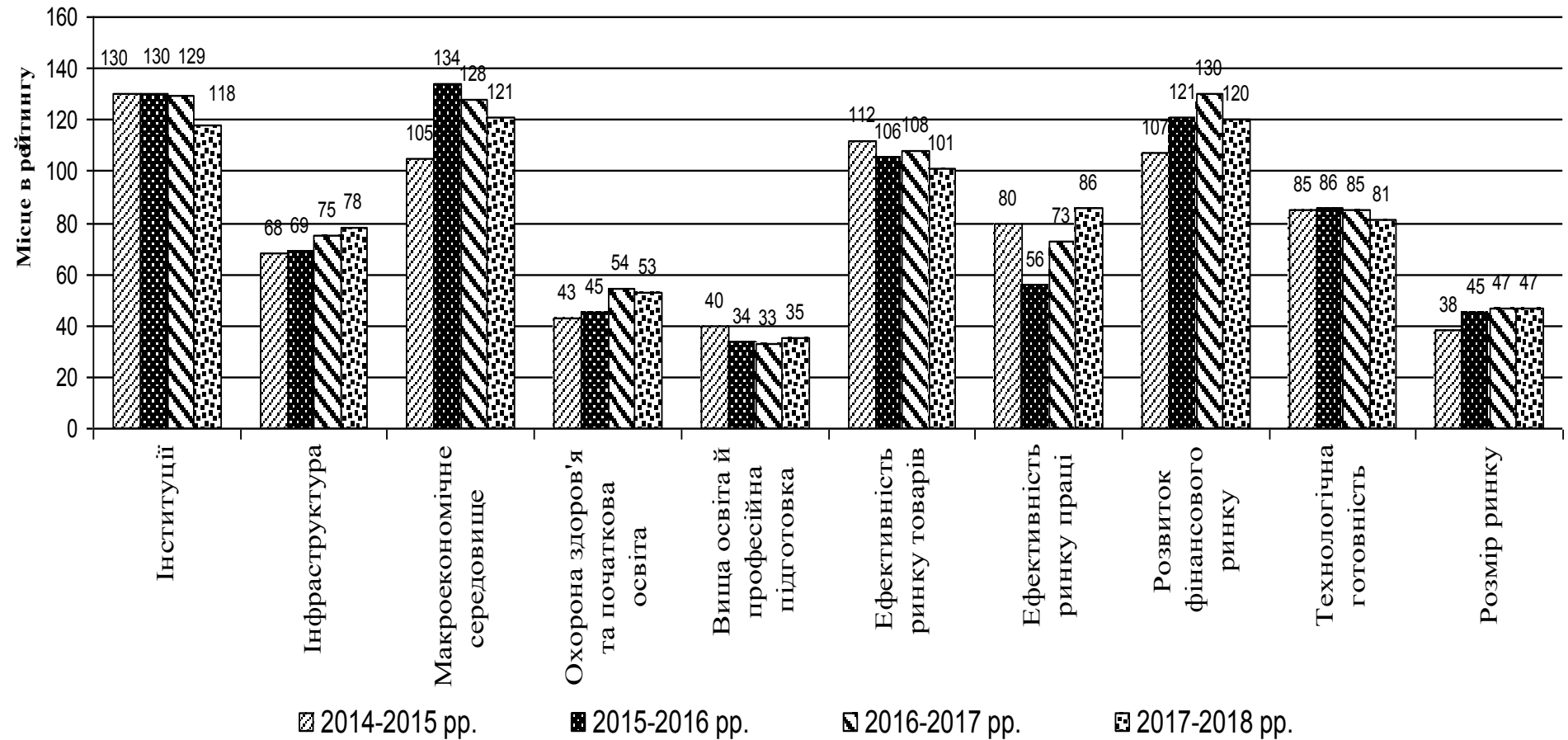

Рисунок – Позиція України за основними складовими Індексу глобальної конкурентоспроможності, 2014-2018 pp.

Джерело: розроблено автором на основі матеріалів [254]

Додаток АЖ

**Позитивні наслідки впливу локальної соціальної відповідальності
на результативність діяльності аграрних підприємств**

Позитивні напрями впливу	Характеристика
1. Підвищення конкурентоспроможності за рахунок взаємодії із зацікавленими сторонами	Бізнес-стратегія аграрного підприємств, яка включає локальну соціальну відповідальність (ЛСВ), побудована на діалозі із зацікавленими сторонами. Модель ЛСВ підприємства створюється на основі цінностей всіх зацікавлених сторін підприємства: акціонерів, працівників, інвесторів, споживачів тощо
2. Управління бізнес-процесами	Бізнес-ризик, які розглядаються в стратегії ЛСВ аграрного підприємства, мають більш тривалий вимір часу і проявляються у показниках, на які підприємство інколи не може вплинути. Тому у стратегії ЛСВ аграрного підприємства розробляються напрями мінімізації ризиків, що пов'язані зі зміною клімату, інфляційними процесами тощо. Особливо уразливим є аграрний сектор, адже кліматичні зміни безпосередньо пов'язані з циклом сільськогосподарського виробництва
3. Інноваційна спрямованість	ЛСВ відповідальність безпосередньо пов'язана з інноваціями. Нові розробки та технології не тільки дозволяють мінімізувати ризики, а й значно покращити навколишнє середовище (очисні споруди, екологізація виробництва) тощо
4. Зацікавленість працівників у результатах своєї праці	Аграрні підприємства, які розробляють бізнес-стратегії ЛСВ, орієнтовані на місію та цінності підприємства. Як правило, ці цінності включають співробітників як головних суб'єктів виробничого процесу. Це значно підвищує продуктивність праці та культуру співпраці, зменшує ротацію кадрів на підприємстві
5. Економне використання ресурсів	Аграрні підприємства значно економлять кошти від впровадження заощадливих технологій, утилізації, сортування тощо
5. Підвищення фінансових результатів	Запровадження ЛСВ приведе до покращення прибутковості та рівня рентабельності аграрного підприємства за рахунок підвищення іміджу та збільшення попиту на екологічну продукцію сільського господарства
6. Інвестиційна привабливість	Інвестори (особливо іноземні) все частіше звертають увагу на нефінансове звітування аграрних підприємств, яке відіграє важливу роль у виборі об'єкта інвестування
7. Зацікавленість споживачів	ЛСВ позитивно впливає на оцінку споживачів аграрного підприємства. На сьогоднішній день, важливими факторами впливу на споживачів є: прозорість підприємства, екологічно-безпечна продукція, соціальний вплив тощо

Джерело: розроблено автором

Додаток АЗ

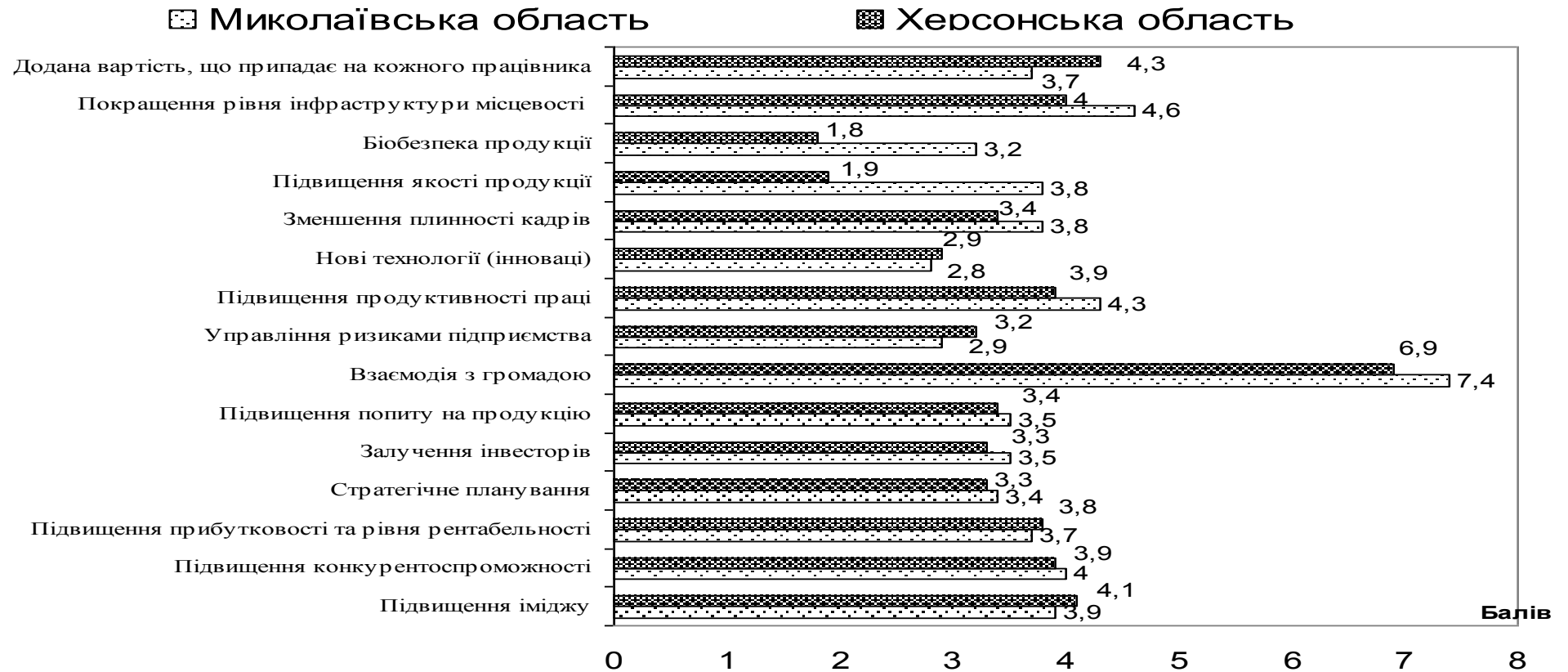

Рисунок 3.22 – Вплив локальної соціальної відповідальності на результативність та ефективність господарювання аграрних підприємств Миколаївської та Херсонської областей

Джерело: побудовано на основі анкетного опитування, 2015-2017 рр.

Додаток АИ

Таблиця 1 Вихідні дані кореляційно-регресійного аналізу впливу факторних ознак на фінансові результати діяльності підприємств України до оподаткування (сільське, лісове та рибне господарство)

Роки	Фінансові результати підприємств до оподаткування (Y), млн грн	Капітальні інвестиції на охорону навколишнього середовища (x_1), млн грн	Витрати підприємств на персонал (x_2), млн грн
2010	172 01,8	51,5	14352,9
2011	25565,9	87,2	18050,3
2012	26992,7	50,2	22300,6
2013	15147,3	193,4	23128,6
2014	21677,4	49,2	23558,3
2015	103138,0	40,8	28502,2
2016	91109,5	85,6	32994,3
2017	79546,7	98,9	45612,3
Всього	380378,9	656,8	208499,5

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [74]

Таблиця 2 Розрахункові дані кореляційно-регресійного аналізу впливу факторних ознак на фінансові результати діяльності підприємств України до оподаткування (сільське, лісове та рибне господарство)

Роки	x_1^2	x_2^2	$x_1 x_2$	$x_1 y$	$x_2 y$	y^2
2010	2652,3	206005738,4	739174,4	885892,7	246895715,2	295901923,2
2011	7603,8	325813330,1	1573986,2	2229346,5	461472164,8	653615242,8
2012	2520,0	497294460,0	1119490,1	1355033,5	601953405,6	728605853,3
2013	37403,6	534932138,0	4493887,0	29294878,2	350335842,8	229440697,3
2014	2420,6	554993498,9	1159068,4	1066528,1	510447109,4	469909670,8
2015	1664,6	812375404,8	1162889,8	420803,0	2939659903,6	10637447044,0
2016	7327,4	1088623832,5	2824312,1	7798973,2	3006094175,9	8300940990,3
2017	9781,2	2080481911,3	4511056,5	7867168,6	3628307944,4	6327677480,9
Всього	71373,5	6100520314,0	17583864,5	50918623,8	11745166262,0	27643538903

Джерело: розраховано автором

Додаток АК

**Динаміка соціального розвитку окремих країн світу,
2000-2017 рр.**

Країна	ВВП на душу населення, дол. США	Очікувана тривалість життя, років	Рівень письменності серед дорослих, %	Індекс людського розвитку
2000 р.				
США	36 433	76,8	90,0	0,88
Франція	23 318	78,8	81,1	0,85
Німеччина	23 774	77,9	83,7	0,85
Великобританія	27 828	77,7	88,6	0,86
Китай	959	71,7	52,8	0,59
Японія	37 301	81,2	81,7	0,86
Україна	664	67,3	75,5	0,67
2005 р.				
США	44 218	77,6	91,3	0,90
Франція	36 210	80,1	83,2	0,87
Німеччина	34 769	79,2	87,3	0,89
Великобританія	41 567	79,0	90,3	0,89
Китай	1 766	73,7	56,7	0,64
Японія	35 791	82,3	83,2	0,87
Україна	1 910	67,5	82,5	0,71
2010 р.				
США	48 310	78,5	93,7	0,91
Франція	42 249	81,4	85,7	0,88
Німеччина	41 876	80,2	92,9	0,90
Великобританія	38 738	80,1	92,8	0,90
Китай	4 524	75,0	64,9	0,70
Японія	43 095	83,0	85,2	0,88
Україна	2 983	69,3	85,4	0,73
2015 р.				
США	56 084	79,2	97,5	0,91
Франція	37 653	82,4	86,3	0,89
Німеччина	40 952	81,1	92,5	0,92
Великобританія	43 902	80,8	91,3	0,91
Китай	8 141	76,0	64,5	0,73
Японія	32 479	83,7	81,6	0,89
Україна	2 125	71,1	86,5	0,75
2016 р.				
США	57 294	79,4	98,0	0,92
Франція	38 537	82,6	88,0	0,89
Німеччина	42 326	81,3	93,3	0,93
Великобританія	40 412	81,0	92,0	0,92
Китай	8 261	76,2	65,0	0,80
Японія	37 304	83,8	83,8	0,89
Україна	2 052	71,2	87,2	0,77

Продовження додатку АК

2017 р.				
США	59 532	78,6	99,0	0,92
Франція	39 869	82,4	99,0	0,90
Німеччина	44 550	81,2	99,0	0,94
Великобританія	39 735	81,7	99,0	0,92
Китай	8 643	76,4	96,3	0,74
Японія	38 440	83,9	99,0	0,91
Україна	2 583	71,9	99,0	0,74

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [49, 51, 102, 373, 438]

Додаток АЛ

Динаміка доходів та витрат населення України

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у порівнянні з 2007 р., (+,-)
Доходи, усього, млн грн	623289	845641,0	894286,0	1101175,0	1266753,0	1457864,0	1548733,0	1516768,0	1735858,0	2002383,0	2579147	1955858
з них: - заробітна плата	278968	366387,0	365300,0	449553,0	529133,0	609394,0	630734,0	615022,0	677003,0	837250,0	1200156	921188
- прибуток та змішаний дохід	95203	131139,0	129760,0	160025,0	200203,0	224920,0	243668,0	254307,0	323506,0	363898,0	433924	338721
- соціальні допомоги та інші одержані поточні трансферти	229040	319683,0	364572,0	423741,0	469386,0	542781,0	586379,0	562325,0	655314,0	719167,0	871365	642325
Наявний дохід на 1 особу, грн	10126	13716,3	14372,8	18485,6	21637,9	25206,4	26719,4	26782,1	31044,3	35610,1	73702	63576
Витрати та заощадження, усього, млн грн	623289	845641,0	894286,0	1101175,0	1266753,0	1457864,0	1548733,0	1516768,0	1735858,0	2002383,0	2579147	1955858
з них: - придбання товарів та послуг	509533	695618,0	709025,0	838213,0	1030635,0	1194791,0	1304031,0	1316757,0	1553757,0	1824849,0	2337594	1828061
- поточні податки на доходи, майно та інші сплачені поточні трансферти	49053	67606,0	67053,0	72251,0	83931,0	97226,0	107345,0	145736,0	150539,0	175584,0	239642	190589
- нагромадження нефінансових активів	9939	29515,0	10493,0	19578,0	-1159,0	-2954,0	5378,0	2919,0	-2117,0	-9138,0	-5295	-4644
- приріст фінансових активів	37840	22496,0	69884,0	142289,0	124282,0	150234,0	110888,0	27868,0	15096,0	-9262,0	2579147	1955858

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [74]

Додаток АМ

Динаміка Індексу споживчих цін на товари та послуги в Україні, % до попереднього року

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у порівнянні з 2007 р., (+,-)
Індекс споживчих цін	112,8	125,2	115,9	109,4	108,0	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9	114,4	1,6
Продукти харчування та безалкогольні напої	109,7	135,7	111,9	110,9	106,4	97,9	97,8	112,2	145,9	109,0	112,9	3,2
Алкогольні напої, тютюнові вироби	107,8	114,9	136,0	125,6	116,0	107,5	108,4	116,7	133,2	112,6	126,2	18,4
Одяг і взуття	102,0	102,8	108,0	103,7	101,9	98,9	97,0	102,0	133,1	116,1	102,4	0,4
Житло, вода, електроенергія, газ та інші види палива	142,5	114,2	125,5	109,4	117,1	102,6	100,3	116,2	215,8	135,1	126,7	-15,8
Предмети домашнього вжитку, побутова техніка та поточне утримання житла	102,3	107,6	122,1	103,2	102,9	101,9	99,7	111,7	145,9	109,4	102,9	0,6
Охорона здоров'я	110,2	119,0	131,5	107,9	106,7	103,7	102,3	116,5	137,6	111,7	106,2	-4
Транспорт	109,5	124,5	120,7	109,6	117,6	108,2	102,0	124,5	136,8	106,5	114,2	4,7
Зв'язок	110,4	100,4	107,1	93,6	100,6	102,0	101,2	100,9	105,9	103,9	108,7	-1,7
Відпочинок і культура	104,4	108,4	119,7	104,0	103,7	101,5	99,7	110,7	142,7	112,2	104,3	-0,1
Освіта	115,5	122,1	122,3	113,1	108,9	105,1	103,4	103,2	117,9	116,5	111,9	-3,6

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [74]

Додаток АН

Хронологія розвитку органічного руху в Україні, 1997-2017 рр.

Роки	Заходи щодо розвитку
1997 р.	Договір між урядами України та Швейцарії щодо технічної та фінансової співпраці (фінансова підтримка: Державний секретаріат Швейцарії з економічних питань (ДСШЕП). В рамках цього договору стала можливою розробка проектів технічної допомоги, зокрема, щодо розвитку органічного сільського господарства в Україні
2002 р.	Заснування Асоціації учасників біовиробництва «БЮЛан Україна». Організація створена з метою захисту інтересів виробників органічної продукції. Пріоритетними напрямками асоціація вважає створення мережі органічних виробників в Україні, формування внутрішнього ринку органічної продукції, розробку законодавства та нормативно-правової бази для органічного виробництва в Україні
2003 р.	За підтримки Офісу Радника з питань сільського господарства та природи Посольства Королівства Нідерландів в Україні було створено телевізійний публіцистичний фільм про органічне землеробство «Там де закінчується місто» Зелене дос'є
2005 р.	<p>1. Початок фази I проекту «Розвиток органічного ринку в Україні» (2005-2011 рр.), що фінансувався Державним секретаріатом Швейцарії з економічних питань (SECO) та впроваджувався Дослідним інститутом органічного сільського господарства (FiBL, Швейцарія). Ціль проекту – посилити конкурентоспроможність українського органічного харчового сектору.</p> <p>2. Створено Федерацію органічного руху України. Організація ставить за мету всебічну пропаганду цінностей та світогляду, притаманних прибічникам світового органічного руху, підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва з одночасним розвитком безпечних для природи та людини технологій, сприяння розвитку органічного руху в Україні</p>
2007 р.	<p>1. Створено перший український акредитований сертифікаційний орган Органік стандарт, який проводить сертифікацію органічного виробництва за стандартами ЄС в Україні та Білорусі та є лідером галузі органічної сертифікації в цих країнах. «Органік стандарт» включено до офіційного переліку сертифікаційних органів, визнаних у Європейському Союзі та Швейцарії. Відтак, компанія надає своїм клієнтам в Україні та Білорусі можливість здійснювати експорт органічної продукції в країни ЄС за спрощеною схемою.</p> <p>2. 2007 – на полицях багатьох великих супермаркетів («МегаМаркет», «Білла», «Метро», «Вест Лайн», «Чумацький шлях», «Фуршет Гурман», «Шереметьєв», «Край», «Кантрі Лайф») з'явилася перша органічна продукція українського виробництва</p>

Продовження додатку АН

2008 р.	Відкриття в Києві першого спеціалізованого органічного магазину «Натур Бутік»
2009 р.	1. Вперше представлено на 20-й Міжнародній виставці органічного виробництва BioFach у Нюрнберзі (Німеччина) продукцію українського виробника. 2. Організовано Перший Всеукраїнський Ярмарок органічних продуктів у Львові. Ярмарок став традиційним
2010 р.	1. Почалося наповнення внутрішнього ринку власною органічною продукцією за рахунок налагодження власної переробки органічної сировини. Зокрема, це крупи, соки, сиропи, повидло, сухофрукти, мед, м'ясні та молочні вироби. 2. ЮНЕП у співпраці з урядами, національними та міжнародними організаціями, які працюють у сфері сільського господарства, виробництва продуктів харчування та економічного розвитку, розпочав субрегіональну ініціативу з оглядового дослідження «зеленої економіки». Вірменія, Молдова та Україна були першими країнами в субрегіоні, де проведено національні проекти з метою розроблення оглядового дослідження. Дослідження містять пакет пропозицій щодо політичних реформ, інвестицій та заходів з побудови потенціалу для сприяння переходу до зеленої економіки. Окрім проведення дослідження, ініціатива передбачає подальшу роботу, спрямовану на перехід до зеленої економіки, зокрема консультації для переходу до зеленої економіки та її популяризацію
2011 р.	1. На сайті «Органік стандарт» опубліковано перший перелік засобів захисту рослин та добрив, дозволених в органічному виробництві в Україні, відповідно до Стандартів Європейського Союзу. 2. Верховна Рада України ухвалила Закон «Про органічне виробництво». Документом визначаються правові, економічні, соціальні та організаційні основи ведення органічного сільського господарства, вимоги щодо вирощування, виробництва, перероблення, сертифікації, етикетування, перевезення, зберігання та реалізації органічної продукції та сировини. Згідно з документом, виробництво має вважатися органічним лише після отримання відповідного сертифікату на виробництво органічної продукції, яка відповідає вимогам цього закону. 3. Початок проекту технічної допомоги «Агроінвест». Метою проекту є сприяння розвитку сільського господарства України та підвищення конкурентоспроможності агробізнесу незалежно від організаційно-правової форми та масштабів виробництва. Одним з головних завдань Проекту USAID «АгроІнвест» є підтримка стабільної, орієнтованої на ринок аграрної політики, яка сприятиме сталому розвитку і зростанню сільського господарства України та збільшенню інвестицій у цю галузь. Відповідно до поставлених завдань, Проект активно підтримує розвиток органічного землеробства в Україні
2012 р.	1. Початок роботи першого органічного кейтерингу Органік Ера. 2. Початок пілотного проекту з підтримки органічного сектору сільського господарства, Німецьким Товариством Міжнародного Співробітництва (GIZ). Мета проекту – підвищення обізнаності населення щодо переваг споживання органічної продукції, розширення кола зацікавлених фермерів, що займаються органічним землеробством та виробляють органічні продукти споживання, шляхом проведення інформаційних, навчальних та промоційних заходів

Продовження додатку АН

2013 р.	Створення спілки виробників сертифікованих органічних продуктів «Органічна Україна». Діяльність спрямована на консолідацію українських сертифікованих виробників органічної продукції для розвитку органічного ринку в Україні, формуванні широкого асортименту якісних місцевих продуктів харчування для повного задоволення попиту населення
2014 р.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Набрання чинності Законом України «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини». Водночас, ще не прийняті українські стандарти органічного виробництва, не затверджені правила сертифікації продукції та акредитації сертифікаційних органів тощо. Тому українські виробники і надалі проходять сертифікацію згідно з нормативними актами інших країн. 2. Внесення доповнення в Підтримку та розвиток органічного виробництва до Комплексної програми підтримки та розвитку агропромислового комплексу Львівської області на 2013–2015 рр. 3. Представлення першого українського павільйону на виставці БіоФак (BioFach) – найбільшій виставці органічних товарів у світі. 4. Україна посіла 20-те місце у світі за обсягами виробництва органічних продуктів харчування
2015 р.	Визнано пріоритетним напрямом розвиток органічного ринку агропромислового сектору України – включено в Єдину комплексну стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на 2015-2020 рр.
2016 р.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розпочато два Німецько-українські проекти співробітництва «Консультавання України в питаннях аграрної торгівлі – в рамках Повної та Всеохоплюючої Угоди про вільну торгівлю (ПВУВТ) між ЄС та Україною» та «Німецько-українська співпраця в галузі органічного сільського господарства», які впроваджуються АФК/ІАК, підтримуються Федеральним міністерством продовольства та сільського господарства Німеччини (BMEL). 2. Офіційно презентовано Державний логотип України для маркування органічних продуктів
2017 р.	<ol style="list-style-type: none"> 1. Створено Громадську спілку «Український Органічний Кластер». 2. Вперше Національний павільйон України на виставці БіоФак підтримано Міністерством аграрної політики та продовольства України, а органічний сектор України представлено на рівні заступника Міністра. 3. Дотримання та впровадження основних принципів належного екологічного врядування (НЕВ) відповідно до Люксембурзької угоди.

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [290]

Додаток АП

Динаміка органічних аграрних підприємств та органічних сільськогосподарських угідь в Україні

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.	2017 р.	2017 р. у порівнянні з 2007 р. (+,-)
Загальна площа с.г. угідь України, млн га	41,7	41,6	41,6	41,6	41,6	41,5	41,5	41,5	41,5	41,5	41,5	-0,2
Загальна площа органічних с.г. угідь України, тис. га	249,9	270,0	270,2	270,2	270,3	272,9	393,4	400,8	410,65	421,2	421,5	+171,6
Питома вага площі органічних с.г. угідь в загальній площі с.г. угідь, %	0,60	0,65	0,65	0,65	0,65	0,66	0,95	0,97	0,99	1,0	1,0	+0,40
Темпи приросту загальної площі органічних с.г. угідь	1,03	1,08	1,00	1,00	1,00	1,02	1,44	1,02	1,02	1,01	1,01	-
Кількість с.г. підприємств в Україні, одиниць	58387	59059	57152	56493	56133	55866	55858	53125	51911	47697	45558	-12829
Кількість органічних с.г. підприємств, одиниць	92	118	121	142	155	164	175	182	210	360	390	+298
Питома вага органічних с.г. підприємств в загальній кількості, %	0,15	0,20	0,21	0,25	0,28	0,29	0,31	0,34	0,40	0,75	0,82	+0,67
Темпи приросту кількості органічних с.г. підприємств	1,15	1,30	1,03	1,17	1,09	1,06	1,07	1,04	1,15	1,72	1,08	-

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [375]

Додаток АР

Середовище формування локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства

Напрями локальної соціальної відповідальності	Зовнішні фактори впливу (СВБ)	Внутрішні фактори впливу (КСВ)	Результати реалізації СВ
Економічний	<ul style="list-style-type: none"> - сезонність виробництва; - рівень економічного розвитку держави; - темп інфляції; - економічний та соціальний розвиток сільської місцевості; - рівень доходів населення 	<ul style="list-style-type: none"> - фінансові ресурси підприємства; - резервні потужності підприємства; - відсоток власного капіталу; - залучення позикових коштів; - обсяг дебіторської та кредиторської заборгованості 	<ul style="list-style-type: none"> - показники діяльності підприємства (дохідність, прибутковість, рентабельність); - мінімізація ризиків; - залучення інвестицій
Організаційний	<ul style="list-style-type: none"> - структура корпоративного управління; - форма власності та розмір підприємства 	<ul style="list-style-type: none"> - місія та цінності підприємства; - стратегія підприємства; - застосування дуального навчання - стратегічне планування діяльності підприємства 	<ul style="list-style-type: none"> - залучення інвесторів та акціонерів; - підвищення якості та безпеки продукції харчування; - співпраця з науковими установами та ЗВО; - формування не фінансової звітності
Кадровий	<ul style="list-style-type: none"> - інтелектуальний потенціал підприємства; - кваліфікаційна відповідність фахівців потребам аграрного бізнесу; - наявність робочої сили в аграрному секторі; - міграція сільської молоді 	<ul style="list-style-type: none"> - відповідальність та контроль за дотримання принципів ЛСВ працівниками; - цінності та знання про ЛСВ працівниками; - сприйняття моделі побудови бізнесу працівниками на засадах ЛСВ; - рівень кваліфікованості персоналу 	<ul style="list-style-type: none"> - залучення працівників щодо формування результатів діяльності; - підвищення мотивації працівників; - підвищення продуктивності праці працівників;
Соціальний	<ul style="list-style-type: none"> - рівень освіти; - соціальна забезпеченість (співвідношення заробітної плати до прожиткового мінімуму); - соціалізація освіти 	<ul style="list-style-type: none"> - соціальні програми та пакети; - неформальна згуртованість працівників; - благодійні акції соціального спрямування 	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення рівня життя сільського населення; - покращення інфраструктури сільської місцевості; - зниження міграції сільської молоді; - залучення соціальних інвестицій; - збереження соціально-культурної спадщини

Продовження додатку АР

Екологічний	- рівень забруднення навколишнього середовища; - стан природних ресурсів	- контроль якості с. г. продукції; - сертифікація с. г. продукції; - екологічний податок; - використання ресурсозберігаючих технологій	- екологізація с. г. продукції; - виробництво екологічно безпечної с. г. продукції; - залучення «зелених» інвестицій
Інфраструктурний	- логістичне забезпечення; - функціонування сфери послуг; - розвиток технологій (зв'язок, мобільність)	- матеріально-технічне забезпечення аграрного підприємства; - матеріальне (товари, роботи, послуги) та нематеріальне виробництво (духовні цінності)	- розвиток технологій та забезпечення доступу до них; - розвиток громади; - конкурентоспроможність робочої сили
Природно-кліматичний	- кліматичні умови; - сезонність виробництва	- належне використання природних ресурсів; - використання гідрогеологічних потужностей підприємством (грунтови води, рельєф)	- показники діяльності підприємства (урожайність с. г. продукції, продуктивність худоби)
Техніко-технологічний	- науковий потенціал аграрного сектору; - інновації у сфері технологій; - сезонність виробництва	- моральне та фізичне зношення обладнання; - виробничі можливості обладнання; - забезпечення сировиною та матеріалами	- інноваційний розвиток підприємства; - модернізація основних виробничих складових підприємства; - випереджаюча амортизація
Інституціональний	- економічні, політичні та соціальні фактори; стейкхолдери (акціонери, споживачі тощо); - регулювання (стандарти, сертифікація); - взаємовідносини з органами влади	- стейкхолдери (працівники); - корпоративні права; - регулювання діяльності та її покращення	- імідж (репутація); - відданість споживачів продукції підприємства; - відносини із зацікавленими сторонами
Індивідуальний	- контроль та дотримання соціальної відповідальності підприємства відповідно до міжнародного та вітчизняного законодавств; - дотримання підприємством принципів ЛСВ; - власне бачення побудови бізнесу	- корпоративні правила та кодекси; - застосування інноваційних підходів в управлінні у напрямі ЛСВ	- формування нової форми бізнесу (соціальне підприємництво); - визнання як на місцевому, так і на міжнародному рівнях; - позитивний імідж підприємства; - відданість с. г. продукції споживачами

Джерело: авторська розробка

Додаток АС

Напрями інституціонального забезпечення СВ та ЛСВ аграрного сектору у розрізі рівнів функціонування

Глобальний	Національний	Рівень суб'єктів господарювання
<i>Наявні нормативно-правові документи</i>		
<p style="text-align: center;"><u>Декларації</u></p> <p>«Загальна Декларація прав людини»; «Декларація фундаментальних принципів і прав на робочому місці Міжнародної організації праці»; «Ріо-де-Жанейрська Декларація з екології та розвитку»; «Тристороння декларація принципів, що стосуються багатонаціональних корпорацій і соціальної політики Міжнародної організації праці»</p>	<p style="text-align: center;"><u>Закони України</u></p> <p>«Про колективне сільськогосподарське підприємство»; «Про особливості приватизації майна в агропромисловому комплексі»; «Про концесії»; «Земельний кодекс України»; «Господарський кодекс України»; «Про фермерське господарство»; Про державно-приватне партнерство; «Податковий кодекс України»; «Про виробництво та обіг органічної сільськогосподарської продукції та сировини»; «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення порядку набуття прав на землю» тощо</p>	<p style="text-align: center;"><u>Стандарти</u></p> <p>«Екологічний менеджмент і аудит» (EMAS); SA 8000 «Соціальна відповідальність»; AA 1000 «Перевірка звітності»; «Система управління якістю» ISO 9000 : 2015; «Міжнародне керівництво із соціальної відповідальності» ISO 26000</p>
<p>«Глобальний Договір ООН»</p>	<p style="text-align: center;"><u>Указ Президента України</u></p> <p>«Про невідкладні заходи щодо реформування аграрного сектору економіки</p>	<p style="text-align: center;"><u>Принципи та методики</u></p> <p>«Принципи всесвітньої корпоративної відповідальності»; «Методика інтегрованої системи аудиту корпоративної стійкості»</p>
<p>Повідомлення Європейської комісії «Керівництво з нефінансової звітності» (методологія звітності з не фінансової інформації)</p>	<p style="text-align: center;"><u>Постанови Кабінету міністрів України</u></p> <p>«Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року»; «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) бджільництва»; «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) тваринного походження»; «Про затвердження Порядку ведення Реєстру виробників органічної продукції (сировини)»; «Про затвердження Детальних правил виробництва органічної продукції (сировини) рослинного походження»; «Про затвердження Положення про Державну службу України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів»; «Про Державну службу України з питань геодезії, картографії та кадастру»</p>	<p style="text-align: center;"><u>Сертифікація (інститути)</u></p> <p>«Органік Стандарт»; «Інститут ринкової екології»; «Ecocert SA»; «Austria Bio Garantie GmbH»; «SGS Austria-Co. GmbH»; «Control Union Certifications»; «Ekolojik Tarim Kontrol Organi-zasyonu (ETKO)»; «CERES Certification of Environmental Standards GmbH»; «Lacon GmbH»; «QC&I GMBH»; «BCS Oko-Garantie GmbH»; «Istituto Certificazione Etica e ambientale (ICEA)»; «Suolo e salute srl»</p>

Продовження додатку АС

«Резолюція, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН, про підсумковий документ «Перетворення нашого світу: Порядок денний сталого розвитку 2030»	<p align="center"><u>Наказ Міністерства аграрної політики та продовольства України</u></p> <p align="center">«Про затвердження державного логотипу для органічної продукції (сировини)»</p>	<p align="center"><u>Індекси</u></p> <p>Міжнародний рейтинговий індекс у сфері КСВ; Індекс стійкості «Доу-Джонса»; нефінансов індекс; Соціальний індекс; Екологічний, соціальний та управлінський глобальний індекс; Індекс екологічної стійкості; Індекс британської організації «Бізнес у суспільстві»; Індекс FTSE 100; Індекс FTSE 250; Індекс корпоративної відповідальності БІТС; Індекс Прозорості та підзвітності</p>
<p align="center"><u>Конвенції</u></p> <p>«<u>Конвенція ООН проти корупції</u>»; «Оргуська конвенція – конвенція Європейської Економічної Комісії <u>ООН</u> про доступ до інформації, участь громадськості у процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля»</p>	<p align="center"><u>Концепції</u></p> <p>«Концепція розвитку державно-приватного партнерства в Україні на 2013-2018 рр.»; - «Концепція Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні»; - «Концепція реалізації державної політики у сфері зміни клімату на період до 2030 р.»; - «Концепція державної Програми розвитку органічного виробництва в Україні»</p>	<p align="center"><u>Соціальна звітність</u></p> <p>Формування соціальної (нефінансової) звітності аграрних підприємств на добровільних засадах</p>
«Керівні принципи підприємницької діяльності в аспекті прав людини»	<p align="center"><u>Стратегії</u></p> <p>- «Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року»; «Стратегія сприяння розвитку соціальної відповідальності бізнесу в Україні до 2020 р.»</p>	<p align="center"><u>Концепції</u></p> <p>Розробка та затвердження «Концепції розвитку локальної соціальної відповідальності підприємства» аграрними підприємствами</p>
«17 Цілей сталого розвитку»	<p align="center"><u>Декларація</u></p> <p>«Декларація про співробітництво у сфері охорони навколишнього середовища та боротьби зі зміною клімату у Східному партнерстві»</p>	<p align="center"><u>Стратегії</u></p> <p>Розробка та затвердження на основі Концепції «Стратегії розвитку локальної соціальної відповідальності підприємства» аграрними підприємствами</p>
<p align="center"><u>Директиви:</u></p> <p>«Про річну фінансову звітність, консолідовану звітність, і пов'язані з ними звіти окремих типів компаній»; «Про розкриття е фінансової та диверсифікованої інформації окремими великими компаніями та групами»</p>	<p align="center"><u>Дорожня карта</u></p> <p>«Дорожня карта із втілення положень Люксембурзької декларації»</p>	<p align="center"><u>Програми, кодекси</u></p> <p>Розробка та затвердження відповідних програм розвитку локальної соціальної відповідальності; розробка та затвердження «Кодексу професійної етики» аграрними підприємствами</p>

Продовження додатку АС

<u>ІНСТИТУТИ</u>		
Організація об'єднаних націй, Європейська комісія, Міжнародна організація праці, Міжнародна федерація органічного сільськогосподарського руху (IFOAM); Продовольча і сільськогосподарська організація об'єднаних націй (ФАО)	Верховна Рада України; Апарат Президента України; Кабінет Міністрів України; Міністерство аграрної політики та продовольства України; Державна служба України з питань безпеки харчових продуктів та захисту справ споживачів; Державна служба України з питань геодезії, картографії та кадастру	Дотримання та виконання в ієрархічному порядку документів зовнішнього та внутрішнього розпорядку аграрними підприємствами
<i>Перспективні нормативно-правові документи</i>		
Перегляд та оновлення чинних документів, що стосується розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі	<ol style="list-style-type: none"> 1. Розробка та затвердження на національному (регіональному, місцевих) рівнях влади Стратегій розвитку соціальної відповідальності аграрного сектору. 2. Розробка «Національного плану дій щодо розвитку соціальної відповідальності в аграрному секторі». 3. Затвердження закону України «Про соціальну відповідальність аграрного сектору України». 4. Затвердження закону України «Про нефінансову звітність агрохолдингів України» 5. Затвердження закону України «Про соціальне підприємництво» 6. Формування рейтингу найбільш соціально відповідальних аграрних підприємств 	<ol style="list-style-type: none"> 1. В обов'язковому порядку затвердження Концепції, Стратегії та Програми розвитку локальної соціальної відповідальності аграрного підприємства. 2. В обов'язковому порядку затвердження «Кодексу професійної етики» в аграрному підприємстві

Джерело: сформовано автором

Додаток АТ

Відмінності між локальною соціальною відповідальністю та соціальним підприємництвом

Елемент	Локальна соціальна відповідальність	Соціальне підприємство
	Характеристика	
Мотив	Отримання прибутку	Вирішення соціальних проблем
Підзвітність	Акціонерам (власникам)	Стейкхолдерам
Прибуток	Перерозподіляється між акціонерами	Реінвестується на соціальні цілі
Діяльність	Реалізується таким чином, щоб не суперечило основним цілям підприємства, можливе включення до стратегії підприємства	Соціальна діяльність прописана в установчих документах, є невід'ємною складовою
Управління	Прийняття рішень залежить від власників	Демократичний спосіб прийняття рішень (стейкхолдери)
Підзвітність	Власникам (акціонерам)	Стейкхолдерам
Джерела фінансування	Власний капітал, залучені кошти, запозичені кошти, державні дотації	Гранти, пільгові кредити, меценатство, соціальні інвестиції, державна допомога тощо
Функція	Капітал наймає робочу силу	Робоча сила наймає капітал
Організаційно-правові форми	Різні організаційно-правові форми в Україні відповідно до Господарського кодексу	Різні організаційно-правові форми в Україні (за умови додання умов щодо використання прибутку до установчих документів): - громадська організація (ГО), благодійний фонд (БФ), громадська спілка (ГС) + комерційний проект; - приватне підприємство, товариство з обмеженою відповідальністю, підприємства об'єднання громадян (ПОГ), в т.ч. засновані ГО, БФ, ГС + фізична особа підприємець; - кооперативи
Статус	Не може мати статусу неприбутковості	Може мати статус неприбутковості
Правове поле і оподаткування	Пільгове оподаткування відсутнє. Правове поле є загальним для всіх	Пільгове оподаткування відсутнє. Правове поле є загальним для всіх

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [246]

Додаток АУ
Опис окремих ініціатив щодо локальної соціальної відповідальності
ТОВ «Агротехсоюз»

Ініціатива ЛСВ	Характеристика
Система динамічної освіти	<p><i>Внутрішні навчання:</i> проводяться співробітниками підприємства для менш досвідчених працівників за тематичними проблемними блоками; спільні навчання з клієнтами щодо правильного та максимально ефективного використання обладнання та техніки, що реалізується.</p> <p><i>Зовнішнє навчання:</i> проводяться підприємствами-партнерами (виробниками), у т.ч. за кордоном (безпосередньо на базі підприємств-виробників), та іншими організаціями, що спеціалізуються на навчанні (продажі, маркетинг, податки і т.п.); співробітники відвідують національні та міжнародні спеціалізовані виставки за кошти підприємства. Останні два роки співробітники компанії проходять навчання 1-2 рази на рік; з кожним клієнтом (персоналом клієнтів) проводиться навчання при поставці техніки. Співробітники у 2015 р. отримали можливість навчатися за кордоном; також у 2015 р. співробітники відвідали міжнародну аграрну виставку у Ганновері (Німеччина), заводи CLAAS, Lemken, Horsch, Volkswagen тощо</p>
Розвиток корпоративної культури	<p><i>На базі центрального офісу було побудовано безкоштовний спортзал для співробітників і облаштовано стоянку для транспорту, покладено під'їзд до роботи. Два рази на рік (Новий рік та день народження підприємства) проводяться корпоративні свята для всього колективу. Вони проводяться кожного разу у новому населеному пункті України та включають в себе екскурсії найвидатнішими місцями цієї місцевості. За період проведення спільних корпоративних свят було відвідано 9 міст, серед яких: Київ, Луцьк, Львів, Чернігів, Суми, Одеса, Чернівці, Кам'янець-Подільський, Хотин. Під час проведення цих свят відбуваються спільні конкурси, ігри, що також сприяє налагодженню комунікації між співробітниками філій та офісу; до поїздок почали залучати членів сімей співробітників. Використання службового автотранспорту для власних потреб співробітників (компенсують лише пальне). За рахунок можливості використання службового транспорту співробітники, які не мають власних транспортних засобів, змогли вирішити ряд своїх важливих питань (наприклад, переїзди, поїздки до батьків). Запроваджено традицію фінансової виплати у разі різних подій (весілля, народження дитини, похорони) як з боку керівництва, так і колег тощо</i></p>
Співпраця ЗВО України	<p><i>У межах активізації співпраці з ЗВО співробітникам компанії було запропоновано проведення лекцій та інших видів занять для здобувачів вищої освіти, розширення можливостей для проходження виробничої та переддипломної практик з подальшим працевлаштуванням. У 2015 р. для здобувачів вищої освіти спеціальності «Економіка підприємства» НТУУ «КПІ» було прочитано дві лекції на тему «Проблеми та можливості працевлаштування після закінчення ЗВО», «Навички та компетенції сучасного менеджера з продажу», для здобувачів вищої освіти технічних спеціальностей Національного університету біоресурсів і природокористування України було прочитано лекцію на тему «Сучасна техніка та обладнання для сільського господарства» тощо</i></p>

Продовження додатку АУ

Волонтерство та громадська діяльність	<p><i>Персонал підприємства прикладом керівництва було залучено до благодійної і волонтерської діяльності у проведенні культурних заходів, підтримки добровільних батальйонів, мешканців окупованих територій, місцевої громади, зокрема шляхом надання годин у робочий час на здійснення такої діяльності зі збереженням оплати праці. Останні два роки персонал компанії бере активну участь у допомозі громаді у прибиранні снігу технікою підприємства, чистці парків, ремонті громадських закладів (у смт. Калинівка – допомога у ремонті спортивного комплексу, парку, у процесі перезахоронення солдат). Також спільними зусиллями співробітників постійно здійснюється передача автотранспорту, обладнання, ремонт приміщень добровільних загонів та діючих військ Збройних Сил України (за це компанія та її співробітники отримали подяку від Генерального штабу та самих військових підрозділів). За підтримки керівництва та співробітників було надано допомогу мобілізованим мешканцям тих населених пунктів, де є територіальні підрозділи підприємства (сmt. Калинівка, Васильківського р-ну, Київської обл., с. Вергіївка, Ніжинського р-ну, Чернігівської обл.) шляхом придбання і передачі амуніції. На роботу в компанію було прийнято 2 співробітники з тимчасово окупованих територій та зони АТО (Луганськ і АРК Крим). Спортсмену-паралімпійцю з м. Суми було придбано лижі. Періодично на потреби Садівської ЗОШ (Сумщина) виділяється пальне для шкільного автобусу з метою забезпечення екскурсійних поїздок школярів. Було підтримано «Дошкільний начальний заклад (ясла-садок) № 289 Харківської міської ради», якому від компанії було подаровано необхідну акустичну систему. Компанія долучилася до проведення літературних заходів (міжнародного фестивалю поезії «Terra Poetica» та міжнародного літературного конкурсу «Гранослов») тощо</i></p>
Впровадження енергозберігаючих технологій	<p>Персонал компанії було також залучено до підтримки енергозберігаючих та екологічних ініціатив керівництва. Протягом останніх років з метою оптимізації використання енергії керівництвом компанії запроваджуються енергозберігаючі технології (встановлено електронну систему опалення, що автоматично включає опалення у робочий час та зменшує його у неробочий, у смт. Калинівка, твердопаливні котли у Сумському та Чернігівському представництвах), було також утеплено приміщення за сучасними технологіями, обладнано датчиками руху для вмикання (вимикання) світла. У процесі будівництва та облаштування нового центрального офісу та Харківського представництва вже враховано необхідність застосування енергоменеджменту та політики управління відходами. Запроваджено систему економії паперу (друк на зворотному боці, двосторонній друк, для чого було придбано відповідні принтери), роздільний збір відходів (скло, пластик, папір, метал), для чого територія обладнана відповідними контейнерами, з подальшою здачею на вторинну переробку (в центральному офісі). Співробітники не просто долучилися до запроваджених заходів, а разом з цим самі ініціювали відмову від використання пластикового посуду.</p>

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [360]

Додаток АФ
**SWOT-зважене бальне оцінювання для ТОВ «Агротехсоюз» після
запровадження «Бірюзової стратегії розвитку»**

Сильні сторони	Значимість	Оцінка	Зважена оцінка в балах	Частка	Слабкі сторони	Значимість	Оцінка	Зважена оцінка в балах	Частка
S1.	4	4	16	0,069	W1.	4	3	12	0,079
S2.	4	3	12	0,052	W2.	4	4	16	0,105
S3.	4	4	16	0,069	W3.	5	4	20	0,131
S4.	4	3	12	0,052	W4.	4	4	16	0,105
S5.	5	4	20	0,086	W5.	5	4	20	0,131
S6.	4	4	16	0,069	W6.	5	4	20	0,131
S7.	4	4	16	0,069	W7.	4	4	16	0,105
S8.	4	4	16	0,069	W8.	4	3	12	0,079
S9.	5	4	20	0,086	W9.	5	4	20	0,131
S10.	5	4	20	0,086				\	
S11.	5	4	20	0,086					
S12.	4	4	16	0,069					
S13.	4	4	16	0,069					
S14.	4	4	16	0,069					
Всього	x	x	232	1,000	Всього	x	x	152	1,000
Можливості					Загрози				
O1.	4	4	16	0,154	T1.	4	4	16	0,308
O2.	4	4	16	0,154	T2.	5	4	20	0,385
O3.	5	4	20	0,192	T3.	4	4	16	0,308
O4.	4	4	16	0,154					
O5.	5	4	20	0,192					
O6.	4	4	16	0,154					
Всього	x	x	104	1,000	Всього	x	x	52	1,000

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Додаток АХ

Характеристика національних стратегій соціальної відповідальності країн світу та України

Напрями політики СВ	Характеристика
Нідерланди	
1. Промоція знань та підвищення рівня ознайомлення	<ul style="list-style-type: none"> - зосередження уваги на покращенні надання інформації у сфері СВ компаніям через центр компетенцій СВ Міністерства економіки поряд з іншими каналами; - покращення залучення центру компетенцій СВ Міністерства економіки до поширення інформації про СВ тощо
2. Покращення прозорості та підзвітності	<ul style="list-style-type: none"> - прозорість голландських підприємств; - забезпечення умов для підзвітності та правдивості (у 2001 р. введено кримінальну відповідальність за надання хабарів та інших форм корупції за кордоном голландськими компаніями); - покращення поінформованості та вплив засобу оцінки прозорості (з 2004 р. проводиться дослідження прозорості звітування підприємств); - підтримка на 3 роки національного контактного пункту OECD guidelines тощо
3. Фокусування на підсилювачах СВ	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення швидкого розвитку СВ разом з піонерами та лідерами СВ – партнерства з відповідними компаніями та неурядовими організаціями; - залучення неурядових організацій та соціальних партнерів до політики СВ – фінансування проектів через схему SMOM (форма субсидії неурядовим організаціям); - активізація ідей СВ у фінансовому секторі; - роль приватних фондів; - СВ та корпоративне управління; - оплата праці та СВ; - правдива та перевірена інформація для споживачів – розширення порталу «ConsuGuide» (www.consuwijzer.nl, запущено у 2008 р.) тощо
4. Поєднання СВ та інновацій	<ul style="list-style-type: none"> - краще використання інновацій для вирішення нагальних питань у суспільстві – подальша підтримка та розширення проекту Nederland Ondernemend Innovatieland (Нідерланди – країна інновативних компаній); - приєднання СВ до існуючих фінансових інструментів підтримки інновацій; - СВ в освіті та науці; - підтримка програми досліджень у сфері СВ тощо
5. Посилення міжнародної складової СВ через дипломатію	<ul style="list-style-type: none"> - включення СВ у програми підтримки глобалізації підприємств та економічні дипломатичні місії; - роль Нідерландів як лідера у міжнародних процесах

Продовження додатку АХ

6. СВ у міжнародних ланцюгах постачань	<ul style="list-style-type: none"> - звітування Голандської соціально-економічної ради (Social and Economic Council of the Netherlands, SER) – звіт про відповідальність за ланцюги постачання та відповідальність у ланцюгах постачання; - підсилення існуючих ініціатив Круглого столу щодо природних ресурсів та біорозмаїття; - проведення ініціативи на тему сталої торгівлі тощо
7. Уряд як модель	<ul style="list-style-type: none"> - операційне управління з урахуванням принципів сталого розвитку та проведення держзакупівель із врахуванням критеріїв СВ; - підсилення важливості СВ у міжнародних фінансових інструментах; - підсилення важливості політики СВ на політичному рівні тощо
Данія	
1. Пропаганда бізнес-орієнтованої СВ	<ul style="list-style-type: none"> - зацікавлення датських компаній та інвесторів продовжувати та розвивати залучення до роботи з СВ; - для великих компаній обов'язкове звітування про СВ в огляді бізнесу від керівництва компаній (надається у річних звітах); - обов'язкове звітування про СВ в огляді бізнесу від керівництва компаній, що надається у річних звітах, для інституційних інвесторів; - функціонування Ради соціальної відповідальності, яка надає рекомендації уряду, бізнес-сектору та асоціаціям; - функціонування порталу щодо СВ (www.samfundsansvar.dk); - проведення кампаній щодо бізнес орієнтованої соціальної відповідальності; - підвищення дорадництва щодо інновацій та соціальної відповідальності для малих та середніх підприємств у регіональних агентствах з розвитку; - створення мережі знань серед організацій, дослідників та радників у сфері бізнес-орієнтованої соціальної відповідальності та відповідального управління ланцюгами постачань; - забезпечення прозорого ринку, де споживачі враховують питання СВ у покупках; - раз на два роки підготовка звіту про прогрес у дотриманні датським бізнесом принципів Глобального Договору та принципів відповідального інвестування тощо
2. Промоція СВ через заходи уряду	<ul style="list-style-type: none"> - забезпечення систематичного врахування вимог СВ у державних закупівлях; - проведення діалогу з регіональною владою щодо поширення досвіду у впровадженні СВ; - для державних компаній та компаній з часткою державною власністю обов'язкове звітування про СВ в огляді бізнесу від керівництва компаній (надається у річних звітах); - забезпечення дотримання принципів Глобального договору ООН усіма державними компаніями; - забезпечення дотримання принципів відповідального інвестування ООН Vækstfonden (датський державний інвестиційний фонд) тощо

Продовження додатку АХ

3. Відповідальність бізнес-сектору за клімат	<ul style="list-style-type: none"> - стимулювання компаній, включення розділів, які стосуються відповідальності за зміну клімату у річні звіти; - розробка Кліматичного компасу – онлайн-інструмент, який покликаний допомогти бізнесу провести розрахунок власного впливу на клімат та сформуванню відповідну стратегію; - створення партнерств щодо відповідальності за зміну клімату з інвесторами, сектором торгівлі (рітейл), будівельною галуззю та галуззю морського транспорту (maritime sector) тощо
4. Промоція Данії у світлі відповідального росту	<ul style="list-style-type: none"> - промоція датських інструментів та компетенцій у сфері СВ; - проведення міжнародного Саміту–2010 щодо міжнародних стандартів СВ (ISO 26000); - проведення міжнародних конференцій щодо соціально відповідального інвестування тощо
Німеччина	
1. Популяризація СВ серед компаній	<ul style="list-style-type: none"> - популяризація концепції соціальної відповідальності бізнесу та сталого управління серед більшої кількості компаній; - заохочення малого та середнього бізнесу до кращого розуміння концепції соціальної відповідальності бізнесу як бізнес та стратегічної концепції та практичного запровадження СВ в їхній основній діяльності тощо
2. Підвищення довіри та поінформованості про СВ	<ul style="list-style-type: none"> - поширення серед громадськості інформацію про СВ та громадську діяльність підприємств з метою підвищення прозорості та надання відповідним цільовим групам (зокрема споживачам) допомоги у прийнятті рішень на основі об'єктивної інформації; - просування позитивного іміджу соціально орієнтованої економіки Німеччини за кордоном, привернення уваги до соціальної відповідальності німецьких компаній та сталості їх виробничих процесів і продукції тощо
3. Інтеграція СВ в освіту, навчання та науково-дослідну діяльність	<ul style="list-style-type: none"> - покращення економічних навичок та знань у сфері СВ через систему освіти на всіх її рівнях; - запровадження стимулів для приділення більшої уваги питанням - СВ у науково-дослідній та навчальній діяльності університетів Німеччини; - створення міжгалузевих дослідних мереж та сприяння діалогу між теоретиками та практиками тощо
4. Зміцнення ролі СВ у зовнішній політиці та політиці розвитку	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення значення та ролі існуючих режимів СВ соціально відповідального ведення бізнесу, що включають закони та регуляторні акти, а також допомогу у розвитку та поширенні інструментів СВ, які виходять за рамки мінімальних законодавчих вимог; - приділення уваги СВ у міжнародному контексті та у співпраці у сфері розвитку тощо
5. Внесок СВ у вирішення соціальних проблем	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння розвитку сталих систем управління персоналом, які забезпечують різноманіття на основі рівного підходу до віку, статі та міграційного походження працівників; - сприяння розширенню інноваційних можливостей компаній та організацій, що дозволить їм краще та з більшою відповідальністю долати загальносвітові проблеми сьогодення та майбутнього, зокрема ті, що мають відношення до кліматичних змін та дефіциту сировини тощо

Продовження додатку АХ

6. Створення сприятливого середовища для СВ	<ul style="list-style-type: none"> - збільшення ролі екологічних та соціальних критеріїв при проведенні державних тендерів та процедур державних закупівель; - активізація динамічного впливу ринку соціально відповідальних інвестицій (СВІ), забезпечення його використання при прийнятті інвестиційних рішень у Німеччині як вихідного фактора у зв'язку з політикою розвитку тощо
Україна	
1. Інформування про СВ та промоція СВ	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення рівня поінформованості українського бізнесу про СВ; - забезпечення вільного доступу груп впливу до інформації про соціальну відповідальність українських компаній тощо
2. Підвищення спроможності у сфері СВ	<ul style="list-style-type: none"> - покращення доступу українських компаній до фахових ресурсів та інструментарію щодо СВ; - підвищення рівня знань та підсилення рівня компетенцій державних службовців щодо СВ; - забезпечення СВ підприємств державної власності або з часткою державної власності; - підвищення фахового рівня викладання наукових досліджень; - підвищення компетенцій неурядових організацій, профспілок та асоціацій у використанні інструментарію СВ тощо
3. Стимулювання попиту на СВ	<ul style="list-style-type: none"> - підвищення знань споживачів про СВ та стимулювання попиту на продукти й послуги соціально відповідальних компаній; - стимулювання фінансових ринків та інституцій, розкриття нефінансових аспектів діяльності; - заохочення молоді та кваліфікованого персоналу за рахунок урахування критеріїв СВ під час пошуку та вибору місця праці тощо
4. Врахування СВ у регіональному розвитку	<ul style="list-style-type: none"> - використання СВ для досягнення цілей соціально-економічного розвитку регіонів; - співпраця органів місцевого самоврядування з ЛСВ тощо
5. СВ та міжнародна технічна допомога	<ul style="list-style-type: none"> - використання ресурсів міжнародної технічної допомоги для досягнення цілей Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні; - співпраця з міжнародними донорами та міжнародними організаціями для впровадження Концепції національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [386]

Додаток АЦ

Напрями розвитку аграрного сектору України у розрізі соціальної відповідальності

Напрями	Характеристика
1. Забезпечення продовольчої безпеки держави	<p>Забезпечення якості та безпечності сільськогосподарської сировини та харчових продуктів, дотримання вимог до їх виробництва:</p> <ul style="list-style-type: none"> - удосконалення системи сертифікації виробництв та стандартизації продукції сільського господарства, максимальне охоплення системами управління якістю та безпечністю підприємств переробної та харчової промисловості; - формування мережі лабораторій для визначення якості сільськогосподарської продукції та продовольства; - делегування частини повноважень з контролю відповідності стандартам сільськогосподарської продукції та продовольства саморегульованим об'єднанням на основі взаємовідповідальності
2. Земельні відносини	<ul style="list-style-type: none"> - гарантування захисту прав власності та законних інтересів власників земельних ділянок; стимулювання раціонального і ефективного використання земель та підвищення рівня екологізації сільськогосподарського землекористування
3. Фінансова політика	<ul style="list-style-type: none"> - запровадження середньострокового бюджетного планування, зокрема системи індикаторів фінансування аграрного сектору; - запровадження цільової підтримки на поворотній основі з умовою формування відповідальних за цільовий результат господарів; - перехід до порядків переважно компенсаційних виплат замість порядку виплат за заявочним принципом; - пріоритет фінансування інноваційно-інвестиційних проектів на засадах державно-приватного партнерства; - встановлення критеріїв доступу до коштів прямої бюджетної підтримки з урахуванням селоутворюючої ролі та вимог агроєкології
4. Регуляторна політика	<ul style="list-style-type: none"> - формування ефективної регуляторної системи на засадах державно-приватного партнерства, впровадження ризик-орієнтованого підходу при здійсненні державного контролю; - підвищення відповідальності галузевих саморегульованих, кооперативних об'єднань у здійсненні контролю якості та безпечності продукції, виробленої її членами; - стимулювання споживчого попиту через запровадження програм адресної підтримки малозабезпечених категорій населення; зниження ринкових ризиків для суб'єктів господарювання через урізноманітнення ринкових інструментів – страхування, гарантійних фондів, форвардної торгівлі, торгівлі деривативами, електронної торгівлі тощо; - удосконалення системи інформаційно-аналітичного забезпечення сільськогосподарських товаровиробників, запровадження системи оперативного моніторингу ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, розбудова розвинутої системи сільськогосподарського дорадництва
5. Розвиток галузей сільського господарства	<ul style="list-style-type: none"> - тваринництво; - рослинництво; - рибництво; - харчова та переробна промисловість

Продовження додатку АЦ

6. Конкуренто-спроможність продукції сільського господарства та продовольства	<ul style="list-style-type: none"> - сприяння розвитку галузевих, міжкооперативних об'єднань товаровиробників та підвищення рівня їх відповідальності за формування та дотримання галузевих балансів, за якість і безпечність продукції, виробленої її членами, у т.ч. шляхом створення колективних брендів продуктів; - стимулювання раціонального розміщення і спеціалізації аграрного виробництва відповідно до природнокліматичних умов; - наукове забезпечення інноваційного розвитку, формування партнерських відносин між саморегульованими об'єднаннями сільськогосподарських товаровиробників, державою та галузевою наукою у сфері розвитку насінництва, селекції та племінної справи, техніко-технологічного забезпечення аграрного сектору; - сприяння розвитку органічного землеробства, насамперед у малих та середніх господарствах
7. Раціональне використання природних ресурсів, залучених до господарського процесу в аграрному секторі	<ul style="list-style-type: none"> - впровадження системи моніторингу та контролю якості всіх земель сільськогосподарського призначення шляхом обов'язкової агрохімічної паспортизації; - створення умов для збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів; - регламентація розміщення у сівозмінах екологічно деструктивних культур відповідно до науково обґрунтованих норм; - відновлення зрошувальних та меліоративних систем; - стимулювання землекористувачів до раціонального використання і охорони земель сільськогосподарського призначення

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [347]

Додаток АЧ

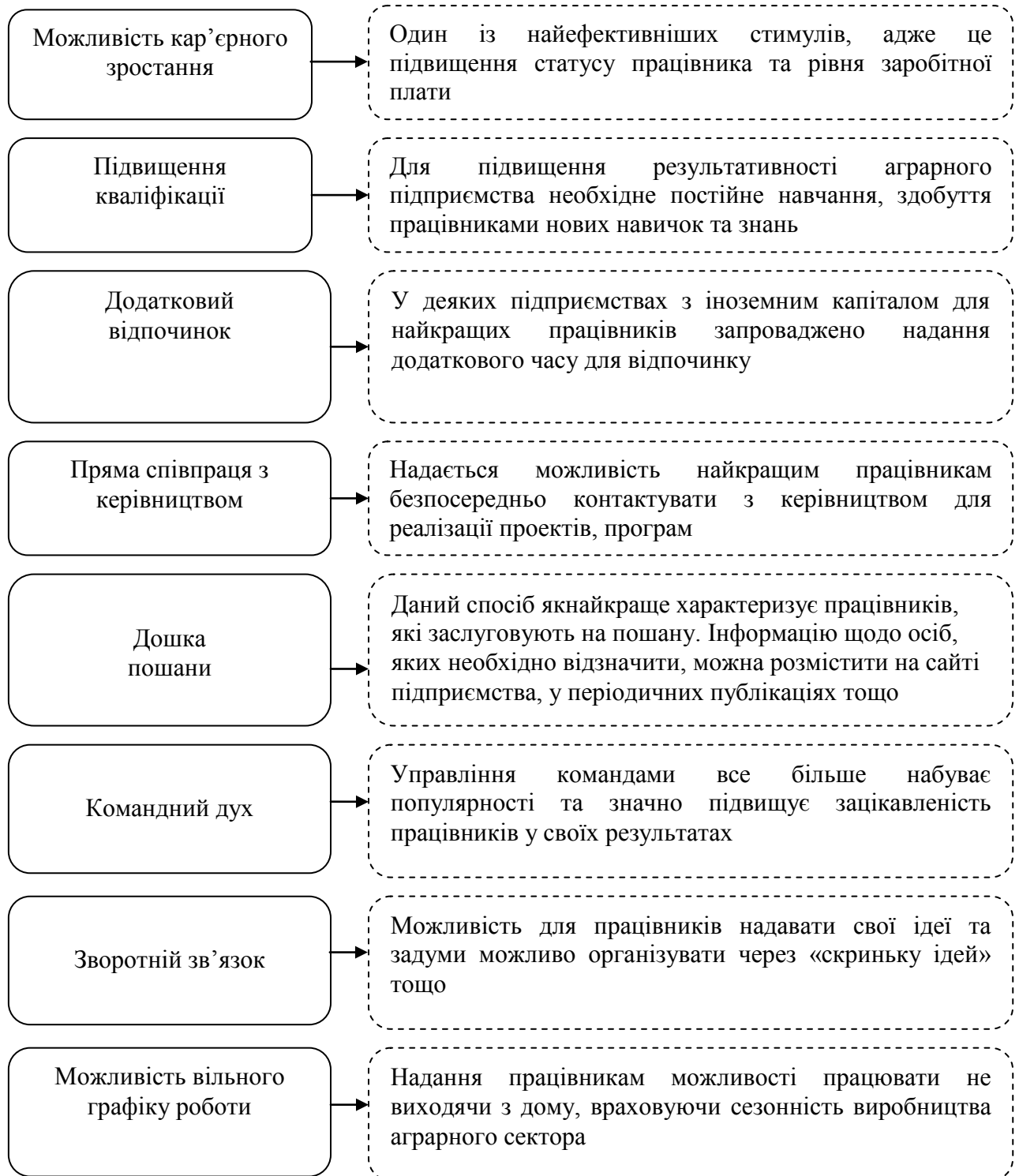

Рисунок – Способи мотивації працівників аграрного підприємства на основі ЛСВ

Джерело: розроблено автором на основі матеріалів [315]

Додаток АШ

Регіональні програми розвитку аграрного сектору України, 2018 р.

Назва регіону	Назва регіональної програми розвитку аграрного сектору	Затвердження регіональної програми
Волинська область	Комплексна програма розвитку галузі агропромислового комплексу Волинської області на 2016 – 2020 роки	Затверджена рішенням сесії Волинської обласної ради від 10.03.2016 № 3/23 (зі змінами)
	Обласна цільова програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на 2012-2017 роки	Затверджена рішенням сесії Волинської обласної ради від 04.11.2011 № 7/5 (зі змінами)
Дніпропетровська область	Програма підтримки агропромислового комплексу Дніпропетровської області на 2017 – 2021 рр.	Затверджена рішенням обласної ради від 02 грудня 2016 № 120-7/VII
Запорізька область	Регіональна програма розвитку галузі вівчарства у сільськогосподарських підприємствах Запорізької області на 2015-2019 рр.	Затверджена рішенням сесії Запорізької обласної ради від 28.05.2015 № 15
	Регіональна програма розвитку галузі молочного скотарства у сільськогосподарських підприємствах Запорізької області на 2014-2018 рр.	Затверджена рішенням сесії Запорізької обласної ради від 20.03.2014 №20
	Цільова регіональна програма «Сільське подвір'я»	Затверджена рішенням сесії Запорізької обласної ради від 27.11.98 № 7
	Регіональна програма «МАЛА ПЕКАРНЯ» на 2013-2017 рр.	Затверджена рішенням сесії сесії Запорізької обласної ради від 28.03.2013 № 25
Івано-Франківська область	Комплексна програма розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Івано-Франківської області на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням сесії обласної ради від 16.10.2015 № 1830-39/2015
Київська область	Програма «Заходи з проведення лабораторно-діагностичних, лікуваль-но-профілактичних робіт, утримання ветеринарних лікарень та ветеринарних лабораторій на 2017 рік»	Затверджена рішенням сесії Київської обласної ради від 26.12.2016 № 242-11-VII
	Програма «Збереження та раціонального відтворення родючості ґрунтів еродованих орних земель у Київській області на 2017 –2021 рр.»	Затверджена рішенням сесії Київської обласної ради від 19.05.2017 № 281-14-VII
	Регіональна комплексна програма розвитку лісового фонду Київської області на період до 2022 р.	Затверджена рішенням сесії Київської обласної ради від 19.05.2017 № 282-14-VII
	Програма «Розвиток садівництва у Київській області на період 2013-2017 рр.»	Затверджена рішенням сесії Київської обласної ради від 16.05.2013 № 592-32-IV

Продовження додатку АШ

Кіровоградська область	Обласна програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на 2016 – 2020 рр.	Затверджена рішення сесії Кіровоградської обласної ради від 25.03.2016 року № 49
	Обласна програма цивільного захисту Кіровоградської області на 2016-2020 роки (по напрямку проведення заходів і робіт щодо ліквідації та профілактики карантинних хвороб та відшкодування майнової шкоди (збитків), завданої особам запровадження карантину (карантинних обмежень) тварин (у разі необхідності)	Затверджена рішення сесії Кіровоградської обласної ради від 25.12.2015 року № 13
	Програма земельних відносин у Кіровоградській області на 2016-2020 роки (в частині використання коштів обласного бюджету, що надходять у порядку відшкодування втрат сільськогосподарського і лісгосподарського виробництва)	Затверджена рішення сесії Кіровоградської обласної ради від 16.06.2016 року № 129 (зі змінами)
Луганська область	Програма розвитку та підтримки агропромислового розвитку Луганської області на 2017-2020 рр.	Затверджена розпорядженням голови Луганської обласної державної адміністрації – керівника обласної військово-цивільної адміністрації
Львівська область	Комплексна програми підтримки та розвитку агропромислового виробництва Львівської області на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням Львівської обласної ради від 01.03.2016 №106 із змінами від 31.05.2016 №165, 25.10. 2016 №267 та 07.03.2017 №374
Миколаївська область	Цільова регіональна програма підтримки індивідуального житлового будівництва на селі та поліпшення житло-побутових умов сільського населення «Власний дім» на 2012-2017 рр.	Затверджена рішенням Миколаївської обласної ради від 26 червня 2012 року № 16
Полтавська область	Програма розвитку та підтримки аграрного комплексу Полтавщини за пріоритетними напрямками на період до 2020 р.	Затверджена рішенням 1 засідання сьомої сесії Полтавської обласної ради від 29.04.2016 № 94
Сумська область	Програма розвитку агропромислового комплексу та сільських територій Сумської області на період до 2020 рр.	Затверджена рішенням Сумської обласної ради від 07.10.2016
Харківська область	Обласна програма індивідуального житлового будівництва на селі «Власний дім» на 2016-2017 рр.	Затверджена рішенням сесії Харківської обласної ради від 14.04.2016 р. № 102-VII

Продовження додатку АШ

Рівненська область	Програма забезпечення проведення протиепізоотичних заходів у Рівненській області на 2015-2017 рр.	Затверджена рішенням Рівненської обласної ради від 21.01.2015 № 1421
	Обласна цільова програма індивідуального житлового будівництва у сільській місцевості «Власний дім» на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням Рівненської обласної ради від 25.12.2015 № 19
	Програма розвитку туризму в Рівненській області на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням Рівненської обласної ради від 11.03.2016 № 117
	Програма підтримки фермерських господарств Рівненської області на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням Рівненської обласної ради від 09.07.2015 № 356
	Регіональна програма розвитку земельних відносин у Рівненській області на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням Рівненської обласної ради від 11.03.2016 № 112
Херсонська область	Розвиток логістичних центрів для потреб малих фермерських господарств та кооперативів	Затверджені рішенням Херсонської обласної ради від 31 березня 2016 року № 78
	Забезпечення умов для розбудови переробної промисловості	
	Сприяння розбудові сертифікаційного центру для сільськогосподарських підприємств Херсонської області	
	Сприяння створенню та розвитку сімейних фермерських господарств	
	Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі шляхом здешевлення кредитів	
	Розвиток мережі сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів	
	Хімічна меліорація ґрунтів	
Черкаська область	Програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Черкаській області на період до 2020 року: - Проект «Створення регіонального навчально-практичного Центру розвитку багатофункціональних кооперативів»; - Підтримка діючих та подальше створення нових кооперативів з вирощування горіхів	Затверджена рішенням сесії Черкаської обласної ради від 24.04.2015 № 39-4/VI Затверджена рішенням сесії Черкаської обласної ради від 30.01.2014 № 28-3/VI
	Хмельницька область	Програма розвитку агропромислового комплексу Хмельницької області на 2017-2021 рр.
Донецька область	Програма економічного і соціального розвитку Донецької області на 2017 р.	Затверджена розпорядженням Голови облдержадміністрації від 23.02.2017 р. № 172

Продовження додатку АШ

Чернівецька область	Комплексна програма «Власний дім» на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням Чернівецької обласної ради від 15.03.16 №24-4/16 (зі змінами від 22.12.16 № 272-10/16)
	Програма економічного і соціального розвитку Чернівецької області на 2017 р.	Затверджена рішенням Чернівецької обласної ради від 24.03.2017р.№6-12/17
	Регіональна програма розвитку малого і середнього підприємництва у Чернівецькій області на 2017-2018 рр.	Затверджена рішенням Чернівецької обласної ради від 24.03.2017р. №8-12/17
Чернігівська область	Програма фінансової підтримки органічного виробництва на 2016-2021 рр. в Чернігівській області	Затверджена рішенням двадцять четвертої сесії Чернігівської обласної ради шостого скликання від 29.04.2015
	Програма передачі нетелей багатодітним сім'ям, які проживають у сільській місцевості Чернігівської області на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням третьої сесії Чернігівської обласної ради сьомого скликання від 27.01.2016 № 4-3/VII
	Програма сервісного зооветеринарного обслуговування поголів'я худоби в господарствах населення Чернігівської області на 2013-2017 рр.	Затверджена рішенням тринадцятої сесії Чернігівської обласної ради шостого скликання від 18.06.2013
	Програма підтримки особистих селянських господарств Чернігівської області на 2016-2020 рр.	Затверджена рішенням Чернігівської обласної ради від 27.01.2016 №5-3/VII
	Програма підтримки розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів Чернігівської області на 2017-2021 рр.	Затверджена рішенням сьомої сесії Чернігівської обласної ради сьомого скликання від 20.12.2016 № 5-7/VII
	Програма підтримки індивідуального житлового будівництва та розвитку особистого селянського господарства «Власний дім» на 2016-2020 роки	Затверджена рішенням двадцять восьмої сесії Чернігівської обласної ради шостого скликання від 10.09.2015
	Програма використання та охорони земель Чернігівської області на 2011-2020 рр.	Затверджена рішенням двадцять четвертої сесії Чернігівської обласної ради шостого скликання від 25.03.2011
	Програма вирощування молодняку гусей на м'ясо особистими селянськими та фермерськими господарствами Борзнянського району на 2017-2020 рр.	Затверджена рішенням сьомої сесії Борзнянської районної ради сьомого скликання від 27.10.2016 №112-VII/VII

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [218]

Додаток АЩ

ПЛАН

заходів з реалізації в Доманівському районі Миколаївської області
 Національної стратегії профілактики соціального сирітства
 період до 2020 року

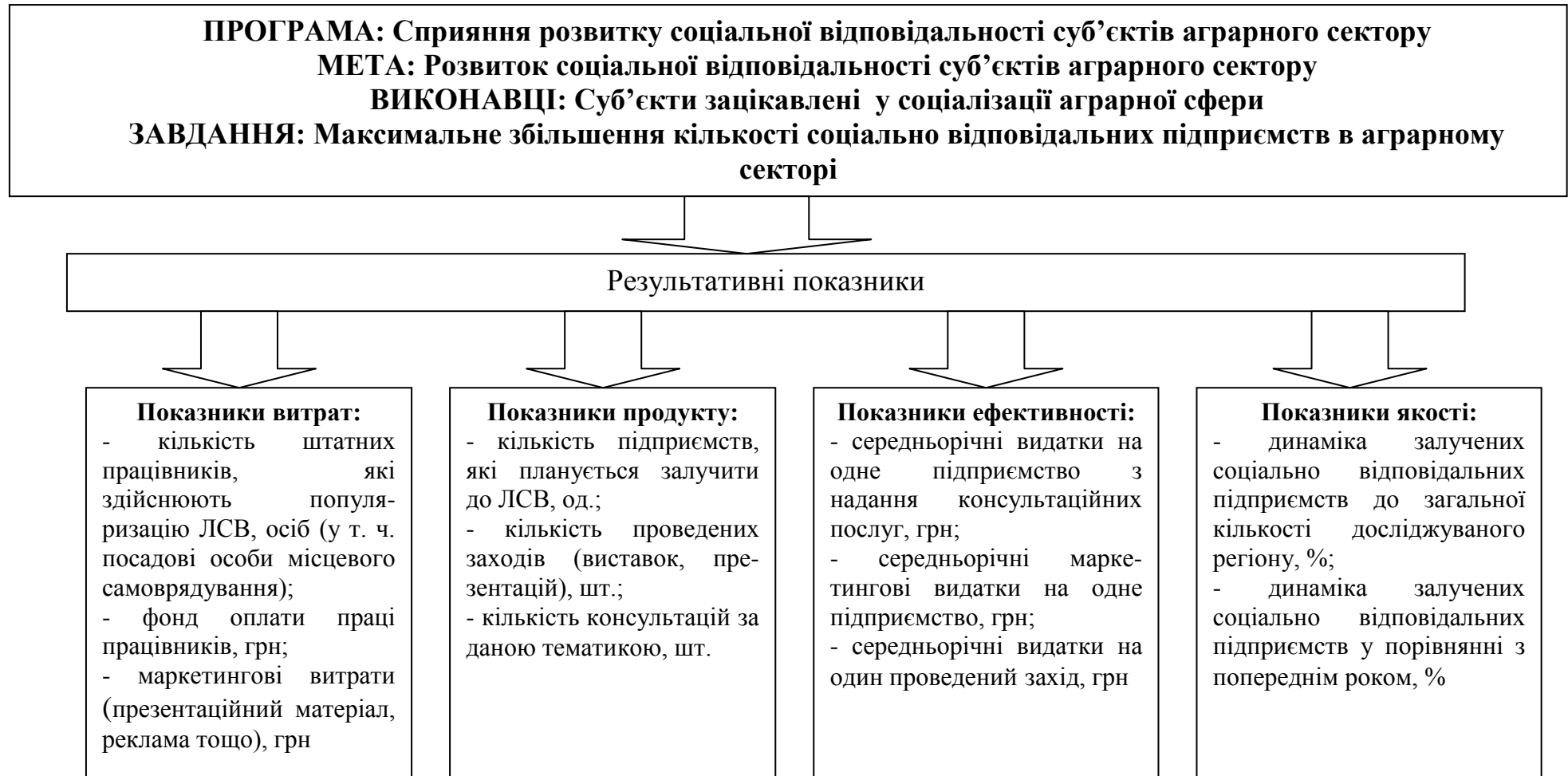
Напрями	Відповідальні
Забезпечувати безперешкодний доступ дітей з обмеженими можливостями до дошкільних, загальноосвітніх, позашкільних навчальних закладів	Структурні підрозділи райдержадміністрації: відділ освіти, сектор містобудування та архітектури; виконавчі комітети селищної та сільських рад (за узгодженням)
Передбачати, починаючи з 2013-2014 навчального року, кошти для впровадження інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами у загальноосвітніх навчальних закладах	Відділ освіти райдержадміністрації, виконавчі комітети селищної та сільських рад (за узгодженням). Постійно
Створити районну психолого-медико-педагогічну консультацію з метою раннього виявлення, діагностування дітей, які потребують корекції фізичного та (або) розумового розвитку	Відділ освіти райдержадміністрації, центральна районна лікарня
Сприяти забезпеченню санаторного лікування дітей із сімей, які опинилися у складних життєвих обставинах, у санаторних закладах системи охорони здоров'я, за наявності медичних показань для санаторно-курортного лікування	Центральна районна лікарня (за узгодженням), управління соціального захисту населення районної державної адміністрації, виконавчі комітети селищної та сільських рад
Забезпечувати надання дітям-інвалідам, дітям з особливими потребами широкого спектра соціальних реабілітаційних, освітніх та медичних послуг за місцем проживання та послуг у відділенні соціальної реабілітації для дітей-інвалідів «Промінець» територіального центру соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Доманівської райдержадміністрації відповідно до їх індивідуальних програм реабілітації	Територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) Доманівської райдержадміністрації (за узгодженням), відділ освіти райдержадміністрації, центральна районна лікарня (за узгодженням), виконавчі комітети селищної та сільських рад
Надавати повідомлення до районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про жінок, які мають намір залишити дитину в пологовому будинку або іншому закладі охорони здоров'я з метою запобігання відмов	Центральна районна лікарня

Продовження додатку АЩ

<p>Продовжувати проведення спільних заходів – рейдів «Діти вулиці» щодо виявлення дітей, які займаються бродяжництвом та жебракуванням, профілактичних рейдів у розважальних закладах щодо відвідування їх дітьми під час уроків та у нічний час, рейдів-перевірок торгівельних закладів стосовно реалізації ними спиртних напоїв та тютюнових виробів дітям, операції «Урок» для виявлення і залучення до навчання дітей, які тривалий час не навчаються або не навчалися взагалі</p>	<p>Служба у справах дітей райдержадміністрації, відділ освіти райдержадміністрації, районний відділ управління Міністерства внутрішніх справ України в Миколаївській області (за узгодженням), виконавчі комітети селищної та сільських рад</p>
<p>Забезпечити інформування районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді про батьків або осіб, що їх замінюють, які порушують або обмежують права та законні інтереси дітей, ухиляються від виконання батьківських обов'язків через зловживання алкоголем, вживання наркотичних засобів, психотропних речовин, мають тривалу хворобу, що перешкоджає виконувати свої батьківські обов'язки</p>	<p>Структурні підрозділи райдержадміністрації: відділ освіти, управління соціального захисту населення, служба у справах дітей; центральна районна лікарня (за узгодженням), виконавчі комітети селищної та сільських рад</p>
<p>З метою збереження права дітей на виховання в рідній сім'ї забезпечувати обов'язкове взяття під соціальний супровід сімей з дітьми, де є ризик позбавлення батьків батьківських прав. У разі відмови таких батьків від соціального супроводу – зазначати про цей факт у висновку про доцільність позбавлення їх батьківських прав</p>	<p>Районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, виконавчі комітети селищної та сільських рад</p>
<p>Забезпечити участь у телепередачах регіональних телерадіокомпаній щодо видів соціальних послуг і допомог, які надаються дітям та сім'ям з дітьми, із зазначенням конкретної інформації центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді та фахівців із соціальної роботи</p>	<p>Районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (за узгодженням).</p>

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [340]

Додаток АЮ

Структурні елементи Програми сприяння розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору

Джерело: авторська розробка

Додаток АЯ

Варіативні зміни ЛСВ на різних стадіях розвитку аграрного підприємства

Економічне спрямування	Кадрове спрямування	Екологічне спрямування	Соціальне спрямування
1. Етап «Становлення»			
- створення нових робочих місць; - вчасна сплата податків	- повна зайнятість; - вчасна виплата заробітної плати	- охорона навколишнього середовища	- велика кількість асортименту продукції; - зацікавленість у споживачах
2. Етап «Зростання»			
- створення нових робочих місць; - вчасна сплата податків; - «здорова» конкуренція; - включення ЛСВ до стратегії розвитку підприємства	- повна зайнятість; - вчасна виплата заробітної плати; - соціальні пакети; - безпека праці	- охорона навколишнього середовища; - екологізація виробництва	- виробництво якісних товарів; - соціальні програми
3. Етап «Зрілість»			
- створення нових робочих місць; - вчасна сплата податків; - «здорова» конкуренція; - прозоре ведення бізнесу; - формування стратегії ЛСВ; - формування нефінансової звітності	- повна зайнятість; - вчасна виплата заробітної плати; - соціальні пакети; - продуктивність праці; - безпека праці - задоволеність роботою; - можливість впливати на процеси управління	- охорона навколишнього середовища (план заходів); - екологізація виробництва та безпека харчування; - енергоефективність	- виробництво якісних товарів; - соціальні програми; - Кодекс професійної етики; - взаємодія з громадами, органами державної влади; - соціальні інвестиції
4. Етап «Старіння»			
- збереження робочих місць; - вчасна сплата податків; - окупність інвестицій, спрямованих на соціальні програми; - соціально відповідальне реструктурування	- вчасна виплата заробітної плати; - скорочення працівників; - плинність кадрів; - вчасна виплата заробітної плати; - продуктивність праці	- охорона навколишнього середовища (несистемне)	- впізнаність продукції та бренду; - характеристика споживачів та їх сегментація
5. Етап «Відродження»			
- створення нових робочих місць; - вчасна сплата податків	- вчасна виплата заробітної плати; - повна зайнятість	- охорона навколишнього середовища	- зацікавленість у споживачах; - характеристика споживачів та їх сегментація

Джерело: авторська розробка

Додаток БА

Таблиця 1 SWOT-аналіз розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору, станом на 01.04.2018 р.

Внутрішні чинники	
Сильні сторони (S)	Слабкі сторони (W)
Природно-ресурсні	
S1. Природно-кліматичні умови сприяють розвитку аграрного бізнесу S2. Наявність відповідних земельних ресурсів для виробництва екологічної сільськогосподарської продукції	W1. Природно-кліматичні умови підвищують ризики, пов'язані з господарюванням аграрних підприємств W2. Недостатньо раціональне використання земельних ресурсів
Економічні	
S3. Переважаюча більшість прибуткових аграрних підприємств S4. Підвищення іміджу аграрних підприємств S5. Конкургентоспроможність галузі S6. Наявність міжнародних фондів фінансування впровадження енергозберігаючих технологій S7. Відповідальна інтеграція у міжнародні ринки	W3. Відсутність державного стимулювання розвитку СВ в аграрному секторі W4. Нестача фінансових ресурсів для здійснення ЛСВ аграрними підприємствами W5. Високі процентні ставки за запозичення кредитних ресурсів W6. Низький рівень інформованості суспільства про провадження СВ в аграрному секторі та ЛСВ на аграрних підприємствах W7. Низька інвестиційна активність соціальних інвестицій в аграрному секторі W8. Додаткові фінансові витрати на соціальні заходи
Організаційні	
S8. Відповідальне корпоративне управління S9. Можливість впливу працівників на управлінський процес на основі зміни стилю управління S10. Стратегічний підхід функціонування аграрних підприємств на основі ЛСВ відповідно до їх місії та цілей S11. Стратегічний напрям галузі на основі СВ	W9. Вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на діяльність галузі та аграрних підприємств (форс-мажорні обставини) W10. Сезонність виробництва W11. Тип організаційної структури на аграрному підприємстві (механістичний, органічний)
Кадрові	
S12. Достатня кількість трудового ресурсу S13. Мотивація працівників (фінансова, нефінансова) S14. Створення безпечних умов праці S15. Згуртованість працівників у результаті залучення до соціальних проектів S16. Кар'єрне зростання S17. Підвищення кваліфікації працівників S18. Зацікавленість працівників у результатах своєї роботи S19. Зменшення ротації кадрів	W12. Відсутність висококваліфікованих працівників у розрізі ЛСВ W13. Низький рівень оплати праці в аграрному секторі, який не сприяє залученню висококваліфікованих фахівців у розрізі ЛСВ W14. Додаткові витрати часу на реалізацію соціальних заходів

Продовження додатку БА

Технологічні	
S20. Забезпеченість галузі сучасними сортами (сортами-гібридами), породами тварин S21. Забезпеченість галузі органічними добривами та пестицидами S22. Модернізація виробництва	W15. Низький рівень озброєності сільськогосподарського виробництва W16. Висока цінова політика органічних добрив та пестицидів W17. Високий ступінь зношеності основних засобів аграрних підприємств
Екологічні	
S23. Відповідність сільськогосподарської продукції міжнародним стандартам S24. Сертифікація сільськогосподарської продукції S25. Раціональне використання природних ресурсів S26. Виробництво екологічної продукції сільського господарства	W18. Виснаження та деградація природних ресурсів, ерозія ґрунтів W19. Низький рівень дотримання регламентів щодо використання шкідливих видів технології виробництва сільськогосподарської продукції (застосування пестицидів, мінеральних добрив, важкої сільськогосподарської техніки тощо) W20. Низький рівень державної підтримки виробництва екологічної продукції
Виробничі	
S27. Ефективне використання наявних виробничих ресурсів S28. Планування діяльності виробничих процесів підприємства S29. Диверсифікація виробничої діяльності («виробництво-переробка»)	W21. Низький рівень використання ресурсозберігаючих технологій W22. Низька ефективність використання біологічного потенціалу сільськогосподарських рослин і тварин W23. Відсутність комплексного підходу держави щодо підтримки галузі тваринництва
Можливості (О)	Загрози (Т)
Інтелектуальні	
O1. Високий потенціал аграрної освіти O2. Наявність наукової бази розвитку СВ та ЛСВ в аграрному секторі O3. Зацікавленість аграрного бізнесу в залученні здобувачів вищої освіти на умовах дуальності O4. Формування у майбутніх фахівців навичок щодо соціально відповідального поведіння в суспільстві (соціалізація освіти)	T1. Низький рівень взаємозв'язку бізнесу з аграрними ЗВО T2. Невелика кількість науково-дослідних робіт у розрізі СВ, ЛСВ T3. Недостатній рівень підготовки керівників і спеціалістів аграрних підприємств щодо здійснення СВ, ЛСВ T4. Низький рівень охоплення сільського населення вищою освітою, формування в нього нової парадигми мислення T5. Скорочення державного замовлення на підготовку фахівців для аграрного сектору
Соціальні	
O5. Підвищення рівня життя сільського населення та суспільного добробуту держави O6. Розвиток людського капіталу O7. Зменшення відтоку молоді з сільської місцевості O8. Підвищення динаміки соціального захисту O9. Надання адресної допомоги громадянам, які її потребують O10. Забезпечення продовольчої безпеки держави	T6. Старіння сільського населення T7. Незадовільні умови праці та низький рівень оплати праці в сільській місцевості T8. Недостатній соціальний захист та високий рівень безробіття в сільській місцевості

Продовження додатку БА

Інфраструктурні	
<p>O11. Належний розвиток сільської інфраструктури: медицини, освіти, культури тощо</p> <p>O12. Зменшення фінансового навантаження на державний та місцеві бюджети</p> <p>O13. Підвищення динаміки СВ та ЛСВ в аграрному секторі</p>	<p>T9. Низький рівень доступу до сучасних технологій в аграрному секторі</p> <p>T10. Низький рівень залучення прямих міжнародних інвестицій в сільську інфраструктуру</p> <p>T11. Відсутність прямого впливу аграрних підприємств на розвиток сільської інфраструктури</p>
Нормативно-правові	
<p>O14. Зацікавленість суб'єктів господарювання у розвитку СВ в аграрному секторі</p> <p>O15. Розпочато формування нормативно-правового забезпечення СВ в Україні (концепція, стратегія)</p> <p>O16. Партнерські відносини між владою, аграрним підприємством та суспільством на умовах СВ</p>	<p>T12. Низький рівень створення сприятливого соціально-орієнтованого інвестиційного клімату в аграрному секторі</p> <p>T13. Відсутність нормативно-правового регулювання СВ в аграрному секторі</p> <p>T14. Відсутність системності у державних програмах щодо розвитку СВ аграрного сектору</p> <p>T15. Високий рівень корупції</p>
Інституціональні	
<p>O17. Агропромислова інтеграція</p> <p>O18. Формування нових форм інституціонального розвитку: соціальне підприємництво, соціальне партнерство</p> <p>O19. Формування у суспільства обізнаності щодо СВ та етично-моральних цінностей</p> <p>O20. Формування співпраці з групами впливу (стейкхолдери)</p>	<p>T16. Низький рівень впровадження регіональних програм, що спрямовані на розвиток СВ в аграрному секторі</p> <p>T17. Низький рівень інформативного забезпечення аграрного сектору для популяризації СВ</p>
Інноваційні	
<p>O21. Інноваційний розвиток</p> <p>O22. Використання сучасних технологій виробництва</p>	<p>T.18 Низький рівень оснащеності аграрних підприємств сучасними технічними засобами</p> <p>T 19. Брак коштів на використання інноваційних підходів та технологій</p>
Індивідуальні	
<p>O23. Зацікавленість у розвитку ЛСВ на основі зарубіжного досвіду</p> <p>O24. Збільшення кількості соціальних підприємств (агенти змін)</p>	<p>T20. Низький рівень активності суб'єктів господарювання щодо ЛСВ</p> <p>T21. Суб'єктивний підхід щодо рішення ЛСВ</p> <p>T22. Точкове здійснення ЛСВ суб'єктами господарювання</p>

Продовження додатку БА

Таблиця 2 SWOT-зважене бальне оцінювання розвитку соціальної відповідальності суб'єктів аграрного сектору України

Сильні сторони	Значимість	Оцінка	Зважена оцінка в балах	Частка	Слабкі сторони	Значимість	Оцінка	Зважена оцінка в балах	Частка
S1.	5	3	15	0,036	W1.	5	3	15	0,042
S2.	5	4	20	0,048	W2.	5	4	20	0,055
S3.	4	3	12	0,029	W3.	5	4	20	0,055
S4.	5	4	20	0,048	W4.	4	3	12	0,037
S5.	4	4	16	0,039	W5.	5	4	20	0,055
S6.	3	3	9	0,021	W6.	5	3	15	0,042
S7.	4	3	12	0,029	W7.	4	4	16	0,044
S8.	5	3	15	0,036	W8.	4	3	12	0,033
S9.	4	4	16	0,039	W9.	4	3	12	0,033
S10.	4	3	12	0,029	W10.	4	3	12	0,033
S11.	5	3	15	0,036	W11.	5	4	20	0,055
S12.	4	4	16	0,039	W12.	4	4	16	0,044
S13.	4	3	12	0,029	W13.	5	4	20	0,055
S14.	4	4	16	0,039	W14.	4	4	16	0,044
S15.	4	3	12	0,029	W15.	4	4	16	0,044
S16.	4	3	12	0,029	W16.	4	4	16	0,044
S17.	4	3	12	0,029	W17.	4	4	16	0,044
S18.	4	3	12	0,029	W18.	4	3	12	0,033
S19.	4	3	12	0,029	W19.	4	4	16	0,044
S20.	4	3	12	0,029	W20.	5	4	20	0,055
S21.	4	3	12	0,029	W21.	4	3	12	0,033
S22.	5	4	20	0,029	W22.	4	3	12	0,033
S23.	5	4	20	0,048	W23	4	3	12	0,033
S24.	4	3	12	0,029					
S25.	4	4	16	0,039					
S26.	4	4	16	0,039					
S27.	4	3	12	0,029					
S28.	4	3	12	0,029					
S29.	4	3	12	0,029					
Всього	x	x	410	1,000	Всього	x	x	358	1,000

Продовження додатку БА

Можливості					Загрози				
O1.	4	4	16	0,047	T1.	4	4	16	0,050
O2.	5	3	15	0,044	T2.	4	4	16	0,050
O3.	5	3	15	0,044	T3.	4	3	12	0,037
O4.	4	3	12	0,035	T4.	4	3	12	0,037
O5.	5	4	20	0,059	T5.	5	3	15	0,047
O6.	5	3	15	0,044	T6.	4	3	12	0,037
O7.	5	3	15	0,044	T7.	5	4	20	0,062
O8.	4	3	12	0,035	T8.	4	4	16	0,050
O9.	4	3	12	0,035	T9.	5	4	20	0,062
O10.	5	4	20	0,059	T10.	4	3	12	0,037
O11.	4	4	16	0,047	T11.	4	3	12	0,037
O12.	4	4	16	0,047	T12.	5	4	20	0,062
O13.	4	4	16	0,047	T13.	4	4	16	0,050
O14.	4	3	12	0,035	T14.	4	4	16	0,050
O15.	4	3	12	0,035	T15.	5	4	20	0,062
O16.	4	3	12	0,035	T16.	4	3	12	0,037
O17.	4	3	12	0,035	T17.	4	3	12	0,037
O18.	4	3	12	0,035	T18.	4	3	12	0,037
O19.	5	3	15	0,044	T19.	4	3	12	0,037
O20.	4	3	12	0,035	T20.	4	3	12	0,037
O21.	4	3	12	0,035	T21.	4	3	12	0,037
O22.	4	3	12	0,035	T22.	4	3	12	0,037
O23.	4	3	12	0,035	Всього	x	x	319	1,000
O24.	4	3	12	0,035					
Всього	x	x	335	1,000					

Джерело: побудовано автором на основі власних розрахунків

Додаток ББ

Основні напрями та джерела фінансового забезпечення соціальної інфраструктури у розрізі ЛСВ аграрних підприємств

Об'єкти соціальної інфраструктури	Джерела фінансування	Фінансування аграрними підприємствами у розрізі ЛСВ
Матеріально-побутова сфера		
Житлово-комунальне господарство	Кошти державного та місцевих бюджетів, коштів підприємств, інші джерела	Допомога при проведенні різних робіт для покращення умов життя населення (вивезення сміття, озеленення, ремонт доріг); допомога у поліпшенні умов тепло-, водо-, енергопостачання для населення; очищення доріг від снігового покриву
Побутове обслуговування	За рахунок платних послуг фізичних та юридичних осіб	Будівництво житла працівникам підприємства на основі кредитування; безкоштовне транспортування осіб дошкільної освіти та загально-середньої освіти
Зовнішня та внутрішня торгівля	За рахунок платних послуг фізичних та юридичних осіб	Надання працівникам підприємства, колишнім працівникам-пенсіонерам допомоги у натуральній формі (продукти харчування, необхідні корми для худоби)
Кредитування	Плата за послуги за рахунок отриманих кредитів (Державна програма забезпечення молоді житлом Державного фонду сприяння молодіжному житловому будівництву)	Надання на пільгових кредитних умовах фінансових ресурсів працівникам підприємства
Громадське харчування	Фінансування за рахунок місцевих органів влади та платних послуг фізичних, юридичних осіб	Забезпечення дошкільних закладів освіти та загальної середньої освіти продуктами харчування підприємства
Розвиток технологій та забезпечення доступу до них (зв'язок, мобільність тощо)	За рахунок платних послуг фізичних та юридичних осіб	Надання працівникам підприємства в користування безкоштовного мобільного зв'язку, транспортних засобів
Державне страхування	Фонди державного соціального страхування, недержавне пенсійне страхування	Надання послуг медичного страхування за кошти підприємства

Продовження додатку ББ

Соціально-культурна		
Соціалізація освіти (соціальна культура)	Бюджетне фінансування, самофінансування, благодійництво	Фінансування аграрними підприємствами закладів загальної середньої освіти, ЗВО щодо розвитку ЛСВ на основі розробки програм, Startup-проектів
Енергоефективність	Бюджетне фінансування, самофінансування	Активна співпраця з органами місцевого самоврядування, ЗВО щодо розробки та впровадження новітніх систем енергозощадження; сприяння ефективному використанню доступних ресурсів території (використання «Зеленого офісу», переробка та утилізація твердих побутових відходів); сприяти у розвитку інноваційних технологій, які зможуть допомогти у вирішенні соціальних та екологічних проблем (енергоефективність та низьковитратність технологій); інформувати та поширювати знання щодо нових технологій в освіті, задля формування конкурентоспроможної робочої сили (тренінги, форуми); залучати компетентних фахівців для проведення роз'яснювальної роботи щодо передових технологій, які використовують інші громади
«Зелений туризм»	За рахунок платних послуг фізичних та юридичних осіб	Активна позиція підприємства щодо популяризації «Зеленого туризму» в сільській місцевості, залучення працівників підприємства
Конкурентоспроможність робочої сили	Рівень заробітних плат в сільській місцевості	Підтримка місцевих трудових ресурсів для забезпечення їх конкурентоспроможності на ринку праці (надання іменних стипендій, дуальна освіта); підвищення кваліфікації працівників; проведення тренінгів для залучення потенційних співробітників
Культура, мистецтво	Бюджетне фінансування, благодійництво	Фінансування культурних, мистецьких заходів, які присвячені різним святам; підтримка будинків дитячої творчості, народних колективів художньої творчості; надання можливості незахищеним верствам населення відвідувати різні культурні заходи; сприяння збереженню культурної спадщини (об'єкти культури та історії); популяризація культурно-просвітницької діяльності щодо збереження цінностей суспільства
Охорона здоров'я	Бюджетне фінансування, плата за надані послуги від фізичних та юридичних осіб	Часткове фінансування за рахунок коштів підприємств; безкоштовне медичне обстеження

Продовження додатку ББ

Екологічність продукції	Бюджетне фінансування, самофінансування	Проведення відповідних виставок, ярмарок щодо популяризації екологічної с. г. продукції
Соціальне забезпечення	Соціальні трансферти (бюджетні цільові допомоги: грошові, натуральні, безготівкові, пільгові)	Матеріальна та натуральна (продукція с.г.) допомога соціально незахищеним верствам населення у розрізі соціальних програм підприємства: допомога багатодітним та малозабезпеченим сім'ям; підтримка людей похилого віку, ветеранів війни, праці (допомога на лікування, виготовлення протезів)
Рівень життя сільського населення	Самофінансування	Надання безкоштовних послуг оранки землі населенню; фінансування спортивних заходів та спортивних юнацьких команд

Джерело: авторська розробка

Додаток БВ

Критерії оцінки соціальної інфраструктури у розрізі ЛСВ аграрного підприємства

Напрями ЛСВ аграрного підприємства	Мегарівень (глобальний)	Макрорівень (державному та регіональному)	Мезорівень (рівень підприємства)
Економічний	Підтримка глобальних ініціатив, заходів міжнародних організацій, країн; фінансування грантових проектів	Фінансування цільових програм розвитку на державному та регіональному рівнях; забезпечення міжвідомчої координації на державному та регіональному рівні	Розробка відповідної документації щодо залучення соціальних інвестицій; енергоефективність виробництва
Організаційний	Наявність спеціальних міжнародних організацій щодо розвитку соціальної інфраструктури	Розробка цілей і завдань на державному та регіональному рівні з урахуванням потенціалу й розвитку місцевості	Наявність структурних підрозділів по розробці, моніторингу ідей, раціоналізаторських пропозицій
Кадровий	Міжнародне співробітництво, обмін досвідом, мобільність персоналу	Системність у підготовці та перепідготовці кадрів, якість освітніх програм їх підготовки	Кількість працівників з відповідною вищою освітою; проведення тренінгів на відповідну тематику; підвищення конкурентоспроможності робочої сили
Соціальний	Наявність міжнародних програм розвитку соціальної інфраструктури	Доступ та залучення до міжнародних програм розвитку на державному та регіональному рівнях	Розвиток соціальної культури, рівень соціального мислення працівників
Екологічний	Дотримання міжнародних договорів; сертифікація с. г. продукції	Розробка та затвердження концепцій, стратегій, програм розвитку екологічного спрямування	Активна позиція підприємства у розрізі екологічних заходів; «зелений туризм»
Техніко-технологічний	Наявність спеціальних міжнародних організацій, що забезпечують доступ до сучасних технік і технологій	Забезпечення доступу до сучасних технік і технологій через формування спеціальних структур, наявність нормативно-правового регулювання	Наявність структурних підрозділів по розробці та впровадженні техніко-технологічної діяльності
Інституціональний	Нормативно-правове регулювання міжнародних концепцій, договорів	Нормативно-правове забезпечення, формування та консультування методичної, начальної та наукової документації	Дотримання нормативно-правового регулювання міжнародного та вітчизняного законодавства

Джерело: авторська розробка

Додаток БД

Обладнання житлового фонду у міській та сільській місцевості України (% до зальної житлової площі)

Обладнання	2013 р.		2014 р.		2015 р.		2016 р.		2017 р.		2017 р. до 2013 р., в.п.	
	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості	у міських поселеннях	у сільській місцевості
Водопровід	74,6	29,9	77,6	33,4	77,8	34,3	77,8	35,4	78,0	36,6	3,4	6,7
Каналізація	75,4	26,4	74,8	29,9	76,7	30,9	76,8	31,9	77,0	33,0	1,6	6,6
Опалення	75,8	41,2	78,0	53,1	78,2	53,9	78,3	54,25	78,4	54,9	2,6	13,7
Газ	80,4	82,4	82,7	84,2	82,8	84,1	82,4	84,2	82,3	84,3	1,9	1,9
Гаряче постачання	59,9	15,1	63,3	21,0	63,2	21,8	62,8	22,7	62,7	24,0	2,8	8,9

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [74]

Додаток БЕ

Таблиця 5.10 **Ключові зміни та досягнення при запровадженні реформи державної регіональної політики в Україні, 2013-2017 рр.**

Кінець 2013 р.	Середина 2017 р.
Нормативно-правова база	
- фрагментарна нормативно-правова база ДРП	- 05.02.2015 р. ухвалено Закон України «Про засади державної регіональної політики»
- відсутність закону щодо ДРП. Чинний закон України «Про стимулювання розвитку регіонів» 2005 р. не виконував функції забезпечення цілісної системи управління ДРП	- урядом України та Мінрегіоном розроблено і введено в дію основні нормативні документи для виконання даного Закону: процедури, правила, рекомендації, методики тощо
Планування на центральному та регіональному рівнях	
- не розроблено методології для розроблення документів стратегічного планування на національному та регіональному рівнях	- планування на національному та регіональному рівнях здійснюється відповідно до ухваленого Закону України «Про засади державної регіональної політики»
- розроблення документів щодо планування здійснювалося без залучення ключових суб'єктів регіонального розвитку	- ухвалення Державної стратегії регіонального розвитку України до 2020 р. (серпень 2014 р.), відповідно ухвалено План заходів щодо реалізації даної Стратегії (жовтень 2015 р.)
- стратегічні документи не були підкріплені Планами дій з їх реалізації	- розроблення та затвердження у регіонах семирічних стратегій розвитку та відповідних планів з їх реалізації
Фінансування регіонального розвитку	
- ключовим інструментом фінансування була субвенція на соціально-економічний розвиток територій	- ключовим інструментом фінансування є Державний фонд регіонального розвитку (фінансування проектів з даного фонду має становити не менше 1% від прогнозованих надходжень загального фонду Державного бюджету України на відповідний період)
Реалізація проектів регіонального розвитку	
- законодавством не було визначено поняття «проект регіонального розвитку», фінансування соціально-економічного розвитку переважно здійснювалося на реконструкцію, будівництво та ремонт об'єктів соціальної сфери	- реалізація проектів регіонального розвитку в рамках державної і обласних стратегій і програм розвитку; спрощення процесу реалізації, здійснюється за умови наявності фінансування
Моніторинг та оцінювання впливу	
- відсутність керівництва і методології моніторингу і оцінювання (функції виконувало Міністерство економіки)	- затверджено методику та процедури моніторингу і оцінювання регіональної політики (жовтень, 2015 р.), створено автоматизовану базу для регіональної статистики

Продовження додатку БЕ

Інституції з управління і координації ДРП та регіонального розвитку	
- за формування та реалізацію державної регіональної політики відповідало Міністерство економіки, повноважень у Міністерства регіонів немає	<ul style="list-style-type: none"> - функцію регіонального розвитку передано Міністерству регіонів; - утворено Міжвідомчу координаційну комісію з питань регіонального розвитку при Кабінеті Міністрів України; - затвердження типового положення про Агенції регіонального розвитку (АРР) – зареєстровано у 8 областях України; - впроваджено окремі елементи і процеси системи багаторівневого врядування для здійснення регіонального розвитку

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [244]

ДОДАТОК БЖ
Розподіл коштів державного фонду регіонального розвитку у 2018 р., тис. грн

Область	80% загальний фонд	80% спеціальний фонд	80% разом	20% загальний фонд	20% Спеціальний фонд	20% разом	Разом ДФРР 2018 р.
1. Вінницька	119 107,693	59 553,846	178 661,539	-	-	-	178 661,539
2. Волинська	78 379,730	39 189,865	117 569,595	49 678,078	24 839,039	74 517,117	192 086,712
3. Дніпропетровська	244 106,857	122 053,429	366 160,286	-	-	-	366 160,286
4. Донецька	317 323,274	158 661,637	475 984,911	201 123,558	100 561,779	301 685,337	777 670,248
5. Житомирська	93 058,411	46 529,206	139 587,617	58 981,614	29 490,807	88 472,421	228 060,038
6. Закарпатська	94 863,497	47 431,749	142 295,246	60 125,700	30 062,850	90 188,550	232 483,796
7. Запорізька	130 203,500	65 101,750	195 305,250	-	-	-	195 305,250
8. Івано-Франківська	103 959,510	51 979,755	155 939,265	65 890,870	32 945,435	98 836,305	254 775,570
9. Київська	131 844,344	65 922,172	197 766,516	-	-	-	197 766,516
10. Кіровоградська	72 337,741	36 168,871	108 506,612	-	-	-	108 506,612
11. Луганська	163 756,667	81 878,333	245 635,000	103 791,074	51 895,537	155 686,611	401 321,611
12. Львівська	190 895,923	95 447,961	286 343,884	-	-	-	286 343,884
13. Миколаївська	86 158,635	43 079,318	129 237,953	-	-	-	129 237,953
14. Одеська	179 657,968	89 828,984	269 486,952	-	-	-	269 486,952
15. Полтавська	106 850,046	53 425,023	160 275,069	-	-	-	160 275,069
16. Рівненська	87 587,727	43 793,864	131 381,591	55 514,224	27 757,112	83 271,336	214 652,927
17. Сумська	82 715,722	41 357,861	124 073,583	-	-	-	124 073,583
18. Тернопільська	79 467,141	39 733,570	119 200,711	50 367,293	25 183,646	75 550,939	194 751,650
19. Харківська	203 469,160	101 734,580	305 203,740	-	-	-	305 203,740
20. Херсонська	79 120,180	39 560,090	118 680,270	50 147,384	25 073,692	75 221,076	193 901,346
21. Хмельницька	96 301,714	48 150,857	144 452,571	61 037,261	30 518,631	91 555,892	236 008,463
22. Черкаська	92 232,900	46 116,450	138 349,350				138 349,350
23. Чернівецька	68 384,455	34 192,227	102 576,682	43 342,944	21 671,472	65 014,416	167 591,098
24. Чернігівська	77 164,727	38 582,363	115 747,090	-	-	-	115 747,090
м. Київ	221 052,478	110 526,239	331 578,717	-	-	-	331 578,717
Всього	3 200 000,000	1 600 000,000	4 800 000,000	800 000,000	400 000,000	1 200 000,000	6 000 000,000

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [72]

ПРОЕКТ
«Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання
та утилізації твердих побутових
відходів у Новоодеському районі на основі державно-приватного
партнерства Новоодеської районної,
міської, сільських рад та бізнесових структур»

Зміст

№	
1	Анотація Проекту
2	Опис Проекту
2.1	Контекст і проблема Проекту
2.2	Мета та завдання Проекту
2.3	Досягнення мети та заходи Проекту
3	План-графік реалізації заходів Проекту
4	Очікувані результати Проекту
5	Сталість результатів Проекту
6	Мультиплікація досвіду Проекту
7	Опис інновацій Проекту
8	Бюджет Проекту
8.1	Загальний бюджет Проекту
8.2	Очікувані джерела фінансування

2. Анотація Проекту

Назва Проекту: «Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів у Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства Новоодеської районної, міської та сільських рад та бізнесових структур».

Актуальність Проекту полягає у забезпеченні реалізації на місцевому рівні одного з головних завдань державної політики регіонального розвитку – «покращення умов життя населення, екологічної ситуації в регіонах».

Основна проблема Проекту: Недостатність власної доходної бази районного, місцевих бюджетів не дозволяє вирішувати проблеми благоустрою територій, охорони навколишнього середовища, впровадження сучасних технологій поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ), покращувати умови життя населення. Ця проблема загострюється ще й тим, що територія району належить до території басейну Чорного моря, захист якого від забруднення відходами життєдіяльності є міждержавним пріоритетом охорони навколишнього природного середовища.

Соціально-економічна спрямованість Проекту: Проект планується реалізувати на території 4-х місцевих громад Новоодеського району, у т.ч.: Новоодеської міської ради, Новопетрівської, Михайлівської, Троїцької сільських рад, населення та природне середовище в яких потерпає від забруднення побутовими відходами.

Реальність виконання Проекту забезпечено: його актуальністю для Новоодеського району, територія якого знаходиться в басейні Чорного моря; підписанням всіма організаціями-партнерами Протоколу про наміри спільної реалізації Проекту; співфінансуванням заходів проекту з різних джерел; створенням професійної команди проекту, а також підтримкою проекту депутатами Новоодеської районної ради.

У Проекті буде впроваджено інноваційну пропозицію: «Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів у Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства місцевих громад та бізнесових структур».

Головними заходами Проекту є наступні:

1. Переобладнання (будівництво) колективного полігону ТПВ на базі існуючого сміттєзвалища Новоодеської міської ради.
2. Вирішення організаційних питань із забезпечення створення та функціонування пілотного Новоодеського кластеру поводження з ТПВ.
3. Впровадження заходів із забезпечення роздільного збирання ТПВ на території пілотного Новоодеського кластеру.
4. Впровадження заходів із забезпечення використання вторинної сировини.

Продовження додатку БЗ

5. Проведення заходів із санітарного очищення території сільських рад. У результаті реалізації Проекту буде досягнуто покращення умов проживання та відпочинку населення, екологічної ситуації безпосередньо на території 4-х місцевих рад, відпрацьовано сучасні механізми та технології поводження з ТПВ, здійснено будівництво 1-ї черги першого в районі колективного сучасного полігону ТПВ.

Реалізація Проекту надасть змогу також досягти:

- За соціальним аспектом: буде покращено умови проживання та відпочинку населення, екологічної ситуації безпосередньо на території 4-х місцевих рад, де безпосередньо проживають близько 18170 осіб, та відпочивають (мають дачі, займаються риболовлею, полюванням, збиранням «дарів природи») багато мешканців обласного центру – м. Миколаєва; створено не менше 4-х місцевих громадських організацій екологічного спрямування; активізовано співпрацю населення з місцевою владою. Ці результати належать до довготривалих.

- За економічним аспектом: буде розпочато будівництво колективного Новоодеського полігону ТПВ (здійснено будівництво 1-ї черги), створено пілотний кластер у сфері поводження з ТПВ, запроваджено роздільне збирання ТПВ та використання вторинної сировини; придбано або капітально відремонтовано техніку для забезпечення вивезення ТПВ (це – довготривалі результати); залучено з додаткових джерел на фінансування заходів Проекту кошти на загальну суму 764,194 тис. грн, у тому числі: з державного бюджету (грант) – 388,736 тис. грн; кошти організацій-партнерів з небюджетного сектору – 53,160 тис. грн (це – короткотривалий результат).

- За екологічним аспектом: буде досягнуто: покращення умов проживання населення, стану навколишнього природного середовища на частині території району; удосконалено місцеву нормативно-правову базу у сферах поводження з ТПВ та охорони навколишнього середовища. Це тим більш актуально у зв'язку з тим, що м. Нова Одеса, Новопетрівська, Михайлівська, Троїцька сільські ради розташовані на березі річки Південний Буг, у безпосередній близькості від берегів Чорного моря.

Перспективні наслідки реалізації проекту: прискорення реформування та розвитку галузі ЖКГ та сфери поводження з ТПВ у Новоодеському районі; покращення стану навколишнього природного середовища у районі та на території басейну Чорного моря; згуртування районної та місцевих громад у процесі спільного вирішення проблем життєзабезпечення.

Цільові групи Проекту: 1) «населення»; 2) «надавачі житлово-комунальних послуг»; 3) «державні службовці»; 4) «підприємці», 5) «соціально-активні мешканці».

Продовження додатку БЗ

Організації-партнери, співвиконавці Проекту: Новоодеська міська рада, Новопетрівська сільська рада, Михайлівська сільська рада, Троїцька сільська рада, КП «ПРАВОПОРЯДОК», ТОВ «ВЕАТ-ЮГ», ПП «Макс Агро М», ФГ «Вікторія 2013», ГО «Наяда НП», ПрАТ «Новоодеський райагрохім», ТОВ «Новоодеський розплідник», СТОВ «Союз-Агро», ПП «Думітраш», ФГ «Тофтул».

Обсяг коштів, необхідних для реалізації Проекту, та джерела його фінансування:

Загальний обсяг фінансування проекту – 967,944 тис. грн, у тому числі:

- кошти державного бюджету – 388,736 тис. грн;
- кошти районного бюджету – 203,750 тис. грн;
- кошти організацій-партнерів – 375,458 тис. грн, у т.ч.: з бюджетного сектору – 322,298 тис. грн; з підприємницького сектору – 51,160 тис. грн; з громадських спільнот – 2,0 тис. грн.

2. Опис Проекту

2.1 Контекст і проблема Проекту

Головними проблемами, що існують у Новоодеському районі, є такі:

- Нерозвинена власна доходна база районного та місцевих бюджетів. Потреби видаткової частини місцевих бюджетів значно більші за можливості їх доходної бази, тому бюджетна сфера, житлово-комунальне господарство забезпечуються на рівні поточного утримання при незначному рівні капітальних витрат.

- Незадовільний технічний стан основних засобів житлово-комунального господарства, складний фінансовий та матеріально-технічний стан комунальних підприємств, що надають житлово-комунальні послуги.

- Проблеми із забезпеченням безперебійного водопостачання та водовідведення у населених пунктах.

- Проблема забезпечення збирання та утилізації відходів життєдіяльності (твердих та рідких), санітарного очищення населених пунктів та збереження навколишнього природного середовища.

Послуги з вивезення побутових відходів надаються лише 40 відсоткам населення. Недосконалою є система санітарного очищення населених пунктів

Недостатність власної доходної бази районного, місцевих бюджетів не дозволяє вирішувати проблеми благоустрою територій, охорони навколишнього середовища, впровадження сучасних технологій поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ), покращувати умови життя населення. Ця проблема загострюється ще й тому, що територія району належить до території басейну Чорного моря, захист якого від забруднення відходами життєдіяльності належить до міждержавних пріоритетів охорони навколишнього природного середовища.

Продовження додатку БЗ

Для вирішення проблем у сфері поводження з ТПВ застосовується проектний підхід із залученням фінансових коштів з різних джерел та на основі державно-приватного партнерства районної ради з місцевими радами, суб'єктами підприємництва та населенням.

Соціальний аспект вирішення проблеми: Проект планується реалізувати на території 4-х місцевих громад Новоодеського району, де проживає більше 18,17 тис. осіб, у т.ч.: Новоодеської міської ради, Новопетрівської, Михайлівської, Троїцької сільських рад, населення та природне середовище в яких потерпає від забруднення побутовими відходами.

Економічний аспект вирішення проблеми Проекту:

Відсутність достатніх коштів у районному та місцевих бюджетах обумовлює вирішення проблеми Проекту поетапно із залученням додаткових джерел фінансування. У цьому Проекті реалізується пілотний етап вирішення проблеми з ТПВ – на території тільки 4-х місцевих рад, у т.ч.: Новоодеська міська рада та сільські ради, що межують (Новопетрівська, Троїцька), або знаходяться неподалік (Михайлівська) від Нової Одеси.

Проектом передбачено фінансування: реалізації 1-ї черги будівництва колективного Новоодеського полігону ТПВ, відпрацювання технології роздільного збирання ТПВ (будівництво майданчиків та придбання комплектів контейнерів для роздільного збирання ТПВ), збирання та повторного використання вторинної сировини (облаштування приймального пункту вторсировини в Новій Одесі) та створення пілотного для району кластера у сфері поводження з ТПВ.

Було визначено п'ять основних цільових груп Проекту:

1) населення 4-х місцевих рад – учасників проекту, яке є споживачем житлово-комунальних послуг з вивезення ТПВ, а також відпочиваючі на даній території люди, які приїхали з інших населених пунктів області, далі – «населення»;

2) суб'єкти підприємництва, що надають житлово-комунальних послуги зі збирання та вивезення ТПВ, далі – «надавачі житлово-комунальних послуг»;

3) управлінці різних рівнів місцевого самоврядування та місцевих органів виконавчої влади, далі – «державні службовці»;

4) суб'єкти підприємництва різних форм власності, далі – «підприємці»;

5) мешканці 4-х місцевих рад – учасників проекту, які зацікавлені у співпраці з місцевою владою з питань покращення умов життя та розвитку території, далі – «соціально-активні мешканці».

Підставами для визначення цільових груп стали результати проведеного аналізу інтересів потенційно зацікавлених у результатах даного проекту сторін.

Проект відповідає: районним цільовим програмам розвитку, пріоритетам, визначеним у «Стратегії розвитку Миколаївської області на період до 2020 року», а також Державній стратегії регіонального розвитку на період до 2020 року.

Продовження додатку БЗ

2.2 Мета та завдання проекту

Мета Проекту – забезпечення покращення умов життя населення, екологічної ситуації на території Новоодеського району, що є одним з головних завдань державної політики регіонального розвитку.

Завдання проекту:

1. Покращення екологічної ситуації в районі.
2. Удосконалення системи управління місцевою галуззю ЖКГ.
3. Удосконалення місцевої нормативно-правової бази в галузі ЖКГ.
4. Стимулювання співпраці населення з місцевими органами влади.
5. Залучення додаткових джерел фінансування інвестиційно-інноваційних проектів розвитку територіальних громад району.

У районному та місцевих бюджетах Новоодеського району на реалізацію багатьох повноважень органів місцевого самоврядування катастрофічно не вистачає коштів. Тому існує нагальна потреба у розвитку позабюджетних способів фінансування проектів розвитку територіальних громад – залучення інвестицій, кредитів банків, позик, грантів та інше. Це потребує застосування проектного підходу до розробки та подання заявок на додаткове фінансування. Проектний підхід збільшує прозорість процесу залучення та використання коштів. Ознайомлення із завданнями Проекту, технологією його виконання населення та підприємців дозволяє безпосередньо залучити їх до спільного вирішення проблем забезпечення життєдіяльності громад.

Тому, на даному етапі для вирішення проблем району у сфері поводження з ТПВ застосовується проектний підхід із залученням фінансових коштів з різних – районного, міського, сільських та державного бюджетів, коштів суб'єктів підприємництва різних форм власності, на основі державно-приватного партнерства районної ради з місцевими радами, суб'єктами підприємництва та населенням.

Як альтернативу запропонованому способу досягнення мети проекту можна розглядати шлях збільшення надходжень до місцевих бюджетів за рахунок підвищення місцевих податків і зборів, тарифів на житлово-комунальні послуги. Але, реальні приклади показують, що в умовах системної кризи економіки, відсутності необхідних коштів у населення та суб'єктів підприємництва, це призводить до відходу «в тінь» малого бізнесу, зростання заборгованості населення по платежах за послуги ЖКГ, подальше руйнування комунальної інфраструктури, збільшення соціальної напруги.

Отже, вбачається єдиний варіант забезпечення фінансування проектів у кризовий період – пошук та використання додаткових джерел фінансування проектів розвитку, за рахунок розширення співпраці місцевої влади та громад, залучення додаткових джерел фінансування інноваційних проектів розвитку територій, впровадження технологій ресурсо- та енергозбереження, цілеспрямованого використання фінансових ресурсів на вирішення головних проблем територіальних громад та визначених пріоритетних напрямів розвитку.

Продовження додатку БЗ

2.3 Досягнення мети та заходи Проекту

Досягнення мети та виконання завдань Проекту здійснюється шляхом концентрації фінансових та матеріальних ресурсів органів місцевого самоврядування Новоодеського району різних рівнів (районна, міська, три сільські ради), представників громад – підприємців та громадської організації, залучення додаткових фінансових ресурсів з державного бюджету на конкурсній основі, створення команди проекту, згуртування управлінської, підприємницької та громадської ініціативи у межах Проекту.

Новизна та актуальність проектних рішень забезпечується за рахунок вивчення та впровадження «кращих практик», консультативного супроводження реалізації проекту провідними фахівцями з питань розвитку місцевого самоврядування.

Вирішення завдання «покращення екологічної ситуації в районі» досягається шляхом будівництва колективного полігону ТПВ, впровадження роздільного збирання та утилізації ТПВ, проведення заходів із санітарного очищення територій місцевих рад.

Вирішення завдання «удосконалення системи управління місцевою галуззю ЖКГ» досягається шляхом створення: пілотного кластера у сфері поводження з ТПВ, громадських організацій екологічної спрямованості та територіальних органів самоорганізації населення.

Вирішення завдання «удосконалення місцевої нормативно-правової бази у галузі ЖКГ» досягається шляхом розробки Програми поводження з ТПВ у Новоодеському районі на 2015-2020 роки, а також доопрацювання діючих цільових районних та місцевих програм у галузі ЖКГ та охорони довкілля, затвердження рішень районної ради, місцевих рад, розпоряджень районної державної адміністрації щодо забезпечення розвитку сфери поводження з побутовими відходами.

Вирішення завдання «стимулювання співпраці населення з місцевими органами влади» досягається шляхом залучення його до вирішення конкретних завдань проекту, здійснення контролю за якістю реалізації проекту, а також створення громадських організацій екологічної спрямованості та територіальних органів самоорганізації населення.

Вирішення завдання «залучення додаткових джерел фінансування інвестиційно-інноваційних проектів розвитку територіальних громад району» досягається шляхом впровадження проектного підходу та конкурсних механізмів залучення додаткового фінансування з державного бюджету; залучення на добровільних засадах коштів зацікавлених підприємницьких структур та громадської організації до співфінансування проекту; практичного впровадження програмно-цільового методу фінансування проектів розвитку територіальних громад.

Мета Проекту досягається шляхом виконання завдань проекту та реалізації таких заходів Проекту:

Продовження додатку БЗ

1. Підготовка та проведення установчого семінару по проекту.
2. Ознайомлення з кращими практиками за темою проекту.
3. Переобладнання (будівництво) колективного полігону ТПВ на базі існуючого сміттєзвалища Новоодеської міської ради, у т.ч.:
  - 3.1. Будівництво огорожі полігону ТПВ (I черга будівництва колективного полігону ТПВ).*
4. Вирішення організаційних питань із забезпечення створення та функціонування пілотного Новоодеського кластера поводження з ТПВ, у т.ч.:
  - 4.1. Підготовка зразків (прикладів) розпорядчих документів та угод із забезпечення створення та функціонування кластерів у галузі ЖКГ.
  - 4.2. Проведення розрахунків економічної схеми забезпечення функціонування пілотного Новоодеського кластера.
  - 4.3. Розробка та затвердження розпорядчих документів із забезпечення створення та функціонування пілотного кластера.
  - 4.4. Розробка схеми та графіку вивезення ТПВ, у т.ч. вторинної сировини, з території сільських рад-партнерів.
  - 4.5. Розробка та підписання угод між учасниками пілотного кластера щодо забезпечення збирання, вивезення та утилізації ТПВ.
5. Впровадження заходів із забезпечення роздільного збирання ТПВ на території пілотного Новоодеського кластера, у т.ч.:
  - 5.1. Облаштування контейнерних майданчиків для збирання вторинної сировини та ТПВ у сільських радах.
  - 5.2. Придбання комплектів нових контейнерів для забезпечення роздільного збирання ТПВ у сільських радах.
  - 5.3. Переобладнання існуючих у Троїцькій сільській раді 24-х нових контейнерів у комплекти для роздільного збирання ТПВ у селі Троїцьке.
  - 5.4. Встановлення спеціальних контейнерів (ящиків) для забезпечення збирання відпрацьованих батарейок у будівлях сільських рад та популярних торгових точок.
  - 5.5. Проведення широкої агітаційно-рекламної кампанії щодо переваг та необхідності роздільного збирання ТПВ.
6. Впровадження заходів із забезпечення використання вторинної сировини, у т.ч.:
  - 6.1. Придбання автомобіля-самоскида для забезпечення вивезення вторинної сировини та несортованих ТПВ з територій сільських рад.
  - 6.2. Капітальний ремонт автомобіля-сміттевоза.
  - 6.3. Облаштування приймального пункту вторинної сировини у м. Нова Одеса.

---

* Виконання заходів та фінансування розробки проектно-кошторисної документації на будівництво полігону ТПВ та проведення її державної експертизи здійснюється у 2018 р. з коштів бюджету Новоодеської міської ради

Продовження додатку БЗ

7. Проведення заходів із санітарного очищення територій сільських рад, у т.ч.:

7.1. Створення громадських організацій екологічної спрямованості та територіальних органів самоорганізації населення у сільських радах-партнерах.

7.2. Проведення весняних та осінніх толок із санітарного очищення територій сільських рад.

8. Розробка та затвердження Програми поводження з ТПВ у Новоодеському районі на 2015-2020 роки, у т.ч.:

8.1. Розробка проекту Програми поводження з ТПВ у Новоодеському районі на 2015-2020 роки. **

8.2. Розробка та прийняття рішень районної ради, Новоодеської міської ради, Новоодеської РДА щодо забезпечення будівництва полігону ТПВ у м. Нова Одеса.

9. Удосконалення іншої нормативно-правової бази на місцевому рівні у сфері поводження з відходами, у т.ч.

9.1. Доопрацювання діючих цільових районних програм у галузі ЖКГ та охорони довкілля, затвердження рішень районної ради, розпоряджень РДА щодо забезпечення розвитку сфери поводження з побутовими відходами у районі.

9.2. Доопрацювання діючих цільових програм у галузі ЖКГ та охорони довкілля, затвердження рішень Новоодеської міської та сільських рад щодо забезпечення розвитку сфери поводження з побутовими відходами на території місцевих рад.

10. Консультаційне забезпечення реалізації заходів проекту.

11. Організаційне забезпечення проекту.

12. Інформаційне забезпечення заходів проекту, у т.ч.:

12.1. Розробка, друкування та розповсюдження інформаційних та агітаційних матеріалів щодо переваг роздільного збирання ТПВ.

12.2. Висвітлення в місцевих ЗМІ ходу реалізації та результатів проекту.

13. Підготовка та проведення підсумкового семінару за результатами проекту.

Проект буде базуватися на напрацюваннях Новоодеської міської та районної рад, які вже є (рішенням районної ради від 27.11.2013 р. №1 затверджено Концепцію програми поводження з твердими побутовими відходами у Новоодеському районі на 2015 – 2020 роки, які визначено основні методологічні принципи і напрями Програми поводження з ТПВ, яку буде розроблено в ході реалізації Проекту), а також заплановані до виконання у 2018 році.

** Проведення досліджень та розробка обґрунтування місць розміщення спільних для сільських рад полігонів виконується протягом 2019 р. за рахунок фінансування з коштів районного бюджету

Продовження додатку БЗ

У т.ч.: буде розроблено проектно-кошторисну документацію на будівництво полігону ТПВ у м. Нова Одеса та проведено її державну експертизу, що буде профінансовано з коштів міського бюджету Нової Одеси, а також, за рахунок фінансування з коштів районного бюджету, буде виконано розробку обґрунтування розміщення спільних для сільських рад полігонів ТПВ.

У Проекті заплановано розробку місцевого правового супроводження заходів зі створення та забезпечення функціонування кластеру в сфері поводження з ТПВ, у т.ч.: ознайомлення з наявними зразками (прикладями) розпорядчих документів та угод, розробка та затвердження розпорядчих документів із забезпечення створення та функціонування пілотного кластера.

Внутрішній моніторинг якості реалізації заходів за Проектом буде здійснювати моніторингова група Проекту, створена у складі команди Проекту. Моніторингова група буде відслідковувати реалізацію проекту щомісячно у відповідності з план-графіком реалізації заходів проекту та доповідати результати моніторингу на нарадах у керівника Проекту та засіданнях райдержадміністрації.

Хід реалізації Проекту буде розглядатися також на нарадах у керівника Проекту, у голови районної ради та на засіданнях райдержадміністрації, на яких, у разі виникнення непередбачуваних ситуацій, будуть прийматися відповідні рішення щодо вирішення проблемних питань.

Можливість громадської оцінки якості реалізації Проекту буде забезпечено відкритістю процесу реалізації Проекту, публікаціями статей та репортажів у місцевих ЗМІ, а також залученням до цього новостворених громадських організацій екологічної спрямованості та територіальних органів самоорганізації населення.

Партнерами районної ради по Проекту є такі (з яких всі здійснюють співфінансування Проекту та виконання окремих завдань): Новоодеська міська рада, Новопетрівська, Михайлівська, Троїцька сільські ради, Комунальне підприємство Новоодеської міської ради «ПРАВОПОРЯДОК», ТОВ «ВЕАТ-ЮГ» (м. Миколаїв); ПП «Макс Агро М», ФГ «Вікторія 2013», ГО «Наяда НП» – с. Новопетрівське; ПрАТ «Новоодеський райагрохім» (м. Нова Одеса), ТОВ «Новоодеський розплідник» (с. Зайве), СТОВ «Союз-Агро» (с. Михайлівка); ПП «Думітраш» та ФГ «Тофтул» – с. Троїцьке.

Забезпечення реалізації заходів за Проектом буде здійснювати команда Проекту з 20 осіб, до якої увійшли: голова районної ради (керівник моніторингової групи Проекту), заступник голови районної ради (керівник Проекту), перший заступник голови Новоодеської райдержадміністрації (заступник керівника Проекту), Новоодеський міський голова, Новопетрівський, Михайлівський, Троїцький сільські голови, фахівці апарату районної ради та керівники організацій-партнерів.

Продовження додатку Б3

3. План-графік реалізації заходів Проекту

Тривалість заходу (по етапах)	Захід	Джерела фінансування, тис. грн.					
		Державний бюджет		Місцевий бюджет (Учасник Конкурсу)		Партнери	
		поточні	капітальні	поточні	капітальні	поточні	капітальні
I-й етап. Підготовчий етап.		-	-	14,1	-	-	30,16
Місяць 1	Реалізація заходів: 1., 10., 11., 8.1.	-	-	-	-	-	-
	Сума фінансування за 1-й місяць:	-	-	-	-	-	-
Місяць 2	Реалізація заходів: 1, 10., 11., 4.1., 5.5., 8.1., 8.2. Оплата: канцтоварів, консультаційних послуг	-	-	3,4	-	-	-
	Сума фінансування за 2-й місяць:	-	-	3,4	-	-	-
Місяць 3	Реалізація заходів: 2., 10., 4.2., 5.4., 5.5., 6.3., 8.1., 11., 9.1. Оплата: паливно-маст. матеріалів; друку статей, агітматеріалів; розр. Програми ТПВ; канцтовар.	-	-	10,7	-	-	-
	6.3. Оплата кап. ремонту приймального пункту. ТОВ «BEAT-ЮГ»	-	-	-	-	-	30,16
	Сума фінансування за 3-й місяць:	-	-	10,7	-	-	30,16
II-й етап. Етап підготовки до роздільного збирання та вивезення ТПВ		9,5	95,197	14,5	26,103	37,0	299,3
Місяць 4	Реалізація заходів: 10., 11., 9.1., 4.3., 4.4., 5.5., 7.1., 7.2., 8.1., 12.1. Оплата послуг: з розробки Програми ТПВ, консультаційних.	-	-	14,5	-	-	-
	7.2. оплата пал.-маст. матеріалів, у т.ч.:	-	-	-	-	-	-
	Михайлівська сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Троїцька сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Новопетрівська сільська рада	-	-	-	-	3,00	-
	Сума фінансування за 4-й місяць:	-	-	14,5	-	3,5	-
Місяць 5	Реалізація заходів: 10., 11., 9.1., 7.2., 12.1., 5.5., 4.5., 5.1., 3.1., 6.1., 9.2. Оплата комплекту металевих конструкцій для воріт та хвірток.	-	-	-	26,103	-	-
	7.2. оплата пал.-маст. матеріалів, у т.ч.:	-	-	-	-	-	-
	Михайлівська сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Троїцька сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Новопетрівська сільська рада	-	-	-	-	2,00	-
	5.1. Оплата облаштування контейнерних майданчиків, у т.ч.:	-	-	-	-	-	-
	с. Михайлівка Михайлівська сільрада	-	-	-	-	4,00	-
	с. Михайлівка СТОВ «Союз-Агро»	-	-	-	-	6,00	-
	с. Троїцьке ПП «Думітраш»	-	-	-	-	4,00	-
	с. Новопетрівське ПП «Макс Агро М»	-	-	-	-	2,00	-
с. Новопетрівське ФГ «Вікторія 2013»	-	-	-	-	2,00	-	
с. Новопетрівське ГО «Наяда НП»	-	-	-	-	2,00	-	

Продовження додатку БЗ

	ПрАТ «Новоодеський райагрохім»	-	-	-	-	2,00	-
	С. Зайве ТОВ «Новоодеський росплідник»	-	-	-	-	2,00	-
	с. Криворіжжя Новоодеська міська рада	-	-	-	-	2,00	-
	6.1. Оплата автомобіля-самоскида Новоодеська міська рада	-	-	-	-	-	286,51
	Сума фінансування за 5-й місяць:	-	-	-	26,103	28,5	286,51
Мі- сяць 6	Реалізація заходів: 10., 11., 7.2., 12.1. 9.2., 6.2., 3.1., 5.1., 5.2., 5.3.	-	-	-	-	-	-
	12.1., 3.3., 5.1., 5.2. Оплата послуг: друку, облаштування контейнерних майданчиків; придбання: фундаментів, 11-ти комп- лектів контейнерів	9,5	95,197	-	-	-	-
	7.2., Оплата: паливно-маст. матеріалів Новопетрівська сільрада	-	-	-	-	2,00	-
	6.2. Оплата капремонту сміттєвоза КП «ПРАВОПОРЯДОК»	-	-	-	-	-	12,78
	5.3. Оплата переобладнання 24-х контейнерів. ФГ «Гофтул»	-	-	-	-	3,0	-
	Сума фінансування за 6-й місяць:	9,5	95,197	-	-	5,0	12,78
III етап. Етап будівництва полігону		-	284,03 9	2,2	142,847	4,5	-
Мі- сяць 7	Реалізація заходів: 10., 11., 12.1., 9.2., 3.1., 5.5., 12.2. Оплата послуг: консультаційних, ЗМІ.	-	-	2,2	-	-	-
	3.2. Оплата придб. панелей огорож	-	212,00 2	-	-	-	-
	Сума фінансування за 7-й місяць:	-	212,00 2	2,2	-	-	-
Мі- сяць 8	Реалізація заходів: 10., 11., 12.1., 3.1. Оплата улаштування воріт та хвірток	-	-	-	2,706	-	-
	3.2. Оплата установлення огорожі	-	72,037	-	-	-	-
	Сума фінансування за 8-й місяць:	-	72,037	-	2,706	-	-
Мі- сяць 9	Реалізація заходів: 10., 11., 7.2., 12.1. 3.1., 5.5. Оплата: робіт з фарбування; прибутку, витрат підрядника, ПДВ; служби замовника.	-	-	-	140,141	-	-
	7.2. оплата пал.-маст. матеріалів, у т.ч.:	-	-	-	-	-	-
	Михайлівська сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Троїцька сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Новопетрівська сільська рада	-	-	-	-	4,00	-
	Сума фінансування за 9-й місяць:	-	-	-	140,141	4,5	-
IV етап. Заключний етап.		-	-	4,0	-	4,5	-
Мі- сяць 10	Реалізація заходів: 10., 11., 5.5., 7.2. Оплата послуг: консультаційних.	-	-	1,5	-	-	-
	7.2. оплата пал.-маст. матеріалів, у т.ч.:	-	-	-	-	-	-
	Михайлівська сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Троїцька сільська рада	-	-	-	-	0,25	-
	Новопетрівська сільська рада	-	-	-	-	4,00	-
	Сума фінансування за 10-й місяць:	-	-	1,5	-	4,5	-

Продовження додатку БЗ

Мі- сяць 11	Реалізація заходів: 10., 11., 12.2., 13. Оплата послуг: консультаційних, друкування статей; канцтоварів.	-	-	2,5	-	-	-
	Сума фінансування за 11-й місяць:	-	-	2,5	-	-	-

4. Очікувані результати Проекту

У результаті реалізації Проекту **буде досягнуто покращення умов проживання та відпочинку населення, екологічної ситуації** на території частини Новоодеського району, яка ввійшла до меж території Проекту (Новоодеська міська, Новопетрівська, Михайлівська, Троїцька сільські ради).

Реалізація Проекту надасть змогу також досягти таких результатів:

- За соціальним аспектом: буде покращено умови проживання та відпочинку населення, екологічної ситуації безпосередньо на території 4-х місцевих рад, де безпосередньо проживають близько 18,170 тис. осіб, та відпочивають (мають дачі, займаються риболовлю, полюванням, збиранням «дарів природи») багато мешканців обласного центру – м. Миколаєва; створено не менше 4-х місцевих громадських організацій екологічного спрямування; активізовано співпрацю населення з місцевою владою. Ці результати належать до довготривалих.

- За економічним аспектом: буде розпочато будівництво колективного Новоодеського полігону ТПВ, створено пілотний кластер у сфері поводження з ТПВ, запроваджено роздільне збирання ТПВ та використання вторинної сировини, придбано або капітально відремонтовано техніку для забезпечення вивезення ТПВ (довготривалі результати). При цьому буде виконано: здійснено будівництво 1-ї черги колективного полігону ТПВ, виконано робіт на загальну суму 499,3 тис. грн, з яких: 330,4 тис. грн – кошти державного бюджету, 169,0 тис. грн – кошти районного бюджету; побудовано на території 5-ти сіл 17 контейнерних майданчиків; придбано за кошти державного бюджету 11 комплектів контейнерів (по 4 контейнери в комплекті) для роздільного збирання ТПВ, на загальну суму – 48,84 тис. грн. За кошти організації-партнера облаштовано приймальний пункт для вторинної сировини (здійснено капітальний ремонт приміщення на суму 30,16 тис. грн) та організовано вивезення зібраної в контейнерах вторинної сировини із зазначених вище населених пунктів. Буде придбано за кошти бюджету Новоодеської міської ради (286,51 тис. грн.) автомобіль-самоскид та за кошти організації-партнера (12,8 тис. грн) капітально відремонтовано автомобіль-сміттєвоз.

Буде залучено з додаткових джерел на фінансування заходів Проекту фінансові кошти на загальну суму 764,194 тис. грн, у тому числі: з державного бюджету – 388,736 тис. грн; кошти організацій-партнерів з небюджетного сектору – 53,160 тис. грн (короткотривалий результат).

Продовження додатку БЗ

- За екологічним аспектом: буде досягнуто покращення умов проживання населення, стану навколишнього природного середовища на частині території району, удосконалено місцеву нормативно-правову базу в сферах поводження з ТПВ та охорони навколишнього середовища. Це тим більш актуально у зв'язку з тим, що м. Нова Одеса, Новопетрівська, Михайлівська, Троїцька сільські ради розташовані на березі річки Південного Бугу, в безпосередній близькості від берегів Чорного моря. Це належить до довготривалих наслідків реалізації Проекту.

Перспективні наслідки реалізації проекту: прискорення реформування та розвитку галузі ЖКГ та сфери поводження з ТПВ в Новоодеському районі; покращення стану навколишнього природного середовища у районі та на території басейну Чорного моря; згуртування районної та місцевих громад у процесі спільного вирішення проблем життєзабезпечення.

5. Сталість результатів Проекту

Фінансово-економічна сталість результатів Проекту:

Економічна ефективність результатів Проекту після його реалізації досягається за рахунок отримання довготривалих результатів проекту, у тому числі: завершення будівництва колективного Новоодеського полігону ТПВ; функціонування пілотного кластера у сфері поводження з ТПВ; створення постійно діючої інфраструктури із забезпечення роздільного збирання ТПВ, збирання та забезпечення використання вторинної сировини; придбання нової та капітального ремонту існуючої техніки для забезпечення вивезення ТПВ; будівництва на території 5-ти сіл 17 контейнерних майданчиків та встановлення на них комплектів контейнерів для роздільного збирання ТПВ.

Подальший розвиток діяльності існуючих підприємств – партнерів районної ради по Проекту, а також новостворених під час реалізації Проекту громадських організацій та територіальних органів самоорганізації населення не буде залежати від грантового фінансування.

Комунальне підприємство Новоодеської міської ради «Правопорядок» здійснює свою господарську діяльність на засадах самоокупності шляхом надання житлово-комунальних послуг населенню, підприємствам, установам та організаціям. Суттєве зміцнення його матеріально-технічної бази (придбання автомобіля-самоскида та капітальний ремонт автомобіля-сміттєвоза) та розширення сфери господарської діяльності у межах кластера дозволить помітно збільшити доходи та забезпечити економічну стабільність його господарської діяльності.

Збільшення обсягу наданих КП «Правопорядок» послуг може привести до збільшення податкових платежів та відрахувань від прибутку до місцевого бюджету.

В аспекті організаційно-господарської діяльності реалізація Проекту приведе:

Продовження додатку БЗ

- до подальшого розширення мережі приймальних пунктів вторинної сировини;

- до зростання кількості місцевих громадських організацій, в першу чергу – екологічної спрямованості;

- до активізації діяльності суб'єктів малого підприємництва, завдяки отриманому досвіду конструктивної співпраці з місцевими органами влади.

Власником матеріальних продуктів, одержаних за результатами реалізації Проекту, буде Новоодеська районна рада, Новоодеська міська рада, Новопетрівська, Михайлівська, Троїцька сільські ради, у відповідності із запланованими та отриманими результатами реалізації заходів Проекту на територіях зазначених місцевих рад.

Власником інтелектуальних продуктів, одержаних за результатами реалізації Проекту, буде Новоодеська районна рада.

Політична сталість результатів Проекту досягається за рахунок: залучення ініціативних груп населення, підприємців до вирішення завдань проекту, відкритості процесу і результатів реалізації Проекту, що забезпечується висвітленням ходу та результатів проекту в місцевих ЗМІ, стимулювання подальшого розвитку інституцій громадянського суспільства.

6. Мультиплікативність досвіду Проекту

Результати Проекту, що можуть бути поширені на інші районні ради України, стосуються, в першу чергу, результатів впровадження інноваційної пропозиції «Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів у Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства місцевих громад», а також інших інноваційних напрацювань Проекту.

У ході впровадження зазначеної інноваційної пропозиції Проекту буде досягнуто наступне:

- напрацьовано пакет документів та місцеву нормативно-правову базу, що організаційно та юридично забезпечують створення та функціонування кластера, та створено Новоодеський кластер у сфері поводження з ТПВ;

- буде розроблено інноваційну районну середньострокову Програму поводження з ТПВ, яка буде базуватися на створенні на території району мережі міні-кластерів, основою яких мають стати колективні полігони ТПВ для декількох сільських рад;

- буде отримано практичний досвід з впровадження кластерної моделі організації системи поводження з ТПВ на території району.

Корисним для використання в інших районних радах України може стати також позитивний досвід практичної співпраці населення, підприємців з місцевою владою під час розроблення та реалізації спільних проектів розвитку місцевої інфраструктури у галузі ЖКГ.

Продовження додатку БЗ

Для забезпечення поширення позитивного досвіду реалізації Проекту в інших районах Миколаївської області та України будуть застосовані інформаційні засоби, у тому числі:

- друкування статей у районних та обласних друкованих ЗМІ;
- запис та поширення відеорепортажів, відеосюжетів щодо результатів реалізації Проекту по телебаченню:
- розміщення статей та відеосюжетів на офіційному вебсайті Новоодеської районної ради в мережі Інтернет - <http://novodrayrada.mk.ua/>;
- підготовка та відправлення текстових та фото- матеріалів для друкування у виданнях Державного фонду сприяння місцевому самоврядуванню в Україні – журналі «Місьцеве самоврядування та регіональний розвиток в Україні» та інших;
- підготовка та надання інформації, що зацікавить інші районні ради, за запитом цих рад.

7. Опис інновацій Проекту

Опис інноваційної пропозиції

«Відпрацювання кластерної моделі роздільного збирання та утилізації твердих побутових відходів у Новоодеському районі на основі державно-приватного партнерства місцевих громад, бізнесових структур»

Ця інноваційна пропозиція впроваджується на території району Новоодеською районною радою і райдержадміністрацією у співпраці з Новоодеською міською радою, Новопетрівською, Михайлівською, Троїцькою сільськими радами та зацікавленими суб'єктами підприємницької діяльності різної форми власності.

1. Короткий опис.

Сутність інновації: Впровадження інноваційної пропозиції передбачає:

- напрацювання пакету документів та місцевої нормативно-правової бази, що організаційно та юридично забезпечують створення та функціонування кластера у сфері поводження з твердими побутовими відходами на районному рівні;
- створення пілотного кластера на базі Новоодеського полігону ТПВ та забезпечення його функціонування;

Новизна: Створення кластерів у різних галузях господарської діяльності розпочалося в Україні на початку 2000-х років, декілька років тому почали впроваджуватися кластери і у сфері поводження з твердими побутовими відходами. У той же час, системний підхід до організації збирання, перевезення та утилізації ТПВ на основі кластерної моделі для Новоодеської районної ради є інновацією.

2. Характер інновації – технологічний та організаційний. Цю інновацію можна вважати відносною.

Продовження додатку БЗ

3. Сфера практичного застосування у місцевому самоврядуванні – місцева галузь житлово-комунального господарства.

4. Основні якісні характеристики:

Впровадження даної інновації має суттєво підвищити якість послуг зі збирання, вивезення та утилізації ТПВ. У результаті впровадження інновацій очікується зменшення витрати на вивезення та утилізацію ТПВ; покращення якості життя населення, зменшення забруднення навколишнього середовища, поліпшення умов відпочинку населення на природі, забезпечення повторного використання зібраної вторинної сировини.

5. Територіальний масштаб інновації:

Не має аналогів: в Україні - ; в області - ; у районі - ; у селі, селищі - .

6. Права інтелектуальної власності: відсутні.

8. Бюджет Проекту

Загальна сума витрат за проектом складає 967,944 тис. грн, у тому числі кошти фонду Конкурсу (з Державного бюджету 2018 року) – 388,736 тис. грн.

Кошти з державного бюджету розподіляються таким чином:

- видатки споживання дорівнюють 9,5 тис. грн, або 2,44%;
- видатки розвитку – 379,236 тис. грн, або 97,56%.

У складі видатків розвитку 100% складають капітальні видатки.

У зв'язку з необхідністю вирішення першочергових завдань проекту, що потребують значних обсягів видатків розвитку, фінансування адміністративних видатків з коштів фонду Конкурсу не заплановано.

Очікуване фінансування проекту становить:

- з державного бюджету – 388,736 тис. грн, або 40,16% від суми сукупного фінансування проекту;
- з районного бюджету – 203,750 тис. грн, або 21,05% від суми сукупного фінансування проекту;
- з коштів організацій-партнерів – 375,458 тис. грн, або 38,79% від суми сукупного фінансування проекту. У тому числі: з бюджетного сектору – 322,298 тис. грн; підприємницького сектору – 51,160 тис. грн; коштів громадських спільнот – 2,0 тис. грн.

Продовження додатку БЗ

8.1 Загальний бюджет Проекту

№ заходу, видатків	Найменування заходів, що здійснюються за проектом; перелік та найменування видатків	Загальна вартість (тис. грн)	Джерела фінансування		
			Фонд Конкурсу	Учасник Конкурсу	Організації – партнери
1.	Підготовка та проведення установчого семінару по проекту (оплата канцтоварів та витратних матеріалів для оргтехніки)	0,4	-	0,4	-
2.	Ознайомлення з кращими практиками за темою проекту (оплата придбання паливно-мастильних матеріалів для поїздки в Тульчинську Вінницької області та Радивилівську Рівненської області районні ради)	0,8	-	0,8	-
3.	Переобладнання (будівництво) колективного полігону ТПВ на базі існуючого сміттєзвалища Новоодеської міської ради, у т.ч.:	499,346	330,396	168,95	-
3.1	будівництво огорожі полігону ТПВ (І черга будівництва колективного полігону ТПВ) *, у т.ч.:	499,346	330,396	168,95	-
-	придбання панелей огорожі (глухі плоскі)	212,002	212,002	-	-
3.2	Придбання фундаментів стаканного типу Ф-1	46,357	46,357	-	-
3.3	Придбання комплексу металевих конструкцій для улаштування воріт та хвірток на полігоні ТПВ, у т.ч.: воріт металевих розпашних (2 шт.), стійок воріт металевих (4 шт.), хвірток металевих (2 шт.), стійок металевих для хвірток (2 шт.)	26,103	-	26,103	-
3.4	Оплата робіт з установаження залізобетонної огорожі з панелей довжиною 4 м	72,037	72,037	-	-
3.5	Оплата робіт з улаштування воріт двостулкових з установаженням металевих стовпів та хвірток з установаженням стовпів металевих	2,706	-	2,706	-
3.6	Оплата робіт з ґрунтування металевих поверхонь за один раз ґрунтовкою ГФ-021 та фарбування металевих поґрунтованих поверхонь емаллю ПФ-115	0,732		0,732	

Продовження додатку БЗ

3.7	Оплата: загальновиробничих витрат, кошторисного прибутку, коштів на покриття адміністративних витрат будівельно-монтажних організацій, коштів на покриття ризику всіх учасників будівництва, податку на додану вартість	129,349		129,349	
3.8	Оплата витрат на утримання служби замовника та здійснення авторського нагляду	10,06	-	10,06	-
4.	Вирішення організаційних питань із забезпечення створення та функціонування пілотного Новоодеського кластеру поводження з ТПВ, у т.ч.:	-	-	-	-
4.1.	Пошук зразків (прикладів) розпорядчих документів та угод із забезпечення створення та функціонування кластерів в галузі ЖКГ	-	-	-	-
4.2.	Проведення розрахунків економічної схеми забезпечення функціонування пілотного Новоодеського кластера	-	-	-	-
4.3.	Розроблення та затвердження розпорядчих документів із забезпечення створення та функціонування пілотного кластера	-	-	-	-
4.4.	Розроблення схеми та графіку вивезення ТПВ, у т.ч. вторинної сировини, з території сільських рад-партнерів.	-	-	-	-
4.5.	Розроблення та підписання угод між учасниками пілотного кластера щодо забезпечення збирання, вивезення та утилізації ТПВ	-	-	-	-
5.	Впровадження заходів із забезпечення роздільного збирання ТПВ на території пілотного Новоодеського кластеру, у т.ч.:	88,24	56,84	2,4	29,00
5.1.	Облаштування контейнерних майданчиків для збирання вторинної сировини та ТПВ у сільських радах, у т.ч.:	34,00	8,00	-	26,00
-	облаштування 5-ти контейнерних майданчиків на 4 контейнери у с. Михайлівка (1 майданчик з 2-х скріплених плит марки ПТП 30-12 розміром 2980x1190x120): у т.ч.:	10,00	-	-	10,00
	<i>Михайлівська сільська рада</i> 2 шт. х 2000 грн. = 4000 грн	4,00	-	-	4,00
	<i>СТОВ «Союз-Агро»</i> 3 шт. х 2000 грн. = 6000 грн	6,00	-	-	6,00

Продовження додатку Б3

-	Облаштування 6-ти контейнерних майданчиків на 4 контейнери за різними адресами у селі Троїцьке, у т. ч.:	12,00	8,00	-	4,00
-	ФГ «Гофтул» 4 шт. х 2000 грн. = 8000 грн	8,00	8,00	-	-
-	ПП «Думітраш» 2 шт. х 2000 грн. = 4000 грн	4,00	-	-	4,00
-	Облаштування 4-х контейнерних майданчиків на 4 контейнери у селі Новопетрівське: 4 шт. х 2000 грн. = 8000 грн у т.ч. оплата по 1 майданчику:	8,00	-	-	8,00
	ПП «Макс-Агро-М»	2,00	-	-	2,00
	ФГ «Вікторія 2013»	2,00	-	-	2,00
	ГО «Наяда НП»	2,00	-	-	2,00
	ПрАТ «Новоодеський райагрохім»	2,00	-	-	2,00
-	Облаштування 1-го контейнерного майданчика на 4 контейнери в селі Зайве Новопетрівської сільської ради: ТОВ «Новоодеський розсплідник»	2,00	-	-	2,00
-	Облаштування 1-го контейнерного майданчика на 4 контейнери у селі Криворіжжя Новоодеської міської ради: Новоодеська міська рада	2,00	-	-	2,00
5.2.	Придбання комплектів нових контейнерів для забезпечення роздільного збирання ТПВ у сільських радах (вартість 1-го комплекту з 4-х різнокольорових контейнерів – 4440,0 грн), у т.ч.:	48,84	48,84	-	-
-	Придбання комплектів контейнерів для встановлення у селі Михайлівка: 5 майданчиків х 1 комплект х 4440,0 грн	22,20	22,20	-	-
-	Придбання комплектів контейнерів для встановлення у селі Новопетрівське: 4 майданчиків х 1 комплект х 4440,0 грн.	17,76	17,76	-	-
-	Придбання комплекту контейнерів для встановлення у селі Зайве Новопетрівської сільської ради: 1 майданчик х 1 комплект х 4440,0 грн.	4,44	4,44	-	-
-	Придбання комплекту контейнерів для встановлення у селі Криворіжжя Новоодеської міської ради: 1 майданчик х 1 комплект х 4440,0 грн.	4,44	4,44	-	-
5.3.	Переобладнання (перекрашування та інш.) існуючих у Троїцькій сільській раді 24-х нових контейнерів у комплекти для роздільного збирання ТПВ у селі Троїцьке (виконавець – ФГ «Гофтул»)	3,00	-	-	3,00

Продовження додатку Б3

5.4.	Встановлення спеціальних контейнерів (ящиків) для забезпечення збирання відпрацьованих батарейок у будівлях сільських рад та популярних торгових точок (у крамницях), усього – 9 шт., у т.ч.: с. Михайлівка – 2 шт., с. Троїцьке – 2 шт., с. Новопетрівське – 3 шт., с. Зайве – 1 шт., с. Криворіжжя – 1 шт.	-	-	-	-
5.5.	Проведення широкої агітаційно-рекламної кампанії щодо переваг та необхідності роздільного збирання ТПВ, у т.ч.:	2,4	-	2,4	-
-	проведення широкої агітаційно-рекламної кампанії у районних та місцевих ЗМІ (оплата написання та друкування статей)	0,8	-	0,8	-
-	розробка макетів агітаційних плакатів та листівок	-	-	-	-
-	друкування агітаційних плакатів та листівок	1,6	-	1,6	-
-	розповсюдження агітаційних плакатів та листівок на підприємствах, установах, організаціях та серед населення <i>Місцеві Громадські організації та школярі</i>	-	-	-	-
-	підготовка та проведення спеціалізованих уроків у навчальних та виховних закладах міста Нової Одеси та сільських рад-партнерів	-	-	-	-
6.	Впровадження заходів із забезпечення використання вторинної сировини, у т.ч.:	329,458	-	-	329,458
-	придбання автомобіля-самоскида для забезпечення вивезення вторинної сировини та несортіваних ТПВ з територій сільських рад <i>Новоодеська міська рада</i>	286,51	-	-	286,51*
-	капітальний ремонт автомобіля-сміттєвоза «ПРАВОПОРЯДОК»	12,788	-	-	12,788
-	облаштування приймального пункту вторинної сировини у м. Нова Одеса (капітальний ремонт будівлі, придбання та встановлення гідравлічного пресу, встановлення зовнішнього освітлення) <i>ТОВ «BEAT-ЮГ»</i>	30,16	-	-	30,16
7.	Проведення заходів із санітарного очищення територій сільських рад, у т.ч.:	17,00	-	-	17,00

Продовження додатку БЗ

-	створення громадських організацій екологічної спрямованості та територіальних органів самоорганізації населення в сільських радах-партнерах.	-	-	-	-
-	проведення весняних та осінніх толок (4 рази) із санітарного очищення територій сільських рад, у т.ч.:	17,00	-	-	17,00
-	забезпечення рукавицями, пакетами, мітлами, граблями, лопатами (приносять мешканці сіл)	-	-	-	-
-	Ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ та визення сміття зібраного під час проведення толок (оплата витрат на паливно-мастильні матеріали), у т.ч. по радах-партнерах:	17,00			17,00
	<i>Михайлівська сільська рада</i>	1,00	-	-	1,00
	<i>Троїцька сільська рада</i>	1,00	-	-	1,00
	<i>Новопетрівська сільська рада</i>	15,00	-	-	15,00
8.	Розробка та затвердження Програми поводження з ТПВ в Новоодеському районі на 2015-2020 роки, у т.ч.:	20,0	-	20,0	-
8.1.	Розроблення проекту Програми поводження з ТПВ у Новоодеському районі на 2015-2020 роки (оплата послуг)	20,0	-	20,0	-
8.2.	Розроблення та прийняття рішень районної ради, Новоодеської міської ради, Новоодеської РДА щодо забезпечення будівництва полігону ТПВ у м. Нова Одеса	-	-	-	-
9.	Удосконалення іншої нормативно-правової бази на місцевому рівні у сфері поводження з відходами, у т.ч.:	-	-	-	-
-	доопрацювання діючих цільових районних програм в галузі ЖКГ та охорони довкілля, затвердження рішень районної ради, розпоряджень РДА щодо забезпечення розвитку сфери поводження з побутовими відходами в районі	-	-	-	-
-	доопрацювання діючих цільових програм у галузі ЖКГ та охорони довкілля, затвердження рішень місцевих рад щодо забезпечення розвитку сфери поводження з побутовими відходами на території місцевих рад	-	-	-	-
10.	Консультаційне забезпечення реалізації заходів проекту на місцевому рівні (оплата послуг)	10,0	-	10,0	-

Продовження додатку БЗ

11.	Організаційне забезпечення проекту (забезпечення роботи команди проекту – придбання канцтоварів та витратних матеріалів для оргтехніки)	0,5	-	0,5	-
12.	Інформаційне забезпечення заходів проекту, у т.ч.:	1,9	1,5	0,4	-
-	розроблення, друкування та розповсюдження інформаційних та агітаційних матеріалів щодо переваг роздільного збирання ТПВ (оплата послуг)	1,5	1,5	-	-
12.1.	Висвітлення у місцевих ЗМІ ходу реалізації та результатів проекту (оплата послуг)	0,4	-	0,4	-
13.	Підготовка та проведення підсумкового семінару за результатами проекту (оплата канцтоварів)	0,3	-	0,3	-
	<i><u>РАЗОМ:</u></i>	967,944	388,736	203,75	375,458

8.2 Очікувані джерела фінансування

Джерела фінансування	Сума (грн)	Частка у % від загального обсягу фінансування Проекту
1. Фінансування з державного бюджету	388736,00	40,16
2. Фінансування з місцевого бюджету (Учасник Конкурсу)	203750,00	21,05
3. Фінансування за рахунок партнерів, всього:	375458,00	38,79
4. Фінансування за рахунок партнерів з бюджетного сектору:	322298,00	33,30
Новоодеська міська рада	288510,00	29,81
Новопетрівська сільська рада	15000,00	1,55
Михайлівська сільська рада	5000,00	0,52
Троїцька сільська рада	1000,00	0,10
КП «ПРАВОПОРЯДОК»	12788,00	1,32
5. Фінансування за рахунок партнерів з підприємницького сектору:	51160,00	5,28
ТОВ «BEAT-ЮГ»	30160,00	3,12
СТОВ «Союз-Агро»	6000,00	0,61
ПП «Думітраш»	4000,00	0,41
ПП «Макс Агро М»	2000,00	0,21
ФГ «Вікторія 2013»	2000,00	0,21
ПрАТ «Новоодеський райагрохім»	2000,00	0,21
ТОВ «Новоодеський розплідник»	2000,00	0,21
ФГ «Гофтул»	3000,00	0,30
6. Фінансування за рахунок партнерів з громадських спільнот:	2000,00	0,21
ГО «Наяда НП»	2000,00	0,21
Загальний обсяг фінансування Проекту	967944,00	100

Додаток БИ
Обсяги фінансової підтримки сільського господарства з Державного бюджету України, млн грн

Найменування	Загальний фонд	Спеціальний фонд	Усього
2017 р.			
Фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів	300,0	0,0	300,0
Дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу	71,5	48,5	120,0
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	55,0	5,0	60,0
Витрати Аграрного фонду пов'язані з комплексом заходів зі зберігання, перевезення, переробки та експорту об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду	0,0	51,4	51,4
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	75,0	0,0	75,0
Державна підтримка галузі тваринництва	170,0	0,0	170,0
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	1473,0	3301,3	4774,3
2018 р.			
Фінансова підтримка заходів шляхом здешевлення кредитів	66,0	0,0	66,0
Дослідження, прикладні наукові та науково-технічні розробки, виконання робіт за державними цільовими програмами і державним замовленням у сфері розвитку агропромислового комплексу, підготовка наукових кадрів, наукові розробки у сфері стандартизації та сертифікації сільськогосподарської продукції, дослідження та експериментальні розробки у сфері агропромислового комплексу	77,5	55,1	132,6
Фінансова підтримка заходів в агропромисловому комплексі	-	5,0	5,0

Продовження додатку БИ

Витрати Аграрного фонду пов'язані з комплексом заходів зі зберігання, перевезення, переробки та експорту об'єктів державного цінового регулювання державного інтервенційного фонду	-	52,2	52,2
Державна підтримка розвитку хмелярства, закладення молодих садів, виноградників та ягідників і нагляд за ними	300,0	-	300,0
Державна підтримка галузі тваринництва	4000,0	-	4000,0
Фінансова підтримка сільгосптоваровиробників	945,0	-	945,0
Фінансова підтримка фермерських господарств	1000,0	-	1000,0

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [375]

Додаток БК

**Напрями державної підтримки сільського господарства України,
2018 р.**

Напрями підтримки	Характеристика
Цінове регулювання	Держава здійснює регулювання гуртових цін окремих видів сільськогосподарської продукції, встановлюючи мінімальні та максимальні інтервенційні ціни, а також застосовуючи інші заходи, визначені Законом «Про державну підтримку сільського господарства», при дотриманні правил антимонопольного законодавства та правил добросовісної конкуренції
Товарні інтервенції	Товарні інтервенції здійснюються Аграрним фондом шляхом продажу (поставки) окремих об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги (фіксіngu) у розмірі, що не перевищує значення максимальної інтервенційної ціни
Фінансова інтервенція	Фінансові інтервенції здійснюються Аграрним фондом шляхом придбання окремих об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку на умовах споту або форварду з метою встановлення ціни рівноваги (фіксіngu) у розмірі, який не є менше значення мінімальної інтервенційної ціни
Тимчасове адміністративне регулювання цін та тимчасова бюджетна дотація	Тимчасове адміністративне регулювання цін – комплекс адміністративних заходів, спрямованих на упередження чи зупинку спекулятивного або узгодженого встановлення цін продавцями та покупцями об'єктів державного цінового регулювання на організованому аграрному ринку, яке не може бути виправлено за стандартними процедурами державних інтервенцій. Здійснює цінове регулювання в Україні Аграрний фонд, який є державною спеціалізованою установою, уповноваженою Кабінетом Міністрів України провадити цінову політику в агропромисловій галузі економіки України
Державні заставні закупівлі зерна	Аграрний фонд (кредитор) надає бюджетну позику виробнику зерна, яке є об'єктом державного цінового регулювання, під заставу такого об'єкта, що оформлюється переданням кредитору подвійного складського свідоцтва
Фінансова підтримка суб'єктів господарювання через механізм здешевлення кредитів та компенсації лізингових платежів	Здешевлення кредитів здійснюється в режимі кредитної субсидії та полягає у субсидуванні частини плати (процентів) за використання кредитів, наданих банками в національній та іноземній валюті. Компенсація лізингових платежів полягає у частковому відшкодуванні сплачених суб'єктами господарювання агропромислового комплексу лізингових платежів за придбані техніку та обладнання для агропромислового комплексу на умовах фінансового лізингу

Продовження додатку БК

Державна підтримка галузі тваринництва	Бюджетна дотація надається з метою підтримки рівня платоспроможного попиту українських споживачів продукції тваринництва та запобігання виникненню збитковості українських виробників такої продукції. До об'єктів спеціальної бюджетної дотації належать також бджолина сім'я та продукція шовківництва. Суб'єктом (отримувачем) бюджетної дотації або спеціальної бюджетної дотації є безпосередній виробник об'єкта такої дотації
Бюджетна дотація для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції	Сільськогосподарський товаровиробник, основною діяльністю якого є постачання сільськогосподарських товарів, вироблених ним на власних або орендованих основних засобах, причому питома вага вартості сільськогосподарських товарів становить не менше 75 % вартості всіх товарів, поставлених ним протягом попередніх 12 послідовних звітних податкових періодів сукупно, має право на бюджетну дотацію для розвитку сільськогосподарських товаровиробників та стимулювання виробництва сільськогосподарської продукції після його внесення контролюючим органом до Реєстру отримувачів бюджетної дотації

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [375]

Додаток БЛ

**Найбільші інвестиційні проекти в аграрному секторі України
протягом 2016-2017 рр.**

Інвестиційні компанії	Напрями інвестування
Термінал по перевантаженню зернових і олійних культур китайської державної корпорації COFCO	Запроваджено інвестиційний проект у м. Миколаєві, який має стратегічно вигідне географічне положення. Проектна потужність комплексу складає 2 млн т (при необхідності її можна збільшити до 4 млн т). Вартість проекту складає 75 млн дол. США. У даний час комплекс здатний приймати 10 тис. т зерна на добу. Загальний обсяг зберігання складає 135 тис. т. Один із найбільших інвестиційних проектів в Україні у 2016 р.
«Bunge» агропромислова корпорація США	Вартість проекту склала 180 млн дол. США. Перевалочні потужності 1 млн т продукції на рік. Комплекс має три лінії залізничної станції, які можуть приймати до 200 вагонів на добу. Працює німецька завантажувальна машина NEUERO з виробничими можливостями 800 т / год. Запроваджено у м. Миколаєві
ПАТ «Миронівський хлібопродукт» відкрив птахофабрику у голландському Венендале	У будівництво заводу вкладено 3,5 млн дол. США. Підприємство створено у співпраці з голландською фірмою Jan Zandbergen і включає дві виробничі лінії. Щомісячний обсяг виробництва 150 т м'яса птиці. Основними споживачами продукції будуть держави ЄС
Компанія «ALFA Smart Agro» – відкрила новий завод з виробництва агрохімікатів	Річна потужність підприємств – 11,4 тис. т. У результаті забезпечується 15% потреб внутрішнього ринку агрохімікатів України
Агрохолдинг «Агропродсервіс» відкрив завод з переробки сої в с. Настасів Тернопольської області	Виробничі потужності заводу складають: переробка сої – 35 тис. т. на рік, виробництво макухи, корму – 30 тис. т. Також планується отримувати 3,5 тис. т нерафінованої соєвої олії
ТОВ СП «Нібулон»	Проінвестовано у розвиток річкового транспорту, виконано поглиблення дна річки Південний Буг. Разом з річковими перевезеннями агрохолдинг створив мережу терміналів для зберігання і перевантаження зерна (річний термінал «Вознесенськ»)
«КВС-Україна» — дочірня компанія німецької корпорації KWS SAAT SE	Запроваджено комплекс по кондиціонуванню насіння кукурудзи. Завод має потужність 6 тис. т насіння в рік. Займає площу 8,5 га. Комплекс створений за модульним принципом, тому при необхідності виробничі потужності можуть бути збільшені удвічі. Розмір вкладених інвестицій – 20 млн євро
Компанія «D-Мікс»	Відкрито у с. Хильчиці Львівської області новий завод з переробки олійних культур. Потужності підприємства 50 тис. т в рік, річний товарообіг 550 млн грн. Продуктами переробки є соняшникова та ріпакова олія. Створено 45 нових робочих місць

Продовження додатку БЛ

Міжнародна фінансова корпорація (IFC)	Протягом двох останніх років компанія проінвестувала такі українські агрохолдинги: МХП – 250 млн дол. США, «Мрія Агрохолдинг» – 65 млн дол. США, «Індустріальна молочна компанія» – 50 млн дол. США У червні 2016 р міжнародна корпорація надала пакет фінансування агропромхолдингу «Астарта- Київ» у розмірі 10 млн дол. США власних коштів і 15 млн дол. США від інших кредиторів
Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР)	Обсяг інвестицій у 2016 р. у сільське господарство України склав – 254 млн євро
«Agrofusion» вертикально інтегрована група компаній з виробництва томатної пасти (ТМ Інагро) в Україні	Запроваджено інвестиційний проект у Миколаївській області, який має стратегічно вигідне географічне положення. Проектна потужність комплексу розширила потужності і досягла показника 79,4 тис. тонн пасти (64,8 тис. тонн у 2016 р). 70% продукції експортується більш ніж у 35 країн світу
Agricom Group відкрила завод із виробництва пластівців ТМ «Добродія»	В смт. Михайло-Коцюбинське Чернігівської області відбувся запуск заводу з виробництва пластівців ТМ «Добродія», який входить у структуру Чернігівського кластера. Виробничий комплекс має потужність 1000 т/місяць. Вартість проекту склала 10,5 млн дол. США, з них 40% інвестовано власних коштів, 60% залучено у вигляді кредитів. Планова кількість робочих місць становить близько 100 осіб
«Вітчизна» виробництво зернових та зерно бобових культур в Сумській області	У 2017 р. «Вітчизна» на двох фермах збільшила кількість поголів'я ВРХ до 5000. За три роки компанія інвестувала у свій розвиток 450 млн гривень
ТОВ «П'ятидні»	У 2017 р. «П'ятидні» ввела в експлуатацію насінневий завод у Волинській області. Продуктивність насінневого заводу становить 10 тонн/год, 50 тис. тонн на рік. У виробництво компанії вклали 2 млн євро, 1,5 млн євро підприємство витратило на будівництво елеватора в смт Іваничі потужністю 25 000 т

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [364]

Додаток БМ

Енергоспоживання на основі відновлюваних джерел, 2007-2016 рр.

Показники	2007 р.	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.	2012 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2016 р.
Загальне постачання первинної енергії, тис. т н.е.	139330	134562	114420	132308	126438	122488	115940	105683	90090	91658
- гідроенергетика, тис. т н.е.	872	990	1026	1131	941	901	1187	729	464	660
у % до підсумку	0,6	0,7	0,9	0,9	0,7	0,7	1,0	0,7	0,5	0,7
- енергія біопалива та відходи, тис. т н.е.	1508	1610	1433	1476	1563	1522	1875	1934	2102	2832
у % до підсумку	1,1	1,2	1,3	1,1	1,2	1,2	1,6	1,8	2,3	3,1
- вітрова та сонячна енергія, тис. т н.е.	4	4	4	4	10	53	104	134	134	124
у % до підсумку	0,00	0,00	0,00	0,00	0,01	0,04	0,09	0,13	0,14	0,14
Усього енергія від відновлюваних джерел										
Загальне постачання енергії від відновлюваних джерел, тис. т н.е.	2384	2604	2463	2611	2514	2476	3166	2797	2700	3616
Частка постачання енергії від відновлюваних джерел, %	1,7	1,9	2,2	2,0	2,0	2,0	2,7	2,6	3,0	3,9

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [74]

Додаток БН

**ПРОГРАМА
ПОВОДЖЕННЯ З ТВЕРДИМИ ПОБУТОВИМИ ТА
ПРОМИСЛОВИМИ ВІДХОДАМИ В НОВОДЕСЬКОМУ РАЙОНІ
МИКОЛАЇВСЬКОЇ ОБЛАСТІ НА ПЕРІОД ДО 2023 РОКУ**

ЗМІСТ

1. Основні положення Програми
  - 1.1 Основна мета Програми
  - 1.2 Головні напрями реалізації Програми
2. Поводження з побутовими та промисловими відходами
  - 2.1 Стан поведження з побутовими відходами
  - 2.2 Стан поведження з промисловими відходами
  - 2.3 Проблема непридатних для використання пестицидів
  - 2.4 Вплив об'єктів поведження з відходами на стан навколишнього середовища
  - 2.5 Основні напрями діяльності та заходи, спрямовані на безпечне розміщення, утилізацію, знешкодження та переробку побутових і промислових відходів
3. Екологічна освіта, інформаційна діяльність та співпраця з громадськими екологічними організаціями
4. Фінансове забезпечення виконання Програми
5. Організація та контроль за виконанням Програми

Продовження додатку БН

1. Основні положення Програми

Новоодеський район розташований у південній частині України, його територія 142,8 тис.га (5,7 % території області).

Населення – 34,7 тис.чол, щільність – 24,3 особи на 1 кв. км. Міське населення складає 36,6 % загальної чисельності населення району, а сільське – 63,4 %.

У складі району – 18 територіально-адміністративних одиниць, 1 міська рада та 17 сільських рад, на території яких знаходиться 41 населений пункт.

На сьогодні Новоодещина є аграрним районом. У структурі с.г. виробництва рослинництво – 85%, тваринництво – 15%.

Для району характерна територіальна нерівномірність у розміщенні промислового виробництва – на місто припадає 5 із 7 потужних в масштабах району підприємства.

Основні напрями рослинництва – вирощування зернових та соняшнику, тваринництво – вирощування ВРХ та свиней.

Новоодеський район покритий мережею автомобільних шляхів, загальна довжина яких складає 643 км. По території району проходять автодороги Ульяновка-Миколаїв та Арбузинка – Єланець – Нова-Одеса, які мають державне значення.

У районі на території Баловнянської сільської ради розміщується аеропорт, який здатний приймати літаки будь-якого класу.

Важливе транспортне значення має ріка Південний Буг як транспортна складова.

Внаслідок диспропорцій у розміщенні продуктивних сил, що мали місце протягом багатьох років, територія району зазнала відповідних техногенних навантажень на природне середовище.

Криза в економіці супроводжується підвищенням частки застарілих технологій і обладнання, зниженням рівня модернізації та оновлення виробництва, старінням основних засобів.

У районі накопичено непридатних та заборонених до використання отрутохімікатів 560 тонн. Основна частина з них знаходяться на території Баловнянської сільської ради. Ці речовини є потенційним джерелом забруднення навколишнього природного середовища і складають реальну загрозу виникнення надзвичайних ситуацій.

До питань, що потребують вирішення, належать:

- зменшення негативного впливу на стан атмосферного повітря викидів забруднюючих речовин;
- зменшення негативного впливу скидів забруднюючих речовин на поверхневі води та поліпшення якості питної води;
- ліквідація непридатних до використання пестицидів і отрутохімікатів;
- ліквідація забруднення ґрунтів та підземних вод нафтопродуктами;

Продовження додатку БН

- попередження забруднення ґрунтових вод під впливом сміттєзвалищ, відстійників промислових підприємств;
- будівництво нових та реконструкція діючих очисних споруд господарсько-побутової, зливової каналізації;
- попередження ерозії ґрунтів;
- будівництво нових та реконструкція існуючих сміттєзвалищ побутових та промислових відходів.

1.1 Основна мета Програми

Сформувати план дій щодо зменшення негативного впливу на стан навколишнього природного середовища на основі заходів щодо:

- зменшення забруднення атмосферного повітря;
- зменшення негативного впливу на стан поверхневих та підземних вод;
- управління відходами;
- раціонального землекористування;
- організації моніторингу за станом довкілля;
- поліпшення механізму природоохоронної політики.

1.2 Головні напрями реалізації Програми

Програму розроблено виходячи з наступних основних принципів:

▪ заходи спрямовані на суттєве поліпшення екологічної ситуації в Новоодеському районі;

▪ пріоритетні цілі та заходи Програми розроблені у відповідності з ранжованим переліком критеріїв, з яких на першому місці є зменшення негативного впливу на здоров'я населення;

▪ при виборі заходів, які спрямовані на зменшення навантаження на навколишнє природне середовище, перевага віддається превентивним заходам у промисловості та інших галузях економіки, запровадженню маловідходних технологій, ресурсо- та енергозбереженню, заміні носіїв енергії та сировини на більш сприятливі для навколишнього середовища;

▪ Програма створює умови для впровадження передового досвіду розвинутих країн в практику управління охороною навколишнього природного середовища в області.

При виборі мети та завдань Програми були враховані такі критерії:

- негативний вплив на здоров'я населення;
- негативний вплив на продуктивність природних ресурсів;
- потенційний екологічний ризик;
- негативний вплив на екологічні системи.

Виходячи з вказаних критеріїв, пріоритетними завданнями є:

▪ в енергетиці – модернізація енергетичних об'єктів з метою підвищення ефективності процесів горіння, переведення котелень на більш екологічно безпечні види палива;

▪ у промисловості – обмеження викидів та скидів летючих і стійких органічних забруднювачів, а також зменшення накопичення та складування небезпечних відходів шляхом введення маловідходних технологій та удосконалення методів очистки;

Продовження додатку БН

- у комунальному господарстві – удосконалення системи теплопостачання, водопостачання та каналізації, зменшення втрат тепла і води, розширення мереж каналізації, модернізація існуючих очисних споруд та будівництво нових, удосконалення системи збору, транспортування, переробки та складування побутових відходів;

Вирішення цих завдань повинно, у першу чергу, концентруватися на об'єктах, які становлять найбільшу небезпеку для навколишнього середовища.

У сільському, лісовому та рибному господарстві питання охорони навколишнього природного середовища не стоять так гостро, як в енергетиці, промисловості, комунальному господарстві та на транспорті.

Пріоритетними природоохоронними завданнями в цих галузях є :

- удосконалення лісовпорядження та збільшення лісових насаджень;
- зменшення забруднення водойм, які використовуються для рибного господарства;
- розширення територій, що знаходяться під особливою охороною.

2. Поводження з побутовими та промисловими відходами

Проблема накопичення, збирання, переробки, утилізації, видалення, знешкодження та захоронення відходів є однією з гострих проблем функціонування будь-якого населеного пункту. Відходи виробництва та споживання при їх накопиченні є джерелом суттєвої екологічної небезпеки та соціальної напруги. Кількість утворюваних твердих побутових відходів постійно збільшується, а склад їх змінюється, що пов'язане із застосуванням нових пакувальних матеріалів як вітчизняного, так і іноземного виробництва.

Проблему утворення, накопичення, збирання, видалення відходів можна розділити на такі групи:

- поводження з побутовими відходами;
- проблема відходів біологічного походження;
- поводження з промисловими відходами.

2.1 Стан поводження з побутовими відходами

Ситуація у сфері поводження з твердими побутовими відходами (ТПВ) залишається складною. Для їх захоронення в області експлуатується 42 контрольованих сміттєзвалища загальною площею 13,2 га. Варто відмітити, що навіть контрольовані сміттєзвалища у своїй більшості функціонують в умовах невиконання основних екологічних і технічних вимог, а саме – відсутні системи інженерного захисту підземних і поверхневих вод, ґрунтів, атмосферного повітря від забруднення токсичними компонентами відходів. Це пов'язано, у першу чергу з тим, що вони експлуатуються з початку 50-60 років, частина з них перевантажена. Характерною як для міської ради, так і для всіх сільських рад є наявність великої кількості несанкціонованих звалищ. У 2017 р. їх виявлено 53, з них у межах населених пунктів – 24, у межах водоохоронних зон – 6, решта – в ярах, відпрацьованих кар'єрах, лісосмугах, вздовж доріг тощо.

Продовження додатку БН

Несанкціоновані звалища являють собою серйозну екологічну небезпеку, оскільки існує можливість виносу забруднюючих речовин безпосередньо у водні об'єкти, зокрема, разом з талими та зливовими водами.

2.2 Стан поводження з промисловими відходами

Скорочення обсягів виробництва, яке спостерігалось в більшості галузей народного господарства останніми роками, позначилося на загальному обсязі утворення промислових відходів в районі. Однак, незважаючи на тенденцію зменшення обсягів утворення відходів виробництва, триває процес їх накопичення як на полігонах, так і на підприємствах.

Актуальним є питання утилізації пакувальних матеріалів типу tetra-пак, металевих банок з-під напоїв та пластикової тари, виготовленої з поліетилентерефталату.

2.3 Проблема непридатних для використання пестицидів

Залишається невирішеною проблема утилізації і знешкодження непридатних для використання пестицидів і агрохімікатів, яких на складах підприємств «Сільгоспхімії» і у господарствах різних форм власності зберігається понад 482 т. На сьогодні більшість накопичень складається з невідомих речовин, іноді з сумішей, що не дозволяє без спеціальних досліджень визначитися щодо технологічних та технічних засобів їх ліквідації. Найбільше цих відходів накопичено на території Баловнянської сільської ради.

Стан сховища, де зберігаються непридатні для використання пестициди, у цілому є незадовільним: на територіях складу відсутні зливі каналізації та системи очистки стоків, ємності для зберігання пестицидів частково зруйновані, спостерігається висипання та витікання хімікатів. Подальше утримання непридатних пестицидів у спеціально непристосованих до цього сховищах становить зростаючу небезпеку для навколишнього природного середовища та здоров'я людей і загрожує локальними екологічними катастрофами.

2.4 Вплив об'єктів поводження з відходами на стан навколишнього середовища

Основна маса ТПВ у районі складається на звалищах, 100 % яких не задовольняють санітарним вимогам. Тенденція розвитку полігонобудівництва йде шляхом збільшення питомого навантаження на одиницю площі полігону, ступеня ущільнення ТПВ й нарощування висоти складування. Полігони й звалища, виконуючи роль природоохоронних споруд шляхом захоронення та біодеградації ТПВ, самі є джерелами негативного впливу на навколишнє середовище. До негативних видів впливу слід віднести виведення значних земельних площ із господарського використання на довгостроковий термін, забруднення ґрунтів та порушення їх структури, забруднення атмосферного повітря, підземних і поверхневих вод, пожежонебезпечність тощо.

Продовження додатку БН

Фільтрат, що виділяється з товщі ТПВ, потрапляючи в ґрунти і підземні води, їх забруднює. Аналіз складу типових фільтратів свідчить про те, що вони є носіями хвороботворних мікроорганізмів.

Основними причинами складної ситуації, пов'язаної з збиранням, використанням, утилізацією, захороненням відходів є:

- слабкий розвиток індустріальних методів переробки твердих побутових і промислових відходів;
- відсутність належно обладнаних полігонів ТПВ;
- недосконалість системи контролю за утворенням, перевезенням, розміщенням та утилізацією відходів;
- недостатньо розвинута система збору та заготівлі вторинних ресурсів.

2.5 Основні напрями діяльності та заходи, спрямовані на безпечне розміщення, утилізацію, знешкодження та переробку побутових і промислових відходів

За рахунок реалізації організаційно-розпорядчих, економічних, нормативно-правових та науково-технічних природоохоронних заходів передбачається призупинити погіршення стану навколишнього природного середовища, забезпечити передумови для переробки та утилізації відходів, розробити і впровадити ресурсозберігаючі технології, а також удосконалити і стабілізувати всю систему поводження з відходами, що неодмінно сприятиме поступовому покращенню екологічної ситуації та умов життя людей.

У зв'язку з цим доцільно:

- впровадити роздільне збирання цінних компонентів ТВП за місцем їх утворення, тобто безпосередньо населенням (відбір біовідходів з наступною їх переробкою у компост);
- організувати селективне збирання ТПВ та мережу комплексних приймальних пунктів вторинної сировини, а також забезпечити її подальшу переробку відповідними підприємствами;
- покращити роботу комунальних підприємств які виконують роботи по збору та утилізації відходів, що сприятиме зменшенню кількості несанкціонованих смітників та питомого навантаження шкідливих речовин на умовну одиницю природного середовища.

Одним із елементів вирішення проблеми поводження з побутовими відходами є створення раціональної системи санітарної очистки населених пунктів. Створення організаційної структури згаданої системи повинно здійснюватися на основі закону України «Про відходи», з урахуванням компетенції органів виконавчої влади та місцевого самоврядування, інших суб'єктів санітарної очистки та поводження з відходами [460].

Створювана структура повинна відповідати таким вимогам:

- чітко визначати сфери впливу виконавчих органів державного та місцевого управління;
- забезпечувати відповідальність юридичних і фізичних осіб за додержання чинних правил утримання територій та поводження з твердими побутовими відходами;

Продовження додатку БН

- забезпечувати можливість взаємодії підприємств санітарної очистки різних форм власності в галузі поводження з відходами та їх взаємозамінності в разі створення форс-мажорних обставин;
- реалізувати функції контролю адміністративних, санітарних, екологічних органів за функціонуванням системи санітарної очистки та станом довкілля;
- створювати умови для своєчасного надходження інформації про діяльність всіх ланок системи санітарної очистки до керуючих органів та підтримання дієвого зворотного зв'язку.

Окремо мають бути вирішені проблеми створення нових структур системи санітарної очистки в умовах сільської місцевості, де раніше такі структури були повністю відсутні, а також проблеми реформування організаційних структур районного та міжрайонного рівня.

Крім вище перерахованих функцій, організаційна ланка системи санітарної очистки повинна забезпечувати:

- проведення постійної виховної роботи з населенням з метою підвищення культури поводження з відходами, у тому числі із залученням засобів масової інформації, випуском наглядної агітації, проведенням спеціальних занять у школах, ЗВО, дитсадках тощо;
- розвиток перспективних напрямків санітарної очистки та залучення сучасних прогресивних технологій поводження з ТПВ ;
- збирання, оброблення, накопичення, аналіз інформації щодо накопичуваних в області відходів;
- вирішення проблем залучення вітчизняних та іноземних інвестицій для розвитку системи санітарної очистки, а також здійснення відповідних міжнародних зв'язків.

3. Екологічна освіта, інформаційна діяльність та співпраця з громадськими екологічними організаціями

Ефективним засобом вирішення екологічних проблем в районі має стати посилення просвітницької діяльності у галузі охорони навколишнього природного середовища, конструктивне співробітництво з усіма громадськими рухами екологічного спрямування, сприяння проведенню цілісної політики з екологічної освіти, екологічне виховання та пропаганда природоохоронних знань.

Громадські екологічні організації району повинні докладати значні зусилля для проведення інформаційної і просвітницької діяльності серед населення.

Центрами екологічної освіти учнівської молоді є станція юннатів, а також комплексні позашкільні заклади освіти. Координатором цієї роботи в районі повинен стати районний відділ освіти.

Продовження додатку БН

Правове заохочення громадян, їх екологічних об'єднань до здійснення природоохоронної діяльності і надалі буде спрямовуватися на захист екологічних прав населення, забезпечення екологічної безпеки, ефективного використання природних ресурсів. Конструктивна співпраця передбачається :

- у використанні громадської думки в процесі прийняття екологічно важливих рішень та залученні незалежних експертів і громадських організацій під час проведення екологічної експертизи екологічно небезпечних об'єктів та об'єктів, здатних негативно впливати на стан довкілля та здоров'я населення області;

- у сприянні діяльності екологічних об'єднань громадян у розв'язанні конкретних екологічних проблем району, залученні їх до виконання відповідних екологічних програм, різних природоохоронних заходів.

З метою посилення просвітницької діяльності в галузі охорони довкілля передбачається:

- проведення просвітницьких та екологічно-виховних заходів;
- організація та проведення акцій, спрямованих на пропаганду екологічно безпечного способу життя;
- забезпечення інформаційно-пропагандистської діяльності.

4 Фінансове забезпечення виконання Програми

Фінансування виконання заходів Програми передбачається з таких джерел:

- коштів державного, обласного та місцевих бюджетів;
- обласного та місцевих фондів охорони навколишнього природного середовища;
- коштів підприємств;
- коштів інвесторів та інших джерел.

5. Організація та контроль за виконанням Програми

Таблиця 1 Основні напрями охорони довкілля та забезпечення екологічної безпеки

№ П/П	Найменування заходу	Відповідальні за виконання заходу	Термін виконання	Джерела фінансування	Орієнтовна кількість фінансування
<i>Заходи щодо поводження з побутовими та промисловими відходами</i>					
1	Проведення реєстрації об'єктів утворення, оброблення і утилізації відходів та створення районного реєстру таких об'єктів	Райдержадміністрація, міська, сільські ради, СЕС	2018-2023 рр.	Не потребує	-----
2	Проведення обстеження і паспортизації сміттєзвалищ	Підприємства, які експлуатують	2018 р.	За рахунок власних коштів місцевих органів влади	-----

Продовження додатку БН

3	Упорядкування сміттєзвалища ТПВ м. Нова Одеса	Міська рада	2018-2020 рр.	Власні кошти комунальних підприємств	-----
4	Розробка схем санітарної очистки населених пунктів	Міська, сільські ради	2018 р.	Не потребує	-----
5	Ліквідація несанкціонованих сміттєзвалищ	Міська, сільські ради	2018-2023 рр.	Місцеві бюджети	500.0 тис.грн
6	Розробка районної програми поводження з твердими побутовими відходами (збирання, транспортування, переробка та знешкодження)	Відділ житлово-комунального господарства райдержадміністрації	2018 р.	Не потребує	-----
<i>ЕКОЛОГІЧНА ОСВІТА ТА ІНФОРМАЦІЙНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ</i>					
1	Проведення кампанії «Сортувати – просто». Відновлення та охорона водних джерел (у рамках акції «Чисті джерела»). Збереження малих річок (у рамках акцій «Малим річкам-велику воду», «Стан прибережних смуг»)	Відділ освіти Райдержадміністрації, центр творчості дітей, міська, сільські ради	2018-2023 рр.	Обласний фонд охорони природного навколишнього середовища	15.0 тис.грн
2	Вивчення стану лісових ресурсів (у рамках програм роботи шкільних лісництв). Природоохоронна діяльність	Відділ освіти Райдержадміністрації, центр творчості дітей, міська, сільські ради.	2018-2023 рр.	Обласний та місцеві фонди	8,0 тис. грн
3	Виявлення несанкціонованих сміттєзвалищ (операція «Звалище»)	Відділ освіти Райдержадміністрації, центр творчості дітей, міська, сільські ради	2018-2023 рр.	Обласний та місцеві фонди	3,0 тис. грн
Всього					526 тис. грн

Додаток БП

Рейтинг аграрних ЗВО України, 2018 р.

Рейтинг аграрних ЗВО України у 2018 р.	Рейтинг ЗВО України у 2018 р. «Топ 200 Україна»	Рейтинг ЗВО України у 2018 р.	Оцінка якості науково-педагогічного працівника (Інп)	Оцінка якості навчання (Іяп)	Оцінка міжнародного визнання (Імв)	Оцінка інтегрального показника діяльності ВНЗ (Із)
1	6	Національний університет біоресурсів і природокористування України	17,92	15,88	10,15	43,94
2	61	Миколаївський національний аграрний університет	10,94	9,86	3,90	24,71
3	65	Національний університет водного господарства та природокористування	11,06	7,41	5,37	23,84
4	68	Таврійський державний агротехнологічний університет	10,96	7,17	5,60	23,72
5	73	Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка	11,75	7,40	4,45	23,60
6	78	Одеський державний екологічний університет	9,80	6,36	7,31	23,48
7	98	Херсонський державний аграрний університет	8,73	8,05	4,38	21,16
8	107	Дніпропетровський державний аграрно-економічний університет	7,63	7,79	5,39	20,81
9	113	Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва	8,39	7,42	4,62	20,43

Продовження додатку БП

10	115	Сумський національний аграрний університет	8,49	7,64	4,05	20,18
11	116	Полтавська державна аграрна академія	7,58	7,81	4,78	20,17
12	122	Білоцерківський національний аграрний університет	7,35	7,29	5,13	19,77
13	127	Подільський державний аграрно-технічний університет	7,96	6,55	4,74	19,25
14	128	Вінницький національний аграрний університет	7,60	6,57	5,02	19,19
15	130	Уманський національний університет садівництва	7,01	6,24	5,66	18,91
16	138	Харківська державна зооветеринарна академія	6,77	6,58	4,75	18,10
17	140	Львівський національний аграрний університет	6,60	6,21	5,05	17,87
18	148	Житомирський національний агроєкологічний університет	6,70	6,96	3,66	17,31
19	162	Луганський національний аграрний університет	6,69	6,19	3,37	16,25
20	163	Львівський національний університет ветеринарної медицини та біотехнологій імені С.З. Гжицького	6,58	6,07	3,50	16,16
21	196	Одеський державний аграрний університет	5,16	4,53	2,14	11,83

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів[142]

Додаток БР

Види діяльності щодо соціальної відповідальності аграрних ЗВО України, 2015-2018 рр.

Напрями діяльності	Національний університет біоресурсів і природокористування України	Миколаївський національний аграрний університет	Національний університет водного господарства та природокористування	Таврійський державний агротехнологічний університет	Харківський національний технічний університет сільського господарства імені Петра Василенка
Навчальна (освітня) діяльність					
Якість освіти (навчання)	7,0	4,0	3,0	3,0	3,0
Інформаційна складова					
Наявність інформації щодо соціальної відповідальності на сайті ЗВО (сайтах кафедр)	7,0	7,0	5,0	4,0	5,0
Прозорість процедур і конкурсів	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Виробнича діяльність					
Працевлаштування здобувачів вищої освіти	10,0	10,0	10,0	10,0	10,0
Наукова діяльність					
Наявність концепції та стратегії соціальної відповідальності	-	10	-	-	-
Наявність в університеті курсу з КСВ (СВ)	10,0	10,0	-	-	-
Екологічна складова	9,0	9,0	8,0	6,0	6,0

Джерело: побудовано на основі власних досліджень автора

*Оцінка проводилася на основі матеріалів, висвітлених на сайтах ЗВО України

***СТРАТЕГІЯ РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ
МИКОЛАЇВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО
АГРАРНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
(2019-2024 рр.)***

Зміст**1. Загальні положення Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ**

1.1 Міжнародний досвід запровадження соціальної відповідальності у ЗВО

1.2 Запровадження соціальної відповідальності у ЗВО України

1.3 Необхідність формування Стратегії розвитку соціальної відповідальності у ЗВО України

1.4 Основні терміни і поняття

2. Мета, цілі та задачі Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ

2.1 Мета Стратегії

2.2 Цілі Стратегії

2.3 Задачі Стратегії

3. Структура реалізації Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ**4. Очікувані результати реалізації Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ****5. Фінансування реалізації Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ**

Продовження долатку БС

I. Загальні положення Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ

Розвиток українського бізнесу, його інтеграція у світову економічну систему висувають перед суспільством нові проблеми, одна з яких пов'язана із соціальною відповідальністю його членів. Подальший розвиток та реалізація модернізованих функцій вищої освіти потребують усвідомлення ЗВО власної суспільної ролі, пов'язаної з цим процесом, задоволення взаємних зобов'язань і вимог основними інститутами освітньої сфери щодо результатів спільної діяльності з виробництва-споживання якісних освітніх послуг, формування всебічно розвинених, високоморальних громадян, соціально-економічного розвитку країни та її регіонів. Тобто для формування системи соціальної відповідальності суспільства ключовою є роль вищої освіти, яка соціалізує особистість, спонукаючи її поширювати соціальні принципи у суспільстві. ЗВО є інститутом, в якому формуються ціннісні орієнтири майбутнього покоління з одночасною зміною цінностей теперішнього, а тенденції розвитку вимагають їх чіткої соціальної спрямованості.

1.1 Міжнародний досвід запровадження соціальної відповідальності у ЗВО

Соціальна відповідальність університетів країн світу здебільшого розглядається як їх «третя роль» і відповідно регламентована. У більшості університетів розвинених країн принципи соціальної відповідальності відображають у відповідних Положеннях та Стратегіях розвитку університетів, які виступають однією із головних цілей розвитку освітнього процесу (Положення про академічну свободу і соціальну відповідальність (Фінляндія, 1998 р.); Акт про університети (Швеція, 1998 р.) тощо).

Продовження долатку БС

На сьогодні курси з корпоративної соціальної відповідальності впроваджено у Лондонському метрополітенівському університеті (магістерська програма), Університеті Йоркшира, Лейцерській бізнес-школі (магістерська програма), Бізнес-школі Ноттінгемського університету (магістерська програма), Університеті прикладних наук у Відні. У Сполучених штатах Америки в деяких університетах створено інститути із соціальної відповідальності, мета яких – удосконалення та проведення досліджень, розроблення практичних рекомендацій, рецензування наукових робіт експертами у сфері соціальної відповідальності (Райерсонський університет, Державний університет Сан Жозе). У деяких університетах офіційно регламентовано політику соціальної відповідальності (Бристольський університет, Університет штату Індіана та інші).

1.2 Запровадження соціальної відповідальності у ЗВО України

Соціальна відповідальність держави, як визначено Конституцією України, проявляється, зокрема, через регулювання діяльності суб'єктів господарювання у соціально-економічній сфері та забезпечення вимог ст. 64, яка наголошує, що конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Крім того, соціальна відповідальність організацій регулюється Глобальним договором ООН і міжнародними стандартами щодо соціальної відповідальності бізнесу (далі СВБ).

У 2011 р. в Європі прийнято нову стратегію Європейської комісії щодо корпоративної соціальної відповідальності (далі КСО) 2011-2014, яка розглядається як органічна складова загальної стратегії розвитку «Європа-2020». На сьогодні 15 із 27 країн-членів ЄС мають сформовані національні політики корпоративної соціальної відповідальності.

В Україні, згідно з цими тенденціями, у 2009 р. створено ініціативну групу, яка розпочала впровадження ідей і принципів соціальної відповідальності у

Продовження долатку БС

вищу освіту: 1) розроблено програму дисципліни «Корпоративна соціальна відповідальність» для освітнього ступеня «Бакалавр»; 2) включено до Державного класифікатора професій назви професії «Менеджери із соціальної та корпоративної відповідальності», професійні назви робіт «Експерт із соціальної відповідальності бізнесу», «Соціальний аудитор»; 3) прийнято участь у розробленні проекту Концепції Національної стратегії соціальної відповідальності бізнесу в Україні.

Окремі елементи соціальної відповідальності впроваджуються у деяких ЗВО України (принципи «Зеленого офісу, соціальна робота): Університет «КРОК», Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київський національний торговельно-економічний університет, Миколаївський національний аграрний університет, Національний університет «Києво–Могилянська академія» тощо.

Разом з тим, в Україні відсутня чітка регламентація соціальної відповідальності ЗВО, не закріплено державні орієнтири щодо цього питання.

1.3 Необхідність формування Стратегії розвитку соціальної відповідальності ЗВО України

Соціальна відповідальність – це інструмент розвитку не лише окремих організацій, а й суспільства у цілому. Тому розвиток соціальної відповідальності є не лише прерогативою бізнесу, а стосується всіх верств населення, громадських організацій і, в першу чергу, – системи освіти.

Переваги Стратегії розвитку соціальної відповідальності ЗВО України:

- 1) вагомий компонент євроінтеграційної політики України;
- 2) формування позитивного іміджу вітчизняних ЗВО в інтеграції до європейських інститутів.
- 3) популяризація ідеології соціальної відповідальності та моральної поведінки в суспільстві тощо.

1.4 Основні терміни і поняття

Соціальна відповідальність закладів вищої освіти – відповідальне його поводження за вплив його рішень та дій на суспільство, навколишнє середовище шляхом прозорості та етичної поведінки (з урахуванням просвітницької діяльності та поширення ідей соціальної відповідальності) у процесі:

- 1) надання високоякісних освітніх послуг;
- 2) ведення наукових досліджень соціального спрямування для задоволення потреб суспільства;
- 3) активної участі у соціальних відносинах суспільства;
- 4) виконання функцій роботодавця для співробітників, підвищуючи їх соціальну захищеність та добробут;
- 5) формування у майбутніх фахівців аграрної сфери сучасного бачення й проблем суспільства, підвищуючи таким чином їх конкурентоспроможність на ринку праці .

«Зелений офіс» – це концепція управління ЗВО, яка має на меті зменшити негативний вплив власної діяльності на навколишнє середовище та сприяти раціональному використанню ресурсів.

Нефінансова звітність – це звіти ЗВО, які включають інформацію не тільки про результати фінансово-економічної діяльності, але й соціальні та екологічні показники (використовувана енергія, викиди вуглецю, використання землі й екосистем, техногенні аварії, відповідність (невідповідність) екологічному законодавству).

Стратегія розвитку соціальної відповідальності закладів вищої освіти – модель розвитку його соціальної діяльності, яка включає сукупність специфічних механізмів, принципів та заходів, які ґрунтуються на гармонійному співіснуванні, взаємодії та постійному соціальному діалозі зі співробітниками, здобувачами вищої освіти, роботодавцями, органами

Продовження долатку БС

державної влади, громадою, і спрямовані на підвищення рівня якості освіти, конкурентоспроможності майбутніх фахівців та добробуту суспільства.

II. Мета, цілі та задачі Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ

2.1 Мета Стратегії:

Метою Стратегії є формування дієвої системи соціальної відповідальності у МНАУ, спрямованої на акумулювання, накопичення та передачу здобувачам вищої освіти визнаних у суспільстві основних цілей і цінностей, що пропагують соціальну відповідальність, які вони, в свою чергу, будуть поширювати у суспільстві через власну професійну діяльність; проведення наукових досліджень та ведення господарської діяльності з дотриманням принципів соціальної відповідальності та з урахуванням світових тенденцій розвитку суспільства.

2.2 Основні цілі Стратегії:

- 1) формування ідеології соціальної відповідальності та моральної поведінки у здобувачів вищої освіти та науково-педагогічних працівників;
- 2) підготовка здобувачів вищої освіти до виконання власної ролі (місії) у суспільстві та формування у них принципів навчання протягом усього життя;
- 3) підвищення якості наукових досліджень шляхом їх орієнтації на потреби суспільства;
- 4) підвищення іміджу МНАУ на національному та міжнародному рівнях.

2.3 Основні задачі Стратегії:

1. Освітній напрям:

- удосконалення існуючих, створення нових методів і технологій навчання (коуч-технології, кейси), які розвивають і вдосконалюють соціальні навички здобувачів вищої освіти;

Продовження долатку БС

- включення в освітній процес дисциплін, що формують соціальні навички, які потребують роботодавці (курси з лідерського, комунікаційного, емоційного інтелекту, «Як управляти змінами», «Розвиток управлінських навичок», «Діловий етикет» тощо);
- реорганізація й оновлення освітніх стандартів відповідно до принципів соціальної відповідальності.

2. Науковий напрям:

- створення необхідних передумов для врахування соціальних аспектів у науковій діяльності МНАУ;
- розробка та підтримка наукових програм, стартапів, Hi-tech-технологій, наукових інкубаторів соціального спрямування, які дають змогу розкрити наукові здібності здобувачів вищої освіти;
- сприяння мобільності НПП, дуальне навчання здобувачів вищої освіти.

3. Організаційний напрям:

- вчасне реагування на суспільні зміни, трансформацію суспільних вимог до сучасних вимог роботодавців;
- зміна критеріїв оцінки результатів освітньо-виховної та науково-інноваційної діяльності;
- підвищення рівня соціальної обізнаності НПП МНАУ;
- проведення необхідної модернізації організаційної структури і діяльності з метою входження у європейський простір вищої освіти.

4. Профорієнтаційний напрям:

- поширення принципів соціальної відповідальності серед абітурієнтів МНАУ;
- активна діяльність здобувачів вищої освіти, НПП МНАУ щодо залучення ЗОШ Миколаївської області до різноманітних заходів соціального спрямування, які проводитиме МНАУ;

Продовження долатку БС

– відкритість та прозорість діяльності МНАУ, публічна звітність перед колективом, стейкхолдерами та громадськістю.

4. Національний та міжнародний напрям:

– просування ідеї соціальної відповідальності через основні функції ЗВО (дослідження, навчання, виробництво) на різноманітних заходах (конференції, круглі столи, семінари, форуми), які сприяють сталому розвитку, миру, добробуту в суспільстві;

– участь у формуванні нормативно-правового забезпечення регіонального розвитку сільських територій Миколаївської області (стратегії, програми, проекти) із забезпеченням його соціального спрямування.

5. Інші напрями:

– розвиток програм енерго-, ресурсозбереження, запровадження принципів «Зеленого офісу» нефінансового звітування у МНАУ;

– гармонійне поєднання освітньо-виховної, науково-інноваційної та виробничої діяльності, яка сприятиме розв'язанню соціальних проблем суспільства;

– запровадження ефективних механізмів оцінки, гарантій та забезпечення якості освіти відповідно до принципів соціальної відповідальності.

III. Структура реалізації Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ

Структурна реалізація Стратегії здійснюється на трьох рівнях:

1. **Вищий рівень:** розробка загальної концепції соціальної відповідальності, її цілей; створення відповідного підрозділу, який буде організовувати та координувати діяльність щодо забезпечення соціальної відповідальності.

2. **Середній рівень:** формування на рівні факультетів комітетів з питань соціальної відповідальності для виконання задач Стратегії.

Продовження долатку БС

3. Нижчий рівень: НПП та члени студентського самоврядування, які будуть реалізовувати основні цілі соціальної відповідальності МНАУ, регламентовані вищим рівнем управління.

Дана Стратегія повинна забезпечувати соціально відповідальну діяльність МНАУ не лише на регіональному рівні, а й на міжнародному, тобто необхідним є постійний обмін інформацією та досвідом (конференції, круглі столи, форуми) з університетами та суб'єктами як в Україні, так і за її межами.

IV. Очікувані результати реалізації Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ

Соціально вагомі результати від впровадження соціальної відповідальності у МНАУ враховують різні напрями діяльності університету:

1. Освітній напрям:

- досягнення високої якості освіти та результативності наукових досліджень, підвищення рівня інноваційності та конкурентоспроможності МНАУ;
- переорієнтація навчальних програм на практичну частину (більше практичних завдань, удосконалення програм стажування);
- запровадження навчальних програм МНАУ, які враховують потреби бізнесу.

2. Науковий напрям:

- формування навичок у здобувачів вищої освіти на основі запровадження інноваційних підходів у науковій роботі;
- запровадження фінансового стимулювання різних програм, Стартапів, Коучингів, Hi-tech-технологій, наукових інкубаторів у МНАУ тощо.

3. Організаційний напрям:

- активна співпраця МНАУ і бізнесу: розробка стандартів освіти професійними бізнес-асоціаціями; запрошення на практичні семінари

Продовження долатку БС

представників бізнесу в ролі спікерів; формування програм стажувань і проходження практики здобувачами вищої освіти на базі бізнес-компаній;
– залучення фахівців для підготовки тематики курсових і контрольних робіт;
– підвищення кваліфікації та набуття практичних навичок для викладачів МНАУ на основі стажування у бізнесових структурах.

4. Профорієнтаційний напрям:

– підвищення іміджу МНАУ за рахунок соціальної роботи та рівня корпоративного управління;
– реалізація соціальної діяльності, що є складовою стратегії МНАУ (ініціювання різноманітних соціальних й екологічних проєктів, благодійних акцій та активна участь у них).

5. Національний та міжнародний:

– активізація співпраці МНАУ і бізнесу за рахунок проведення семінарів, форумів, програм стажувань тощо;
– взаємодія та постійний діалог зі стейкхолдерами, органами влади, місцевими громадами, громадськими організаціями тощо;
– досягнення цілей, визначених у нормативно-правових актах та інших документах, що стосуються регіонального розвитку (стратегій, програм, проєктів);
– постійний контроль МНАУ за власною діяльністю з урахуванням їх результатів та наслідків, самооцінка на базі соціально значущих критеріїв.

6. Інші напрями:

– запровадження програм екозбереження та економії ресурсів;
– переорієнтація соціальної свідомості колективу та практичних дій керівництва МНАУ, спрямовані на поліпшення умов праці, навчання та відпочинку;

Продовження долатку БС

– усвідомлення керівництвом, науково-педагогічними працівниками, персоналом і здобувачами вищої освіти соціальної ролі ЗВО у суспільстві, регіоні та місті, а також необхідності діяти відповідно до їх вимог та потреб.

V. Фінансування реалізації Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ

Фінансування Стратегії розвитку соціальної відповідальності МНАУ здійснюється за рахунок власних коштів університету, грантів, а також інших джерел, не заборонених законодавством.

Додаток БТ

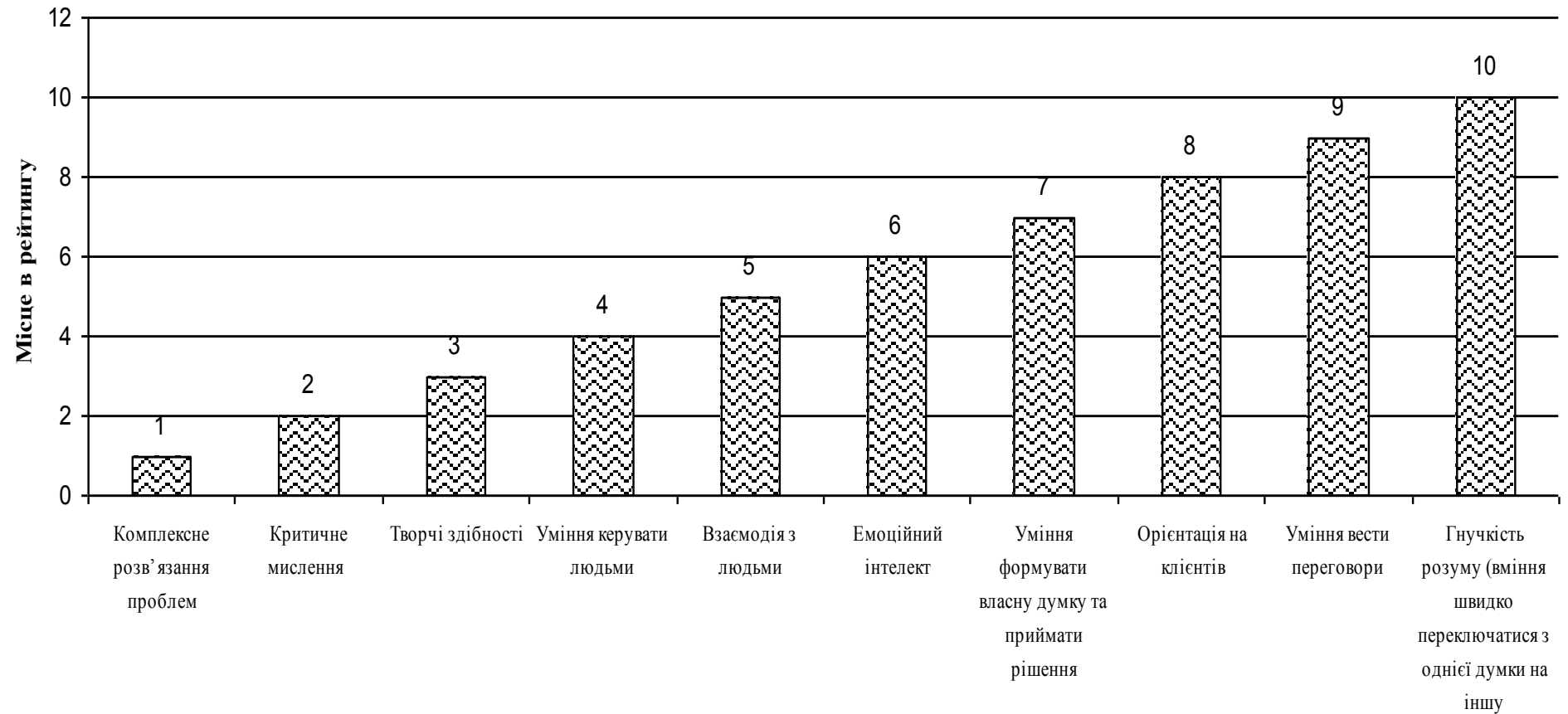

Рисунок – Структура ТОП-10 професійних навичок, очікування на 2020 р.

Джерело: побудовано за даними [468]

Додаток БУ

Характеристика оцінки професійних вмінь трудових ресурсів роботодавцями в розрізі 4-х секторів економіки України, 2014 р.

Елементи	Агровиробництво	Агропереробка	Відновлювана енергетика	Інформаційні технології
Основні регіони розташування	Дніпропетровськ Одеса Миколаїв	Київ і Київська область	Київ Львів Черкаси	Київ Харків Дніпропетровськ
П'ять найбільш затребуваних професій	1. Спеціальні технічні вміння 2. Професійність 3. Вирішення проблем 4. Здатність до самостійної роботи 5. Командна робота	1. Спеціальні технічні вміння 2. Професійність 3. Вирішення проблем 4. Командна робота 5. Здатність до самостійної роботи	1. Спеціальні технічні вміння 2. Вирішення проблем 3. Креативне та критичне мислення 4. Професійність 5. Командна робота	1. Спеціальні технічні вміння 2. Вирішення проблем 3. Професійність 4. Здатність до самостійної роботи 5. Командна робота
Відсоток підприємств, які повідомили про істотну невідповідність вмінь своїх працівників	48	45	29	21
Три категорії професій, які мають найбільший попит	1. Робітники 2. Машиністи 3. Техніки	1. Робітники 2. Техніки 3. Машиністи	1. Спеціалісти 2. Ремісники 3. Робітники	1. Спеціалісти 2. Техніки 3. Адміністративний персонал
Три категорії професій із найбільшою невідповідністю вмінь	1. Машиністи 2. Ремісники 3. Кваліфіковані с/г працівники	1. Робітники 2. Техніки 3. Машиністи	1. Техніки 2. Спеціалісти 3. Адміністративний персонал	1. Техніки 2. Спеціалісти 3. Адміністративний персонал
Окремі професії з найбільшою невідповідністю вмінь	1. Робітники 2. Водії тракторів 3. Тваринники 4. Майстри з ремонту 5. Ветеринари	1. Робітники 2. Обслуговуючий і допоміжний персонал 3. Молодші спеціалісти у сфері харчових технологій 4. Пекарі та кондитери 5. Продавці	1. Машиністи 2. Картографи та геодезисти 3. Інженери-будівельники 4. Геологи та геофізики 5. Головні технологи у галузі біоенергетики	1. Оператори комп'ютерного набору 2. Програмісти 3. Обслуговуючий і допоміжний персонал 4. Розробники і аналітики комп'ютерних систем 5. Адміністративний персонал

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [225]

Додаток БФ

Аграрні ЗВО при трансформації підходів до підготовки фахівців

Тенденція розвитку агробізнесу	Характеристика тенденцій	Наслідки	Дії освітньої системи
1. На умовах модернізації	Агробізнес 4.0 (Farming 4.0), масове впровадження кіберфізичних систем у виробництво (промисловість 4.0), обслуговування всіх людських потреб, таких як праця й дозвілля. На сьогоднішній день, у передових аграрних підприємствах є роботи на молочно-товарних фермах, які доять корів, дрони, що розкидають трихограму на полях кукурудзи, або безпілотні трактори. Звичайно, це робота із великим обсягом матеріалів та даних, тому кібербезпека, є однією із цілей розвитку аграрного бізнесу	Збільшення обсягу накопиченої інформації у результаті впровадження кіберфізичних систем у виробництво	Підготовка аграрними ЗВО України відповідних фахівців кіберфізичних систем
2. Людські ресурси	Кількість працюючих в сільському господарстві України за останні 15 років скоротилася в два рази. Однак продуктивність праці в аграрному секторі дуже низька. Так, в агрохолдингах на 1 тис. га припадає 15-25 працівників, у фермерів – 10-15. Кількість зайнятих в сільській місцевості в рослинництві вже через кілька років вийде на рівень США і Канади, тобто два працівника на 1 тис. га. У тваринництві ситуація не буде сильно відрізнятись від рослинництва за рахунок повної роботизації основних виробничих процесів	Вивільнення робочих місць й збільшення рівня безробіття в аграрному секторі України	Перегляд освітніх програм аграрними ЗВО щодо затребуваних професій та навичок здобувачами вищої освіти агробізнесом України в майбутньому. Тісна співпраця аграрних ЗВО з аграрними підприємствами на умовах дуальності освіти
3. Освіта й наука	З рахунок робототехніки у майбутньому в аграрному секторі України будуть зайняті не більше 100 тис.	Підвищення рівня безробіття серед спеціалістів аграрного спрямування (відповідно до прогностичних даних вивільниться близько 30 тис. осіб).	На основі зарубіжного досвіду переорієнтація аграрних ЗВО України та багатопрофільних університетів

Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [6]

Додаток БХ

Характеристики нових професій в освітній сфері

Назва професії	Характеристика	Надпрофесійні навички й уміння
1. Модератор	Спеціаліст з організації групового обговорення проблеми або колективної творчої роботи з метою забезпечення засвоєння здобувачами вищої освіти нового матеріалу в ході практичної діяльності	- системне мислення; - міжгалузева комунікація; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми; - здатність до художньої творчості, наявність розвинутого естетичного смаку; - управління проектами
2. Розробник освітніх траєкторій	Спеціаліст з організації групового обговорення проблеми або колективної творчої роботи з метою засвоєння здобувачами вищої освіти нового матеріалу в ході практичної діяльності	- системне мислення; - міжгалузева комунікація; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми; - здатність до художньої творчості, наявність розвинутого естетичного смаку; - управління проектами; - програмування ІТ-рішень (управління складними автоматизованими комплексами); - клієнтоорієнтованість, вміння працювати із запитамі споживачів
3. Тьютер	Наставник, який супроводжує індивідуальний розвиток особистості, навчаючи в межах дисциплін, які формують освітню програму. Рекомендує траєкторію кар'єрного зростання	- системне мислення; - міжгалузева комунікація; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми; - управління проектами; - клієнтоорієнтованість, вміння працювати із запитамі споживачів
4. Координатор освітньої онлайн-платформи	Спеціаліст всередині освітнього закладу або незалежного освітнього проекту, який має компетенції в онлайн-педагогіці і супроводжує підготовку онлайн-курсів по конкретних дисциплінах, організовує і просуває конкретні курси або типові освітні траєкторії, модерує спілкування викладачів і здобувачів вищої освіти в рамках курсів або платформ	- системне мислення; - міжгалузева комунікація; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми; - управління проектами; - програмування ІТ-рішень (управління складними автоматизованими комплексами); - багатомовність і мультикультурність
5. Ментор Start-up	Це професіонал з досвідом реалізації власних startup-проектів, що керує командою нових проектів. Навчає на прикладі власних проектів щодо ведення підприємницької діяльності	- системне мислення; - управління проектами; - міжгалузева комунікація; - програмування ІТ-рішень (управління складними втоматизованими комплексами)

Продовження додатку БХ

6. Ігромастер	Спеціаліст з розробки та організації навчальних ігор (ділових, історичних, фантастичних, інших), супроводжувач ігор з використанням симуляторів	<ul style="list-style-type: none"> - системне мислення; - міжгалузєва комунікація; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми; - багатомовність і мультикультурність; - здатність до художньої творчості, наявність розвиненого естетичного смаку
7. Ігропедагог	Спеціаліст, який створює освітні програми на основі ігрових методик, виступає ігровим персонажем. У школах буде заміщати традиційного вчителя	<ul style="list-style-type: none"> - системне мислення; - міжгалузєва комунікація; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми; - багатомовність і мультикультурність; - здатність до художньої творчості, наявність розвиненого естетичного смаку
8. Тренер по майнд-фітнесу	Спеціаліст, який розробляє програми розвитку індивідуальних когнітивних навичок (наприклад, пам'ять, концентрація уваги, швидкість читання, усний рахунок, тощо) за допомогою спеціальних програм і пристроїв з урахуванням особливостей психотипу і завдань користувача	<ul style="list-style-type: none"> - системне мислення; - управління проектами; - міжгалузєва комунікація; - програмування ІТ-рішень (управління складними автоматизованими комплексами); - клієнтоорієнтованість; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми
9. Розробник інструментів навчання відповідно до стану свідомості	Створює програми і обладнання (наприклад, пристрої біологічного зворотного зв'язку) для навчання користувачів продуктивних станів свідомості (висока концентрація, розслаблення, підвищені творчі здібності, тощо)	<ul style="list-style-type: none"> - системне мислення; - управління проектами; - міжгалузєва комунікація; - програмування ІТ-рішень (управління складними автоматизованими комплексами); - клієнтоорієнтованість; - уміння працювати з колективами, групами і окремими людьми

Джерело: побудовано автором на основі матеріалів [19]

Додаток БЦ

Рисунок – Основні причини безробіття молоді аграрного сектору України та напрями їх нівелювання
 Джерело: сформовано та доповнено автором на основі матеріалів [231]

Додаток БЧ
**Підприємства України, які формують соціальну звітність
 відповідно до Цілей сталого розвитку, 2015-2018 рр.**

Підприємства	Роки формування соціальної звітності
1. Impel Griffin	Звіт за 2015 р.
2. ПАТ «Азот» (м. Черкаси)	Звіт за 2015 р.
3. Метінвест	Звіт за 2015 р.
4. СКМ	Звіт за 2015 р.
5. Carlsberg Ukraine	Звіт за 2015-2016 рр.
6. Оболонь	Звіт за 2015-2016 рр.
7. Lifecell	Звіт за 2015-2016 рр.
8. Agricom Group	Звіт за 2016 р.
9. ПУМБ	Звіт за 2016 р.
10. ViDi Group	Звіт за 2016 р.
11. KPMG	Звіт за 2016 р.
12. ДТЕК	Звіт за 2016 р.
13. Галнафтогаз	Звіт за 2016 р.
14. Група компаній Фокстрот	Звіт за 2016 р.
15. 6Укрсоцбанк	Звіт за 2016 р.
16. Інститут транспорту нафти	Звіт за 2016 р.
17. НАК «Нафтобаз Україна»	Звіт за 2016 р.
18. Nestle в Україні	Звіт за 2016 р.
29. Енергоатом	Звіт за 2016 р.
20. ПрАТ «Арселор Міттал Кривий Ріг»	Звіт за 2016 р.
21. ТОВ Кернер-Трейд	Звіт за 2016 р.
22. ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Звіт за 2016 р.
23. ПрАТ «Львівобленерго»	Звіт за 2016-2017 рр.
<i>Аграрні підприємства, які звітують відповідно до принципів Глобального Договору</i>	
1. Астарта- Київ	Приєднання у 2008 р.
2. Agricom Group	Приєднання у 2016 р.
3. Viteo ООО	Приєднання у 2018 р.

Джерело: сформовано автором та доповнено автором на основі матеріалів [71]

Додаток БШ

ТОП -20 лідерів за Індексом прозорості підприємств України,
2017 р.

Місце в рейтингу	Назва підприємства	Сектор економіки	Бали
1	ПАТ «Миронівський хлібопродукт»	Агropідприємства	81
2	«ДТЕК»	Енергетика	79
3	ДП «НАЕК «Енергоатом»	Енергетика	73
4	ПАТ «Арселомітал» Кривий Ріг	Металургія	71
5	ДП «НАЕК «Укренерго»	Енергетика	60
5	ТОВ «Лайфселл»	Сфера зв'язку	60
7	ПАТ «НАК Нафтобаз України»	Енергетика	57
8	ТОВ «Нова Пошта»	Транспорт	50
9	«СКМ»	Холдинг	46
9	ПАТ «Калсберг Україна»	Енергетика	46
11	ТОВ «Метінвест холдинг»	Металургія	45
12	ТОВ «Сав-дистрибушн»	Рітейл	41
13	ПРАТ «Імперіал Тобакко Продакшн Україна»	Виробництво та торгівля тютюновими виробами	35
13	ПАТ «СанінбевУкраїна»	Виробництво міцних спиртних напоїв, вина і пива	35
13	ПАТ «Кредіа Агрікольд Банк»	Банківська сфера	35
16	Концерн «Галнафтогаз»	Нафтопродукти і нафтопереробка	34
17	ТОВ «Кернел»	Агropідприємства	33
17	ПАТ «Укрсоцбанк»	Банківська сфера	33
17	ПАТ «Державний ощадний банк України»	Банківська сфера	33
20	ПАТ «Райффайзен Банк Аваль»	Банківська сфера	30

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [258]

Додаток БЩ

Перелік форм статистичної та фінансової звітності, які подаються аграрними підприємствами до відповідних управлінь статистики України, 2018 р.

Форма звітності	Код шаблону	Звітний період дії шаблону форми
<i>Ринок праці</i>		
Звіт із праці (№ 1-ПВ – місячна)	S0301011	зі звіту за січень 2018 року
Звіт із праці (№ 1-ПВ – квартальна)	S0301114	зі звіту за I квартал 2018 року
Звіт про умови праці, пільги та компенсації за роботу зі шкідливими умовами праці № 1-ПВ (умови праці) (один раз на два роки)	S0300308	для звіту за 2017 рік
<i>Охорона здоров'я</i>		
Звіт про травматизм на виробництві у відповідному році (№ 7-тнв – річна)	S0300106	для звіту за 2017 рік
<i>Макроекономічна статистика</i>		
Обстеження ділової активності сільськогосподарського підприємства (№ 2К-С – квартальна)	S2703602	зі звіту за I квартал 2018 року
<i>Економічна діяльність</i>		
Структурне обстеження підприємства (№ 1-підприємництво – річна)	S0400117	для звіту за 2017 рік
Звіт про взаєморозрахунки з нерезидентами (№ 1-Б – річна, квартальна)	S0210110	для звіту за 2017 рік
Звіт про випуск, розміщення та обіг цінних паперів (№ 2-Б – річна)	S0200309	для звіту за 2017 рік
Звіт про капітальні інвестиції (№ 2-інвестиції – квартальна)	S1000213	зі звіту за I квартал 2018 року
Звіт про капітальні інвестиції, вибуття й амортизація активів (№ 2-інвестиції – річна)	S1002008	для звіту за 2017 рік
Звіт про наявність і рух основних засобів, амортизацію (№ 11-ОЗ – річна)	S0401112	для звіту за 2017 рік
Наявність сільськогосподарської техніки в сільськогосподарських підприємствах у відповідному році (№ 10-мех – річна)	S2702610	для звіту за 2017 рік
Внесення мінеральних, органічних добрив, гіпсування та вапнування ґрунтів під урожай відповідного року (№ 9-б-сг – річна)	S2702009	для звіту за 2017 рік

Продовження долатку БЩ

Звіт про виробництво продукції тваринництва та кількість сільськогосподарських тварин (№ 24-сг – місячна)	S2702411	зі звіту за січень 2018 року
Звіт про виробництво продукції тваринництва, кількість сільськогосподарських тварин і забезпеченість їх кормами (№ 24 – річна)	S2702311	для звіту за 2017 рік
Звіт про площі та валові збори сільськогосподарських культур, плодів, ягід і винограду (№ 29-сг – річна)	S2702911	зі звіту станом на 1 грудня 2017 року
Звіт про основні економічні показники роботи сільськогосподарських підприємств (№ 50-сг – річна)	S2702114	для звіту за 2017 рік
Звіт про посівні площі сільськогосподарських культур (№ 4-сг – річна)	S2700411	для звіту за 2017 рік
Звіт про збирання врожаю сільськогосподарських культур (№ 37-сг – місячна)	S2703008	зі звіту за липень 2018 року
Звіт про витрати на виробництво продукції сільського господарства (робіт, послуг) (№ 2-ферм – річна)	S2702211	для звіту за 2017 рік
Звіт про надходження сільськогосподарських тварин на переробні підприємства (№ 11-заг – квартальна)	S2700913	зі звіту за I квартал 2018 року
Звіт про надходження молока сирого на переробні підприємства (№ 13-заг – квартальна)	S2701112	зі звіту за I квартал 2018 року
Звіт про реалізацію продукції сільського господарства (№ 21-заг – місячна)	S2701412	зі звіту за січень 2018 року
Звіт про реалізацію продукції сільського господарства (№ 21-заг – річна)	S2702511	для звіту за 2017 рік
Звіт про добування водних біоресурсів (№ 1-риба – річна)	S2701711	для звіту за 2017 рік
Звіт про надходження зернових та олійних культур на перероблення та зберігання (№ 1-зерно – місячна)	S2700507	зі звіту за січень 2018 року
<i>Навколишнє середовище</i>		
Звіт про охорону атмосферного повітря (№ 2-ТП – повітря) (річна)	S1100912	для звіту за 2017 рік
Витрати на охорону навколишнього природного середовища та екологічні платежі за відповідний рік (№ 1-екологічні витрати – річна)	S1100111	для звіту за 2017 рік

Продовження додатку БЩ

Утворення та повордження з відходами за відповідний рік (№ 1-відходи – річна)	S1101209	для звіту за 2017 рік
<i>Фінансова звітність</i>		
Баланс (Звіт про фінансовий стан) (№ 1 – річна, квартальна)	S0100113	зі звіту за 2017 рік
Звіт про фінансові результати (Звіт про сукупний дохід) (№ 2 – річна, квартальна)	S0100213	зі звіту за 2017 рік
Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва. Баланс (№ 1-м – річна, квартальна)	S0110011	зі звіту за 2017 рік
Фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва. Звіт про фінансові результати (№ 2-м – річна, квартальна)	S0110011	зі звіту за 2017 рік
Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва. Баланс (№ 1-мс – річна, квартальна)	S0111003	зі звіту за 2017 рік
Спрощений фінансовий звіт суб'єкта малого підприємництва. Звіт про фінансові результати (№ 2-мс – річна, квартальна)	S0111003	зі звіту за 2017 рік
Звіт про рух грошових коштів (за прямим методом) (№ 3 – річна)	S0100309	зі звіту за 2017 рік
Звіт про рух грошових коштів (за непрямим методом) (№ 3-н – річна)	S0103353	зі звіту за 2017 рік
Звіт про власний капітал (№ 4 – річна)	S0104008	зі звіту за 2017 рік
Примітки до річної фінансової звітності (№ 5 – річна)	S0105007	зі звіту за 2017 рік
Додаток до приміток до річної фінансової звітності (№ 6 – річна)	S0106005	зі звіту за 2017 рік

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [74]

Додаток БЮ

Склад ключових показників, наведених у проектах документа Міжурядової робочої групи експертів з міжнародних стандартів бухгалтерського обліку та звітності ЮНКТАД «Основні показники для звітності компаній про внесок у досягнення Цілей сталого розвитку» і проекті Методичних рекомендацій щодо складання звіту про управління

Сфера, до якої належать показники	Документ ЮНКТАД		Проект Методичних рекомендацій	
	Групи показників	Показники	Групи показників	Показники
А. Економічна сфера	А.1 Доходи або (чиста) додана вартість	А.1.1 Доходи А.1.2 Додана вартість А.1.3 Чиста додана вартість	Показники, що відображають доходи та додану вартість, створену підприємством у процесі діяльності	Доходи Додана вартість за витратами виробництва
	А.2 Виплати уряду	А.2.1. Податки та інші платежі уряду.	Показники, що розкривають платежі на користь держави	Податки та інші платежі державі.
	А.3 Нові інвестиції (витрати)	А.3.1 Зелені інвестиції (товари, продукти) А.3.2 Інвестиції у соціальну сферу А.3.3 Загальні витрати на дослідження та розробки	Показники, що містять інформацію про інвестиції підприємства	Витрати на охорону навколишнього середовища
	А.4 Місцеві програми постачання (закупівель)	А.4.1 Відсоткова частка закупівель на місцях	-	-
<i>Усього</i>	<i>4 групи показників</i>	<i>8 показників</i>	<i>3 групи показників</i>	<i>4 показники</i>
В. Екологічна сфера	В.1 Рациональне використання води	В.1.1 Рециркуляція води В.1.2 Ефективність використання води В.1.3 Навантаження на водні ресурси (нестача води) В.1.4 Комплексне управління водними ресурсами	Показники, що характеризують загальне та рациональне використання водних ресурсів	Рециркуляція води: фактично використано води; відведено зворотних (стічних) вод; у т.ч. нормативно-очищених зворотних (стічних) вод на очисних спорудах. Ефективність використання води. Навантаження на водні ресурси.

Продовження додатку БЮ

	В.2 Управління відходами	В.2.1 Скорочення утворення відходів В.2.2 Переробка відходів В.2.3 Небезпечні відходи	Показники, що характеризують зміни в утворенні та переробці відходів	Скорочення утворення відходів. Переробка відходів. Обсяг утилізованих відходів, т. Небезпечні відходи
	В.3 Викиди парникових газів	В.3.1. Викиди парникових газів (сфера 1) В.3.2 Викиди парникових газів (сфера 2)	Показники, що характеризують загальні обсяги викидів забруднюючих речовин і парникових газів в атмосферне повітря	Викиди парникових газів.
	В.4 Хімікати, включаючи пестициди та озоноруйнуючі речовини	В.4.1 Хімікати, включаючи пестициди та озоноруйнуючі речовини	-	-
	В.5 Споживання енергії	В.5.1 Відновлювальна енергія В.5.2 Енергоефективність	Показники, що характеризують обсяги споживання відновлювальної енергії та загальну енергоефективність	Відновлювальна енергія Енергоефективність
<i>Усього</i>	<i>5 груп показників</i>	<i>12 показників</i>	<i>4 групи показників</i>	<i>12 показників</i>
С. Соціальна сфера	С.1 Гендерна рівність	С.1.1 Частка жінок на керівних посадах	Показники, що характеризують стан гендерної рівності	Частка жінок на керівних посадах
	С.2 Дослідження та розробки	С.2.1 Загальні витрати на дослідження та розробки	Показники, що розкривають витрати на дослідження та розробки	Загальна сума витрат на виконання наукових досліджень і розробок. Витрати на професійне навчання одного працівника

Продовження додатку БЮ

	С.3 Людський капітал	С.3.1 Середньорічна тривалість підготовки у розрахунку на одного працівника з розподілом за категоріями працівників. С.3.2 Витрати на підготовку одного працівника на рік з розподілом за категоріями працівників. С.3.3 Заробітна плата та виплати працівникам з розподілом за типом зайнятості та статтю	Показники, що характеризують витрати на людський капітал	Заробітна плата штатних працівників Заробітна плата працівників-жінок Заробітна плата працівників-зовнішніх сумісників Заробітна плата працівників, які працюють за цивільно-правовими договорами
	С.4 Охорона здоров'я та безпека працівників	С.4.1 Витрати на охорону здоров'я та безпеку працівників С.4.2 Частота (кількість) випадків виробничого травматизму	Показники, що розкривають стан охорони здоров'я та безпеки працівників	Частота випадків виробничого травматизму за звітний період Кількість випадків виробничого травматизму
	С.5 Колективні трудові договори	С.5.1 Відсоток працівників, охоплених колективними договорами	Показники, що розкривають стан охоплення працівників колективними трудовими договорами	Відсоток працівників, охоплених колективними договорами
	<i>Усього</i>	<i>5 груп показників</i>	<i>8 показників</i>	<i>5 груп показників</i>
D. Інститут-ціональна сфера	D.1 Пожертвування (призначення не вказано) та пожертви на здійснення громадських проектів	D.2.1 Витрати на благодійні пожертвування	Показники, що розкривають інформацію про благодійну діяльність	Витрати на благодійну діяльність
	D.2 Заходи боротьби з корупцією	D.3.1 Сума штрафів, сплачених або тих, що підлягають сплаті відповідно з винесеними звинувачувальними вироками	Показники, що розкривають інформацію про заходи боротьби з корупцією	Загальна кількість і характер підтверджених випадків корупції

Продовження додатку БЮ

	D.3 Розкриття інформації про корпоративне управління	D.1.1 Кількість засідань ради директорів та показники відвідувань D.1.2 Кількість та частка жінок серед членів ради директорів D.1.3. Члени ради директорів з розподілом за віковими групами D.1.4 Кількість засідань аудиторських комітетів та показники відвідувань D.1.5 Винагорода: загальна сума та винагорода у розрахунку на кожного члена ради директорів та керівництва	Показники, що розкривають за даними внутрішніх документів товариства інформацію про корпоративне управління	Кількість засідань виконавчого органу. Члени виконавчого органу. Відвідування членами виконавчого органу засідань. Розподіл членів виконавчого органу за віковими групами. Кількість жінок серед членів виконавчого органу. Частка жінок серед членів виконавчого органу (розраховується діленням кількості жінок серед членів виконавчого органу на загальну кількість членів виконавчого органу). Частка членів виконавчого органу-осіб з обмеженими можливостями (розраховується діленням кількості членів виконавчого органу-осіб з обмеженими можливостями на загальну кількість членів виконавчого органу). Кількість засідань аудиторського комітету. Відвідування аудиторського комітету його членами. Сукупний та індивідуальний розмір і форма винагороди голови та членів виконавчого органу, кількість акцій, якими вони володіють
<i>Усього</i>	<i>3 групи показників</i>	<i>7 показників</i>	<i>3 групи показників</i>	<i>12 показників</i>
<i>Всього за документом</i>	<i>17 груп показників</i>	<i>35 показників</i>	<i>15 груп показників</i>	<i>38 показників</i>

Джерело: сформовано автором на основі матеріалів [416]

Додаток БЯ
Таблиця 1 Деталізований баланс (Звіт про фінансовий стан)
на _____ 20__ р.

Актив	Код рядка	На початок звітнього періоду	1801001 На кінець звітнього періоду
1	2	3	4
I. Необоротні активи			
Нематеріальні активи	1000		
первісна вартість	1001		
накопичена амортизація	1002		
Незавершені капітальні інвестиції	1005		
Основні засоби	1010		
первісна вартість	1011		
знос	1012		
Інвестиційна нерухомість	1015		
Довгострокові біологічні активи	1020		
Довгострокові фінансові інвестиції: які обліковуються за методом участі у капіталі інших підприємств	1030		
інші фінансові інвестиції	1035		
Довгострокова дебіторська заборгованість	1040		
Відстрочені податкові активи	1045		
Інші необоротні активи	1090		
<i>Основні засоби, які пов'язані із соціальною діяльністю, тис. грн</i>	1091		
<i>Необоротні активи, придбані протягом року, що призвело до збільшення робочих місць на підприємстві, тис. грн</i>	1092		
<i>Необоротні активи, придбані протягом року у вітчизняних виробників, тис. грн</i>	1093		
<i>Необоротні активи, придбані протягом року, впровадження яких потребує розширення професійних знань, тис. грн</i>	1094		
Усього за розділом I	1095		
II. Оборотні активи			
Запаси	1100		
Поточні біологічні активи	1110		
Дебіторська заборгованість за продукцію, товари, роботи, послуги	1125		
Дебіторська заборгованість за розрахунками: за виданими авансами	1130		
з бюджетом	1135		
у тому числі з податку на прибуток	1136		
Інша поточна дебіторська заборгованість	1155		
Поточні фінансові інвестиції	1160		
Гроші та їх еквіваленти	1165		
Витрати майбутніх періодів	1170		

Продовження додатку БЯ

Інші оборотні активи	1190		
<i>Матеріали, тис. грн</i>			
<i>у т. ч. екологічно чисті матеріали</i>	1191		
<i>Товари, тис. грн</i>			
<i>у т. ч. екологічно чисті товари</i>	1192		
<i>Витрати майбутніх періодів, пов'язані із соціальною діяльністю, тис. грн</i>	1193		
<i>Інше</i>	1194		
Усього за розділом II	1195		
III. Необоротні активи, утримувані для продажу, та групи вибуття	1200		
Баланс	1300		
Пасив	Код рядка	На початок звітнього періоду	На кінець звітнього періоду
1	2	3	4
I. Власний капітал			
Зареєстрований (пайовий) капітал	1400		
Капітал у дооцінках	1405		
Додатковий капітал	1410		
Резервний капітал	1415		
Нерозподілений прибуток (непокритий збиток)	1420		
Неоплачений капітал	1425	( )	( )
Вилучений капітал	1430	( )	( )
Усього за розділом I	1495		
II. Довгострокові зобов'язання і забезпечення			
Відстрочені податкові зобов'язання	1500		
Довгострокові кредити банків	1510		
Інші довгострокові зобов'язання	1515		
Довгострокові забезпечення	1520		
Цільове фінансування	1525		
<i>Зобов'язання за державними програмами соціальної підтримки, тис. грн</i>	1526		
<i>Зобов'язання (забезпечення) з фінансування екологічного аудиту діяльності підприємства, тис. грн</i>	1527		
<i>Інше</i>	1528		
Усього за розділом II	1595		
III. Поточні зобов'язання і забезпечення			
Короткострокові кредити банків	1600		
Поточна кредиторська заборгованість за:			
довгостроковими зобов'язаннями	1610		
товари, роботи, послуги	1615		
розрахунками з бюджетом	1620		
у тому числі з податку на прибуток	1621		
розрахунками зі страхування	1625		
розрахунками з оплати праці	1630		
Поточні забезпечення	1660		
Доходи майбутніх періодів	1665		

Продовження додатку БЯ

Інші поточні зобов'язання	1690		
<i>Зобов'язання поточного характеру з виплат персоналу, тис. грн</i>	1691		
<i>Зобов'язання з виплат персоналу по завершенню трудової діяльності, тис. грн</i>	1692		
<i>Зобов'язання з виплат персоналу внаслідок складних умов праці та шкідливого виробництва, тис. грн</i>	1693		
<i>Інше</i>	1694		
Усього за розділом III	1695		
IV. Зобов'язання, пов'язані з необоротними активами, утримуваними для продажу, та групами вибуття	1700		
Баланс	1900		

Джерело: авторська розробка

Додаток ВА

Звіт про фінансування соціальних заходів

За _____ 20__ р.

Статті	Код рядка	На початок звітного періоду	На кінець звітного періоду
1	2	3	4
Розділ I Економічні показники			
Виручка від реалізації с.г. продукції, тис. грн			
Валовий прибуток, тис. грн			
Прибуток (збиток), тис. грн			
Собівартість с.г. продукції, тис. грн			
Сума сплачених податків, зборів, платежів, тис. грн			
Обсяг соціального інвестування (соціальні інвестиції), тис. грн			
Витрати на інновації, тис. грн			
Інше			
Усього за розділом I			
Розділ II Витрати на персонал			
Середньооблікова чисельність працівників, осіб			
Кількість працівників, які підвищили кваліфікацію, осіб			
Кількість працівників з вищою освітою, осіб			
Середньорічна заробітна плата на 1 працівника, грн			
Кількість працівників, що пройшли тренінг по соціальній відповідальності, осіб			
Кількість працівників, яким надано путівки в санаторії або будинки відпочинку, осіб			
Кількість травм на 100 осіб, шт.			
Витрат на страхування працівників від нещасних випадків, тис. грн			
Суми пільг для працівників, тис. грн:			
- на с.г. продукцію			
- на обробку с.г. угідь			
Інше			
Усього за розділом II			
Розділ III Екологічні показники			
Кількість екологічних заходів, шт.			
Витрати на екологічні заходи, тис. грн			
Витрати на ресурсозберігаючі технології, тис. грн			
Втрати на екологічний аудит, тис. грн			
Вартість проектів по захисту навколишнього середовища, тис. грн			
Інше			
Усього за розділом III			

Продовження додатку ВА

Розділ IV Соціальні показники			
Витрати на ремонт доріг, тис. грн			
Витрати на освітлення вулиць, тис. грн			
Витрати на водопостачання мешканцям територіальної громади, тис. грн			
Витрати на транспортування учнів, дітей дошкільного віку, тис. грн			
Матеріальна допомога, тис. грн:			
- будинку культури			
- закладам дошкільної освіти			
- загальноосвітнім закладам			
Постачання с.г. продукції:			
- закладам дошкільної освіти			
- загальноосвітнім закладам			
- іншим державним закладам			
Витрати на соціальні програми за участю держави (органів місцевого самоврядування), тис. грн			
Інше			
Усього за розділом IV			

Джерело: авторська розробка